

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**YUSUF VEZİR ÇEMENZEMİNLİ'NİN
“STUDENTLER” ROMANI
(AKTARMA - MUHTEVA İNCELEMESİ)**

NAMİG MUSTAFAYEV

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

KASIM 2018

**YUSUF VEZİR ÇEMENZEMİN'LİN “STUDENTLER” ROMANI
(AKTARMA - MUHTEVA İNCELEMESİ)**

Namig MUSTAFAYEV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

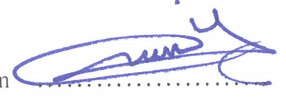
KASIM 2018

Namıg MUSTAFAYEV tarafından hazırlanan “Yusuf Vezir Çemenzeminlin’in ‘Studentler’ romanı (Aktarma-Muhteva İncelenmesi)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY~~ ~~ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

Çağdaş Türk Lehçeleri/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Çağdaş Türk Lehçeleri/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

Türk Dili ve Edebiyatı/ Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 26./11/2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Figen ZALF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Namig MUSTAFAYEV

26.11.2018

YUSUF VEZİR ÇEMENZEMİN'LİN "STUDENTLER" ROMANI
(AKTARMA - İNCELEME MUHTEVASI)

(Yüksek Lisans Tezi)

Namıg MUSTAFAYEV

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2018

ÖZET

Yusuf Vezir Çemenzemini, Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatı'nda önemli hikâye ve romanları ile ön plana çıkmıştır. O, aynı zamanda anı ve otobiyografik eserleri ile de kendini tanıtmıştır. Yazar, anı ve otobiyografik eserleri ile ender nesir örneklerini yaratmış ve Azerbaycan edebiyatına bahşetmiştir. Bu çalışma, Yusuf Vezir Çemenzemini'nin "Studentler" isimli romanının Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmasından ve muhteva bakımından incelenmesinden oluşmuştur. Yusuf Vezir, söz konusu romanda Azerbaycanlı öğrencilerin Ukrayna'da eğitimi de dâhil olmakla birçok konuyu ele almış ve aynı zamanda anı tarzında kurgulanan bu romanı ile Azerbaycan romancılık geleneğine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bilim kodu : 30302
Anahtar Kelimeler : Azerbaycan Edebiyatı, Yusuf Vezir Çemenzemini, Anı ve Otobiyografi tarzı roman, Studentler, Azerbaycan Türkçesi, Çar Rusya'sı.
Sayfa adedi : 373
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hüseyin YILDIRM

THE RESEARCH OF THE CONTENTS OF THE NOVEL WHICH IS NAMED
“STUDENLER” OF YUSUF VEZİR CHEMENZEMİNİ

(M. Sc. Thesis)

Namıg MUSTAFAYEV

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

November 2018

ABSTRACT

Yusuf Vazir is one of the important story and novel writers of Azerbaijan Literature during the Soviet period. Yusuf Vazir also comes to the forefront with his memorial and autobiographical works in Azerbaijani literature. He created examples of rare prose with memorial and autobiographical works and presented them to Azerbaijani literature. This study consists of the transfer of Yusuf Vazir Chamanzaminli's novel named "Studentler" from Azerbaijani Turkish to Turkey Turkish and examination of its content. Yusuf Vazir discussed issues from the Azerbaijani students' education to their life in Ukraine and also presented a different perspective to the novel tradition of Azerbaijan with this novel which is also fictionalized in a memorial style.

Science Code : 30302
Key Words : Azerbaijani literature, Yusuf Vazir Chamanzaminli, Memorial and Autobiographical novel, Students, Azerbaijani Turkish, Tsarist Russia.
Page Number : 373
Thesis Advisor : Assist. Prof. Dr. Hüseyin YILDIRIM

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam sırasında, gerek konunun belirlemesinde gerekse çalışma sürecinin diğer aşamalarında kıymetli bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan, değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM'a, çalışmalarım boyunca yardımlarını esirgemeyen ve özellikle de romanın aktarılmasında yardım eden değerli arkadaşlarım Mine ÇOLAK'a, Ali EREN'e, Fatih ERTÜRK'e ve Muhammet Emin ÇEVİK'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

YAZARIN HAYATI

1.1. Edebî Yaratıcılığı ve Eserleri.....	9
1.2. Studentler Romanı Hakkında.....	11

2. BÖLÜM

YUSUF VEZİR ÇEMENZEMİNLİ’NİN "STUDENTLER" İSİMLİ ROMANINDA YAPI

2.1. Studentler Romanında Olay Örgüsü	15
2.2. Studentler’de Kişiler	20
2.3. Studentler’de Mekân	61
2.4. Studentler’de Zaman	80
2.5. Studentler’de İzlek (Ana Düşünce).....	91
2.6. Studentler’de Sosyal Meseleler	94

3. BÖLÜM

AKTARMA VE METİNDEN ÖRNEK

3.1. Aktarma	103
3.2. Metinden Örnek.....	353

SONUÇ	367
KAYNAKÇA.....	371
ÖZGEÇMİŞ	373

GİRİŞ

Bu çalışmada Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatı'nın "Studentler" adlı romanı, Türkiye Türkçesine aktarılmış ve söz konusu roman muhteva bakımından incelenmiştir.

"Studentler" romanını seçmemizdeki amaç, Azerbaycan edebiyat tarihinde tenkitçi-realist eserleri ile öne çıkan Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin, Çarlık Rusya zamanında Kiev'de okuyan Azerbaycanlı gençlerin fikir ve düşüncelerine, mücadele ve tereddütlerine dönük bir eser ortaya koyması etkili olmuştur. Aynı zamanda söz konusu roman; milletlerin kendi mukadderatlarını tayin etmeleri, millî şuûr, millî matbuat, din, dil, kültür, öğrencilerin farklı dünya görüşleri vs. gibi durumlarını yansıtan bir eser olması açısından da önemlidir.

Çalışmamızın kavramsal çerçevesini Çemenzeminli'nin öğrencilik ve öğrencilik sonrası yıllarını aksettiren ve aynı zamanda içtimai ve siyasi faaliyetlerini de yansıtan olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân, zaman, izlek (ana düşünce) ve sosyal meseleler belirlemiştir. "Studentler" adlı romanı planladığımız şekilde incelenmiş ve Çemenzeminli'nin ister edebi yaratıcılığı ister de romancılığı hakkında bir sonuca varılmıştır.

Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatı'nın önemli maarifçi-realist yazarlarından olan Çemenzeminli, söz konusu romanın yanı sıra "İki Ateş Arasında", "Kızlar Bulağı" gibi romanları ile de kendi ispat etmiştir. Bununla beraber seksene yakın hikâyeleri, siyasî yazıları, Azerbaycan edebiyat tarihi ile ilgili "Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar" gibi eserleri ile bilinen yazar ne yazık ki Azerbaycan'dan dışarıda yeterince bilinmemiştir.

Çemenzeminli'nin eserleri üzerine Azerbaycanlı araştırmacılar tarafından birçok ilmi araştırmalar yapılmıştır. Eserleri ile Azerbaycan ile sınırlı kalan Çemenzeminli'nin sadece "İki Ateş Arasında" adlı romanı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Dolayısıyla söz konusu eseri Türkiye Türkçesine aktarmamızda maksat hem Anadolu'daki Türk okurlarını, hem de edebiyat araştırmacılarını edebi bakımında çok da değeri bilinmeyen Yusuf Vezir Çemenzeminli ile tanış etmektir. Bu nedenle roman, yukarıda vurguladığı edebi inceleme metotları ile incelemeğe çalışılmıştır.

Roman, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken eserin orijinalliğini bozmadan ana dildeki yapılar korunmaya çalışılmış ve kelime kelime aktarma yerine anlam bütünlüğü veya anlatmak istenene en yakın anlam seçilerek aktarılmıştır. Roman Türkiye Türkçesine aktarılırken; Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK, 2011), Türk Dil Kurumu'nun *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (Ankara: TDK, 2015), Yaşar Akdoğan'ın *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük* (İstanbul: Beşir Yayınevi, 1999), Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü'ne ait, *Azerbaycan Dialektoji Lügəti* (Ankara: TDK, 1999, cilt 5) ve Milli Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü'ne ait *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti* (Bakü: Şerg-Gerb, 3 cilt.) adlı sözlüklerinden yararlanılmıştır. Ayrıca eserin muhteva incelemesi yapılırken Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans öğrencisi Rukiye Boran'ın "Kemal Abdulla'nın 'Unutmağa Kimse Yok' İsimli Romanının Muhteva İncelemesi" adlı Yüksek lisans tezinden de istifade edilmiştir.

Çarlık Rusya dönemindeki mahkûm halkların millî özgürlüklerini, bağımsızlıkları için savaşmalarını ve bir kurtuluş yolu aramalarını realist bakış açısı ile dile getiren Çemenzeminli'nin bu eseri, gerçekten de önemlidir. Bu nedenle biz de söz konusu romanı Türkiye Türkçesine aktararak hem Türkiye Türkleri tarafından okunmasını hem de Yusuf Vezir Çemenzeminli gibi bir aydını tanınmayı amaçladık.

Bu çalışma Giriş, I. Bölüm, II. Bölüm, III. Bölüm ve Sonuç kısımlarından oluşmuştur. I. Bölüm, kendi içinde dört ayrı başlığa ayrılmıştır. Sonra yazarın hayatı ve yazarın edebî kişiliği hakkında bilgi verilerek yazarın eserleri üzerinde durulmuştur. Akabinde "Studentler" ve otobiyografik roman hakkında bilgi verilmiştir. Yazarın eserleri ve hayatı hakkındaki bilgiler güvenilir kaynaklardan elde edilerek derlenmiştir. II. Bölüm başlığı altında ise romanın muhteva incelemesi yapılmıştır. Muhteva incelemesinde roman; olay örgüsü, kişiler, mekân, zaman, izlek (ana düşünce) ve sosyal meseleler açısından ele alınmıştır. Romanı muhteva açısından ele alırken farklı kaynaklardan yararlanmış ve incelenmiştir. Çalışmanın III. Bölüm'ünde "Studentler" romanı Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Romanı aktarırken mümkün olduğu kadar ana dildeki yapıları bozmadan ve anlam bütünlüğü koruyarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise Çemenzeminli'nin Azerbaycan edebiyatına yaptığı katkılara değinilmiştir. Bu gibi romanların ister Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine,

isterse de Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine aktarılarak Türk dili beraberliğinin daha güçlü bağlarla sağlamlaştırılacağından bahsedilmiştir.

Olay Örgüsü (Vaka)

Olay Örgüsü; anlatmaya dayalı edebî metinlerin içinde olan biten her şeydir. Başka bir ifadeyle, edebî metinlerde nakledilen olay veya olaylar zinciridir. Bir edebî metin olay örgüsü asla düşünülemez.

Olay örgüsünü veya vakayı oluşturan parçalar ‘olay’ olarak adlandırılır. Romanda geçen olay kavramı genel anlamda iki unsur arası karşılıklı etkileşimlerden ve irtibattan oluşur. Bu irtibatın sonucunda olaylar zincirleme olarak devam eder. Olay sabit değildir ve içerisinde hep hareket vardır. Daha çok eylemlerin karşılığında ortaya çıkar. Tüm bu karşılıklı ilişkiler romandaki karakterlerin hem kendisiyle hem de diğer varlık arasında cereyan eder (Çetin, 2012: 187).

Şahıs Kadrosu (Kişiler)

Şahıs kadrosu, bir edebî metnin önemli parçasını oluşturur. Yazar eserinde istediği şahsı arzuladığı bir kimlikte anlatabilir. Bu tamamen yazarın tahayyülüne kalmış bir şeydir.

Roman kurgusunun önemli bir parçasını da kişiler oluşturur. Bunlar, romanda ya etken ya da edilgen konumdadırlar. Yani ya özne ya da nesnedirler. Olayların canlı, hareketli bir biçimde seyredebilmesi için bunlara yön veren, oluşumlarına sebep olan kişiler vardır. Roman, bir insan sanatıdır. Dolayısıyla kişisiz ya da kişiye özgü niteliklerin olmadığı metin, roman adını alamaz.

Kişi kadrosunu genellikle insanlar oluşturmaktadır. Ancak bunun yanında az da olsa hayvan, eşya, harf, sayı, işaret, ya da daha başka bir şey (simge)in roman kişisi olarak görev aldığı da görülebilmektedir. İnsanın dışındaki simgelerden oluşan figüratif elemanlar da çoğu zaman insanî nitelikleri, fiilleri, duygu ve düşünceleri aktarmakla görevlendirilirler. Fabllarda figürler, genellikle hayvan ve bitkidirler. Zaman zaman modern zamanlara ait romanlarda da insan dışı roman figürlerine rastlanmaktadır. Klasik romanda figür, genellikle ‘kişi’dir, yani insandır. Bu kişinin adı, sanı, soyu sopu, işi gücü, mülkiyeti, karakteri, huyu, geçmişi bellidir. Kişiyi romanda var kılan da asıl bu özellikleridir (Çetin, 2012: 142).

Bazen yazar karakterleri oldukları gibi göstermez. Anlatıcı okuyucuya roman kahramanlarının tüm özelliklerini, arzu ve isteklerini, kimliklerini bariz bir şekilde gösterir. Bu nedenle okuyucu karakterlerin durumunu değerlendirme imkânına sahip olur. Aynı zamanda okuyucu cereyan eden olay örgüsünün içerisindeki farklı karakterleri her yönüyle tanır. Onlardan bazıları eserin başından sonuna kadar tanıtıldığı şekilde devam eder bazıları ise farklı değişimler gösterir (Aktaş, 2015: 45).

Zaman

Anlatmaya dayalı edebî metinlerin önemli öğelerinden biri de zamandır. Metinlerde zaman kavramı üç şekilde karşımıza çıkar: Geçmiş, şimdi, gelecek. Bazen anlatmaya bağlı eserlerde zaman, aynı düzeyde devam etmeyebilir. Bazen geriye dönüşler olabilir veya durağan olabilir. Eser, yazarın kendi ürünü olduğu için metinde istediği gibi tasarruf yapabilir.

"Anlatma esasına bağlı edebî eserlerin incelenmesinde zaman problemi üzerinde durma zarureti vardır. Bu tarz eserlerin ilk vasfı itibari olmalarıdır, yani itibari bir âlemde meydana hayat tezahürlerini anlatmalarıdır. Bu âlemde zamanın da itibari olması tabiidir. Ancak eser bu süre zarfında meydana getirilir ve yine bir süre zarfında okuyucu tarafından idrak edilir" (Aktaş, 2000: 107).

Zaman kavramı romanın oluşumunda önemli unsurlardandır. Nurullah Çetin'e göre romanda zaman kavramı üç ayrı zaman diliminden oluşur:

1. Nesnel zaman
2. Vaka zamanı
3. Anlatma zamanı

Nesnel zaman, yalnızca eser için değil her kesi kapsayan, genel zaman dilimidir. Yani ortak zaman dilimidir. Vaka zamanı, sadece olayların baş verdiği zaman dilimidir. Anlatma zamanı ise eserin yazılıp okuyucuya aktarıldığı zamandır (Çetin, 2012: 128-129).

Mekân

Anlatma bağılı edebî metinlerde olay örgüsü, zaman, şahıs kadrosu kadar zamanda önemli ölçütlerden biridir. Mekân; olayların gerçekleştiği ortamdır. Mekânlar farklı olabilir: savaş alanı, köy, şehir, cadde, ev, sokak vs.

Çetin, romandaki mekân kavramını kapsamlı biçimde ele alarak iki yere ayırır:

1. Soyut mekân
2. Somut mekân.

Somut mekân kendi içerisinde iki (Açık ve Kapalı mekân), Soyut mekân ise dört (Ütopik, Fantastik, Metafizik ve Duygusal) alt başlıklara ayrılır. Açık mekânı ‘geniş’, kapalı mekânı ise ‘dar’ mekân olarak tanımlaya biliriz. Somut mekana ait olan ütopik mekan, isminden de belli olduğu gibi gerçek olmayan ve insanın tahayyülünde kurgulanmış mekandır. Nurullah Çetin, Fantastik mekânları evrene ait somut mekânlar olabildiğini ancak romanın kurgusu içinde soyut kaldığını belirtir. Metafizik mekânlar geldikte ise uhrevî veya manevi niteliği içeren mekânlar olarak söyleye biliriz. Son olarak Duygusal mekânları isminden de belli olduğu gibi duyguların ve duyuların ağı bastığı mekânlar olarak tanımlaya biliriz (Çetin, 2012: 133-137).

Bir romanda, mekân tasvirleri yöntem olarak ‘öznel ve nesnel tasvir’ olarak incelenmektedir. Öznel tasviri ‘izlenimci’, nesnel tasviri ise ‘realist’ olarak tanımlaya biliriz (Çetin, 2012: 139).

Tema

Tema, bir yazarın görüş ve düşüncesi aynı zamanda okura anlatmak istenendir. Aslında yazarın kurguladığı tema onu metnin oluşmasına iten sebeptir. Tema soyuttur ve aşk, ölüm, acı, dostluk, yalnızlık gibi kavramları içerir. Yazar, vermek istediği mesajı tema aracılığıyla okura aktarır. Bazen olay örgüsü içerisinde birden fazla tema olabilir. Bu nedenle söz konusu temalar birleşerek ana temayı oluşturur. Bazen aynı tema farklı farklı metinlerde söz konusu olabilir. Bazen de tema konjonktür gereği kendi dönemin içtimai ve siyasi meseleleri ile ilgilidir. Edebiyat araştırmacısı Şerif Aktaş, meseleye şu şekilde yanaşır:

Her eserin bir teması vardır; ama aynı temada birçok eser yazılabilir. Her eser birbirinden farklıdır. Öyleyse denilebilir ki temanın bir eserde somut hale gelebilmesi onun, eserin konusu olması anlamına gelir. Her tema yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel problemleriyle yaşama biçimiyle ilgilidir. Bazılarında bu ilgi çok açıkça görülür. Bazıları ise yoruma ihtiyaç duyar. Ayrıca, her tema insana özgü bir gerçekliği dönemin şartlarına bağlı olarak dile getirir. Eserin sosyal hayatla ilişkisi bu tema çerçevesinde ele alınabilir. Her temada sayısız eser yazılabilir. (Aktaş, 2013: 69)

Sosyal Meseleler

Bir yazarın kaleme aldığı edebî eser hiç şüphesiz onun toplumsal veya tarihî çevresiyle aynı zamanda dünya görüşü ile yakından ilgilidir. Yazar da her bir insan gibi sıradan bir aile içinde doğmuş, toplum içinde olgunlaşmış, yaşamış, okumuş, insanlarla etkileşim ve iletişim içinde olmuş, sevmiş ve sevilmiştir. Bundan dolayı sanatçı, duygu ve düşüncelerini, dünya görüşü ve hislerini yazıya dökerken bunlardan faydalandığı aşikârdır (Kaplan, 1979: 8).

1. BÖLÜM

YAZARIN HAYATI

Yusuf Vezir Çemenzeminli 12 Eylül 1887 yılında Azerbaycan'ın güzel bölgelerinden biri olan Karabağ'ın Şuşa şehrinde dünyaya gelir. Soyu Karabağ Hanı İbrahimhalil Han'ın (1759-1806) nüfuzlu vezirlerinden olan Mirza Ahmetağa'ya dayanır. Babası Mirbaba Vezirov, ıtriyaçılığın yanı sıra halk tabipliği bile yapar. Çemenzeminli, "Hayatım", "Hayatımın Yirmi Yılı" gibi anı tarzı hikâyelerinde babasının İran, Türkistan ve Osmanlı'nın bazı bölgelerini ziyaret ettiğini söyler. Fars ve Türkçeye iyice vakıf olan babası çocuklarını eğitmek için Türkçe-Farsça sözlük bile hazırlar ve çocuklarının ilk tahsilini kendisi üstelenir. Annesi Seyit Hüseyin kızı Seyit Aziz ise dindar ve cesur bir kadın olarak karşımıza çıkar. Eşi Mirbaba gibi kendisinin de çocuklarının eğitiminde katkısı büyük olur.

İlk tahsilini bizzat babasından alan Yusuf Vezir Çemenzeminli, daha sonra tahsiline Molla Mehdi'nin "Kar Halfa" okulunda devam eder. Buranın eğitiminden memnun kalmayan babası, Yusuf'u okuldan alıp Ağdam şehrine götürür. Bir müddet kendisi Yusuf'un eğitimiyle ilgilenir. Hatta onun Azerbaycan ve Fars klasik şairleriyle erken tanışlığında büyük rol oynar. Yeniden Şuşa'ya geri gelen Yusuf, Şuşa Realni¹ okuluna gönderilir ve Rus edebiyatı ile tanışmaya başlar.

Okumaya küçük yaşta başlayan ve devrine göre aydın bir insan ola babasının desteğiyle önce klasik Fars edebiyatını öğrenen yazarımızın edebi ve fikir kişiliğinin oluşmasında Rus edebiyatının tesiri görülür. Rusça-Türkçe eğitim aldığı Şuşa Realni Mektebi'nde Tolstoy, Gorki, Puşkin, Turgenyev, Çehov gibi Rus yazarlarını okumuş, özellikle Çehov'un tesirinde kalmıştır. Ayrıca o yıllarda Celil Memmedguluzade ve Mirza Elekber Sabir gibi büyük edebi şahsiyetlerin önderliğinde en yüksek seviyeye çıkarılmış -*Molla Nesreddin* ekolü de denen tenkidi realizmin anlayışının da yazar üzerinde müspet tesirleri olmuştur (Yıldırım 2001: 111).

Yusuf Vezir 1904'te hayattan şikâyetlerini dile getirdiği "Jaloba" adlı ilk şiirini yazar. Ayrıca küçük yaşlarda resim ve karikatür çizmeye başlar. Bu dönemde amcaoğluyla beraber "Fokusnik" isimli karikatürlü aylık bir dergi çıkartır ve yeteneğiyle çevresinin dikkatini çeker. Rus yazarlarını geniş bir şekilde okur ve anlamaya çalışır. Bu yazarlar içerisinde onu en fazla Çehov etkilemektedir. Gençlik yıllarında yazdığı pek çok hikâyede, Çehov etkisi açık şekilde göze çarpmaktadır. Sanat çalışmalarına

¹ 1917 Devrimi'nden önceki Rusya'da müfredatta doğa ve fen bilimlerine çok yer verilen, eski diller geçilmeyen lise.

şiiirle başlamış, incelediği Rus yazarlarının etkisi altında ilk şiirlerini de Rus dilinde yazmıştı. Şahsî hayatını ve yakın çevresindeki hadiseleri anlatan bu şiirler, genellikle karamsar ruhtadır. Amcasının oğlu, Realni Mektebin öğrencisi, Mir Hasan Vezirov'la birlikte el yazması halinde yine Rus dilinde "Fokusnik" adlı bir dergi de hazırlayan Yusuf Vezir, ayrıca resim çalışmış, tablolar, portreler, natürmortlar, karikatürler yapmıştır. 1908'de Bakü'de, Realni Mektebin son sınıfını, 1910'da ise Taşkent ortaokulunu bitiren Yusuf Vezir, aynı yıl Kiev Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne girer ve 1915'te bu fakülteden mezun olur (Kemaloğlu 2013: 3).

Üniversiteyi tamamladıktan sonra Saratov Adliyesi'nde çalışan Yusuf Vezir Çemenzeminli Kiev'e geri döner ve buradan da savaşa katılmak için Galiçya'ya - cephe bölgesine gider. Galiçya'dayken Ekim 1917 yılında hükümet devrilir ve yeniden Kiev'e geri dönüp Müsavat Partisi'nin Kiev şubesini kurar. Bunun ardından 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye Büyükelçisi olarak atanır.

Yusuf Vezir Çemenzeminli, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temelini koyulmasında, iç ve dış politikasının hazırlanmasında "hürmetli arkadaşımız ve değerli mürşidimiz" adlandırdığı Mehmed Emin Resulzade ile birlikte çalışmış bağımsızlığın kuvvetlendirilmesi için bir hayli işler görmüştür (Hüseyinoğlu 2005: 8).

O, yardımcısı Cahangir Bey Gaibov'la beraber İstanbul'da diplomatik faaliyetlerine devam eder. Bunun yanı sıra da edebî faaliyetlerini aksatmayan Çemenzeminli, birçok arşiv ve kütüphanede araştırma yapar. 27 Nisan 1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti, Bolşevikler tarafından devrildikten sonra Büyükelçilik de faaliyetini kendiliğinden sona erdirmeye kararı alır.

İstanbul'da çalışmalarına devam eden Yusuf Vezir Çemenzeminli, Azerbaycan edebiyat tarihiyle ilgili "Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar" adlı eserini yazıp 1921 yılında İstanbul'da, 1922 yılında ise Fransa'da yayımlatır. Araştırmacı Meryem Ahundova bu eser hakkında şöyle der: *Bazı sınırlı bilgilerine rağmen eser, ister yazarın yaratıcılığı isterse de edebiyatımızın araştırılması açısından değerli çalışmalarından sayılır* (Ahundova 1981: 20).

Bolşevik hükümetinden güvence alan Yusuf Vezir Çemenzeminli 1922-1926 yıllar arası Fransa'da yaşadıkdan sonra Azerbaycan'a döner ve bununla da onu edebî faaliyetlerinin ikinci dönemi başlar. Daha çok halkbilimi araştırmacısı ve büyük roman yazarı olarak karşımıza çıkar. Halkbilimi sahasında Azerbaycan sözlü edebiyatının masal,

mani, vasfı hal, ağıt vb. türlere önem veren yazar aynı zamanda atasözleri ve bilmece derlemeleri ile de öne çıkar (Yıldırım 2001: 112).

Stalin terörünün şiddetlendiği 1937'de, Yusuf Vezir de takibe uğrar. Onu aynı zamanda Bolşevikler aleyhine propaganda yapmakla, milliyetçilikle, Pantürkizm'le, İngiliz ve Japonlar lehine casuslukla ve daha akıl almaz suçlarla itham ederler. Hapse atılmasının yakın olduğunu gören Yusuf Vezir, Orta Asya'ya kaçır, burada Ürkenç Pedagoji Enstitüsü'nde Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışır. Talebesi Yunus Yusuf'la birlikte "Hakikatin Tentenesi" adlı film senaryosunu yazar. Lakin ailesiyle görüşmek için, 1939'da gizli şekilde Bakü'ye dönen Yusuf Vezir, burada tutuklanır, askerî mahkemenin kararıyla 10 yıllık hapis cezasına mahkûm edilir. 1942 Mayıs ayında Gorki vilayetinin Sukobezvodnoe köyündeki mahkûmlar kampında hastalanarak hayatını kaybettiği, son zamanlarda KGB arşivlerinden elde edilen kaynaklardan öğrenilmiştir (Kemaloğlu 2013: 6).

1.1. Edebî Yaratıcılığı ve Eserleri

İlk defa "Maişetimizden Bir Şekil" başlığı altında tenkitçi realist tarzdaki küçük hikâyelerini ve satirik yazılarını yayımlatan Çemenzeminli, akabinde Ana ve Analık", "Arvadlarımızın Halı", "Bize Ciddi Metbuat Çoxdan Lazımdı", "Dil Meselesi" gibi kaleme alır (Yıldırım 2001: 111-112).

Çemenzeminli, yaratıcılığının ilk yıllarında (1909-1910) "Cennetin Qebzi", "Serhat Meselesi", "Müslüman Arvadının Sergüzeştleri", "Toy", "Borçlu", "Xanın Qebzi", "Ağ Buxaqda Qara Xal" hikâyelerini yazar. Daha sonra (1911-1913) "İki Hikâye", "Melik Memmet", "Ağsaqqal", "Divane", "Cennetin Qebzi", "Qanlı Göz Yaşları", "Hayat Sehifler" adlı kitaplarını Bakü'de yayımlar.

Aynı zamanda bir roman yazarı da olan Yusuf Vezir Çemenzeminli, 1914 yılında "Bir Cavanın Defteri" ve "Günah" adlı romanlarını yazmaya başlar. Daha sonra yazar "Günah" adlı romanını mükemmelleştirip yeni versiyonla "Studentler" olarak adlandırır. Bu roman, iki kitaptan ibarettir. "Studentler" ve "1917. Yılda". Yazar, romanın birinci kısmını 1931 ve 1936 yılında, ikinci kısmını ise 1935 yılında Bakü'de yayımlar.

1926-1937 yılları arasında art arda birkaç kitap yayımlatan Çemenzeminli, özellikle "Vasvası" ve "Yükseliş" adlı eserlerinde Sovyet hakikatlerini göz önünde bulundurup 1917 devriminden önceki hayattan örnekler vererek modern yaşam tarzını canlandırmaya çalışır (Ahundova 1981: 24).

1926-1930'da "Keçmişden Sesler" ve "Kazanç Yolunda" adlı hikâye kitapları yayınlanır. Rus ihtilalinden önce yazmış olduğu "Bir Cavanın Defteri", "Arvadlarımızın Hah", "Kızlar Bulağı", "Studentler" (Öğrenciler) gibi eserlerinin üzerinde yeniden çalışır, onları sanatkârlık açısından daha da zenginleştirir. Sonuncu iki eserini Rus ve Batı romanı geleneklerine dayanan çağdaş romanlar seviyesine yükseltir. Özellikle "Studentler" romanında, ihtilaldan önce Rus üniversitelerinde tahsil alan farklı düşünce tarzlarına, farklı siyasî bakışlara, farklı sosyal kökenlere mensup Azerbaycan talebelerinin birbirinden farklı, lakin bir toplum halinde; aynı devirdeki sosyetenin ibret verici portreleri tasvir edilir, muhtelif fikir akımları ve millî-manevî mefkûrenin gelişmesi gözler önüne serilir. Teferruatlı tarihi bilgiler, Batı dillerindeki ilmî kaynaklara dayanarak yazılmış "Kızlar Bulağı" romanında ise Türklüğün en eski dönemleri canlandırılır. Yusuf Vezir, 1930 yıllarında Karabağ Hanlığı'nın ve Azerbaycan'ın ünlü şairi, politika adamı Molla Penah Vagif'in (1717-1797) hayatını ve mücadelelerini konu alan "Kan İçinde" tarihî romanını yazıp bitirir. Lakin devamlı takipler yüzünden bu kitabını yayınlatamaz.²

"Studentler ve 1917. İlde," yazarın Kiev'deki öğrencilik hayatından izler taşıyan, kuvvetli otobiyografizmin bulunduğu romanlardır. 5 cilt olarak planlanan bu seri tamamlanamadığı için romanları biraz eksik görünür. Buna rağmen romanlarda 1914-1917 yılları arasında bütün Rusya'yı sarsan rejim bunalımı, çarlığın çöküşü ve Bolşevik İhtilali arifesindeki başıbozukluk ve karmaşa başarıyla verilir. Bu romanların bir başka yönden değeri de o devir Azerbaycan'ındaki siyasî faaliyetleri, fikir akımlarının ve bunların önde gelen şahsiyetlerinin -uzaktan da olsa- çok yönlü olarak ele alıp değerlendirilmesidir.

Yazarın diğer romanı "Gızlar Bulağı" Azerbaycan'da o zamana kadar ilk defa denenen bir tarihî roman örneğidir. Kitap Azerbaycan Komünist Partisi'nin 1932'de aldığı "Edebiyatın partiye (komünist ideolojiye) hizmet amacı taşıması" kararı üzerine yazıldığı için yer yer siyasî fikir tutarsızlığına rastlanır. Romanda, ilkel toplumlardan bugüne kadar toplumu oluşturan birtakım manevî değerlerin yıkılarak daha mükemmel olduğu iddia edilen sosyalist -komünist cemiyeti kurma çabaları anlatılır. Adet ve ananelerin toplumu ne kadar yozlaştırıp yanlış yöne sürüklediği fikri de romandaki hâkim fikirlerden biridir. Bütün bunları bir kenara bırakacak olursak romanda halk adetleri, törenler, maniler, ağıtlar bütün canlılığıyla verilmiştir. Bu bakımdan roman değerli folklorik özellikler taşır.

Yazarın en usta ve olgun döneminin eseri olan son romanı "Gan İçinde" (İki Od Arasında) O'nun sağlığında basılmamıştır. Bu roman yazarın 4 romanı içerisinde gerek teknik, gerekse üslup bakımından en mükemmel olanıdır.

Romanda Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve Azerbaycan Klasik şairi Molla Penah Vakıf'ın kişilikleri hayat ve faaliyetleri etrafında XVIII. yüzyıl Azerbaycan'ın içinde bulunduğu karmaşık ve siyasi panorama, o devrin adet ve anane, giyim, kuşam vb. hayat tarzı zenginliğiyle süslenerek başarıyla verilmiştir. "Gan İçinde" romanında Azerbaycan'ın hanlıkların birbirleriyle geçimsizliği yüzünden içine düştüğü bunalım

² Ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11064,yusifvezircemenzeminlipdf.pdf?0,20.10.2017,18.00.

ve karışıklıklarla yavaş yavaş Rus hâkimiyetine girişini canlı bir şekilde takip ederiz. Romanda tarihilikle kurgusallık o kadar başarılı bir şekilde birleştirilmiş ki onu yer yer edebi bir üslupla yazılmış bir tarih kitabı olarak da düşünebiliriz. Yazar tarihiliği başardığı kadar edebiliği de başarmıştır (Yıldırım 2001: 112-113).

Yusuf Vezir Çemenzeminli 1930 yılında "Hazreti Şehriyar" isimli 7 sahneden oluşan komedisini yazar. Konusu, Türkiye'deki Şeyh Sait isyanından kaçıp Batı topraklarında sefil ve rezil, aynı zamanda kendi milletine ihanet eden ve bir mülteci gibi yaşayan Türk muhacirlerinin hayata tutunmalarını içerir.

Çemenzeminli nerdeyse tüm hikâyelerinin ve romanlarının konusunu gerçek hayattan, yaşanmış olaylardan ve bizzat şahidi olduğu hakikatlerden alıp eserlerine yansıtmaya çalışır. Eserlerini açık, anlaşılır ve sade bir dille yazan Yusuf Vezir, daha çok gericilik, Müslümanlardaki yobazlık, cahillik, kültürel geri kalmışlık, kadına yapılan haksızlık gibi sosyal meseleleri bazen keskin bir şekilde bazen de mizahî olarak eleştirir.

1.2. Studentler Romanı Hakkında

Yusuf Vezir Çemenzeminli, "Studentler" romanı dâhil beş ciltlik roman yazmak arzusunda olmuştur. Nitekim o, "Studentler" in devamı olan "1917. Yılda" isimli romanının ikinci cildinin *Bir Kaç Söz* başlıklı yazısını kaleme alarak ileride yazacağı romanları şöyle dile getirmiştir: *Bu yeni dönemi kısmen de olsa "Terter" adlı roman takip edecek. Ardından "Hatice" ve "Çarpışmalar"(1905-1909. yıllar) yazılacak ki, bunlar da roman silsilesinin dördüncü ve beşinci silsilesini teşkil edecek (Studentler 2006: 172).* Dolayısıyla Çemenzeminli'nin asıl amacı, Azerbaycan'ın yirminci asrın evvellerinden başlayarak geçirdiği otuz yıllık serüveni realist bir bakış açısı ile gözler önüne sermekti. O, arzusunda olduğu romanların yalnız ikisini - "Studentler" ve "1917. Yılda" romanlarını yazabilmiştir.

Çemenzeminli halkın yaşamını, çevresini iyi bilmesinin yanı sıra etnografik durumuna ve tarihine de derinden aşikârdır. Onun ileri sürdüğü hakikatler, mayasını gerçek hayattan alır, reel insanlara ve olaylara dayanır. Bu nedenle o "Studentler" romanını toplumsal gerçekçi bakış açısı ile yazar ve romanındaki kahramanlarını, onların ilişkilerini, karakterlerini, hatta manevi âlemlerini bile çok canlı ve gerçek kelimelerle dile getirir. Dolayısıyla bu roman hem otobiyografik hem de anı türüne ait özellikler taşır.

"Studentler" romanında genelde, yazarın Kiev ve Saratov'da öğrenim gördüğü yıllardan bahseder. Aynı zamanda burada okuyan Azerbaycanlı gençlerin yaşam ve geçimini, hem siyasî hem de toplumsal alandaki mücadelelerini, millî değerlerini, yaşadıkları aşk ve talihsizliklerini, onların eğitim düzeylerini, dünya görüşlerini, aynı zamanda yazarın kendi hayatını, şahit olduğu olayları, dost ve tanış olduğu insanları bu romanda açıkça görebiliriz.

Romanın birinci kısmı olan "Studentler"de Azerbaycanlı öğrencilerin gerek toplumsal gerekse de siyasî alandaki farklı görüşleri tasvir edilir; romanın ardı olan "1917. Yılda" ise bu öğrencilerin Almanya-Rusya savaşı, savaş bölgesinden kaçış, Çar sisteminin devrilmesi ve öğrencilerdeki ideoloji değişimi gibi olaylar ele alınır. Azerbaycanlı araştırmacı Meryem Ahundova *Yusuf Vezir Çemenzeminli* isimli kitabında şöyle der: *Romanın ikinci kısmında tasvir olunan devir, tüm zıtlıklarıyla birlikte verilmektedir. Nitekim ülkenin karmakarışık durumu, savaşın getirdiği sıkıntılar, devrim sancıları gibi toplumsal meseleler tüm genişliği ve çıplaklığı ile tasvir edilmektedir (Ahundova 1981: 89-90).*

Eserde yazar, Rüstembey karakteri ile karşımıza çıkar. Her iki romanın başkahramanı Rüstembey isimli gençtir. Onu rehberliği altında Türk dili kursları, "Hemşeriler Cemiyeti", ana dilinde matbuat ve fakir öğrencilere yardım gibi çeşitli faaliyetleri her iki kısımda açıkça görebiliriz. Yazarın, Rüstembey'in dili ile mesajlar verdiği açıktır. Yazar romanda, Türk dili gibi zarif ve zengin bir dilin korunmasını, Azerbaycanlı öğrencilerin ticaret için değil okumak için geldiklerini, yine öğrencilerin kitap okumaktan çok eğlencelerde gezmesini vs. gibi meseleleri Rüstembey'in aracılığıyla ile dile getirir.

Çemenzeminli öğrencilik yıllarını, buradaki çeşitli faaliyetlerini, başına gelen olayları, hem toplumsal hem de siyasî bakış açısını dile getirir. Fakat burada bir hususa da değinmekte fayda vardır. Çemenzeminli'nin bir özelliği de kendi yarattığı karakterlerine eşit hak tanınması ve konuşma serbestliği vermesidir. O, sadece prototipi olduğu Rüstembey'i konuşturup haklı göstermez diğer karakterleri konuşturup onların ideolojilerini dile getirdiği zaman onların sesini boğmaz, tabiri yerinde ise mikrofonu bütün karakterlere eşit tutar. Aslında "Studentler" romanı bu özelliğine göre Rus eleştirmen Mihail Bahtin'in "Çokseslilik"(Heteroglossia) kuramı açısından da incelenebilir.

Romanın "Studentler" kısmı 1931 ve 1935 yıllarında, ikinci kısmı olan "1917. Yılda" ise 1936 yılında yayımlanmasına rağmen geniş bir alana yayılmaz. Çemenzeminli tutuklanıp sürgüne yollandıktan sonra roman yasaklanır. Kitap çok uzun zaman okuyuculardan saklanır ve belli bir süre sonra gün yüzüne çıkar.

"Studentler" romanının son baskısında bu dipnot yer almaktadır: *1931, 1935 ve 1936 basımı ile 1968, 1976 yıllar arasında ciddi farklılıklar var. 1968 ve 1976 basımlarında ideoloji-siyasî mülâhazalara göre "tasfiye" maksadıyla ihtisarlar yapılmıştır. Son neşirle bütün neşirlerle tutuşturularak tüm ideoloji-siyasî "tasfiyeler" in izleri aradan kaldırılmıştır (Hüseyinoğlu 2005: 9).*

Yukarıda da söylediğimiz gibi roman iki kısımdan oluşmuştur. Romanın "Studentler" kısmı baştaki *Birkaç Söz* yazısıyla beraber, iki bölüm ve bir epilogdan, Birinci bölüm 24, ikinci bölüm ise 20 yarım başlıktan ibarettir. Romanın "1917. Yılda" kısmı ise yine başta *Birkaç Söz* yazısıyla dört bölüme ayrılarak yazılmıştır. Birinci bölüm 40, İkinci bölüm 21, Üçüncü bölüm 22, dördüncü bölüm ise 52 yarım başlıktan ibarettir.

2. BÖLÜM

YUSUF VEZİR ÇEMENZEMİNLİ'NİN "STUDENTLER" İSİMLİ ROMANINDA YAPI

2.1. Studentler Romanında Olay Örgüsü

I

Romanın birinci bölümü, eserin başkahramanı olan Rüstembey'in Kiev'de kiralık oda aramasıyla başlar. Kiev Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ni kazanan Rüstembey düzenli olarak üniversitesine devam eden, sürekli farklı kitaplar okuyarak kendini geliştiren, çalışkan biri olarak karşımıza çıkar. Bu arada Rüstembey, ev sahipleri olan Sofya ve Fyodor çiftinin saygısını kazanır ve ona aileden biri gibi hürmet edilmeye başlanır. Rüstembey, kitap meraklısı olan ev sahibi Sofya Hanım'a sık sık kitaplar önerir ve bunun yanı sıra da Kafkasya'nın güzel ve zengin tabiatı hakkında bilgiler verir. Samimi kitap alışverişinden sonra Sofya, Rüstembey'den gitgide hoşlanmaya başlar ve kitap bahanesiyle aralıksız Rüstembey'i ziyaret eder. Bu arada Rüstembey de Sofya'ya aynı hisleri besler. Belli bir süreden sonra Rüstembey yanlış yaptığının farkına vararak bu sevdadan vazgeçer. Bu sevdadan vazgeçmek Rüstembey için hiç de kolay olmaz. Aynısı Sofya için de geçerlidir. O, Sofya Sergeyevna'ya olan sevgisinden vazgeçmekle yeni evlenmiş genç bir çiftin ayrılmasını önler ve Sofya'nın güzelliği karşısında erise de nefesine galip gelerek şehvetinin esiri olmaktan kurtulur.

Daha sonra öğrenciler arasında geçen farklı konular hakkındaki diyaloglar romanın büyük bir bölümünü kaplar. Özellikle öğrencilerin, dini, siyasi ve kültürel meseleler hakkındaki düşüncelerini dile getirmeleri ve yazarın hiçbir müdahale ettirmeden konuşturması eseri çok seslilik açısından da zengin kılar. Bu diyaloglardan biri de Rüstembey'le Ali arasında geçen konuşmadır. Düşünceleri karmakarışık olan Ali'ye birtakım nasihatlerde bulunan Rüstembey, dinde kurtuluş arayacağına yaşamın maksadını anlamaya çalışması gibi önerilerde bulunarak bu gibi boş işlerle uğraşmamasını tavsiye eder. Rüstembey'in konuşmasından tatmin olmayan Ali, lafı çok uzatmayarak izin isteyip oradan uzaklaşır. Yazar bunun hemen akabinde Rüstembey'in ailesi hakkında geniş bir malumat vererek okuyucuyu Rüstembey'in ailesi ile tanıştırır. Babasının ve annesinin

kimlerden olduğunu, abisinin hangi işle meşgul olduğunu ve eskiden inançlı bir genç olan Rüstembey'in nasıl inançsız hale geldiğini uzun kesitlerle anlatır.

Romanda, Rüstembey'in kendi ana dilini bilmeyen Azerbaycanlı öğrencilere Türk dilini öğretmesi; din ve millet adını kullanarak ticaret yapanları ağır eleştirilerde bulunması; Sultan Abdülhamit'in bir işareti ile Ali Bey Hüseyinzade'nin kendi "Füyuzat" mecmuasını kapatması; "İttihad-ı İslam", "Turan Mefkûresi" gibi konular, genelde öğrenci evlerinde cereyan eder. Bunu öğrenciler arasındaki fikir ayrılıkları, Çar yönetimine karşı üniversitelerdeki isyan ve bu isyanda Rüstembey'le Bolşevik fikraya mensup Selman'ın hapse atılması ve onlara arkadaşları tarafından yardım edilmesi; kültürel olarak neden Gürcü ve Ermeni milletlerinden geri kaldıkları gibi meseleler takip eder. Yazar bu arada çok önemli bir hususu da ele alır ki bu husus da "Millet Kızı"dır. Yazarın "Millet Kızı"ndan kastı ilk defa Müslüman bir Türk kızı olarak öğrenim için başka bir ülkeye giden Fatma Hanım karakteridir. Çemenzeminli de diğer aydınlar gibi Azerbaycanlı kızların cahil kalmaması için üniversitelerde okumalarını arzular. Bu nedenle o bu karakterle okuyucu kitlesine gerekli olan mesajları vererek arzularını dile getirir.

İkinci bölüm ise Rüstembey'in Bahâî tarikatının şeyhi olan Ebülferec'e dinin, bir kurtuluş yolun olmadığıyla ilgili mektup yazması ile başlar. Daha sonra yazar, Azerbaycanlı öğrencilerin kendi dillerine yeterince sahip çıkmamaları; okumak yerine keyif meclislerinde eğlenmeleri; hem ilmî hem de kültürel olarak geride kalmaları gibi konuları Rüstembey'in diliyle anlatmaya çalışır. Bunu, öğrenciler arasında geçen fikir çatışmaları ve fırka ayrılıkları, yine öğrencilerin kendi içlerinde "mahkeme" teşkil edip bazı yanlış yapan öğrencilerin yargılamaları, geniş çapta "Müslüman Şöleni" teşkil etmeleri gibi konular takip eder.

Romanın ikinci bölümünün son kısmında ise Rüstembey, Sofya ile son defa görüşmeye karar verir. Sofya'nın eşinin evde olmadığını görüp onun odasına geçerek birtakım tavsiyelerde bulunur. Eşine sadık olmasını, kiracı olan kendisinin gelip geçici olduğunu, ama eşinin bir ömür boyu iyi ve kötü günde her daim yanı başında olacağını, bu nedenle eşine asla ihanet etmemesini söyleyerek evden ayrılır ve bununla da yazar romanın "Studentler" kısmını bitir. Aslına bakılırsa tüm bunlar yazarın kendi tabiatından ileri gelen temiz ve saf duygular ve meziyetlerdir.

Romanın son bölümünün arkasında, bir epilog kısmı var ki bu epilogda yazar öğrencilik yıllarından yirmi yıl geçtiğini söyler ve öğrencilerin her birinin iş sahibi olduğu, kiminin intihar ettiği kiminin evlendiği gibi bilgilerle okuyucuyu ikinci kısma hazırlar.

II

Romanın ikinci kısmı olan "1917. Yılda"nın birinci bölümü ise bir zamanlar üniversitedeyken arkadaş olan iki Azerbaycanlı öğrencinin Galiçya vilayetinin bir şehrinde hiç beklenmedik bir şekilde karşılaşmaları ile başlar. Bu öğrenciler Rüstembey ve Cengiz'dir. Her ikisi de üniversiteyi zamanında bitirip askeriyede hizmet etmeye başlar. Genelde, "1917. Yılda" kısmında "Studentler"deki kahramanların sonraki yaşamlarından bahsedilir. Yazar, birinci kısımda öğrencilik yıllarındaki fikir ayrılıkları ve siyasi fırkaları teorik olarak tasvir eder. İkinci kısım ise daha çok teorik olarak tasvir olunan olayların pratiğe dökülmüş halidir.

İkinci kısımda, Kafkasyalı öğrencilerin birçoğunun siyasi kuruma dâhil olduğuna şahid oluruz. Kimisi İttihad-ı İslam, Bolşevik, Menşevik, Turan Mefkûresi, kimisi de kendi millî mefkûrelerine sarılıp milliyetçiliği destekleyen fırkaları benimser. Öğrenciler kendi mensup olduğu fikrayı tebliğ edip haklı oldukları fikri savunur. Bu savunmalar esnasında ortaya çıkan farklı fikir ve düşünce çatışmaları romanın büyük bir kısmını oluşturur. Niçin Menşevik olduklarını, neden bu yolu seçtiklerini veya başka bir öğrencinin hangi açıdan Bolşevikleri savunduğunu, Lenin'in fikirlerinin sağlam olduğunu ve bir gün galip geleceğini, Rusya'daki hâkimiyeti ele alıp imparatorluğu idare edeceği gibi fikirler söyleyerek birbirlerine kendi düşüncelerini ispat etmeye çalışırlar.

Bu bölümde Rüstembey, dört bölükten oluşan bir müfrezenin reisi olarak karşımıza çıkar. Artık elinin altında işçileri, özel tahsis edilmiş faytonu, kendine mahsus odası, bir sözle ihtiyacı olan her şeye ona verilir. Yine Çarı parmağında oynatarak istediğini yaptıran Rasputin'in öldürülmesi, yakın dostu olan Zagorin'in Bolşeviklerin üstünlüğü elde etmesiyle buna dayanamayıp intihar etmesi, Bakü'de kurulmuş boş teşkilatların tenkidi, Lenin'in git gide hâkimiyeti ele alması, memurların söz dinlememesi ve devlet malının çalınıp çarşı pazarlarda el altından satılması gibi konular bu bölümde yer alır.

İkinci bölümde Rüstembey, maddî ve manevî olarak yorulduğunu gerekçe göstererek bir aylık izin alıp Kiev'e -arkadaşlarının yanına gider. Bu bölümde Rüstembey'in ciddi derunî sıkıntılar çektiğini, artık yalnız başına bu işlerin üstesinden gelemeyeceğini, bir dert ortağı olması için yuva kurması gibi hayaller kurduğunun şahidi oluruz. Yine romanda öğrenciler arasında aralıksız devam eden diyaloglarda; Rus köylüsünün vahşi ve barbar olmasından; Azerbaycan'da "Müsavat" partisinin kurulmasından ve bunların rehberlerinden ve Rüstembey'le Sofya'nın buluşması gibi farklı konulardan bahsedilir.

Unutmamak gerekir ki, olayların birçoğunu reel hayattan alıp romanına yansıtan yazar, aynı zamanda karakterlerini de gerçek hayattan alıp mübalağasız bir şekilde eserine aktarır.

Üçüncü bölüm ise Rüstembey'in izin süresini bitirip trenle hizmet ettiği bölgeye dönmesiyle başlar. Trende Ukraynacılık - Rusçuluk, Bolşevik - Menşevik sohbetlerinin şahidi oluruz. Belli bir süreden sonra Rüstembey, bu tür konulardan tiksiniş bundan sonra kendi milletine zaman ayırmanın zamanının geldiğini anlar ve milleti adına mücadele etme kararı alır. Bu arada Rüstembey, geri döndüğünde hizmetine son verildiğini ve yardımcısı Vanya'nın onun yerine atandığını birilerinden duyar. Bu haberden hiç de üzüntü duymayan Rüstembey, Vanya'ya birkaç gün kalıp geri döneceğini söyler. Bunu hemen ardından Almanların cepheyi yardığının haberi gelir. Yeniden Rüstembey'i müfrezenin başına geçirerek kendi işçilerinin hepsini sağ salim merkeze ulaştırma görevi verilir. Bu arada Rüstembey, yolculuğa başlamadan önce, hemşire olan Musya isimli bir kıza istemsizce âşık olur.

Yüz kişilik kafileden sorumlu olan Rüstembey çok sıkıntılı ve zorlu bir yolculuktan sonra kafilayı sağ salim Proskurov şehrindeki merkezi komiteye teslim eder. Yolculuk sırasında arkadaşların konuşmaları ve bu konuşmalar arasında her kişinin kendi milletinin iyi taraflarını övmesi veya kötü taraflarını yermesi gibi konular, okuyucuya kusursuz olarak da ulaştırılır. Dolayısıyla yazar bu bölümün bazı kesitlerinde Rus - Polonya, Rus - Ukrayna medeniyetlerini karşılaştırır ve her iki milletlerden hangisinin adet-ananelerinin ve medeniyetinin zengin olması meselesini ortaya atarak her iki toplumun bireylerini de konuşturmaya çalışır. Yine romanda Rüstembey'in Musya'ya âşık olup sonra pişman olması ve bunu da dolaylı yolla Musya'ya iletmesi; Rüstembey'in dostu olan Ermeni

Kasparyan'a kendi milletinin aydınlarının Taşnaksutyun gibi canı bir örgüte bel bağlamamalarını; Rüstembey'in Kiev'e geri çağırılması emrini alması gibi konular bu bölümde yer alır.

Son bölüm olan dördüncü bölüm, Rüstembey'le Kulamırza'nın yeni gelen öğrencilerle "Milli Komite" isimli bir teşkilatı kurması ile başlar. Daha sonra yazar komite üyelerinin yetersiz ve tecrübesiz olduğu hakkında bilgiler verir. Rüstembey buna rağmen "Müslüman Askeri Komitesi", "Askeri Şura", Ukrayna Rada'sı ile ilişkilerini kurup kendi teşkilatını seçkin bir hale getirir. Kendini tamamen milletinin geleceğine adanmış Rüstembey şahsi saadetine hiç önem vermez ve bu nedenle Musya'nın gönderdiği mektupların hiçbirine cevap yazmaya vakit bulamaz. Yine bu bölümde, Rüstembey'in birçok devlet müessesesi ile işbirliği yapması; Bolşeviklerin tamamen Ukrayna'yı ele geçirmesi; sokak savaşları; Rüstembey'in kendi teşkilatının dağılması; dost bildiği İmran'ın meğerse onun makamına hürmet ediyor olması; Müslümanların din zafiyetini kullanarak savaşa sürüklenmeleri; işgal edilmiş Kiev şehrinin emniyet müdürlüğüne eski yardımcısı Vanya'nın atanması ve onun yardımı ile Kiev'den çıkması gibi konulardan bahsedilir.

Son bölüm olan bu bölümde Rüstembey, Musya'nın intihar ettiği haberini alarak büyük sarsıntı geçirir. Bundan çok üzüntü duyan Rüstembey, bu intihara onun sebep olduğu gerekçesi ile Musya'nın son defa kabrini ziyaret etmeye karar verir. Hüzünlü ve kederli bir halde Musya'nın yaşadığı şehre gidip evlerini bulur. Kapı açıldığı zaman Musya'nın ölmediğini gören Rüstembey şok olur. Gözlerine inanamayan ve şimdiye kadar Musya'ya soğuk davranan Rüstembey, ona sarılarak gözyaşları döker. Musya, onu denemek için ve biraz da kadir kıymeti bilinsin diye böyle bir şey yaptığını bir bir Rüstembey'e anlatır. Musya'nın sağ olduğunu gördükten sonra kalbi teskin olan Rüstembey, Musya'ya memleketine geri döneceğinin haberini verir. Musya ve ailesinin tüm ısrarlarına rağmen üç gün burada kaldıktan sonra kendi memleketine geri döner ve bununla da roman son bulur.

2.2. Studentler’de Kişiler

İki kısımdan oluşan roman, geniş şahıs kadrosuna sahiptir. Ana karakterin yanı sıra yan kahramanların da çokluğu romanın kadrosunu zenginleştirmektedir.

Rüstembey:

Eserdeki Rüstembey, Yusuf Vezir Çemenzemini’nin kendisidir. Yani yazar başkahraman olan Rüstembey’in prototipidir. Yusuf Vezir kendi öğrencilik hayatını, dünya görüşünü, bakış açısını, hangi fıkra mensup olduğunu, gençliğinde kimlerle irtibatla olduğunu ve ne gibi faaliyetlerde iştirak ettiğini, Azerbaycan gencini, aynı zamanda kadının nasıl görmek istediğini Rüstembey sıfatı ile okuyucularına ulaştırır. Prototip, aslında yazara hayatı daha gerçek göstermek için gerekli olan unsurların başında gelir. Realist yazarlar söylemek istediklerini bazen bu tip kahramanların vasıtasıyla söyler ve rahatlarlar. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu roman, yazarın kendi hayatı, gerçek hayatta tanıştığı kişiler ve bizzat şahidi olduğu olaylar esasına dayanarak kaleme alınmıştır.

Rüstembey; karakaşlı, karagözlü, siyah bıyıkları olan yakışıklı bir genç olarak karşımıza çıkar.

Öğrencinin iri ve öfkeli gözleri, vahşi bakışı, siyah bıyıkları onu korkuttu (S:13).

- Yahu dostum! Senin gibi karakaş, karagöz yanımızda olduğu zaman kim bize bakar ki? Allah aşkına, buradan uzaklaş, işimize engel oluyorsun...(S:142).

Romanın bir kesitinde Musya, Rüstembey’e vurgu yaparak güneyde yaşayan karagözlü, karakaşlı erkeklerden hoşlandığını söyler.

... Ben Güney bölgesinde yaşayanları, özellikle de karakaş, karagözlü güneylileri... (S: 285).

Rüstembey, aynı zamanda kıskanç bir erkektir. Ev sahibi Sofya’yla yapığı bir sohbetle Kafkasyalıların aşırı derecede kıskanç olduklarını ve bunun da karakterlerinin bir parçası olduğunu söyler.

- Kıskançlık iyidir, ama yerinde olursa. Bence her şey için kıskançlık yapmaya gerek yok.

- Sizin sözlerinizin doğruluğunu inkâr edemem. Ancak kıskançlık Kafkaslının kanında vardır, ne kadar uğraşsa da bundan vazgeçemez.

Hanımefendi güldü ve şakayla:

- Demek ki, siz de kıskançsınız?

- Tabii! Tabii! (S: 13).

Rüstembey, ilk başlarda inançlı, namazında niyazında olan her daim Allah'ı hatırlayan bir genç olarak karşımıza çıkar.

Alışbey'in samimi ibadeti, temiz ve ahlaklı oluşu Rüstembey'in gönlünde dini hisler bırakmıştı (S: 22).

Daha sonra abisi Sametbey'in etkisi ile şimdiye kadar din hakkında sorgulayamadığı konulara eleştirel gözle bakmaya başlar.

Allah ona en yakın, en sevimli bir dost, bir arkadaş, belki bir arkadaş gibi görünüyordu. Umutlarını ve fikirlerini Allah'a bağladı. Babası namaz kıldığı zaman Rüstembey de onun arkasında namaza durur ve manasını anlamadığı sözler esrarengizliği ile onun gönlünü okşardı

Ancak, ağabeyinin sözleri Rüstembey'i etkilerdi. Geceleri yatağında onun sözlerini hatırlayarak derin düşüncelere dalar.

Önceleri biraz korkarak daha sonraları ise her bir fikri açıkça tahlil ve tenkit etmeye başladı. Allah, peygamberler ve Tarih-i Mükaddes'deki mucizeler hakkında çok düşündü. Anlamadığı konuları Sametbey'e sordu. Samet de ona dilinin döndüğü kadar anlatmaya çalıştı (S: 22).

Amcasının isteği ile Şuşa'dan Bakü'ye gelen Rüstembey, altıncı sınıftan sonra tahsiline burada devam eder. Bakü'de Rus okuluna yazılan Rüstembey'in düşünceleri gitgide değişir.

Rüstembey'in amcası Bakü'de yaşıyordu. Evladı olmadığı için Rüstembey'i kardeşi Alışbey'e, Bakü'ye göndermesini yazarak rica etti. Rüstembey, altıncı sınıftan sonra öğrenimine Bakü'de devam etti.

Bakü hayatı Rüstembey'in iç âleminde büyük izler bırakmış oldu. Kendine özgü ders odasında fikir ve hayalinde farklı düşünceler canlanmaya başladı. Sametbey'in sözlerini zihninde yeniden canlandırdı ve onları fikir dairesinde yavaş yavaş çözmeye çalıştı (S:22-23).

Rüstembey, liseyi bitirdikten sonra Kiev'de hukuk fakültesini kazandığı için Ukrayna'ya gelir.

Rüstembey samimi bir sesle:

- Celal, başım çok karışık, dedi.

-Dostum sana ne oluyor? Bir hukukçunun kafası niye bu kadar karışık onu anlamıyorum? (S:47).

Hatta o Kiev'de üniversiteyi kazandıktan sonra da kendi arkadaşlarıyla dinî konularda tartışmayı sever ve kendi fikirlerini kabul ettirmek için elinden geleni her şey yapar. Tamamen fikirleri değişen Rüstembey, İslam diniyle birlikte diğer dinlerde bir kurtuluş görmediğini ve bunların boş işler ibaret olduğunu savunur.

Rüstembey yine sözlerine devam etti:

- Ben, Bahaî yoluna girenlere dikkat ettim. Bunların içinde bir tane dahi olgun insan yok, hepsi yarım akıla sahip kimselerdir. Bir bakıma bunlara avam da diyebiliriz. Aynı zamanda bu kimseler olgunluğa erişemeyenlerdir. Zaten avam, dininde sağlam olur ve başka dini kendi dinine tercih etmez. Bilgili ve olgun insanların ise dine ihtiyacı yoktur. Onlar dinsiz de yaşamının yolunu bulmuşlardır. Namaz, oruç, hac vb. bunlar lüzumsuz şeylerdir. O yüzden bilgili insanlar yeni din aramak bir tarafa dursun, kendi dinlerine bile itina etmiyorlar. Bilgili insanlar dine kul olmayı alçaklık sayarlar. Oysa dinle bilim birbirine düşmandır, hep savaşımlar, kıyamet gününe kadar bu savaş devam edecektir (S:15-16).

Rüstembey, Azerbaycan halkının geri kalmışlığını dinle ilgili olduğunu ileri sürer ve bir an önce tahayyülden kurtulup hayata reel bir pencereden bakılmasını ister. Romanın birçok yerinde Rüstembey'in dine saldırdığını açıkça görebiliriz.

Gençler, halkı ezen ve mahveden amillerden bahsettiler. Rüstembey de iyi bildiği dini meselelere geçerek ilmi delillerle dine saldırmaya başladı.

Rüstembey kesin bir şekilde karşı çıkarak:

- Günah dinin ta kendisindedir. Her zaman yaşamla din arasında büyük bir uçurum olmuştur (S:94).

... Ben dinler arasında fark görmüyorum dinlerin hepsi sivil bir medeniyete geçmemize zıttır (Studentler:152).

İslamlaşma bir din olarak modernleşmeğe karşıdır. Ayrıca siyasî bir parti programında dine ne gerek var? (S:277).

... Avamları aldatmak için dini elde oyuncak yapan bu yeni fırkanın "Müsavat" gibi halkın arasında yeri yoktur (S:306).

Alevli bir şekilde kadınları çarşaf zindanına hapis eden İslamiyet'e küfürler yağdırdı ve şapkasını takıp dışarı çıktı (S:187).

Zeki ve çalışkan bir öğrenci olan Rüstembey, sadece kendi alanı olan hukukla ilgili kitapları değil aynı zamanda din, felsefe, tarih gibi farklı kitapları okuyarak da kendini geliştirir. O sürekli kendini sorgular ve kendini geliştirmek için elinden gelen her şeyi yapar. Kafasındaki soruları insanlara sorarak değil kitaplara müracaat ederek çözmeye çalışan tiplerdendir.

- Bu Voltaire'dir. En büyük şarlattan, aynı zamanda en büyük bilim insanıdır. Bu "İncil"dir biliyorsunuz. Adı olmayan bir yazarın en saf hayalidir. Bu Spencer'in "Dimağ-i Ruhani ve Cismani Eğitim" kitabıdır. Bu kitap ne size gerekli ne de bana. Ben evli değilim, sizin de çocuğun yok.

- Bu Nietzsche'dir. Bu da aynı zamanda cezasını alanlardandır; "Güçlüye kömek, güçsüze kötek" diye bağırdı çağırdı, sonunda delip oldu... Yeterli mi yoksa devam edeyim mi?

- Ömer Hayyâm (S:86).

Rüstembey, kitap katalogunu götürüp karıştırmağa başladı. Kendine küçük bir program çıkarttı. Marks, Engels, Plehanov, Kautiski, Bebel ve Jores'i de buraya dâhil etti. Lakin bunlardan önce tarih ve ekonomi hakkında okuma yapması gerekiyordu. Sonra on

sekizinci asır ansiklopedileri ve Comte'nin pozitivizmi ile ilgilendi. Kısacası uzun süre fikir yürüttükten sonra eski devlet teşkilatlarına dair bir kitap alıp kütüphaneden çıktı (S:220-221).

Rüstembey kahvaltıdan sonra oturup Amerika Birleşmiş Devletleri'nin devlet teşkilatını incelemek istiyordu ki kapı çaldı (S:279).

Rüstembey, hiçbir dini kabul etmediği için tüm dinlerle, aynı zamanda Sofya'nın mensup olduğu Hristiyan diniyle bile alay eder.

-Bu büyük kitap Eski "Ahd-i Atik"tir. Musa'nın hileleri, Onon, Lut, Davut, Yusuf ve Süleyman'ın sevgi maceralarından ve Eyyubî sabrın pintiliğinden ve kirliliğinden bahsediyor.

Sofya Hanım azıcık şaşırmış şekilde:

-Mukaddes kitapla alay etmeniz büyük günah bence, deyip şaşkınlığını dile getirdi.

- Bu "İncil"dir biliyorsunuz. Adı olmayan bir yazarın en saf hayalidir.

-Bu Strauss'tur, sizin İsa'nın iç yüzünü açıp döken yazar... Şey, affedersiniz sizi yine incittim.

-Lütfen dini hislerimle oynamayın (S:86).

Romanın başka bir kesitinde, Bahaî şeyhinin ona yazdığı mektubunu cevaplarken dinin gereksiz ve boş bir şeyden ibaret olduğunu söylemeye çalışır.

Rüstembey Bahaî tarikatından olan Ebülferec'e mektup yazıyordu. Bitirdikten sonra okumaya başladı: "Muhterem efendi, ikinci mektubunuzda da önceki tavsiyelerinizi tekrar ediyorsunuz. Beni Bahaîliğe davet etmekten çekinmeyip yeni bir yol imiş gibi Bahaîliği övüyorsunuz. Bahaîlik zamaneye uygun bir yoldur vs. Bu sözleri çok Bahaîlerden duydum, ama size tek bir sorum var: din o kadar da gerekli midir? Onun yolunda bu kadar çalışmaya değer mi? Zannımızca, dinden yüce, ondan gerekli ayrı bir şey var ki onun da adına hayat ve yaşam derler. Biz hayatı sevsek, onu hafifletirsek, en hakiki müminliye yükseliriz... Bu fikirleri geçen mektuplarımda cenabınıza malum etmiştim. Artık tekrara lüzum yoktur (S:83).

Rüstembey'in Rus yazarlardan en çok ilgi duyduğu Tolstoy'dur. Bir devrim yazarı olan Tolstoy, onun için örnek alacak şahsiyetlerin başında gelir. Rüstembey, aynı zamanda Tolstoy gibi manevi arayış içinde çırpınanlardandır.

Yahu, Rüstembey, Tevrat'ı her zaman mı okuyorsun? Ölümü gör beni utandırma. Yoksa haberimiz olmadan Tolstoy olmak gibi bir niyetin mi var? Ha-ha-ha! Aslına bakarsan senin Tolstoy'dan hiç eksik yanın yok!, deyip kahkaha ile gülümsedi.

-Fakat sana acıyorum; istemiyorum Tolstoy gibi delirip çıplak ayakla çöllere düşesin. Yaşlılıktan onun akli dengesi bozulmuştu, peki sana ne oluyor?(S:47).

Rüstembey iyi çocuktur, lakin... O bir bey çocuğudur. Karnının tokluğundan Tolstoy gibi manevi arayış içindedir. Ruhunda "rasyonalizm" ile "romantizm" çarpışmaktadır (S:86).

Her zaman milletin geleceğini düşünen Rüstembey, hasretle devrim gününü bekler durur. Hürriyet sevdası ile yanıp tutuşan Rüstembey, aniden Vanya tarafından hâkimiyetin devrildiğinin haberini alır.

*Sabah erkenden Vanya Rüstembey'i sevinçle uykudan kaldırdı:
- Yeni haberler var!, dedi. Petrograt³'ta isyan olmuş, hükümeti düşürmüşler.
Rüstembey, yatağından yıldırım gibi kalktı (S:177).*

Diğer günün sabahı Zemstvo Baş İdaresi'ne çağrılır. Konuşmacı gibi kürsüye davet edilen Rüstembey yıllardır dile getiremediği zulümleri anlattıktan sonra hem konuşmacılar tarafından alkış alır hem de kendisi rahatlar.

Rüstembey, toplantıyı açarak takdire şayan bir siyasî nutuk attı. Çar idaresinin tüm zulümlerinden, işkencelerinden, yobazlıklarından bahsedip istibdadın canlı levhasını çizerek toplantıdakilerin gözleri önüne serdi. Millî dava sahasında yürütülen hareket doğrultusunu gösterip Yahudi, Ukrayna, Türk-Tatar ve başka halkların durumlarını tasvir ederek defalarla alkış aldı. Nihayet, kuvvetli bir düşman karşısında bulunduklarını hatırlatarak nizam ve intizama uyulmasını tavsiye etti (S:184).

Rüstembey dürüst, kâmil, yakışıklı, zeki olmakla beraber ahlaklı bir genç olarak da karşımıza çıkar. Ev sahibi Sofya'nın ona âşık olması ve bu aşk karşısında zaafılık göstermesi, onu bir anlığına kötü duygulara sürüklese de o hemen yanlış yaptığının farkına varır.

*Ben ne yaptım... Başkasının karısını yoldan çıkarıyorum, dedi.
Rüstembey üzüldü ve eliyle başını tutup, hastalara mahsus bir halde mırıldandı:
- Günah işliyorum...
Sesi karanlık bir odada uzun bir süre garip bir halde duyulmaya başladı; duvardan yankılanarak yeniden Rüstembey'in kulaklarına doldu:
- Günah işliyorum...
Rüstembey, donup yerinde kalmış, tüm fikirleri de alt üst olmuştu. Nerdeyse tüm vücudu yokluk âlemine dalmış gibiydi. Çok geçmeden kendine geldi. Pencere gözüne ilişti, yavaş yavaş masayı görmeye başladı (S:34).*

Bu sevdadan vazgeçen Rüstembey Sofya'ya, kendisinin bir kiracı olduğunu, eşine sadık olmasını ve asla ihanet etmemesini nasihat edip o evden başka bir eve taşınır.

...Çünkü ben geçici olarak sizin evde yaşayan birisiyim. Bugün veya yarın gideceğim! Kim bilir, sizinle görüşmek kısmet olur ya yok. Ama kocanız hep yanınızda olacak. Eşinizin hukukunu çiğnemeğiniz!

-Beni affedin. Ben sizin iyiliğiniz için söylüyorum. Sizin kocanız iyi insandır, benim de hatırım çok sever. Dolayısıyla ona ihanet etmek insanlığa yakışmaz. Emin olun ki, o gecede olaydan sonra eşinizle konuşmaktan utanıyorum ve yüzüne bakamıyorum. Onu her gördüğümde nutkum kesiliyor (S:90).

- Sofya Sergeyevna! Size bir şey söyleyeceğim... Taşınıyorum.

³ Petersburg'un eski ismi.

Sofya Hanım titrek sesi ile: "Niçin taşıyorsunuz? Benden incindiğinizden mi acaba" diye söylemek istiyordu. Lakin buna da cesaret edemedi (S:144).

Bir ahlak kahramanı olan Rüstembey aynı zamanda öğrenci arkadaşlarına asla yabancı kızlarla evlenmemeleri uyarısında bulunur. Millî ruha sahip olan Rüstembey, arkadaşlarına yerli kızlarla evlenmelerini ve adet-ananelerine sahip çıkmalarını dile getirir. Aslında, Azerbaycanlı öğrencilerin yerli kızlarla evlenmemesinin nedeni, Müslüman-Türk kızlarının cahil olmasından ve okuryazar olmamasından kaynaklanmaktadır.

-Müslümanlar böyledir işte, kız çocuğunu okutturmazlar, böyle benim gibi cahil yaparlar. Ana dilimizi dahi Kulamırza'dan öğrenmişim. Bilseniz, ilk baştan nasıl korkarak okuyordum (S:227).

Yahu Selman, karın öğlenleri seni yalnız bırakıp gittiğinde onuruna dokunmuyor mu?

- Nere gidecek ki?
- Örneğin, bu akşam nereye gitti?
- Üvey bacası ile kiliseye gitmiştir
- Selman karın Müslümanlığı kabul etmedi mi?

Selman güldü:

- Canım, sus, zaten ülke karışık.

Şirin yine kurnaz bir sima ile:

- Eee, o zaman oğlun Rus mu Müslüman mı?

Cengiz sakın bir şekilde şöyle dedi:

- Babası Türk, annesi Rus, oğlu ise Frenk'tir (S:92).

Kendi ana dilini her dilden üstün gören Rüstembey, Azerbaycanlı öğrencilerin ana dillerine kayıtsız kalmalarını, beğenmemelerini ve hor görmelerini eleştirip kendi dillerine sahip çıkılmasını sürekli söyler durur.

Rüstembey'in verdiği ders sonucu, üç öğrenci Türkçeden eksik olan bilgilerini gidermişlerdi. Rüstembey haftada iki kez bunlara ders veriyordu (S:27).

-Canım, siz on beş sene boyunca Rus okulunda okuyup her yerde, her zaman Ruslarla onların dillerinde konuşuyorsunuz, ama hâlâ Rusça doğru dürüst konuşamıyorsunuz. Bir kitap okurken, sözlüğü saat başı açıp yabancı kelimelerin anlamlarına bakıyorsunuz. Fakat iki ay içinde hemen Türkçeyi tamamen öğrenmek istiyorsunuz. Sizler kendi dilinizi asla sevmiyorsunuz, eğer sevseydiniz onu öğrenmek için her türlü zahmete katlanırdınız, dedi (S:102).

Yine öğrenci evlerinden birinde kültür, dil gibi konular tartışılmaktadır. Rüstembey, millî duygu ve düşüncelerini kaybetmiş öğrenci arkadaşlarına Polonyalıları örnek göstererek meseleyi aydınlatmaya çalışır.

Rüstembey Şirin'in söylediği sözlere ikna olmadı:

- Bence zamanınız bol ama coşkunuz yok ve milli hisleriniz ölmüş durumda. Bakınız, Polonyalıların milli okul açma hakları yok. Hükümet, Polonya dili ve kültürü ile şiddetli bir şekilde çekişiyor. Fakat Polonya dilini bilmeyen, kendi dilinde konuşmayan bir

Polonyalıyı bile bulamazsın. Polonya'ya gönderilen Rus memurları bile Polonyalaştırıyorlar... (S:102).

Rüstembey'in başka bir özelliği de milletini her şeyden çok sevmesidir. Millet meselesi adeta onun kişiliğini ve yaşam biçimini şekillendirmektedir. O millete ters düşen hiçbir şeyi kabul etmemekte ve millete dil uzatanlara aşırı derecede tepki vermektedir.

Olduğum çevrem ve aldığım terbiyem sayesinde bende ölmez bir millî ruh var. Milliyet hissi tüm vücuduma, tüm maddi ve manevi gücüme hâkimdir... (S:231).

... Halil! Sosyalistlerin her şeyini kabul ediyorum, ama milli meselde de yolumuz ayrılıyor (S:206).

Artık Zemstvo teşkilatında kalmaya gerek görmüyorum ayrıca biraz da kendi milletim için çalışmak istiyorum (S:272).

Asla hiçbir partiye girmeye yanaşmayan Rüstembey, partilere girmemek için bahaneler arar durur.

Rüstembey gülümseyerek:

- Bunların hepsi doğrudur lakin... Ben esir bir milletin mensubu olduğum için federatif yönetimden daha uygun bir yöntem düşünemiyorum. Bolşevikler federatif yönetimi kabul ederlerse er ya da geç onlarla omuz omuza savaşağımdan emin olabilirsiniz! (S:242).

-Rüstembey, monarşist olmadığınız biliyorum bilakis Çar yönetimine karşı düşmansınız. Hürriyeti de samimi olarak istiyorsunuz, Katedlerin çizdiği yol da hoşunuza gitmiyor ve onların İstanbul'a göz dikmeleri bile sinirinize dokunuyor. O zaman yolunuz Sosyalistlerle birdi... Bolşeviklerden başka doğru dürüst Sosyalistler var mı?, dedi (S:243).

Rüstembey'in iki aylık incelemeleri, siyasî cereyanları; partilerin nasıl çalıştıklarını öğrenmesi ona pek de kesin bir yol göstermedi. Kiminle yola çıkacağını, hangi partiye üye olacağını tam anlamıyla kestiremedi (S:230).

Onun desteklediği tek bir yönetim şekli vardır, o da federal cumhuriyet yönetimidir.

İçerik meselesine gelince "Müsavat"ın toprak meselesi için sunduğu çözüm de beni tatmin etmiyor. "Torağı köylü ağadan satın alacak", diyor. Bu ağaların kârından başka bir şey değildir. Toprak ücretsiz olarak köylüye verilmelidir. Toprak ekenindir. Toprak bilavasita üzerinde işleyenindir. Bizim sloganımız bu olmalıdır...

Rüstembey, "Müsavat"ın programını eleştirdikten sonra en sonda:

- Bize "Müsavatçı" denemez. Biz millî sahada çalışıyoruz ve şimdilik kendimize bir isim de koymuyoruz. Eğer ileride münasip olursa "Türk Federalistleri" ismini taşıyız (S:277).

...1905 Devrimi, bize millî matbuat, ana dili, kısmen de olsa millî okul bahşetti. Devrim, asırlardan beri cehalette boğulan halkları eğitim ve medeniyet yoluna sevk etti.

Bu devrim, millî mukadderat amacı taşımalı, artık merkezî idare yok olup federatif yönetim şekline geçilmeli... (S:179).

Öz güveni yüksek ve hırçın bir karakter sahip olan Rüstembey, Türk halklarının kimsenin esareti altında yaşamasını istememekte ve hürriyetine kavuşmuş bir Türk dünyası hayal etmektedir.

Rüstembey hakikî âlemden ayrılıp hayal dünyasına dalmıştı... Türk-Tatar dünyasını hür, bağımsız, muntazam ve gelişmiş bir devlet şeklinde hayal ediyordu. Bu işte kendisinin de büyük rolü vardı. O, edebî bir dil yaratıp birçok ıslahatlar yapıyor ve ardından alfabeyi değiştirip dini devletten ayırıyordu. Avrupa'ya binlerce öğrenci gönderiyor... Büyük Turan devleti için muntazam örülmüş demir yolları, kuvvetli bir donanma ve düzenli bir ordu inşa ettiklerini düşünüyordu. İlim, sanat ve edebiyat en yüksek derecelere çıkmıştı. Gençlerden yetenekli olanlar tespit edilip gerekli alanlarda eğitim veriliyordu. Farklı düşünce şekli ve fevkalade zekâyâ sahip öğrencilerin tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyordu. Bundan dolayı da bu öğrenciler uzmanı oldukları alanlarda kayıtsız şartsız devletleri için çalışıyorlardı (S:193).

Bir müddet sonra "Turan Mefkûresi"nden soğuyan Rüstembey, artık bu mefkûrenin gerçekleşmesinin zor olduğunu söyler ve kendi milletin geleceği için mücadele etmeye başlar.

Onda millî yayınlar sayesinde doğan "Turan Mefkûresi" yavaş yavaş sarsılmaya başladı. Dil, karakter, adet ve anane farklılığı ve bunları doğuran toplumsal ve ekonomik ortamın farklı olması Rüstembey'le "Turan Mefkûresi" arasında bir hudut çizmeğe başladı. Hayatında rastladığı Türkiyeli, Tatar ve Türkistanlıları hatırladı. Onların birbirine farklı millî zevk ve medeniyete malik olduklarını düşündü.

Rüstembey önceleri de Turan ülküsüne eleştirel olarak yaklaşmıştı. Lakin sathi de olsa onun etkisinde kalmıştı. Bu defa artık bu tesir tamamen silinip gitti. Artık onun halkı, siyasî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaç ve talepleri ön sıraya geçmekteydi. Rüstembey artık hayal âlemi ile değil; gerçek âlem ile meşguldü. (S:293).

Rüstembey milletin geleceği için umut besler. Millî dava yolunda umudunu kaybetmeyen Rüstembey, sürekli arkadaşlarına sabırlı olmalarını, zamanı geldiğinde her şeyin güzel olacağını söyler durur.

...Geçilen yolların büyük kusurlarına rağmen sonunda kendi ana yurdumuzun siyasi, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına döneceğiz, Ermenilerle de uzlaşma yolu bulacağız... Bunlar olacak. Halkımıza fayda sağlayacak aydın tabaka da yetişecek. Bu kesinlikle olacak! Ancak Celal gibi karamsar olmaya da gelmez. Sivil medeniyete doğru yeni adım atan halkların tarihinde de böyle şeyler olmuştur. Yeni doğan kuşak iyi olacak, göreceksiniz (S:51).

Rüstembey Müsavat Partisi'nin yol haritasını inceledikten sonra tatmin olmaz ve bunu da yakın arkadaşı Kulamırza'ya söyler. Kulamırza da arkadaşının fikrini onaylar.

Bir akşam "Müsavat"ın programından memnun kalmadığını Kulamırza'ya söyledi. Bunun mukabilinde Kulamırza şöyle bir cevap verdi:

-Programın, tatmin olmadığını kısımlarını söyle de müzakere edelim. İleride yapılacak toplantıda biz de kendi programımızı sunarız. Eğer kabul etmezlerse biz de başka parti ile çalışırız (S:275).

O, yakın arkadaşı Kulamırza'yla beraber "Millî Komite" isimli bir teşkilat kurup halkına hizmet etmeye başlar.

Rüstembey:

- Parti değil, millî teşkilat kurmak istiyoruz, diye cevap verdi.

- Peki, bu partiye kimler dâhil olacak?

- Kim isterse. Önce genel bir toplantı için herkesi davet edeceğiz. Biz ideolojimizi anlatacağız, isteyen katılır (S:278).

Bundan sonra Rüstembey, siyasî alanlarda da aktif olarak çalışan ve sürekli konferanslarda, öğrenci cemiyetlerinde konuşmalar yapan bir genç olarak mücadelesine devam eder.

Rüstembey, Azerbaycan delegesi sıfatı ile bu komiteye üye olarak seçilmişti. Rüstembey, her sabah saraya gidiyor ve saat ikiye, üçe kadar orada çalışıyordu. Müslümanların hukukunu müdafaa etmek için kuvvetli teşkilatlarda delegeler bulundurmak gerekiyordu. Henüz Rada, Ukrayna hâkimiyetini tam olarak ele alamamıştı. Eski idarelerle beraber "Asker ve İşçi Temsilciler Şurası" de ülke işlerine müdahale edebiliyordu (S:289).

Rüstembey, konuşmasına uzun tarihi mukaddime ile başladı. İvan Grozni zamanından beri Türk ve Tatar âlemine yürütülen siyaseti açık ve aydın bir şekilde söyleyerek Çar ve Ortodoks kilisesinin Müslümanlara yaptığı rezalet ve zorbalıkları anlattı. Dinin, dilin, anane ve millî özelliklerin Çar hükümeti tarafından takip olunduğunu bildirdi. Nihayet, Azerbaycanlıların birçok hukuktan mahrum kalmalarını beyan etti. Sonda da millî harekâtların büyük rehberleri olan Ukraynalılara teşekkür ederek konuşmasını bitirdi (S:295).

Belli bir zamandan sonra hem maddî hem de manevî olarak yorulduğunu hisseder ve kendine bir dert ortağı arar. Yuva kurmak ve müstakbel eşiyle dertleşmek ister.

Neticede, zihninde bir umutsuzluk, lakaytlık belirmiş ve kendini yalnız hissetmeye başlamıştı. Bundan kaynaklı bir evlenme fikri doğmuş; bu adeta bir mecburiyet halini almıştı. Saatlerce bu düşünceden ayrılmıyor ve sürekli bu yalnızlıktan kurtulmanın yollarını arıyordu. "Bir kız olsa da aşkı ile beni bu çukurdan kurtarsa... İnsan derin metanetini yalnız şahsî saadeti ile paylaşabilir! İnsan, içini mahveden sırlarını yalnız hayat arkadaşı ile bölüşebilir... İnsanın mutlu ve dertli zamanlarına yalnız o ortaklık edebilir... Zaten evlenmenin de zamanı gelmiş. Yuva kurma arzusu doğaldır, zamanı geçtikçe azabı da artıyor... Bir an önce işe koyulmalı! Lakin kız bulamıyorsun! Okumuş, bilgili bir Türk kızını nerden bulacaksın? Olanlar da çarşaf altında..." (S:187).

Rüstembey zaten geçirdiği buhrandan sıkılmıştı. "Herkes hayatını yaşıyor" diye kendi kendine isyan etti. Birden gözü yolun kenarındaki yarı kuru yarı yeşil bir ağaca ilişti. Dallardan birinde bir karga yuva yapıyordu. Karganın yuva yapımındaki gayreti

Rüstembey'de tuhaf hisler doğurdu. "Ben bir kargadan bile acizim!", dedi ve yalnızlık hisleri onu yeniden ele geçirdi. "Yuva! Yuva!" diye evin yolunu tuttu (S: 189).

Bir taraftan yuva kurup müstakbel eşiyle dertlerini paylaşmak ister. Beri taraftan da aşk denilen mefhuma inanmayan Rüstembey, hayata çok gerçekçi baktığı için hayat felsefesinde asla romantizme yer vermez. Rüstembey için tahayyül ve his yok gibi bir şeydir; o sadece gerçeklere inanır.

Sofya Hanım derin bir ah çekti ve hüznü bir sesle:

-Kalbinizde bana karşı hislerinizi bilmek istiyorum, dedi.

Rüstembey gözlerini "Kilise Hukuku"ndan ayırmadan:

- His, kandırıcı olduğundan hisse hiç inanmıyorum, diye cevap verdi (...)

...Çünkü aşk yoktur. Aşk; şairlerin boş hayallerinin ürünüdür. Aşk; bir hayaldir. Hayal ile hayatı yaşamak aylakların işidir. Öğreniş ve alışma denilen bir şey var. Bir adam yakınlık hissettiği birine alışıyor ve onu görmediği zaman canı sıkılıyor (S:117-118).

Daha sonra aşk ve his gibi iki duygunun nasıl ortaya çıktığını ve insanları nasıl hasta ettiğini Sofya'ya anlatmaya çalışır.

..."Aşk" denilen hastalığın nedenini size söyleyeyim. Yaratılıştan anlaşılabilir bir sır var ki bunlar "türemek" ve "artmak" sırrıdır. Her yaratılan yaşamalı ve neslinin bakiğine çalışmak zorundadır - tabiatın hükmü budur. His; tabiat zekâsının tezahürüdür, tabiat da istediklerini his vasıtası ile gördürür. Yaranmışlar muayyen yaşa çatıp üretmek kabiliyeti duyar duymaz his onları idare etmeye başlar. Genç zekâ, vücuda rehberlik etmediği zaman acizlik gösterir ve her şeyi yolundan sanıp hakiki âlemi başka bir âlem şeklinde görür ve sonuçta vücut, hastalıklı bir şekil alır ve ardından uykusuzluk, hayal, gözyaşları... (S: 118).

Hayatını tamamen milletin geleceğine adanmış Rüstembey kendi saadetini düşünmez ve aile kurmayı bile aklından geçirmez. Sürekli üzerinde bir sorumluluk taşıdığını ve bu yüzden asla iki işi bir arada götüremeyeceğini Musya'ya söyler.

Ah, bu devrim, birkaç sene önce veya birkaç yıl sonra olsaydı, dedi.

Musya:

-O zaman ne olurdu?

-O zaman benim de şahsî saadetim temin olunurdu.

-Devrimin, şahsî saadetle ne alakası var ki?

-Tabii ki de var. Bakın, üzerimizde ne kadar vazife var.

-Ne için vazifelerin hepsini kendi üzerinize alıyorsunuz? Biraz da biz kadınlara vazife verseniz iyi olmaz mı?.

-Mutlu insanlar belki de vardır. Lakin hayatın şatları şu anda bana zor geliyor (S:281).

Ev sahibi kadın onunla Musya hakkında konuşmaya geldiğinde bile Musya'ya ayıracak zamanının olmadığını, üzerinde ağır vazifeler olduğunu söyler ve asla evlenmeyi düşünmediğini son bir kez tekrarlar.

Affedersizsiniz, diye bayanın sözlerine son verdi. Musya gibi size yabancı olan bir kızın durumunu düşündüğünüz için ayrıca size teşekkür ediyorum. Bu yaptığınız medenî ve insani bir harekettir. Lakin benim de çektiğim güçlükleri bilmenizi temenni ediyorum... Ben toplumla iç içe olan bir adamım. Üzerimde birçok mesuliyetler var. Bu vazifeleri gereğince yerine yetirmek için yalnız olmam gerekiyor. Tek başına gördüğü işi iki baş göremez!.. İşte! Musya ile anlaşılamadığımız kırılma noktası burası (S:291).

Zaten onun Musya ile olan ilişkisi yeterli zaman bulamadığı için ilerlemez. Musya'nın aşkına soğuk yanaşması ve yazdığı mektuplara cevap vermemesinin nedenlerinden biri de budur.

İç sıkıntısı devam ettikçe Musya'nın hüznü çehresini sisli ufuklarda görmeye başlıyordu. Musya'nın cevapsız bırakılan mektuplarına cevap yazmak istiyor, yazıyor hoşuna gitmediklerini siliyor, yeniden yazmaya başlıyor tekrar siliyordu. Sonda tüm yazdıklarını yakıp tereddütler içinde kalıyordu (S:297).

Bir müddet sonra masasının üzerinde bir mektup görür. Açıp okuduğu zaman Musya'nın intihar ettiği haberini alır.

Rüstembey, masanın üzerinde bir mektup gördü. Mektup, Musya'dan gelmişti. Açtı. Mektuptan güzel koku geliyordu. İçinde siyah bantla bağlanmış bir avuç saç vardı. Mektubun bir tarafına tarçınî leke düşmüştü. Rüstembey tuhaf bir hisle mektubu okumağa başladı:

"Sevgilim!

Son defa yazıyorum. Onurum artık bir daha kırılmayacak. Çünkü... Her şeye veda etmeye artık karar aldım. Yeter! Hayatın acı kâsesinden iğrenip içmektense onu parçalamak daha iyidir. Bu kâseyi aşk şerbeti ile doldurmak istedim, olmadı. Talihin cilvesi bunu herhalde saymamış... Ne yapmalı? Boynunu mu eğmeli? Hayır! Ya hak edeceksin, ya da yok olacaksın! (S:301).

Rüstembey, mektubu okur okumaz mahvolur ve bir genç kızın ölümüne sebep olduğu için sürekli kendini suçlar. Romanın sonunda son defa da olsa mezarını ziyaret etmeye gittiğinde Musya'nın ölmediğini görüp rahatlar ve onun yanında üç gün kaldıktan sonra kendi memleketine geri döner.

Rüstembey mektubu bitirip kenardaki kan lekesine baktı. Titrek eli ile Musya'nın telini kaldırıp kokladı. Sanki mektuptan genç, canlı ve aşk ateşi ile alevlenen bir güzel çıkarak onun karşısında cilvelendi. "Seni... Seni... Ey gafil! Mesut etmek isterim" diye içten söylemek istedi. Oda, dalgaları ile doldu sanki. Coştı, taştı, ferahlar ve neşeler saçtı ve Rüstembey'in bumbuz olmuş vücudunu bir anlığına kaplayarak sardı. O, şen dalgalar odadan çekilip hüznü dumanına terk etti. Rüstembey, varlığın en aşağı katlarına inerek karanlık bir tenhaliğe daldı. Artık etrafındakiler gözlerinden kaybolmuş ve onun için yalnız bir boşluk kalmıştı. Tüm pişmanlık okları ona doğru yağmaktaydı (S:302).

Burunlarından beyaz buğu çıkaran atlar bir katlı evin karşısında durur durmaz pencerenin perdesi kalkıp şişenin arkasında sevimli ve şen bir çehre cilvelendi. Rüstembey bunu gördüğü zaman çok şaşırdı ve taaccübünden var gücü ile:

- Musya! Musya!, diye haykıran sesine:

- Rüstembey! Rüstembey!, diye cevap geldi.

Kapı yıldırım hızı ile açıldı ve çoktandır birbirinin hasretinde olan bu iki genç sarılıp bir süre ağlaştılar.

Musya'nın sevinici yerlere göklere sığmadı. Rüstembey de seviniyor lakin bu sevinçten acı bir his duyuyordu. Aslında Musya'nın yaşadığını önceden bilseydi onu her zaman uzaktan takip ederdi de... Artık o buraya geldiğine göre üzerinde bir mesuliyetin yeniden olduğunu düşündü ve pişmanlık hissi duydu. (S:344).

Selman:

Romanda, öne çıkan "tip"lerden biri de Sosyalist fırkanın sadık üyelerinden olan Selman'dır. Selman; ince bıyıklı, gözlüklü ve uzun saçları olan bir gençtir.

Hasan, sokağa çıkar çıkmaz uzun saçlı, öğrenci çantasının altından yakası yan taraftan düğmeli kırmızı gömlek giyinmiş bir öğrenciye rast geldi. Durdu:

- Selman Selam!, dedi.

Selman gözlüğünü düzelterek (S:57-58).

Babası seyyar bir berber olan Selman, fakir bir ailenin çocuğu olarak karşımıza çıkar. Babası sokak sokak dolaşıp kiminin sakallarını, kiminin ise saçlarını tıraş eder.

Selman, Balayurtlu köyündeki Dellek Kasım'ın oğluydu. Kasım birkaç sene önce şehir hayatını bırakıp Balayurtlu köyüne yerleşmişti. Bu birkaç yıl içinde kendisine sadece dükkân alabilmişti. Dükkânda ise yalnızca kumaş parça, ayna ve kese vardı. Kasım, sabit değil seyyar bir berberdi. Sabahtan akşama kadar köyün çarşısını dolaşıp önüne gelen müşterileri tıraş eder, favorilerini düzenler, sakallarını usulüne uygun şekillendirirdi (S:96).

Selman, çocukluğundan beri hamamlarda, çarşılarda çalışıp geçimini sağlamak için para kazanmak için uğraşır.

Oğlu Selman'da küçük yaşlarından köy hamamlarında hamallık yapar, sokakları süpürür, çarşıya gönderilir ve bazen hamamda çamaşır bekçisinin yerine de iş yapardı... (S:96).

Günlerden bir gün köy öğretmenlerden birisi hamama geldiğinde Selman onun ilgisini çeker ve çok geçmeden babasına oğlunu okutmasını önerir. Öğretmenin bu önerisi karşısında babası onu okuması için köy okuluna gönderir.

Bir gün köy öğretmeni hamama gelmiş. Selman, ona kulluk yaparken öğretmenin dikkatini çekmiş. Öğretmen, çocuğun kim olduğunu öğrenmiş. Sonra, Kasım'dan Selman'ın okula göndermesini istemiş. Öğretmenin önerisi Kasım'ın aklına yatmış. O zamandan beri Selman köy okuluna devam etmiş ve aynı zamanda da hamamda çalışmayı bırakmayıp öğleden sonra müşterilere hizmet edermiş (S:96).

Bunun ardından Selman, önce Bakü'ye gelip bir öğrenci teşkilatının yardımıyla konakta kalır. Daha sonra Bakü'de bir yatılı okula kayıt olan Selman, bin bir zahmet ve eziyetle okulu bitirir.

Bunun akabinde Selman, köyü okulunu bitirip Bakü'ye gelmiş. Bakü'nün yaşam şartları Selman için zor olsa da, bu hayattan hiç de şikâyetçi değilmiş. Bakü'ye yeni gelince Selman'a Hacı Hacığa Konağı'nda bir oda tedarik etmişler. Kirasını da "Öğrenciler Cemiyeti" karşılamış. Bu sırada koleje kayır olur. İki meseleyi de halletmiş. Bir tek yemek sorunu kalmış, bunu da akarına bırakmış, yemek bulsa yemiş, bulmasa aç gezermiş. Sadece bir öğün yemek bulmak onu için büyük bir nimet imiş (S:96).

Devrimci ruha sahip olan Selman, tüm çıkış yollarını Bolşeviklere bağlar. Millî mukadderat gibi önemli konuların bile İşçi Partisi'nin yönetimi ele almasıyla hallolacağını düşünür. O bunun gibi birçok sorunun, işçilerin yardımı ile çözüleceğine inanır.

Selman sessiz, derin bir inanç ile Marksizm hakkında konuştu ve herkes onu dikkatle dinledi. Selman, Türk öğrencilerinin sadece kültürel meselelerle uğraşmasının yanlış olduğunu söyledi ve onları bütün Rus emekçileriyle birlikte mutlakiyet ve kapitale karşı savaşıma davet etti (S:93).

Her zaman söyledim ve yine tekrar söylüyorum, herhangi bir ulusal mesele tek başına çözülemez. Millî mukadderatımızı işçilerin yoluna bağlamalıyız. Ve aynı zamanda millî sorunun çözümü demek ülkemizde, millî sermaye ve millî feodalizmin gelişimi demektir. Aslına bakılırsa bu da zulüm hükümlerinden başka bir şey değildir. Yoldaşlar zulüm zulümdür. Şunu millîsi veya gayri millîsi yoktur. Hangi şekilde olursa olsun zulüm yok edilmelidir (S:94).

Meryem Ahundova, Yusuf vezir Çemenzeminli adlı kitabında Selman karakteri için şunları söyler: "Milyonerlerle dolu olan Bakü'de, bir tabak çorba için mücadele eden Selman, Sosyalizm ideolojisine sahip olan öğrencilerin başında geliyordu. O kendisi gibi fakirlerin durumunu düşünüp kurtuluş yolu aramış ve "Marksizm Teorisi"ni tanır tanımaz "kurtuluş yolu budur" diye bu teoriye iki elle sarılmış ve hayatının sonuna kadar Marks ideolojisine sadık olacağına söz vermiştir..." (Y.V.Çemenzeminli 1981: 77)

Milyonerler Bakü'sünde bir tabak çorba hasretinde çırpınan Selman, kendisi gibi fakirlerin acınaklı halini daima düşünüp kurtuluş için bir yol arardı. Marks'ın teorisi ile tanıştıktan sonra "kurtuluş yolu" bu diye teoriye sarıldı ve hayatının sonuna kadar kapitalizme karşı savaşıma söz verdi (S:97).

Selman, fakirliğin ne kadar zor bir şey olduğunu iyi bildiği için Kiev'e gelir gelmez Karl Marks'ın ideolojiyle tanışır ve kurtuluş yolunu bunda görür. Onun en önemli mürşidi Karl Marks, başucu kitabı ise "Das Kapital"dır.

- Selman, getirdiğin kitap nedir?, dedi.

-Marks'ın Das Kapital'dir.

Selman, Kapital'i eline alıp meraklı bir şekilde:

-Bu kitap eski dünyayı tamamıyla yok edecek. Sonra yerinde büyük bir bina inşa edecek. Bu bina, Babil kulesinden ve Mısır Ehlamları'ndan daha yüksek olacak..., dedi.

Selman sessiz, derin bir inanç ile Marksizm hakkında konuştu ve herkes onu dikkatle dinledi. Selman, Türk öğrencilerinin sadece kültürel meselelerle uğraşmasının

yanlış olduğunu söyledi ve onları bütün Rus emekçileriyle birlikte mutlakiyet ve kapitale karşı savaşımaya davet etti (S:93).

Selman, Kapital'i eline alıp meraklı bir şekilde:

-Bu kitap eski dünyayı tamamıyla yok edecek. Sonra yerinde büyük bir bina inşa edecek. Bu bina, Babil kulesinden ve Mısır Ehramları'ndan daha yüksek olacak..., dedi.

Selman sessiz, derin bir inanç ile Marksizm hakkında konuştu ve herkes onu dikkatle dinledi. Selman, Türk öğrencilerinin sadece kültürel meselelerle uğraşmasının yanlış olduğunu söyledi ve onları bütün Rus emekçileriyle birlikte mutlakiyet ve kapitale karşı savaşımaya davet etti (S:94).

Kendi davası için canından bile vazgeçen Selman, sık sık Bolşeviklerin eylemlerine katılıp mitinglerde önde yürür. Bir gün Tolstoy'un ölüm haberini alan devrimci öğrenciler, üniversite etrafında isyan çıkarırlar ve Selman başta olmak üzere birkaç Azerbaycanlı öğrenci de bu mitinge katılır.

Tolstoy'un ölüm haberini aldılar. Zaten Tolstoy'un kaçıışı ve yolda hastalanması büyük bir olay olmuş, bilhassa öğrenciler içerisinde heyecana neden olmuştu. Tolstoy demek, Çar yönetimine karşı protesto demektir. Haberi duyar duymaz Selman ve Şaliko sokağa çıktı. Sokakta ilk fark edilen şey atlı ve piyade askerlerdi. Her ihtimale karşı askerler tarafından olası mitinge karşı tedbir alınmıştı.

Öğrenciler, üniversiteye doğru akın ediyorlardı. Selman ve Şaliko da onların ardından gittiler. Askerler, üniversiteye gitmek isteyen öğrencileri Büyük Vladimir sokağında engellemeye çalışıyorlardı. Bulvarno-Qudryavski Caddesi'nde bulunan Selman, Hasan ve Ahmet'e rast geldi (S:59).

Çok geçmeden Selman, öğrenci arkadaşı olan Rüstembey'le birlikte tutuklanıp karakola götürülür. Aslında o dönem sırf devrim sebebiyle tutuklanıp cezaevine girmek öğrenciler için bir şeref olarak kabul edilirdi.

Ele geçen bir grup öğrenci tutuklanarak karakola götürüldü. Aralarında Selman ve Rüstembey de vardı.

O zamanda devrimci hareket sırasında gözaltına alınmak öğrenciler için bir şeref meselesiydi. Doğal olarak Selman ve Rüstembey de askerlere kendi rızaları ile teslim oldular (S:61).

Karakolda bir gece kaldıktan sonra serbest bırakılırlar.

- Arkadaşlarınız serbest bırakılmıştır, merdivenlerden yukarıya doğru çıkarsanız onları orada görebilirsiniz. Bir de arkadaşlarınıza söyleyin bir daha böyle olaylara karışmasınlar, dedi (S:70).

İnatçı, isyankâr, sözünden dönmeyen ve sabırsız olan Selman, bir müddet sonra Bolşeviklerin üstünlüğünden yararlanarak, arkadaşı Halil'le Rusya'nın tüm bölgelerinde öğrenim gören ne kadar Türk öğrenci varsa hepsini kurultaya çağırma kararı alır.

Bu sözlerden sonra yapacakları planlarının ayrıntılarını müzakere ettiler. Tüm Rusya üniversitelerinde öğrenim gören Türk öğrencilerin katılımı ile geniş bir gizli kongre yapılması kesinleştirildi.

Halil:

-Kurultay çağrılana kadar hazırlık yapmak için bir ekip toplamamız gerekiyor. Bu ekibe kimler çağrılacaksa şimdiden kesinleştirilmeliyiz.

Selman cevap olarak:

- Bu iş için altı kişiye ihtiyaç var. Bir rehber, bir sekreter ve dört üye. Sen kimleri öneriyorsun?... (S:110).

- Bugünlerde hepinizi toplantıya çağıracağım, sen de hazır ol! Moskova, Petersburg, Kazan, Odessa, Harkov ve başka yerlerdeki Türk öğrencilerin adreslerini öğren. Şimdilik benden bu kadar. İhtiyatlı olun! Arkanca gelen adamları dikkat et, bir sözle dikkatli ol! (S:111).

Altı üyeden ibaret bir siyasi ekip kurulmuştu. Fatma Hanım, Ahmet ve öğrencileri mahkemesinde beraat eden Mircelal da bu ekibe dâhildi. Ekibin başında Salman duruyordu.. (S:123).

O da Rüstembey gibi Türk kadınlarının cahil kalmamasını, okuyup ilim sahibi olmasını isteyenlerdendir. Nitekim bunu her mecliste ve toplantıda dile getirmektedir.

...Karanlık bir geceydi. İnsanlar uyuyordu. Sadece genç bir adam uyanıp günün aydınlanmasını hasretle bekliyordu. O sık sık yatağından kalkıp ve intizarlı gözlerini doğu tarafa çevirip sabahın alamehi olan tan yıldızını arıyordu. Lakin yıldızdan bir haber almayınca hüznü bir halde yeniden yatağına uzandı. Yine gözlerine uyku girmiyordu. Sanki uyumaktan bıkmıştı. Izdırap içinde çırpınarak bir ışık arıyordu...

Şimdi size soruyorum, aydınlarımızın hali uyumaktan bıkan bu gencin durumunu andırmıyor mu? Karanlık içinde çırpınarak yine umutlarını kaybetmiyor ve doğu tarafta bir kurtarıcı alamehi arıyordu. Ey aydınlar, karanlığın hükümranlığı artık bitmiştir. Tan yıldızını görmüyor musunuz? (elini Fatma Hanım'a uzattı). Yarınlar artık yakındır, güneş çıkacak ve hayat verici yansımasıyla yeni âlemi aydınlatacak. Ey halkın umudu! Ey Sevgili bacımız! Mübarek kademleriniz hayırlı olsun!

Selma'nın konuşmasından sonra herkes etkilenmiş bir şekilde ayağa kalktı (S:127).

Öğrenciyken Hristiyan bir kızla aile hayatı kuran Selman, zaman zaman öğrenci arkadaşlarının alayına sebep olur.

-Yahu Selman, karın öğlenleri seni yalnız bırakıp gittiğinde onuruna dokunmuyor mu?

- Nereye gidecek ki?

- Örneğin, bu akşam nereye gitti?

- Üvey bacısı ile kiliseye gitmiştir.

Cengiz meraklı bir halde:

- Selman karın Müslümanlığı kabul etmedi mi?

Selman güldü:

- Canım sus, zaten ülke karışık.

Şirin yine kurnaz bir yüzle:

-Eee, o zaman oğlun Rus mu Müslüman mı?

Onun yerine Cengiz:

- Babası Türk, annesi Rus, oğlu ise Frenk'tir, diye cevapladı (S:56).

Kulu:

Eserin başından sonuna kadar Rüstembey'e sürekli sıkıntılar yaşatan ve engeller çıkaran Kulu, "tip" olarak karşımıza çıkar. Yazar, onun fiziki özelliklerini ve nasıl bir aileden geldiğini öyle bir biçimde anlatıyor ki, en başından bu karakterin ileride nasıl bir role sahip olacağını fark edebiliriz

Kulu Veylibat tacirlerinden Hacı Velinin oğluydu. Hacı Veli "kesik mal satan"⁴ lakabı ile şehirde meşhurdur. Yılda bir kaç defa Moskova'ya giderek kumaş dükkânlarında artık kalmış kumaş parçalarını toplar getirirdi. Hacı Veli, malik olduğu serveti yalnız kumaş alış-verişinden değil, muamelecilikten (faiz ile para borç verme işi) ve yanlış yollarla elde edilmiş mal alış verişinden de kazanmıştı. (S:56).

...Onun arkasınca Kulu'nun uzun boynu gözüktü. Seyrek tüylerini tarayıp geniş alnına dökmüştü. İnce kaşlarının altından bakan küçük gözleri hile saçıyordu. Uzun burnu, kalın bıyıklarının ortasına çökmüştü (S:126).

Babası onu, sırf doktor olması için Kiev'e öğrenim görmeye yollar.

Küçük oğlunu tahsil için göndermişti. Büyük oğluna her zaman:

- Sen tüccar olacaksın ve benim yerime geçeceksin, derdi.

Küçüğüne ise:

- Sen de doktor ol, kendi ekmeğini kendin kazan, derdi.

Onun hilekâr, çıkarıcı ve üçkâğıtçı olduğunu arkadaşları da iyi bilir. Mitinglerde, kavgalarda ve isyanlarda hep ihtiyatlı davranmaya çalışan Kulu, bu gibi hareketlerinden dolayı arkadaşları arasında itibarını kaybeder.

- Hiç, Kulu'nun tutuklandığını gördünüz mü? Muhtemelen o, bugün hiç evden dışarı bile çıkmamıştı.

- Muhtemelen yine başka bir kurnazlık peşinde olduğu için kimseye göstermiyordur.

-Bu adamdan her şey beklenilir. Aslına bakarsak alkışı onun babası hak ediyor. (S:62).

Hep kendi çıkarını düşünen Kulu, öğrenci arkadaşlarının karakterlerine göre hareket ederek onları nasıl ele geçireceğini iyi bilir. Eğer birini kendine bağlayacaksa onu ıssız bir yerde yakalar ve kendi hilelerine çok rahatlıkla ortak eder.

Hasan, meselenin iç tarafını bilmiyordu. Bundan dolayı Kulu'ya inanıyordu. O bir daha Kulu'nun yalanlarına inanarak teşrihhaneden uzaklaştı (S:57).

⁴ "Kesik mal satmak" düzenbazlık ve hilekârlık anlamına gelmektedir.

Behram hata yapmamaya çalışıyordu. Kulu, Behram'ın aracılığıyla bazı sinsi planlarını hayata geçirmeyi planlaştırmıştı. (S:77).

Bu konuşmadan sonra Kulu ağzındaki baklavayı çıkartmaya çalıştı. Behram, bir Yahudi tüccarına İran pasaportu ayarlamalı, aynı zamanda bir başkasının yerine de imtihana girmeliymiş.

-Allah'ın izniyle senin bana bir işin düşeydi de benim nasıl biri olduğumu sana gösterirdim, sen ne kadarda vefasız arkadaşsın, deyip memnuniyetsizliğini dile getirdi (S:78).

Kulu, bu fikri uzun zamandır kafasında kuruyordu ancak Teymurbey'den saklıyordu. Takım arkadaşının "Hemşeriler Cemiyeti" aleyhindeki eyleminden etkilenebileceğinden korkuyordu. Teymurbey'in karakter olarak nasıl birisi olduğunu artık öğrenmişti. Paraya ihtiyacı olmadığını biliyordu. Teymurbey'in "Hemşeriler Cemiyeti"nde tek ilgisini çeken faktör, şöhret ve benlik meselesiydi. Teymurbey'in bu zayıf ciheti Kulu'ya belliydi. Böylece, Kulu onu ele almak için şeref meselesini ortaya attı (S:71).

İşlerinin iyi gitmesi için bile arkadaşlarının arasına nifak salacak kadar kötü bir karaktere sahiptir. O malını ve mülkünü artırmak için bir taraftan "Hemşeriler Cemiyeti"ni kullanmakta, bir taraftan da el altından kirli işler çevirmektedir.

Kulu ayağa kalktı:

- Arkadaşlar, şimdilik "Hemşeriler Cemiyeti" yönetimi, bu toplantıdan haberdar değil. Ancak, iş düzene girdikten sonra yönetimi haberdar edeceğiz. Bu arada teşkilat yönetiminin biraz tembel olduğunu itiraf etmeliyiz. Şölenin mevsimi geçmeden hemen yapmamız lazım.

Şimdiye kadar başını aşağı eğip tespah çeviren Ocakverdi, rüyadan uyanmış gibi oldu:

-Arkadaşlar, aramıza nifak düşer. Bunu şeriatımız bile yasaklar. En iyisi, şölen meselesinde herkesin fikrini alalım, Kiev'de yüzü aşkın Müslüman öğrenci var. Bunlara da haber vermek gerekir, dedi (S:75).

Rüstembey kesin bir şekilde:

Bak, Halil! Kulu'nun teşkilat işleriyle ilgili yürüttüğü siyaset hoşuma gitmiyor. Aramıza nifak tohumu serpmek, entrika yaratmak...(S:120).

Üniversiteyi bitirdikten sonra doktor olan Kulu, kendine bir klinik açmış ve işçileri ile birlikte orada çalışmaktadır. Fakat Kulu, doktorluktan başka ne kadar kirli iş varsa onunla meşgul olmaktadır.

Artık şimdi Rüstembey, İmran'ın dükkânında rastladığı şüpheli adamların rol oynamasını anlamaya çalışıyordu. Bu operasyonda Kulu'nun da iştirak etmesini Rüstembey yine sonradan öğrenmişti. Kulu oldukça usta davranıyormuş. Haftada bir İmran'ı arayıp: "On tüfek gönder!" diyormuş. Vesselam! Bununla da Kulu gerekli olan şeyleri elde ediyormuş (S:300).

Yakın arkadaşı olan İmran'ın dükkândaki mallarına bile gözünü diken Kulu, arkadaşının ekmek parasına göz koyar.

- Yeminle söylüyorum Rüstembey, bu it oğlunun elinden gına gelmişim. Bir tek bu dükkâna ortak olması kalmış. Ben on yıldır Kiev'deyim, ticarette her tür yüzle karşılaşmışım. Tövbeler olsun benim böyle birisine rast geldiğime... Her neye elimi atıyorum diyor ki, gel kazandığını bölelim... Adam, nasıl olmuşsa doktor olmuş, bundan dolayı kıramıyorum. Bir taraftan da uzaklaşmak istiyorum. Kısacası bilmiyorum başımı alıp nereye gideyim.

- Hilekârdır! Hilekâr! (S:313).

Hilekâr ve her şeye kazanç gözü ile bakan Kulu, Rüstembey'in Millî Komite'sine girmek için her yolu denemektedir. Kulu, komiteye üye olduğu zaman çok yerde sözünü geçirmeyi ve servetini ikiye katlanmayı planlamaktadır. Bunu başaramayınca da komite üyelerinin arasına fitne salarak komiteyi dağıtmaya karar verir.

Hakkı'nın Kulu'ya dikilmiş gözleri sevinç ve gurur saçıyordu. O dakikalarda Kulu'nu pak ve milliyetçi zannetmeye başlamıştı. Kulu, Hakkı'yı "avladıktan" sonra:

- Gülüm, burada olan Müslümanlar bir araya gelmek istiyor. Benim odamı istediler kabul ettim. Millet yoluna canımız feda! Size haber verdiğim zaman gelin! Bakalım milletin dertleri nelerdir? Bizler de milletin derdini çekmesek kimler çekecek?, dedi.

- Tabii! Tabii!, diye Kulu'nun sözlerini tasdik etti. Vallahi, şoktayım! Sizin gibiler nasıl susturulmuş hâlâ anlamış değilim. Siz, fikirlerinizle büyük fayda verebilirsiniz...

Kulu, mağrur bir tebessümle:

- Yine de geç değil, bir yerde çalışırız. Ancak arkadaşlarına söylediklerimi doğru anlat! (S:316).

- Demek yine Kulu aramızda nifak salmak istiyor ama bunu beceremeyecek. Asıl mesele para meselesidir. O bizde para olduğunu zannediyor. İşin hakikatini bilse bu entrikalara tenezzül etmez... Her an hazırlıklı olmamız lazım (S:318).

Rüstembey öğrenciler arasında yapılan bir mecliste, Kulu'nun iki yüzlüğüne, ahlaksızlığına ve milletin adını kullanarak güya milliyetçi gibi davranmasına dayanamayıp üstü kapalı bir şekilde ağzına geleni söyler.

-Efendiler, herkesin ne hıyanet veya ne terbiyesizliği varsa nutukla yola veriyor. Bundan dolayı, gelin insaniyet ve millet meselesini bir kenara koyalım, onların sağlığına içmemiz, bizim gibi sözü ile hareketleri bir olmayana yakışmaz. Böyle olduğu zaman nutkumuzun etkisizliği sahte kalbimizi ortaya çıkarıyor. Bence, kadehlerimizi götürelim ve ıslah olmamızın şerefine içelim. Şahsiyetimiz ıslah olmazsa doğruluğu derk etmeye muktedir olamaz ve milletin derdini de çekemeyiz. Yaşasın ıslah olunmuş şahıslar! Var olsun kalplerinde hakikat alevini taşıyanlar! Yok, olsun sahtekârlar!

Rüstembey'in konuşması mecliste ağır bir hava oluşturdurdu. Herkes hayret içinde birbirinin yüzüne baktı. Meclisi idare eden Cafer, bu konuşmanın ne kadar yersiz olduğunu Rüstembey'e işaret ile bildirdi. Kulu, incindi. Konuşmanın Kulu ile Teymurbey'e söylenildiği herkese malumdur. Bu konuşmadan memnun olanlar da vardı: Selman, Perviz, Halil, İsgender, Kaspar ve Rus kızı kadehlerini kaldırıp tokuşturdular (S:128-129).

Kulamırza:

Kulamırza, karşımıza çapkın bir Azerbaycan öğrencisi olarak çıkar. Ev sahibinin eşiyle yakınlığı, sık sık hayat kadınları ile eğlenmesi arkadaşları arasında ününü bir hayli artırır.

Kulamırza akşam saatlerinde tiyatrodan döndükten sonra yatak odasında karyı uyurken görmüş (S:77).

Kulamırza:

-Kalk seçelim, dedi.

Kalktılar, kızlara yakınlaşıp ehl-i hibre gibi onları gözden geçirmeye başladı:

-Yahu Kulamırza, bu matroska nasıl?, dedi. Kulamırza kızın çenesini elleştirdi yanaklarını okşadı, sonra sırtını kucaklayıp onu kendisi tarafa çekti (S:134).

Romanın birinci kısmında, çapkınlığıyla öne çıkan Kulamırza, romanın ikinci kısmında evlenmiş olarak karşımıza çıkar. Gerçek bir Müslüman-Türk kıızıyla evlenip bir aile sahibi bile olur.

Toplantı nerede olacaktı?

- Kulmırzalarda.

- Him tamam, Kulamırza yine o kadınla mı yaşıyor?

- Hayır, onu boşadı. Şimdi başkası ile evlenmiş.

- Onu buraya mı getirmiş?

- Evet.

- Okutuyor mu bari?

- Kendisi ders veriyor.

- Sizlerle görüşmesine izin veriyor mu?

- Ara sıra görüşüyoruz. Önceleri karısı utanıyordu, şimdi yavaş yavaş toplantılara alışıyor. Buraya çarşafı geldiği zaman başımıza reis kesilmişti. Kadının yanında bir şey konuşamıyorduk (S:207).

Artık kendi düzenini kuran ve karısına da sadık olan Kulamırza ara sıra kaçamak yaparak yine çapkınlık eder.

- Kulamırza tüm bunlara rağmen "o işlerden" görüyor mu?

- Tabii.

- Peki, karısının haberi falan olmuyor değil mi?

- Kardeş, karyı aldatmaktan kolay iş ne var. Kulmırza, ödev veriyor diyor ki şuradan şuraya kadar ezberle geleceğim. O ezberlemesinde olsun biz de gezmeğimizde.

Rüstembey, bu "usul"den hoşlanmış bir şekilde:

- Çok üçkâğıtçısınız, dedi ve saatine bakıp ayağa kalktı (S:207).

Kulamırza, belli bir aradan sonra Rüstembey'le bir araya gelerek "Millî Komite" isimli bir teşkilat kurar ve yardımcılığını üstlenir.

... Gece saat on bire kadar oturup iki arkadaş ilerideki faaliyetin planı hakkında konuştular. Çağrılacak adamların isimlerini çıkardılar ve ardından gününü bile tayin

ettiler. Nihayet, Kulu ile Cebbar'a haber verilmemesi kararını alıp gezmeğe çıktılar (S:278).

Yedi kişiden oluşan bir komite seçildi. Rüstembey başkan, Kulamırza ise kâtip oldu. Hakkı, Zeynel, Hasanoglu ve Müslim komiteye üye olarak seçildiler.

- Komite üyelerinden başka herkes çıkabilir, diye Rüstembey seslendi. Abdurrahim ve diğerleri çıkıp gittiler. Komite üyeleri ise yeniden toplantı yapıp bazı meseleleri müzakereye koydu (S:283).

Her gün saat ondan sonra Millî Komite'nin kabul saatleri başlıyordu. Kulamırza'nın odasının yarısına perde çekilip idare yapmışlardı (S:309).

Kulamırza, her zaman yanı başında olduğu Rüstembey'i korur ve toplantılarda onun fikirlerini destekler. Dürüstlüğü ve her zaman doğruluğu ile öne çıkan Rüstembey gibi birini bulmak onun için paha biçilmez bir fırsattır. Bu yüzden ona hürmet eder ve fikirlerine saygı ile yanaşır.

... Rüstembey, sen yolunu kaybettiğin zaman biz senden önce kaybediyoruz. Bütün bunlara rağmen senin millî sahada önemli işler göreceğine eminiz (S:298).

Rada binasında Halklar Şurası'na tahsisi edilmiş odada birkaç üye vardı. Hepsi de öğrenciydi. Kulamırza da burada oturanlar arasındaydı. Rüstembey'i görür görmez buyur edip yer gösterdi (S:307).

Rüstembey, Kulamırza'ya artık büyükelçilik açma zamanının geldiğini ve bunun başına da büyükelçi sıfatı ile en yakın arkadaşı olan kendisini düşündüğünü söyler.

Kulamırza Rüstembey'in fikrini anlamayarak:

- Nasıl yani?, diye sorunca:

- Büyükelçilik teşkil edilmeli ve seni de büyükelçi sıfatı ile tanıtmalı.

Kulamırza Rüstembey'in sözlerine inanmayarak kahkaha atıp güldü:

- Canım, başıma iş açma!, dedi.

Rüstembey ısrarla:

- Korkulacak bir şey yok. Büyükelçi ol, vatandaşları da başına topla, bu kadar!

Bu konuşmadan sonra Kulamırza, uzun düşüncelere daldı (...)

... Birkaç gün sonra yerli gazetelerde kısa olarak: "Hariciye Sekreteri Azerbaycan büyükelçisini kabul etti." diye yazılmıştı (S:323).

Yazar sadece romanın aslı kahramanı olan Rüstembey'le değil, Kulamırza'nın vasıtasıyla da okuyucuya birtakım mesajlar vermektedir. Dolayısıyla yazarın, Kulamırza'yı sarışın ve eğitimli Ukrayna kızlarına rağmen Azerbaycanlı kızla evlendirmesi ve bunun yanı sıra Sayad'ın cahil kalmaması için okuma yazma öğretmesi ve kitaplar, gazeteler, dergiler okutmasındaki mesajları açık bir şekilde görebiliriz.

- Hım tamam, Kulamırza yine o kadınla mı yaşıyor?

- Hayır, onu boşadı. Şimdi başkası ile evlenmiş.

- Onu bura mı getirmiş?

- Evet.
 - Okutuyor mu bari?
 - Kendisi ders veriyor.
 - Sizlerle görüşmesine izin veriyor mu?
 - Ara sıra görüşüyoruz. Önceleri karısı utanıyordu, şimdi yavaş yavaş toplantılara alışıyor. Buraya çarşıyla geldiği zaman başımıza reis kesilmişti. Kadının yanında bir şey konuşamıyorduk (S:207).

- Kulamırza dedi, galiba Kafkasya topraklarından gazete falan da getiriyorsun.
 - Evet, kendime "Kaspi" geliyor, Sayat'a da "Açık Söz" getiriyorum. Çünkü Sayat sadece Türkçe okur, diyerek Kulamırza gülümsedi ve hoş bir edayla karısına bakıp ekledi:
 - Rusça okumaya da başlamıştır artık.

Halil:

- Sayat bacı dedi, bu devirde Rusça konuşulduğu zaman anlamamız gerekir.

Sayat utangaç bir şekilde yere bakarak:

- Biraz anlıyorum... Ancak hâlâ konuşamıyorum (S:226-227).

Kulamırza karısına övünç hissi ile bakıp:

- Rüstembey, Sayat siyasetle çok ilgileniyor. Son zamanlarda coğrafyayı şevkle öğreniyor. Gece gündüz Rusya'nın haritasından vazgeçmiyor, dedi

- Çok iyi! Çok iyi!, diye başıyla onayladı. Türk kadınları ham toprak gibidir. Bilgi için elverişli zemine sahiptirler. Ne yazık ki, çarşaf altında çürüyorlar (S:298-299).

Sofya Sergeyevna:

Sofya, Rüstembey'in ilk ev sahibi olan kadındır. Gençtir, güzeldir ve bu güzelliği ile de karşısındakini etkilemektedir. Romanda, Rüstembey'i kendisine âşık eden ve kendisi de evli olmasına rağmen Rüstembey'e âşık olan bir karakterdir. Hep sarışın ve beyaz tenli insanların içinde yaşayan Sofya, karakaşlı ve karagözlü Rüstembey'i görür görmez âşık olur. Hatta geceleri bile uyuyamayan Sofya, Rüstembey'in heybetli simasını bir türlü unutamaz.

Sofya Hanım bir türlü uyuyamıyordu. Akli Rüstembey'de kalmıştı. Onun vahşi bakışı, öfkeli konuşması, Sofya'yı korkutur, onu bir türlü rahat bırakmazdı. Gözlerini sımsıkı yumarak başını yorganın altında gizliyor, öğrencinin heybetli simasını bir türlü unutamıyordu (S:24).

Sofya biraz sakinleştikten sonra lambayı söndürüp uykuya daldı. Sofya yine uyuyamadı. Rüstembey'in siması büyüleyici bir güzellikle zihninde canlandı. Bu kez Sofya Hanım, hayalinde canlandığı öğrencinin bakışından korkmadı, gözlerinin içine dikkatle baktı (S:25).

Kapı zili ikinci kez çaldı. Kimsenin kapıyı açmadığını gören Rüstembey kendisi kapıyı açtı. Sofya Hanım'la kocası içeri girdi. Sofya Hanım Rüstembey'i gördüğü an duraksadı, rengi kaçtı. Sonra yüzüne renk geldi, yanakları kıpkırmızı oldu (S:26).

Kırmızı dudakları bıyıklarına ve taze tıraş olmuş yüzüne öyle güzellik verdi ki, Sofya'nın aklını başından aldı. Rüstembey bu gün çok çekiciydi. Hoş giyinmiş ve parfüm sıkıyordu. Aynı zamanda çok neşeli de gözüküyordu (S:31).

Evli olmasına rağmen Rüstembey'i her an elde etmeye çalışan Sofya, her türlü yola başvurmaktadır. O eşinden bile vazgeçerek sadece Rüstembey'i arzulamakta ve bunun için de başına gelecek sıkıntıları göze almaktadır.

"Hiç kimseden korkmuyorum, gönlüm nasıl isterse öylede yaparım. Ne olacaksa olsun. En azından Fedya'dan boşanırım o kadar. Bir parça ekmek bulmaya kabiliyetli değil miyim? (S:30).

Sofya, önce kocasını suçlar ve ona zaman ayırmadığı gibi laflarla kendini haklı çıkarmaya çalışır.

...Tüm günah Fedya'nındır. Sabahtan akşama kadar çalışıyor, gece başını yastığa koyup yatıyor. Benden asla haberi bile olmuyor. Fedya benim halimi anlamalı, öyle yapmalı ki, ben sıkılmayayım. İşsizlikten canım sıkılıyor. Ben gencim, güzelim, ben de eğlenmek istiyorum, şimdi iyi gün göremeyeceksem ne zaman göreceğim?" dedi. Sofya'nın gözlerinden istemsizce yaşlar süzölmeye başladı. O kadar ağladı ki, geceliğinin göğüs kısmının tamamı ıslandı. Aniden nasıl olduysa, kocasına acımaya başladı (Studentler:30).

Tüm bu sözlerden sonra pişmanlık hissi geçiren Sofya, vefakâr kocasının bu kadar iyilik yapmasına karşılık böyle bir harekette bulunmasının hiç de doğru bir davranış olmadığını anlayıp Tanrıya tövbe etmeye başlar.

"Zavallı benim iyiliğim için her şey yapıyor? Benim yemeğimi, giyimimi ve rahatlığımı o temin etmiyor mu? Fedya benim tüm isteklerimi yerine yetirmeye çalışıyor, bir dediğimi iki etmiyor. Ben de buna karşılık... " Sofya Hanım bir anlığına azap çekti ve cesaretle: "Günahkâr ve ahlaksızım ben! Vefalı eşimi koyup, gelip geçici bir Kafkasyalıya heveslenmişim..."

Sofya Hanım gayri ihtiyari bir şekilde yerinden fırlayıp, odanın köşesinde, yani tam karşısında sönük ışık arasında gözükken İsa'nın tasvirine yakınlaştı ve dizi üstü çöküp günah çıkarmaya başladı:

- İlahi, af diliyorum. Beni affeyle? Beni hak yola hidayet eyle. İradesi zayıfım, bağışla beni!

Yeniden, Sofya'nın solmuş yanaklarından yaşlar akmaya başladı (S:31).

Daha sonra yine nefesine hâkim olamayan Sofya, gayri ihtiyari olarak bir anlığına kendini Rüstembey'in odasında bulur.

Rüstembey titreyen eli ile Sofya'nın göğsünden aşağı sarkan saçını okşadı ve sonra onları dudaklarına kavuşturdu. Sofya buna kayıtsız kaldı. Rüstembey bir az da ileri eğildi. Duraksadı. Kalp atışlarına biraz kulak verdi ve sonra mest olmuş bir halde yüzünü Sofya'nın yüzüne yakınlaştırdı (S:32).

Gelgitler arasında kalan Sofya, pusulasını kaybetmiş bir gemi gibi ne yaptığını bilememektedir. Kâh nefsinin esiri olmakta kâh da pişman olup bir köşeye çekilerek Rüstembey'den ona dokunmamasını söylemektedir.

Birden gözünü açtı. Rüstembey'in vahşi bakışları ile karşılaştığı zaman ayıldı:

- Bu nasıl olur?, diye bu kelimeleri kaç defa tekrar etti ve öğrencinin elinden kurtulup bir kenara çekildi.

Sofya Hanım odasına çekilmek istese de ayakları gitmiyor ve öğrenciden uzaklaşamıyordu. Ellerini yüzüne koydu ve ağlamaklı bir şekilde:

-Tanrım, biz nasıl bir günah işliyoruz!, dedi.

Vicdan azabı tüm vücuduna yayıldı. Zavallı kadın, mahzun gözlerini Rüstembey'e çevirdi ve yalvardı:

- Allah aşkına, benden uzak durun... Rüstembey! Lütfen bana acıyın!, dedi (...)

Sonunda şehvet neşesinden ayıldıktan sonra Sofya ve Rüstembey bir köşeye çekilip vicdanlarıyla yargıya giriştiler. Nihayet, öğrencinin yüzü gayet ciddileşti. Sofya Hanım'a uzaklaşarak odasının kapısını açtı:

- Esenlik içinde kalın, dedi (S:33).

Romanın birinci kısmının sonunda Rüstembey, Sofya'ya daha fazla zarar vermemek için ona birtakım öğütler verdikten sonra başka bir eve taşınır.

- Sofya Sergeyevna! Size bir şey söyleyeceğim... Taşınıyorum.

Sofya Hanım'ın kalbi çarptı, bir anlığına elektrikle işkence ediyorlarmış gibi oldu. Ne diyeceğini bilmeden:

- Demek taşıyorsunuz? Hayırlısı, dedi.

Ağrısı sonradan duyulan yaralar gibi Sofya Hanım da haberin ciddiliğini yavaş yavaş duymaya başladı (S:144).

Daha sonra yazar, bu iki genci romanın ikinci kısmında bir ara yeniden görüştürür. Fakat bu defa birbirlerine karşı olan ihtirasları gitmiş ve sadece arkadaşlıkları kalmış bir şekilde karşılaştırır. Rüstembey ve Sofya bir yabancı gibi görüşüp bir müddet sessizce yürüdükten sonra bir daha görüşmemek üzere ayrılırlar.

- Sofya Sergeyevna, diye seslendi.

Sofya, solgun bir halde duraksadı ve Rüstembey'in ona doğru uzanmış ellerini ister istemez sıkmak mecburiyetinde kaldı. Rüstembey:

- Ne zamandandır görüşemiyoruz, eşiniz nerelerde?, dedi.

Sofya ağız ucuyla:

- Cephede, deyip suçlu gibi etrafa baktı.

Rüstembey, Sofya'yı bu ürkmüş durumdan kurtarmak için:

- Ne tarafa gidiyorsunuz, size arkadaşlık edeyim, dedi.

Sofya, bu tekliften hoşnut olmamış gibi birkaç saniye duraksadı. Tereddüt içinde olduğu belliydi. Lakin Rüstembey'in ısrarcı hareketi Sofya'yı ikna etti. İkisi de sessizlik içinde bir müddet yan yana gitti (S:221).

Celal:

Celal; orta boylu, esmer tenli ve lafını esirgemeyen, kesin konuşan birisi olarak karşımıza çıkar. Milletin geleceği için umutsuz ve karamsar biridir. Her zaman negatif düşünmektedir. Genç nesilden hiç umudu yoktur. Millî duygu ve düşüncelerle bile alay etmektedir. Hiçbir şeye inanmayan ve inanmamakta ısrar eden bir tiptir.

Celal; orta boylu, esmer tenli ve zayıf bir öğrenciydi. Dudaklarında daima alaylı bir gülümse olurdu. Yaratılışında bir karamsarlık vardı ve çevresindekilerden de umutsuzdu. "Molla Nasreddin" dergisinin ruhuyla beslendiği için dünyada ironiden başka bir şey düşünmüyordu. Millî alanda, iyi kötü ne varsa her şeyle alay ederdi. İnançsızdı ve inanmamakta da kesin ve kararlıydı (S:46).

Bu esnada Celal içeriye girdi:

- Yine, ne olmuş ey milliyetçiler, sanki milleti siz mi kurtaracaksınız? Vay o zaman o milletin haline... (S:65).

Arkadaş, bizden bir şey olmaz! Kim olduğumuzu bile idrak edememişiz. Müslüman'ım diyorsun, fakat bu üç yüz milyonun neresindesin? Şimdilerde de kendine "Türk" demeye başlamışsın. Toplumumuz Türk olduğumuzu biliyor mu? Biz kendi kimliğimizi tanımazsak, başkalar bizi hiç tanımaz. Biz kendimizi boşuna Ermeniler ve Gürcülerle aynı kefeye koyuyoruz, dedi (S:66).

Celal, tıp fakültesinde eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerdendir.

- Celal, başım çok karışık, dedi.

-Dostum sana ne oluyor? Bir hukukçunun kafası niye bu kadar karışık onu anlamıyorum? Benim gibi akşam saatlerine kadar laboratuarda mı çalışmıyorsun? (S:47).

Celal'in, milleti hakkında karamsar olması boşuna değildir. O, millet adını kullanıp çıkarlarını koruyan, adam kayıran ve ikiyüzlü memurların düzenbazlığını gördükten sonra bu anlayışa sahip olur.

Celal:

-Din ve millet adı taşıyan müessislerimiz "İslamiyet Oteli", "İslamiyet içkileri", "Milli sigara", "Milli rakı"... adı altında bin tür oyundan çıkmıyorlar mı? Bunun yanı sıra milletin ve dinin adını kullanarak halkı aldatmıyorlar mı? (...)

...Benim kötümser olmaya hakkım var, neden biliyor musunuz? Çünkü cahil bir milyoner, bir Türk mühendisini her kesin gözü önünde rezil ediyor. Kimin eli ile? Aydınların eli ile. Bu tür meseleler de aydınlar arasındaki zıtlıktan kaynaklanıyor...(S:48).

Ancak Celal gibi karamsar olmaya da gelmez. Sivil medeniyete doğru yeni adım atan halkların tarihinde de böyle şeyler olmuştur. Yeni doğan kuşak iyi olacak, göreceksiniz (S:51).

-Hiç, bugün de uyanmamışsınız, deyip ayağa kalktı. Biz de iş yapacak adam yok dostum, yok işte! Vesselam! (S:66).

Celal, Rüstembey'le birlikte Şuşa'dayken Rus okulunda okur. Rüstembey'i iyi tanır bir sözle Rüstembey'in "cemaziyülevvelini" bilirdi. Rüstembey Bakü'ye gittikten sonra arkadaşlığı onunla da son bulur.

Celal yine alaylı bir şekilde:

-Ya, ben Rüstembey'i çocukluktan tanıyorum. Birkaç yıl Rus okulunda beraber okuduk. Daha sonra Bakü Rus okuluna gitti ve ondan sonra irtibatımız kesildi. Bunun çocukluğu da tuhaftır. Bir müddet namaz kıldı ve sonra dedi ki "namaz jimnastiktir". Ha... ha... ha... Bir süre sonra oruç tuttu. Daha sonra Türkçe ve Farsça okumağa başladı ve ardından milliyetçilik düşüncelerine kapıldı. En sonda hepsini bıraktı. Şimdi de Cafer'den kız tavlama usullerini öğreniyor. Ha... ha... ha... (S:48).

Rüstembey'le aynı ortaokulda okuyan Celal, Kiev'de tıp üzerine tahsil almaktadır.

Bir hukukçunun kafası niye bu kadar karışık onu anlamıyorum? Benim gibi akşam saatlerine kadar laboratuvarda mı çalışmıyorsun? (S:47).

Fıtrat olarak zor bir karakteri olan Celal, arkadaşları tarafından rahatlıkla ikna edilemez.

- Canım, bu Celal zor adamdır, yola gelmesi de pek kolay değildir (S:55).

Fatma Hanım⁵:

Yusuf Vezir, bu romanda söylemek ve görmek istediklerini gerçek hayattan aldığı kahramanlarının vasıtasıyla açık bir şekilde okuruna ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu romandaki bir kısım karakterler kâğıttan kahramanlar değildir. Onlar milletin geleceği için anasından babasından ayrıлып sırf modernleşeceğiz diye yabancı bir memlekette öğrenim gördükten sonra kendi anavatanına dönüp hizmet etmek isteyen hakiki kahramanlardır. Bu hakiki kahramanlardan biri de Fatma'dır. Bir tip olarak karşımıza çıkan Fatma, yazar tarafından "Millet Kızı" lakabı ile nitelendirilmiştir. Fatma, tebessümü yüzünden eksik olmayan, orta boylu ve hafif şişman bir kızdır.

"Millet kızı" orta boylu, hafif şişman, güler yüzlü bir kızdı. Konuştuğu zaman dudaklarında hayâlî bir gülümseme belirir, yanakları kızarırdı. Onun hal ve hareketleri zarif, kendisi de çok nezaketliydi. Onun hareketlerindeki samimiyet çoğu zaman üniversite öğrencisine benzemez bilakis temiz kalpli bir çocuğu andırırdı. Onunla ilk karşılaştığında insanda bıraktığı hoş izlenim insanın kalbinin derinliklerine dokunuyordu (S:100).

Şirin gülerek:

- "Millet Kızı"nın yanına gidelim, dedi.

Cengiz memnun kaldı, herkes ayağa kalktı. Şirin, paltoları vestiyerden alıp sahiplerine verdi ve hepsi "Millet Kızı"nın evine yola düştüler.

Fatma Hanım nerdeyse Kiev'e geleli bir sene olmuştu, üniversitenin tıp fakültesini kazanmıştı. Onun Kiev şehrine gelmesi Türk öğrenciler için eşi görülmemiş bir olaydı.

⁵ Sona Abdulhalik kızı Ahundova 1896 yılında Şamahı şehrinde doğulmuştu. Meşhur göz hekimi olan Ahundova 1952 yılında tıp sahasında profesör olmuştu. Sovyetler Birliği'nde milletvekilliği bile yapmıştır.

Çünkü Fatma Hanım'dan önce bu şehre hiç Müslüman kız öğrenci gelmemişti. Bundan dolayı Fatma Hanım herkes için saygıdeğer biriydi. (S:99).

Cesur, mert ve soğukkanlı olan Fatma, zekiliği ile Selman'ın ilgisini çeker. Bundan dolayı Selman kurduğu altı kişilik ekibin içine onu da dâhil eder. Fatma da diğer arkadaşları gibi konuşmacı sıfatı ile kurultaya davet edilenlerden olur.

Altı üyeden ibaret bir siyasi ekip kurulmuştu. Fatma Hanım, Ahmet ve öğrencileri mahkemesinde beraat eden Mircelal da bu ekibe dâhildi. Ekibin başında Salman duruyordu. Fatma Hanım, "Türk kadınlarının durumu" hakkında konuşma yapacaktı. (S:123).

Fatma'nın kız başına çıkıp Kafkasya topraklarından yabancı ülkeye gelmesi tüm öğrencilerde şaşkınlık yaratmaktadır. Bu yüzden tüm Azerbaycanlı erkek öğrenciler, Fatma'ya bir baci gözü ile bakıp başında pervane gibi dolanmaktadırlar.

Şimdi size soruyorum, aydınlarımızın hali uyumaktan bıkan bu gencin durumunu andırmıyor mu? Karanlık içinde çırpınarak yine umutlarını kaybetmiyor ve doğu tarafta bir kurtarıcı alamet arıyordu. Ey aydınlar, karanlığın hükümranlığı artık bitmiştir. Tan yıldızını görmüyor musunuz? (elini Fatma Hanım'a uzattı). Yarınlar artık yakındır, güneş çıkacak ve hayat verici yansımalarıyla yeni âlemi aydınlatacak. Ey halkın umudu! Ey Sevgili bacımız! Mübarek kademleriniz hayırlı olsun!

Selma'nın konuşmasından sonra herkes etkilenmiş bir şekilde ayağa kalktı. Fatma Hanım'a hayır dua edildi "ura" çığlıkları duyuldu... (S:127).

Öğrencilerin, üniversitede hükmet aleyhine yaptıkları eylemlerde ve mitinglerde faal olan Fatma, polis baskınında yakalanıp hapse atılır. Hapisteyken soğukkanlılığını koruması ve bir erkek gibi davranması, jandarmanın hayretine sebep olur.

Fatma Hanım'ın cesareti jandarmaları bile hayrete düşürmüştü (S:156).

Bir müddet sonra Fatma, kendi öğrenci arkadaşı olan Cengiz'le evlenip mesut bir şekilde hayatına devam eder.

Rüstembey, ilginç bir sima ile:

- Arkadaşlardan, düğününüz olduğunu duydum. Ancak adresinizi bilmediğim için tebrik mektubu yazamadım. Ama çok sevindim. Güzel ve aydın bir aile teşkil ettiniz... Düğününüz nasıl geçti?

- Ne düğün kardeşim; akşamleyin bir Tatar mollasının yanına gittik ve oradan da Fatma'nın bavul ve çantalarını faytona koyup evimize geldik. Vesselam! (S:155).

Mircelal:

Mircelal; uzun boylu, zayıf ve yüzü sivilceli bir gençtir. Konuştuğu zaman sık sık boynunu çeken Mircelal, aynı zaman da sinirli birisidir.

Mircelal uzun boylu, zayıf ve biraz çöpür bir öğrenciydi. Sinirli olduğu için konuşurken sık sık boynunu çekiyordu (S:113).

O, Şuşa'dayken bir yanlış anlaşılma ile halkın gazabı ile karşılaşmış ve hemşerileri tarafından dışlanıp şehirden uzaklaştırılır. Bir yanlış anlaşılma sonucunda isminin üstü çizilen Mircelal, Kiev'e gelerek öğrencilerin kurduğu "Hemşeriler Cemiyeti"ne dilekçe yazarak aklanmasını talep eder. Ardından öğrenciler bir ekip toplayıp kendi aralarında mahkeme kurarlar. Bir suçlu psikolojisi ile "mahkemeye" çıkan Mircelal, bildiği ne varsa hepsini anlatır. "Hemşeriler Cemiyeti"ne verdiği dilekçede şunları yazar:

"Hemşeriler Cemiyeti" idaresine iki dilekçe verilmişti: birisi Mircelal için, birisi de Ali için. Mircelal dilekçesinde yazıyordu: "... 1905'de beni, Ermeni casusu diye Şuşa şehrinden kovdular. O zamandan beri gizli olarak boykot edilip haksız olarak üzerimde ağır bir leke taşımaktayım... İkinci olarak, beni "Rus Halk İttifakı" tarafından organize edilmiş milliyetçi gösteride söylediğim sözlerle göre suçluyorlar... ". Mircelal, bu suçlamaları gidermek için muhakeme edilmesini rica ediyor ve bu iki meseleye dair uzun izahatlar veriyordu. (S:112).

Sonra başına gelen olayları bir bir anlatan Mircelal, Çar siyasetinin sinsi planları sayesinde Ermeni-Türk Sokak savaşlarının başladığını dile getirir. Kendisinin de Ermenilerle uzlaşmak için yanlarına gittiğini asla hainlik etmediğini mahkemedekilere söyler durur.

- Arkadaşlar, diye söze başladı, meseleyi daha da aydınlatmak için biraz fazla konuşmam icap edecek. 1905 yılında Bakü'de baş veren Ermeni-Türk katliamından sonra bütün Kafkasya'da durum oldukça gerginleşti. Bir yandan devrimci hareket her yeri kaplamış - isyan, grev, hükümet memurlarının öldürülmesi; o biri yandan da milli talepler ve bundan ileri gelen bir sıra etnografik hudut meselesi ülkemizi karıştırdı... Ermenilere karşı kardeşlik duygusu beslediğim için beni hainlikle itham edip, sonunda Şuşa şehrinden kovdular. Gerçek budur (S:113).

Daha sonra olayların gerçekleştiği sırada kız kardeşini kaybettiğini söyler. Bir taraftan sosyal baskıları, bir taraftan geçim derdini, bir taraftan da kız kardeşinin ölümünü söyleyerek odadaki arkadaşlarını düşüncelere daldırır.

Ama maddi durumum iyi değildi. Babam göçebeler arasında alışverişle meşguldü. Satmak için dağdan on tane peynir tulumu göndermişti. Bir bakkalla konuştum, gelip bakmasını istedim. Kargaşa olduğu gün kapı çaldı ve ben de o zaman yerde döşeğin üzerinde yatıyordum. On dört yaşında bir kız kardeşim vardı. Odaya girip bakkalın geldiğini söyledi. Hemen kalktım ve kız kardeşime söyledim ki yatağı diğer odaya götür, bakkalı odama çağıracağım. Merdivenlerden inip kapıyı açtım ve bakkalı içeri çağırdım. Merdivenlerden çıkarken odamdan bir takırtı sesi işittim. Başta önemsemedim. İçeri girdiğimde... Kız kardeşimin yerde uzandığını gördüm. Göğsünden kan akıyordu... Yastığımın altında brauning markalı bir tabancam vardı. Meğersem, kız kardeşim yatağı yerden kaldırdığında tabanca yere düşüp aniden ateş almış ve kurşun kız kardeşimin sırtından girip duvara saplanmıştı. O günü kız kardeşimi defnedip geri döndüğümde artık atışma seslerini hepten duymaya başladı (S:114).

Mircelal başına gelen olayları detaylı şekilde anlattıktan sonra "baş hâkim" Rüstembey'e, cenaze işinin doğru olup olmadığını sorar. Rüstembey'le Mircelal aynı köyden olduğu için olayların bir kısmına Rüstembey de şahit olmuştur. Bu nedenle "mahkeme başkanı" onun söylediklerini doğrulamak için Rüstembey'in fikrini alır.

Baş hâkim, şahitlerden Rüstembey'i çağırdı:

-Rüstembey, konu hakkında ne biliyorsun, konuş!?

-Mircelal'ın söyledikleri kesinlikle doğrudur, dedi. Kız kardeşinin cenazesinde ben de vardım.

Baş hâkim, Rüstembey'in sessiz kaldığını görüp:

- Başka bir şey eklemek istediğin var mı?, sordu.

- Hayır, (S:115).

Uzun sohbetlerden ve meselenin iyice derinliklerine vakıf olduktan sonra "mahkeme" heyeti, Mircelal'in suçsuz olduğunu kabul edip beraatını onaylar.

Mircelal'a son söz verildikten sonra arkadaşlar salonun bir köşesine çekilip danıştılar ve sonuçta Mircelal beraat kazandı. Kararın bir fotokopisinin de Mircelal'a verdiler

Mircelal sevinçli bir şekilde herkese teşekkür edip yoldaşlarının elini sıktı. (S:116).

Mircelal, Bolşevik zihniyetini taşıyan Azerbaycanlı öğrencilerdendir. O da eski devrimcilerden sayılmaktadır.

- Mircelal Kiev'e gelmiş, üç gün önce onunla sokakta karşılaştım. Eğer istiyorsan bir aday da o olsun.

- İşte bu güzel haber. Ayrıca o eski bir devrimcidir. Fakat bir konuşmasında polis reisine hoş görünmek için devrim karşıtlığı fikirler söylemiş diyorlar. Şimdilik onun durumunu boykot edelim. Bugünlerde Mircelal'ın kişisel isteği üzerine yönetimimiz bu konuyu düşünecek (S:110).

Mircelal, arkadaşları tarafından aklandıktan sonra devrimci ruhu taşıdığı için Selman onu da kendi ekibinin içine alır ve bir konuşmacı sıfatı ile konferansa davet eder.

Altı üyeden ibaret bir siyasi ekip kurulmuştu. Fatma Hanım, Ahmet ve öğrencileri mahkemesinde beraat eden Mircelal da bu ekibe dâhildi. Ekibin başında Salman duruyordu. Mircelal, "Rusya'daki sol gruplarla iletişim"... (S:123).

Vanya:

Vanya dolgun, kırmızı dudaklı ve her zaman düzenli bıyıkları olan liseyi bile bitirmemiş Moskovalı bir gençtir.

Muavinin kim peki? Anlaşabiliyor musunuz bari?

- Tabii, anlaşıyoruz. Moskovalı bir gençtir. Aynı zamanda kadınlar arasında da büyük saygınlığı vardır... (S:151).

Vanya yaşça ondan küçük, tahsili düşük (Vanya, lise mezunu bile değildi), fikren de farklıydı. Rüstembey'in konuşmaları onun bazen sinirlenmesine neden oluyordu (S:156).

Vanya, sohbetini o tatlı kahkahası ile sona erdirdi. Ardından dolgun, kırmızı dudakları aralanarak tıraş edilmiş bıyıkları altından bir sıra parlak diş göründü (S:156).

Rüstembey Galiçya bölgesinin Buçaç şehrinde Zemstvo Teşkilatı'nın müfreze reisi vazifesinde çalışırken onun yardımcılığını yapar ve reisi tarafından sık sık bölükleri ziyaret etmesi için gönderilir.

Rüstembey'in yardımcısı gittiği bölükten geri döndü. İçeri girince Rüstembey'i yataкта uzanmış gördü. Yanında birçok başkent gazetesi vardı. Yardımcısının selamına cevaben:

- Vay, Vanya demek geldin?, diye yatağından kalkıp yastığına yaslandı; yeni bir haber var mı?, sordu. Vanya'nın güler yüzüne bir kat daha tebessüm yayılarak:

- İyilik efendim. Her şey yolunda, ikinci bölükten sizi bekliyorlar. Hem orada Zina, güzelce mantı pişiriyor, beraber rakı da hazırlayıp içiyoruz... (S:156).

Çar yönetimine şiddetle karşı çıkan Vanya, düşmanla yaptıkları savaşın yersiz olduğunu, zaten savaşı kaybettiklerini ve hükümetin yanlış siyaset yürütmesini eleştirip Bolşeviklerin politikasını izlemeye başlar.

Vanya, hiddetle ellerini çırpı:

- Ne düşmanı ya! Herkes artık bıkmış, ne olursa bir an önce olsun! Zaten fark etmez ki, biz savaşı kazanamayacağız (S:157).

- Bence, Bolşevikler haklılar. Savaşın işçi sınıfına hiçbir yararı olmayacaktır. Savaş yalnız burjuvalıların ve tüccarların işine geliyor. Onlar mallarını satmak için fırsat arıyorlar, olan bize oluyor (S:199).

Vanya bir şey söylemedi. Yeni yerleştiği küçük odada dolaşarak düşünmeye başladı:

-Milletlerin tek çıkar yolu Bolşeviklere katılmaktır. Bencilce kenara çekilmekle mesele hallolmayacak. Bir köşeye çekilmek yabancı kapitalistlerin kucağına oturmak demektir! (S:273).

Vanya onun sözünü keserek:

- Biz hâkimiyetin işçi sınıfına verilmesini talep ediyoruz. Çünkü bu hâkimiyetin emekçilere hoş bir hayat temin edeceğine inanıyoruz (S:257).

Bir müddet sonra Vanya, önce Rasputin'in öldürüldüğünü sonra da Petrograt'ın (Petersburg) düştüğünün haberini verir.

- Rüstembey, yeni haberi duydunuz mu?, dedi.

- Hayır, diyen Rüstembey asma musluğun altından başını kaldırdı ve yüzünün suyu akarken Vanya'yı merakla süzdü:

- Rasputin'i öldürmüşler.

- Kim?, diye Rüstembey sordu.
- Belli değil (S:173).

Sabah erkenden Vanya Rüstembey'i sevinçle uykudan uyandırdı:

-Yeni haberler var! Petrograt'ta (Petersburg) isyan olmuş, hükümeti düşürmüşle, dedi.

Rüstembey, yatağından yıldırım gibi kalktı. Aceleyle elini yüzünü yıkayıp çay bile içmeden Zemstvo Baş İdaresi'ne koştu. Birçok işçi idarede toplanmıştı. Herkes bir ferahlamış bir halde birbirlerini tebrik ediyordu. (S:177).

Vanya, gösteriler yapılmasını önerip:

- Sabah erkenden, kızıl bayraklarla sokaklara çıkmalıyız, dedi (S:178).

Vanya, zengin tabakaya "kan içen" gözü ile bakmaktadır. "Yıllardır kan sömüren bu tabaka bir an önce mahvolup gitmeli ve onların oturdukları muhteşem tahtlarda bizler oturmalıyız" şeklinde fikir söylemekte ve bunu da her gittiği toplantıda ve arkadaş ortamlarında dile getirmektedir.

Bakın, onlarca kulübede yaşayan bu fakirlerin parasını bu köşkte yaşayan "parazitler" yiyor, dedi. Sonra intikam duygusuyla ile titreyen bir sesle: - Bunların hepsini içindekilerle beraber yıkıp mahvedeceğiz!, diye ilave etti (S:252).

Vanya bir az sert bir tavırla:

- "Mujik" açtır, topraksızdır. "Mujik" kazanıyor zengin yiyor, peki bunu da açıklar mısınız bize? "Mujik" onu ezen kanunu ayaklar altına almakta haklıdır, işçinin onu boğan kanunu feshetmeye hakkı vardır. Devrimin talebi budur! (...)

- Affedersiniz ama balta henüz dibe vurulmamıştır. Şimdi yalandan yüze gülme devridir. Sosyalistler Katedlerle, Katedler fabrikatörlerle uzlaşıp birlikte çalışıyorlar. Asıl devrimi işçi sınıfının iş başına gelmesiyle yapılmış olacağız (...)

- Bu laflara karnımız tok. Bu yalnız size ve mensup olduğunuz sınıfa fayda veren bir fikirdir. Siz, mülkünüzü ve imtiyazlarınızı elinizde tutmak istiyorsunuz. Siz zahmetsiz yemek istiyorsunuz. Lakin o devir artık bitti (S:262).

Rüstembey, izinden geri geldiğinde işçilerin onun yerine Vanya'nın müfreze başı seçtiğini görür. Müfreze reisliğine getirilen Vanya eski reisini saygı ile karşılar.

Rüstembey, çalıştığı idareye gelince vaziyetin tamamıyla değiştiğini gördü. İşçiler Vanya'yı müfreze amiri seçmişlerdi. Bundan asla üzüntü duymayan Rüstembey, Vanya ile görüşüp "bir haftalığına sizde misafirim, ondan sonra Kiev'e geri döneceğim" diye önceden haber verdi (S:241).

Artık tam olarak Bolşevik partisinin üyesi olan Vanya, ısrarla Rüstembey'i de kendi fırkasına sokmak ister.

-Rüstembey, monarşist olmadığınızı biliyorum, bilakis Çar yönetimine düşmansınız. Hürriyeti de samimî gönülle istiyorsunuz, Katedlerin çizdiği yol da hoşunuza gitmiyor ve

onların İstanbul'a göz dikmeleri sinirlerinize dokunuyor. O zaman yolunuz Sosyalistlerle birdir... Bolşeviklerden başka doğru dürüst Sosyalistler var mı?, dedi (S:242).

Bolşeviklerin Ukrayna'yı ele geçirmesi ile yönetimi ele alan devrimciler, devlet organlarına birçok atamalar yapmaya başlar. Bu atamalardan biri de Vanya'nın Kiev Asayiş Şube Reisliği'ne getirilmesidir.

Bir başka gün yine asayiş müdürünün yanına gittiklerinde müdürü yerinde bulamadılar. Bir saat bekleme kararı aldılar. Aniden:

- O, Rüstembey!, diye bir ses duydu.

Rüstembey, ona seslenen asker üniformalı şahsa bakıp:

-Vanya, siz buralarda ne yapıyorsunuz?, diye ayağa kalktı. Öpüşüp görüştüler. Vanya'nın Kiev Asayiş Müdürü olduğu ortaya çıktı. Vanya arkadaşını ve Kulamırza'yı odasına davet etti (S:338).

Mircefer:

Romanın kötü karakterlerinden biri de Mircefer'dir. Mircefer de Rüstembey'le aynı okulda ve aynı sınıfta okumuştur.

Rüstembey Mircefer'le aynı okulda okumuş ve hemen arkasındaki sırada oturmuştu. Uzun soluklu bir dostlukları olmuş; daha sonra bu iki arkadaş farklı üniversiteleri kazanmışlar ve ayrılmışlardı (Sr:209).

Daha sonra Mircefer verem hastalığına tutularak tahsil açısından Rüstembey'den geri kalır ve yarım kalan tahsilini devam ettirmek için Kiev'e gelir.

Bir sene sonra Mircefer verem hastalığına yakalanarak okuldan ayrılmak mecburiyetinde kalmış; Kırım'da kendisini tedavi ettirdikten sonra yarım kalan tahsilini devam ettirmek için Kiev'e gelmiş (S:209).

Kiev'e geldiği zaman Rüstembey'in artık üniversiteyi bitirip bir iş sahibi olduğunu görüp onu çekememeye başlar. O kadar gözünü karartır ki onu düelloya bile davet eder.

Daha sonra Rüstembey'in okulunu zamanında bitirip işe başlaması ondaki hasede sebep olmuştu (S:209).

Mircefer, Rüstembey'i şık darülfünun kıyafetiyle görünce tuhaf bir hale büründü. İçine düşen kıskançlık, dışına vurarak yüzünü bulandırdı. Seyrek kaşları oynadı, gözlerine sanki kan geldi. Tutulmuş bir halde Rüstembey'e elini uzattı ancak öpüşmekten imtina etti (S:209).

Toplantının geciktiğini gören Rüstembey, saatine baktı:

- Zaman geçiyor, dedi.

- Bunu gören Mircefer alay eder gibi koluna baktı ve:

-Zaman geçiyor, deyip Rüstembey'i taklit etti. Sonra cebinden kartvizitini çıkarıp üzerine bir şeyler yazdı ve Rüstembey'e uzattı. Rüstembey, adeta bir suçlu gibi kartı alıp şu satırları okudu: "Ya sen, ya ben. İkimizden sadece biri yaşamalı. Seni düelloya davet ediyorum, yardımcılarını seç!"

Mircefer'in tuhaflığını iyi bilen Rüstembey, arkadaşının bu hareketine hiç de şaşırmayarak metin bir sesle:

- Ben hazırım, düellodan kaçan alçaktır!, dedi.
- Mircefer, Rüstembey'in metanetli duruşunu görerek kısık sesle:
- Alçaktır!, dedi ve sustu (S:210-211).

O sadece Rüstembey'in başarıları için haset etmez, aynı zamanda vasıflı ve çalışkan öğrencilerin de başarılarını çekemez.

Bunda ne tür kıskançlıklar vardır bir bilsen. İyi para kazananları, iyi giyinenleri, rahat yaşayanları görünce sanki içi içini yiyor. Yakıp yıkmaktan zevk alanlardandır (S:215-216).

Öğrenci arkadaşları da Mircefer'i sevmezler. Kurnaz, haylaz ve sürekli kavga eden bir karaktere sahip olduğu için arkadaşları tarafından sürekli dışlanır.

- Bu Mircefer'in tuhaf işleri var. Bir defasında da yersiz çıkışları tartışma konusu olmuştu. Yine de çocuksu hareketlerinden vazgeçmiyor, dedi (...)

Selman heyecanlı bir sesle:

Mircefer gibilerin vahşice hareketlerine artık bir son verilmelidir. Şu anda kesin bir şekilde belirtmeliyiz ki Mircefer gibilerin aramızda yeri yoktur!, dedi.

Herkes kesin bir ifade ile Selman'ın dediklerini tasdik ederek:

- Yazıklar olsun! Ayıp çok ayıp!, diye yerlerinden seslendiler. Velibey ayağa kalkıp mülayim bir sesle:

Mircefer benden incinmesin ama onun yaptığı kültürlü bir insanın yapacağı türden bir hareket değil. Bu tür hareketlerin olmasına izin vermemeliyiz, dedi. (S:211).

Yine Rüstembey, yakın arkadaşı olan Velibey'e onun nasıl bir karakersiz ve görgüsüz insan olduğunu, kıskançlık ve haset içinde mahvolduğunu, başarılı insanları çekemediğini söyler.

- Her şeyi tersten anlamak bunun karakterinden kaynaklanıyor galiba. Günlerden bir gün bununla birlikte tiyatroya gittik. İçeride bir yere oturduk. Bir de baktım ceketini çıkarıyor. Canım ne yapıyorsun, burada gömlekle oturmak bile yasak. Sonuçta her yerin kendine göre kuralları vardır, dedim.

Bana:

- Kamuoyundan mı korkuyorsun?, dedi. Her şeyin canı cehenneme. Ben şahsî rahatlığımı bakarım, diye ilave etti.

- Tiyatroda yarı çıplak mı oturdu yani?

-Tabii. Neredeyse yüz yerden dudaklar büküldü, alay edildi... Neyse bu adamın beyni sakat, boş ver (...) (S:216).

Sayat:

Sayat romanda, Kulamırza'nın eşi olarak karşımıza çıkar. Yazar, Sayat'ın fiziki görünüşü hakkında fazla bilgi vermese de onun temiz, utangaç ve çarşafli olması hakkında bilgiler vererek okuru aydınlatmaktadır.

- *Ara sıra görüşüyoruz. Önceleri karısı utanıyordu, şimdi yavaş yavaş toplantılara alışıyor. Buraya çarşafli geldiği zaman başımıza reis kesilmişti. Kadının yanında bir şey konuşamıyorduk (S:207).*

Kiev'e yeni geldiğinde herkesten çekinen ve kimseyle konuşmayan Sayat, artık gazeteler okumakta, fikirlerini rahat söylemekte ve kendini geliştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Özellikle kocası Kulamırza onun eğitimiyle çok ilgilenmektedir.

- *Kulamırza dedi, galiba Kafkasya topraklarından gazete falan da getiriyorsun.*
 - *Evet, kendime "Kaspi" geliyor, Sayat'a da "Açık Söz" getiriyorum. Çünkü Sayat sadece Türkçe okur, diyerek Kulamırza gülümsedi ve hoş bir edayla karısına bakıp ekledi:*
 - *Rusça okumaya da başlamıştır artık.*

Halil:

- *Sayat bacı dedi, bu devirde Rusça konuşulduğu zaman anlamamız gerekir.*

Sayat utangaç bir şekilde yere bakarak:

- *Biraz anlıyorum... Ancak hâlâ konuşamıyorum (S:226-227).*

Sayat bacı kurultayın gidişatı ile çok ilgileniyordu. Gazetelerin haberi ve Kulamırza'nın verdiği malumattan tatmin olmamıştı. Bir gün Rüstembey'i evlerinde misafir olarak ağırladıkları zaman aklının köşesinde kalan ne kadar sorular varsa Rüstembey'e yöneltti (Studentler:298).

Sayat, geri kalmışlığın ve cahilliğin yobaz Müslümanlıktan ileri geldiğini söyler. Müslümanların kız çocuklarını okutmadıklarını ve bu yüzden onların cahil kaldığını dile getirir.

Halil:

- *Sayat bacı dedi, bu devirde Rusça konuşulduğu zaman anlamamız gerekir.*

Sayat utangaç bir şekilde yere bakarak:

- *Biraz anlıyorum... Ancak hâlâ konuşamıyorum.*

Bunları söyledikten sonra Sayat'ın yüzü hüznü bir hâl aldı:

- *Müslümanlar böyledir işte, kız çocuğunu okutmazlar, benim gibi cahil bırakırlar. Ana dilimizi dahi Kulamırza'dan öğrendim. Bilseniz, önceleri nasıl korkarak okuyordum.*

Halil teselli vererek:

- *Sayat bacı üzülmeyiniz, henüz gençsiniz.*

Sayat:

- *Niye biz başka milletlerden bu kadar gerideyiz? (S:227).*

Sayat'ın bilgilenmesi için Rüstembey de elinden gelen yardımı esirgememektedir. Sürekli onunla konuşur ve onu yetiştirmek için elinden geleni yapar. Rüstembey onlara misafir geldiğinde Sayat, durmadan sorular sorar ve cevabını merakla bekler.

Yusuf Vezir, aslında Sayat karakteri ile Azerbaycan kızlarının çok büyük bir kısmının ilimden yoksun ve cahil olarak büyüdüklerini dile getirmek istemektedir.

Rüstembey, Dreper teorisini popüler haliyle Sayat'a anlatmaya başladı:

- Sayat bacı dedi, bu sadece bizde değil, başkalarında da görülmüştür. Millet bir birey, bir insan gibidir, büyür, gençlik ve yaşlılık dönemleri geçirir ve sonra ölür. Cahil ve kâmil zamanları olur.

Rüstembey münakaşaya girmeden önce Sayat'ın seviyesini kastederek kalkıp duvarda asılan haritaya yanaştı. Herkes gözlerini haritaya doğru çevirdi. Hâlâ coğrafyayı kavrayamayan Sayat bacı özlemle haritaya bakarak, var kuvveti ile Rüstembey'i dinlemeye çalıştı... (S:227).

Sayat bacı ciddî bir sesle:

- Demek ki, herkes kendi kendini idare edecek?

- Evet.

- Peki, toprağı olmayan ne yapacak?

- Hım... Dağınık halkaların durumunu mu demek istiyorsunuz?

- Evet!

Sayat bacı meseleyi doğru anlayamayıp biraz düşünde ve kızarak...

Sayat bacının merakı biraz giderilmişti. Kulamırza karısına övünç hissi ile bakıp:

- Rüstembey, Sayat siyasetle çok ilgileniyor. Son zamanlarda coğrafyayı şevkle öğreniyor. Gece gündüz Rusya'nın haritasından vazgeçmiyor, dedi

- Çok iyi! Çok iyi!, diye başıyla onayladı. Türk kadınları ham toprak gibidir. Bilgi için elverişli zemine sahiptirler. Ne yazık ki, çarşaf altında çürüyorlar (S:298).

Musya:

Musya, Çar ordusunda hemşire olarak çalışan uzun boylu, siyah kirpikli, kumral yüzlü genç bir kızdır. Güzelliği ile Rüstembey'i etkiler. Normalde aşk denilen kavrama inanmayan Rüstembey, onun güzelliği karşısında kendinden geçer.

Birkaç dakika sonra Rüstembey, Vanya ve başka işçilerle yemek odasına girince başörtülerinde kırmızı haçlar olan iki kızla karşılaştılar. Bunlar gece yoldan çevrilenlerdenmiş. Kızlarla tanıştılar. Bunlardan biri uzun boylu, siyah kirpikli, kumral yüzlü; diğeri ise orta boylu, dolgun vücutlu ve sarışındı. İki kızın birbiriyle konuşmasından uzun boylu kızın isminin Musya olduğu anlaşıldı (S:246).

Rüstembey'in nezaketine karşı Musya'nın çehresi parladı, gözlerinde bir tebessüm uyandı ve yine çok çekmeden o cazibeli bakışı ile Rüstembey'i hüüün dumanlarına daldırdı. Rüstembey, gözlerinin altından Musya'yı süzerken yemek bir an boğazında düğümlenip kaldı. Sanki ona bir şeyler olmuştu Musya'yı gördükten sonra... Etraftan duyulan her bir ses ve sedaya karşı tiksintiyle gözleri yaşarıyordu. (S:247).

Musya ile Rüstembey savaştan kaçış sırasında tanışır. Savaştan kaçarken kabile, bir köyde ara verir. Bu esnada Musya'nın güzelliği karşısında kendini tutamayan Rüstembey, Musya'ya aşkını ilan eder.

- Musya, ey tesadüfün tufanından derilmiş çiçek! Aşk Tanrıçasının karşısında yemin ederim ki size karşı ince ve yüksek hisler besliyorum. Güzel saçlarınız üzerinde iftiharla taktığınız o taç bir gün solar. Lakin onu temsil ettiği hisler asla solmaz, diye konuşmasını bitirdi, dedi (S:253).

Musya'nın ince giyimi hararet saçıyordu. Rüstembey, Musya'nın hararetinden hoşlanıp anlatması güç duygular içine düşmüştü. Musya da Rüstembey'e yaptığı tesiri hissetmişti doğal olarak. Onun bu haline hayran kalan Rüstembey, bir şey söylemeden mest ve mesut adımlarla yakamozlanmış bir gölcüğe doğru yürüdü (S:254).

Sürekli tereddütler, gelgitler içinde yaşayan Rüstembey güzelliğine hayran kaldığı Musya'dan yavaş yavaş soğumaya başlar. Her zaman derunî burhanlar içinde yüzen ve iç dünyası ile dış dünyası arasında sürekli tezatlıklar yaşayan Rüstembey, ayrılmakla ayrılmamak arasında kalır.

Rüstembey, Musya için bir sır olmuştu sanki. Yarım saat evvel herkesi eğlendiren, neşelendiren bu adam şimdi bir kalender dervişi gibi adeta zikre dalmıştı. Musya utangaç bir şekilde elini onun koluna atıp başını omzuna yasladı:

- Neden konuşmuyorsunuz? Bir şeyler söyleyiniz, sesinizi duymak istiyorum, dedi ve sanki sesinde inilti duyuldu (S:255).

Rüstembey'i hayretle dinleyen Musya, onun sözlerini kesip:

- Sizin de içinizde tereddüt var mı?, diye sordu.

- Tabii.

- Görmüyorum. Unutulmuş bir aşk hissediyorum, ama diğerini görmüyorum... (S:256).

Musya, Kiev'den aldığı bir haberle geri çağrılır.

İkinci gün, Musya ve Olesya, bir an önce Baş İdarelerini bulup Kiev'e dönmeleri emrini almışlardı.

O, Kiev'e geri dönmeden önce Rüstembey'e onu özleyip özlemeyeceğini sorar fakat yine de kesin bir cevap alamaz. Sürekli aklı ile kalbi arasında kalan Rüstembey ona net bir cevap veremez.

- Yarın gidiyorum, yokluğumdan az da olsa üzüntü duyacak mısınız?, diye anlamlı bir bakışla Rüstembey'e sordu

Rüstembey gülümseyerek:

-Musya, bu soruyu cevaplamak için bir giriş yapmam lazım, dedi.

-Ben dostuma, bilhassa kız arkadaşıma çok erken alışıyorum. Lakin bu alışmanın kendisinden de derin bir acı duyuyorum. Çünkü kalbimin söylediğini aklım; aklımın söylediğini kalbim kabul etmiyor. İşte bu derin tezat bende azap doğuruyor. Sizi ilk gördüğümünden beri azap içindeyim (S:268).

Rüstembey, Musya'ya mesuliyet altına girmemek için ayrılmayın daha uygun olacağını söyler.

Bu azabın yegâne ilacı... Ayrılıktır...

Musya gururunun incindiğini hissederek serzenişle:

- O zaman ayrılmamızı sabırsızlıkla bekliyormuşsunuz, dedi ve gözleri yaşardı.

Rüstembey, Musya'ya teselli vererek:

- Hayır, canım, hislerimi tam anlamıyla ifade edemedim. Herkes söylediği sözlerden ve hareketlerinden mesuldür. Kesin bir söz versem yerine mutlaka getiririm. Boş vaatleri sevmem, dedi (S: 269).

Bir müddet sonra Musya, Rüstembey'i ziyarete gelir. Yazdığı mektuplara cevap vermediği için merak edip geldiğini söyler. Aynı zamanda erkeklerin yalnız başına kalmamalarını ve arada kadın şefkati görmeleri gerektiğini söyler.

Üç mektup gönderdim hiçbirine cevap yazmamışsınız, hayırdır? Rahatsız oldum ve merak ettiğim için geldim... (S:279).

Rüstembey sandalyeye yaslanıp düşünceli bir şekilde kenardan Musya'yı seyreliyordu. Musya tatlı bir tebessümle onu süzerek:

-Erkekleri yalnız bırakmak olmaz. Arada onları yoklayıp تنها köşelerine kadın şefkati saçmalıdır, dedi (S:279).

Daha sonra Rüstembey'in sevgi ve güvenini kazanmak için bir ev hanımı gibi evini temizler, dolapların içini düzenler, yırtılmış çoraplarını diker, eskimiş elbiselerini atar. Rüstembey birkaç gün sonra toplantıdan eve geldiğinde yine her şeyin düzenli olduğunu görüp kendini bir aile sahibi gibi hisseder.

Rüstembey, siz okuyun, ben size mani olmak istemezdim, dedi ve çekmeceye doğru yöneldi. Çekmecenin kutularını açıp bir bir hepsinin iç kısmını düzenledi. İçerisine dökülmüş ekmek kırıntılarını temizledi, gazete parçalarını serip sonra üzerine tabak ve ekmek koydu. Masanın üzerindeki tozları silip sırayla dizdi. Elbise dolabını da unutmadı. Tüm çamaşırları çıkarıp düzene saldı. Nihayet eskimiş çamaşırları ve yırtık çorapları ayırıp bir yere bıraktı ve kendisi de bir sandalye çekip oturdu (S:280).

Akşam Rüstembey eve döndüğü zaman sanki bir ailesi varmış gibi kendini hissetti. Semaver hazırlanıp masanın üzerine çeşitli yiyecekler konulmuştu. Etin kokusu insanı mest ediyordu. Duvardaki resimlere süs için ince bantlar takılmıştı. Her yer temizlenmiş ve düzenlenmişti. Yatak çamaşırları bile değiştirilmiş ve yanındaki küçük dolabın üstüne içi çiçeklerle dolu vazo konulmuştu (S:284).

Tüm bu çabalarına rağmen bir türlü Rüstembey'in sevgisini kazanamayan Musya, sonunda kendi şehrine dönme kararı alır. Ama yine de Rüstembey'den onu sevip sevmediğini duymak ister. Fakat Rüstembey'in cevabı yine olumsuz olur.

- Kimseye malik olmak istemiyorum. Buna emin olabilirsiniz! Benim hayattan hiçbir beklentim falan yoktur. Ancak bir şeyi bilmek isterdim, beni seviyor musunuz yoksa sevmiyor musunuz?

- ?!

- Bugün geri dönüyorum. Sizinle irtibatımı tamamıyla kesiyorum. Sizden tek bir söz duymak istiyorum... Bana ondan büyük teselli olamaz...

Rüstembey, Musya'nın ellerini bağrına basıp ve kilise mumlarını andıran ince parmaklarını öpüp:

- Cevap vermekte acizim... Beni unutmanızı rica ediyorum, dedi (S:292).

Musya, sevgisine karşılık alamadığı için anne babasının yanına geri döner ve Rüstembey'e intihar ettiğini bildiren sahte bir mektup yazar.

Rüstembey, masanın üzerinde bir mektup gördü. Mektup, Musya'dan gelmişti. Açtı. Mektuptan güzel koku geliyordu. İçinde siyah bantla bağlanmış bir avuç saç vardı. Mektubun bir tarafına tarçınî leke düşmüştü. Rüstembey tuhaf bir hisle mektubu okumağa başladı:

"Sevgilim!

Son defa yazıyorum. Onurum artık bir daha kırılmayacak. Çünkü... Her şeye veda etmeye artık karar aldım. Yeter! Hayatın acı kâsesinden iğrenip içmektense onu parçalamak daha iyidir. Bu kâseyi aşk şerbeti ile doldurmak istedim, olmadı. Talihin cilvesi bunu herhalde saymamış... (S:301).

Rüstembey, mektubu okur okumaz mahvolur ve bir genç kızın ölümüne sebep olduğu için sürekli kendini suçlar.

Rüstembey mektubu bitirip kenardaki kan lekesine baktı. Titrek eli ile Musya'nın telini kaldırıp kokladı. Sanki mektuptan genç, canlı ve aşk ateşi ile alevlenen bir güzel çıkarak onun karşısında cilvelendi. " Artık etrafındakiler gözlerinden kaybolmuş ve onun için yalnız bir boşluk kalmıştı. Tüm pişmanlık okları ona doğru yağırmaktaydı (S:301).

Romanın sonunda Rüstembey, memleketine dönmeden önce son olarak Musya'nın mezarını ziyaret etmek ister ve onun olduğu şehre gider.

Rüstembey, yarım gün gittikten sonra küçük şehrin istasyonunda indi (S:342).

Hüzünler içinde şehre girip onların evinin kapısında durduğu zaman pencereden Musya'nın ölmediğini görüp şaşırır. Derin nefes alır ve kendine gelir. Birbirlerine sarılıp ağlarlar.

Burunlarından beyaz buğu çıkaran atlar bir katlı evin karşısında durur durmaz pencerenin perdesi kalkıp şişenin arkasında sevimli ve şen bir çehre cilvelendi. Rüstembey bunu gördüğü zaman çok şaşırdı ve taaccübünden var gücü ile:

- Musya! Musya!, diye haykıran sesine:

- Rüstembey! Rüstembey!, diye cevap geldi.

Kapı yıldırım hızı ile açıldı ve çoktandır birbirinin hasretinde olan bu iki genç sarılıp bir süre ağlaştılar (S:342-343).

Rüstembey, Musya'nın tüm ısrar ve ricalarına rağmen onun yanında üç gün kaldıktan sonra kendi memleketine döner.

Üç gün sonra Rüstembey yola çıkmak için hazırlanmaya başladı. Musya'nın tüm ısrar ve ricalarına rağmen bir tane de olsun kesin ve umut verici bir söz söylemedi.

Musya ve ailesi onu yolcu etmek için istasyona kadar gelmişlerdi. Herkes tuhaf bir sessizlik içindeydi. Bu sessizlik tren gidene kadar bozulmadı. Ayrılırken cesaretsiz bir sesle:

- İyi yolculuklar! Zamanınız olunca yazınız!

- Tamam, yazarım, deyip heyecanını zorla susturdu.

Tren artık gitmek üzereydi. Rüstembey pişmanlıkla baş eğdi ve ayrıldığına sevinir gibi oldu... (S: 343).

Velibey:

Velibey akıllı, olayları iyi analiz eden ve olgun bir genç olarak karşımıza çıkar. Mesleği doktorluktur.

Doktor Velibey, cepheden bir "Stanislav" madalyası getirip tam göğsünün ortasında saklıyor (S:203).

Yahu Velibey, bak sen doktorsun ve bir alanın var. Onun üzerinde uzmanlaşmaya çalışacaksın (S:210).

Hiçbir partiye mensup olmayan Velibey, devrim taraftarıdır. O da Rüstembey gibi hiçbir partinin ideolojisini kabul etmemektedir.

Velibey ise zamanında Bakü'de çalışmış olsa da şimdi hiçbir teşkilata üye değil. Devrim taraftarıymış... Fakat kiminle yola çıkacağı belli değil (S:207).

Her konuşmasında Çar yönetimini kötüler ve memurların amirlerine itaat etmemesinden, düzensiz ordusundan ve devlet sisteminden şikâyetini dile getirir.

- Bu geçici hükümetten sanırım bir şey falan olmaz! Müttefiklere gönderdiği notayı okudum, eski hamam eski tas. Çarın siyasetini izliyorlar. Bu geçici hükümet müttefiklerle tüm anlaşmalara sadık kalacağını söylüyor... Milyukov yine İstanbul'u talep ediyor ve "son zafere kadar savaş" şiarını utanmadan devam ettiriyor... (S:214).

Doktor olmasına rağmen siyasi konferanslarda, toplantılarda iştirak edip konuşmalar yapar. Sürekli aydın eksikliğinden bahseden Velibey, Türk halkları arasında ortak bir dilin bir an önce yaratılmasının taraftarıdır.

Velibey uygun bir yere geçip toplantının başladığını ilan etti. Sonra millî içerikli bir konuşma yaparak Rusya'daki vaziyeti tasvir etti ve Müslümanların siyasî olarak hazır olmadıklarını vurguladı: - "Bütün milletler, dedi, teşkilat yaparak kurucu meclisin karşısına hazır çıkmak istiyor. Hâlbuki biz her işte geri kaldığımız gibi bu konuda da yavaş iş görüyoruz". Sonra Velibey aydın insan eksikliğinden bahsederek mevcut olanlarında kendi arasında anlaşamadıklarını vurguladı ve ilave olarak da: - "Bugün bizler bir neticeye gelip genel bir dil ortaya çıkarmalıyız. Çünkü bunu bizden hem zaman hem de milletimiz talep ediyor" diyerek konuşmasını bitirdi (S:212).

Velibey, Azerbaycan'da baş veren olaylarla da yakından ilgilenir. Sürekli Azerbaycan'la ilgili haberler okur ve olayları takip eder.

- Bakü'de "Umum Kafkasya Müslümanlar Kurultayı" olmuş. Bazı kararlar almışlar. Federatif yönetim şeklini kabul etmişler... Tabii ki kurultay olaysız bitmemiş. Kurultayda iştirak eden çarşafsız kadına karşı tabanca çıkarmışlar ve yine rezillik!.. Sokaktaki o çizme çıkarmak işi de bu olaydan sonra olmuş... Sonra Gence'de de Âdem- i Merkeziyet partisi varmış. Bakü'deki Federalistler Partisi ile birleşerek meydana "Müsavat" adlı bir parti çıkarmışlar. (S:215).

Daha sonra Rüstembey'e Müsavat Partisi'nin başındaki rehberler hakkında bilgi verir. Nasipbey'i tanımadığını fakat Ahmet Muhtar'ın inatçı ve şöhrete düşkün biri olduğunu söyler.

-Nasipbey'i bizzat tanımıyorum. Duyduğum kadarıyla darülfünunda okumuş ama tahsilini bitirememiş. Ahmet Muhtar'ı iyi tanıyorum. Bizimle çalışmışlığı var. Hiçbir tahsili yok, kendi kendini geliştirmiş. Tüm meziyeti Türkçe bilmesi. İyi bir hitabet yeteneğine sahiptir... Bu kadar... Siyasetin içinde pişmiş biri gibi kabul etmek zor. Devlet teşkilatı için yararlı birisi değildir. İfrat derecede inatçı ve şöhrete de düşkündür: "Burada ben, Bağdat'ta kör halife" misali yani. (S:215).

Bir müddet sonra Azerbaycan'a geri dönen Velibey, zengin bir Rus kadını ile evlenir ve sonra Milli Komite'nin temsilcisi olarak "Halkalar Kurultayı"na gönderilir. Şirin de onunla birlikte Müsavat Partisi'nin temsilcisi olarak kurultaya katılır.

Rüstembey, fuayeni dolaşırken Velibey ve Şirin'e rastladı. Bir önceki gün Bakü'den gelmişler. Görüşüp öpüştüler. Hemen bir köşeye çekilip samimî olarak konuşmaya ve dertleşmeye başladılar.

Genç Azerbaycan vekilleri de listedeydiler. Şirin "Müsavat"ı, Velibey de "Millî Komite"ni temsil ediyordu (S:294).

Velibey hele öğrencilik yıllarından Rüstembey'in hatrını çok isterdi fakat fuayede Rüstembey'in yaptığı konuşmayı beğenmez ve üslubunca Rüstembey'e bazı gerçekleri söyler.

Velibey:

- Biliyorsundur Rüstembey, diye mülayim bir sesle söze girişti. - Sen bir taraftan haklısın. Lakin bazı nedenleri unutuyorsun. Gürcüler kaç yıllık Menşevik teşkilatına mensupturlar; Taşnaksutyun'un da neredeyse yirmi beş yaşında. Bu teşkilatlar halkın içinde derin kökler salmışlar. Senin neyin var? Hiçbir şey! Ancak şimdilerde siyasî teşkilat kurmakla meşgulsün. Bununla bitmedi, Gürcüler ve Ermenleri askerliğe aldıkları zaman bizi askere almıyorlardı. Şimdi görüyor musun bunun olmaması nelere mal oldu. Her halk kendi askerini geri çağırıp ana yurdunda ordusunu kuruyor ama sen burada avare kalmışsın... Dert çoktur! Biliyorsun temelimiz yoktur ve biz her şeyi temelden başlamalıyız... (S:296).

Şirin:

Şirin, bunca sıkıntıya rağmen Kafkasya'da yapılan faaliyetleri daima alkışlayan iyi bir gençtir. Geleceğe umutla bakan Şirin, yapılan bunca hizmeti görmezlikten gelenleri de tenkit ateşine tutmaktadır.

Şirin soğukkanlılıkla:

- Sözümlü kesme, biraz sabrın olsun. Biz yeni medeniyete 1905'ten sonra başlıyoruz. Nerdeyse beş sene oldu. Bak gör bu beş senede neler yaptık? Basınımız, yayın evlerimiz, tiyatromuz, az çok kendi okullarımız var. Aynı zamanda aydınlarımız da yetişmektedir. Başka ne istiyorsun? Yüzyıllardır uyuyoruz. Daha şimdilerde kendi kendimize geliyoruz (S:66).

- Neden böyle konuşuyorsun, artık herkes elini taşın altına sokmaya başladı. Bir kere şimdiye kadar hiçbir teşkilata malik olmayan bir halktan bahsediyoruz. Halkta, yavaş yavaş teşkilatlanma düşüncesi formalaşmaya başlıyor. Kafkasya Müslüman Kurultayı, Bütün Rusya Müslümanlarının Kurultayı, Kazan'da Müslüman Askerler Kurultayı... Bunlara bir temsilci gibi katılmak iş değil mi?, dedi

- Daha ne istiyorsun? Türkçe çıkarılan günlük gazetemiz var: "Açık Söz". Bu gazete tüm millî dileklerimizi dile getiriyor. Rusça "İzvestiya komiteta Bakiskinx Muslumanskix organizatsiy"⁶ de" Kaspi"ye ek olarak çıkıyor (S:296).

O geri kalmışlığın sebebini İslamiyet'te görmediğini aksine dinin insanlık için bir kurtuluş yolu olduğunu savunmaktadır.

-Uçurum olamaz. Din hayat için organize edilmiştir. Peygamberler, kendi kavimlerinin cehalet içinde boğulduğunu görünce onları hak yoluna davet etmişler. Bu hak yolu da dindir

Siz dini, benim düşündüğüm gibi düşünmüyorsunuz. Din bir hakikattir ki, hiçbir zaman sönmez. "Yalan söyleme!", "Kimseyi öldürme", "Hırsızlık ve soygun yapma!", "Fakire acı!"... Çoğunlukla dinin temeli böyle emirlere dayanıyor. Bunları bozmaya hacet yoktur. İnsanoğlu var olduğu müddetçe bu düşünceler onun için kutsal yasa olarak kalacaktır (S:95).

Her daim arkadaşlarına moral veren Şirin, yavaş yavaş aydınların yetiştiğini ve gelecekte daha iyi olacağını durmadan dile getirir.

Nasıl yani yetişmiyor? Madem yeni bir kültüre ayak bastık yetiştirmemiz lazım. Öyle insanlar yetişecek ki, belki seni de beni de geçip söz sahibi olacak, kim bilir. Halkın uyanması bambaşka bir şey, kimse bunu kestiremez. Bir de bakacaksın ki, tüm bu sıkıntılardan sonra ülkenin her köşesinde fidanlar açmaya başlamış (S:66).

Milletinin geleceği için umutlu olan Şirin, ancak kendi ana dili olan Türk diline sıcak bakmaz. Muğlâk ve zor, aynı zamanda anlaşılmayan kelimelerle dolu olması Şirin'i

⁶ "Bakü Müslümanları Komitesi'nin mecmuası"

kendini ana dilinden soğutur. O, sürekli Türk dili meselesini gündeme getirmeyi, zaman israfı olarak görür.

... Şirin:

- Ne kadar kolay bir dille yazılsa da yine de anlayamıyorsun. Çünkü konuştuğumuz dili az kelimededen teşekkül eden zayıf bir dildir. Bu dil, aydın tabakasının düşüncelerini ifade etmekte acizdir. Bundan dolayı bir tartışmamız ve bilimsel bir sohbetimiz olduğunda, kendi dilimizi bırakıp Rusça konuşuyoruz. Bu kusurumuzu düzeltmek için dilimizi genişletmeli veya yabancı dillerden bir hayli sözcük almalıyız...

-Yahu Rüstembey, kusura bakma ama sen hep soyut kelimelerle konuşuyorsun. Bugün yaşadığımız koşullarda Türkçeye yer yoktur, ya da doğrusu hiç ihtiyaç bile gerekli değil. Okullar Rusça, kurumlar Rusça vs. bir sözle ekmeğimiz bu dilden çıkıyor. Herkesin kendi anadilini iyi bilmesi lazım, anlıyorum. Ancak öğrenecek vaktimiz yok, dedi (S:101).

Şirin, bütün sıkıntıların özgüvensizlikten kaynaklandığını söyler.

Canım, tüm sıkıntılar kendimize güvensizlikten kaynaklanıyor (S:66).

Bir müddet sonra Azerbaycan'a geri dönen Şirin, Müsavat Parti'sinde çalışmaya başlamıştır. Halil'in Rüstembey'e yazdığı mektuba göre eski Şirin gitmiş yerine bambaşka birisi gelmiştir.

Tasavvur ediyor musun, Kiev'de milletçiliği ile meşhur olan Şirin, şimdi büyük servet sahibi olmuştur. "Müsavat"ın direği sayılan bu adam Gence Erzak Komitesi'nin şekerini "daşbaş" etmekle Tiflis'te kendine üç katlı bir ev almıştır. Tafsilata lüzum kalmıyor zannediyorum! (S:288).

Daha sonra Ukrayna'daki kurultaya Müsavat Partisi'nin temsilcisi olarak gelen Şirin, Rüstembey'in yüzüne hiç de hoş gözükmemeye başlar. Gururlu konuşması, kibirli yürüyüşü ile Rüstembey'i kendinden uzaklaştırır. Şirin, Rüstembey'le konuşmasında nitelikli insan yokluğundan, milletin problemleri gibi sıkıntılarında dert yanıyor olsa da öte yandan el altından şüpheli işler görmesi Rüstembey'in nefretine sebep olur.

Şirin, Rüstembey'in gözüne biraz şişman ve biraz da kibirli görünüyordu. Herhalde hayatından ve vazifesinden oldukça memnundu.

Şirin bencil bir tonla:

- Arkadaş, neden buralarda kalmışsın, bizim ora gel! Okumuş adama büyük ihtiyaç var. Eğer istersen seni Gence'de matbuat işine koyarım. Gazete çıkarmak istiyoruz, ama adamımız yok, dedi (S:294).

2.3. Studentler'de Mekân

Anı veya otobiyografik tarzda yazılan *Studentler* romanı tamamen realist bakış açısı ile kaleme alınmıştır. Romanda birçok mekân nesnel olarak tasvir edilmiştir. Romanın konusu gerçek hayattan alındığı için aynı zamanda karakterlerin birçoğu da gerçek şahısların prototipidir.

Bu romanda, "somut mekân"lar çoğunluk teşkil etmektedir. Aynı zamanda Yusuf Vezir'in müthiş kelimeler seçerek özellikle kış mevsimini tasvir etmesi ve muazzam benzetmelerle bir ressam gibi tabiatın resmini çizip gözümüzde canlandırması takdire şayandır. Nitekim onun çocukluk ve gençlik yıllarında çizdiği birçok resim günümüz okurları tarafından bilinmese de arşivlerde kayıtlı olarak bulunmaktadır.

Romanın ilk kısmı olan *Studentler*, Kiev şehrinde geçmektedir. Kiev ile ilgili tasvirlerde somut olarak "kapalı veya açık"; soyut olarak ise bazen "duygusal mekân"lara rastlarız. Romandaki ilk "somut mekân", Rüstembey'in Kiev'e geldiği zaman kiraladığı Fyodor ve Sofya çiftinin evindeki odalarından biridir. Mekânın işlevine baktığımızda "kapalı mekân" özelliğini taşıdığını görüyoruz. Oda tamamen "nesnel tasvir" ışığında betimlenmiştir.

...Öğrenci kaygılı bir tavırla göz gezdirerek:

- Kiralık odanız var mı?, diye sordu.

- Evet, var, diye kız cevap verdi ve hemen kapıyı açtı. Öğrenci küçük bir koridora girdi. Hizmetçi kız sol taraftaki kapıyı açarak, odaya bakabileceğini söyledi. Öğrenci elinde şapkayla odanın ortasında durup, hizmetçi kızı pür dikkat süzdü.

Sonra öğrenci duvarın bir köşesine çekilip odayı dikkatle süzmeye başladı. Oda o kadar da kötü değildi. Öğrenci odasında olması gereken her şey vardı; masa, sandalye, lâvabo, yatak, hatta elektrikli lamba bile vardı. (S:1).

"Soyut mekân"a örnek olarak çamaşırhaneyi gösterebiliriz. İşlevselliği açısından bu mekân "kapalı mekân" özelliğini taşır.

Buraya yakın bir yerde çamaşırhane var mı?, diye sordu.

Kız ciddi bir sesle:

- İşte, bizim sokağın köşesinde "Varşova Çamaşırhanesi" isimli bir yer var. Orası iyi, dedi (S:10).

Romanda çok dikkat çeken mekânlardan biri de Rüstembey'in kaldığı evdir. Olaylar daha çok ya diğer öğrenci evlerinde veya Rüstembey'in odasında, ya da ev sahiplerinin mutfağında cereyan eder. Mekânların işlevine baktığımızda daha çok "kapalı mekân" kategorisinin özelliklerini taşıdığını görebiliriz.

Öğrencinin kendine has bir yaşantısı vardı. Sabahları üniversitede olur, öğlenleri yemekhanede, akşamları da ya dersleri ile uğraşır ya da bir yerlere gzmeye giderdi. Bu akşam öğrenci evde kalarak, babasına mektup yazmakla meşguldü. Mektubu yazıp bitirdi, zarfı kapattı ve sonra kalkıp yatağına uzandı. Henüz uykusu gelmemişti. Kalktı, biraz odada bir o tarafa bir bu tarafa gezindi. Kitaplarını karıştırmaya başladı. İlgisini çeken bir şey olmadı. Hepsini okumuş, satır satır incelemişti. Daha sonra ev sahibinin misafir

odasında bir dolap dolusu kitap olduğunu hatırladı. Sevinçle hizmetçi kızı çağırıp kendisine kitap getirmesi için onu ev sahibinin yanına yolladı (S:11).

Zil çaldı. Birkaç dakika sonra hizmetçi kız Rüstembey'e misafir geldiğini haber verdi. Arkadaşlar koridorda görüştüler. Rüstembey memnun bir tavırla elini uzattı... (S:14).

Rüstembey'in annesi ile babasının nasıl ve nerede tanıştıklarını anlatan yazar "öznel tasvir" özelliği ile mekânı tasvir eder. Olaylar "açık mekân"da gerçekleşir.

Bir gün Alışbey'in yolu Akkoyunlu'dan geçmiş. Bağların arasından ıslık çalarak geçerken, gözü bahçede dolaşan iki kadına takılmış (S:17).

Alışbey'in cesareti gittikçe arttı. Çok geçmeden Akkoyunlu'daki evler gözükmeye başladı (S:19).

"Somut mekân" özelliğini taşıyan yerlerden biri de Bakü'deki Rüstembey'in odasıdır. Odanın "duygusal mekân" özelliğini taşıdığı açıktır. Aynı zamanda romanda tasvir edilen bu oda "kapalı mekân" özelliğini taşır.

Bakü hayatı Rüstembey'in iç âleminde büyük izler bırakmış oldu. Kendine özgü ders odasında fikir ve hayalinde farklı düşünceler canlanmaya başladı. Sametbey'in sözlerini zihninde yeniden canlandırdı ve onları fikir dairesinde yavaş yavaş çözmeye çalıştı (S:22)

"Somut ve kapalı mekân"ların bol olduğu romanda en çok dikkatimizi çeken öğrenci evleridir. Bu evler daha çok "nesnel tasvir tekniği" ile tasvir edilmiştir.

Rüstembey'in verdiği ders sonucu, üç öğrenci Türkçeden eksik olan bilgilerini gidermişlerdi. Rüstembey haftada iki kez bunlara ders veriyordu. Bu akşam Feremezlerde toplanmalıydılar. Rüstembey Halil'i evde buldu fakat Feremez ise evde yoktu (S:27).

Romanda dikkat çeken bir diğer "somut mekân" öğrenci yemekhanesidir. Öğrencilerin öğlenleri daha çok bulunduğu bir mekândır. Bu yemekhanede farklı milletlerden birçok öğrenci yemeklerini bir arada yemektedir. Bu mekânın işlevine baktığımızda "kapalı mekân" özelliği taşıdığını görüyoruz.

Rüstembey öğlene doğru uykudan kalktı, giyindi, elini yüzünü yıkayıp evden çıktı. Öğrencilerin olduğu yemekhaneye gitmek istiyordu. Kendi kaldığı sokaktan sağ tarafa dönüp Büyük Vladimir sokağına çıkınca Cafer'e rastladı. Görüştüler. Cafer gülümseyerek Rüstembey'in koluna girip:

- Bugün erkencisin, hayırdır?, dedi (S:35).

Yemekhanenin ön tarafında, kız ve erkek öğrenciler içeri girmek için bilet sırasına girmişlerdi. Sıra bugün çok uzundu ve nerdeyse yemekhanenin kapısından Fundukleyevski Caddesi'nin merkezine kadar uzanmıştı (S:37).

Öğrenci mekânlarına bir başka örnek Cengiz'le Celal'in kaldığı odadır. Bu mekânda daha çok öğrenciler dini, siyasi ve kültürel meseleleri tartışmaktadır. Bu mekânın işlevi "kapalı mekân" olmasıdır.

Cengiz, Celal'le birlikte bir odayı paylaşıyordu. Celal; orta boylu, esmer vücutlu zayıf bir öğrenciydi. Dudaklarında daima alaylı bir gülümse olurdu. Yaratılışında bir karamsarlık vardı ve çevresindekilerden de umutsuzdu (S:46).

Yine "somut mekân" örneklerinden biri de Kulu'nun okuduğu Anatomi Enstitüsü'dür. Bu mekânda Kulu, arkadaşı Hasan'la Hemşeriler Cemiyeti'nin yönetimini ele geçirmek için kendi aralarında toplantı yapma kararı alır. Romanda yalnız bir defa geçen bu mekân "nesnel tasvir" özelliği taşımaktadır.

Bir sonraki gün Hasan, Kulu'yu görmeye gitti ve evde bulamadı. Oradan da Anatomi Enstitüsüne gitti. Enstitünün büyük salonuna girdiğinde leş kokusunun yayıldığını ve aynı zamanda uzun masaların üzerine parçalanmış cesetlerin koyulduğunu gördü. Beyaz kıyafetler giyen öğrenciler teşrih ile meşgul idiler.

- Zararı yok. Şimdi, biz çok hızlı bir şekilde yönetim aleyhindeki propagandaya devam etmek zorundayız. Nerde teşkilata karşı muhalif varsa etrafımıza toplayalım. Kimi görsen uyar ki teşkilata kayıt hakkı vermesinler, tamam mı? Bizler hakikatin tarafında olmalıyız, o kadar. Herkes seçimlerin doğru dürüst yürümediğini biliyor. Teymurbey gibi bir adamı dışarıda bırakmak uygun olmaz. O çok gerekli birisidir. Eğer o teşkilata üye olsaydı durum böyle olmazdı. Anladın mı gözüm, şimdi sen git, sonra görüşürüz (S:55).

"Açık mekân" özelliğini taşıyan mekânlara, öğrencilerin üniversite bahçesinde yaptığı eylemi örnek verebiliriz. Bu mekân yazar tarafından "nesnel tasvir" özelliği ile anlatılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra "açık mekân"dan "kapalı mekâna" geçen öğrenciler isyanlarına üniversitenin içerisinde devam etmektedirler. Bu mekânlar aynı zamanda "somut mekân"lardır.

Açık mekân.

Öğrenciler, üniversiteye doğru akın ediyorlardı. Selman ve Şaliko da onların ardından gittiler. Askerler, üniversiteye gitmek isteyen öğrencileri Büyük Vladimir sokağında engellemeye çalışıyorlardı. Bulvarno-Qudryavski Caddesi'nde bulunan Selman, Hasan ve Ahmet'e rast geldi:

- Selam, dedi.*
- Selam, diye cevapladılar.*
- Bugün mitinge katılıyoruz, değil mi?(S:59).*

Kapalı mekân.

Öğrenciler kaçıp üniversiteye girdiler. Girişin sol tarafında güvenlik işçileri duruyordu. Üniversite güvenlik görevlileri öğrencilerin içeri girmeleri için kimliklerini talep ettiklerinde Selman ve arkadaşları kimliklerini gösterip üniversitenin içine doğru koştular (S:60.)

Mitingin sonunda Rüstembey ve Selman tutuklanıp karakola götürülür. Ahmet ve Halil'in, arkadaşlarını ziyaret için geldiği karakol "kapalı mekân" özelliğini taşımaktadır. Karakol aynı zamanda "nesnel tasvir" tekniği ışığında yansıtılmaktadır.

Devrimci öğrencileri tutuklayarak arabalara atıyorlardı. Buna rağmen tutuklanan öğrenciler arasında ne bir korku ne de bir endişe vardı (S:61.)

Halil'in elinde yatak takımı, Ahmet'in elinde ise yiyecek türünden bir şeyler karakola girdiler. Kirli merdivenlerden ilerleyerek yukarıya doğru çıktılar. Sağ taraftaki boyası gitmiş, kirden kararmış kapıyı açar açmaz leş gibi koku üstlerine çöktü. İçeride birçok insan vardı. Şapkasız ve silahsız askerler içeri girip çıkmakta idiler (S:70).

Romandaki "duygusal mekân"lardan olan Feremez'in odası, "öznel tasvir" tekniği ile anlatılır. Bu mekânın işlevi "kapalı mekân" olmasıdır. Bu mekâna ilişkin tasvirlerde Feremez'in sevgilisi olan Tosya'nın duygu ve düşüncelerini de içine katarak gözlemlediğinin şahidi oluyoruz.

Genç kız, Feremez'in odasına girdi. Odadaki yatakların üzerindeki düzenli nevresim takımları, duvarda çeşitli resimler ve tablolar, ipek yorgan, temiz beyaz yastıklar, yatağın arkasına vurulmuş zarif Keşan halısı, kızı bir anlığına etkiledi. O, titrek eli ile cebinden bir zarf çıkarıp yazı masasının üzerine bıraktığında kendisini masanın üzerindeki gümüş aynada gördü. Siyah, solgun şapkasının altından süzülen saçlarının uçları ve paltosunun yakasındaki kürk, yağmurdan ıslanmıştı. Biraz aşağı meyilleşmiş burnunun ucunda çiy taneleri vardı. Kız, cebinden mendilini çıkartıp beyaz yuvarlak yüzünü sildi, saçlarını düzeltti ve geri çekilirken gözleri Feremez'in resmine takıldı (S:79).

Romandaki dikkat çeken "somut mekân"lardan biri de "Millet Kızı" lakabını taşıyan Fatma Hanım'ın kaldığı evdir. Bu mekân, romanda bir defa geçer. Kiev'de okuyan ilk Müslüman-Türk kız öğrencisi olan Fatma, sık sık öğrenci arkadaşları tarafında ziyaret edilir. Bu oda işlevselliği itibarı ile "kapalı mekân" özelliğini taşır.

- "Millet Kızı"nın yanına gidelim, dedi.

Cengiz memnun kaldı, herkes ayağa kalktı. Şirin, paltoları vestiyerden alıp sahiplerine verdi ve hepsi "Millet Kızı"nın evine yola düştüler.

Fatma Hanım nerdeyse Kiev'e geleli bir sene olmuştu, üniversitenin tıp fakültesini kazanmıştı. Onun Kiev şehrine gelmesi Türk öğrenciler için eşi görülmemiş bir olaydı. Çünkü Fatma Hanım'dan önce bu şehre hiç Müslüman kız öğrenci gelmemişti. Bundan dolayı Fatma Hanım herkes için saygıdeğer biriydi (S:99-100).

Yine "somut mekân"a Ali ile Niyazi'nin kaldığı odayı örnek verebiliriz. Tamamen "nesnel tasvir"ler ışığında anlatılan bu oda aynı zamanda işlevi açısından "kapalı mekân" özelliği taşır.

Bir adam büyük kapıdan çamurlu ayaklarıyla avluya girdi. Dikkatli adımlarla yavaş yavaş ilerleyip bir tarafı çökmüş kulübenin ahşap merdivenleri ile yukarı çıktı. Kapıyı çaldı ve içeri girdi. İlk gözüne çarpan perdenin arkasındaki yataktan sallanan uzun boğaz çizme giymiş ayaklar oldu; bu kimse yataкта uyuyordu. Sağdaki küçük kapıyı gıcırttı

ile açtı. Küçük bir odada iki yatak arasına sıkışmış bir masanın etrafında yaşlı bir kadınla bir kız oturup çay içiyorlardı. Onların yanından geçip küçük kapıyı çaldı:

Buyurun, diye ses geldi, sonra kapı açıldı.

-Vay... Rüstembey, diye Ali ileri doğru yürüdü.

Döşeme ve tabanı eğilmiş bu kulübenin köşesinde bir demirden yatak vardı. Avluya bakan küçük bir pencere önündeki masanın yanında ise sarışın ve yassı burun bir öğrenci oturmuştu. Masanın üzerine tavla koymuşlardı (S:107).

Öğrencilerden kurulu "Hemşeriler Cemiyeti", öğrenci evlerinin birinde kendi aralarında "mahkeme" teşkil edip Mircelal ile Hasankulu'nun yargılamaları olayı da yine "somut mekân"da gerçekleştirilir. Bu mekân işlev açısından "kapalı mekân" özelliği taşır.

Teşkilat, dilekçelere bakıp bir mahkeme ekibi ayarladı: Şirin; baş hâkim, İskender'le Niyazi; gözlemci tayin edildi, Selman; savcı, Halil'e ise savunmacı vazifesi verildi.

Ekip, Şirin'in odasında toplanmıştı. Şikâyetçi ve sanık beraber Rüstembey ve Feremez de şahit kısmında çağırılmıştı (S:112).

Romanın bu kesitinde, Mircelal'ın 1905 yılında başına gelen olayları "mahkemede" açıklaması tamamen "nesnel tasvir" ışığında yapılmaktadır.

...1905 yılında Bakü'de baş veren Ermeni-Türk katliamından sonra bütün Kafkasya'da durum oldukça gerginleşti. Bir yandan devrimci hareket her yeri kaplamış - isyan, grev, hükümet memurlarının öldürülmesi; o biri yandan da milli talepler ve bundan ileri gelen bir sıra etnografik hudut meselesi ülkemizi karıştırdı...

...Arkadaşlar, 1905 yılına kadar ister Şuşa'da, ister onun civarında Ermenilerle Türkler çok iyi geçinip gidiyorlardı. Çok sıkı dostluk vardı aramızda, her bir Türk ailesinin bir Ermeni kirvesi vardı ki, o Ermeni'yi mahrem işlerimize kadar sokuyor ve aile üyesinden birisi gibi kabul ederdik. Şehrin bir yarısında Ermeni, o biri yarısında Türk halkı yaşıyordu. Ermeni sanatkarlarının ve tüccarlarının Türk mahallesinde; Türk bakkallarının da Ermeni mahallesinde dükkânları var idi (S:113).

Yine Selman tarafından teşkil edilmiş kongrenin geçirildiği yer de "somut mekân" olup "kapalı mekân" özelliğini taşır.

Kongreye gelenlerin yatacak yerleri bile ayarlanmıştı. Kesin olarak uyarılmıştır ki, kongrede karar çıkıp bitene kadar üyeler şehre çıkmasınlar ve tüm eylem ve faaliyetleri gizli tutsunlar.

"Hemşeriler Cemiyeti" kongrenin yapılmasından haberdardı (S:123).

Romanın bir bölümünde öğrenciler Halil'in doğum günü sebebiyle toplanırlar. "Nesnel tasvir" tekniğiyle yansıtılmış olan mekân aynı zamanda "somut mekân" olup işlevselliği açısından "kapalı mekân" özelliği taşır.

Halil, ev sahibi ile yemek sofrası kuruyordu. Rüstembey, elinde kâğıda sarılı bir şarap şişesi ile içeri girdi. Halil:

-Benim odama götür, dedi.

Rüstembey misafir odasından geçip Halil'in odasına girdi. Ders masası odanın ortasına konulmuştu. Kulamırza tuzlu salatalık doğruyordu. Bir taraftan da Perviz acı biber ve patlıcan turşusunun kapaklarını açıyordu. Rüstembey selam verdi.

- Ne getirdin?

- Üzüm şarabı.

Kulamırza gülümsedi ve elini uzattı:

-Yaşasın! Şarap getirmekle beni çok rahatlattın, dedi (S:125).

Romanın daha az öne çıkan karakterlerinden Behram'ın, çalıştığı halı dükkânını; aynı zamanda oradan çıkıp Katyalara gidip yapılacak "Müslüman Şöleni" için onun başına kına koyduğu mekânı da "somut mekân"a örnek verebiliriz. Bu mekânlara baktığımız zaman yazarın "nesnel tasvir" tekniği ile tasvir ettiğini görüyoruz. Aynı zamanda bu mekânlar işlev açısından "kapalı mekân" özelliği taşır.

Odanın bir tarafında da yayları meşini yırtıp kenara çıkmış bir eski kanepede vardı. Behram kanepenin üzerinde oturup halıyı dizinin üzerine aldı, halının yırtık yerini gözden geçirdi ve sonra kapladı.

Zil çalar çalmaz kapı açıldı ve Katya kapıda gördü:

Behram çabucak içeri girdi. Yemek odasında öğrenci çantasını çıkardı. Gömleğinin kollarını sıvadıktan sonra mutfağa geçti. Semaver koyulmuştu. Hizmetçi kıza bazı talimatlar verip geri döndü (S:138-139).

Romanda dikkat çeken mekânlardan biri de "Dvroryanskoe Sobraniye" tiyatrosudur. "Hemşeriler Cemiyeti"nin rehberliği ile bu mekânda "Müslüman Şöleni" adı altında gösteri yapılmaktadır. "Dvroryanskoe Sobraniye" "somut mekân"dır ve "nesnel tasvir" ve "özel tasvir" tekniği ile anlatılmaktadır. İşlev açısından ise "kapalı mekân" özelliği taşımaktadır.

"Dvroryanskoe Sobraniye" tiyatrosunun kapısı insanlarla dolu idi. "Müslüman Şöleni" için bilet alıyorlardı. Güzel posterler, gazete ilanları ve geçen seneki şölenin iyi bir şekilde olması Kievlileri şölene celp etmişti.

Fuaye, Sofya Hanım'ın hayretine sebep oldu. Burası sanki Doğu Dünyası'nı andırıyordu. Bir yanda, Arap tarzında yapılmış küçük bir köşk; öteki yanda Doğu çarşısında uzun saçlı derviş kaside okuyordu. Türk öğrencilerinden her biri yabancı libasta Avrupalı izleyicilerin arasında garip bir manzara teşkil ediyorlardı... (S:140).

...Sahnedeki doğu rüyasını tasvir ediyorlardı, hem de canlı bir şekilde... Günbatımı; gökyüzünün bir tarafını sumağı türünde kırmızıya boyamış, diğer taraftan ise selviler koynunda yükselen minarenin sivri tepesine ateş saçıyordu... (S:143).

Romanın ikinci kısmı olan 1917. Yılda, Rüstembey'le Cengiz'in Galiçya bölgesine ait küçük bir şehirde buluşması ile başlar.

Galiçya'nın küçük bir şehrinde üniformalı iki genç karşılaştılar. Birbirlerini görür görmez tanıdılar. Yüzlerinde hayretten ziyade sevinç kıvılcımları parladı (S:148).

Bu iki eski dost buluştuktan sonra Rüstembey, Cengiz'i kendi evine davet eder. Rüstembey, burayı hem iş yeri gibi hem de kalmak için kullanır. Romanda tasvir edilen bu

iki katlı bina "somut mekân" olup "kapalı mekân" özelliği taşır. Aynı zamanda binanın içerisindeki odalar "nesnel tasvir" yöntemi ile anlatılır.

Yakılmış, dağıtılmış evlerin önünden geçip Rüstembey'in evine doğru gittiler. Beş dakika sonra iki katlı bir apartmanın önünde durdular.

- Burada oturuyorum, diye Rüstembey oturduğu evi gösterdi. Burayı askerler yakmış; yeniden restore ettirdim. Görüyor musun, pencerelerin çerçeveleri yeni ağaçtan yapılmış. Henüz boyası bile vurulmamış (S: 149).

Daha sonra Rüstembey, arkadaşı Cengiz'i evine davet eder.

Rüstembey, Cengiz'i geniş bir odada ağırladı. Bir tarafta iki katlı bir ranza, öbür tarafta ise masa ve sandalye vardı. Odanın tüm eşyası bundan ibaretti. Oturdular. Cengiz sigara çıkarıp tank mermisinden bardak yapılmış küllüğü kendisine doğru çekip Rüstembey'e sordu (S: 149).

Kalktılar. Loş bir koridorda ellerini yıkadılar ve küçük bir odaya geçtiler (S:150).

Yemek yiyip sohbet ettikten sonra Rüstembey, arkadaşı Cengiz'e faytonla şehrin sokaklarını gezdirip harabe kalmış caddeleri ve yıkılmış binalarını gösterir.

...Cengiz, bu şehirde birçok görülecek yer var. Buraların çoğunu Rusinler⁷ de teşkil etse de ekseriyeti medenî değildir. Her yerde Polonyalılar var ve onun kültürü göze batıyor. Zaten, Galiçya'nın her bir noktasında bunu açıkça görebiliriz. Sokakların isimlerini görüyor musun, hep Polonya geçmişi ile ilgilidir (S:152).

Etraftaki izlenimleri ve yeni muhakemelere meydan verebilecek mevzular bu iki arkadaşın konuşmalarına son verdi. Fayton, Ratuşa Kalesi'nin yanından geçip giderken çarşının ilginç manzarası onların ilgisini çekti. Uzun pesilli Yahudiler; hasır şapkalı ve dikme kaftanlı köylüler çarşıya dolmuştu. Kıyıda köşede Rus asker ve memurları görünmekteydi. Fayton, sağ taraftaki sokağa doğru gitti. Sokağın, iki yanındaki binalar da yakılmıştı. Savaş yerlerine yakın şehirlerin harabe gibi görünmesi o kadar doğaldı ki, bu yakılmış evler Cengiz'in dikkatini cezp etmedi. Lâkin ona şehri gösteren Rüstembey, bu evlerin yanından geçerken sessiz kalamadı:

- Cengiz, buralar zamanında Yahudi mahallesiymiş. Ruslar saldırırken Yahudileri nerdeyse yok etmişler. Diyorlar ki, Kazaklar bu şehirde çok insanı kurşuna dizmişler (S:153).

Rüstembey'le Cengiz faytonla şehrin bir kısmını gezdikten sonra işletmecisi Polonyalı bir kadın olan kahvehaneye girerler. Kahvehane, "somut mekân" olup "kapalı mekân" özelliği taşır.

Yakılmaktan korunmuş, küçük bir tamirle restore edilmiş bir odaya girdiler. Bura, Zemstvo⁸ memurları ile doluydu. Kıyıda köşede hemşireler oturmuşlardı. Kahvehane sahibi hanımefendi, Polonyalılara mahsus nezaketle masaları dolaşıp müşterilerle konuşup

⁷ Rusinler, Doğu ve Güney Avrupa'da yaşayan Doğu Slav kökenli bir halktır. Ana dilleri Rusince'dir. Slovakya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Sırbistan ve Hırvatistan'da azınlık olarak kabul edilmektedir.

⁸ Zemstvo: Ekim Devrimi'nden önce "şehirlerarası yerel özyönetim kurumu".

onları memnun etmeye çalışıyordu. Rüstembey'i de tanıyordu. Hatta ona yaklaşıp yer gösterdi. Bu iki arkadaş oturdular (S:153).

Rüstembey, sık sık bölüklerini ziyaret edip durumlarını kontrol etmektedir. Ziyarete gittiği bölüklerden biri Boris'in sorumlu olduğu bölüktür. Boris eşiyile birlikte, Yazlaves Manastırı'nın olduğu köyde hem hizmet etmekte hem de orada yaşamaktadır. "Somut mekân" olan bu ev yazar tarafından "nesnel tasvir" tekniği ile anlatılmaktadır.

Yarım saat sonra araba şehirden çıkıp temiz bir asfalt yoldan güneye doğru gitmeye başladı. Yoldaki koruya ulaşana kadar hiç kimse ağzını açıp tek bir söz bile etmedi. Rüstembey, bu yoldan ilk defa gittiği için etrafı büyük merakla seyrediyordu.

Araba, eski Avusturya siperlerinin yanından geçiyordu. Nerdeyse tüm mıntika delik deşikti. Sağlam bir yer kalmamıştı. Her tarafa hendek kazılmıştı. Tel örgüler bozulmuştu; kıyıda köşede yıkık direkler ve kırık teller göze çarpıyor, yakılmış evlerin dağıtılmış duvarları ve sisli bacaları görünüyordu...

Rüstembey, yüzünü baytara dönerek:

- Savaş, ne dehşetli şeydir!, dedi. Bakın, tüm güzel yerler dağıtılmış, bir zamanlar mahsul veren tarlalar alt üst olmuştur (S:159).

Bu köyde en önemli "somut mekân"larından biri de Yazlaves Manastırı'dır. "Nesnel tasvir" yöntemi ile anlatılan bu mekân, Polonyalıları ait olup vahşi Rus askerleri tarafından türlü saldırılara maruz kalmıştır.

Yazlaves manastırı uzaktan görünmeye başlamıştı. Etrafı bağ ve bostanlı bu büyük yapıt, manzaralı bir semtte yer alıyordu. Kış ve harp gibi iki acımasız cellât karşısında azametli gururundan bir şey kaybetmemişti; lakin hayatı sönmüş ve her yerinden boşluk ve sönüklük dökülüyordu. Sanki alt taraftaki köyün feci manzarasından kederlenerek boşluğa düşmüştü.

Araba, manastırın yanından geçip köye doğru indi. Dere içinde yerleşen bu büyük köy, parçalanıp dökülmüş bir saksıyı andırıyordu. Bir tane bile sağlam ev kalmamış, bombalar burayı harabeye çevirmişti.

Pleşşuk faytonu, yakılmış evlerin arasından sürüp nehrin yukarısına doğru ilerledi ve sonra tamir edilmiş bir evin karşısında durdu (S: 160).

Sonra yazar, Yazlaves Manastırı'nı "nesnel tasvir" tekniği ile tasvir eder. Sadece manastırı değil aynı zamanda manastırın bağ ve bahçesini de betimler.

...Taş döşenmiş koridordan geçip küçük bir odaya girdiler. Güzel koridorlardan geçip mermer melek heykelleriyle süslenmiş merdivenlerden yukarıya doğru çıktılar ve balkondan kiliseyi seyrettiler. Her yer boştu. Zamanında asil ailelerin kızları burada eğitim görüyorlarmış. Savaş yüzünden herkes Avusturya'nın içlerine doğru çekilmişti. Ziyaretçiler, geniş odalarda yerleşen kütüphaneye geldiler. Binlerce ciltli kitap telkâri çerçeveler arkasında dolaplara dizilmişti. Daha sonra karlı bahçeye inip sessiz mezarlığı, harabe bostanları, çiçekliği, narenciye ağaçlarını, ahır birkaç kez gezdiler. Bir zamanlar parlak bir kültürün mahsulü olan bu yapının nasıl bir harabeye döndüğünün şahidi oldular. (S:172-173).

Daha sonra Rüstembey, iş arkadaşları ile birlikte bölüğü kontrole çıkar, Alman istihkâmlarını uzaktan teftiş eder. Yazar, savaş alanının resmini çizerek okurun tahayyülünde canlandırmaya çalışır. Bu kesitte "açık mekân" tasvirine şahit oluruz. Aynı zamanda buradaki mekânlar "özel tasvir" tekniği ile tasvir edilir.

Köyün harabeleri arasından geçip aydınlık bir araziye çıktılar. Etraftaki her şeyi mermiler delik deşik etmişti. Tüm kır ve tepeler yarı örtülmüş hendeklerle doluydu. Boşa giden emekler insanı hayret içinde bırakıyordu.

Boris, atını yolun sol tarafına çevirdi. Rüstembey'le baytar onun arkasından gittiler. Karşılarında büyük bir manzara belirmeye başladı.

- Burası, Alman istihkâmıdır, dedi. Arka tarafta küçük bir kapısı var, şimdi içeri girdiler. Çok da sağlam bir yapı değil, tahmini üç metre karedir. Üç küçük pencerele dörtgen bir odadan ibarettir. Tavanı kazıklardan ve duvarları çimentodan yoğrulmuş demirlerden yapılmış. İstihkâmın ortasına odun toplayıp üzerine de beş tane birbirine bağlı mermi konulmuş (S:163-164).

Daha sonra şehre geri dönen Rüstembey, Zemstvo işçilerinin kaldığı yurdu ziyaret eder.

Rüstembey, çalıştığı işyerinden başka toplumsal işlerle de meşguldü. Zemstvo işçilerinin kalması için üç yurt ayarlamıştı. Bunlardan birisi kadınlar içindi. Yolculuk sırasında geceleme isteyen veya şehirde hizmet yapan hemşireler bu yurttaki kalıyorlardı.

Rüstembey, öğlen yemeğinden sonra yurtları dolaşarak kadınlara mahsus yurdun önünde durdu. Yakın arkadaşlarından Tatyana ve Volodya onu çay içmeye davet ettiler. (S:175).

Rüstembey'in evinin önünden geçen şehrin büyük sokağı, işlek olması açısından önemlilik teşkil etmektedir. Sürekli bu "açık mekân"da mitinglerin olması ve yürüyüşlerin yapılması sokağı önemli kılmaktadır.

Rüstembey sabah erkenden pencerenin önünde durup kaç günden beri sokaklarda devam eden asker gösterilerini seyrediyordu. Şehrin sadece bir sokağı vardı ki o da Rüstembey'in evinin önünden geçiyordu. Askerlerin gösterisi, bu sokağı günde bilmem kaç defa aşağı inip yukarı çıkmaktan ibaretti.

Bir gün gösteri zamanı bir cenaze merasimiyle karşılaştılar. Sade bir tabutun arkasında bir uniat patriği ve birkaç köylü yürüyordu. Bu aslında askerlere de bir uğraş oldu. Tanımadıkları cenazeye mezarlığa kadar eşlik ettiler.

Askerlerin arada düzeni bozarak tüm gün sokakta dolaşmaları Rüstembey'e hiç de doğal gelmiyordu. Üzgün bir halde pencereden geri çekildi. Halka karşı beslediği inam sarsılmaya başladı, "belki de Tatyana haklıdır!", diye düşündü. Bir hayli düşündü. Halkın henüz yetişmediği gerçeği ile beraber Çar idaresini de onaylamadı (S:182).

Çarın devrilmesinden sonra Rüstembey, Zemstvo Baş İdaresi'nde toplantıya katılır. Bu mekân işlev açısından "kapalı mekân" özelliği taşımaktadır.

Zemstvo Baş İdaresi toplantı için bir araya gelmişti. İşçilerden tutun yüksek makam sahiplerine kadar herkes buraya toplanmıştı. Çar zamanında toplantı yapmak yasaktı. Buradakiler bu akşamı, hürriyetin feyizlerinden addederek ayrı bir haz duyuyorlardı. Hürriyetin mahiyetini idrak edemeyenler de meraktan gelmişlerdi. Tatyana da buradaydı.

Onun gelmesinin sebebi eğlenceydi. Daima büyük şehir hayatına alışmış, akşamlarını tiyatroda, balolarda, tantanalı salonlarda geçiren genç bir bayan için can sıkıcı cephe gibi bir yerde, nadiren bulunan böyle bir akşam, onun için eğlence demekti (S:183).

Rüstembey, sorumlu olduğu bölüğü ziyaret eder ve buradaki şikâyetlerden dolayı bölük reisinin işine son verilme haberini bizzat kendisi götürür. "Somut mekân" olup işlevselliği açısından "kapalı mekân" olan bölüğün yemekhanesi "nesnel tasvir" ışığında aydınlatılmaktadır.

Rüstembey'le Kasparyan gelince Melkovodov hayret ettiyse de duygularını belli etmedi ve amirini büyük bir nezaketle odasına kabul etti. Yan odaya ise on kadın çağırtmıştı. Bunlar ekmek pişirmek ve diğer işler için gelmişlerdi. Melkovodov, köyde ne kadar güzel kadın varsa hepsini buraya toplamıştı.

Yoldan gelen misafirler için hemen yemek hazırlığına başlandı. Yaşlı Melkovodov'un rakısı da vardı. Rüstembey vazife başında olduğu için içmemeye niyetliydi.

Yemekten önce çalışanların yatakhanesine, ambara ve ahıra bakmaya başladılar. Melkovodov'un düzeni kötü değildi. Atlara iyi bakmıştı. Aynı zamanda ambarında fazladan ayakkabı, kürk, çuvalar dolusu arpa, şeker, bir fıçı yağ ve başka şeylerde vardı.

Yemek saatinde işçiler önce kazana yaklaşıp yemeğin tadına bakmak istediler; baktılar da, fakat memnun kalmadılar, çünkü ağza alınacak gibi değildi. İşçiler bu defa gürültüyle protesto etmeye başladılar. Her taraftan şikâyet sesleri duyulurdu. Rüstembey'in geldiğini işiten işçiler kazanın etrafına toplanıp itiraz seslerini gittikçe yükseltmeye başladılar. İşçileri sakinleştirmek için Rüstembey'in konuşması gerekiyordu.

Yarım saat sonra Kasparyan bölüğü devraldı. (S:186).

Manevi sıkıntılar içinde boğulan Rüstembey, yalnız başına sokakta yürüyüp insanları seyrederek. "Öznel tasvir" ışığında aydınlatılmış bu mekân işlevselliği açısından "açık mekân" özelliğini taşır.

Derin düşüncelere dalmış Rüstembey'i, yoldan geçen bir motor sesi ayılttı. Bir anlığına gözleri sokakta kaynaşan insanlara takıldı. Herkes şen şakrak; kadınlar ve erkekler şuh bir eda ile gülüşüyorlardı. Rüstembey zaten geçirdiği buhrandan sıkılmıştı. "Herkes hayatını yaşıyor" diye kendi kendine isyan etti. Birden gözü yolun kenarındaki yarı kuru yarı yeşil bir ağaca ilişti. Dallardan birinde bir karga yuva yapıyordu. Karganın yuva yapımındaki gayreti Rüstembey'de tuhaf hisler doğurdu. "Ben bir kargadan bile acizim!", (S:189).

Romandaki "somut mekân"lardan biri de yakın dostu Zagorin'in defin merasimidir. Mezarlıkta son bulan merasim "açık mekân" özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda "öznel tasvir" ışığında yansıtılmaktadır.

Şose yola çıkıp karşıdaki tepeye tırmandılar. İki Kazak tarafından kazılmış mezarda son hazırlıklar görüldü. Tabutu mezarın kenarına koyunca herkes alnının terini silmeye başladı. Rüstembey son defa veda eden gözlerle Zagorin'i süzdü. Yüzünde tuhaf bir hüznün vardı...(S:189).

Rüstembey'in canı sıkılarak evden çıkıp ambarı ziyaret etmesi ve yolculuk sırasında dağın yamacında durup şehri tasvir etmesi "öznel tasvir" tekniği ile anlatılır. İşlev açısından "açık mekân" özelliğini taşıyan bu mekân aynı zamanda "somut mekân" özelliği de taşımaktadır.

Köye giden yolda yürümeye başladı. Dağın yamacında kurulan bu şehrin merkezinden akan nehir burularak ormanda parlak bir ayna teşkil etmişti. Taze yapraklı ağaçlar nehrin durgun sinesine eğilip güzellik saçıyordu sanki. Hava temiz ve serindi, mayıs güneşi henüz ısınmamıştı, orman ufka doğru ilerledikçe sanki mavi sislere dalıyordu.... (S:196).

Rüstembey şehirde yer olmadığı için ambarı köyde tutuyordu. Köy yakındı, zaten faytonu olduğu için zorluk çekmiyordu.

Rüstembey, yavaş yavaş yürüyerek köye geldi. Savaş köye sığramadığı için köy dağılmamıştı. Buradaki çer çöplerden hazırlanmış kiremitler Çin üslubunu andırıyordu. Damın uçları yarım daire teşkil edip yukarıya doğru kalkmıştı. Köyün kilisesi de aynı üslupla tasarlanmıştı. Köyde, Rüstembey'le karşılaşan Rusinler selam vererek tembel adımlarıyla geçip gidiyorlardı.

Rüstembey bir kulübenin kapısını açıp içeri girdi (S:197).

İş yoğunluğundan manevi olarak yıprandığını gerekçe gösteren Rüstembey, baş idareye dilekçe yazar ve izin aldıktan sonra tren yolu ile Ternopol şehrinden geçerek Kiev'e geçer ve küçük bir otele yerleşir.

Rüstembey, Ternoplo'da bir akşam kalıp izin aldıktan sonra sabah erkenden trenle Kiev'e gelmişti. Artık bir ay tatil yapabiliyordu.

Belediye idaresinin arkasında küçük bir otele yerleşip oraya yakın kahvehanelerin birine gitti (S:201).

Kreşatik sokağında ile yürüyerek etraftaki manzarayı seyreder. Daha sonra Nikolay sokağına geçerek arkadaşı İmran'ın dükkânına gelir.

Dışarıda hava güzeldi. Kestane çiçeklerinin kokusu insanı mest ediyordu. Cephe ortamından bir nebze kurtulan Rüstembey, tatilde olduğunu düşünerek seviniyor ancak aynı zamanda da nereye gideceğini ve ne yapacağını bilemiyordu. Kreşatik sokağına geldi...

Rüstembey, Nikolay sokağına varır varmaz durdu. Buradaki manavın sahibi İmran'ı hatırladı. Türk öğrencilerinin her zaman İmran'ın dükkânında toplandığını hatırladı. Nikolay sokağına dönüp dört numaralı dükkâna girdi. Onu uzun boylu, kırmızı yanaklı şakakları ağarmış bir genç gülerek karşıladı... (S:201).

Rüstembey, Halil ile Kulamırzalara giderken Rus köylüsünün tramvaydaki vahşiliğini görüp dehşete düşer. Bir müddet bu manzarayı izledikten sonra yollarına devam ederler. "Somut mekân"lardan biri olan bu mekân aynı zamanda "açık mekân" özelliği taşır. Yazar mekânı, "nesnel tasvir ışığında tasvir eder.

Rüstembey, Halil'le Kulamırzalara giderken ön taraftan gelen tramvay dikkatini çekti. Vagonlar ağzına kadar doluydu. Vagonun merdivenlerinden bile askerler sarkmıştı. Aniden birisi atlayıp kaçmak istedi. Bunu müteakip bir başkası da arkasından sıçrayıp:

- Yakalayın! Yakalayın!, paramı çaldı, diye bağırarak koştu.

- Şehre yeni geldiğin her halinden belli oluyor. Biz bu manzarayı neredeyse her gün görüyoruz.

Sokaklardan taştan insanların arasından tuhaf bir korku ile geçip sola döndüler. Deri şapkalarına sarı mavi bantlar yapıştırılmış Ukrayna'ya ait bir bölük geliyordu. Ön tarafta giden asker şair Şevçenko'nun uzun bir direğe asılmış resmini taşıyordu. Heyecanlı ağızlarından kopan millî şarkı Rüstembey'in biraz önce geçirdiği dehşeti dağıtmaya başladı. Millî özerklik meselesi onun tüm vücudunu kaplayarak kanatlandırdı (S:208).

Romanda tasvir edilen "somut mekân"larından biri de *Kupeçeskoye Sobraniye*⁹ bahçesidir. Tamamen "özel tasvir" tekniği ile anlatılmış bu bahçe işlevsel açıdan "açık mekân" özelliği taşımaktadır.

Akşamleyin Velibey, Rüstembey'i "Kupeçeskoye Sobraniye" bahçesine davet etmişti. Mayıs ayının aydınlık akşamlarından bir gündü. Dnipro'nun geniş göğsü yıldız saçıyordu. Yasemin ve kestane çiçeklerinin kokusu ruha rahatlık veriyordu. Bahçedeki şık kıyafetli ve şen sohbetli insanlar sanki şehirde hiç ekmek ve şeker sıkıntısı yokmuş gibi davranıyorlardı.

Rüstembey'le Velibey önce açık hava sinemasındaki filme gidip "Grigori Rasputin"i izlediler. Sonra bir bahçenin restoranına gelip çiçeklikler arasında bir yer beğenip oturdular. Velibey, garsonu çağırıp yemek ve içki sipariş etti. Beyaz örtülü sofranın üzerine renkli yemekler dizildi ve ardından da içki dolduruldu. Velibey, kendine mahsus bir nezaketle kadehleri doldurdu ve Ömer Hayyam'ın bir rubaisini söyleyerek kadehini kaldırdı (S:213).

Romanda dikkat çeken bir diğer "kapalı mekân" ise *İdizkovski Kütüphanesi*'dir. Rüstembey, birçok konuda geri kaldığını düşünerek bu kütüphaneye gider, seçtiği bazı kitapları ödünç alıp okuduktan sonra geri bırakır.

Rüstembey, sabah erkenden *İdizkovski*'nin kütüphanesine gitti. Bu, kütüphane hükümet ve şehir kütüphanelerine nispeten daha zengindi. İlaveten bu kütüphanede devrimle ilgili eserlere de rastlamak mümkündü. Sürekli okuyarak bilgileniyordu. Çünkü devrimin ileri sürdüğü argümanlara karşı onun bilgisi yetersiz kalıyordu.

Rüstembey, kitap katalogunu götürüp karıştırmaya başladı. Kendine küçük bir program çıkarttı. Marks, Engels, Plehanov, Kautiski, Bebel ve Jores'i de buraya dâhil etti. Lakin bunlardan önce tarih ve ekonomi hakkında okuma yapması gerekiyordu. Sonra on sekizinci asır ansiklopedileri ve Comte'nin pozitivizmi ile ilgilendi. Kısacası uzun süre fikir yürüttükten sonra eski devlet teşkilatlarına dair bir kitap alıp kütüphaneden çıktı... (S:221).

Daha sonra Rüstembey, arkadaşı Halil'le Kulamırzalara misafir gittikleri zaman geçtikleri sokaklar "somut mekânlar" açısından da önemlidir. Yazar, bu mekânı anlatırken "özel tasvir" tekniğini kullanmaktadır.

⁹ "Tüccarlar Birliği".

Vladimirski Gorka sokağına doğru gittiler. Manastırın yanındaki kapıdan Gorka'ya girip Dnipro nehrinin sahilindeki Bakanlar Bahçesi'nde bankların birine oturdular. Dnipro çayı taşıp etraflı basmıştı. Sağ taraftaki Çar Bahçesi çiçekler içinde nazlanıyordu. Serin hava yaseminler arasında titreyerek kokular saçıyordu. Sol taraftaki altın kalpaklı kiliseler etrafına yaldızlı ışıklar serpiyordu (S:224).

İzin süresinin bitmesine rağmen hala geri dönmeyen Rüstembey Zemstvo Baş İdaresi'ne uyarı için çağırılır. Geri dönme emri alan Rüstembey, hazırlık yapmak için Kiev'in gürültülü sokaklarından geçerek evine giderken yolda birçok manzaraya şahit olur.

Opera tiyatrosunun karşısında, Büyük Vladimir sokağının başına birçok insanlar toplanmıştı. İnsanlar birbirinin üzerine basarak restoranın penceresine bakmak istiyorlardı. Rüstembey heyecanlı bir şekilde geçip cemaatin arkasında durdu...(S:234).

Hizmet ettiği şehre geri dönmek için Ternopol trenine binen Rüstembey, yine burada da birçok manzaraya tanık olur.

Ternopol'a doğru giden tren yolcuları arasında siyasî münakaşalar had safhaya çıkmıştı. Birinci sınıftan tut üçüncü sınıfa kadar herkes gruplara ayrılıp müzakere yapmaktaydı. Lenin'in konuşmaları, Pravda makaleleri, Bolşevik Bildirisi her şeyden önce beyinleri yıkamaya devam ediyordu (S:239).

Rüstembey, hizmet ettiği şehre yeni döndüğünde görevden uzaklaştırılıp yerine yardımcısı Vanya'nın getirildiği haberini alır. Bu esnada şehirde, Almanların cepheni yarması ile ilgili haberler yayılır. Rüstembey sokağa çıkıp insanların nasıl da korku içinde bir o yana bir bu yana kaçıştıklarının şahidi olur.

Cephe yarılmış!!!

- Almanlar geliyor!!!

- Düşman ordusunu yakın köylerde görmüşler!

- Sonumuz geldi!!!, diye sesleri duyuluyordu.

Heyecan tüm halkı sarmıştı. Rüstembey sokağa çıktı. Beti benzi atmış insanların nereye kaçtıkları belli değildi. Sokağın başından gelip şehrin ortasından geçen şose yola yaklaştı... Burada gördüklerine inanamadı. Binek arabalar, tekerlekli makineli tüfekler, zırhlı arabalar, ordular, çeşitli alaylara mensup silahlı silahsız askerler, inekler, atlar vs. birbirine karışmış halde hızlı bir şekilde geri çekiliyordu. Ordu baştan sona bozguna uğramış merkeze çekiliyor, kopan gürültü kulakları sağır ediyordu. İnsanlar birbirini ezerek şehirden kaçmaya çalışıyordu. Büyük kamyon veya kamyonetler küçük arabaları sıkıştırıyor, insanları eziyor ve askerler Zemstvo kervanını yarıp atlamaya çalışıyorlardı... Bazen dehşetli itiş kakışlar oluyor kafa göz yarılıyordu. Kuvvetli olanlar basıp geçiyor zayıflar ise ayakaltında kalıyordu. Şose yol sanki taşmış bir nehri andırıyordu...

Bu manzarayı gören Rüstembey geri döndü. Adım başı Zemstvo işçilerinden biri onu durdurup: "bizim halimize yanan var mı?" diye soruyordu.

Kadın çocuk gözyaşı döküyordu. Rüstembey yol boyu herkese teselli vererek baş idareye geldi (S:243).

Hemen olağanüstü hal ilan edip toplanan Baş İdare yöneticileri, oy birliği ile Rüstembey'i yeniden rehber seçip ona kendi işçilerini savaş bölgesinden çıkartıp merkeze teslim etme görevini verirler.

Hemen, içtimaî teşkilatlar komitesinin acil toplanması emri verildi. Beş dakika sonra üyeler hazır oldular.

- Aday gösterin!, diye talebi üzerine meclis Rüstembey'in adaylığını ileri sürdü ve kâtip titrek eli ile kâğıdı yazdı. Sonra imzalar atılıp yetki belgesi Rüstembey'e verildi (S:243).

Savaştan kaçış sırasında geçtikleri mekânlar, gördükleri yerler romanın önemli bir bölümünü oluşturur. Buradaki birçok mekân "somut mekân"lar olup "öznel tasvir" ve "nesnel tasvir" tekniği ile anlatılmıştır. İşlev açısından hem kapalı hem de açık mekânlardır.

Savaştan kaçışın ilk gününde, herkes canını kurtarmak için akın akın şehrin ana yoluna çıkmak için can atmaktadır. Buradaki mekân "açık mekân" olup nesnel tasvir ışığında yansıtılmaktadır.

Yaklaşık üç dört kilometrelik bir mesafeden sonra şoseyi terk edip sağa girmeleri gerekiyordu. Şehrin sınırlarından çıktıktan sonra köyler başlıyordu. Şosenin her iki tarafı at cesetleri ve kırılıp yolda kalmış at arabaları ile doluydu. Rüstembey Muhammet'i yanına çağırıp yolun sağ tarafındaki akına mani olmasını emretti. Atlılar yine kavgaya giriştiler ve yine küfür ve hakaret yoluyla yolun sağ tarafına geçebildiler. Kafile büyük uğraşlardan sonra maksadına ulaştı. Artık mesele hallolunmuştu. Güney rotası başlar başlamaz kafile kolayca sağa dönüp akından kurtuldu. Bu yol tamamıyla boştu. Herkes Rusya'ya giden en kestirme Doğu yolunu takip etmekteydi (S:248).

Savaştan kaçışın ilk gününde Polonyalı bir ailenin evinde gecelerler. Nesnel tasvir ışığında aydınlatılmış bu mekân işlevsel açıdan "açık mekân" özelliği taşımaktadır.

Çeşitli fikirler yürütülürken uzaklarda bir köy görünmeye başladı. Köyde sadece harap olmuş bahçeli bir ev kalmış ve ne varsa dağılmıştı. Bu tahrip olmuş evde de Polonyalı bir aile yaşıyordu. Zamanında güzel bir yapıya sahip olan bu ev oldukça dağılmış ve hiçbir tamir de yapılmamıştı. Bahçesi ise darmadağın edilmişti (S:249).

Romanın bu kesitinde yazar, Avusturya yolları ile Rus yollarını mukayese eder. Yolların, kasabaların düzenli ve güzel olmasını örnek göstererek medeniyet olarak ne kadar geride kaldıklarını vurgulamak ister.

Yazlaves'e kadar yolu biliyorlardı. Diğer tarafı görmedikleri için bu yolculuk Zemstvo işçilerine tuhaf geliyordu. Güzel şoseler ve düzenli kasabalar gözleri okşuyordu. Lakin her yerde karşılaştıkları Rusin köyleri avam ve medeniyetsiz görünüyordu.

Daha sonra kafile Kamenets-Podolskiy'e ulaşmadan doğuya dönüp Rusya hududunu geçti. Avusturya'nın güzel yolları taşlarla döşenmiş, Rus yolları ile kıyaslamayacak kadar mükemmeldi (S:251).

Savaştan kaçışın ilk gününün akşamında bir keşişin evinde konaklarlar. Bu mekân "somut mekân" olup işlevselliği açısından "kapalı mekân" özelliği taşımaktadır.

Akşamın geç saatlerine kalmadan bir köye varıp köy keşişinin evinde misafir oldular. Keşiş, vatandaşlarına elinden geldiği kadar hürmet etti ve tüm işçilere beyaz ekmekle süt verdi. Vatanperver bir hisle ordunun durumunu sordu ve cepheye uğranılan bozgundan oldukça müteessir oldu. Kafile, köyün mezarlığına kamp kurarak orada geceledi (S:252).

Savaştan kaçışın ikinci gününün akşamında bir Polonyalı zadeğânın evinde konaklarlar. Bu mekân "somut mekân" olup işlevselliği açısından "kapalı mekân" özelliği taşır.

İkinci günün gecesinde bir zadeğânın köşkünde gecelediler. Ev sahipleri Polonyalıymış. Zamanında başkente taşınmış; evlerine de göz kulak olması amacıyla bir bayan bırakmışlar. Bayan Zemstvo kafilesini düşmanca karşıladı. Buna rağmen işçiler köşkün bir bölümüne yerleştiler. İçerisinde değerli mobilyalar, eşyalar ve bir de müze vardı. Aynı zamanda geniş bir salonu, bilardo odası, zengin bir kütüphanesi, bahçesinde narinciye ağaçları ve damızlık sağlıklı hayvan türleri de vardı. Köşkün etrafında düzenli bir bahçe kurulmuştu (S:252).

Rüstembey'in rehberliğindeki kafile, geceledikleri mekânı buldukları gibi bırakmadığı için Rüstembey, bekçi kadın tarafından kötü sözler duyar ve bunu mukabilinde yardımcısı olan Vanya ile birlikte tüm kafileyi azarlar.

Hazırlanma emri verildi ve herkes iş başına geçti. Bekçi Polonyalı kadın, fırlayıp hemen dışarı çıktı:

- Münasip olmayan davranışlarda bulunuyorsunuz, vahşi barbarlar bile sizden iyi. Gece atları açıp botanik bahçesine bırakmışsınız ve akabinde atlar fidanlarla dolu bahçeyi alt üst etmiş. İşçileriniz meyve ağaçlarını budamakla yetinmeyip köşkün alt katındaki elli altmış yıllık şarapları da çalmışlar. Bu nasıl iş, ben böyle vahşilik görmedim. Almanlar bu vahşi ülkeyi istila etmekle haklı değiller mi? Bari onlar gelsin de bu topraklarda nizam ve intizam olsun. Gelseler de bu akşam yaşadığımız vahşete son verseler...

Rüstembey kadının sözlerini duyar duymaz hemen meseleyi araştırmaya başladı.

Bayan gerçekten de haklıymış. En kıymetli ağaçlar yolunup kırılmış, çiçekler ayaklar altında kalarak ezilmiş ve neredeyse köşkün dört bir tarafı dışkı ile dolmuştu. Bodrum kattaki şarapları içmekle kalmamış; şişelerini de kırıp yerlere atmışlardı. Birçok yerde kapı ve pencereleri bile harap etmişlerdi. Kısacası köşk talan edilmiş Yahudi evlerini andırıyordu... (S:256).

Romanda önemli olan "somut mekân"lardan biri de Yahudi Çarşısı'dır. İşlevselliği açısından "açık mekân" olan bu çarşı, aynı zamanda "nesnel tasvir" tekniği ile tasvir edilir. Daha sonra Rüstembey ve Musya'nın ziyaret ettiği Yahudi Okulu ise "kapalı mekân" özelliği taşır.

Kafile durdu, işçiler at arabalarından inip kasabaya doğru gittiler. Çoğu Yahudi dükkânlarından müteşekkil çarşıya geldiler. Çarşı çok pis kokuyordu.

İşçiler kasabayı dolaşip bazı zorunlu ihtiyaçlar için gerekli malzemeleri aldılar. Geri dönerken kirli bir pencereden gelen gürültülü çocuk sesleri dikkatlerini çekti. Kapıdaki yıpranmış levhadan buranın Yahudi Okulu olduğunu anladılar. Rüstembey'le

Musya içeri girdi. Sesten kulakları çınliyordu ve içerideki fena koku insanın midesini bulandırıyor. Küçük ve tozlu oda sıkış tıktık çocukla doluydu. Birisi ortada durup elindeki çubuğu oynatıyor, çocuklarda çubuğun korkusundan önlerindeki kitaplara bakarak bağışıyorlardı. (S:258).

Kafile yavaş yavaş merkez şehir olan Proskurov'a yaklaşır. Proskurov'a bir gün kala Polonyalı zengin bir ailenin köşkünde gecelerler. Bu köşk işlevsel açıdan "kapalı mekân" olup "nesnel tasvir" ışığında yansıtılır.

Proskurov şehrine bir gün kalmıştı. Şehre bir gün kala geceyi medenî bir Polonyalı ailenin evinde geçirdiler.

Ev sahibi güllü çiçekli bir terasta bunları karşılayıp yemek odasına götürdü. Yirmi dört kişilik yemek masasının etrafında ev sahiplerinin haricinde de üç subay oturmuştu. Ev sahibi misafirleri dolgun hanımı, sarışın kızı ve subaylarla tanıştırdı. Teras ince üsluplu mobilyalarla döşenmişti. Duvarlara yirmi kadar aile büyüğünün resmi ve aynı zamanda Büyük Yekaterina devrine ait kıyafetler de asılmıştı. Masanın zengin kap kaçakları ve birbirini müteakip verilen çeşitli yemekler işçileri hayrete düşürdü. Bu kadar fazla yemeği hayatlarında ilk defa gören işçiler hangi yemeği nasıl yiyeceklerini bile bilmiyorlardı. Neredeyse on beş yirmi çeşit içki vardı (S:263).

Zenginlerin hayatlarından çok fakirlerin durumunu merak eden Rüstembey, Musya'nı da yanına alıp kulübeleri dolaşmaya başlar. Rüstembey'le Musya bir müddet köyü dolaştıktan sonra kulübelere birinin kapısını çalmadan içeri girer. Bu kesitte kulübenin iç ve dış özelliklerine kadar ayrıntılı olarak tasvir edilir ve "öznel tasvir" tekniği ile de anlatılır.

Sabah kahvaltıdan sonra Rüstembey, Musya ile köşkten çıktı. Ev sahibi, bir ağacın altında oturmuştu. Gelip geçen bazı köylü kadınlar onun elini öpüyorlardı.

Köy köşkten azıcık uzaktaydı. Tozlu yollardan geçtiler.

Köyün geniş bir sokağı vardı. Tüm kulübeler bu sokağa uygun konumlanmıştı. Kulübelerin sokağa bakan kısmında küçük birer bahçeleri vardı. Duvarlarının üzerine küpe şeklinde bir şeyler konmuştu. Bahçeler ayçiçeği ve hatmi ile doluydu. İki odadan ibaret beyaza boyanmış bir kulübeye girdiler. Odanın birinde tuğladan yapılmış bir soba ve büyük yastıklı bir kanepa vardı. Odanın başköşesi ikonlarla doluydu. Burası ya misafir odası ya da resmî odaymış. Diğer oda ise çok kirli ve dağınıktı. Kulübede anne ve çocukları bir şeylerle meşguldüler. Burnunun önüne sinekler dolmuş bir kız çocuğu, ekmek yemeye çalışıyordu. Muşambası birkaç yerden yırtılmış masanın üzerine patates ve soğan dökmüştü. Kirli önlüklü kadın öğlen için yemek hazırlıyordu...

Bahçeyi bürüyen güneşli hava Rüstembey'i mutlu etmeye başlamıştı. Vişne ağaçlarının altında titreşen sarı lekeler ona oldukça çekici ve yeni görünüyordu.

Rüstembey'le Musya birkaç kulübeyi gezdiler (S:265-266).

Kafile, birçok sıkıntı atlatarak sonunda merkez şehir olan Proskurov şehrine gelir. Proskurov şehrinin sokakları ve yolları "nesnel tasvir" tekniği ile tasvir edilmektedir.

Proskurov'u çevreleyen yollarda görevden kaçıp ortalığa dağılan eli tüfekli askerlerin haddi hesabı yoktu. Üç yıldan beri belli bir zümrenin çıkarları için cepheden cepheye koşan işçi ve köylü, artık bir yolunu bulup savaş dehşetinden yakasını kurtararak evine, perişan olmuş ailesine kavuşmak istiyordu.

Cepheden kaçanlar Proskurov'da toplanıyorlardı. Şehir ve etrafı çeşitli idare ve teşkilatlarla doluydu. At, at arabası, motorlu araba ve çeşitli alaylara mensup süvari ve piyade ordu bölüklerine her yerde rast geliniyordu. Buraya gelip yerleşen "Vahşi Tümen" in bir bölümü herkesin merak konusu düşmüştü. Bunlar bazen bir çember oluşturup davul zurna çalıp oynuyorlardı. Etraflarında büyük bir izdiham vardı. Bunların Lezgi kıyafeti, kıvrak dansları, bağırta ve şenlikleri Musya'nın oldukça ilgisini çekti. Arada Rüstembey'in kolundan çekiyor ve oynayanları gösterip sevincinden mest oluyordu.

Kafîle, Proskurov'da kalmak için henüz yer bulamamıştı. Bir sonraki gün yağmur yağmış ve her yer balçık içinde kalmıştı. Yine de yerleşmeye karar verildi ve şehirdeki Zemstvo Baş İdaresi aranmaya başlandı (S:267).

Kafileyi sağ salim Proskurov şehrindeki yetkililere teslim eden Rüstembey, çok geçmeden Kiev'e acil olarak gelmesi için emir alır. Uzun zamandır Kiev'i görmeyen Rüstembey, şehrin değiştiğini görerek çok şaşırır. Kiev'in sokakları "nesnel tasvir" ışığında aydınlatılmaktadır.

Kiev, Rüstembey'e oldukça değişmiş göründü. Askerî üniformalı adamların sayısı neredeyse bir kat daha artmıştı. Yorgun ve düşkün askerlerle beraber kadın bölükleri de göze çarpıyordu. Kerenski hükümeti ordunun moralini yükseltmek için gönüllü kadınları da orduya davet etmişti.

Çarşı da satıcılar arasında mal alıp satan genç kızlar çoğunluk teşkil etmeye başlamıştı. Bu dönemde moda elbiseler, ipek, zarif ayakkabılar, çikolata ve parfüm gibi az bulunan şeyleri yalnız tüccarlar temin edebiliyordu. Hırsızlık ve yolsuzluk sıradan bir meslek dalı haline gelmişti. Rüstembey bu gibi ilanlara oldukça fazla rastlamaya başlamıştı.

Yine sokaklarda nutuklar atılmaktaydı. İnsanlar konuşma hastalığına tutulmuş gibi gece gündüz yorulmadan konuşuyorlardı. Kimsede konuşmasında yeni bir şeyden bahsetmiyordu. Gazeteler de aynı durumdaydı. Petrograt'ta toplanılan "Demokratik Danıştay" da atılan nutuklar geniş gazete köşelerini doldurmaya devam ediyor ve bitmek tükenmek bilmiyorlardı. Nutuklara rağmen anarşi ülkeyi mahvetmekteydi (S:276).

Daha sonra Zemstvo Baş İdaresi'nden istifa eden Rüstembey, bundan sonra tüm zamanını millî meselelere ayırır. Rüstembey, arkadaşı olan Kulamırza dâhil bazı yeni gelen öğrencilerle Millî Komite kurar ve bu teşkilatın rehberi olarak bazı mekânlarda toplantılara katılır.

Askerî Şura'nın toplandığı mekân "somut mekân" olup işlevselliği açısından "açık mekân" olmasıdır.

Eylülün sekizinde açılacak Halklar Kurultayı'na vekiller gelmekte idi. Askerî Şura, eylülün yedisinde Kiev'e gelmekte olan Müslüman vekilleri, toplantıya çağırdı. On kişiden oluşan vekiller geldi. Bunların sekizi Kazanlı, ikisi de Kırımlı idi (S:292).

Halklar Kurultayı'nın toplandığı mekân, Vladimir sokağındaki Pedagoji Müzesi'dir. Bu müze, "somut mekân" olup işlevselliği açısından "açık mekân" özelliğini taşımaktadır.

Halklar Kurultayı Vladimir sokağındaki Pedagoji Müzesi'nde geçirilmeliydi. Rüstembey'i sabah erkenden ora gittiğinde Rusya'nın her tarafından gelen vekillere rastladı. Kurultayda Belaruslar, Estonyalılar, Gürcüler, Yahudiler, Kazaklar, Litvanyalılar, Polonyalılar, Romanyalılar, Tatarlar, Azerbaycanlılar ve Ukraynalılar iştirak ediyorlardı. Kalabalığın nedeni ise bir halkı çeşitli siyasî partilerin teşkil etmesinden kaynaklanıyordu (S:294).

Rüstembey, komitesinin üyeleriyle birlikte bir mekânda toplantı yapar.

Rüstembey Milli Komite'nin ilcasını açtı. Tüm üyeler gelmişti. Rüstembey:

- Arkadaşlar, meselelerin halline geçmeden önce sizi günün yenilikleri ile tanış etmek istiyorum. Şehre bir Fransız misyoner grubunun geldiğini biliyorsunuz. (S:314).

Rüstembey, Halklar Toplantısı'nın yapıldığı mekânda toplantıya katılır.

Halklar Toplantısı'nın geniş müşaveresi Ukrayna cumhuriyetinin ilanına isabet etti. Akşam Rada'nın tantanalı toplantısı teşkil edildi. Halkın vekilleri protokol heyetinin arkasında oturmuşlardı. Rüstembey de birinci sırada oturup konuşulan o ateşli nutukları dikkatle dinliyordu (S:316).

Bu sırada yavaş yavaş Kiev'i ele geçiren Bolşevik yanlıları Menşevikleri öldürmekte, sokak ve binaları talan etmekte, Kiev'in düzenli ve güzel sokaklarının yanı sıra binaları da harabeye döndürmektedirler. Sokaklar "nesnel tasvir" ve "öznel tasvir" ışığında yansıtılmaktadır.

Akşama yakın silah sesleri kesildi. İki günden beri evlerine kapanan halk yavaş yavaş dışarı çıkmaya başlamıştı. Rüstembey de çıktı. Şehirde, Bolşeviklerin sesi kesilmişti. Rüstembey hemen Kulamırza'nın yanına koştu. Bazı sokaklarda hendekler kazılmıştı. Halk kaynaşmadaydı. Elleri kovalı su arayanların, ekmek arakasına koşanların sayı hesabı yoktu. Ara sıra Ukrayna askerleri tarafından hapsolünmüş Bolşevik taraftarları göze çarpıyordu. Sert ve inatçı bakışları ile etraftaki olayları süzen bir takım Bolşevik yanlıları kurşuna dizilmeye gidiyorlardı... (S:326).

Kulamırza ve Sayat'ı merak eden Rüstembey, montunu alıp dışarı çıkar ve onları görmeye gider.

Rüstembey, montunu alıp dışarı çıktı. Sokaklar boştu. Top gürültüsünden başka bir şey duyulmuyordu. Daima her şeye kayıtsız kalan ve değişmeyen tabiat yine kendi işine devam diyordu. Üzerine kar yağmış ağaçlar sanki mezarından çıkmış ölüleri andırıyordu. Ara sıra havada uçan mermiler yılan gibi ses çıkartıyor, bir anlığına patırtı kopuyor ve her tarafa şarapnel sepiliyordu... Bir taraftan da Rüstembey'in derin acıları ölümlere ölüm saçıyordu. O hiçbir tehlikeden çekinmeyerek mezarlık hıyabanlıklarını hatırlatan sokakları dolaşarak Kulamırzaların yaşadığı eve doğru gitti (S:328).

Rüstembey, bozguna uğramış sokaklardan geçerek Kulamırzalara gelir ve onları dairelerinde bulamaz. Sonra binanın bodrum katına inip tüm bina sakinlerinin oraya toplandığını görür. "Kapalı mekân" olan Bodrum kat "nesnel tasvir" tekniği ile tasvir edilmektedir.

Evin şişelerinin parçalanıp kaldırımın üzerine serpilmesi Rüstembey'i korkuttu. Mermi, duvarın ortasından büyük bir delik açmıştı. Rüstembey merdivenlerle yukarı kalktı. Bina sakinleri evlerini terk etmişlerdi. Kapıları teker teker yoklayıp tam da geri dönüyordu ki aniden bodrum kattan gürültü sesi duydu. Hemen aşağı inip herkesin bodrum kata saklandığının şahidi oldu. Rüstembey başını kapıdan içeri sokup baktığı zaman:

- Rüstembey! Rüstembey!, diye sesler duydu...

Bodrum kat, sanki Terekeme göçünü andırıyordu. Büyüklerin öfkeli sesi körpelerin ağlaşmasına karışmıştı. Bir tarafta çamaşır yıkıyor bir tarafta kazan kaynıyordu. Kir içinde kalan çocuklar döşemenin üzerine serpilip kimisi uyuyor, kimisi de oynuyordu... (S:328-329).

Cok geçmeden Bolşevikler, Kiev'i işgal ederek yönetimi ele geçirir. Bu nedenle evlerinde gecelemeği göze alamayan Rüstembey'le Kulamırza, Tapdık'ın evinde geceleme için yola koyulurlar.

- Rüstembey, Tapdık'ın evine gidelim, dedi.

- Tapdık da kim?

- Burada bir Tapdık var. Çok acayip birisidir. Kaç yıldan beri buradadır. İşi güya haraç kesmektir, yani bildiğin sahte kabadayı. Üç ay önce beni kendi evinde ağırlamıştı. Kendisi Podil ilçesinde kalıyor (S:334).

Romanın bu bölümünde Tapdık'ın kaldığı apartmanın iç ve dış özellikleri ayrıntılı olarak "nesnel tasvir" tekniği ile anlatılır. Bu mekan işlevselliği açısından ise "kapalı mekân" özelliğini taşımaktadır.

Tapdık, Kiev'e bağlı Podil ilçesinin en kirli ve karışık bir sokağında yaşıyordu. Küçük bir kapının önüne gelip kapıyı çaldılar. Uzun sakallı, siyah abalı bir Yahudi, bunları karşılayıp kötü kokulu bir koridora götürdü. Ayak seslerine sol taraftaki üzerine keçe dokunmuş bir kapı açıldı ve siyah yüzlü, iri burunlu bir kafa göründü. Tapdık:

Buyurun! Buyurun!, deyip misafirleri küçük ve rutubet kokulu odaya götürdü. Pasaklı giyinmiş ve yüzünü tük basmış Tapdık her sözünden nezaket dökülüyordu:

- Kusura bakmayın, deyip oturmaları için kirli yatağını gösterdi. Oturdular. Bu esnada Rüstembey odayı gözden geçirdi. Duvarda iple asılı olan rafta, tozla kaplanmış yapay çiçekler konulmuştu. Aynı zamanda duvarlara çeşitli resimler asılmıştı. Bunlar içerisinde çıplak kadın resimleri ile birlikte Settara Han'ın resmi vardı. Küçük pencerelerin şişesi tarçinî lekelerle doluydu (S:334).

Romandaki "somut mekân"lardan bir diğeri şehrin mezarlığıdır. Rüstembey'in duygu ve düşüncelerinin yansıdığı ve gözlemlerinden oluşan bu mekân tamamen "öznel tasvir" tekniği niteliği taşıır. Bu mekânın işlevselliği "açık mekân" olmasıdır.

Dertlerini unutmak için evden kaçıyor ve saatlerce sokakları dolaşıp yoruluyordu. Enerjisi bitikten sonra sıkıntıları az da olsa rahatlıyordu.

Bir gün yine evden kaçmış şehrin kenar sokaklarından uzaklaşarak mezarlığa doğru gitmekteydi. Etraf karla örtülmüşse de hava sakin ve hoştu. Dalları sallanmış ve beyaza bürünmüş söğüt ağaçları garip yolcuları andırıyordu. Her yerden keder ve hüznün sesleri duyuluyordu...

Mezarlığın kapısından geçti. Etrafı تنها mezarlarla kaplanmış hiyabanla yürüdü. Kimse yoktu. Kalp çarpıntısından başka bir ses duyulmuyordu. Sağ tarafa döndü. Kırk

adımlık mesafede çiçekler döşenmiş yeni mezar başında sade kürk montlu bir kızın ağladığını gördü. Rüstembey yakınlaştı. Kızın hazin sesi onu düşünceden ayırdı... Önce gözlerine inanamadı. (S:340).

Romanın sonunda ise Rüstembey Musya'nın öldüğünü sanıp onun mezarını ziyaret etmek için yola çıkar. Fakat önce Musya'nın evini ziyaret etme kararı alan Rüstembey, şehre gelip evi bulur. Musya'nın intihar etmediğini, sadece kışkırtmak için bu hareketi yaptığını öğrenip rahatlar. Musya'nın tüm ısrarına rağmen Rüstembey üç gün orada kalıp kendi memleketine geri döner.

2.4. Studentler'de Zaman

Romanın ilk bölümü olan *Studentler*'de olaylar 1910-1915 yılları arasında geçmektedir. Romanda, "vaka zaman"ın ağır bastığına şahit oluyoruz. Romanda aynı zamanda birden fazla "nesnel zaman" bulunmaktadır. Romanın büyük bir kısmında zaman kavramı net değildir. Aynı zamanda yazarın sık sık "geri sıçrama" tekniği kullanarak geriye dönüşler yaptığını da görebiliriz.

Roman, Kiev'de üniversiteyi yeni kazanmış olan Rüstembey'in kiralık daire araması ile başlamaktadır. Yazar, burada kesin tarih vermemektedir. Fakat Rüstembey'in 1910 yılında Bakü Realni Okulu'nu bitirip aynı yıl Kiev'e gitmesi, bu süre zarfının 1910 yılında gerçekleştiği anlayışını vermektedir.

Rüstembey'in kiralık daireyi bulup ev sahipleri ile hasbıhali "vaka zamanı"nda "genişletme" tekniği ile ele alınmaktadır.

*Öğrenci kaygılı bir tavırla göz gezdirerek:
- Kiralık odanız var mı?, diye sordu... (S:9)*

Romanın bu kesitinde yazar, Rüstembey'in ailesi hakkında bilgi verir. Yazar, "vaka zamanı" içinde hem "özetleme tekniği", hem de "sonradan aktarma" tekniği kullanmaktadır.

Rüstembey, Üçdeyirmanlı Alışbey'in oğluydu. Bu bey, köyden taşınıp şehri kendisine mesken tuttuktan sonra beylik ve ağalık belirtilerini büsbütün kaybetmişti. "Bey" lafzı çoğu zaman alay konusu oluyordu: "Bey mi? Bey falan boş şeylerdi, herkesin karnı tok olsun, ondan iyi bey yok, gerisi hikâye "... (S:17).

Kış mevsiminde ise herkes kendi evine geri döndüğü için Alışbey'in ailesi yine normal hayatlarına devam ederdi. Zeynep Hanım hep nargile ağzında pencerenin yanında arkasını döşeğe dayayıp otururdu. Kızıyeter ona şehrin hal ve durumundan bahseder, Alışbey de camiye gider, imamın tam önünde oturarak dini tartışmalara kulak verirdi. Sametbey ise polis şefinin defterhanesinde mirza olarak çalışıyordu (S:21).

Daha sonra, Rüstembey'in özgeçmişi hakkında verdiği bilgiler "vaka zamanı"na bağlı "sonradan aktarma" tekniği ile anlatılır.

Yazın ise Rüstembey okuduğu okuldan ailesinin yanına tatil için geliyordu. Bunun yanı sıra evli olan kız kardeşleri, evlatlarını da alıp anne babalarının yanına gelirlerdi. O zaman Alişbey'in ailesi genişliyor ve hayatının gidişatı tamamen değişiyordu (S: 21).

Rüstembey'in köyden arkadaşı olan Celal'in, Rüstembey'in geçmişiyle ilgili Cengiz'e anlattıklarının da "özetleme" ve "sonradan aktarma" tekniğiyle ele alındığını görmekteyiz.

Celal yine alaylı bir şekilde:

-Ya, ben Rüstembey'i çocukluktan tanıyorum. Birkaç yıl Rus okulunda beraber okuduk. Daha sonra Bakü Rus okuluna gitti ve ondan sonra irtibatımız kesildi. Bunun çocukluğu da tuhaftır. Bir müddet namaz kıldı ve sonra dedi ki "namaz jimnastiktir". Ha... ha... ha... Bir süre sonra oruç tuttu. Daha sonra Türkçe ve Farsça okumağa başladı ve ardından milliyetçilik düşüncelerine kapıldı. En sonda hepsini bıraktı. Şimdi de Cafer'den kız tavlama usullerini öğreniyor. Ha... ha... ha... (S:48).

Bu konuşmadan sonra Celal'in Azerbaycan aydınları arasında baş veren olayları detaylı bir şekilde anlatması "genişletme" ve "sonradan aktarma" teknikleri ile yansıtılmaktadır.

Konuşma Tağıyev-Behbudov meselesiyle daha da kızıştı. O zaman, Bakü milyoneri Hacı Zeynalabdin Tağıyev, genç eşini mühendis Lütfelibey Behbudov'dan kıskanarak Lütfelibey'i evine çağırılmış ve evinde dövdürmüş. Mahkeme, bu olaya el atmış ve tüm Rus gazeteleri bu olayları yazmıştı...

Öğrenciler bu meseleye vakıftılar fakat işin gerçeğini kimse kesin olarak bilmiyordu. Celal, bu olay hakkında arkadaşlarına bir şeyler söylemeye çalıştı... (S:49).

Tolstoy'un öldüğü zaman öğrencilerin dışarı çıkıp eyleme katılmasını "nesnel zaman" çerçevesi içerisinde değerlendirebiliriz. Bu zamanda cereyan eden olaylar "genişletme" tekniğiyle anlatılmaktadır.

Selman, Gürcü arkadaşı Şaliko ile birlikte imtihana çalışıyordu. Birlikte çalıştıkları zaman Tolstoy'un ölüm haberini aldılar. Zaten Tolstoy'un kaçıışı ve yolda hastalanması büyük bir olay olmuş, bilhassa öğrenciler içerisinde heyecana neden olmuştu. Tolstoy demek, Çar yönetimine karşı protesto demektir.

Haberi duyar duymaz Selman ve Şaliko sokağa çıktı. Sokakta ilk fark edilen şey atlı ve piyade askerlerdi. Her ihtimale karşı askerler tarafından olası mitinge karşı tedbir alınmıştı (S:60).

Romanda "vaka zaman"ında devam eden, "sonradan aktarma" ve "özetleme" tekniği ile anlatılan bir başka hadise Hasan'ın özgeçmişi hakkındadır. Yazar, Hasan'ın özgeçmişi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Hasan Çar'ın resminin altında dünyaya gelmiş ve onun önünde büyümüşü. Rus okuluna gittiğinde oradaki Çar'ın tablosu artık ona yabancı gelmiyordu. Bu resim, evdekinden daha büyük, daha ihtişamlıydı. Okulun resmi günlerinde öğrencileri, büyük salona toplayıp Çar'ın muhteşem resmi karşısında sıra ile dizerlerdi. Papazlar ayinden sonra Çar'a dua eder ve haç suyu ile sulayıp öğrencilere haç çekerlerdi (S:67)

Yine öğrenci evlerinden birinde akşam saatlerinde toplantı yapılmaktadır. "Vaka zamanı" içersisinde cereyan eden olaylar "genişletme" tekniği ile ele alınır. Bu olayda yaşanan zaman dilimi akşam saatleridir.

Bu akşam, Teymurbey'in evinde Kulu'nun teşebbüsü ile yeni bir oturum açılmıştı. Kulu, herkesten önce gelip Teymurbey ile beraber toplantıda neler yapacaklarını konuşuyordu (S:71).

Bir akşam Rüstembey, ev sahibi Sofya'yı hatırlayıp onunla konuşma sevdasına düşer. Akli Sofya'da kaldığından sınavlarına doğru dürüst çalışamaz. Sofya'nın kocasının akşamları sık sık kahvehaneye -arkadaşlarının yanına gitmesi onun nefsinin daha da körükler. "Genişletme" tekniği ile ele alınan bu kesitte cereyan eden zaman dilimi gece saatleridir.

Gece düşmüştü. Rüstembey elektriği yakıp ders çalışmaya başladı. Biraz okudu fakat aklına bir şey girmiyordu. Kalkıp azıcık odasında gezindi, dolandı ve sonunda gelip yerine oturdu. Biraz daha okudu fakat yine de sonuç alamadı. Gözlerini bir noktaya dikerek derin düşüncelere daldı, kendi kendine "böyle olmaz, birkaç gün sonra sınavım var, çalışmamak benim için büyük ayıp olur" diye söylendi. Kendi kendine söylediği nasihat de kar etmedi.

Bir iki saat sonra kocası arkadaşlarının yanına gitti. Bu olay, Rüstembey'in kitaptan el çekmesine yeterliydi. Ayağa kalkıp aralıksız olarak dolaşmaya başladı. Kapının çalındığını duyunca sanki kalbi ayağının altına düştü ve kendi kendine; "Sofya'dır gelen" dedi. Çok geçmeden düşündüğü gibi Sofya Hanım içeri girdi. Görüştüler (S:86).

Çok geçmeden Sofya, Rüstembey'in odasına gelerek ondan okumak için kitap ister.

Neden geldiğimi biliyor musunuz?, diye Sofya Hanım sordu. Belki okumadığım bir kitabın var, diye düşündüm (S:87).

Romanda "nesnel zamana" bağlı olarak "vaka zamanı" içersisinde "özetleme tekniği" ile anlatılan bir başka zaman dilimi Selman ve babasıyla ilgilidir.

Selman, Balayurtlu köyündeki Dellek Kasım'ın oğluydu. Kasım birkaç sene önce şehir hayatını bırakıp Balayurtlu köyüne yerleşmişti. Bu birkaç yıl içinde kendisine sadece dükkân alabilmişti. Dükkânda ise yalnızca kumaş parça, ayna ve kese vardı. Kasım, sabit değil seyyar bir berberdi. Sabahtan akşama kadar köyün çarşısını dolaşıp önüne gelen müşterileri tıraş eder, favorilerini düzenler, sakallarını usulüne uygun şekillendirirdi. Oğlu Selman'da küçük yaşlarından köy hamamlarında hamallık yapar, sokakları süpürür, çarşıya gönderilir ve bazen hamamda çamaşır bekçisinin yerine de iş yapardı...

Bir gün köy öğretmeni hamama gelmiş. Selman, ona kulluk yaparken öğretmenin dikkatini çekmiş. Öğretmen, çocuğun kim olduğunu öğrenmiş. Sonra, Kasım'dan Selman'ın okula göndermesini istemiş. Öğretmenin önerisi Kasım'ın aklına yatmış. O zamandan beri Selman köy okuluna devam etmiş ve aynı zamanda da hamamda çalışmayı bırakmayıp öğleden sonra müşterilere hizmet edermiş (S:96).

Romanın bu parçasında öğrenciler kendi aralarında "mahkeme" düzenleyerek Celal'i yargılar. Denilene göre Celal, Şuşa şehrindeyken Azerbaycanlılara hıyanet edip

Ermenilerin toplantılarına katılır. Bu nedenle Celal, "Hemşeriler Cemiyeti"ne müracaat ederek bu lekeyi üstünden kaldırmak için ricada bulunur. Celal'in konuşması "nesnel zaman"a bağlı "özetleme" ve "sonradan aktarma" tekniği anlatılmaktadır.

...Arkadaşlar, diye söze başladı, meseleyi daha da aydınlatmak için biraz fazla konuşmam icap edecek. 1905 yılında Bakü'de baş veren Ermeni-Türk katliamından sonra bütün Kafkasya'da durum oldukça gerginleşti. Bir yandan devrimci hareket her yeri kaplamış - isyan, grev, hükümet memurlarının öldürülmesi; o biri yandan da milli talepler ve bundan ileri gelen bir sıra etnografik hudut meselesi ülkemizi karıştırdı...(S:113)

Romanın birinci kısmının son bölümündeki bir kesitte yazar, öğrencilerin üniversite yıllarını özetler. Kiminin intihar ettiğini, kiminin siyasî mücadelelerine devam ettiğini söyler. Bu kesit, yazar tarafından "özetleme tekniği" ile ele alınır. Aynı zamanda bu tekniğin yanı sıra "sonradan aktarma" tekniği de kullanılmaktadır.

O zamandan bu yana yirmi yıl geçti. Yirmi, tecrübe ve deneyim yılı. Bu yirmi yıllık süre zarfında yukarıda sözü edilen kahramanlarımdan bir takımı önemli siyasi olayların şahidi olmuştur. Bunlardan kimileri şahitliğine, kimileri de olaylara karışıp mücadeleye devam etmişlerdi. Siyaset yolu ile gedenlerle tabii ki ileride tekrar görüşeceğiz. Lakin bir sıra "şahitler"in akıbetinden sadece burada bahsettik, çünkü onlarla görüşme ihtimalimiz bir daha olmayacaktır. Maalesef şunu söyleyebilirim ki, Ali, henüz öğrenciyken kendini asıp öldürdü... (S:147)

"Vaka zamana" dayalı olarak başlayan romanın ikinci kısmı, Rüstembey'le Cengiz'in diyalogu ile devam eder. Cengiz, Rüstembey'e arkadaşlarının nerede ve hangi işlerle meşgul olduklarını aktarır. Bu diyalog aynı zamanda hem "özetleme" hem de "sonradan aktarma" tekniği ile tasvir edilir.

Arkadaşlardan ne haber? Benim herkesle irtibatım kopmuş.

- Bir ay önce Kiev'deydim, bazılarıyla karşılaştım. Kulu, klinikte çalışıyor...

Rüstembey:

- Yok, daha neler?, diye sözlerini kesti.

- Halil, oralarda mı?

Rüstembey, Kiev'deki hapisane günlerini hatırlayarak (S:154).

Rüstembey, arkadaşı Cengiz'i gezdirdikten sonra akşam saatlerinde tren istasyonuna getirip yolcu eder.

Cengiz'le Rüstembey teşekkür edip kalktılar.

O akşam fayton, Cengiz'i istasyona getirdi (S:156).

Rüstembey'in ziyaret ettiği bölüklerde yaşadığı hadiseler "vaka zamanı"na bağlı "genişletme" ve "sonradan aktarma tekniği" ile anlatılır. Yaptığı bu ziyaretlerde geçen zaman dilimi ise kış mevsimidir.

Rüstembey, öğlen vakti bölüğü ziyaret ettikten sonra bölük reisinin evine misafir olarak çağrılır. Bölük reisi evde olmadığından Rüstembey'i onun eşi Zina karşılar.

Ah, Rüstembey!, diye taş merdivenden hemen aşağıya indi. Hemen, arabadan inen Rüstembey'e:

- Sizi, ne zamandan beri bekliyoruz, dedi. Bugün Boris geleceğinizi tahmin edemediğinden işçileri ziyaret etmeye gitti (S:160).

Zina, öğlen yemeği için mantı pişirmişti. Zina, Sibiryalı olduğundan bu yemeği çok seviyor ve aynı zamanda leziz de pişiriyordu (S:165).

Rüstembey, akşama doğru bir başka arkadaşı Zagorin tarafından misafir edilir.

Araba, bahçe kenarında küçük bir evin önünde durdu... Boris ve Zina önce inip Rüstembey ve baytara yol gösterdiler. Misafirleri, deri kıyafetli yakışıklı bir genç karşıladı. Bu, Zagorin'di (S:166).

Rüstembey, sabahleyin işe geri döner.

Sabahleyin geç uyandılar. Misafirlerin o gün şehre döneceklerini ev sahipleri biliyorlardı. Zina ısrarcı bir şekilde:

- Bugün de kalın! - demesine rağmen, Rüstembey:

- Hayır, gitmeliyiz!, dedi ve Pleşşuk'a hazırlanmasını emretti (S:172).

Şehre geri dönen Rüstembey, öğlen vakti Zemstvo işçileri olan Tatyana ve Volodya'nı ziyaret eder.

Rüstembey, öğlen yemeğinden sonra yurtları dolaşp kadınlara mahsus yurdun önünde durdu. Yakın arkadaşlarından Tatyana ve Volodya onu çay içmeye davet ettiler. Tatyana'nın eşi Volodya Rüstembey'in üniversiteden arkadaşıydı (S:175).

Daha sonra Bolşeviklerin Petersburg'u işgal edip Çar yönetimini devirmeleri, sabahın erken saatlerinde Rüstembey'e arkadaşı Vanya tarafından haber verilir. "Vaka zamanı"na bağlı bu kesit, "özetleme" tekniği ile anlatılır.

Sabah erkenden Vanya Rüstembey'i sevinçle uykudan uyandırdı:

-Yeni haberler var! Petrograt'ta (Petersburg) isyan olmuş, hükümeti düşürmüşle, dedi (S:177).

Romanın bu kesitinde, Rüstembey'in Türk dünyası için hayal ettiği zaman "vaka zamanı"nın içerisinde "iç zaman" tekniğini ile ele alınır. Romanın bu bölümünde geriye ve ileriye gidişler açıkça görülür.

Rüstembey, baş idareden çıkıp eve dönerken hayalleri pembe bulutlar üstünde uçmaktaydı. Artık kendisini en mutlu ve bahtiyar insanlardan sayıyordu. Ondaki ruh yüksekliği, metanet, muthuluk hislerinin haddi hududu yoktu. Kendi kendine:

- Devrim ne büyük bir feyiz kaynağıdır, deyip gülümsüyordu. - Büyük değişiklikler olacak, Ruslaştırma, Provoslavlaştırma ebediyen olarak tarih olacak. Artık hâkim ve mahkûm millet yok... Eşitlik, tam bir eşitlik, halklar arasındaki zıddiyeti kaldıracak ve

kardeşlik güneşi yenedünyayı aydınlatacaktır. Artık her bir halk, kendi kaderini kendi çizecek, diyerek neşeleniyordu.

Rüstembey, Rusya'da yaşayan kırk milyon Türk-Tatar halklarını gözlerinin önüne getirdi (S:178-179).

Petrograt'ın düşmesinin hemen sonrasında Çar Nikolay tahtan indirilir ve yerine kardeşi Mihail geçer. Nihayetinde onu güç kullanarak tahtı bırakmaya zorlarlar. Tüm olaylar "vaka zamanı" içinde "sonradan aktarma" tekniği ile aktarılmaktadır.

İdarenin elemanlarının bir kısmı başkanlarının evinde öğlen yemeği yiyorlardı. Rüstembey de oradaydı. Bugün yeni haberler duymuştu. Birkaç gün önce Duma'yı lağveden Çar Nikolay, tahttan indirilmişti. Tahtı kardeşi Mihail'e bırakmışsa da o da hâkimiyetten vazgeçmişti, daha doğrusu buna mecbur edilmişti (S:179).

Çarın devrilmesi ile Rüstembey, öğlen vakti Zemstvo Teşkilatı'nın toplantısına katılır.

İdarenin elemanlarının bir kısmı başkanlarının evinde öğlen yemeği yiyorlardı. Rüstembey de oradaydı. Bugün yeni haberler duymuştu... Öğlen yemeğinden sonra teşkilat üyeleri dağılmaya başladı. (S:179).

Artık yavaş yavaş yönetimi ele alan Bolşevikler sabahın erken saatlerinde gösterilere katılırlar.

Rüstembey sabah erkenden pencerenin önünde durup kaç günden beri sokaklarda devam eden asker gösterilerini seyrediyordu. Şehrin sadece bir sokağı vardı ki o da Rüstembey'in evinin önünden geçiyordu. Askerlerin gösterisi, bu sokağı günde bilmem kaç defa aşağı inip yukarı çıkmaktan ibaretti.

Bir gün gösteri zamanı bir cenaze merasimiyle karşılaştılar. Sade bir tabutun arkasında bir uniat patriği ve birkaç köylü yürüyordu. Bu ashında askerlere de bir uğraş oldu. Tanımadıkları cenazeye mezarlığa kadar eşlik ettiler (S:182).

Lenin'in Zürih'ten geri dönüp yönetimi ele alması, romanda "nesnel zaman"a bağlı olup "vaka zamanı" içinde "sonradan aktarma" ve "genişletme" tekniği ile anlatılmaktadır.

Lenin Zürih'ten Almanya yolu ile geri dönüp Petrograt'a gelmiş ve Kşeşinski'nin sarayına yerleşmişti. Zamanında yurtdışına firar eden ve Sibiryaya sürgün edilen Bolşevikler de Lenin'in etrafında toplanmaktaydı (S:194).

Daha sonra Rüstembey, manevî olarak yorulduğunu hissedip izin hakkını kullanmak ister.

Rüstembey, izin kullanmayalı nerdeyse iki yıl olmuştu. Cephe hayatı onu son derece yormuştu. Son zamanlarda ortaya çıkan yalnızlık ve umutsuzluk duygusu kısmen de olsa yorgunluğundan ileri geliyordu (S:195).

Bu arada, hiçbir partiye üye olmayan Rüstembey, yardımcısı Vanya'nın ısrarıyla akşamları Bolşevik sohbetlerine götürülmek istenir fakat Rüstembey'in cevabı olumsuz olur.

Öğlen yemeğinden sonra Vanya ile Rüstembey odalarına çekildiler.

- *Rüstembey, bu akşam toplantıya gelecek misiniz?, diye sordu.*
- *Ne toplantısı?, diye Rüstembey yüzünü ekşitti. Artık toplantılardan sıkıldım.*
- *Neden? Önceleri toplantılara katılmaktan zevk alıyordunuz.*
- *Hadi Rüstembey, bu akşam gidelim, bakın memnun döneceğinizden eminim.*

(S:199).

Baş idareden izin alan Rüstembey, sabahın erken saatlerinde hemen hazırlığını yapıp çok sevdiği Kiev şehrine gelir.

Rüstembey, Ternoplo'da bir akşam kalıp izin aldıktan sonra sabah erkenden trenle Kiev'e gelmişti. Artık bir ay tatil yapabiliyordu (S:201).

Aynı zamanda öğrencilik yılları bu şehirde geçtiği için öğrenci arkadaşlarını da görme arzusuna kapılır. Farklı günlerin akşamlarında arkadaşları ile görüşüp hasret giderir.

Rüstembey, akşamleyin Halil'le görüşmeye gitti. Halil tahsilini tamamlayıp vatana geri dönmeden önce bir iki aylık zamanını eğlenmeye ayırmıştı. Rüstembey, Halil'in yanında orta boylu, çelimsiz ve tuhaf bir kız gördü. Halil, gülümseyerek:

- *Tanışın, benim geçici hatun, diye kızı takdim etti.*

Rüstembey de şaka ile:

- *Bu kaçınıcı "geçici hatun", diye sordu (S:201).*

Akşamleyin Velibey, Rüstembey'i "Kupeçeskoye sobraniye"¹⁰ bahçesine davet etmişti. Mayıs ayının aydınlık akşamlarından bir gündü. Dnipro'nun geniş göğsü yaldız saçıyordu. Yasemin ve kestane çiçeklerinin kokusu ruha rahatlık veriyordu. Bahçedeki şık kıyafetli ve şen sohbetli insanlar sanki şehirde hiç ekmek ve şeker sıkıntısı yokmuş gibi davranıyorlardı (S:213).

Rüstembey'le Velibey, gece saat birde eve dönerken Mircefer'in özgeçmiş hakkında konuşmaya başlarlar. Önce Rüstembey, çocukluk arkadaşı olan Mircefer hakkında konuşur. Aralarında geçen bu konuşma "vaka zamanı"na dayalı hem "özetleme" hem de "sonradan aktarma" tekniği ile anlatılmaktadır.

Gece saat birde eve geri dönerken Mircefer'in hareketini hatırladılar.

Velibey gülerek:

- *Bu Mircefer çok garip adam, dedi.*

- Hakikaten de öyledir... Bu çocukluğunda da böyleydi. Ama şimdi daha kötü olmuş. Çocukluğumuzda iyi bir arkadaşlığımız vardı. Birbirimize gider gelir, hiç ayrılmazdık. En popüler ve önemli konular hakkında fikir alışverişi yapar ve sonuçta belirli bir noktada anlaşırdık. O zaman da bunda sabır ve mantık denen şey yoktu. Bir şeyi söylerdi ancak onu hayata geçirmek için gerekli iradeyi gösteremezdi. Bir gün, hem küçük kız kardeşlerimize hem de erkek kardeşlerimize tahsil verme kararı aldık (S:216).

¹⁰ "Tüccarlar Birliği".

Daha sonra Velibey, Mircefer'le ilgili geçmişte olan bir hadiseyi anlatır. Bu konuşma "vaka zamanı"na dayalı hem "özetleme" hem de "sonradan aktarma" tekniği ile anlatılır.

Gıybet olmasın, diye söze başladı Velibey. Ben de bunun hakkında bir şeyler duymuştum. Bir ay önce Moskova'ya Öğrenciler Kurultayı'na gitmiş. Yolda yürürken önünden geçen tramvayı durdurmak için düdük çalmış. Bir kaza mı oldu diye tramvay sürücüsü tramvayı durdurmuş. Tramvayın durdurulmasının nedenini bilmeyen yolcular arasında aniden karışıklık çıkmış. Bu esnada Mircefer "bindim artık gidebiliriz", dediğinde yolcular buna karşı nefretle bakmış ve bir şey demeden yollarına devam etmişler. Bir düşün, böyle bir adamı şimdi Kiev "mitinglerinin tanrısı" sanıyorlar (S:216).

Kafasını dinlendirmek için Kiev'e gelen Rüstembey, burada da boş durmaz ve günün farklı saatlerinde kütüphaneye giderek kendini geliştirir.

Rüstembey, sabah erkenden İdizkovski'nin kütüphanesine gitti. Bu, kütüphane hükümet ve şehir kütüphanelerine nispeten daha zengindi. İlaveten bu kütüphanede devrimle ilgili eserlere de rastlamak mümkündü. Sürekli okuyarak bilgileniyordu. Çünkü devrimin ileri sürdüğü argümanlara karşı onun bilgisi yetersiz kalıyordu (S:220).

Rüstembey, ona verilen izin süresini doldurmasına rağmen geri dönmeyip bir ay daha Kiev'de kalarak kendini araştırma yapar. Romanın bu kesiti "nesnel zaman"a bağlı olup "vaka zamanı"nda cereyan etmektedir. Aynı zamanda olaylar, "sonradan aktarma tekniği" ile anlatılmaktadır.

Rüstembey iznini bitirdikten sonra fazladan bir ay da Kiev'de kaldı. Bu bir ayın bir dakikasını bile boşa harcamadan kitap ve gazeteleri inceleyerek geçirdi. Başkent gazeteleri haricinde Kafkasya matbuatını da takip etmekteydi (S:228).

Daha sonra Rüstembey Kiev'e geri dönme kararı alır. Bunun için arkadaşları Rüstembey'i yolculuk etmeden önce onun şerefine ziyafet vermeyi planlarlar. Ziyafet, öğlen saat üçte başlar.

Öbürü gün saat üçte Rüstembey, Hail ve Sefter İmran'ın odasında toplaşmışlardı. Rüstembey yemek masasının baş tarafında, Halil ile Sefter de onu yan tarafında oturmuştu. Beyaz sofralı masanın üzerinde rakı, şarap, konyak ve çeşitli yiyecekler konulmuştu. Sağ taraftaki çekmeceli dolabın üzerindeki tabaklarda çeşitli meyveler vardı (S:235).

Alman-Rus savaşının patlaması ile cephe bölgesinde yaşayan şehir ahalisi, evlerinden hiç bir şey almadan çıkıp Rusya'nın merkezine doğru kaçmaya başlar. Herkes kaçıp canını kurtarmak için bir yol arar. Bu nedenle Zemstvo Teşkilatı'nın işçilerini şehirden çıkartmak görevi Rüstembey'e verilir. Kafile'nin, Galiçya bölgesinden çıkıp Rusya'nın merkezine doğru hareket etmesi ve yaklaşık dört beş günlük süre zarfında yolculuk yapmaları ve bu yolculukta geçirdikleri zamanlar "vaka zamanı"na bağlı "özetleme" tekniği ile anlatılmaktadır.

Yolculuğun birinci gecesinin akşamı.

Çeşitli fikirler yürütülürken uzaklarda bir köy görünmeye başladı. Köyde sadece harap olmuş bahçeli bir ev kalmış ve ne varsa dağılmıştı... Akşam yemeğine ev sahiplerini de çağırdılar. (S:249-250).

İkinci günün akşamına doğru.

Akşamın geç saatlerine kalmadan bir köye varıp köy keşişinin evinde misafir oldular. Keşiş, vatandaşlarına elinden geldiği kadar hürmet etti ve tüm işçilere beyaz ekmekle süt verdi (S:252).

İkinci günün gecesi.

İkinci günün gecesinde bir zadegânın köşkünde gecelediler. Ev sahipleri Polonyalıymış (S:252).

Üçüncü gün, Rus zadegânının köşkünde gecelerler.

- Vanya, güneş batmadan kafilayı konaklayacağı yere yerleştirmeliyiz. Buralar pek temiz değil, hemen temiz bir yer bulmamız lazım, dedi.

Yarım saat sonra kafiye mütevazı bir köşke yakınlaştı. Köşk sahipleri Ruslardı (S:259).

Proskurov şehrine bir gün kala Polonyalı bir ailenin evinde kalırlar.

Proskurov şehrine bir gün kalmıştı. Şehre bir gün kala geceyi medenî bir Polonyalı ailenin evinde geçirdiler (S:263).

Galiçya bölgesinden kaçışın sonuncu gününde Proskurov'a gelirler.

Proskurov'u çevreleyen yollarda görevden kaçıp ortalığa dağılan eli tüfekli askerlerin haddi hesabı yoktu. Üç yıldan beri belli bir zümrenin çıkarları için cepheden cepheye koşan işçi ve köylü, artık bir yolunu bulup savaş dehşetinden yakasını kurtararak evine, perişan olmuş ailesine kavuşmak istiyordu (S:267).

Kafilayı sağ salım Proskurov şehrindeki yetkililere teslim eden Rüstembey, Baş İdare'den aldığı emirle sabahın erken saatlerinde son bir defa kafiye ile görüşüp Kiev'e geri döner.

Rüstembey'in gitme zamanı gelmişti. Artık bileti bile alınmıştı. Sabah erkenden tüm bölüklerdeki işçilerle görüşüp vedalaştı (S:274).

Savaş alanından kaçış sırasında tanıştığı hemşire Musya, onun sık sık ziyaretine gelir. Aynı zamanda Kiev'e iş için gönderildiğini ve bir saatliğine de olsa onu görmeye geldiğini söyler.

Rüstembey kahvaltıdan sonra oturup Amerika Birleşmiş Devletleri'nin devlet teşkilatını incelemek istiyordu ki kapı çaldı:

- *Girin!, der demez kapı açıldı.*

Musya'nın ateş saçan çehresi bulutlar arasından çıkan ay gibi zuhur etti (S:279).

Bir saat sonra gideceğim. Bir dakikalığına da olsun sizi görmek istedim (S:280).

Musya, belli bir süre Rüstembey'in evinde misafir kalır. Musya, bir beklenti içerisinde onun sevgisine karşılık Rüstembey'den bir haber bekler ancak Rüstembey hiç oralı olmaz. Bu arada olaylar "vaka zamanı"na bağlı "özetleme" ve "sonradan aktarma" tekniği ile gerçekleşmektedir.

Öğlen yemeğini bir yerde yediler. Rüstembey, Musya'yı evde yalnız bırakıp saat beşte tayin olunan toplantıya gitti. Tam olarak on yedi kişi gelmişti. Yarım saat geçtikten sonra toplantıya gelenler Rüstembey'i toplantı başkanı olarak seçtiler. Rüstembey toplantıyı başlatıp maksadını herkese açıkladı. (S:282).

Akşam Rüstembey eve döndüğü zaman sanki bir ailesi varmış gibi kendini hissetti. Semaver hazırlanıp masanın üzerine çeşitli yiyecekler koyulmuştu. Etin kokusu insanı mest ediyordu. Duvardaki resimlere süs için ince bantlar takılmıştı. Her yer temizlenmiş ve düzenlenmişti. Yatak çamaşırları bile değiştirilmiş ve yanındaki küçük dolabın üstüne içi çiçeklerle dolu vazo koyulmuştu (S:284).

Gece on ikiye beş vardı. Musya taranıp yatmaya hazırlanıyordu. Rüstembey de salonda yatmak için ev sahibi hanımdan izin almak için yanına gitti (S:285-286).

Daha sonra Rüstembey, bir konuşmasıyla henüz evliliğe hazır olmadığını bu nedenle onu unutmasını söyler. Gururu ayaklar altına alınmış Musya, üzgün bir halde anne babasının yanına geri döner.

Rüstembey, artık Zemstvo Teşkilatı'ndan istifa edip yakın arkadaşı Kulamırza'yla "Millî Komite" isimli bir teşkilat kurar ve ayın belirli günlerinde komitenin başkanı sıfatıyla toplantılara katılır. "Vaka zamanı"na bağlı cereyan eden olaylar "genişletme" tekniği ile aydınlatılmaktadır.

Eylülün yedisinde Askerî Şura toplantısına katılır.

Eylülün sekizinde açılacak Halklar Kurultayı'na vekiller gelmekte idi. Askerî Şura, eylülün yedisinde Kiev'e gelmekte olan Müslüman vekilleri, toplantıya çağırdı (S:292).

Eylülün sekizinde Halklar Kurultayı'nın toplantısına katılır.

Halklar Kurultayı Vladimir sokağındaki Pedagoji Müzesi'nde geçirilmeliydi. Rüstembey'i sabah erkenden ora gittiğinde Rusya'nın her tarafından gelen vekillere rastladı (S:294).

Eylülün on dördünde Halklar Kurultayı'nın toplantısını bitirir.

Eylülün on dördünde "Halklar Kurultayı" bitti ve vekiller "Halklar Şurası" adlı bir teşkilat kurup dağıldılar (S:297).

Rüstembey sabahın erken saatlerinde Ukrayna Radası'na, toplantıya katılmak için gider.

Rüstembey, sabah erkenden Rada'ya doğru giderken sokakta Cebbar'a rastladı. (S:307).

Belli bir süre Bolşevik yanlıları ile Ukraynalılar arasındaki mücadeleler sokaklara taşınır. Ukraynalılar henüz kendilerine yeni gelmişlerdir ki Bolşevikler çok geçmeden devletin birçok sistemini ele geçirir. Bundan dolayı Rüstembey'in kurduğu teşkilat dağılıp faaliyetini durdurur. Rüstembey, günlerce işe gidemez olur. "Vaka zamanı"na bağlı cereyan eden olaylar "genişletme" tekniği ile anlatılmaktadır.

Bolşevik-Ukrayna ilişkileri gerginleşerek keskin bir şekil almıştı. Yeni kurulmuş devlet idaresi yavaş yavaş çözülüyordu. Aynı zamanda ordu da dağılmadaydı. Her yerde terör esiyordu. Bolşeviklerin önde gelen simaları kaçırılıp kurşuna diziliyordu... Nihayet, gizli mücadeleler açık bir şekilde kendini göstermeye başladı ve iç savaş artık sokaklara sıçradı.

Rüstembey iki gündür ki evinde oturup olayları pencereden seyrediyordu (S:325).

Topların sesi her yeri titretiyor, arada bombalar patlıyor sanki etrafta deprem oluyordu. Rüstembey artık ölüm saçan gürültüleri duymaz olmuştu. Neredeyse birkaç gün olmuştu işe gitmeyeli (S:327).

Evde oturmaktan sıkılan Rüstembey, sokakta savaşın devam etmesine rağmen Kulamırzalara ziyarete gider. İki gün onlarda kaldıktan sonra üçüncü gün Bolşeviklerin Ukrayna'yı tamamen kuşattığının şahidi olur.

Rüstembey'in geri dönmesine izin vermediler. İki gece burada elbisesini değişmeden uyudu. Üçüncü gece ateş sesi kesildi. Şehirde sessizlik olduğunu herkes hissetti. Binadaki hizmetçi kızların sevincinden Bolşeviklerin galip gelmesi sezilirdi. Bir sonraki gün sokaktaki gediş gelişler küçücük bodrum katına sığınmış herkesi uykudan uyandırdı. Dışarı çıktıklarında:

- Bolşevikler! Bolşevikler!, diye duyulan seslerin bazısından ağıt duyulur, bazılarında ise umut ve saadet doğuruyordu (S:329).

Bundan sonra Bolşeviklerin tüm Ukrayna'yı ele geçirdiğini gören Rüstembey, Kiev'de artık kalmanın bir anlamının olmadığını düşünerek memleketine geri döner.

Tren artık gitmek üzereydi. Rüstembey pişmanlıkla baş eğdi ve ayrıldığına sevinir gibi oldu... (Studentler: 344).

2.5. Studentler’de İzlek (Ana Düşünce)

Söz konusu romanda "izlek (ana düşünce)"in belirlenmesi için ana öğelerin tespit edilip incelenmesi gerekir. Romanda; milli şuur, hürriyet, geri kalmışlık, cehalet, kadın eğitimi, Türk diline sahip çıkma gibi konuları izlekte dile getiren yazar, bu değerlerin gerekliliğini gerçek hayattan aldığı şahıslar üzerinden okuyucuya aktarır. Romanda, en belirgin motiflerin başında *millî şuur* duygusu gelmektedir. Yazar, romanında daima millî şuur meselesini dile getirerek ‘uyutulmuş’, aynı zamanda millî kimliğini kaybetmiş ve kafaları kristalize edilmiş Azerbaycanlı gençlerini her konuya millî bakış açısı ile bakmaya davet etmektedir. Aynı zamanda "hürriyet", "özerklik" veya "federal cumhuriyet" gibi motifler de romanın birçok yerinde görülmektedir.

A.Millî Şuur.

Rüstembey, öğrenci arkadaşlarına millî değerlere sahip çıkılmalarını söyler.

Bence zamanınız bol ama coşkunuz yok ve millî hisleriniz ölmüş durumda. Bakınız, Polonyalıların millî okul açma hakları yok. Hükümet, Polonya dili ve kültürü ile şiddetli bir şekilde çekişiyor. Fakat Polonya dilini bilmeyen, kendi dilinde konuşmayan bir Polonyalıyı bile bulamazsın. Polonya’ya gönderilen Rus memurları bile Polonyalaştırıyorlar... (S:102).

Romanın bir kesitinde Rüstembey, Halil’e millî dava konusundan dolayı sosyalist olamayacağını dile getirir.

Rüstembey cevap vermeden önce biraz düşündü ve semaver getiren kızla beraber içeri giren Tanya’yı süzerek:

Biliyorsun, Halil, Sosyalistlerin her şeyini kabul ederim ama millî dava konusunda yolumuz ayrılıyor (S:206).

Yine bir başka Bolşevik arkadaşı olan Selman, onu Bolşevik partisine davet eder. Ancak o milliyetçi olduğu için bu teklifi kabul etmez.

- Bak, seninle samimiyetle konuşmazsam vicdanım beni rahat bırakmaz...

Rüstembey, ne diyeceğini bilemeyen utangaç çocuklar gibi biraz durdu ellerini kavuşturup sözlerine devam etti:

- Yetiştığım çevre ve aldığım terbiyem sebebiyle bende ölümsüz bir millî ruh var. Milliyet hissi tüm vücuduma, tüm maddî ve manevî gücüme hâkimdir... (S:231).

Rüstembey, Zemstvo müfreze reisliğinden alınıp yerine Vanya’nın getirilmesiyle cephe işleriyle ilişkisini keserek bundan sonra millî sahaya yönelme kararı alır.

Rüstembey onu ilgisiz bir şekilde dinleyip:

- Biliyor musunuz, Vanya’nın seçilmesi isabet olmuş. Zemstvo teşkilatları artık miadını doldurmuş ve hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır. Bizim için; bilhassa sizin ve benim için yeni bir faaliyet sahası açılıyor - millî saha. Bugün millî mukadderat meselesinin bu

coşkun zamanında bizlerin vatandan uzakta kalması suçtur. Millet bizi yetiştirdi, biz de bu zor zamanlarda milletimizin yanında olmalıyız. (S:271).

...1905 Devrimi, bize millî matbuat, ana dili, kısmen de olsa millî okul bahşetti. Devrim sedası asırlardan beri cehalette boğulan halkları eğitim ve medeniyet yoluna sevk etti. Bu devrim, millî mukadderat amacı taşımali, artık merkezî idare yok olup federatif yönetim şekline geçilmeli...

Rüstembey, uzun bir iç muhasebesi yapıp karşı tarafa nefretler yağdırmaya başladı. Artık cephe işleri onun ilgisini çekmiyordu. Millî bir manevra alanı arıyor, kendi halkına karışmak onun dert ve neşesine ortak olmak istiyordu... (S:179).

Zemstvo Baş İdaresi'nden tamamen istifa eden Rüstembey, Millî harekâta katılmak için hazırlık yapar.

...Rüstembey, Zemstvo Baş İdaresi tarafından teklif edilen yeni görevi reddedip hizmetten tamamiyle çekilmişti. Millî harekâta katılmak için hazırlık içindeydi (S:179).

Ondaki millî şuurun uyanması tamamen Ukrayna ve Polonyalıların kendi millî değerlerine sadık kalmalarıyla ilgilidir.

Bence zamanınız bol ama coşkunuz yok ve millî hisleriniz ölmüş durumda. Bakınız, Polonyalıların millî okul açma hakları yok. Hükümet, Polonya dili ve kültürü ile şiddetli bir şekilde çekişiyor. Fakat Polonya dilini bilmeyen, kendi dilinde konuşmayan bir Polonyalıyı bile bulamazsın. Polonya'ya gönderilen Rus memurları bile Polonyalaştırıyorlar (S:102).

Ukrayna, fırsatı affetmiyor. Cepheden Ukraynalıları yavaşça çekip kendi millî ordularını kuruyor ve geçici hükümetten özerkliklerinin tanınmasını talep ediyor, okullarını özelleştiriyor, millî basın-yayın için çalışıyorlar... Öğrencilik zamanımızda Kiev'de Ukraynaca konuşanı duymamıştık. Ama artık yavaş yavaş duyuyoruz...

Çarın zamanında yalnızca tek gazeteleri vardı ve onu da savaş başlar başlamaz hükümet kapamıştı. Bak şimdi ne kadar gazete ve mecmuaları var... Şimdi bir de bizim halimize bak! "Kaspi" İttihad-ı İslam'ın kuyruğundan vazgeçmiyor. (S:214).

Rüstembey, milletin geleceği için elinden gelen her şey yapmaya çalışır

Millet kelimesi geldiğinde, herkes gülümsedi. Akabinde Rüstembey'e baktılar. Rüstembey ciddi bir tavırla ile şöyle devam etti:

-Şaka yapmıyorum. Milletimizin bu acı durumu bazen beni öyle bir hâle sokuyor ki neredeyse aklım başımdan gidecek gibi oluyor, dedi (S:95).

O yakın arkadaşı ile millî davasını sürdürmek için "Millî Komite" isminde bir teşkilat kurar.

...Söylediklerinden sonra Rüstembey, sanki sessizliğe gömüldü. Bu esnada Kulamırza da "Müsavat"ın programını inceliyordu. Sayat Bacı bir şeyler düşünüyor, arada kaşları kalkıp iniyor ve yanakları kızarıyordu. Çok geçmeden:

- Bana bakın, siz burada parti mi kurmak istiyorsunuz?, dedi.

Rüstembey:

- Parti değil, millî teşkilat kurmak istiyoruz, diye cevap verdi.

Biz ideolojimizi anlatacağız, isteyen katılır... (S:277).

Daha sonra yazar, Rüstembey'in teşkilatına katılan gençlerin nasıl bir millî şuura sahip olduklarını anlatır.

Bunlar ruhen de birbirlerine zıt yaratılmış kişilerdi. Buna bakmayarak millî his bunları millî teşkilat altında toplayabilmişti. Lakin bunların millî hisleri de belirli bir özelliğe sahipti. Aile ve çocukluk muhitleri bunlara bu hissi vermemişti. Sadece bunlar dinî kaynaktan beslenmişlerdi. O zaman, bunlardaki millî his doğal değil taklidi olarak doğmuştur. Kiev'de Polonyalı öğrencilere rastladıkları zaman onların Rus dilini boykot etmelerini, millî anane ve tarihlerine sarılmalarını görmüş, Yahudi, Gürcü, Ermeni ve başkalarının millî teşkilatları ile yakından tanışıp onların kendi mefkûreleri yolunda nasıl çarpıştıklarının şahidi olmuşlardı... Bir sözle başkalarını taklit ederek: "Bizim de bir duruşumuz olmalıdır" demişlerdi. Rüstembey, bu durumu kullanarak çeşitli fikirler taşıyan bu öğrencileri bir araya toplayabilmişti. (S:283).

B.Hürriyet

Rüstembey, milletin aynı zamanda kırk milyon Türk-Tatar halkının hürriyetine kavuşmasını ister.

Rüstembey, Rusya'da yaşayan kırk milyon Türk-Tatar halklarını gözlerinin önüne getirdi. Bunlar üç yüz seneden beri Çar Hükûmranlığında olmanın zulmünü görmüş; Kazan, Kırım, Astragan ve Sibîrya Hanlıkları dağıtılmış, Orta Asya bağımsızlığı nerdeyse mahvolmuştur. Aynı zamanda Dağıstan ve Azerbaycan, özgürlüklerinden vazgeçmeye mecbur olmuşlar. Rus muhacirleri Çar Hâkimiyeti sayesinde sel gibi akararak Türk-Tatar halklarını ezip birbirinden ayırmışlardı. Bir kısmı göçmeyi mahkûmiyete tercih etmiş, diğer kısmı asimile olmuşlardı (S:178).

Kırk milyonluk Türk-Tatar halklarının mahkûmiyetten kurtulmasını şiddetle arzuluyordu. Devrime de her zaman bu açıdan bakarak gidişatın doğru olup olmadığını kestirebiliyordu. Rüstembey'de sınıf diye bir anlayış yoktu. O, milleti bir dilde konuşan, bir anavatanı olan, bir toprakta yaşayan ve bir ideoloji taşıyan yekvücut bir kitle gibi tasavvur ediyor ve onun hür yaşamasını istiyordu. O, aynı kökten gelen dillerdeki ayrılıkları lehçe ve ağız olarak kabul ederek ortak edebî dilin, şiveleri alt edeceğine inanıyordu.

Bu fikirlerine bakıldığında Türk-Tatar dünyasının birleşerek tek bir devlet teşkil etmesinde hiçbir engel görmüyordu. Rüstembey, Lenin'in millî görüşünü de kendi anlayışı ile süsleyerek kabul etmişti. Bundan başka Lenin'in emperyalistlere karşı hareket etmesi Rüstembey'in desteğini kazanmıştı. Milyukov, İstanbul'un ilhakını istediği halde Lenin bunun tamamıyla aleyhindeydi. Lenin, tüm doğu halklarının anavatanlarında bağımsız yaşamalarını talep ediyordu (S:195).

C.Özerklik veya federal cumhuriyet.

Özerklik meselesi o dönem sadece Azerbaycan Türkleri için değil aynı zamanda Çarlık Rusya'nın esaretinde yaşayan birçok halkın da en güncel sosyal meselelerinden biridir.

Milletleri avucunun içine alabilmek için herkes bir vaat verir. Çar hükûmeti Polonya'ya bağımsızlık, bize de özerklik vaadinde bulunmuştu. Şimdilikte çare millî özerklik için çalışmaktır (S:274).

Heyecanlı ağızlardan kopan millî şarkı Rüstembey'in biraz önce geçirdiği dehşeti dağıtmaya başladı. Millî özerklik meselesi onun tüm vücudunu kaplayarak kanatlandırdı. (S:209).

Kısa bir zaman sonra Kulu ayağa kalkıp:

Zamanın siyasî inceliğinden, tüm halkların özerklik için çalıştıklarından, Ukrayna hükümetinin geçici hükümetle razılaşmayarak ordu teşkil etmesinden ve bu gibi birçok şeyden bahsetti (S:212).

Velibey! Ukrayna özerklik bayrağını kaldırarak başka milletleri arkasınca götürüyor ve ekonomik sıkıntılar ülkeyi karmaşaya sürüklüyor... Böyle bir zamanda bu siyaseti yürütmek akla uygun mu? (S:214).

...Maksat Azerbaycan'ın özerkliği ise olaya dinî açıdan değil; devlet açısından bakmamız lazım(S:277).

Rüstembey'in rehberliği altında Azerbaycan'ın özerkliğine ait makaleler bu mecmuada basılmaktaydı... (S:297).

Müfreze reisi olarken yardımcısı Vanya onu, Bolşevik sohbetlerine katmak ister fakat o federatif cumhuriyet sistemin taraftarı olduğunu söyler ve Vanya'nın teklifini kibarca reddeder.

...Rüstembey, monarşist olmadığınızı biliyorum, bilakis Çar yönetimine düşmansınız. Hürriyeti de samimî gönülle istiyorsunuz, Katedlerin çizdiği yol da hoşunuza gitmiyor ve onların İstanbul'a göz dikmeleri sinirlerinize dokunuyor. O zaman yolunuz Sosyalistlerle birdir... Bolşeviklerden başka doğru dürüst Sosyalistler var mı?, dedi.

Rüstembey gülümseyerek:

- Bunların hepsi doğrudur lakin... Ben esir bir milletin mensubu olduğum için federatif yönetimden daha uygun bir yöntem düşünemiyorum. Bolşevikler federatif yönetimi kabul ederlerse er ya da geç onlarla omuz omuza savaşıcağımdan emin olabilirsiniz! (S:243).

- Bize "Müsavatçı" denemez. Biz millî sahada çalışıyoruz ve şimdilik kendimize bir isim de koymuyoruz. Eğer ileride münasip olursa "Türk Federalistleri" ismini taşıyız.

Kulamırza gülümsedi ve onunla aynı fikirde olduğunu söyledi (Studentler: 276).

2.6. Studentler'de Sosyal Meseleler

Romanı incelediğimiz zaman milliyetçilik, millî şuur, hürriyet veya özerklik, geri kalmışlık, cehalet, kadınların eğitilmesi, ahlak, Ana diline sahip çıkma, kendi ana dillerini hor görme, çağa ayak uyduramama, öğrencilerin kendilerini geliştirmemesi, Müslüman yobazlara eleştiri, görüş farklılıkları, inançsızlık, meslek aşkı, misafirperverlik, arkadaşlık gibi konuların ele alındığını görüyoruz. Yukarıda sıraladığımız bu gibi konular; romandaki aslı kahraman ve diğer karakterlerin içtimaî veya siyasî hayattaki faaliyetleri, şahit olduğu olayları, bakış açıları hakkında önemli bilgiler sunar.

Fırka Ayrılıkları ve Görüş Farklılıkları: Romanın güncel sosyal meselelerinden biri de öğrenciler arasındaki görüş farklılıkları ve fırka ayrılıklarıdır.

Kiev-Türk öğrenciler tarihinde ilk defa olarak parti ayrılıkları duyulmaya başladı. Önceleri "Hemşeriler Cemiyeti" etrafında toplanıp yalnız medenî gelişim mefkûresi taşıyan gençler artık eski düşüncelerini kabul etmiyorlardı. ESER¹¹, Menşevik, Bolşevik ve millî demokratik platformları ileri sürerek herkes belirli program dairesinde hareket etmeye çalışıyordu.

Konuşmalar, bir dizi münakaşa doğurdu ve sonuçta toplantı birkaç gruba bölündü. Selman'la Ahmet Bolşevik; Halil Menşevik; Mircefer ESER olarak öne çıktılar. Toplantının ekseriyeti ise millî mefkûre fikrini taşıyan tarafsızlardan ibaretti. Bunlar hiçbir partiye mensup değillerdi. Millî harekete yapacakları katkının şekli ve yöntemi de henüz kesinleşmemişti (S:213).

Devrimden önce siyasetle meşgul olmuş Türk öğrenciler, devrimden sonra farklı farklı fırkalara ve siyasî gruplara ayrıldı. Bunlardan bir kısmı yurt dışına taşınıp Avrupa kapitalistlerinin etkisine düştü; diğer kısım ise hâlâ Şura Birlikleri'nde çalışmasına devam ediyor (S:147)

Kulu ayağa kalktı:

- Arkadaşlar, şimdilik "Hemşeriler Cemiyeti" yönetimi, bu toplantıdan haberdar değil. Ancak, iş düzene girdikten sonra yönetimi haberdar edeceğiz. Bu arada teşkilat yönetiminin biraz tembel olduğunu itiraf etmeliyiz. Şölenin mevsimi geçmeden hemen yapmamız lazım.

Şimdiye kadar başını aşağı eğip tespîh çeviren Ocakverdi, rüyadan uyanmış gibi oldu:

-Arkadaşlar, aramıza nifak düşer. Bunu şeriatımız bile yasaklar. En iyisi, şölen meselesinde herkesin fikrini alalım, Kiev'de yüzü aşkın Müslüman öğrenci var. Bunlara da haber vermek gerekir, dedi (S:75).

Kendi Ana Dillerini Hor Görme: Bir diğer sosyal mesele Azerbaycanlı öğrencilerin kendi ana dillerini beğenmemesidir. Rus okullarında okuyan Azerbaycanlı gençler, bir nevi asimile oldukları için kendi ana dillerinde konuşmayı bile geri kalmışlık gibi algılar. Başka bir neden ise ana dilinin kapalı ve zorluğunu sürekli vurgularlar. Bu diyalogda, Fatma, Rüstembey, Şirin ve diğer öğrenciler arasında karşılıklı olarak fikir tartışması yapılmaktadır. Kimi dilin zorluğundan, kimi ana dilinin geri kalmışlığından, kimi de dilimize az zaman ayrılmasından bahsederek kendi düşüncelerini dile getirmektedirler.

Rüstembey sol taraftaki yazı masasına yaslandığında "Vakit" gazetesi onun dikkatini çekti. Gazeteyi alıp:

- Fatma Hanım, "Vakit"i nereden buldunuz?, dedi.

- Ufa Şehrinden göndermişler.

Rüstembey biraz da okudu:

- Birçok yerini anlıyorum, ama bazı sözler var ki, manasını anlamıyorum.

Fatma Hanım:

Ben de bazı sözlerin manasını anlamıyorum. Çünkü "Vakit" bizim Tatar Türkçesinde yazmıyor, dedi.

¹¹ "Sosyalist-Revolusioner" sözlerinin kısaltılmış baş harfleri.

Yanlarında duran diğer öğrenciler bu konuşmadan heveslendiler ve dikkatle dinlemeye başladılar. Şirin:

-Bizim Kafkasya gazeteleri öyle bir dille yazıyor ki bir türlü anlayamıyorsunuz. Bundan dolayı Rüstembey de bizi kınıyor ki neden Türk gazeteleri okumuyorsunuz diye.

Rüstembey, konuşmada kendi adının zikredildiğini görerek elindeki gazeteyi masaya bıraktı ve ciddi bir simayla:

-Tabii, bu konuda aşırıya kaçanlarda var fakat bazıları da var ki basit bir dilde yazıyorlar. Örneğin, "Molla Nasrettin" mecmuası.

- "Molla Nasrettin"i okuyup anlıyorum. Eğer diğer gazeteler de bu dilde yazılsa anlamakta zorluk çekmeyiz.

- Ne kadar kolay bir dille yazılsa da yine de anlayamıyorsunuz. Çünkü konuştuğumuz dili az kelimeden teşekkül eden zayıf bir dildir. Bu dil, aydın tabakasının düşüncelerini ifade etmekte acizdir. Bundan dolayı bir tartışmamız ve bilimsel bir sohbetimiz olduğunda, kendi dilimizi bırakıp Rusça konuşuyoruz. Bu kusurumuzu düzeltmek için dilimizi genişletmeli veya yabancı dillerden bir hayli sözcük almalıyız.

- Hali hazırda ifrat dilde yazsalar da gazetelerimiz bu yolda ciddi çaba sarf ediyor. Ayrıca siz de yeni gazeteleri okuyup dilimize yeni dâhil olan kelimeleri öğrenmek zorundasınız.

Şirin yine, ısrarla:

- Ne kadar okuyorum, yine de anlayamıyorum.

- Cengiz, ben de bir kere istedim ki Türkçe okuyayım baktım olmuyor, hakikaten insan zorlanıyor, dedi.

Şirin ve Cengiz'in konuşmasını Halil de onayladı. Rüstembey sinirlenir gibi oldu ve sesini biraz daha yükseltti, dudaklarına acı bir gülümseme uyandı:

-Canım, siz on beş sene boyunca Rus okulunda okuyup her yerde, her zaman Ruslarla onların dillerinde konuşuyorsunuz, ama hâlâ Rusça doğru dürüst konuşamıyorsunuz. Bir kitap okurken, sözlüğü saat başı açıp yabancı kelimelerin anlamlarına bakıyorsunuz. Fakat iki ay içinde hemen Türkçeyi tamamen öğrenmek istiyorsunuz. Sizler kendi dilinizi asla sevmiyorsunuz, eğer sevseydiniz onu öğrenmek için her türlü zahmete katlanırdınız, dedi.

Şirin mizahi bir gülücükle:

-Yahu Rüstembey, kusura bakma ama sen hep soyut kelimelerle konuşuyorsun. Bugün yaşadığımız koşullarda Türkçeye yer yoktur, ya da doğrusu hiç ihtiyaç bile gerekli değil. Okullar Rusça, kurumlar Rusça vs. bir sözle ekmeğimiz bu dilden çıkıyor. Herkesin kendi anadilini iyi bilmesi lazım, anlıyorum. Ancak öğrenecek vaktimiz yok, dedi.

Rüstembey Şirin'in söylediği sözlere ikna olmadı:

- Bence zamanınız bol ama coşkunuz yok ve millî hisleriniz ölmüş durumda. Bakınız, Polonyalıların millî okul açma hakları yok. Hükümet, Polonya dili ve kültürü ile şiddetli bir şekilde çekişiyor. Fakat Polonya dilini bilmeyen, kendi dilinde konuşmayan bir Polonyalıyı bile bulamazsın. Polonya'ya gönderilen Rus memurları bile Polonyalaştırıyorlar...

Fatma Hanım söze karıştı:

-Bize karşı büyük bir baskı var, kendimiz de Ruslarla iç içe yaşıyoruz. Ama buna rağmen hepimiz dilimizi biliyoruz ve edebiyatımıza da ilgi duyuyoruz.

Şirin güldü. Fatma Hanım'ın yüzü morardı.

- Azerbaycan dilinin yarısı Rus sözüdür, dedi. Örneğin, "Pyat rekât namaz soverşayem..."¹² Herkes güldü, Fatma Hanım ise kahkaha ile güldü. (S: 102-103).

¹² "Beş rekât namaz kılıyoruz"

Kendi Milletine Güvenmeme: Yüzyıllardır Çar yönetimi ile idare edilen Müslüman-Türk toplulukları kendilerine olan güven duygusun nerediye kaybetmişlerdir. Gençlerden birçoğu bunu baştan bile kabul etmişlerdi.

-Canım, tüm sıkıntılar kendimize güvensizlikten kaynaklanıyor (S:66).

...Arkadaş, bizden bir şey olmaz! Kim olduğumuzu bile idrak edememişiz. Müslüman'ım diyorsun, fakat bu üç yüz milyonun neresindesin? Şimdilerde de kendine "Türk" demeye başlamışsın. Toplumumuz Türk olduğumuzu biliyor mu? Biz kendi kimliğimizi tanımazsak, başkalar bizi hiç tanımaz. Biz kendimizi boşuna Ermeniler ve Gürcülerle aynı kefiye koyuyoruz, dedi (S:67).

Cengiz söze karıştı:

-İnsan yetiştirmek kolay mı sandın? Rus okullarından yüzde bir oranda insan yetişse büyük iştir.

Nasıl yani yetişmiyor? Madem yeni bir kültüre ayak bastık yetiştirmemiz lazım. Öyle insanlar yetişecek ki, belki seni de beni de geçip yerimize oturacak, kim bilir. Halkın uyanması bambaşka bir şey, kimse bunu kestiremez. Bir de bakacaksın ki, tüm bu sıkıntılardan sonra ülkenin her köşesinde fidanlar açmaya başlamış (S:67).

Çağa Ayak Uyduramama: Öğrenciler, neden Avrupa toplumu gibi kültürlü olmadıklarını ve zamana ayak uyduramadıklarını birçok konuşmada dile getiriyorlar.

- Altı yedi yüz yıllık edebiyatı olan bir halka "kültürü yok" diyebilir miyiz? Yani, Avrupa kültürünü almamışız diye kendimizi hor mu görmeliyiz?

- Sözümlü kesme, biraz sabrın ol! Biz yeni medeniyete 1905'ten sonra başlıyoruz. Nerediye beş sene oldu. Bak gör bu beş senede neler yaptık? Basınımız, yayın evlerimiz, tiyatromuz, az çok kendi millî okullarımız var. Aynı zamanda aydınlarımız da yetişmektedir. Başka ne istiyorsun? Yüzyıllardır uyuyoruz. Daha şimdilerde kendi kendimize geliyoruz.

Şirin'in konuşması Celal'i tatmin etmedi ve o yine evvelki gibi kesin olarak:

-Hiç, bugün de uyanmamışız, deyip ayağa kalktı. Biz de iş yapacak adam yok dostum, yok işte! Vesselam! (S:66).

Cengiz ciddi bir sesle:

- Rüstembey haklı, fakat bizi Polonyalılarla karşılaştırması yanlış. Polonyalılar yüksek bir kültüre sahip bir millettir. Zamanında büyük bir devlet kurmuşlar. Bundan dolayı Rus kültürü onlara nispeten düşük olduğu için Polonyaları etkilememektedir. Durumumuz tamamen farklı. Biz hala modern kültüre sahip değiliz ve olan kültürümüz de çağ dışıdır. Bundan dolayı Rus kültürüne dokunur dokunmaz onun etkisinde kalıp Ruslaşıyoruz... (S:103).

Ahlak: Ahlak, romanda işlenen bir diğer sosyal meselelerden biridir. Rüstembey'in ev sahibi Sofya Hanım'a ahlak dersi vermesi romanın önemli kesitlerindendir. Sofya'ya eşine sadık kalması, ona asla ihanet etmemesi gibi tavsiyelerde bulunup ailenin dağılmasına neden olmamak için başka eve taşınır.

Çünkü ben geçici olarak sizin evde yaşayan birisiyim. Bugün veya yarın gideceğim! Kim bilir, sizinle görüşmek kısmet olur ya yok. Ama kocanız hep yanınızda olacak. Eşinizin hukukunu çiğnemeğiniz!

-Beni affedin. Ben sizin iyiliğiniz için söylüyorum. Sizin kocanız iyi insandır, benim de hatırıma çok sever. Dolayısıyla ona ihanet etmek insanlığa yakışmaz. Emin olun ki, o gecedeki olaydan sonra eşinizle konuşmaktan utanıyorum ve yüzüne bakamıyorum. Onu her gördüğümde nutkum kesiliyor.

-Sofya Hanım, Allah aşkına, beni affedin!, dedi (S:90).

- Gerçekten de Rüstembey'in hayat felsefesi böyle miydi?, dedi.

-Tabii ki de. O, her yerde büyük filozof gibi hareket ediyordu. Nerde bir kızla konuşsa sohbetin sonunda Rüstem, kıza "siz benim bacımsınız" diyordu. Bu yüzden kızlar daima ondan uzak duruyorlardı. Hı-hı-hı (S:46).

Kadınların eğitilmesi: Romanda dikkat çeken bir diğer sosyal mesele kadınların okutulmaması ve cahil bırakılmasıdır. Rüstembey'in en büyük isteklerinden biri de Azerbaycan kızlarının kendi memleketlerinden çıkıp yurtdışındaki gelişmiş üniversitelerin birinde okumalarıdır. Rüstembey her zaman Türk kızlarının okumasını ister ve başka halkların kızlarından geri kalmamalarını arzular.

Fatma Hanım nerdeyse Kiev'e geleli bir sene olmuştu, üniversitenin tıp fakültesini kazanmıştı. Onun Kiev şehrine gelmesi Türk öğrenciler için eşi görülmemiş bir olaydı. Çünkü Fatma Hanım'dan önce bu şehre hiç Müslüman kız öğrenci gelmemişti. Bundan dolayı Fatma Hanım herkes için saygıdeğer biriydi. Fatma Hanım'ın gelmesini herkesten önce öğrenen ve araştırıp onunla tanışmak isteyen Rüstembey olmuştu. (S:99).

Şimdi size soruyorum, aydınlarımızın hali uyumaktan bıkan bu gencin durumunu andırıyor mu? Karanlık içinde çürpünerek yine umutlarını kaybetmiyor ve doğu tarafta bir kurtarıcı alamet arıyordu. Ey aydınlar, karanlığın hükümranlığı artık bitmiştir. Tan yıldızını görmüyor musunuz? (elini Fatma Hanım'a uzattı). Yarınlar artık yakındır, güneş çıkacak ve hayat verici yansımasıyla yeni âlemi aydınlatacak. Ey halkın umudu! Ey Sevgili bacımız! Mübarek kademleriniz hayırlı olsun! (S:127).

Rüstembey:

- Kulamırza dedi, galiba Kafkasya topraklarından gazete falan da getiriyorsun.

- Evet, kendime "Kaspi" geliyor, Sayat'a da "Açık Söz" getiriyorum. Çünkü Sayat sadece Türkçe okur, diyerek Kulamırza gülümsedi ve hoş bir edayla karısına bakıp ekledi:

- Rusça okumaya da başlamıştır artık.

Halil:

- Sayat bacı dedi, bu devirde Rusça konuşulduğu zaman anlamamız gerekir.

Sayat utangaç bir şekilde yere bakarak:

- Biraz anlıyorum... Ancak hâlâ konuşamıyorum.

-Müslümanlar böyledir işte, kız çocuğunu okutmazlar, benim gibi cahil bırakırlar. Ana dilimizi dahi Kulamırza'dan öğrendim. Bilseniz, önceleri nasıl korkarak okuyordum (S:226).

İnanç tartışması: Bir başka sosyal mesele din tartışmasıdır. Romanda dinî tartışmalar ara ara aktarılmaktadır. Özellikle yazar, öğrencilerin kafalarının ne kadar karmaşık olduğu, manevî olarak sıkıntı çektikleri, yobaz dindar görünümlü Müslümanların İslamiyet'i ne hale getirdikleri gibi konuları dile getirmeye çalışmaktadır.

Celal:

-Din ve millet adı taşıyan müessislerimiz "İslamiyet Otel", "İslamiyet içkileri", "Milli sigara", "Milli rakı"... adı altında bin tür oyundan çıkmıyorlar mı? Bunun yanı sıra milletin ve dinin adını kullanarak halkı aldatmıyorlar mı? (S:48).

Unutulmamalıdır ki dinin suçu yoktur, dedi.

Rüstembey kesin bir şekilde karşı çıkarak:

- Günah dinin ta kendisindedir. Her zaman yaşamla din arasında büyük bir uçurum olmuştur (S:95).

-Bizim din farklı, bunlarınki farklı, dedi.

-Fark filan görmüyorum, dinlerin hepsi gelişmeye engeldir.

-Bence, öyle değil. Bugünkü, Hristiyan âlemi medeniyetin beşiği, İslam âlemi ise cehaletin yuvasıdır. Sonuç olarak, bunları muhakeme etsek dinler arasındaki farkı açık aşikâr görebiliriz (S:152).

"Bakü sokaklarında kabadayılar Türk kadınlarının ayaklarından topuklu çizmelerini çıkarmışlar..." Böyle bir dehşet olur mu? Ah... Velibey, içelim de bari dertlerimizi unutalım. İslamiyet bizim sonumuzu getirdi (S:214).

Hile: Öğrenciler arasında çekememezlik, birbirinin ayağını kaydırma ve hile gibi konular romanın en güncel sosyal meselelerindendir. Bunu daha çok romanın kötü karakterleri olan Kulu, Teymurbey gibi karakterlerin olduğu konuşmalarda açıkça görebiliriz.

Dostum, Teymurbey sizleri aldatıp bizlerin üzerine gönderiyor ancak kendisi hiç kâğıda imza bile atmıyor. Korkuyor ki sözü yere düşer. Adam bildiğin kurnaz ve hilekârdır. Ne zaman bizi görse yine diyecek ki bunlardır ortalığı karıştıran (S:54).

Halil, çok saf kalpli öğrenciydi. Kurnazlığı olmayan saf birisiydi. Bundan dolayı Kulu'nun görünüşüne ve konuşmasına aldanıp onu temiz birisi olarak biliyordu. Dolayısıyla Rüstembey'in ne demek istediğini doğru dürüst anlayamadı:

Bak, Halil! Kulu'nun teşkilat işleriyle ilgili yürüttüğü siyaset hoşuma gitmiyor. Aramıza nifak tohumu serpmek, entrika yaratmak... (S:120).

Behram ayık olduğu için Kulu'nun bu nezaketine çok da ehemmiyet vermedi ve isteksizce "teşekkür ederim" demekle yetindi. Hatta onun bu "samimiyetinin" arkasında bir çıkar olduğunu çok iyi biliyordu.

Behram hata yapmamaya çalışıyordu. Kulu, Behram'ın aracılığıyla bazı sinsî planlarını hayata geçirmeyi planlaştırmıştı. (S:77).

Bu konuşmadan sonra Kulu ağızındaki baklavayı çıkartmaya çalıştı. Behram, bir Yahudi tüccarına İran pasaportu ayarlamalı, aynı zamanda bir başkasının yerine de imtihana girmeliymiş.

Bu teklifler, Behram'ın çok da ilgisini çekmedi. Nedeni ise vaktinin olmaması idi ve bundan dolayı kesin bir şey söylemedi (S:78).

Millî Mukadderat: Millî mukadderat, söz konusu romanında geniş yer tutan sosyal meselelerden biridir. Öğrenciler arasında görüş farklılıkları olsa da millî mukadderat meselesinde her zaman hemfikir oldukları görülmektedir.

O, "Tercüman" gazetesini ekolüne mensup olarak "dilde, işte, fikirde birlik" taraftarıydı. Bundan dolayı millî mukadderat diye düşündükte Azerbaycan'la beraber Türkistan, İdil Boyu ve Kırım'ı da nazarında tutuyordu (S:193).

Kasparyan oturup düşündü.

- Millî mukadderat, asrın en keskin meselelerinden biridir (S:274).

Millî mukadderatımızı işçilerin yoluna bağlamalıyız. Ve aynı zamanda millî sorunun çözümü demek ülkemizde, millî sermaye ve millî feodalizmin gelişimi demektir. Aslına bakılırsa bu da zulüm hükümlerinden başka bir şey değildir. Yoldaşlar zulüm zulümdür. Şunu millîsi veya gayri millîsi yoktur. Hangi şekilde olursa olsun zulüm yok edilmelidir. (S:94).

...1905 Devrimi, bize millî matbuat, ana dili, kısmen de olsa millî okul bahşetti. Devrim sedası asırlardan beri cehalette boğulan halkları eğitim ve medeniyet yoluna sevk etti. Bu devrim, millî mukadderat amacı taşımalı, artık merkezî idare yok olup federatif yönetim şekline geçmeli... (S:179).

Rüstembey, İslamiyet mefkûresini desteklemese de Turan ideali taşıyanlardandı. O, "Tercüman" gazetesini ekolüne mensup olup "dilde, işte, fikirde birlik" taraftarıydı. Bundan dolayı millî mukadderat diye düşündükte Azerbaycan'la beraber Türkistan, İdil Boyu ve Kırım'ı da göz önünde bulunduruyordu. (S:193).

Ezilen halklar hürriyeti tam manası ile kabullenip millî mukadderatın artık bir çözüm bulmasını bekliyordu. Lakin geçici hükümetin çizdiği yol ve ülkeyi merkezîyet usulü ile idare etmesi mahkûm halkları umutsuzluğa sevk etmeğe başlamıştı. (Studentler: 194).

Millî mukadderat meselesi aynı zamanda Ermeni Kaspar'ı da ilgilendirmektedir. O da kendi milletinin geleceği hakkında açıkça fikrini beyan etmektedir.

Kasparyan oturup düşündü.

- Millî mukadderat, asrın en keskin meselelerinden biridir. Milletleri avucunun içine alabilmek için herkes bir vaat verir. Çar hükümeti Polonya'ya bağımsızlık, bize de özerklik vaadinde bulunmuştu. Çar tahtan indirildi vaatleri suya düştü. Şimdi de Rusya'daki partiler bu meselelerle meşguller... (S:274).

Daha sonra Rüstembey, Kasparyan'la faytonda giderken ona kendi milletinin millî mukadderatlarıyla ilgili birkaç tavsiyede bulunur.

...Biliyor musunuz, Vanya'nın seçilmesi isabet olmuş. Zemstvo teşkilatları artık miadını doldurmuş ve hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır. Bizim için; bilhassa sizin ve benim için yeni bir faaliyet sahası açılıyor - millî saha. Bugün millî mukadderat meselesinin bu coşkun zamanında bizlerin vatandan uzakta kalması suçtur. Millet bizi yetiştirdi, biz de bu zor zamanlarda milletimizin yanında olmalıyız... (S:271).

Ayrılık: Bu gibi sosyal meselelere romanın çok az bölümünde rastlıyoruz. Roman romantizmden daha çok realizme yakın olduğu için duygusal kesitler çok da fark edilmemektedir. Rüstembey'in ev sahibi Sofya'ya âşık olması ve çok geçmeden ayrılması;

aynı zamanda yine ilk görüşte Musya'ya vurulması ve kısa sürede onu terk etmesi; başka bir öğrenci olan Feremez'in sevgilisi Tosya'dan ayrılığı gibi kesitleri örnek verebiliriz.

Sofya gözlerini kaldırmayarak elini uzattı. Ayrıldılar...

Rüstembey faytona otururken yukarı baktı: Sofya pencereye yaslanıp ağlıyordu (S:145).

Tosya erdemli bir sesle:

- Bırakın beni! Beni de kendiniz gibi vefasız bilmeyin. İki aylığın derdi size düşmez, orası artık bana ait, o benim ilk ve son aşkımın meyvesidir. Çocuk artık size ait değil. Onun annesi ben ve babası, kalbimde yaşayan aşktır. Çekilin!, dedi ve Feremez'i iterek odadan çıktı.

Kapıdan çıkışı o kadar hızlı idi ki, Feremez onu durdurmaya fırsat bile bulamadı. (S:82).

Bu azabın yegâne ilacı... Ayrılıktır...

Musya gururunun incindiğini hissederek serzenişle:

- O zaman ayrılmamızı sabırsızlıkla bekliyormuşsunuz, dedi ve gözleri yaşardı (S:268).

- Bugün geri dönüyorum. Sizinle irtibatımı tamamıyla kesiyorum. Sizden tek bir söz duymak istiyorum... Bana ondan büyük teselli olamaz...

Rüstembey, Musya'nın ellerini bağrına basıp ve kilise mumlarını andıran ince parmaklarını öpüp:

- Cevap vermekte acizim... Beni unutmanızı rica ediyorum, dedi (S:291-292).

Ölüm: Ölüm konusu romanda işlenen bir diğer sosyal meseledir. Romanın birçok kesitinde bunu görebiliriz.

Evlendiklerinden bir hayli zaman sonra Alışbey'in Zeynep hanımdan üç kızı ve iki oğlu oldu. Kızının büyüğünü Sarıhesenli Nesirbey'e vermişti. Fakat çok geçmeden kızı öldü ve yerine ikinci kızını verdi. Üçüncü kızını ise Sığırlı Laçınbey'e vermişti. (S:20).

Maalesef şunu söyleyebilirim ki Ali, henüz öğrenciyken kendini asıp öldürdü (S:146).

Rüstembey, yeni haberi duydunuz mu?, dedi.

- Rasputin'i öldürmüşler (S:173).

Ağır düşünceler içinde odasına girdiği zaman masasının üzerinde bir mektup gördü. Açtı. Satırları gözden geçirdikten sonra içini çekti. Bugün sabah Zagorin'in intihar haberini veren Boris, Rüstembey'i cenaze merasimine davet ediyordu (S:189).

Benim bir arkadaşım vardı. Orduya çağırılır çağırılmaz kendini öldürdü. (S:264).

Her yerde terör esiyordu. Bolşeviklerin önde gelen simaları kaçırılıp kurşuna diziliyordu

. Görünüşte fark olmayan, ikisi de asker veya sivil kıyafetli adamalar, biri diğerini takip ederek öldürüyor, silah sesinden kulaklar tutuluyordu (S:325).

Olesya! Sizsiniz?, diye cesaretsiz adımlarla ilerledi.

- Başın sağ olsun!

- Annem! Annem!, diye Olesya hüngür hüngür ağlamaya devam ediyordu. (S:340).

3. BÖLÜM

AKTARMA VE METİNDEN ÖRNEK

3.1. Aktarma

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

1

Bir iki dakika geçmeden kapı biraz aralandı.

- Kim o?, diye ince bir kadın sesi duyuldu. Öğrenci kaygılı bir tavırla göz gezdirerek:

- Kiralık odanız var mı?, diye sordu.

- Evet, var, diye kız cevap verdi ve hemen kapıyı açtı. Öğrenci küçük bir koridora girdi. Hizmetçi kız sol taraftaki kapıyı açarak, odaya bakabileceğini söyledi. Öğrenci elinde şapkayla odanın ortasında durup, hizmetçi kızı pür dikkat süzdü. Hizmetçi kız; orta boylu, kırmızı yanaklı ve naif mizaçlı bir köylü kızıydı.

Öğrenci:

- Söyler misiniz, bu oda kışın sıcak oluyor mu?

Hizmetçi kız kızarıp bozarak cevap verdi:

- Çok sıcak oluyor. Geçen sene burada kalan öğrenci evde hep gömlekle oturuyordu.

Sonra öğrenci duvarın bir köşesine çekilip odayı dikkatle süzmeye başladı. Oda o kadar da kötü değildi. Öğrenci odasında olması gereken her şey vardı; masa, sandalye, lâvabo, yatak, hatta elektrikli lamba bile vardı. Daha sonra öğrenci, hizmetçi kızdan kiranın ne kadar olduğunu sorduğunda hizmetçi kız biraz duraksadı, "izninizle ev sahibini çağırayım" diye odadan çıktı. Odanın rahat ve düzenliliğinden, hizmetçi kızın saflığı ve güzelliğinden ziyade, öğrenci için mühim bir konu daha vardı ki o da ev sahibinin nasıl birisi olduğuydu. Bunun için öğrenci ev sahibinin gelmesini heyecanla bekledi. Çok geçmeden kapı açıldı ve içeriye orta boylu, sarışın, zarif bir hanımefendi girdi. Onun güler yüzü öğrenciyi çok memnun etti.

- Kusura bakmayın, zahmet ettiniz, odanın fiyatını lütfen söyler misiniz?

Ev sahibi bayan, saçlarını bir o yana bir bu yana savurarak, kibarca:

- Bu odanın fiyatı her zaman on yedi manattır, dedi.

Öğrenci:

-Elektrik parası ve odanın temizlenme işi nasıl olacak?

Ev sahibi, öğrencinin yüzüne bakmadan hizmetçi kıza doğru dönüp:

- Elektrik işini biz hallederiz, ancak siz hizmetçiyi ikna edin, dedi.

Öğrenci kabul etti. Bu sefer daha dikkatli bir şekilde odaya bakıp sordu:

- Komşu odada kimler kalıyor? Gürültü falan olmaz değil mi?

Ev sahibi gülümsedi:

- İciniz rahat olsun, gürültü falan olmaz, orası yemek odası. Zaten evde bir kocam, bir de ben varım. Kocam da çoğu zaman evde olmuyor.

Öğrenci, ev sahibi ile vedalaşarak iki gün sonra taşınacağını söyledi.

2

İki gün sonra, öğrenci odaya taşındı. Ama ev sahipleri hakkında henüz yeterli bilgiye sahip değildi. Sadece onların çok sakın ve sevecen olduklarını biliyordu. Birkaç gün boyunca ev sahibi olan hanımla bir kere koridorda karşılaşmış, onda da selam vererek uzaklaşmıştı. Ev sahibi hanımının kocasını henüz görmemişti. Bir akşam hizmetçi semaver getirdiğinde öğrenci hizmetçi kıza:

- Buraya yakın bir yerde çamaşırhane var mı?, diye sordu.

Kız ciddi bir sesle:

- İşte, bizim sokağın köşesinde "Varşova Çamaşırhanesi" isimli bir yer var. Orası iyi, dedi.

Öğrenci yeniden sordu:

- Öyle ise iyi yıkıyorlardır?

Hizmetçi kız duvarın bir noktasına bakarak:

- Çok da iyi yıkadıklarını bilmiyorum, ama idare eder.

- Öğrenci:

- Siz, kıyafetlerinizi orada mı yıkıyorsunuz?

- Hayır, biz kendimiz yıkıyoruz. Bizim öyle fazla elbiselerimiz yok.

Öğrenci son olarak:

- Peki, hanımefendinin çocuğu yok mu?

Hizmetçi kız gülümsedi:

- Hayır, yok.

Öğrenci gülerek:

- Peki neden?

- Hizmetçi kız:

- Daha yeni evliler de ondan, bir sene bile olmadı... Hizmetçi kız o kadar utandı ki sözünü bitirir bitirmez yüzü kızarmış bir halde odadan çıktı.

Öğrenci ev sahiplerinin yeni evli olduğunu öğrenmesi ile birlikte onların hakkındaki merakı az da olsa dindi. Bu haber onun gönlünü az da olsa ferahlatmıştı. Yeni evlenen çifte karşı saygı duymaya başlamıştı. Eğer ki arkadaşları, lafın gelişi "ev sahibi hanım güzel mi?" diye imalı bir şekilde soracak olurlarsa o da ciddi bir şekilde:

- İsterse güzel olsun, bana ne, başkasının karısı hakkında böyle sorular sormak hiç de doğru değil, diye cevap vereceğini şimdiden kafasında kurgulamıştı.

3

Öğrencinin kendine has bir yaşantısı vardı. Sabahları üniversitede olur, öğlenleri yemekhanede, akşamları da ya dersleri ile uğraşır ya da bir yerlere gezmeye giderdi. Bu

akşam öğrenci evde kalarak, babasına mektup yazmakla meşguldü. Mektubu yazıp bitirdi, zarfı kapattı ve sonra kalkıp yatağına uzandı. Henüz uykusu gelmemişti. Kalktı, biraz odada bir o tarafa bir bu tarafa gezindi. Kitaplarını karıştırmaya başladı. İlgisini çeken bir şey olmadı. Hepsini okumuş, satır satır incelemişti. Daha sonra ev sahibinin misafir odasında bir dolap dolusu kitap olduğunu hatırladı. Sevinçle hizmetçi kızı çağırıp kendisine kitap getirmesi için onu ev sahibinin yanına yolladı.

Ev sahibi de kitap okumakla meşguldü. Hizmetçi kız içeri girdiğinde öğrenci, ev sahibinin kapısının ardında bekliyordu. Kadın, elindeki kitabı masanın üzerine koyup, kapıya doğru baktı. Hizmetçi kız, neden geldiğini söylediği anda aniden yüzünün rengi değişmeye başladı. Hanımefendi gülümseyerek:

- Ne tür kitap istediğini bir bilsek de ona göre veririz!, dedi.

Hizmetçi kız şaşırdı. Hanımefendi duraksadı. Öğrenci kapının arasından:

- Kısa hikâyeler olursa çok memnun olurum, dedi.

Hanımefendi hoş bir tebessümle öğrenciyi içeri çağırdı. Görüştüler. Öğrenci yumuşak ve titrek bir ses tonuyla:

-Kusura bakmayın, sizi rahatsız ediyorum. Nasıl söylesem... Canım hiçbir yere gitmek istemiyor. Evde boş oturmak da sıkıcı oluyor. Bunun için sizi rahatsız etmeye mecbur kaldım. Beni mazur görünüz.

Hanımefendi memnun bir halde:

- Zararı yok... Zararı yok... Buyurun, oturun, dedi.

Öğrenci sandalye çekip oturdu. Kitap konusu unutuldu. Sonra iki taraf da büyük bir hevesle sohbete koyuldu. İlk önce hanımefendi öğrencinin nereli olduğunu sordu:

- Galiba, siz Kafkasyalısınız, dedi.

- Evet, Kafkasyalıyım.

- Tek bir arzum var, o da Kafkasya'yı görmek. Kafkasya hakkında o kadar kitap okudum, o kadar garip sözler duydum ki, ismini duyduğum zaman kalbim tir tir titriyordu.

Öğrenci sırtını sandalyeye iyice dayadı ve hanımefendiye gülümsedi. Sanki "Kafkasya eşsiz bir güzel ve ben de o güzelin yavrularındanım" söylemek istiyordu.

Hanımefendi, görmediği yerlerin hayaline kapılarak güzelliğine vurulmuş bir halde sözüne devam etti:

-Her halükarda insan, güzel ve yeşil dağları gördüğünde bütün kederlerini unutuyor... Hanımefendi, hizmetçi kıza doğru yönelerek:

-Liza, artık evde yalnız kaldığımızda sıkılmayız. Yeni kiracımız kendi ülkesinden bize masal anlatacak ve daha duymadığımız hikâyeler duyacağız.

Şimdiye kadar duvarın dibinde duran Liza masaya yakınlaştı. Hanımefendi aniden:

- Affedersiniz, isminiz nedir?

- Rüstembey.

Hanımefendi bir iki kez "Rüstembey" diye tekrar etti. Tam olarak telaffuz edemedi. Kızardı ve gayet hoş bir tebessümle Liza'ya:

- Liza, söylenmesi zor bir isim. Bizim isimler ise kolaydır. Örneğin, Sofya Sergeevna (öğrenciye yüzünü çevirerek), bu benim ismim, sizin için zor gelmiyor olmalı, dedi.

Rüstembey şu ana kadar hanımefendinin sözlerini zoraki bir tebessümle karşılıyordu, şimdi ise ciddi bir tavırla:

- Elbette, bizlere zor gelmiyor, çünkü biz çocukluğumuzdan beri Rus okullarında okuyoruz...

4

Sohbet daha da kızıştı. Rüstembey, Kafkasya hakkında hanımefendiye birçok şey anlattı, kahramanlık ve cengâverliğinden bahsetti, Kafkasyalıların gelenek ve göreneklerini tarif ederken, hanımefendinin nazarında vatanını alçaltmamak için hırsızlık ve katillik gibi olaylardan bahsetmedi.

Hanımefendi gözlerini Rüstembey'den ayırmadan onu büyük bir ilgiyle dinliyor, Kafkasya'nın güzelliğini hayaline getirerek onu büyüleyici bir ülke olarak tasvir ediyordu. Öğrencinin her sözü, hanımefendinin hayalindeki tabloya yeni boyalar ekliyordu. Hanımefendi her şeyden önce Kafkasyalıların kahramanlık ve cesurluğunu beğendi. Kıskanç erkeklerin kadın yolunda kan dökmeleri Sofya Hanım'a o kadar garip geldi ki, öğrenciye bu hususta tekrar tekrar soru sormaya başladı:

- Örneğin, ben Kafkasyalı olsam ve sizinle sohbet yaptığımı kocam görse, beni öldürür mü?

Rüstembey gülümsedi ve düşünceli bir şekilde:

-Kafkasya'nın öyle yerleri var ki, kocasının haberi olmadan karısının başka bir erkekle sohbet ettiğini görürse karısını oracıkta öldürür. Fakat öyle yerler de var ki, öldürmez sadece kıskanır.

Hanımefendi şaşkınlıkla Liza'nın yüzüne baktı ve biraz düşündükten sonra gözlerini yine Rüstembey'e çevirdi ve onu gözleri ile süzdü. Öğrencinin iri ve öfkeli gözleri, vahşi bakışı, siyah bıyıkları onu korkuttu. Sonra hanımefendi masanın üzerinden kitabı alıp dirseğini ona dayayarak elini çenesine koydu. Artık soru sormaya cesaret edemedi. Rüstembey ev sahibini eğlendirmek için sohbeti devam ettirmeye çalışıyordu:

- Sizin kuzeyde erkekler öyle naif mizaçlılar ki, eşleri veya çıktıklar kızlar, başka bir erkekle gezip dolaştığı zaman hiç kıskanmıyorlar. Bizde ise işler tamamen başka türdür. Kafkaslının hele karısını bir kenara bırak, tanıdığı bir kadın başka bir erkeğe güler bir yüz gösterirse, kıskançlıktan kendini kaybeder.

Rüstembey'in sözleri Sofya Hanım'ın sükûtunu bozdu ve hanımefendi kitabı masanın üzerine fırlatarak:

- Kıskançlık iyidir, ama yerinde olursa. Bence her şey için kıskançlık yapmaya gerek yok.

- Sizin sözlerinizin doğruluğunu inkâr edemem. Ancak kıskançlık Kafkaslının kanında vardır, ne kadar uğraşsa da bundan vazgeçemez.

Hanımefendi güldü ve şakayla:

- Demek ki, siz de kıskançsınız?

- Elbette! Elbette!

- İyi, o zaman. Diyelim ki, sizin sevgiliniz yabancı bir erkekle dışarıda geziyor. O zaman ne yaparsınız?

- Ne yapacağımı şimdiden söyleyemem, ancak şunu biliyorum ki, her ne olursa olsun, var gücümle rakibimi sevgilimden uzaklaştırırım.

- Nasıl uzaklaştırırsınız?

- Boğazına yapışıp uzaklaştırdım!

Rüstembey son sözlerini öyle bir gazla söylemişti ki, sanki o an rakibi ile savaşır gibiydi. Sofya Hanım kahkaha attı:

-Siz daha rakip olmadan sinirinizden böyle alt dudağınızı kemiriyorsanız, kim bilir gerçekten olsaydı ne yapardınız?

Tam bu sırada Rüstembey de gülmeye başladı.

5

Zil çaldı. Birkaç dakika sonra hizmetçi kız Rüstembey'e misafir geldiğini haber verdi. Arkadaşlar koridorda görüştüler. Rüstembey memnun bir tavırla elini uzattı:

- Selam Ali, hoş geldin. Ali; orta boy, ince bıyıklı, dağınık saçlı bir öğrenciydi. Hem sohbetinde, hem de hareketlerinde çok ağır başlıydı. Asla sıradan öğrencilere benzemezdi. Fikri zikri hakikati bulmaktı. Din âlimleri ile buluşup dine dair birçok meseleler sorar, zaviyelere gider, rahiplerin hayatını öğrenmeye çalışırdı. Bir imam veya bir derviş yoktur ki, onunla tartışmamış olsun. Bu yüzden de sabit bir fikre sahip değildi. Daima araştırma içerisinde sorgulayıcı bir hâl ile yaşıyordu, dedi.

Rüstembey Ali'yi odasına davet etti. Ali sıcak bir tavırla:

- Affedersin dostum, belki de seni rahatsız ediyorum, dedi.

Ali sözünü bitirdi ama oturmaya o kadar da sıcak bakmadı. Rüstembey ona sandalyeyi gösterdi, oturmasını istedi. Ali oturdu ve ellerini ovuşturarak tekrar:

- Dostum, sana engel olmuyorum değil mi?, dedi.

Rüstembey gülümsedi ve memnurlukla cevap verdi:

- Hayır, kardeş. Beni hatırladığın için ayrıca teşekkür ederim. Zaten kapımı açıp giren de yok. Müslüman öğrenciler bana gelmeye korkuyorlar. Neden? Çünkü onların ciddi sohbetle araları yoktur. Zavallıların kitap okumakla araları yok. Sanki buraya geldiklerinde kitaplardan korkuyorlar. Gerçekten de kütüphanemde korkulası bir sürü kitap var. Rüstembey gülümsedi ve sonra gözlerini köşedeki kitap rafına çevirdi.

Ali ise ciddi bir halde kitapları gözden geçirip:

- Dostum, o iri kitap Tevrat mıdır?, dedi.

Rüstembey gülümsedi:

- Tevrat... Müslüman öğrencilerini korkutan Tevrat...

Ali yavaşça kalktı, kütüphaneye doğru yöneldi:

- Affedersin, bu "Kitab-ı Akdes"e bakabilir miyim?, diyerek kütüphaneden ince bir kitap çıkarttı.

Ali kitabın sayfalarını karıştırdı. Orasına, burasına baktı ve mukaddimesini okumaya başladı. Bir müddet sükûta daldılar. Bu arada yan odadan ev sahibi hanımın sesi geliyordu ve garsonlara sipariş vermekteydi. Yukarı kattan gürültü duyuluyordu. Aşağı kattan da piyano sesi geliyordu.

Ali kitabı yerine bıraktı. Düşünceli gözlerini Rüstembey'e çevirerek:

-Babil kültürünü henüz okumadım. Ama onların tarihini ve kültürünü bir an önce okumak gerekir.

Rüstembey kısaca Babil kültürü ve Bahaîlik hakkında Ali'ye bilgi verdi. İran'ın mezhep kaynağı olduğundan ve Caferi tarikatlardan da bahsetti.

Ali, Rüstembey'in sözlerini dikkatle dinliyordu. Ara sıra soruyor ve kendi fikirlerini de dile getirmekten çekinmiyordu. Daha sonra Bahaîliğin artması hususunda sordu:

- Duyduğuma göre, Amerika'da Bahaî tarikatı gittikçe yayılıyor.

Rüstembey bu fikirlerin doğruluğuna ortak olmak istemedi ve öfkeli bir halde:

- Bence, Amerika'nın yeni dine ihtiyacı yoktur. Amerika'nın dini sanayi ve ticaretten ibarettir. Amerika'da halk o kadar işle meşguldür ki, başlarını kaşımaya zamanları bile yoktur. Din aramak işsizlik belirtisidir. Din ve mezhep icadı doğululara has bir durumdur. Hayatımızı o kadar işsizlikle, hayal ve boş fikirlerle geçiriyoruz ki, dedi.

Din hakkında yapılan sohbet Rüstembey'in en sevdiği konulardan biriydi. O yüzden konuştuğunda kızışıyor ve bu mesele hakkında geniş bilgiye sahip olduğunu göstermek istiyordu. O konuşurken tarihin kanlı sayfaları bir şerit gibi Ali'nin gözü önünden geçip gidiyordu...

Avrupa'da din düşmanı olan başlıca düşünürlerinin adları tekrar edildi. Sonunda Rüstembey hoş bir tebessümle:

- Avrupa'da dünyaya birçok düşünürlerin geldiğini, oradan büyük filozofların ve âlimlerin çıktığını öğrendim. Ancak Avrupa tarihinde din icat edenlere rastlamadım. Luther ve Calvin gibi din reformcuları olmuş, fakat yeni din uyduran olmamıştır. Ama bizim Doğu'da iki eşeğin arpasını bölmeye sağlayamayanlar peygamberlik iddiasına düşmüşlerdir, dedi.

Rüstembey kısa bir süre sessiz kaldı. Ali onun etkileyici konuşmasından düşünceye dalmıştı. Yine üst kattan gürültü geliyordu. Alt kattan piyano sesi yerine çocuk bağırması duyulmaya başladı. Rüstembey yine sözlerine devam etti:

- Ben, Bahaî yoluna girenlere dikkat ettim. Bunların içinde bir tane dahi olgun insan yok, hepsi yarım akıla sahip kimselerdir. Bir bakıma bunlara avam da diyebiliriz. Aynı zamanda bu kimseler olgunluğa erişemeyenlerdir. Zaten avam, dininde sağlam olur ve başka dini kendi dinine tercih etmez. Bilgili ve olgun insanların ise dine ihtiyacı yoktur. Onlar dinsiz de yaşamının yolunu bulmuşlardır. Namaz, oruç, hac vb. bunlar lüzumsuz şeylerdir. O yüzden bilgili insanlar yeni din aramak bir tarafa dursun, kendi dinlerine bile itina etmiyorlar. Bilgili insanlar dine kul olmayı alçaklık sayarlar. Oysa dinle bilim birbirine düşmandır, hep savaşımlar, kıyamet gününe kadar bu savaş devam edecektir.

Ali çenesindeki sakalını burarak dinliyor, bazen onun düşüncelerini onaylayarak başını sallıyor ve bazen de yüzünün çizgilerinde parlayan ifadeyle ona ortak olmadığını belli etmeye çalışıyordu. Nihayet, Rüstembey'in susmasıyla:

- Dostum, din hakkında söylediğin birçok noktaya katılıyorum. Biliyorum ki, din uydurma bir şeydir. Biliyorum ki, dinsiz de yaşanabilir. Yine, biliyorum ki, hiçbir sağlam dimağ din safsatalarına inanmaz ve inanmamalıdır. Fakat din bir emr-i vaki olarak insaniyetle beraber doğmuş ve yüzyıllardan beri insanoğluna yol göstermiştir. Bugün bizim alay ettiğimiz Konfüçyüs, Buda, Musa, İsa ve Muhammet gibi peygamberlerin ardından milyonlarca insanlar gitmiş. Aynı zamanda bunlar fedakâr ve mutaassıp insanlardır. Bu duruma ne diyorsun? Mesele dini icat edende değil, mesele beşerin din aramasındadır. Peygamber olmadan da insanın dini vardı. Ateşe, güneşe, aya, taş, hayvanlara tapan az mı olmuş?, dedi.

Ali sözünü bitirmişti, fakat gözlerinin düşünce içinde olması onun tatmin olmadığını gösteriyordu. O sanki karanlık ufukta bazı parıltılar görmüş, ancak ışık olup olmadığını kesinleştirememişti. Bu konuşmadan sonra Rüstembey düşüncelere daldı.

Ali:

- Peki, ne yapmalı?, diye üzgün bir çehre ile Rüstembey'e müracaat etti:

Rüstembey kendinden emin bir sesle:

- Hayatın amacını anlamalı!, dedi.

Sohbet gece yarısına kadar sürdü. Ali ayağa kalktı, özür diledi ve sonunda birkaç kitap alıp gitti.

6

Rüstembey, Üçdeyirmanlı Alışbey'in oğluydu. Bu bey, köyden taşınıp şehri kendisine mesken tuttuktan sonra beylik ve ağalık belirtilerini büsbütün kaybetmişti. "Bey" lafzı çoğu zaman alay konusu oluyordu: "Bey mi? Bey falan boş şeylerdi, herkesin karnı tok olsun, ondan iyi bey yok, gerisi hikâye " diyordu.

Bu birkaç yıl şehir hayatı, karısı Zeynep Hanım'ın yaşantısını asla değiştirmemiş ve soylu hanımlara mahsus ihtişamını henüz kaybetmemişti. Nereye gitse hizmetçisi arkasından nargilesini getirir, meclislerde kapıda durup hanımefendinin ayakkabıllarını gözetlerdi. Hamam seferi ise daha şaşalı olurdu. Bir görseniz. Öncelikle hanımefendi aheste aheste yürür, arkasından uşağı Hankulu bir kolunda iri bohça, öbüründe su kabı, arkadan da hizmetçi Kızıyeter çarşafın ucu ağzında, eğri gözlerini şişirterek bir elinde gümüş nargile, diğerinde pipo çanağı hanımefendiyi takip ederlerdi. Kızıyeter'in ayakkabıllarından birinin topuğu kırılıp düştüğü için aksıyordu ve zaman zaman ayağı takılıp çukura düştüğünde ise durup biraz çukura yan bakar "Hay, kurban olduğum" deyip yoluna devam ederdi.

Hamama yakınlığı zaman Kızıyeter kendini hemen içeri atar, "hanımefendi hamama giriyor" diye herkesi haberdar ederdi. Hamamcı Hürzad eli ayağı birbirine karışır. Hamam kesecisi Şeref, hemen göbek taşını yıkamaya başlardı. Hamamcı Tükezbân, hanımefendinin sırtı için hacamat hazırlardı... Ondan sonra Buhara süs eriğinin suyunun tedarikine düşerlerdi ki, hanım hamamdan çıktıktan sonra içip serinlensin. Bu hengâme birkaç saat sürerdi. Biçare Hankulu, hamamın dışarıdaki duvarına sırtını dayayıp yarı uykulu halde hanımefendisini beklerdi.

Hanımefendinin hamam sefası her zamanki gibi böyle meşakkatli olmazdı. Yalnız haftada bir defa böyle şaşalı olurdu. Ara sıra hayır ve şer işlerinde de hizmetçileri olan Hankulu ve Kızıyeter böyle tedirgin oluyorlardı. Böyle kargaşalık zamanlarında, Hankulu'ya uzun boğazlı çizme giydirip (normal zamanlarda, Hankulu çarık giyerdi), beline de uzun bir hançer bağlardı. Kızıyeter'in resmi giyimi ise gümüş düğmeli cepkenden ibaretti. Bir de üstü güllü siyah pamuk kumaştan bir dizliyi vardı ki, onu da her yere giyemezdi. Kalan boş vakitlerde ise her biri kendi işi ile meşgul oluyorlardı. Genelde ağalar, hizmetçilerine maaş vermezlerdi. Bunun yerine karınlarını doyurmaları ve giyimleri için bir miktar harçlık veriyorlardı. Bunun yanı sıra, onlara mahsus odalar bile tahsis etmişlerdi. Köyden şehre mahsul az geldiği için ağaların hayatı yavaş yavaş sıradanlaşıyor ve esnaf gibi yaşamaya başlamışlardı. Eskiden fakirlere kıyafet bağışlarıydı, şimdilerde ise bu

gelenek nerdeyse yok olmak üzereydi. Kıyafet bir kenara dursun, onların karınlarını doyurmak için imkânları bile yetmiyordu. Bundan dolayı Hankulu, bir kaç yıl geçmişti ki, kendisi için başka bir kazanç yolu bulmaya başlamıştı. O, ağasının heyetinde lahana eker, sebze yetiştirir, dut ağacına çıkıp dutları silkeler ve dut sirkesi hazırlayıp satardı. Böylece, kıyafet ve cep harçlığını temin eder ve boş zamanlarını yine beyinin ve hanımın hizmetinde harcardı.

Zeynep Hanım Akkoyunlu Cahangirbey'in kızıydı. Gençliğinde çevik ve bilgeliği ile anne ve babasının hayretine neden olmuştu. Esprili, sözünü esirgemeyen birisiydi. Cahangirbey diyordu:

- Yahu hanım, Zeynep evde kalacak. Ölmüş babamın üzerine yemin ederim ki, bu kız hangi kapıya gitse, geri gönderecekler.

Hanımının düşüncesi ise kocasından tamamen farklıydı. Kızlarının içinde ilk Zeynep'in evleneceğini önceden sezmişti. Nasıl sezmişse öyle de oldu ve on altı yaşındayken Alışbey'e kaçtı.

Alışbey, yirmi üç veya yirmi dört yaşlarında karakaşlı, karagözlü bir delikanlıydı. Her zaman at sırtında, kolunda kızıl kuş, yanında köpekleri - mesleği ava gitmekti. Bir gün Alışbey'in yolu Akkoyunlu'dan geçmiş. Bağların arasından ısıklık çalarak geçerken, gözü bahçede dolaşan iki kadına takılmış. Kıyafetlerinden anladığına göre birisi hanımefendi, diğeri ise hizmetçiymiş. Hanımefendi, beyaz ve biraz şişman kız imiş. Düzenli giyinmişti. Ortadan ayrılmış saçlarının üzerinde altınlarla süslenmiş takkesini yan takmıştı. Beyaz şalı, kulaklarına dolanmış siyah zülfünü ve uzun gerdanını toplamış bir şekilde aşağı sallamıştı. Pembe pelerin göğsünde yarım daire çizerek altın toka sarılmış ince belinde iliklenmişti. Tafta gömlek, göğsünün hoş yuvarlaklarını aks ettiriyordu. Eteğinde bir sıra beş manat değerinde altın para, boynunda altın akik taşlar vardı. Ceketinin geniş kolundan çıkıp zevkle sallanan gömlek kolları pembe boyası ile beyaz bileklerine çok yakışmış ve sanki birbirine renk verip, renk alıyordu... Bahçenin yabanî çiçekleri arasında sanki o, çiçek gibi zengin ve güzel gözüküyordu. Alışbey'i görünce kaşlarını kaldırdı, fitne saçan gözleriyle süzdü ve işveli bir sesle hizmetçisine söyledi:

- Avcılık güzel iştir.

Hizmetçisi yüz ifadesinden dünya görmüş ve çokbilmiş birine benziyordu. Çok düşünmeden cevap verdi:

- Güzel iştir ama avcıda hüner olursa!

Alışbey, bu kinayeyi anladı, her ne kadar kızın güzelliğine ve çevikliğine hayran kaldıysa da, kendini kaybetmedi:

- Avcıda hüner olur! Sona'da¹³ vefa olsa, dedi.

Zeynep Hanım bu cevaptan hoşlanarak tekrar gözleriyle süzdü ve güzel bir tebessümle Alışbey'in kalbini fethetti. Alışbey avlanmak için oradan uzaklaştı. Bir iki sülün avladı, çayın kenarında yeşil otların üzerine uzandı - akli fikri Akkoyunlu'daydı. Kızın hareketleri, sözleri ve tebessümü zihninde canlanıyordu. Kalbi sızlamaya başladı. "Avcılık güzeldir" diye kızın sözlerini tekrar etti, gözleri doldu, durdu ve metanetsiz bir

¹³Asıl anlamı ördek olup, güzelliğine göre âşık şiirinde güzelin epitetlerinden biri olarak (genellikle yeşilbaş sona bünyesinde) kullanılır.

halde ata bindi, kendi kendine: "Kız yeter ki benim olsun! Gerekirse ev basar, adam öldürürüm " diye karar verdi.

Alışbey'in cesareti gittikçe arttı. Çok geçmeden Akkoyunlu'daki evler gözükmeye başladı. Alışbey'in cesareti yok oldu, bedeni uyuştı, kızın olduğu bahçeyi görünce kalbi hızla çarpmaya başladı. Bahçede kimse yoktu. Atın üzerinden doğrularak baktı. İstedğini göremedi. Kızın birkaç saat önce durduğu otluk arazi biraz ezilmiş, çiçekler yere yatmıştı... Alışbey'in kalbindeki umut söndü. Yüreğinde acı bir yalnızlık hissetti. Ona önce neşeli ve süslü görünen çiçekler şimdi kederli, üzgün ve soluk gibi geliyordu. Ayakları ile atı kımıldattı. Sanki sahibinin üzüntüsünü hissederek, at da üzgün ve gönülsüz adımlarla yürümeye başladı. Alışbey'in gözleri hep bahçedeydi, uzaklaştıkça sanki canı, hevesi ve şevki de ondan ayrılıp, yârin bahçesinde dolaşmaktaydı. Bahçenin duvarının dibini ile akan nehrin hazine sesi keder saçıyordu.

Sevgiliden uzaklaştıktan sonra başka bahçelere rast geldi. İki yol ayrımındaki küçük değirmenin yanında atını çevirip geri dönmeye karar verdi. İçini tekrar bir umut kapladı. Sevgilinin bahçesine yaklaşıncaya atını yavaşlattı. Atın eyerinden tutup doğruldu ve başını çevirip bir kez daha baktı. Hizmetçinin ona yakınlaştığını gördüğünde sevinçten kalbi küt küt atmağa başladı. Alışbey attan indi. Sonra atı çimenliğe bıraktı. Hizmetçi gülümseyerek bahçenin duvarına yakınlaşıp elini uzattı. Alçak sesle:

- Beyim, alın şunu, dedi.

Alışbey'in kalbi çarptı ve elini uzattığı anda hizmetçinin ona ısırmış bir elma verdiğini gördü. Alışbey hayretle elmadaki ısırılan yere baktığında hizmetçi söze başladı:

- Bunu hanımefendi gönderdi, ayriyeten bir de söz iletmemi söyledi:

- Hayırdır?

- Hanımefendi dedi ki Bey'e aynen şöyle söyle:

Beyaz elmayı dişledim,
Dişledim gümüşledim,
Dostum geldi kıymadım,
Yar geldi bağışladım.

Yine Zeynep Hanım'ın keskin oku, hedefe isabet etmişti. Alışbey'in kalbine tekrar sancı girdi ve kandamları tüm vücudunu kuşattı. Konuşması kesildi. Nutku tutuldu. Sonunda:

- Yarın sabah erkenden burada hazır olsun, gelip onu alacağım, demeye ancak gücü yetti. Hizmetçi duvardan uzaklaştı ve uzaklaştıkça Alışbey'in aklı başına gelmeye başladı. Yeniden hizmetçiyi çağırdı:

- Ben, Üçdeyirmanlı Hasan Ağa'nın oğlu Alışbey'im. Sonra yanlış anlaşılmasın.

Hizmetçi güldü:

- Beyim, Zeynep Hanım da senin gibi bey neslindendir:

Cahangirbey'in kızıdır. Bu bağ bahçe, bu gördüklerin hayvan sürüsü, ekinlerin hepsi onundur...

Evlendiklerinden bir hayli zaman sonra Alışbey'in Zeynep hanımdan üç kızı ve iki oğlu oldu. Kızının büyüğünü Sarıhesenli Nesirbey'e vermişti. Fakat çok geçmeden kızı öldü ve yerine ikinci kızını verdi. Üçüncü kızını ise Sığırlı Laçınbey'e vermişti. Bundan

sonra Alışbey'in şehirde yaşayan ailesi yavaş yavaş küçülmeye başlamıştı; Zeynep Hanım, büyük oğlu Sametbey ve bir de kendisi.

Yazın ise Rüstembey okuduğu okuldan ailesinin yanına tatil için geliyordu. Bunun yanı sıra evli olan kız kardeşleri, evlatlarını da alıp anne babalarının yanına gelirlerdi. O zaman Alışbey'in ailesi genişliyor ve hayatının gidişatı tamamen değişiyordu.

Kış mevsiminde ise herkes kendi evine geri döndüğü için Alışbey'in ailesi yine normal hayatlarına devam ederdi. Zeynep Hanım hep nargile ağzında pencerenin yanında arkasını döşeğe dayayıp otururdu. Kızıyeter ona şehrin hal ve durumundan bahseder, Alışbey de camiye gider, imamın tam önünde oturarak dini tartışmalara kulak verirdi. Sametbey ise polis şefinin defterhanesinde mirza olarak çalışıyordu.

Yeri gelmişken, Sametbey hakkında da birkaç söz söyleyelim. Alışbey, köyde Sametbey için bir mürebbiye tutmuştu. Bu mürebbiye temiz kalpli, saf bir kadındı ve bu saflığı ile de Sametbey'e düzgünlük ve doğruluğu telkin etmişti. Fakat iradesiz olduğu için küçük Sametbey'e gereğince etki edememişti. Samet'te ise hala inatçılık ve istediğini yerine getirmek âdeti henüz kaybolmamıştı. İlave olarak Sametbey'in ilk evlat olması ve fazla kızamamaları haylazlığını da beraberinde getirmişti. Sametbey'e gereğinden fazla nazlı davranıldığı için çocuk hem inatçı hem de şımarık büyümüştü. Ne zaman ki büyüdü, evden uzaklaştı, hayatla karşı karşıya gelmeye başladı, o zaman hareketlerinde düzelmeler oldu. Okulda çocuklarla anlaşamazdı. Herkesi kendi düşüncesine, kendi arzusuna tâbi etmek isterdi. Bu ise yapılmayacak bir işti. Öğretmenlerle de arası iyi değildi. Hazırcevaplığı ile onları da bıktırmıştı. Bundan dolayı okuyamadı, ortaokulun dördüncü sınıfında okulu bıraktı. Önceleri gençlerle biraz dağda bahçede gezdi, dolaştı ve zamanını boşa harcadı. Sonraları bu hareketlerinden bıkarak bir işte çalışmak istedi. Alışbey onu polis şefinin defterhanesine mirza olarak işe soktu. Bir süre çalıştı. Fakat çok geçmeden oradan da çıktı. Bir yıl sonra sınavı kazanıp köy öğretmeni oldu. Buradan da sıkıldı, öğretmenliğin zahmet ve çilesi Sametbey'i bıktırmıştı. Köye geri döndü. Her ne olsa bey çocuğu olduğundan yeniden polis şefinin defterhanesine girmeyi başardı. Sametbey'in dost ve arkadaşı olmaması onu faydalı bir yola sevk etti ve kitaba sarılarak daha çok okumaya başladı.

Rüstembey, önceleri ağabeyine pek benzemezdi. Çocuk yaşlarında kendi özel işleri ile meşgul olur, okula gider, derslerini gereğince hazırlardı. Kalan zamanını evde oturur, sokağın muzır etkisine düşmezdi. Alışbey'in samimi ibadeti, temiz ve ahlaklı oluşu Rüstembey'in gönlünde dini hisler bırakmıştı.

Allah ona en yakın, en sevimli bir dost, bir arkadaş, belki bir arkadaş gibi görünüyordu. Umutlarını ve fikirlerini Allah'a bağladı. Babası namaz kıldığı zaman Rüstembey de onun arkasında namaza durur ve manasını anlamadığı sözler esrarengizliği ile onun gönlünü okşardı. Sametbey, Rüstembey'in ibadetine alaycı bir tebessümle:

- Rüstembey, dostum senden iyi imam çıkar. Boş yere Realni¹⁴'ye gidiyorsun. İyisi sen İmam Hatip okuluna git, derdi.

Abisinin bu sözleri Rüstembey'in gönlünü incitirdi.

- Ağabey, sen benim işime karışma. Allah'la benim arama neden giriyorsun?

¹⁴ 1917 Devrimi'nden önceki Rusya'da müfredatta doğal ve fen bilimlerine çok yer verilen, eski diller geçilmeyen lise.

- Ey ahmak, Allah'la senin aranda yer yoktur ki, gireyim. Allah tamdır, uçsuz ve bucaksızdır. Ondan ayrı bir şey yok. Sen niye kendini Allah'tan ayrı tutuyorsun ki?

Rüstembey, Semetbey'in sözlerine kulak verip anlamını kavramaya gücü yetemez ve çoğu zaman düşünmeye bile cesaret edemezdi. Ancak, ağabeyinin sözleri Rüstembey'i etkilerdi. Geceleri yatağında onun sözlerini hatırlayarak derin düşüncelere daldı.

Önceleri biraz korkarak daha sonraları ise her bir fikri açık bir şekilde tahlil ve tenkit etmeye başladı. Allah, peygamberler ve Tarih-i Mükaddes'deki mucizeler hakkında çok düşündü. Anlamadığı konuları Sametbey'e sordu. Samet de ona dilinin döndüğü kadar anlatmaya çalıştı. Rüstembey'i bu gibi meseleler fazlasıyla heveslendirdi. Genellikle ağabeyine müracaat etti. Sık sık tartışmaya giriştiler. Sametbey kendi fikirlerini dayatmak için ona kitaplar verdi. Kitaplar Rüstembey'in fikir dairesini genişletti, fakat kesin olarak onun inancını bozmadı. Yine âdeti üzere Rüstembey ibadetine devam ediyordu.

Rüstembey'in amcası Bakü'de yaşıyordu. Evladı olmadığı için kardeşi Alışbey'e, Rüstembey'i Bakü'ye göndermesini yazarak rica etti. Rüstembey, altıncı sınıftan sonra öğrenimine Bakü'de devam etti. Amcası Bakışbey ve karısı Nabat Hanım kısa bir zaman içinde onu sevmeye başladılar. Rüstembey de onlara kısa bir zamanda alıştı, karşılıklı saygı ve sevgi içinde yaşamaya devam ettiler.

Bakü hayatı Rüstembey'in iç âleminde büyük izler bırakmış oldu. Kendine özgü ders odasında fikir ve hayalinde farklı düşünceler canlanmaya başladı. Sametbey'in sözlerini zihninde yeniden canlandırdı ve onları fikir dairesinde yavaş yavaş çözmeye çalıştı. Bir gün Rüstembey kendi kendine:

- Allah doğmamıştır ve doğrulmamıştır. O zaman, ezelde var imiş ve her zaman var olacak. Büyüktür ve her şeyin sahibidir. Ondan ayrı bir şey yoktur, hepsi onda mevcuttur, her bir canlıya da o nüfuz eder... Allah her şeye eşit bakar. Hırs ve intikam, merhamet ve karşılık onda yoktur. Günah, sevap Allah katında eşittir; onun için "fark" anlamı mevcut değildir, dedi.

Bu gibi düşünceler Rüstembey'in kafasını karıştırdı ve sonda derin bir inançla:

- O halde Allah, bizim ibadetimize muhtaç değil. Bununla birlikte Allah'ın bizim dualarımıza ve isteklerimize ihtiyacı yoktur. Çünkü Allah'ın kanunu ve doğa düzeni, sabit ve sarsılmazdır vs., dedi.

Böyle düşünceler Rüstembey'in aklını fazlasıyla meşgul ediyordu. Çözümüne aciz olduğu meselelerde ise bilgili kişilere ve kütüphanelere müracaat ederdi. Onun ilgisini çeken meselelerden birisi de "mucize" konusuydu. Abisi ona her zaman derdi ki, "mucize diye bir şey yok, ona inanmak, akliselim insanların işi değil. Mucize, insanları aldatmak için icat edilmiştir". Rüstembey, bu sözleri sık sık aklına getiriyordu. Bir müddet sonra kendi kendine karar verip açıklama yaptı:

- Mucize, yani imtiyaz... İmtiyaz, yani doğa dengesini bozmak. Doğa dengesi ihlal edildiğinde sonsuz kanunun istikrarı sarsılır. Bu da doğanın kanuna aykırı olan bir şeydir. Çünkü sonsuz kanunun istikrarı Allah'ın adaletine delildir. Ebedi kanun istikrarsız olunca Allah'ın adaleti şüphe altına düşer, dedi.

Bu meseleyi Rüstembey, çözmüş olarak addederek diğerine geçti.

- Hazreti İsa'nın göğe yükselmesine nasıl inanılır?

Bu sözleri istemsiz bir şekilde söyleyip yazı masasına yaklaştı, oradan öfkeyle bir maden taşı aldı ve yukarı kaldırıp elinden yere bıraktı. Taş hızla yere düştü:

- Evet, taş aşağı düştü, dedi.

Sonra Rüstembey derin bir inançla:

- Çünkü ebedi kanun böyle bir kanun koymuştur. Taş göğe kalksaydı, bu ayrıcalık olurdu. Tabiat ayrıcalık tanımaz, taş da adam gibi durduğu yerden kendi kendiliğinden göğe yükselmez. Herkes aksine iman etmiş olsaydı, imtiyaza iman etmiş olurdu ve bununla Allah'ın adaletine inanmazdı...

Okulun son sınıfında Rüstembey'i ilgilendiren meselelerin hepsi çözülmüştü. Bunun sonucu olarak Rüstembey namazdan ve oruçtan uzaklaşmış ve geriye sadece onun inanıp iman ettiği tek bir Allah'ı kalmıştı. Allah'ı kendisine yaratıcı bir güç olarak tasavvur ediyor, fakat gereğince tarif ve tavsif edemiyordu. Bunun için Tevrat, İncil, Kur'an-i Kerim veya başka din kitapları okumak, felsefevi düşüncelerle vakıf olmak gerekirdi. Rüstembey için ise bu gibi düşünceler öğrencilik döneminde açıklığa kavuşacaktı.

7

Sofya Hanım bir türlü uyuyamıyordu. Aklı Rüstembey'de kalmıştı. Onun vahşi bakışı, öfkeli konuşması, Sofya'yı korkutur, onu bir türlü rahat bırakmazdı. Gözlerini sımsıkı yumarak başını yorganın altında gizliyor, öğrencinin heybetli simasını bir türlü unutamıyordu.

- Değmez diye, kaç kez kendi kendini tembihledi. Sıradan bir öğrenci için bu kadar düşünmeye değmez. Tekrardan kendine "Değmez"!, dedi. Fakat düşüncesi iradesini alt üst etti. Yeni bir güç, korkunç bir kuvvet bütün vücudunu sarmaktaydı. Aniden yerinden sıçradı:

- Fedya! Fedya!, diye ıztırabla eşini kaldırdı: - Fedya, halim çok kötü, lambayı yak. Karanlıktan korkuyorum.

Feodor Ivanoviç kalkıp lambayı yaktı:

- Bebeğim, ne oldu?, yoksa bu gün kendini soğuğa mı verdin?, dedi.

- Yok, Fedya, canım sıkılıyor.

Sofya kocasının yüzüne baktı, gülümsedi ve sonra onu sarıp başını göğsüne dayadı. Feodor Ivanoviç karısını bağrına bastı ve başını okşayarak:

- Hiçbir şeyin yok sevgilim, naz yapma, dedi.

Sofya cevap verecekmiş gibi başını kaldırıp hastaymış gibi bir hâl ile ona baktı.

-Fedya, biliyor musun ne istiyorum?

Feodor Ivanoviç karısının konuşmasından memnun bir halde:

- Biliyorum, sevgilim, biliyorum, dediyse de eşi karısının bu hareketini anlayamadı.

Sofya biraz sakinleştikten sonra lambayı söndürüp uykuya daldı. Sofya yine uyuyamadı. Rüstembey'in siması büyüleyici bir güzellikle zihninde canlandı. Bu kez Sofya Hanım, hayalinde canlandırdığı öğrencinin bakışından korkmadı, gözlerinin içine dikkatle baktı. Aniden kalbini korku kapladı, bütün vücudu titremeye başladı. Soğuk elleriyle boğazındaki haça sımsıkı yapıştı, dua okudu, Allah'ı çağırdı... Lakin ruhu bir türlü sakinleşmedi. Kendi acizliğini hissetti ve başını yastığa koyarak gizli gizli ağladı.

Kapı zili ikinci kez çaldı. Kimsenin kapıyı açmadığını gören Rüstembey kendisi kapıyı açtı. Sofya Hanım'la kocası içeri girdi. Sofya Hanım Rüstembey'i gördüğü an duraksadı, rengi kaçtı. Sonra yüzüne renk geldi, yanakları kıpkırmızı oldu. Feodor İvanoviç nazik bir şekilde:

- Siz niye zahmet ediyorsunuz ki, aslında hizmetçinin kapıyı açması gerekirdi.

Sofya Hanım kısık bir sesle:

- Galiba Liza evde yok. Kusura bakmayın size zahmet verdik.

Rüstembey:

- Hayır, efendim, ne kusuru, benim için şereftir, dedi.

Feodor Ivanoviç sarı ve ince bıyıklarını burarak tebessümle:

- Bu pazar akşamı gezintiye çıkmamışsınız, hayırdır?

- Aslında akşam gezintisine çıkmayı çok isterdim. Ne yazık ki uyuyakalmışım.

- O zaman buyurunuz bizi odaya.

-Çok güzel, diyerek Rüstembey odasına gitti. Aynayı kaptı, saçlarını taradı, giysilerini düzeltti ve bıyıklarının uçlarını biraz da yukarı kaldırarak kendisine çeki düzen verdi. Komşu odadan ses işitti - görünüşe göre ev sahipleri onu sabırsızlıkla bekliyorlardı. Rüstembey yavaşça koridora çıktı, kapıyı vurdu:

- Girebilir miyim?, dedi.

İçeriden:

- Buyurunuz!, diye sesler işitildi.

Rüstembey içeri girdi. Öğrencini yemek masasına davet ettiler. Oturdu. Masanın üstünde bir iki kitap da vardı. Sofya Hanım onları topladı ve kocasının yüzüne bakarak oturdu. Feodor Ivanoviç beyaz mendilini çıkarıp, geniş alnını sildi, gözlerinin kenarlarını temizledi ve:

- Siz evdeyken biz de sessiz sinemaya gittik, dedi.

Rüstembey kibar bir sesle:

- Doğrusu, ben resimli filmleri hiç sevmem. Hepsi birbirine benziyor.

Sofya Hanım cevap olarak:

- Çaresi ne? Evde oturup sıkılmaktansa resimlere bakmak daha iyidir.

Rüstembey:

- Elbette, doğru buyurursunuz, ama sokakta karınca gibi gezinen adamları görmeyi, şehrin gürültüsüne karışmaktansa resme bakmayı tercih ederim.

Sofya Hanım ciddi ve ısrarlı bir şekilde:

- Sürekli sokakları gezmek insanı çok sıkıyor. Ayriyeten sokakta boş boş dolaşmak bir işe yaramıyor. Feodor Ivanoviç gülerek ayağa kalktı ve alay edici bir tavırla:

- Rüstembey, benim zevcemle, resimler hakkında çok fazla tartışmayın. Çünkü o resimlere gönül veren ve bilhassa komik resimleri çok seven birisidir. Örneğin, o tarafa bu tarafa kaçışan, ayakları süt tenekesine takılan, sokağı sel basan vs. gibi garip resimleri çok sever.

Sofya Hanım kocasının sözlerini yarıda keserek:

- Hayır, kocacığım. Affedersin ama ben öyle resimlerden hoşlanmam, deyip gülümsedi, sonra tebessümünü gizledi ve eşine acıklı gibi görünmeye çalıştı.

- Bebeğim, biliyor musun, benim için yüz resimdense üç yumurtanın omleti daha iyi... Hadi bir şeyler hazırla da yiyelim.

Sofya güldü:

- Sen zaten yemekten başka bir şey düşünmüyorsun ki...

Hizmetçiyi çağırdılar, yemek istediler. Feodor İvanoviç pencereye doğru gidip, oradan tütün kabını ve sigara kâğıdını getirdi. Sigarasını doldurarak:

- Rüstembey, ben yalnız hizmette olduğum zaman sigara içiyorum, evde ise nargile. Nargilenin zevki bambaşkadır. Bunun yanı sıra, sizin sigara içmemenize de gıpta ile bakıyorum. Sizden önce bu odada bir öğrenci yaşıyordu ki, çok kirli ve düzensizdi. Masanın üstü ve odanın döşemesi bile sigara külü ve kırıntıları ile dolardı. Bundan dolayı bizim hanım, ondan hiç de memnun değildi. Sizin titizliğinizi ise çok beğeniyor ve bana hep memnuniyetle sizden bahsediyor, dedi.

Feodor İvanoviç sözünü bitirip, kahkaha ile karısının yüzüne baktı. Sofya Hanım kızardı ve heyecanını gizlemek için:

- Rüstembey, "Tayfunu" seyrettiniz mi?, diye sordu.

- Rüstembey teessüfle:

- Henüz seyretmedim.

Feodor İvanoviç kesin bir sesle:

- Çok güzel piyes, görmenizi şiddetle tavsiye ederim. Japonların vatanseverliği bize örnek olmalıdır. Piyesin bir yeri benim çok hoşuma gitti. Avrupalı birisi Japon birisinden sorar: Nasıl oldu da az zamanda ilerlediniz? Japon'un cevabı çok ilginçtir: "Devletimiz tarafından her birimizin üzerine koyulan görevi gereğince yerine yetirdik" der... Büyük sözdür!

Rüstembey gülerek:

- Bizde ise tam tersidir. Vazife denildiği zaman baştan savma anlaşılır...

Hizmetçi kız yemek getirdi. Rüstembey'e de teklif ettiler, o yemedi. Feodor İvanoviç ağzındaki lokmayı çiğneyerek:

- Azizim, her şeyden önce, makam sahibi birisinin otoritesi olmalıdır. Aptal birisini makam sahibi yapsalar onu kim takar?

Feodor İvanoviç ağzındaki lokmayı yutup zil sesini andıran kahkahayla:

-Bizimkilerden hiç umudum yok. Bizimkilerin işi "belkilere"e kalmıştır. Belki yaparız, belki düzelir vs. gibi konularla kendimiz avutuyoruz, dedi ve tekrar kahkahaya devam etti.

9

Rüstembey'in verdiği ders sonucu, üç öğrenci Türkçeden eksik olan bilgilerini gidermişlerdi. Rüstembey haftada iki kez bunlara ders veriyordu. Bu akşam Feremezlerde toplanmalıydılar. Rüstembey Halil'i evde buldu fakat Feremez ise evde yoktu.

Rüstembey:

- Yahu Halil, ev sahibi nerede?, diye sordu.

Halil kahkahayla:

- Ev sahibi her zamanki gibi kız peşinde... Bize dedi ki, siz okuyun, ben de geleceğim. Biliyordundur Halil ataları olan Kaçarlara çekmiştir. Bundan dolayı o tüm zamanını ya bıyığına ya da kıza ayırıyor.

- Peki, Perviz nerede?

-Perviz'in de keyfi yok, sabahtan akşama kadar laboratuarda "bekârlığımı yaşıyordum, dert oldu bana" diye dert yaşıyor.

Rüstembey hayretle:

-Bak, bunu anlayamıyorum işte, yahu öğrenci olasin, rızan olmadan evlendirmeye çalışsınlar.

- Her olaya kendi açımdan bakma. Tüccarların kendilerine mahsus bir gelenekleri var. Bunlar malı mülkü dağılmasın diye, zengin kimselerle evleniyorlar. Perviz'in babası fabrikatör, kızın babası zengin işadamı, vesselam. Perviz'e soran olmaz. Onun ne düşündüğü önemli değildir. Bu durum bize terstir. Çünkü biz tüccar ailesinden değiliz.

Rüstembey sustu. Kalkıp bu büyük odayı dolandı, duvardaki büyük tablolara göz gezdirdi. Duvardaki bayan resimlerini seyretti ve yerine oturdu. Zil sesi işitildi. Birisi koridor kapısını açtı. Sonra oda kapısının zili çaldı, Rüstembey ve Halil sanki sözleşmiş gibi bir ağızdan:

- Girin, dediler.

İçeri orta boylu, ince bıyıklı, kıvrırcık saçlı bir öğrenci girdi:

-Selam İskender, hep sen gelesin!

İskender herkesle görüşüp yumuşak kanepenin üzerinde oturdu.

Halil:

- İskender, evlendiğini duyduk, bu nasıl iş?

- Böyle şeylerin başımıza gelmesi gayet normaldir.

Rüstembey:

- Sen Tanrı değil misin? Nasıl oldu da sıradan bir kul gibi hareket ediyorsun?, dedi.

İskender alaylı ve şaşkın bir şekilde:

- Tanrı evlenemez mi? Ben Sami Allah'ı değilim, Yunan Tanrısıyım.

- Demek ki, Tanrılar da evlenebiliyorlarmış!

- Sadece evlenmezler, aynı zamanda her türlü hileli işleri de yaparlar!

Öğrenciler güldüler. İskender'in sözü kendisini daha da memnun etti.

- O, Yunan Tanrıları var ya çok kurnazdırlar, deyip tekrar güldüler.

Birden Halil ciddi sesle:

- Tamam da, Feremez evde yoktur diye, biz çay içmeyecek miyiz?, dedikten sonra kalkıp zili çaldı ve hizmetçiye semaver getirmesini söyledi.

Sonra İskender'e dönüp:

- Ölümü gör nasıl evlendiğini bir anlatsana?, dedi.

-Yahu, evlenmekte ne var, orası kolay. Kadınlara ait kursun yanından geçiyordum. Gördüm yokuştan bir kız gidiyor. Yer karla kaplıydı, insanın ayağı kayıyordu. Yürüyüp koluna girdim, yolun kenarına çıkardım. Bu hareketimi gören kız bana teşekkür etti. Sonra ona: "En büyük dileğim şudur ki, benim hayat arkadaşım olunuz!" dedim. Kız gülerek yüzüme baktı, hayret etti. Ben teklifimi tekrar ettim, o da kabul etti. Sonra birbirimizin adını öğrenip, Tatar imamının yanına gittik. Vesselam.

Herkes güldü. Güleşmeler o kadar şiddetliydi ki Perviz'in içeri girmesinden kimsenin haberi bile olmadı. Perviz her zamanki gibi şık giyinmişti. Fakat aynı zamanda perişan ve hayal kırıklığına uğramış bir hali vardı. Üzüntüsüne rağmen, yine de parfüm sıkmayı ihmal etmemişti. Ellerini kımıldattıkça güzel koku her tarafa yayılıyordu.

Halil gülerek:

- Perviz, Tanrı'nın evlenmesini duydun mu?, diye sordu. Perviz hayal kırıklığına uğramış bir tebessümle:

- Duydum tabii. Vallahi keyfiniz iyi, dedi ve İskender'in yüzüne baktı.

Halil:

- Perviz görüyor musun bunun halini. İradesi kendi elinde olmasaydı, kendisine "Tanrı" demezdi zaten. Henüz şimdi onun Tanrı olduğunu kabul ediyoruz.

Perviz yine gıpta ederek İskender'e baktı ve elini kulağına yavaşça koyup:

- Bekârlığımı yaşıyordum, dert oldu bana...

Perviz'in sesindeki keder herkesi susturdu. Onu dikkatle dinleyip sonunda alkışladılar. Semaver geldi. Halil çay demledi, Feremez'in reçeli olduğunu biliyordu ve reçeli bulup sofraya koydu. Aynı zamanda yağ, peynir, ekmek de ilave etti. Herkes masanın etrafına toplanıp çay içmeye başladı. Bu esnada Feremez de geldi. Feremez uzun boylu, siyah bıyıklı, geniş kalıplı, şık giyimli bir öğrenciydi. Nezaketle herkesle selamlaştı ve oturdu.

Halil:

- Ev sahibi, çay içer mi?, diye sordu.

- Terbiyesizliğe baksana bir de soruyor...

- Haklısın, biliyorum kerhaneden geldikten sonra insanın susuzluktan sonra yüreği yanıyor. Perviz yine hayretle:

- Kerhaneye mi gittin?, dedi.

- Tabii ki?! Herkesin başı senin gibi bağlı değil ki...

Perviz şaşkınlıkla Feremez'e baktı, elini kulağına koyup: "bekârlığımı yaşıyordum, dert oldu bana..." dediği zaman yine kahkaha koştı.

Bu kez şakanın yönü Feremez'e döndü.

Rüstembey:

-Ben görüyorum, bu akşam siz ders okumak niyetinde değilsiniz, hiç olmazsa, Feremez nereye gittiğini anlatsın.

Perviz Rüstembey'e:

- Yavaş yavaş bazı konulara merak salıyorsun, hayırdır?

- Tabii ki.

Perviz bu kez de Rüstembey'i gıpta ile süzüp, elini kulağına koydu. Herkes onun ne okuyacağını önceden sezerek hep beraber:

"Bekârlığımı yaşıyordum, dert oldu bana ..." diye okudular.

Sonra yine kahkaha patladı.

Sofya Hanım yine uyuyamıyordu, tüm aklı ve fikri Rüstembey'de idi. Öğrenciyi hayalinde canlandırarak karşı konulmaz bir haz duyuyordu. Vücudu mest olmuştu, gönlü hoş bir kıpırtı ile dolu idi... Sofya Hanım kendi kendine:

- İlahi, onun bakışı ne kadar güzeldir, dedi.

Sofya Hanım ağlayarak yüzünü o bir tarafa çevirdi. Elini yorganın altından çıkartıp, başını tuttu, derinden bir ah çekti ve yine hayale daldı.

- Niçin Rüstembey benim değildir? Niçin onun sevgilisi ben değilim? Neden?

Sofya Hanım hızlı bir şekilde yerinden sıçradı, yatağın içinde oturdu, gözleri kocasına takıldı, dedi. Uykusundan uyandıracak gibi oldu. Biraz kendinden utandı, vicdan

azabı duydu. Sofya yavaşça yerine uzandı, yorganı başına çekerek, gözlerini sıkıca yumdu. İçindeki bir ses onu rahat bırakmıyordu: "Ne yapıyorsun, ey vefasız kadın?" diyordu kendi kendine...

Sofya Hanım gözlerini açtı, uykusu kaçmıştı. Bu sefer yüzünü o bir tarafa döndü. Kalbi yine hoş bir ızdırabla doldu. Rüstembey hal ve hareketleri ile artık onu ele geçirmişti. Sofya kalktı, yatağında oturdu. Gözlerini özlemle kocasına dikti ve daldı: "Niçin Fedya esmer değildir? Niçin davranışları Rüstembey'inkine benzemiyor? Neden onu kıskanmıyor?". Sofya ayaklarını yataktan aşağı salladı ve doğrulmuş bir vaziyette kendi kendine cesaretli bir şekilde konuşmaya başladı: "Hiç kimseden korkmuyorum, gönlüm nasıl isterse öylede yaparım. Ne olaksa olsun. En azından Fedya'dan boşanırım o kadar. Bir parça ekmek bulmaya kabiliyetli değil miyim? Tüm günah Fedya'nındır. Sabahtan akşama kadar çalışıyor, gece başını yastığa koyup yatıyor. Benden asla haberi bile olmuyor. Fedya benim halimi anlamalı, öyle yapmalı ki, ben sıkılmayayım. İşsizlikten canım sıkılıyor. Ben gencim, güzelim, ben de eğlenmek istiyorum, şimdi iyi gün göremeyeceksem ne zaman göreceğim?" dedi. Sofya'nın gözlerinden istemsizce yaşlar süzölmeye başladı. O kadar ağladı ki, geceliğinin göğüs kısmının tamamı ıslandı. Aniden nasıl olduysa, kocasına acımaya başladı. "Zavallı benim iyiliğim için her şey yapıyor? Benim yemeğimi, giyimimi ve rahatlığımı o temin etmiyor mu? Fedya benim tüm isteklerimi yerine yetirmeye çalışıyor, bir dediğimi iki etmiyor. Ben de buna karşılık..." Sofya Hanım bir anlığına azap çekti ve cesaretle: "Günahkâr ve ahlaksızım ben! Vefalı eşimi koyup, gelip geçici bir Kafkasyalıya heveslenmişim..."

Sofya Hanım gayri ihtiyari bir şekilde yerinden fırlayıp, odanın köşesinde, yani tam karşısında sönük ışık arasında gözüken İsa'nın tasvirine yakınlaştı ve dizi üstü çöküp günah çıkarmaya başladı:

- İlahi, af diliyorum. Beni affeyle? Beni hak yola hidayet eyle. İradesi zayıfım, bağışla beni!

Yeniden, Sofya'nın solmuş yanaklarından yaşlar akmaya başladı.

11

Rüstembey, akşam saat on ikide tiyatrodan geri döndü. Nedense kapıyı hizmetçi kız yerine Sofya Hanım'ın kendisi açtı.

Rüstembey:

- Özür dilerim sizi uykudan kaldırdım?

Sofya Hanım:

- Sıkıntı yok, henüz uyumamıştım, yatağıma uzanıp kocamı bekliyordum.

- Kocanız hala evde değil mi?

- Hayır, arkadaşlarının yanına gitmiş.

-O zaman kocanız çok geç gelir, diye Rüstembey gülümsedi. Kırmızı dudakları bıyıklarına ve taze tıraş olmuş yüzüne öyle güzellik verdi ki, Sofya'nın aklını başından aldı. Rüstembey bu gün çok çekiciydi. Hoş giyinmiş ve parfüm sıkılmıştı. Aynı zamanda çok neşeli de gözüküyordu.

Sofya Hanım odanın kapısına dayanmış bir şekilde koridorda duruyordu. Yanakları kızarmıştı. Işıldayan sarı kâkülleri dağınık bir halde yüzüne dökülmüştü. Rüstembey de Sofya Hanım'ın kâküllerine hayran kalmıştı. Rüstembey duvara yaslandı:

- Hiç uykum gelmiyor, gönlüm sohbet edecek birini arzuluyor, dedi.

Sofya Hanım ciddi bir halde kaşlarını kaldırdı ve mahzun gözlerini süzerek, sakın bir sesle:

- Arkadaşlık sizin neyinize lazım, zaten siz mutlusunuz, dedi.

Rüstembey gülümsedi:

- Mutlu olduğumu nerden çıkardınız?

Sofya Hanım cevap olarak ciddi bir ifade ile Rüstembey'in gözlerine baktı. Rüstembey aldırmadan elektrik lambasını söndürüp yakmaya başladı. Bir az duraksadı, düşünceye daldı. Sonra yüzünü Sofya'ya çevirdi ve bir süre bakıştılar. İkisi de derin düşünceler içinde, ikisi de ciddi ve gizemliydi.

Rüstembey Sofya'ya yakınlaştı, dirseği ile kapıya dayanmış bir şekilde:

- Sizce ben mesut ve bahtiyar mıyım?

Sofya önceki bulunduğu yeri değiştirmeden başını aşağı eğmiş bir şekilde:

- Evet, bence mutlusunuz.

- Buna inanayım mı?

- Elbette.

Rüstembey titreyen eli ile Sofya'nın göğsünden aşağı sarkan saçını okşadı ve sonra onları dudaklarına kavuşturdu. Sofya buna kayıtsız kaldı. Rüstembey bir az da ileri eğildi. Duraksadı. Kalp atışlarına biraz kulak verdi ve sonra mest olmuş bir halde yüzünü Sofya'nın yüzüne yakınlaştırdı. Sofya Hanım yüzünü elinin üstüne koyup kapıya yaslandı, acı ve ızdırabla dolu bir sesle:

- Allah aşkına, bana dokunmayın, günahımı artırmayın, deyip bir hasta gibi mırıldandı. Sık sık Allah aşkına, bana dokumayın, lütfen zayıflığımı kullanmayın, diyordu.

Rüstembey busenin lezzetinden etkilenmiş bir halde çekilmiş, kenarda duruyordu. Bir dakika önceki hareketi ona rüya gibi geliyordu. İrkildi ve kendine geldi. Gözü Sofya Hanım'a ilişti. Nefsinin esiri olan bu kadına acıdı. Ona nasihat vermek istedi, ama hanımefendinin güzelliği yine nefesine galip geldi. Rüstembey, deli divane gibi Sofya'yı bağrına basıp dudaklarını, kırmızı yanaklarını ve beyaz gerdanını buse ateşi ile yakmaya başladı. Sofya Hanım öğrencinin kucağında hislerini kaybederek, tüm varlığını unuttu. Birden gözünü açtı. Rüstembey'in vahşi bakışları ile karşılaştığı zaman ayıldı:

- Bu nasıl olur?, diye bu kelimeleri kaç defa tekrar etti ve öğrencinin elinden kurtulup bir kenara çekildi.

Sofya Hanım odasına çekilmek istese de ayakları gitmiyor ve öğrenciden uzaklaşamıyordu. Ellerini yüzüne koydu ve ağlamaklı bir şekilde:

-Tanrım, biz nasıl bir günah işliyoruz!, dedi.

Vicdan azabı tüm vücuduna yayıldı. Zavallı kadın, mahzun gözlerini Rüstembey'e çevirdi ve yalvardı:

- Allah aşkına, benden uzak durun... Rüstembey! Lütfen bana acıyın!, dedi.

Rüstembey'in vicdanı sızladı ama aynı zamanda Sofya'dan kopmaya bir türlü cesaret edemedi.

- Sofya Sergeyevna, şu anda günah işliyoruz!

- Tabii... Hem de çok büyük günah.

Öğrenci biraz duraksadı, odasına gitmek istedi, gidemedim. İçinde büyük bir kuvvet onu Sofya Hanım'a doğru çekiyordu. Nefsi vicdanına galip geldi, şehvet hissi damarlarından akarak vücuduna yayıldı. Rengi kaçmış bir halde yine Sofya'ya yakınlı. Rüstembey Sofya'nın yüzüne dikkatle baktı ve gülümsedi. Kendi içinde, nefsinden başka güçlü bir his duymuyordu.

Sofya Hanım da iradesini kaybetmiş, ara sıra dili ile kurumuş dudaklarını ıslatıyor, öğrencinin yüzüne hayran hayran bakıyordu... Aniden istemsizce ikisi de dudak dudağa geldiler...

Çok mu öpüştüler - bu onlara belli değildi, ama bütün varlık onların gözünden kaybolmuştu. Ancak belli bir süre sonra kendilerine gelince öğrenci saate baktı ve içini çekti:

- Saat üç olmuş, birazdan kocanız gelecek, dedi.

Kendi odasının kapısını açıp yeniden düşündü, bir müddet kapının arkasında durdu. Sofya Hanım'ın bakışından da gitmeye meyli olmadığı görünüyordu. Rüstembey kapıyı biraz daha açtı ve "hoşça kalın", dedi.

Lakin yine ayrılamadılar. Yeniden öpüştüler. Sonunda şehvet neşesinden ayıldıktan sonra Sofya ve Rüstembey bir köşeye çekilip vicdanlarıyla yargıya giriştiler. Nihayet, öğrencinin yüzü gayet ciddileşti. Sofya Hanım'a uzaklaşarak odasının kapısını açtı:

- Esenlik içinde kalın, dedi.

Rüstembey odasına girince lambayı yakmadı, kendi kendine: "Sofya Hanım'ın kocası geldiği zaman bu saatte kiracının lambaları niye yanıyor demez mi?" diye düşündü, ürperdi, odasının ortasında hareketsiz durdu. Sanki yerinde donup kalmıştı. Fikir ve hayali darmadağın olmuştu. Birkaç dakika sonra öğrenci kendine geldi ve kendi kendine:

- Ben ne yaptım... Başkasının karısını yoldan çıkarıyorum, dedi.

Rüstembey üzüldü ve eliyle başını tutup, hastalara mahsus bir halde mırıldandı:

- Günah işliyorum...

Sesi karanlık bir odada uzun bir süre garip bir halde duyulmaya başladı; duvardan yankılanarak yeniden Rüstembey'in kulaklarına doldu:

- Günah işliyorum...

Rüstembey, donup yerinde kalmış, tüm fikirleri de alt üst olmuştu. Nerdeyse tüm vücudu yokluk âlemine dalmış gibiydi. Çok geçmeden kendine geldi. Pencere gözüne ilişti, yavaş yavaş masayı görmeye başladı. Her tarafı dikkatle süzdü, kendini hatırladı, boş yere odanın ortasında durduğunu anladı. İleri doğru yürüyüp lambayı yakmak istedi lakin işlediği günahı hatırladı. Yeniden düşüncelere daldı. Yine pencere ve yazı masası gözlerinden kayboldu. Cansız ve ruhsuz bir sütun gibi dimdik kaldı... Yeniden kendi kendine "ben ne yaptım?" diye dönmüş gözleriyle etrafı süzdü ve bir iki adım atıp yatağına yakınlı. Yatağını düzeltip uyumak istiyordu, ama nedense elleri kalkmadı, iradesi onu terk etmişti. Birkaç dakika bu halde kaldı. Fersiz gözlerini bir noktaya dikti ve yine anlamsız yokluğa daldı. Varlık, nazarında bir hiçe çevrilmişti. Yatağının üstünde oturduğu zaman kendine geldi ve düşünmeye başladı. Bu akşam Sofya Hanım'la ilk dakikalardan sonuna kadar geçirdiği anları hatırladı. Her ayrıntıyı zihninde canlandırmaya çalıştı, çoğu şeye inanması güçtü. Her şey ona rüya gibi geliyordu. Kendi kendine sordu:

- İşin bu yerlere kadar varmasına sebep neydi acaba?

Başını aşağı eğdi, gözlerini yumdu. Rüstembey bu soruya bir türlü cevap bulamıyordu. Yeniden ayağa kalkıp korkarak pencereden dışarı baktı... Sokaktan fayton sesi geliyordu.

Rüstembey yavaşça yatağına uzandı, gözlerini yumduysa da, bir türlü uyuyamadı.

12

Rüstembey öğlene doğru uykudan kalktı, giyindi, elini yüzünü yıkayıp evden çıktı. Öğrencilerin olduğu yemekhaneye gitmek istiyordu. Kendi kaldığı sokaktan sağ tarafa dönüp Büyük Vladimir sokağına çıkınca Cafer'e rastladı. Görüştiler. Cafer gülümseyerek Rüstembey'in koluna girip:

- Bugün erkencisin, hayırdır?, dedi.

Rüstembey ciddi bir sesle:

- Henüz acıkmadım, sadece canım biraz gezmek istedi.

- Benimde karnım aç değil, iştahımın açılması için dolaşayım dedim.

Rüstembey güldü:

Beş kuruşluk parayla iştah mı açılır?

İkisi de gülüştiler. Aniden Rüstembey'in yüzü ciddileşip yapmacık bir hal aldı.

Cafer arkadaşının yüzündeki değişikliği görerek:

- Dostum, gözüme hiç iyi gözük müyorsun, hayırdır, bir sıkıntın mı var?, dedi.

- Yok.

- Herhalde uykudan yeni kalkmışsın... Gece nerelerdeydin?

Rüstembey düşünmeden cevap verdi:

- Hiiiç, sadece evde...

Cafer'in dudaklarında kinayeli tebessüm gezinmeye başladı ve bu tebessümle de Rüstembey'i süzdü. Rüstembey yapmacık bir ciddiyetle:

- Vay demek dudak altından gülümsüyorsun, dedi.

Cafer bu duruma kayıtsız kalamadı:

-Demek ki, geceleri uyuyamıyorsun ha?

Rüstembey bu sözlerden sonra kendini kaybetti, kızardı ve üç dört kez Cafer'in yüzüne bakarak diyecek söz bulamadı. Sonra iç sıkıntısının belli etmemek için yine sahte bir tavırla ciddileşti:

- Sınavların ne zaman başlıyor? Galiba, okumaktan boş zaman bulamıyorsun.

Cafer daha da gülümsedi:

- Böyle şeyler olur, dedi.

- Ne olur?

Cafer kinayeli tebessümle:

- Örneğin, geceleri ev sahibi hanım ile sohbet, genelde biraz daha uzun sürer, uykunu böler, falan filan...

Rüstembey kendini büsbütün kaybetti. O, halini gizlemek için öfkeli bir sesle:

- Sen de şakaya yapmaya zaman mı buldun, boş ver, dedi.

Cafer dudaklarındaki tebessüm değişmeden:

- Şaka yapmıyorum, bazen hayatta böyle şeyler oluyor, dedi.

Rüstembey daha da öfkeli:

- Ölümü gör böyle şeyler konuşma, moralim zaten bozuk.

-Güya benim hiçbir şeyden haberim yok mu? Sen dünkü çocuksun, ama ben çapkınlıkta sakal ağartmış birisiyim... Dostum, şaka değil, sekiz seneye yakın öğrenciyim, bu Kiev şehrinde bin türlü oyundan çıkmışım...

Rüstembey yumuşadı ve Cafer'e bakarak biraz da gülümsedi. Cafer de zannının doğruluğunu duyup kibirli bir şekilde:

- Bunca yıllık koca Cafer'e hile yapmak mı istiyorsun? Dostum o yolları ben çoktan geçmişim, hile yapmak istiyorsan başkalarına yap.

Rüstembey fazla bir şey söyleyemedi. Cafer biraz bekleyip sonra konuşmaya başladı:

-Bunlar bir kenara dursun söyle bakalım hanımefendi güzel mi? Utanma! Delikanlılık çağında çapkınlık yapmayan mı var? Ancak bir iş var ki, seninkini Allah tam ayağına getirmiş. İşe bak arkadaş, biz bu zamanımızda bir manita bulmak için dağı taşı gezelim, sen gel hazırını bul!

Rüstembey gülümsüyor ve Cafer de konuşmasına devam ediyordu:

- Sen gül dostum, ben bu işin üstünü bir açıyım sen de gör. Sen benden küçüksün, insan gelip bir büyükten tavsiye almaz mı? Yahu Cafer amca, zor bir mesele var nasıl yapayım? diye. O zaman ben de sana yol gösterirdim. Yoksa daha iş işten geçtikten sonra ben ne yapabilirim ki...

Rüstembey yine gülümsedi:

- Canım, hiçbir şey yok... Kadın falan yok, boş konuşuyorsun, dedi.

Cafer Rüstem'in sözlerini kesti:

- Ey vefasız gençler, gittikçe bozuluyorsunuz; nerde kaldı birlik beraberlik. Dostum, biz hepimiz arkadaşız, senin bu tür durumlarda bencilliği bırakıp, arkadaşını düşünmen lazım...

Rüstembey, Cafer'in sözlerini dinlemedi. Cafer biraz konuşup sustu. İkisi de sessizce yemekhaneye doğru gittiler.

13

Yemekhanenin ön tarafında, kız ve erkek öğrenciler içeri girmek için bilet sırasına girmişlerdi. Sıra bugün çok uzundu ve nerdeyse yemekhanenin kapısından Fundukleyevski Caddesi'nin merkezine kadar uzanmıştı. Cafer bu durumu görüp derinden ah çekti:

- Yahu... Dostum, bugün ne çok insan var!

Rüstembey şaşırmadan:

- Böyle giderse iki saatten sonra ancak öğlen yemeğini yeriz. Bugün sıra çok uzun.

- Sabret, şimdi hallederim. Sen sıranı kaybetme, bir bakayım bilet falan var mı, belki erken girebiliriz.

Geçip bir kızın arkasında sıraya durdular. Cafer etrafına baktı ve gülümsedi. Tanıdık birine rastladı:

- Tanrı seni korusun, Vartan!

- Tanrım korusun.

- Vartan Dostum, biletin var mı? Vartan gülerek:

Bilemiyorum, bakalım var mı, dedi ve cebinden desenli bir para kesesi çıkarttı.

- Yahu Vartan, sen eskilerdensin; şimdiki öğrenciler bu tür şeyleri bilmezler.
- Tabii canım, şimdiki bu tür şeyleri nerden bilsinler?
- Cafer güldü ve elini Varta'nın kıvrım sakalına uzattı.
- Seni hilekâr Vartan!

Vartan nefesini içine çekerek çantanın altından birkaç sarı ve kırmızı bilet çıkardı ve hesabını yaparak:

- Canım, bu benim çorbam için, diğeri benim köftem için, kalanlar da senin için, o kadar... Artık beni sıkıştırmazsın herhalde?, dedi.

Vartan Cafer'e biletleri verdi, sırada duranların yanından gülerek geçti ve yemekhaneye doğru yol aldı.

- Cafer Vartan'a teşekkür ederek Rüstembey'in yanına geldi.

- Her şey yolunda, Vartan'dan beş kuruşluk bileti aldım ve bir bu kadarda bilet bulursak karnımızı rahatlıkla doyurabiliriz.

Rüstembey'in önündeki kız Türkçe konuşmayı dikkatle dinliyordu. Cafer bu durumu sezdi ve Rüstembey'e gözü ile işaret etti:

- Önünde duranla aran nasıl?, diye sordu ve sonra öğrenci kıza yönelerek Rusça soru sormaya başladı:

- Lütfen söyler misiniz, fazla biletiniz var mı? Şu anda açlıktan ölmek üzereyiz de.

Cafer'in imalı şekilde sorduğu soruya tebessüm eden öğrenci kız:

- Ne yazık ki yok. Zaten olsaydı burada olmazdım.

- Evet, haklısınız. Belki fazla biletiniz olur diye sordum.

- Zaten biletim yok, fazla bileti olan birisinin sırada durması sizce ahmaklık olmaz mı, diye öğrenci kız cevap verdi ve suratını asarak kızarmış yüzünü gizlemek için başını aşağı eğdi.

Bu esnada bilet için sıraya duranların yanından bir grup öğrenci geçiyordu. Cafer onlara yönelerek:

- Affedersiniz, arkadaşlar. Sizden bir isteğimiz var. Eğer fazla biletiniz varsa, bize öğlen yemeği için yardım edebilir misiniz?

Öğrenciler durakladılar ve onlardan bir tanesi koltuğunun arasından birkaç bilet çıkarttı:

- Buyurunuz, ne kadar ihtiyacınız varsa alınız, dedi.

Cafer parasını verip birkaç bilet aldı.

- Teşekkürler, arkadaşlar!, diye memnunluk işareti olarak şapkasını kaldırdı. Onlar da cevap olarak "bir şey değil" dediler. Cafer hemen Rüstembey'e yaklaşıp:

- Dostum, şimdi bilet sırasından çıkabiliriz, iki öğlen yemeklik biletimiz var. İlave olarak bir bardak kahve içmeye de biletimiz var, dedi.

- Daha bundan sonra yemekhaneye girmek için de sıra var.

- Yemekhane girişinde sıra az olur, önemli olan bilet sırasıydı, onu da atlattık.

Rüstembey ve Cafer yemek salonunun kapısında sıraya girdiler. Bilet sırasından kurtulan gençler şimdi de gelip yemek sırasına durdular. Kimisi öğlen yemeğinin arzusu ile düşüncelere dalmıştı, kimisi sigara içip dumanı havaya bırakıyordu. Kafkasya'dan gelenler deyip gülüşüyorlardı ve onların gürültüleri nerdeyse tüm salona yayılmıştı. Bu esnada, Cafer etrafındaki insanları eleştirel bir bakışla süzerek Rüstembey'e yöneldi:

- Yahu Rüstembey, arkada duran kızı gördün mü, burnu ve dudakları küçücük, aman ya Rabbi...

-?!

- Yahu dostum, diyorum ki, adamın böyle bir eşi olsa ve kendisi de her yıl böyle bir güzel kız doğursa. Kızları da anası gibi güzel olsa!

Rüstembey:

- Sonra o da bir sürü borç yapsın, ondan sonra sık sık gelip kapını da kırsınlar...

Sıra ilerliyordu. Kapının yanında görevli bir öğrenci durup masa numarası dağıtıyordu. Cafer:

-İki tane numara yan yana olsun, dedi.

Görevli öğrenci numaraları uzattı:

- Bir tane on beş, bir tane de on numara kalmış. Dilerseniz oradaki öğrencilerle yer numaranızı değiştirebilirsiniz.

Cafer'le Rüstembey yemek salonuna girdiler. On beşinci masada yalnızca bir boş yer vardı. Cafer, kendi numarasını boş sandalyenin üzerine koydu:

- Dostum, burası benim yerim olsun. Sen rahat ol senin için de yanımda yer bulacağım. Gördüğüm kadarıyla bu arkadaş bitirmek üzere:

Cafer'in yerinin yanında bir Yahudi öğrenci oturmuştu ve öğlen yemeğini bitirmek üzereydi. Cafer ona taraf yönelerek:

- Arkadaşım, yemeğinizi bitirdiyseniz sıra numaranızı bize verebilir misiniz?

Yahudi öğrenci kabul etti. Sonra öğlen yemeğini almak için salonun baş tarafına geçtiler. Rüstembey ve Cafer adama bir tabak götürdüler.

Cafer:

- Rüstembey, ne yiyeceksin?, diye sordu.

- Önce çorba alacağım, sonrasına bakarız.

- Ben sadece çorba alacağım.

İkisi de istediği yemeği alıp yerlerine oturdular.

İnsanlar, salona durmadan girip çıkıyorlardı. Ortalıkta beyaz önlük giymiş kızlar vardı. Kimisi bulaşıkları taşıyor, kimisi de bitmiş tabakları yeniden dolduruyordu. Herkesin bir işi vardı. Tabakların takırtısı, insanların gürültüsü nerdeyse tüm salonu sese boğmuştu. Herkesten daha çok Kafkasyalıların sesi geliyordu. Arada Cafer'in de sesi işitilirdi:

Cafer:

-Vay, Vartan, arkadaş nerelerdesin, gözük müyorsun?

Vartan:

-Zıkkımın kökü! Sana ne ben nerdeyim. Hem ben senle ne zaman arkadaş oldum. Sen Müslüman, ben Ermeni.

Cafer:

-Yine Ermeni kanı taşıdığını herkese belli etme, sana adam gibi soru sorduk...

Biraz konuştuktan sonra Vartan kafasını çevirerek kendi arkadaş ile sohbete devam etti. Az sonra Vartan arkadaşından ayrılarak Cafer'le Rüstembey'in yanına geldi:

-Yahu, Cafer yine azıtmışsın, kahve içiyorsun... Cafer yapmacık bir tavırla:

-Niye içmeyeyim, be tilki?

Vartan:

- Senin deden baban kahve mi görmüş ki sen kahve içiyorsun?

Cafer:

- Sanki seninki görmüş... Buğday ekmeğinden başka ne görmüşsünüz siz?

Öğrenciler arasında geçen bu ironi konuşmalar diğer öğrencilerin gülüşmesine sebep oldu. Bu esnada uzaktan Hasankulu'nun sesi işitildi ve yine Vartan:

-Budur işte Hasankulu da geldi, Müslüman olduğu için eşek gibi bağırıyor, dedi.

Hasankulu, esmer tenli, aynı zamanda vücut olarak zayıf bir öğrenciydi. Hunharca gülüşü ile yemekhanede şöhret kazanmıştı. O güldüğünde, nerdeyse salondaki tüm öğrencilerin sesi kesilirdi. Daha sonra Hasankulu on beşinci masaya yakınlaştı. Bu masada daha çok gürültü vardı. Ermeni Vartan ayağa kalkıp:

- Canım, bir yerde birden fazla Müslüman varsa orada durmak hatadır, deyip masadan uzaklaştı ve herkes gülüştü.

Yine Hasankulu'nun hunharca gülüşü salonu kapladı ve oradakilerin hayrete düşmesine neden oldu. Cafer ayağa kalktı:

- Hasankulu Dostum, sana ayrıca teşekkür ederiz, eğer sen burada olmazsan buranın hiç tadı tuzu olmaz, dedi.

Rüstembey gülümsedi:

- Hasankulu, neden geç geldin?

- Dostum, sabahları iştahımız olmuyor, biz de öğlene kadar yatıyoruz.

Cafer:

- Eğer, iştahın yoksa gel buradaki kızlara bak, o zaman iştahın bal gibi de açılır.

- Güzel kızlar var, annemin gelini olsunlar. Dün burada oturan bir Yahudi kızı vardı, Kanber'le önünde oturduk, bir saat gözümüzle kızı kestik. Sonda kız sinirlendi ve gitti.

- Dostum, bu bildiğimiz sakın Kanber de mi çapkınlığa başladı? O da mı yolunu azdı?

Rüstembey ciddi bir şekilde konuşmayı dinliyordu. Az sonra suskunluğunu bozarak sohbete ortak oldu:

- Öğrencilik böyledir işte. İnsan ne kadar ahlakını korumaya çalışıyorsa da sonunda bozulup gidiyor.

Rüstembey, aniden sözlerini yarıda bıraktı ve masadan uzaklaştı.

-Selamın aleyküm Rüstembey, diye naif mizaçlı bir öğrenci ona el uzattı. Selamlaştılar. Rüstembey, ciddi ve soğuk bir gülümseme ile:

- Vay, Aliyar, Selam! Ne yapıyorsun? Gözükmüyorsun!

- Diyelim ki ben gözükmüyorum, peki sen niye gözükmüyorsun, yine bir işler mi çeviriyorsun, yeni bir hile peşindesin herhalde.

"Hile" kelimesi Rüstembey'in moralini bozdu. Güçlkle unutmaya çalıştığı dünkü hareketi yeniden gözlerinin önünden geçti ve Sofya'yı öptüğü anlar zihninde canlanmaya başladı. Beklenmedik bir korku, soğuk pençeleriyle tüm vücudunu ezmeye başladı. Rüstembey istemeden elini Aliyar'a uzattı ve oradan uzaklaştı.

Cafer adımlarını hızlandırarak Rüstembey'e yetişip:

- Canım, yine bir peygamber gibi başını aşağı eğip topluluktan kaçıyorsun, dedi.

Rüstembey, anlamlı bir bakışla Cafer'e baktı. Cafer onu güldürmek içi bir kaç hamle yaptıysa da Rüstembey'in tavrı değişmedi ve görünüşe göre Rüstembey kendi iç âleminde duygu ve düşüncelere dalmıştı. Cafer içinden kendi kendine: "Acaba delirmiş mi?" diye düşündü. Daha sonra Rüstembey'i baştan aşağıya süzdü ve evvelki Rüstembey olduğunun kanaatine vardı. Sadece biraz düşünceli ve keyifsiz olduğunu düşündü.

Kısa bir süre konuşmadılar. Yan yana biraz daha ilerlediler. Sessizliği Cafer bozdu:

- Karpuz yesek kötü olmaz değil mi?

Rüstembey düşünceli gözlerini Cafer'e doğru çevirdi ve kelimeleri heceleyerek:

- Ta... ma... m, yi... ye... lim!

Her ikisi de caddenin diğer tarafına geçip karpuz satan kadına doğru yöneldiler.

Cafer karpuzları tek tek yokladı ve:

- Teyzecim, bunlar ne kadar?

Satıcı kadın gülümsedi ve cevap verdi:

- Beş kuruş.

Cafer memnuniyetsiz bir tavırla:

- Teyzecim, beş kuruş çok pahalı, öğrencinin cebine uyacak bir şeyler söyle de alalım.

- Öğrencinin parası yetmiyorsa almasın, zorla al diyen mi var?

Cafer, karpuzu eline aldı ve diğer eliyle de kadına üç kuruş uzattı.

- Bir öğrencinin bundan fazla para veremez, dedi.

- Hayır, olmaz.

- O zaman ben de almam.

Cafer, karpuzu öfke ile yerine bırakıp geri çekildi ve değerini düşürmek için satıcı kadından birkaç adım öteye gitti. Sonra duraksayıp Rüstembey'e, dedi:

- Öyle görünüyor ki, bu köpeğin kızı üç kuruşa vermeyecek.

Rüstembey elini cebine saldı:

- Problem yok, bende para var, gidelim alalım.

Cafer razı olmadı:

- Hayır, sen bana bırak, ben ikna ederim.

Yeniden satıcı kadının yanına geldiler. Cafer elini kadının çenesine uzattı:

- Ne cimridir bizim bu teyzemiz, dedi.

Kadın, Cafer'in elini yüzünden uzaklaştırıp:

- Ellerine dikkat et, dedi.

Cafer, sözü uzatmadan karpuzu koltuğunun arasına aldı ve oradan uzaklaştılar. Bir veya iki cadde geçip avluya girdiler. Merdivenlerden çıkıp zili çaldılar. Kapı açıldı. İçeri girdiler. Cafer odasının kapısını anahtarıyla açıp Rüstembey'i içeri davet etti.

- Bu oda senin emrindedir. Hoş geldin.

- Teşekkür ederim.

Rüstembey içeri girdikten sonra odayı baştan aşağı gözden geçirdi. Büyük pencerenin önünde bir yazı masası ve masanın üzerinde de birçok resim vardı. Cafer

resimleri kaldırıp karpuzu koymak için yer ayarladı. Hizmetçiyi çağırdı. Tabaklar ve bıçak geldi, karpuz kesildi. Cafer:

- İyi karpuz.

Rüstembey karpuzun çekirdeklerini ağzından çıkartarak:

- Kötü değil...

Çok geçmeden kapı zili çaldı:

- Girebilir miyim?

- Buyurun!, diye Cafer ayağa kalktı.

Kapı açıldı. İçeriye karakaşlı, karagözlü, ince bir bıyıklı bir öğrenci girdi.

Tebessüm ederek:

- Vay, demek karpuz yiyorsunuz, dedi.

Rüstembey ayağa kalktı:

- Selam Cengiz, hoş geldin.

Samimi bir şekilde görüşüp birbirlerinin ellerine sıkıldılar ve oturdular.

Cengiz, karpuzdan bir dilim kesip önüne koydu

15

- Yahu Cengiz, nerelerdesin? Yemekhaneye de zamanında gelmiyorsun ki oturalım biraz sohbet edelim.

- Cafer, kafam baya karışık.

- Hayırdır?

- Sınavlarım var. Güya doktor olacağız, yemek yemeye zamanım bile yok.

- Yahu niye kendini bu kadar zorluyorsun, yavaş yavaş verip bir şekilde bitireceksin.

- Yok, düşündüğü gibi değil, benim hemen bitirip köyüme geri dönmem lazım. Babam mektupta yazıyor ki "Yaşlandım artık, bitir çabuk gel". Benim de fazla gayret yapmam lazım ki hemen bitsin.

- Yahu arkadaş, bu yedi sene zarfında babamın ne yaptığımdan haberi bile yok. Bana diyor ki, "kaçıncı sınıftasın", diyorum ki "dördüncü" sınıfta. Sonra diyor ki, "bunca senedir hala bitiremedin mi?", kısacası adamı oyalıyorum.

Rüstembey, Cafer'in konuşmasını keserek:

Ben babama iki yıl içerisinde bitirip geri döneceğime söz verdim. Bunun için ben iki yıl içerisinde bitirip geri dönmeliyim.

- Şimdiye kadar kaç tane sınava girdin?

-Nerdeyse hepsini verdim sayılır, sadece üç tane sınav ve bir de tez savunmam kalmış. Hesaplamama göre aralık ayında ikisini, mayıs ayında da birini verirsem bitmiş sayılır. Bir sene de diplomayla uğraşırız...

Cengiz ısrarla:

- Sen iki yılda bitirirsin, hukukçu değil misin?

Cafer Rüstembey'i işaret ederek:

-Dostum bu nasıl iş, bazıları fakülteye kolayca girip çok rahatlıkla da bitirip gidiyorlar. Biz bahtı karalar ise o kadavra senin bu kadavra benim diyerek kendimizi bunca sene avutuyoruz.

Karpuz bitti. Hizmetçi gelip sofrayı kaldırdı. Cengiz sigara yakıp yatağa uzandı. Rüstembey de yatağa uzanmak için Cafer'den izin istedi:

- Buyur Dostum, uzanabilirsin, dedi.

Rüstembey de uzandı.

Cafer düşünceli bir şekilde odanın ortasında durarak saate bakıp gülümsedi:

- Allah'tan sakladığım bir şey yok ki sizden saklayayım. Benim yapmam gereken bir işim var. Siz uyuyun. Kalktığınız zaman çay demlersiniz, ben de o zamana kadar gelirim, dedi.

Cengiz tebessüm etti ve Cafer'in yüzüne kinayeli bir şekilde bakmaya başladı:

-Seni, çapkın, işini biliyorum, büyük ihtimal kızla görüşmeye gidiyorsun.

Bu esnada Rüstembey de gülümseyerek:

- Öyle gözüküyor, dedi

Cafer kurnaz bir gülümsemeyle ortalığı sakinleştirmeye çalıştı:

- Dostlar, her sır Allah'ın yanında saklıdır. Lütfen işime karışmayın.

Cafer sözlerini bitirdi ve şapkası ile selam vererek odadan çıktı. Rüstembey ve Cengiz güleştüler ve Cafer'in samimi tutumundan memnun oldular.

Birkaç dakika sessizlikten sonra, Cengiz sigarayı ağzından çıkarttı. Rüstembey'e doğru yöneldi:

- Rüstem, işlerin nasıl gidiyor?, dedi.

- Çok şükür. Sınavlara çalışıyorum, bakalım nasıl olacak.

- Canını sıkma, sen halledersin. "Roma Hukuku"na çalıştın mı?

- Hem "Roma Hukuku"na, hem de "Kilise Hukuku"na çalıştım. Senin sınavların nasıl?

- Dün kimya sınavını verdim. Kendim için tatil ilan ettim. Birkaç gün sonra tekrar okumaya başlayacağım.

- Bir sonraki sınav ne zaman?

- Bakalım, bir ay içinde.

- Cafer'in sınavları nasıl?

- Onun ki de iyi.

- İki yıl içinde bitirebilir mi?

- Eğer sistemli okusa bitirebilir.

Cengiz sigarasının küllerini bir kenara dökerek sözlerine devam etti:

- Başka ne var ne yok? Başımı sınavlardan kaldıramıyorum, dünyadan haberim bile yok, hele bir anlat.

Rüstembey:

- Teşkilatımızdan şikâyet var.

Cengiz, "Hemşeriler Cemiyeti"nin rehberi olduğu için bu sözden çok etkilendi, sigarayı ağzından çıkardı ve yüksek sesle:

- Bir iş asla şikâyetsiz yürümez. Bu her zaman böyledir...

Rüstembey, dokundurucu bir sesle:

- Cengiz, sen kurulu topla, bazı meseleleri müzakere edelim.

-Ben karşı değilim. Zaten bu aralar boşum, konuşalım, yarım kalan meseleleri açığa kavuşturalım.

Daha sonra ikisi de sözlerini bitirip sustular.

Cengiz uykudan kalktı. Rüstembey'i kaldırmamak için yavaş hareket ettiyse de olmadı, Rüstembey gözlerini açtı. Anlamsız bakışlarıyla etrafı süzdü ve:

- Cengiz bayağı yatmışız, dedi.
- Aynen.
- Demek ki benim sözlerim sana ninni gibi gelmiş.
- Zaten geç olmuştu.
- Cafer de gelmedi.
- Daha bu saatten sonra gelmez, hadi kalk bize gidelim.

Rüstembey de kabul etti. Sokağa çıktıklarında hava sisliydi. Lambaların ışığı geniş kaldırımların üstünde uzun yansımalar bırakmıştı. Önlerinden kadınlar aceleyle geçtikleri zaman Cengiz:

-Hanımefendiler, yavaş yürüyün! Ayakkabılarınız kirlenecek, dedi.

Onlar da akabinde:

- Zarar yok, dediler.

Bir süre ikisi de konuşmadan bir hayli yürüdüler. Daha sonra Rüstembey:

- Dün uyuya kalmışım çok şeyi sana söylemeği unutmuşum. Teymurbey ziyafet hazırlamış, ne kadar ona muhalif olan varsa çağırmış. Genel toplantı yapıp bizim teşkilatı baskı altına almağa çalışıyorlarmış. Amaç yeni bir yönetim seçmektir. Teymurbey ve Kulu da adaylıklarını ileri sürmüşler.

Cengiz kıs kıs gülerek:

- Yani diyorsun ki işlerimize çomak sokan var. Korkma, eğer onlar genel kurulu kazanmış olsalardı ta baştan kazanmış olurlardı. Ayrıca bu adamalara kimse itibar etmiyor.

- Diyorlar ki, nerede genç ve yetenekli birisi varsa kendi yanlarına çekiyorlarmış, eskileri de tasfiye ediyorlarmış.

- Eskilerin artık zamanı geçmiş, zaman gençlerin zamanıdır...

Cengiz, Celal'le birlikte bir odayı paylaşıyordu. Celal; orta boylu, esmer vücutlu zayıf bir öğrenciydi. Dudaklarında daima alaylı bir gülümse olurdu. Yaratılışında bir karamsarlık vardı ve çevresindekilerden de umutsuzdu. "Molla Nasreddin" dergisinin ruhuyla beslendiği için dünyada ironiden başka bir şey düşünmüyordu. Milli alanda, iyi kötü ne varsa her şeyle alay ederdi. İnançsızdı ve inanmamakta da kesin ve kararlıydı.

Odaya girdiklerinde Celal onları sevinçle karşıladı:

- Yahu, Rüstembey, Tevrat'ı her zaman mı okuyorsun? Ölümü gör beni utandırma. Yoksa haberimiz olmadan Tolstoy olmak gibi bir niyetin mi var? Ha-ha-ha! Aslına bakarsan senin Tolstoy'dan hiç eksik yanın yok!, deyip kakhaha ile gülümsedi.

Rüstembey, Celal'in bu tür alaylarına alışmıştı ve aldırış etmeden ceketini çıkarmaya başladı. Celal sözlerine devam etti:

-Fakat sana acıyorum; istemiyorum Tolstoy gibi delirip çıplak ayakla çöllere düşesin. Yaşlılıktan onun akli dengesi bozulmuştu, peki sana ne oluyor?

Celal şaka yaptıktan sonra:

-Bu konuları bir kenara bırakalım da sonra konuşuruz, hele anlat bakalım niye bize sık sık gelmiyorsun?

Rüstembey samimi bir sesle:

- Celal, başım çok karışık, dedi.

-Dostum sana ne oluyor? Bir hukukçunun kafası niye bu kadar karışık onu anlamıyorum? Benim gibi akşam saatlerine kadar laboratuarda mı çalışmıyorsun? Cengiz gibi büyük, kalın kitapları mı ezberliyorsun?

Cengiz yine alaylı bir şekilde:

- Kafası güya karışıkmiş, sen değil misin akşam saatlerine kadar Cafer ile karpuz yiyen.

Cafer'in isimi çekildiği zaman Celal bir süreliğine duraksadı:

-Yahu, Rüstembey, sen nere Cafer nere? O haddinden fazla hilekâr ve üçkâğıtçı, sen ise sakın ve naif mizaçlı bir adam. İhtiyatlı ol seni mahveder...

Rüstembey:

-Dostum, biz Cafer ile arkadaşız, dedi.

-Şaşırmadım zaten. Biliyordum ki öğrencilik seni de yolundan çıkaracak. Hatırlıyor musun, bir zamanlar okulda arkadaşlara vaaz edip herkese imanlı bir bakışla bakmamızı ve bütün kadınlara ana bacı gözüyle bakmamızı söyledin.

Cengiz şaşkınlık içinde Rüstembey'e bakıp:

- Gerçekten de Rüstembey'in hayat felsefesi böyle miydi?, dedi.

-Tabii ki de. O, her yerde büyük filozof gibi hareket ediyordu. Nerde bir kızla konuşsa sohbetin sonunda Rüstem, kıza "siz benim bacımsınız" diyordu. Bu yüzden kızlar daima ondan uzak duruyorlardı. Hı-hı-hı.

Bu sohbetten sonra arkadaşlar samimi bir şekilde güldüler. Celal konuşurken Cengiz, o dönmüş gözleri ile Rüstembey'i baştan aşağıya süzdü ve sonda:

-Yahu, Dostum, bu Rüstem çok acayip adammış. Ben Rüstembey'i iki yıldan fazladır tanıyorum, hiç onun bu yüzünü görmedim, dedi.

Celal yine alaylı bir şekilde:

-Ya, ben Rüstembey'i çocukluktan tanıyorum. Birkaç yıl Rus okulunda beraber okuduk. Daha sonra Bakü Rus okuluna gitti ve ondan sonra irtibatımız kesildi. Bunun çocukluğu da tuhaftır. Bir müddet namaz kıldı ve sonra dedi ki "namaz jimnastiktir". Ha... ha... ha... Bir süre sonra oruç tuttu. Daha sonra Türkçe ve Farsça okumağa başladı ve ardından milliyetçilik düşüncelerine kapıldı. En sonda hepsini bıraktı. Şimdi de Cafer'den kız tavlama usullerini öğreniyor. Ha... ha... ha...

Tekrar güldüler. Cengiz herkese çay doldurdu. Sonra yatağının altından bir kutu çekip içerisinden reçel kavanozu çıkarttı.

-Rüstembey, bardağı önüne çek! Yahu Dostum öne otursana?

- Hâlâ Celal'in vaazını dinliyorum.

Cengiz masanı düzenlediği sırada:

-Dostum, siz ki, bir yerde okumuşsunuz, benim bu zamana kadar neden haberim yok? Demek ki bir zamanlar Kulu da sizinle arkadaşmış.

Celal gülümseyerek:

-Nerede bir kurnaz varsa bu adamla arkadaşlık ediyor. Zaten bunların ortak noktaları milliyetçilik değil mi?. ha-ha-ha...

Cengiz şaşırmış bir şekilde:

-Kulu'da mı milliyetçi?

Celal:

-Evet, Kulu da "milliyetçi" birisidir. Yalnız kurnaz olduğundan işlerini de milliyetçilik bayrağı altından yürütüyor.

Rüstembey ciddi bir şekilde:

- Celal, sen yanlış düşünüyorsun, öyle bir şey yok, iftira atma, milliyetçiliği kullanarak kimse kendi işini göremez, ögle şey mümkün değil.

Celal:

-Din ve millet adı taşıyan müessislerimiz "İslamiyet Oteli", "İslamiyet içkileri", "Milli sigara", "Milli rakı"... adı altında bin tür oyundan çıkmıyorlar mı? Bunun yanı sıra milletin ve dinin adını kullanarak halkı aldatmıyorlar mı?

Konuşma Tağıyev-Behbudov meselesiyle daha da kızıştı. O zaman, Bakü milyoneri Hacı Zeynalabdin Tağıyev, genç eşini mühendis Lütfelibey Behbudov'dan kıskanarak Lütfelibey'i evine çağırılmış ve evinde dövdürmüş. Mahkeme, bu olaya el atmış ve tüm Rus gazeteleri bu olayları yazmıştı...

Öğrenciler bu meseleye vakıftılar fakat işin gerçeğini kimse kesin olarak bilmiyordu. Celal, bu olay hakkında arkadaşlarına bir şeyler söylemeye çalıştı:

-Benim kötümser olmaya hakkım var, neden biliyor musunuz? Çünkü cahil bir milyoner, bir Türk mühendisini her kesin gözü önünde rezil ediyor. Kimin eli ile? Aydınların eli ile. Bu tür meseleler de aydınlar arasındaki zıtlıktan kaynaklanıyor. Çok iyi biliyorsunuz ki, 1905'ten sonra Ağabey'in ünü nerdeyse tüm Azerbaycan'da yayılmıştı. Bu adam biri Türkçe, biri de Rusça olmak üzere Bakü'de gündelik iki gazete çıkarıyordu. Aynı zamanda birçok kurumun başında da duruyordu. "Difai" gibi Azerbaycan'a muhtariyet talep eden komiteni toplamak ve kabadayılığı kaldırmak için "Hidayet" cemiyetinin kuran da Ağabey idi. Bu adamın otoritesini tasavvur ediniz; Sünnilerle Şiiileri barıştırmak için Şeki'ye geldiğinde şehrin tüm nüfusu onu karşılamaya çıkmış ve "La ilahe illallah, Ağabey Resulallah diyecek kadar" hürmet ederlermiş. Ağabey'in bu ünü, milliyetçiliği kendi elinde tutmaya çalışan Aliyarbey'i rahat bırakmıyordu. Aliyarbey, Tağıyev'in sadık kullarından biriydi ve onun yayıncısı olan ve Rusça yayımlanan "Kaspi" gazetesinin başında duruyordu. Aliyarbey, Tağıyev'e güvendiği gibi Ağabey de bir diğer milyoner Murtuza'ya güveniyordu. Rekabet alanında savaşan milyonerlerle birlikte çevrelerinde toplanan entelektüeller de birbirilerine dış bilemekteydiler. Sizce milliyetçilik bu mudur? Behbudov meselesi de Aliyarbey tarafından yapılan bir entrika idi. O zaman Bakü'de okul, tiyatro, basın, kurum alanlarında çalışanların birçoğu Karabağ'dan gelen aydınlar idare ediyordu. Ağabey ve Behbudov da Karabağlı idiler. Aliyarbey, milliyetçiliği tek elde toplama bilmek için Bakülü-Karabağlı meselesini gündeme getirmişti. Hatta bunun da temeli Bakü "kral"ı Tağıyev'in evine atılmıştı. Sonuç olarak, Aliyarbey'in takımı Ağabey'in takımına galip gelmişti. Tuhaf olan şu ki Aliyarbey'in kendisi de Tiflisliydi.

Konuşmayı dinleyen Cengiz, derinden bir ah çekti:

-Yahu, sen bizim kafamızı böyle işlerle karıştırma, benim bunlardan hiç haberim yok, dedi.

Celal heyecanlı bir halde:

-Sonra?

-Sonunda Behbudov Karabağ'a gitmeye mecbur oldu, Ağabey'i önce kulübede dövüldü, sonra Tağıyev onu çağırıştırıp Kafkasya'yı terk etmesini talep etti. Ağabey'in Türkiye'ye kaçmasının nedeni budur.

Bir başka meselede Elibey Hüseyinzade hakkındadır. Elibey Hüseyinzade'nin "Füyuzat" adlı dergisi Tağıyev tarafından yayımlanırdı. Daha sonra Sultan Abdülhamid'in bir işareti ile Tağıyev dergini kapattırdı. Türkiye'de özgürlük ilan edilir edilmez Hüseyinzade Türkiye'ye kaçtı.

Rüstembey sohbete karıştı:

- Benim duyduğuma göre, Ağabeyin Kafkasya'dan gitmesinin sebebi "Difai" meselesi olmuş. Çünkü "Difai" terör gücü ile zenginlerden para talep etmeye başlamıştı. Musa Nağıyev'i bile kaçırıp yüz bin manat aldıktan sonra serbest bırakmışlar. Tabii Tağıyev bundan dolayı telâşa düşmüş ve Ağabey'in gitmesini hemen talep etmiştir.

Hatırlıyorum, Ağabey Şuşa'ya gelmişti. Orada, "Difai" komitesini organize etmek istedi, fakat tüccarlar önce protesto ettiler. Bir akşam halk Gövher Ağa Cami'sine toplandı. Birinci Ermeni-Türk çatışmasından bir hayli geçmişti. Durum oldukça gergindi. Ermeniler kendi şehirlerinden altmış araba çoluk çocuğunu toplayıp, başka şehirlere göndermişlerdi. Onların yeni savaşa hazırlandıkları haberi yayılmıştı. Gerçekten de bir yıl sonra ciddi bir savaş oldu. Böyle sıkıntılı bir zamanda Ağabeyin şehre gelmesi kiminde rahatlık, kiminde de kaygıya sebep olmuştu. Ağabey, camide uzun bir konuşma yaptı, Şuşa'nın Kafkasya Türkleri için büyük anlamı olduğunu anlattı ve sonda dedi ki: "Şuşa bir kaledir, burası elden giderse çoluk çocuğumuzu alıp, Aras'ın diğer sahiline geçmekten başka bir çaremiz kalmaz ...". Sonra "Difai" meselesini açtı ve gizli bir cemiyet kuracağını söyledi. Tüccarlar gürültü çıkarmaya başladılar, terör gücü ile para toplanmasına karşı çıkıp kabul etmediler. Ağabey sinirli bir adam idi ve küsüp gitti. Ertesi sabah, kalabalık dökülüp kapısına geldi. "Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye bağırıştılar. Sonunda, Ağabey komite teşkil etmeden gitmeyeceğini söyleyip kalabalığı sakinleştirdi. Cengiz şaşkınlıkla:

- Komite teşkil edebildi mi?
- Tabii ki de.
- Cesur adammış.

Rüstembey teessüfle:

-Cesur olmasına cesur idi ama... Tuttuğu yol doğru değildi. Başlangıçta Ağabey "İttihad-ı İslam" mefkûresini taşıyordu, ne kadar boş bir mefkûre! İkincisi, "Taşnaksutyun"a karşı "Difai" ile çıkmak, kanla kan yıkamak gibi bir şeydi. Mademki, özerklik için etnografik hudut konusu gündemdeydi, bunu Ermeni-Türk kongresini toplayıp barış ile halledemez miydi?

Cengiz protesto etti:

- Bu gibi meseleler kolay değildir. Önce, Türkler arasında yaşayan Ermeniler, Ermeni tarafına; Ermeniler arasında yaşayan Türkler de Türkler tarafına geçmesi lazımdı. Çarlık Rusya'sı bunu kabul etmedi. Bu özerklik için hazırlık anlamına geliyordu. Çarlık siyaseti bu özerklik fikrini unutturmak için Türk-Ermeni düşmanlığını daha da alevlendirdi.

Bir anlığına sustular. Rüstembey'in düşünceli yüzünde sevinç oyandı:

-Ah, keşke bizim ziyalıların tarihi yazılsa; "İttihad-ı İslam", "Turan"... Bin bir çarpışma... Geçilen yolların büyük kusurlarına rağmen sonunda kendi ana yurdumuzun

siyasi, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına döneceğiz, Ermenilerle de uzlaşma yolu bulacağız... Bunlar olacak. Halkımıza fayda sağlayacak aydın tabaka da yetişecek. Bu kesinlikle olacak! Ancak Celal gibi karamsar olmaya da gelmez. Sivil medeniyete doğru yeni adım atan halkların tarihinde de böyle şeyler olmuştur. Yeni doğan kuşak iyi olacak, göreceksiniz.

Celal onun sözünü kesip:

-Yeni doğan kuşak Kulu gibiler değil mi?, diye kinayeli bir şekilde güldü. Bizlerden adam çıkmaz! Vesselam!

Cengiz gülerek:

- Canım, bu Celal, zor adamdır, yola gelmesi de pek kolay değildir.

Bu esnada kapı çalındı ve ellerini ovarak bir öğrenci içeri girdi.

- Selam, Macit, diye Cengiz ayağa kalktı. Rüstembey ve Celal, Macit'e el vererek selamlaştılar. Macit, diğer öğrenciler gibi değildi. O, asla öğrencilere karışmaz, Türk öğrencilerini heveslendiren "Teşkilat", "Doğu Şöleni" gibi işlere asla ilgilenmezdi ve kenardan seyredirdi. Ancak kendi özel işleri için çalışır ve gece gündüz okul kitapları ile meşgul olurdu...

Rüstembey Macit'i tepeden tırnağa süzdü. Onun saf siması ve ahmak gözleri Rüstembey'i düşüncelere daldırdı, kalbinde ona karşı anlaşılmaz bir his oluştu - nefret ve teessüf gibi...

Celal zoraki bir şekilde sordu:

- Macit, bu sene üniversiteyi bitiriyor musun?

Macit elleri ovarak:

- Bakalım, dedi ve sonra Cengiz'in yüzüne baktı, anlamsız bir şekilde güldü:

-Vallahi, arkadaşlarım bana bitirebileceğimi söylüyorlar ama kesin olarak bilmiyorum.

Cengiz Rüstembey'e doğru çevrilerek:

-Sen Macit'i tanı mıyorsun, o işini biliyor. Şaka değil, birkaç aya doktor olur.

Macit'in koltukları biraz daha kabardı ve yine her zamanki sade gülüşüyle Rüstembey'e dönüp:

- Görüyorsun, Cengiz de diyor ki, bitireceksin. Ama kendim bitirebilir miyim bunu bilemiyorum. Ha-ha-ha!..

Cengiz:

-Yahu dostum, niye bitiremiyorsun ki? Sen de bitiremesen o zaman biz ne yapalım, diye tekrar etti.

-Öyle olsun, ne diyeyim, diye Macit cevap verdi.

Kapının zili sohbeti yarıda kesti. İçeriye elinde çanta, yüzünden gözünden sahte cesurluk dökülen bir öğrenci girer girmez Macit güldü ve:

- Arkadaşlar, siz bu gece, burada toplantı yapmayı mı düşünüyorsunuz? İzin verin de birazcık hayatımızı yaşayalım, benim hapishaneye düşecek halim yok, dedi.

Cengiz yeni gelen öğrencini Macit'e takdim etti. Tanıştılar.

Celal alaylı bir tebessümle:

- Yahu Hasan, çanta da bayağı yakışmış, içinde ne var acaba? Bıyıklar falan, tam da İran naibine benziyorsun. Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!..

Herkes güldü. Daha sonra Cengiz:

- Hasan, nasılsın?

Hasan önceki ciddiyetini korudu. Kaşlarını biraz daha kaldırarak:

- Yahu Cengiz, seninle özel bir konuda konuşmak istiyorum.

Cengiz özenli bir şekilde:

- Sorun mu var Hasan, hayırdır?

- Teşkilat işlerinden dolayı geldim... Arkadaşlar teşkilattan memnun değiller.

- Hangi arkadaşlar?

Hasan, cesur bir hareketle çantasını açtı ve bir kâğıt çıkardı. Cengiz kâğıdı aldı ve düşünceli bir halde düz çizgilere bakmaya başladı. Baş tarafı Rusça yazılmıştı: "Biz aşağıda imzaları belirtilen Müslüman öğrenciler, teşkilatın dağılmasını ve yeniden kurulmasını talep ediyoruz! Çünkü adı geçilen teşkilat bazı kişilerin kışkırtmasıyla meydana gelmiş, umurun talep ve görüşü alınmamıştır".

Cengiz imzaları okuduğunda, Kulu'nun imzasını gördü. Sıkıntı bastı, rengi sarardı. Rüstembey kâğıdı aldı ve baktı. Celal ona doğru geldi ve beraber okumaya başladılar. Bu arada Macit çay içiyordu. Cengiz sinirli bir halde sigara yaktı:

- Hasan, bunu toplantı da mı okudunuz?, dedi.

- Dün, Teymurbey bizi evine çağırmıştı. Ben oraya gittiğimde Kulu'nun da orada olduğunu gördüm ve yanında da birkaç öğrenci vardı. Bir süre bekledik kimse gelmedi. Sonra Kulu bir konuşma yaptı.

- Ne dedi?

-Çok teferruata girmedim, sadece seçimin düzgün yapılmadığını söyledi. Cengiz, gerçekten de yönetim için iyi bir kadro kurmamız lazım. Kulu gibi birisini neden teşkilata almamışız hâlâ inanmıyorum.

Rüstembey başını salladı. Celal gülümsedi. Hasan, Celal'in gülümsemesinden rahatsız oldu. Aniden ellerini yukarı kaldırarak sesini yükseltti:

- Niçin gülüyorsun, Celal? Hiçbir şeyden anlamayan yeni bir öğrenciyle çalışmak hoşunuza mı gidecek?

Hasan sözlerini bitirir bitirmez oturdu. Onun bu hareketi Celal'i daha da güldürdü:

- Dostum, görünüşe göre Kulu'nun konuşması seni çok kötü etkilemiş, dedi.

- Allah aşkına yeter!, deyip Hasan yüzünü duvara çevirdi.

Macit konuşmayı derin bir sessizlik içinde dinliyordu. Buradakilerin hepsi ona işsiz ve boşboğaz görünüyordu. Böylece orada oturmaktan sıkıldı ve kendi odasına - kitaplarının yanına gitmek istedi. Ayağa kalktı. Biraz odayı süzdükten sonra masaya yakınlaştı. Tıpla ilgili bir kitap eline geçti. Karıştırdı... Bu kitaptan imtihan olacağını hatırladı. Belki de onu ezbere biliyordu. Ancak yine kitapla ilgilendi ve okumaya başladı. Daha yeni morali düzelmişti ki başlanan "teşkilat sohbeti" yeniden canını sıktı. Aniden kitabı masaya bırakıp herkesle vedalaşarak odadan çıktı. Onun gidişine kimse özen göstermedi. Sadece Cengiz ayağa kalkıp kapıya kadar eşlik etti. Hasan ayağa kalkıp onu geri çağırmak istediğinde Celal onu sakinleştirerek:

- Dostum, biraz yavaş, bizi odadan kovdurmak mı istiyorsun? Biliyorum sizden milliyetçi falan olmaz, bari odamıza sahip çıkalım

Rüstembey kızgın bir şekilde:

- Hasan, bana tuhaf gelen şu ki, sen eski öğrencilerdensin. Canım, sen Kulu'nun nasıl biri olduğunu biliyor musun?

- Ben, hiçbir şey bilmiyorum.
- Bilmiyorsan, o zaman Cengiz'e sor.

Cengiz Rüstembey'in bu hareketinden biraz rahatsız oldu ve kendisini ele alarak sohbe karıştı:

Hasan, sana bir soru soracağım. Seçim zamanı nerede kanunsuzluk olmuş ki sen bu durumdan memnun değilsin?

Hasan:

- Yeni öğrenci adaylarından sadece sizinkilerin ismi var. Bunun neresi doğru?

Bir soru da Rüstembey sordu:

Hasan, kaç yeni öğrenci var?

- Beş veya altı yeni öğrenci var.

- Beş ya da altı öğrenci sanki bize oy vermeseydi, biz idareye seçilemeyecek miydik?

Celal Rüstembey'in fikrini anlayarak söze başladı:

- Dostum, bunlar kırk oyla seçilmişler, kırk oyla. Diyelim ki beş veya altı öğrenciyi satın almışlar. Peki, yerde kalan öğrencileri de mi satın almışlar?

-Ne bileyim ben, diye Hasan cevap veremedi.

Celal kahkaha atarak:

- Seni aldatmışlar!, dedi.

Rüstembey gülümsedi:

- Hasan, aptal olma. Her yalancının sözüne aldanıp arkasından gitme. Gel beraber iş yapmaya çalışalım. Haydi, şölene hazırlanalım, kütüphanemizdeki kitapların ve abone sayısını artıralım ki paramız artsın. Yoksa öğrencileri böyle göz göre göre bölmek hiç kimsenin yararına olmaz.

Hasan bir anlığına sessizliğe büründü. Rüstembey'in sözleri onda azda olsa etki bırakmıştı.

Celal her zamanki kahkahalarla ayağa kalktı. İmzalı kâğıdı alıp çantanın içine koydu ve Hasan'a dedi:

- Bu kâğıdı eve götür, belki ihtiyacın olur.

Hasan Celal'in bu hareketinden hoşlandı ve dudaklarında tebessüm belirtisi görüldü. Ancak bu gülümseme hızlı bir şekilde kayboldu ve yüzü yine yapmacık bir ciddiyet halini aldı:

- Ölümü gör, bana böyle şaka yapma!

Celal gülerek:

- Ben de diyorum ki neyse kötü haber mi var. Dostum, Teymurbey sizleri aldatıp bizlerin üzerine gönderiyor ancak kendisi hiç kâğıda imza bile atmıyor. Korkuyor ki sözü yere düşer. Adam bildiğin kurnaz ve hilekârdır. Ne zaman bizi görse yine diyecek ki bunlardır ortalığı karıştıran.

Celal sözünü kurtarıp ilerilerdi ve Hasan'ı kucakladı:

- Hadi, güreşelim, bu zayıf bedenim ile ortalığı birbirine karıştırmak da ne demek?

Hasan uzak durmak istedi, Celal ısrar edince kızdı:

- Dostum, yavaş oll!

Celal:

- Gördüğüm kadarıyla öğrencilik seni bıktırmış, yorulmuşsun.

Hasan bu sözlerden sonra yumuşadı ve Celal'in ayağından yapıştı. Rüstembey'le Cengiz gülmeye başladılar:

- Cesur Hasan, diye Cengiz koltukları ortalıktan kaldırdı. Kısa bir süre sonra Celal Hasan'ı yatağın üzerine yıktı:

- Senin canın bu kadar, dedi ve dizlerini karnına dayadı. Hasan çığlık atmaya başladı. Celal biraz yavaşladığında Hasan sıçrayıp dizlerinin altından çıktı. Yeniden güreşmeye başladılar. Bu sefer çok ciddi gürültü çıkardılar. Sandalyeler yere düştü ve birkaç dakika sonra kapı zili çaldı. Cengiz kapıyı hızla açtı. Ev sahibi kadın kızgın bir şekilde:

- Siz ne yapmaya çalışıyorsunuz? Burası ahır değil, burada insanlar yaşıyor...

Hanımefendinin bu kaba sözleri herkesi susturdu. Hasan ve Celal birbirlerinden ayrılıp yerlerine oturdular.

17

Bir sonraki gün Hasan, Kulu'yu görmeye gitti ve evde bulamadı. Oradan da Anatomi Enstitüsüne gitti. Enstitünün büyük salonuna girdiğinde leş kokusunun yayıldığını ve aynı zamanda uzun masaların üzerine parçalanmış cesetlerin koyulduğunu gördü. Beyaz kıyafetler giyen öğrenciler teşrih ile meşgul idiler. Hasan tam da salonu gözden geçirirken uzun boylu, iri bıyıklı bir öğrenci ona doğru geldi:

- Gözüm! Burada fena koku olur, alışık değilsin, hemen koridora çıkalım, dedi.

Dışarı çıktılar. Hasan gayet sakin bir sesle:

- Kulu, dün Cengiz ile görüştüm. Rüstembey de oradaydı. Bunlar seçimlerin yeniden yapılmasını istemiyorlar, kendileri de şölene hazırlanıyorlar, dedi.

- Zararı yok. Şimdi, biz çok hızlı bir şekilde yönetim aleyhindeki propagandaya devam etmek zorundayız. Nerde teşkilata karşı muhalif varsa etrafımıza toplayalım. Kimi görsen uyar ki teşkilata kayıt hakkı vermesinler, tamam mı? Bizler hakikatin tarafında olmalıyız, o kadar. Herkes seçimlerin doğru dürüst yürümediğini biliyor. Teymurbey gibi bir adamı dışarıda bırakmak uygun olmaz. O çok gerekli birisidir. Eğer o teşkilata üye olsaydı durum böyle olmazdı. Anladın mı gözüm, şimdi sen git, sonra görüşürüz.

Kulu Veylibat tacirlerinden Hacı Velinin oğluydu. Hacı Veli "kesik mal satan"¹⁵ lakabı ile şehirde meşhurdu. Yılda bir kaç defa Moskova'ya giderek kumaş dükkânlarında artık kalmış kumaş parçalarını toplar getirirdi. Hacı Veli, malik olduğu serveti yalnız kumaş alış-verişinden değil, muamelecilikten (faiz ile para borç verme işi) ve yanlış yollarla elde edilmiş mal alış verişinden de kazanmıştı. Maddi sıkıntı çeken aileler, nerdeyse bütün fakirler ona borçlu durumundaydı. Verdiği paraları kat kat faizi ile geri alıyordu. Evinin iki odasında hacizle elde ettiği birçok şey vardı: halı, kilim, kap kaçak, gümüş, altın, ipek giysiler vb. İhtiyaç içinde çırpınan aileler bir iki manat için kadın dizliklerini bile rehin bırakmışlardı. Hacı Veli'nin bazı ilkeleri vardı. Önceden rehin olarak getirilen şeyleri pek zorlukla kabul ederdi. "Muameciliğe tövbe etmişim!" diye herkesi bu cümle ile kandırıyordu. Bu vasıta ile yardıma muhtaç olanları yalvartıp sonra her şeyi yarı

¹⁵ "Kesik mal satmak" düzenbazlık ve hilekârlık anlamına gelmektedir.

değerine kabul ederdi. İkinci olarak, öğle bir faiz tayin ederdi ki, müşteri mallarını bir daha geri almaya gücü yetmezdi. Sonda ise Hacı rehin aldığı eşyaları bir bir başkalarına satardı.

Hacı, bu şekilde büyük bir zenginliğe sahip olmuştu. Ancak bu servete rağmen yemek yemezdi, giymezdi ve ailesini de sıkıntı içinde bırakırdı. Onun günlük öğlen yemeği ekmek soğan veya peynir ekmekten ibaretti. Evinde pilav pişirilse ev halkı bunu tarihi gün gibi kabul ederdi.

Hacı'nın iki oğlu vardı. Küçüğü Kulu idi. Çocuklarının istikbali için bazı plan ve prensipleri vardı. O her zaman söylerdi: "Varis çok olursa, aralarında kavga olur, kargaşa düşer".

Bundan dolayı büyük oğlunu hep dükkânında oturtur ve ona tüccarlığın sırlarını öğretirdi. Küçük oğlunu tahsil için göndermişti. Büyük oğluna her zaman:

- Sen tüccar olacaksın ve benim yerime geçeceksin, derdi.

Küçüğüne ise:

- Sen de doktor ol, kendi ekmeğini kendin kazan, derdi.

Kulu, üniversiteye tamamen tüccar zihniyeti ile gelmişti. "Okumak! Kazanmak! Zengin olmak!" onun başlıca sloganlarıydı. Öyle ki okul yıllarında para kazanmanın sırlarına bile vakıftı. Her defasında Kiev'e geldiğinde, babasının tavsiyesi ile halı, kilim, kına, kuru meyve gibi şeylerle gelirdi. İlkbaharda geri dönerken çam eşyalar, tüfek, tabanca ve kurşun gibi eşyalarla da geri dönerdi. Bu yüzden çok para kazanırdı.

Kiev'deki Türk cemiyetine karşı beslediği fikirler ve çevirdiği entrikalar tüccar zihniyetinden geliyordu. Kulu teşkilatın aracılığıyla birçok "tüccar operasyonu" yapmağı planlamıştı. Bu yüzden teşkilata girmek için can atıyordu. Lakin buna karşı çıkan bir çoğunluk vardı. Öğrencilerin bir kısmı Kulu'nun kim olduğunu iyi biliyorlardı. Kulu, Kiev'e gelir gelmez çoktan "tüccar operasyonu" yapmaya başlamıştı. Çoğu öğrenciler bundan haberdardı. Şehirde dükkân açma hakkına sahip olmayan bir Yahudi, Kulu ile tanış olmuş ve Kulu'nun temiz bir adam olduğuna inanıp onun adına dükkân açmış ve Kulu'ya ayda üstelik elli manat verirmiş. Birkaç ay sonra Yahudi bir başka ülkeye mal dalınca gittiğinde bu üçkâğıtçı Kulu, dükkânı başkasına satmış. Neticede, Yahudi'nin tüm mal varlığı elinden çıkmış.

Kulu'nun bu gibi "operasyonları" birçok öğrencinin aklında olduğu için onun teşkilata girmesine her zaman engel oluyordu. Bununla birlikte, Kulu planlarının hayata geçmesi için var gücünü kullanıyor, genç ve saf öğrenciler aracılığıyla entrikalar çevirmeye devam ediyordu.

Hasan, meselenin iç tarafını bilmiyordu. Bundan dolayı Kulu'ya inanıyordu. O bir daha Kulu'nun yalanlarına inanarak teşrihhaneden uzaklaştı.

Hasan, sokağa çıkar çıkmaz uzun saçlı, öğrenci çantasının altından yakası yan taraftan düğmeli kırmızı gömlek giyinmiş bir öğrenciye rast geldi. Durdu:

- Selman Selam!, dedi.

Selman gözlüğünü düzelterek:

- Selam, diye cevapladı.

- Selman, gözük müyorsun?

- Ben buralardayım sen gözük müyorsun?

- Kafam karışık biraz.

- Neden, hayırdır?

- Dostum yönetim meselesi.
- Yeni seçim meselesi mi?
- Evet!
- Buna ne gerek var?
- Nasıl?
- Bence sorun orada değil.
- Peki, sorun nerde?, diye Hasan şaşkınlıkla Selman'a baktı.
- "Hemşeriler Cemiyeti" meselesi ikinci meseledir.
- Peki, birincisi nedir sence?

- Birincisi? Burada siyasi teşkilatlar var, Türkler oraya çağrılmalıdır. Lakin biz bunu umursamıyoruz. Kültürel faaliyetlerimiz için de çalışmalıyız ama siyasi alanda daha çok etkinliğimizi artırmalıyız.

Her zaman başkalarının etkisinde kalan Hasan, Selman'ın bu konuşmasından çok etkilendi, biraz düşündü ve birdenbire gülümseyerek:

- Be adam, bunca zamandır neden bunu bana söylemedin?

Selman gülümsedi:

- Nasıl söylemedim, tabii ki de söylemişim. Zamanında küçük bir broşür dağıttım. Ardından herkesi kursa davet ettim ama kimse gelmedi.

- Ben hazırım. İstersen birkaç kişi bir araya gelip beraber toplanalım.
- Bence iyi olur.
- Ne zaman toplanalım?
- İstersen bu gece olsun.
- Nerede?

- Bizim evde olmaz, biraz tereddütlerim var. Sizde yapabilir miyiz?

Hasan biraz düşündü ve kabul etti. Ayrıldılar. Çok geçmeden Selman durdu ve Hasan diye seslendi. Hasan durdu ve geri döndü.

Selman:

- Ahmet'i de getir. O bu tür konuları sever. Bildiğim kadarıyla Bakü'de bu konular hakkında çalışmışlığı var.

- Tamam, söylerim.
- Sağ ol.
- Teşekkür ederim.

Akşamleyin Selman, Hasan'ın yanına gittiğinde Ahmet'i de kendisiyle götürdü. Ahmet, bu sene Yüksek Ticaret Okulu'na giren genç bir öğrenciydi. Görüştüler, Hasan hizmetçini çağırdı ve ona çay getirmesini söyledi.

- Ahmet, işler nasıl gidiyor, diye Selman sorduğunda:
- İdare eder Selman, okuyorum işte, diye cevapladı.
- Bizim işe nasıl bakıyorsun?

Ahmet biraz kızardı, kesin bir sesle:

-Bana uyar. Okumalıyız... Bir süre sonra hazır bir kadro buluruz ve kendi küçük teşkilatımız kurarız.

Selman onaylayıcı bir sesle:

-Kesinlikle, bu mutlak olmalı. Bugün, devam eden irtica, olayların doğmasını hızlandırıyor ve gerçekleşecek olaylar bizi daha o güzel günlere yaklaştırıyor. Devrim için zemin çoktan hazır. Biz aynı zamanda teorik ve pratik konulara da hazır olmalıyız.

- Arkadaşlar, devrim için en büyük faktörlerinden birisi bilgidir. Dünya görüşümüzü oluşturmak için bizim olumlu bilgilere ihtiyacımız var. Marksizm teorisi bilgi alanımızı genişletecek ve dünyaya yeni bir bakış açısı getirecektir.

Selman elini cebine attı, iki tane katlanmış kırmızı kitapçık çıkarttı, açtı ve masanın üzerine koydu.

- Her şeyden önce, biz şuradan başlamalıyız, dedi.

Hasan merak ederek:

- Nedir o?

-Bu "Ekonomik Konuşmalar"dandır. Önemli olan budur. Bunu öğrendikten sonra diğer eserlere geçeceğiz. Ama bir iş var. Haftanın belirli günlerinde kursa devam etmelisiniz. Ciddiyet göstereceğinize eminim. O zaman anlaştık.

- Çok güzel, diye Ahmet ve Hasan yanıtladı.

- Şimdi derse başlayabiliriz...

18

Selman, Gürcü arkadaşı Şaliko ile birlikte imtihana çalışıyordu. Birlikte çalıştıkları zaman Tolstoy'un ölüm haberini aldılar. Zaten Tolstoy'un kaçıışı ve yolda hastalanması büyük bir olay olmuş, bilhassa öğrenciler içerisinde heyecana neden olmuştu. Tolstoy demek, Çar yönetimine karşı protesto demektir.

Haberi duyar duymaz Selman ve Şaliko sokağa çıktı. Sokakta ilk fark edilen şey atlı ve piyade askerlerdi. Her ihtimale karşı askerler tarafından olası mitinge karşı tedbir alınmıştı.

Öğrenciler, üniversiteye doğru akın ediyorlardı. Selman ve Şaliko da onların ardından gittiler. Askerler, üniversiteye gitmek isteyen öğrencileri Büyük Vladimir sokağında engellemeye çalışıyorlardı. Bulvarno-Qudryavski Caddesi'nde bulunan Selman, Hasan ve Ahmet'e rast geldi:

- Selam, dedi.

- Selam, diye cevapladılar.

- Bugün mitinge katılıyoruz, değil mi?

- Tabii, diye şen bir şekilde cevap veren Hasan ve Ahmet, Selman'ın koluna girdiler ve Şaliko ile birlikte üniversiteye doğru gittiler.

Tuğlası boyalı üniversitenin binasının önünde birçok öğrenci durmuştu. Askerler öğrencileri bir taraftan dağıtıyor onlar da kaçıp başka bir tarafta toplanıyorlardı. Selman ve arkadaşlarının yanına kırmızı saçlı ve kaslı bir asker yaklaşmıştı:

- Burada durmak yasak, hemen dağılın!

Selman alaylı gülümsemeyle:

- Burada durmanın ne sakıncası var ki?

- Hemen dağılın, diyorum!

- Hemen dağılın, diye Selman onu taklit etti. Kıdemli asker daha da öfkelenmiş ve öğrencilere saldırdı. Öğrenciler de kaçarak üniversitenin merdivenlerine çıktılar.

Askerin yardımına birkaç asker daha gelmeye başladı. Öğrenciler kaçıp üniversiteye girdiler. Girişin sol tarafında güvenlik işçileri duruyordu. Üniversite güvenlik görevlileri öğrencilerin içeri girmeleri için kimliklerini talep ettiklerinde Selman ve arkadaşları kimliklerini gösterip üniversitenin içine doğru koştular.

Uzun ve yarı karanlık koridorda her zamankinden daha fazla öğrenci vardı. Ancak hiç kimse sınıflara girmek istemiyordu. Derse gelen profesör hocalar bu durumu görüp geri dönüyorlardı.

Az sonra uzun boylu, siyah gözlüklü rektör görüldü. Öğrencilere müracaat edip bir şeyler söylemek istediğinde, öğrenciler hemen rektöre karşı "reddolsun rektör! Reddol rektör!" diye bağırmağa başladılar. Rektör hemen ortalıktan kayboldu. Koridorun baş tarafında duran bir grup öğrenci içlerinden birini omuzlarına aldı. Öğrenci yüksek sesle ve net bir nutukla konuşmaya başladı: "Arkadaşlar, baskı pençesinde inleyen yüz binlerce işçi başkaldırmaktadır..."

Bir dakika içinde askerlerin geldiğini gören öğrenciler konuşmacı arkadaşlarını omuzlarından indirip sakladılar. Dağılın! Üniversiteyi terk edin!, diye etraftan sesler duyulurdu. Buna karşılık, öğrenciler bir ağızdan "Marselyoz"u okuyorlardı.

Üniversiteyi terk etmek zorunda kalan öğrenciler, caddede birbirlerinin kollarına girerek "zincir" oluşturmaya başladılar. Bir dakika içinde sokağın bir bölümünü işgal ettiler.

- Miting rehberi, "Zincirin kırılmasına engel olun!" diye emirler veriyordu. Git gide, zincir çemberi genişletildi ve genişletildikçe de askerlerin baskıları daha da arttı. Piyade askerler zinciri kıramadı ve birkaç atlı askerler yardıma geldi. Her yönden öğrenciler üzerine atlarla saldırdılar. Arada kadın çığlıkları duyulurdu. Zincir bozuldu, herkes bir tarafa kaçtı ve yeniden toparlanarak "Marselyoz"u okumaya başladılar. Saldırıları yoğunlaştı. Birkaç öğrenci tutuklanarak götürüldü. Onları kurtarmak amacıyla bir grup öğrenci önlerinde barikat kurdular. Atlı askerler tekrar saldırıya geçtiler. Bu sefer askerler öğrencileri dağıtmak için kırbaç kullandı ve karşısına gelenleri kırbaçla dağıtmaya çalıştılar. Ele geçen bir grup öğrenci tutuklanarak karakola götürüldü. Aralarında Selman ve Rüstembey de vardı.

O zamanda devrimci hareket sırasında gözaltına alınmak öğrenciler için bir şeref meselesiydi. Doğal olarak Selman ve Rüstembey de askerlere kendi rızaları ile teslim oldular.

Devrimci öğrencileri tutuklayarak arabalara atıyorlardı. Buna rağmen tutuklanan öğrenciler arasında ne bir korku ne de bir endişe vardı. Aksine konuşuyor ve kahkaha atarak yolarına devam ediyorlardı. Yol uzundu. Uzun ve can sıkıcı yoldan kurtulmak için görevli askerlerle bile alay ediyorlardı.

Selman gülererek:

- Zabıta bey, siz köylüsünüz değil mi?

Zabıta, kaba bir sesle:

-Köylüğüm, bir sıkıntı mı var?

-Köyünde iş bulamayıp şehre geldiğin her halinden belli oluyor. Nerdeyse tüm toprak hakları zenginlerin elinde olduğu için fakir "mujik"¹⁶ kendi toprağında kiracı olarak

¹⁶ "Barbar Rus köylüsü".

çalıştırıyor. "Mujik" de ne kadar çalışırsa çalışsın sonunda ona borçlu çıkıyor. Dolayısıyla o "mujik" de acından ölmek için köyden şehre kaçıyor.

Zabıta, Selman'ın yüzüne baktı, tek kelime bile etmedi. Ama sinirli olduğu suratından belli oluyordu. Selman konuşmasına devam etti:

- Ama dostum, fabrikaya gitsen daha iyiydi; asayiş falan korumak zor işler. Biz sizin için toprak talep ediyoruz bunun mukabilinde siz bizi hapse atıyorsunuz.

Zabıta öfkeli bir şekilde:

-Sus!, dedi ve görevinin önemini daha da belli etmek için sık bıyıklarını sıvazlayıp gururlandı.

Rüstembey Selman'a doğru dönüp:

- Onun günahı yok!, diye zabıtaya duyurmaya çalıştı. O, bir baltadır, sapı ise başkasının elindedir.

Selman:

- İşte, orası daha kötü. Bir insan balta olup sapını cellâdın eline verir mi?

Cellât sözü zabıtayı daha da sinirlendirdi:

- Susun! Entrikacılar sizi! O balta olmazsa siz neler yaparsınız neler?

Bu arada uzaktan hapsedilenleri izleyen Hasan, arka sokağa döndü ve gösteri yerini terk etti.

Atlı askerlerden kaçan Ahmet, Nikolay Parkı'nın kapısına tırmanmış ve korkusundan hâlâ yere inmemişti. Öğrencilere karşı saldırılar devam ediyordu. Bir grup öğrenci kaçarak parka girdi. Bir asker ise parkın kapısını kestirip nöbet tutuyordu. Ahmet yukarıdan:

- Yahu, yaptığın işten hiç utanmıyor musun?, dedi.

- Sus ahmak! Yoksa tutuklanırsın!

- Buna senin hakkın yok.

- Sus diyorum!

- Sen sus, utanmaz kızarmaz adam! Ayda otuz manat için kendini satıyorsun!

- Sus!, diye asker kırbaçla saldırmaya başladı. Fakat kırbaç kısa olduğundan Ahmet'e yetişmedi. Bunu gören zabıta lafı uzatmayarak oradan uzaklaştı.

Ahmet devam ederek:

- Sen ahmak ve hainsin!, diye bağırdı.

Miting biter bitmez Selman ve Rüstembey'in tutuklanması vesilesiyle "Hemşeriler Cemiyeti" olağanüstü bir oturum çağrısında bulundu. Akşam saat yedide Cengiz başkan olarak toplantıyı açtı:

-Arkadaşlar yönetim kurulu üyesi olan Selman ve Rüstembey'in tutuklanmalarını biliyorsunuzdur. Öncelikle bunların serbest kalmaları için muvafık tedbirler görülmeli. İkinci olarak bunlara her gün yemek gönderilmelidir. İşte bu iki meseleyi halletmek için sizi buraya davet ettim. Bu konu hakkında sorusu olan var mı?, dedi.

Şirin, bacağına bacağının üzerinden kaldırdı ve bıyıklarını düzelterek:

- Bence soruya gerek yok, konu gayet açıktır, dedi.

Halil söz aldı:

- Mesele açık olabilir ama bir tedbir alsak iyi olur.

Cengiz:

- Başka sorusu olan var mı?, diye sordu.

Bir anlığına meclise sessizlik çöktü.

Cengiz:

- O zaman sorusu olan yok. Şimdi Halil'e cevap vereceğim. Tedbir, bir avukata müracaat etmek demektir.

- Nasıl?, diye Halil itiraz etti.

- Onları bırakmaları henüz çok erken. Zannımca onları birkaç gün beklemek zorunda kalacağız. Belki de erken bırakılırlar, kim bilir.

- Ya erken bırakmazlarsa?, diye Şirin sordu:

- Eğer bırakmasalar "ağa durur, ağacan durur", siz burada, biz burada. Yine toplanıp müzakere ederiz.

Cengiz:

-Arkadaşlar, konuşmak için söz isteyin sonra konuşun... Önemli olan şu: Önlem alalım mı yoksa kalsın mı?

-Bekleyelim, diye cevapladı Halil.

Cengiz:

- Halil'e itirazı olan var mı?

Kimse itiraz etmedi.

Cengiz:

-O zaman meseleyi oylamaya sunuyorum. Şimdilik tedbir alınması gerektiğini düşünenler ellerini kaldırsınlar. Üyeler el kaldılar.

- Kabul edildi. İkinci mesele hakkında sorunuz var mı?

Şirin:

-Hayır, dedi ve yemeğin nasıl götürülmesi hakkında konuşulmasını istedi.

Halil söz istedi:

-Bence, on manat tahsis edilmeli ve sıra ile yemek taşınması için arkadaşlar tayin edilmeli, dedi.

Cengiz:

- Bu konu hakkında konuşmak isteyen var mı?

Kimseden ses çıkmadı.

- Öncelikle, para tahsis meselesini oylamaya sunuyorum. Kim razı ise elini kaldırsın?

Üyeler ellerini kaldırdı.

- İkincisi para meselesidir. Halil on manat sunuyor. Başka teklif olan yok mu?

- Hayır yok.

- On manatın tahsis olunmasını istiyorsa el kaldırsın?

Üyeler ellerini kaldırdı.

- Tamamdır. Şimdi sıra meselesine gelelim. Yarın kim gitmek ister?

Halil:

- Ben.

- Öbür gün?

Şirin:

- Ben.

- Sonra?

Cengiz soru nazarıyla Hasan'a baktı. Hasan bir şey söylemedi.

Cengiz gülümsedi. Alaylı gülümseme herkesin dudaklarına yayıldı. Hasan kaşlarını çattı ve öfkeli bir şekilde:

- Özür dilerim, ben gidemeyeceğim!

- Sebep?, diye sordu Halil.

- Benim bir işim var.

Halil kahkaha çekerek:

-Yahu Dostum, sen korkuyor musun?, dedi.

Herkes gülümsedi. Cengiz, yüzünü ciddileştirerek elini masaya vurdu:

-Şimdilik, iki kişi yeterli. Halil, yarının parasını veznedenden al!, dedi.

Halil tebessümle Şirin'e seslendi:

-Sayın hazinedar paraları görelim, dedi.

Cengiz, masaya yeniden vurdu:

-Toplantıyı kapatıyorum.

Toplantının kapatılması ile üyeler rahat bir nefes aldılar. Biter bitmez gürültülü konuşmalar, espriler ve kahkahalar başladı.

Şirin şakayla:

-Yahu, Cengiz, senin bir olumlu yanın varsa o da toplantıyı uzatmamandır, dedi.

- Başka bir olumlu yanım yok mu?

- Onu Kulu'ya sormalı. Ha-ha-ha!

Herkes gülümsedi ve bu arada Hasan'ın yüzüne baktı. Hasan'ın çok sıkıldığını gördü. Bu esnada Celal içeriye girdi. Büyük kılıklı şapkasını ve montunu çıkarıp astı, burnunu mendiline silerek:

- Yine, ne olmuş ey milliyetçiler, sanki milleti siz mi kurtaracaksınız? Vay o zaman o milletin haline...

Şirin gülerek:

- Bugün kahramanlardan ikisini tutuklamışlar.

- Şaka yapıyorsunuz, nerede bizde o şeref!

- Vallahi, doğru söylüyorum. Rüstembey'le Selman'ı tutuklamışlar.

Celal'in yüzü biraz da ciddileşti. Sonra aniden kahkahayla:

-Bunlar şimdiden kendilerini ele vermişler yahu. Bu Hasan'ı tutuklasaydılar daha iyiydi. Belki de şimdi çoktan hakkın rahmetine kavuşmuştu.

Hasan rezil olmuş bir halde:

- Allah aşkına şaka yapmayın. Şakanın hiç yeri yok.

Celal yine alaylı bir şekilde:

-Hasan'ı, Kulu ile birlikte hapishaneye atsalar ne iyi olurdu... ha-ha-ha! Kulu, her şeyi bunun üzerine atıp canını kurtarırdı.

Yine kahkaha koptu. Şirin ciddi bir sesle:

- Hiç, Kulu'nun tutuklandığını gördünüz mü? Muhtemelen o, bugün hiç evden dışarı bile çıkmamıştı.

Celal:

- Canım, adamın günahını almayalım, şimdi sokakta rastladım. Alışveriş edip eve gidiyordu. Biliyorsunuz, onun birlikte yaşadığı bir kadın var. Elinden kaçır diye kimseye göstermiyor, dedi.

- Muhtemelen yine başka bir kurnazlık peşinde olduğu için kimseye göstermiyordu.

- Bir kızla yaşamaktan başka ne kurnazlığı olabilir ki?

Şirin:

- Belki de kız aracılığıyla Kafkasya'ya mal gönderiyordur.

Celal yine gülerек:

-Bu adamdan her şey beklenilir. Aslına bakarsak alkışı onun babası hak ediyor. Görünüşte Cengiz, Hasan'ın yanında bu tür sohbetlere karışmıyordu lakin Kulu hakkında söylenilen her tür söylentilere gönülden katılıyordu. O bütün kinini yalnız hafif tebessümle ifade eden birisiydi. Tek taraflığı olduğunu bildirmek için Hasan'ın yüzüne baktı:

-Dostum, adamın gıybetini ettiniz, yeter artık, biraz da çay içelim. Hasan, öne otur bakalım!

Çay sohbetlerinde her zamanki gibi milliyetçilik gibi konular açılırdı. Celal kendine mahsus karamsarlıkla:

-Arkadaş, bizden bir şey olmaz! Kim olduğumuzu bile idrak edememişiz. Müslüman'ım diyorsun, fakat bu üç yüz milyonun neresindesin? Şimdilerde de kendine "Türk" demeye başlamışsın. Toplumumuz Türk olduğumuzu biliyor mu? Biz kendi kimliğimizi tanımazsak, başkalar bizi hiç tanımaz. Biz kendimizi boşuna Ermeniler ve Gürcülerle aynı kefeye koyuyoruz, dedi.

Şirin Celal'in söylediklerine katılmadı:

- Canım, ne kefesi? Kafkasya'da sayı itibarı ile çok olduğumuz için ister istemez üstünlük bizim elimizde.

- Sayı çoğunluğuna kıymet veren mi var, sen kültüründen bahset.

- Altı yedi yüz yıllık edebiyatı olan bir halka "kültürü yok" diyebilir miyiz? Yani, Avrupa kültürünü almamışız diye kendimizi hor mu görmeliyiz?

- İşte bunu konuşalım!

Şirin soğukkanlılıkla:

- Sözümü kesme, biraz sabrın ol! Biz yeni medeniyete 1905'ten sonra başlıyoruz. Nerdeyse beş sene oldu. Bak gör bu beş senede neler yaptık? Basınımız, yayın evlerimiz, tiyatromuz, az çok kendi millî okullarımız var. Aynı zamanda aydınlarımız da yetişmektedir. Başka ne istiyorsun? Yüzyıllardır uyuyoruz. Daha şimdilerde kendi kendimize geliyoruz.

Şirin'in konuşması Celal'i tatmin etmedi ve o yine evvelki gibi kesin olarak:

-Hiç, bugün de uyanmamışız, deyip ayağa kalktı. Biz de iş yapacak adam yok dostum, yok işte! Vesselam!

Cengiz söze karıştı:

-İnsan yetiştirmek kolay mı sandın? Rus okullarından yüzde bir oranda insan yetişse büyük iştir.

Celal yine ısrarla, yetişmiyor işte!, dedi.

Şirin Gülerек:

-Canım, tüm sıkıntılar kendimize güvensizlikten kaynaklanıyor. Nasıl yani yetişmiyor? Madem yeni bir kültüre ayak bastık yetiştirmemiz lazım. Öyle insanlar yetişecek ki, belki seni de beni de geçip yerimize oturacak, kim bilir. Halkın uyanması bambaşka bir şey, kimse bunu kestiremez. Bir de bakacaksın ki, tüm bu sıkıntılardan sonra ülkenin her köşesinde fidanlar açmaya başlamış.

Celal kakhaha çekerek:

-Mesela fidanın birisi Kulu, dedi ve Hasan'ın yüzüne baktı:

Hasan biraz sinirlenerek:

- Yahu, Kulu'dan ne istiyorsunuz? Kulu, kime kötülük yapmış? Vallahi hepinizden cesur, aynı zamanda hepinizden de milliyetçidir.

Celal ve Şirin'in kakhahaları Hasan'ın sözlerini kesti. Meclis yine ciddi bir sohbet ortamından çıkıp kakhahalara boğuldu. Kulu yine dillerde ezber olmaya başladı. Cengiz ise tüm bu konuşmaları kenarda durup zevkle dinliyordu.

20

Hasan, Veylabat memurlarından Mirza Samet'in oğluydu. Mirza Samet Şeker Üretimi Okulu'ndan mezun olup yirmi yaşından itibaren memur makamına oturmuştu. İlk başta memur hayatını Sulh Mahkemesi'nde defterhane işleri ile devam ettirmiş ve bir süre sonra tercümece olarak çalışmıştı. O zamanlar Türklerden Rusça bilen az olduğundan Mirza Samet halk arasında bilgin olarak biliniyordu. Dilekçe yazdırmak isteyenler, mahkemeye işi düşenler Mirza Samet'e müracaat ederlerdi. Mirza da elinden gelen işleri yapar ve mukabilinde ödüllendirilirdi. Bir gün olmasın ki, nakit para, sülün, kuzu ve halı gibi şeyler ona hediye olarak gönderilmesin. Mirza bolluk içinde yaşar, Çar ve hükümete karşı sadakat beslerdi. Bu sadakati çocuklarına aşılama için odalarının duvarlarının birine bile Çar'ın muhteşem resimlerinden birini asmıştı. Günlerden bir gün ona hediye edilen kuzulardan birinin kebabını yiyip bitirdikten sonra Çar'ın resminin karşısına geçip:

- Uzun ömürler dilerim, ey ulu Çar!, diye minnettarlığını bildirmişti.

Hasan Çar'ın resminin altında dünyaya gelmiş ve onun önünde büyümüşü. Rus okuluna gittiğinde oradaki Çar'ın tablosu artık ona yabancı gelmiyordu. Bu resim, evdekinden daha büyük, daha ihtişamlıydı. Okulun resmi günlerinde öğrencileri, büyük salona toplayıp Çar'ın muhteşem resmi karşısında sıra ile dizerlerdi. Papazlar ayinden sonra Çar'a dua eder ve haç suyu ile sulayıp öğrencilere haç çekerlerdi.

Yirmi beş yıllık memur hayatından sonra Mirza Samet Veylabat'tan ayrılıp Bakü'ye yerleşmişti. Hasan'ı da yatılı olarak Bakü Rus okuluna vermişti.

O dönemde, yatılı okullara sadece zengin ve memur çocuklarını kabul ederlerdi. Kırsal bölgelerin küçük ve harabe evlerinde yaşayan yüzlerce yoksul öğrencilere rast gelen Hasan, kendisini bunlardan ayrıcalıklı olduğunu hisseder ve bunun nedenlerini düşünürdü.

Çar'ın resminin ihtişamına bakarak büyümek onun için bir şeref meselesiydi. Lakin git gide okul muhiti onu da değiştirmeye başladı. 1905 Devrim'i, okullarda tatillere sebep oldu ve öğrenciler devrimci harekete katılarak siyasi örgütler kurdular. Marksizm'in temellerini öğrenmek için özel kurslar düzenlediler.

Bu büyük hareket, Hasan'ı da etkiledi. O zaman, teknik okullarda siyasi mülahazalar okunurdu. Hasan gizince bu mülahazalara devam eder ve kendi nasibini de

almış. Bir gün, Mirza Samet, Hasan'ın masasının üzerinde kâğıt ararken siyasi risalelere rast gelmiş. Önce hayretinden şaşırmış ve sonra da risaleleri alıp yakmış. O, zaman da Hasan evde değilmiş. Eve geldiği sırada babası onu odasına davet etmiş ve sakın bir şekilde konuşmuş:

-Hasan, benim olup bitenden hiç haberim yok. Hiç aklım da almıyor. Anlat bakalım bu işlerin sonu nasıl olacak? Sen bu olayların sonunu nasıl görüyorsun?, demiş.

Hasan, babasından beklemediği bu soruyu cevaplayamamış:

-Nasıl yani?, demiş.

-Yahu, diyorum ki bu işlerin sonu nasıl olacak? Vuruyorlar, yıkıyorlar hiçbir şeyin sonunu düşünmüyorlar. Sonuçta bu ülkenin bir sahibi var. Tüm olaylar bittikten sonra hepsinden hesap sorulmaz mı?

Hasan gülmüş ve babasının ne demek istediğini anlamış. Başını aşağı eğmiş ve Mirza sözlerine devam etmiş:

-Oğlum, baban dünya görmüş adamdır. O, hayatın gidişatını senden daha iyi anlıyor. Ben bütün bu şeylerin sonunu hiç iyi görmüyorum, çünkü "Padişahla padişahlık etmek olmaz". Sanırım bir gün gelecek Çar'a başkaldıranların hepsi cezalandırılacaktır. Bunlar bir kenara, bir öğrencinin işi okumaktır. Onun ilk işi okulu bitirmektir. Sürekli elinde kâğıt kalem çalışmazsa ortalıkta kalır. Bizim petrol kuyularımız yok. Biz, kalemimizin ekmeğini yiyoruz. Eğer kalemimiz olmazsa ortalıkta kalırız. Mirza Samet, uzun bir süre konuşmuş:

-Bu işler sana yakışmaz ve senin birinci vazifen okumaktır, demiş.

Hasan kızarmış ve mahcup bir şekilde:

-Bu kâğıtları, bir Yahudi arkadaşım vermişti, der ve bunun mukabilinde de babası:

-Senin Yahudi ile ne işin var, belki onlar karışıklık istiyorlar? Biz istemiyoruz, bunu bir defalık aklına sok!, demiş.

O günden sonra Hasan'ın tamamen ideolojisi değişmiş. Politik fikirlerden, protestolara katılmaktan vazgeçmiş. Muhafazakâr öğretmenlerle çarpışan öğrenciler, sınıftaki dersleri bırakıp toplantı yaptıkları zaman Hasan artık bu toplantılara katılmaz sınıfta yalnız başına kalarak öğretmeninden ders almış. Öğretmen - öğrenci kavgalarında bile öğretmenlerin tarafında saf tutarmış. Sonunda Hasan'ın bu hareketi öğrencilerin nefretine neden olmuş ve kimse de onunla konuşmaz, selam bile vermez olmuş.

Bir süre sonra, Rusya'da irtica arttıkça polis şiddeti daha da artırmış. Okul yöntemindeki disiplin yavaş yavaş önceki şeklini almaya başlamış, birkaç devrimci öğrenci atılmış ve görünüşe göre okuldaki olaylar az da olsa yatıştırılmış.

Tüm bunlara rağmen Hasan, büyük bir istekle okula gitmiş. Öğrenciler içerisinde kötü lakabı olsa da öğretmenleri onu sevmiş, ama tüm yeteneksizliğine rağmen, okuldan birinci olarak mezun olmuş.

Hasan'ın okul diplomasının alması Mirza Samet için büyük bir olay olmuş. Bu nedenle oğlunu ödüllendirmek için ona şık bir libas ve bir de öğrenci şapkası almış.

Hasan, Kiev'e yola düşmeden evvel Mirza Samet yine oğlunu odasına çağırıp çok uzun tavsiyelerde bulunmuş ve sonunda:

-Akıllı ol, derslerine çalış! Sakın, siyasi işlere bulaşma, demiş.

Hasan babasının sözlerini, mermer üzerine altın harflerle kazılmış bir kitabe gibi kabul edip Kiev'e gelmiş.

Halil'in elinde yatak takımı, Ahmet'in elinde ise yiyecek türünden bir şeyler karakola girdiler. Kirli merdivenlerden ilerleyerek yukarıya doğru çıktılar. Sağ taraftaki boyası gitmiş, kirden kararmış kapıyı açar açmaz leş gibi koku üstlerine çöktü. İçeride birçok insan vardı. Şapkasız ve silahsız askerler içeri girip çıkmakta idiler. Masa arkasında oturan bir memura yaklaşır:

- Yemek getirmişiz, dediler.
- Bekleyin, diye memur sinirli bir şekilde yazısına devam etti.

Halil ile Ahmet geri çekilip duvarın yanındaki sandalyeye oturdular. Kısa bir süre sonra, bir polis memuru yanlarından geçip yan odaya girdi. On beş dakika geçti hâlâ geri dönmedi. Öğrenciler beklemekten usanarak odada gezinmeye başladılar. Az sonra polis memuru geri döndü ve öğrencilere bir söz demeden gelip yerine oturdu. Halil'in ona yaklaştığını gören polis memuru:

- Bekleyin, sabırlı olun!, dedi ve yine önündeki kâğıtları tekrardan karıştırmaya başladı.

Birkaç dakika geçti. Şapkasız bir asker, polis memuruna yaklaşarak artık ne söylediyse polis memuru öğrencileri yanına çağırdı. Halil ve Ahmet kalkarak ona doğru yürüdüler:

- Arkadaşlarınız serbest bırakılmıştır, merdivenlerden yukarıya doğru çıkarsanız onları orada görebilirsiniz. Bir de arkadaşlarınıza söyleyin bir daha böyle olaylara karışmasınlar, dedi.

Halil ve Ahmet eşyaları aldıkları gibi odadan çıktılar. Merdivenlere geldiklerinde arkadaşlarını göremediler. Ahmet sokağa indiğinde ne Selman'ı ne de Rüstembey'i görebildi.

-Baksana geliyorlar, diye Ahmet, Halil'e seslendi. Ahmet geri çekilip baktığında ikinci kattan arkadaşlarını inerken gördü. Halil, iki veya üç adım öne atladı, önce Selman'ı, sonra da Rüstembey'i kucakladı. Öpüştiler. Ahmet de arkadaşlarını kucaklayıp öptü.

Halil:

-Yahu, birader, biz de size yemek ve yeni nevresim takımı getiriyorduk. "Seferiniz"in uzun süreceğini düşünüyorduk.

Selman gülererek:

- Çok uzun sürmedi, hızlı oldu, dedi.
- Peki, yataksız odada geceyi nasıl geçirdiniz?
- İlk gecemizde uyuyamadık. Sonra alıştık.
- Avukat tutmamıza az kalmıştı... Ha-ha-ha!

Dostlar güleştüler. Sonra eşyaları bölüşerek polis karakolunu kahkahalarla terk ettiler.

Bu akşam, Teymurbey'in evinde Kulu'nun teşebbüsü ile yeni bir oturum açılmıştı. Kulu, herkesten önce gelip Teymurbey ile beraber toplantıda neler yapacaklarını konuşuyordu. Teymurbey:

- Şöleni nasıl yapacağımızı müzakere etmeliyiz, dedi.

Teymurbey elmas yüzüklü parmaklarıyla kalın bıyıkların burdu, düşündü ve tereddüt içinde:

-Kulu, şölen bizim işimiz değil, dedi.

- Neden?

- Zaten senin çok işin var, ben de ki...

- Korkma! İnsan öfkelenildiği zaman her şey yapar. Cengiz'in inadına galip gelmek için sınavlarımdan bile vazgeçerim.

Teymurbey biraz düşündü ve:

- Hayır, şölen bizim işimiz değil. Ancak meseleyi toplantıda açmakla Cengiz ve çevresindeki öğrencileri uzlaşmaya zorlayabiliriz, dedi.

Kulu, bu fikri uzun zamandır kafasında kuruyordu ancak Teymurbey'den saklıyordu. Takım arkadaşının "Hemşeriler Cemiyeti" aleyhindeki eyleminden etkilenebileceğinden korkuyordu. Teymurbey'in karakter olarak nasıl birisi oluşunu artık öğrenmişti. Paraya ihtiyacı olmadığını biliyordu. Teymurbey'in "Hemşeriler Cemiyeti"nde tek ilgisini çeken faktör, şöhret ve benlik meselesiydi. Teymurbey'in bu zayıf ciheti Kulu'ya belliydi. Böylece, Kulu onun ele almak için şeref meselesini ortaya attı. Sonra:

-Teymurbey, bu şöleni yapacağıma emin ol! Sen şöleni yapacağımız heyete rehber ol, geri kalan işleri ben hallederim, dedi.

Teymurbey neşeli bir tavırla:

- Yaparım, işten kaçmam, fakat onların hepsinin katılması gerekir.

Kulu'nun yüzü ciddi bir şekil aldı ve sonra:

- Sen ne söyleyen ben o fikre katılıyorum. Ancak bu fikir aramızda kalsın. Çocuklara başka bir şekilde söylememiz gerekir.

- Nasıl söyleyeceğiz?

- Bu akşam sen başkanlığı yap, ben teklifte bulunacağım.

Teymurbey gülümsedi.

Kulu:

-O, iş bende. Çocuklar gelsin onları ben ikna ederim, dedi.

Kulu, ellerini pantolonunun cebine koyup salonun duvarında asılan çıplak kadın resimlerini seyretmeye başladı. Bu esnada kapı zili çaldı. Az sonra Cafer içeri girdi ve görüştüler:

- Kulu, yine işler çeviriyorsun?

- Gelen giden yok, bundan dolayı şölen yapmak için uğraşıyoruz.

- Vallaha mı?

- Tabii, sana bayanları getirme görevi vereceğiz.

- Olsun diye Cafer elini Kulu'ya uzattı. Tokalaştılar.

Kulu'nun önerisi, Cafer'i heveslendirdi ve o bu önerinin hayata geçirilmesi için:

-Demiyeve'nin bütün bayanlarını "yetkili" sıfatıyla davet ediyorum. Bir araba kiralayın, ben gidip bir bir hepsini şölene taşıyım... Kedinin yavrularını taşıdığı gibi... Kulu, bana bu görevi uygun gördüğün için sana sarılmak istiyorum.

Cafer Kulu'nı kucakladı. Tokalaşırken kapı açıldı, Hasankulu içeri girdi:

- Arkalaşalar, nasılsınız, ne var ne yok, işleriniz nasıl gidiyor?, dedi.

Daha sonra Cafer, Hasankulu'ya selam vererek:

- Birader, olaydan haberin yok mu?, dedi.

Kulu ve Teymurbey hemen telaşlı bir şekilde:

- Hayırdır, ne olayı?

Cafer şaşırılmış bir şekilde:

-Bilmiyor musunuz, ben de zannedyordum ki siz biliyorsunuzdur. O halde dinleyin.

-Ne oldu ki? Söyle!

-Kulamırza bir memurun evinde özel bir oda kiralamış. Görünüşe göre, o memurun karısıyla arası iyiymiş. Bizim memur bunların aralarının iyi olduğunu birinden duymuş. Bir gün memur "bir haftalığına iş gezisine gidiyorum" diye eşyalarını toplayıp evden çıkmış. Sonra gizlince geri dönüp mutfaktan geçerek kanepenin altında saklanmış. Karının da hiçbir şeyden haberi yok. Kulamırza akşam saatlerinde tiyatrodan döndükten sonra yatak odasında karıyı uyurken görmüş. Yatağın kenarında oturup karıyı tam ele almaya başlar başlamaz adam kanepenin altından çıkıp karıya bir bıçak darbesi indirmiş. Bunu gören Kulamırza kendini müdafaa etmek için koşup mutfaktan bir balta almış. Memur bakmış ki bizim Kulamırza bayağı kuvvetli birisi, hemen pencereden atlayıp kaçmış... Şimdi de, ev, eşya, karı hepsi Kulamırza'ya kalmış.

Herkes kahkahayla güldü. Cafer, gülerek konuşmasına devam etti:

- Garip olan şurası ki memur Kulamırza'yı sokakta görmüş ve:

- Benim sizinle husumetim yok. Benim husumetim karıma karşı demiş ve özür dileyerek uzaklaşmış. Ha-ha-ha!

Tekrar gülüştüler. Daha sonra Kulu sinsi bir gülüşle:

- Herhalde biz bundan sonra sık sık Kulamırza'yı ziyaret etmek zorunda kalacağız.

- Aynen.

Kapı zili yeniden çaldı. Salonun kapısında Kulamırza göründü. Onu görür görmez herkes ayağa kalktı ve el şaklattı. Kulamırza kızardı ve kahkaha ile gülmeye başladılar. Selamlaştılar. Kulamırza:

- Bugün, her yerde tebrikle karşılanmışım. Benim işim Hoca Nasrettin'in yeni elbise alma olayına benzer. Hoca bir gün yeni kıyafetler almış. Nereye gitmişse tebrik etmişler. Sonda hoca bıkmış ve herkesi kendi evinin avlusuna toplamış ve şöyle demiş: "Ey ahali! Eğer herkes beni tebrik edecekse, burada hep birlikte tebrik edin bitsin artık bu iş". Böyle giderse ben de sizi bir avluda toplayacağım...

Tekrar gülüştüler. Kulamırza, Cafer'in yanına oturdu. Güleşmelerden sonra, toplantıya bir sessizlik hâkim oldu. Teymurbey saatine baktı ve komşu odaya geçip ara kapıları açtı.

- Buyurun, dedi.

Öğrenciler yemek odasına geçtiler. Beyaz örtülü büyük masa özenli bir şekilde düzenlenmişti. Masada, gelir düzeni orta olan öğrenciler için birçok çeşit yiyecekler koyulmuştu: reçel, pasta, meyve, simitler, baklavalara ve çeşitli tatlılar.

Aşağı tarafta semaverin yanında ev sahibi hanım oturmuştu. İri gözlü, uzun kirpikli, selvi boylu bir kız, çay bardaklarını masanın üzerine koymaktaydı. Teymurbey, ev sahibi ve kızını misafirlerine takdim etti. Tanıştılar. Yer gösterildi, herkes oturdu. Kulu'nun kendisi ev sahibinin, Cafer ev sahibi kızının, Kulamırza ise bunların karşısında oturdu.

Çok geçmeden yemek odasına iki öğrenci girdi: birisi iri yapılı, kırmızı sıfat; diğer ise zayıf, sıksa ve orta boylu idi. Onları görünce Teymurbey ayağa kalktı:

-Selam, Ocakverdi; Selam, Behram, dedi.

Ocakverdi kalın elini uzattı:

-Selam, dostum. Böyle hayırlı iş için toplanmışsınız da bizim neden haberimiz yok, neden bize söylemiyorsunuz? Toplantıdan az önce haberimiz oldu, biz de dedik ki neler olup bittiğini görelim.

- Aferin, iyi yapmışsınız, zaten iş başladığında size haber verecektik. Aklımızdaydınız.

Behram, daha önceleri toplantı iştirakçileri ile tanışmıştı, sık sık gelip gidiyordu. Teymurbey, ev sahibi ve kızını Ocakverdi ile tanış etti. Oturdular. Ev sahibi hanım, Ocakverdi ve Behram'a çay ikram etti.

Bir müddet toplantıya sessizlik hâkim oldu. Kulu, baklavanın bir ikisini yedikten sonra, mendil ile bıyıklarını düzelterek ev sahibine müracaat etti:

- Anna İvanovna, baklava hoşunuza gitti mi? Kadın biraz düşündükten sonra:

- İyi, ama çok yağlı bir baklava.

Ev sahibinin kızı Türk gençlerini kırmamak için:

-Anne dedi, bence harika. Bunu nasıl pişiriyorsunuz?

Behram:

-Katya, ben nasıl pişirileceğini biliyorum, bir gün senin için pişiririm.

- Öyle mi?

- Ciddi diyorum!

Cafer, Behram'ın elinden birçok işlerini geldiğini biliyordu fakat baklavayı nasıl pişireceğini bilmiyordu. Şaşırmış bir şekilde:

- Behram, böyle bir yeteneğin var da bizim neden haberimiz yok dostum?

- Arkadaş, siz ne zaman çağırdınız da ben gelmedim?

Kulu yapmacık bir gülüşle:

- Behram, biraz para verelim, şölen için bize baklava yap!

Behram memnun bir sesle:

-Benim açımdan bir sıkıntı yok, hazırlarım, dedi.

Herkesin damarına göre hareket eden Kulu, Behram'ı da memnun ettiği için rahatladı. Toplantıdaki herkes zaten onun fikirlerine ortaktı. Bunu Kulu da çok iyi biliyordu. Ancak bütün bunlara rağmen, şölen yapacağına tüm kalbiyle inanmıyordu.

Çaydan sonra misafirler tekrar salona döndüler. Ara kapı kapandı. Ev sahibi hanımla ve Katya diğer tarafta kaldılar.

Kulu, öğrencilerin toplandığını görerek konuşmaya başladı:

-Arkadaşlar, bu gece burada toplanmamızın nedenini iyi biliyorsunuzdur. Meclisimizi yönetmek için bir başkana ihtiyacımız var. Ben kendi tarafımdan Teymurbey'in seçilmesini öneriyorum. Kim benimle aynı fikirdeyse elini kaldırsın?

Sözlerini bitirir bitirmez Kulu elini kaldırdı ve onu takiben de her yerden eller kalktı. Teymurbey durumdan memnun bir şekilde başkanlığa geçti. İlk söz alan Kulu oldu. Kulu şölenin fayda getireceğinden söz ederek, konuyu milli meseleye getirdi:

-Bizim milletimiz tüm milletlerden geridedir. Kimse bize hürmet etmiyor. Bir milleti öne çıkarmak için onun kültürel yönlerini göstermemiz gerekir. Şölen bunun için bir araçtır...

Kulu, konuşması ile çevresindekilerin milli duygularını uyandırmaya çalışıyordu. Çok geçmeden salondaki herkesin düşünce ve iradesine hâkim oldu:

Başkan:

- Sorusu olan var mı?, dedi.
- Benim var
- Söyle.
- Bu toplantıdan "Hemşeriler Cemiyeti" haberi var mı?
- Başka sorusu olan var mı?
- ?!

Kulu ayağa kalktı:

- Arkadaşlar, şimdilik "Hemşeriler Cemiyeti" yönetimi, bu toplantıdan haberdar değil. Ancak, iş düzene girdikten sonra yönetimi haberdar edeceğiz. Bu arada teşkilat yönetiminin biraz tembel olduğunu itiraf etmeliyiz. Şölenin mevsimi geçmeden hemen yapmamız lazım.

Şimdiye kadar başını aşağı eğip tespih çeviren Ocakverdi, rüyadan uyanmış gibi oldu:

-Arkadaşlar, aramıza nifak düşer. Bunu şeriatımız bile yasaklar. En iyisi, şölen meselesinde herkesin fikrini alalım, Kiev'de yüzü aşkın Müslüman öğrenci var. Bunlara da haber vermek gerekir, dedi.

Kulu yine söz aldı:

-Ben, Ocakverdi'nin fikrine tamamen katılıyorum. Fakat yüz öğrenciyi bir yere toplamak kolay değildir. Biz, esas olarak meseleyi kabul edelim sonra herkesi haberdar ederiz.

-Bu iyi bir fikir, diye Cafer, Ocakverdi'nin yüzüne baktı.

Başkan:

- Bu fikre itiraz eden var mı?, dedi.
- Hayır, diye cevaplar işitildi.
- Demek ki, şölen işini kabul ediyoruz. Sonra ne yapmalı diye düşünmeliyiz.

Kulu tekrar söz aldı:

- Genel Kurul'u toplayıp meseleyi müzakereye koymalı.

Başkan:

- Bununla ilgili herhangi bir sorunuz veya dileğiniz var mı?
- Hayır yok.
- İkinci oturuma kadar mesele muhafaza edilsin, diye kurul oy verdi.
- Toplantıyı kapatıyorum. Daha sonra genel kurulun zamanını belirleyeceğiz.

Toplantının ardından özel konuşmalar yapılmaya başlandı. Cafer Ocakverdi'ye seslendi:

- Dostum, gözükmüyorsun?, dedi.
- Cafer, kafam baya karışık da ondan.
- Neden?
- Dün sınava girecektim, fakat giremedim geri döndüm.
- Neden?

- Üniversiteye geldiğimde başım dönmeye başladı. Sonra hatırladım ki bugün anım günüdür. "Bundan dolayı sınava girilmez" deyip geri döndüm.

Cafer Kulu'ya göz attı ve Ocakverdi ile alay ederek:

- Dün kimin anım günü idi ki?

Ocakverdi, imanlı bir tavırla başını yukarı kaldırdı, ciddi bir sesle:

- İmam-i Zeynalabîdin'in. Ona canım feda olsun...

Cafer'in dudaklarında alaylı bir tebessüm belirdi:

- Allah rahmet eylesin!, dedi.

Teymurbey gülümsedi. Kulu'nun yüzü değişmeye başladı. Kulamırza kahkahalarla gülmeye başladı.

- Yahu Ocakverdi, sen garip bir adamsın! Muhtemelen, sen oruç da tutup namaz da kılıyorsundur!

- Bunlar tabii değil mi?

- Tabii niye olsun ki?

Münakaşa çıkacağını sezen Kulu, saatine baktı:

-Geç oldu gitmeliyiz, dedi ve diğer öğrencilere örnek olmak için ayağa kalktı. Öğrenciler de onu takip ettiler.

23

Kulu, merdivenden inerken, Behram'ın koluna girip onu gruptan kenara çekmeye çalıştı.

-Nasılsın gülüm?, dedi. Biliyorsun ben senin arkadaşımım.

Behram ayık olduğu için Kulu'nun bu nezaketine çok da ehemmiyet vermedi ve isteksizce "teşekkür ederim" demekle yetindi. Hatta onun bu "samimiyetinin" arkasında bir çıkar olduğunu çok iyi biliyordu.

Behram hata yapmamaya çalışıyordu. Kulu, Behram'ın aracılığıyla bazı sinsî planlarını hayata geçirmeyi planlaştırmıştı. Kulu'nun yapabileceği hamleleri aydınlatmak için okuyucularımıza Behram'ı sunmak isterim.

Behram tüccar ailesinde doğmuştu. Dolayısıyla o sadece tüccar yeteneğine sahipti. Babası ona para göndermese bile o hiçbir zaman aç kalmazdı. Hatta para kazanmanın yollarını bile çoktan öğrenmişti. İlk önce şehrin İran Büyükelçiliği'nde kâtip olarak işe başlamış fakat kâtip işinin de maaşı az olduğu için git gide onun masraflarını karşılayamaz olmuştu.

Bu arada büyükelçiliğin para tahsisatı doğru dürüst çalışmadığından büyükelçiliğin binasını zengin bir Yahudi tüccar kiralamış ve müessesenin imtiyazlarından istifade etmek hukukuna sahiplenmişti. Bu Yahudi, imtiyazlar sayesinde hürmetle yaşar ve ticaretine devam edermiş. Büyükelçinin Türkçe ve Farsça bilgisi az olduğu için bir Azerbaycanlı öğrenci tutup büyükelçilik işlerini ona gördürüyormuş.

Kiev Şehrinde çok az sayıda İranlı vardı. Kible-i Âlem'in bütün ahalisi birkaç tellal ve bakkallardan ibaretti. Bundan başka şehre yılda birkaç Urmiyeli maymun oynatanlar gelerek halkı eğlendirip bir müddet burada kaldıktan sonra kendi memleketlerine geri dönerdi. Bunlar büyükelçiliğe bir iş için geldiklerinde tüm yazı işlerini Behram yapardı. Tüm bu işler Behram'ın yarım saatini alıyordu.

Bir yıl önce, Varşova yolu ile Avrupa'ya sefer eden bir İran ricali birkaç gün Kiev büyükelçiliğinin misafiri olmuştu. Behram da ricalin hüsnü teveccühünü kazanmak için ona rastlar rastlamaz "Cahan, ey birader, namanəd bikes,"¹⁷ beytini okumuş ve ellerini göğsüne koyarak saygı göstermişti. Şeyh Sadi'nin Rusya'nın bazı şehirlerinde isminin zikredilmesi, ricalin o kadar hoşuna gitmişti ki, bundan dolayı cebinden bir "Şir-ü Hurşit" nişanı çıkarıp Behram'ın döşüne takmıştı.

Behram, bu nişanı resmî kabul günlerinde ve devlet kurumlarına başvurduğu zaman takardı. Bu nişan sayesinde Behram'ın şöhreti insanlar arasında bayağı artmış ve bunun sayesinde hediyeler bile almıştı. Buna rağmen büyükelçilikten aldığı maaş Behram'ın geçimini karşılayamıyordu.

Behram'ın ikinci sanatı ise yırtılmış halıları yamamak ve aynı zamanda lekeli halıları temizlemektir. Halı satılan dükkânlardan birinde bir ilan bile vardı. Bu duyuru sayesinde ayda on beş manat kazanıyordu.

Behram'ın ihtisası bununla bitmiyordu. O, aynı zamanda başkalarının yerine sınavlara girmekle de meşhurlaşmıştı. Bu meslekten o, yılda beş yüz manata kadar gelir elde ediyordu. Zengin tüccarlar, çocuklarının gireceği imtihan yerine Behram'ı gönderiyorlardı. Behram için bu kolay bir iş değildi, defterhanede bir memurla anlaşır not defterine, öğrencinin resminin yerine kendi resmini koydurmalıydı. Sonra, profesörler onu tanımasını diye farklı şekillerde imtihana gelmek zorunda kalıyordu. Behram, bu zorluklara bile çare bulmuştu. Tanınmamak için Mayıs ayından başlayarak yüzünü tıraş etmezdi. Bundan dolayı eylül ayında Kiev'e uzun sakalla gelirdi. Bu sakalla, başkasının yerine birkaç sınava girdikten sonra sakalın şeklini değiştirmeğe başlardı. Sonunda yüzünü tıraş eder ve bu kıyafetlerle de birkaç kez imtihanlara girerdi.

Behram imtihanlara girme ücretlerini bile belirlemişti. Fiyatları, kesin ve değişilmez idi. Aşağısı veya yukarısı bile olamazdı. Örneğin, kimya sınavının ücreti üç yüz manattı.

Kulu, Behram'ın kolunu sıkıp:

-Vallahi, cesursun. Cesur adamları severim... Ama bazı hareketlerin hoşuma gitmiyor. Gelmiyorsun, gitmiyorsun, gözükmüyorsun, bir derdin varsa söyle, arkadaş değil miyiz?, dedi.

Bu konuşmadan sonra Kulu ağzındaki baklavayı çıkartmaya çalıştı. Behram, bir Yahudi tüccarına İran pasaportu ayarlamalı, aynı zamanda bir başkasının yerine de imtihana girmeliymiş.

Bu teklifler, Behram'ın çok da ilgisini çekmedi. Nedeni ise vaktinin olmaması idi ve bundan dolayı kesin bir şey söylemedi.

Kulu, baltanın sert kayaya rast geldiğini fark ederek sohbeti değişmeye başladı ve uzun bir yürüyüşten sonra:

-Allah'ın izniyle senin bana bir işin düşeydi de benim nasıl biri olduğunu sana gösterirdim, sen ne kadarda vefasız arkadaşsın, deyip memnuniyetsizliğini dile getirdi.

Behram bir şey söylemeden yoluna devam etti...

¹⁷"Dostum, bu dünya kimseye kalmaz".

- Feremez bey evde mi?

- Hayır, Evde yok.

-Müsaide edin ona bir mektup yazıp masasına bırakayım.

Hizmetçi kız, çok düşünmeden uzun boylu, kumral saçlı genç hanımın içeri girmesine izin verdi. Kız, koridora girip hizmetçinin yüzüne anlamlı bir şekilde baktığında hizmetçi kız eliyle sağ taraftaki kapıyı gösterdi. Genç kız, Feremez'in odasına girdi. Odadaki yatakların üzerindeki düzenli nevresim takımları, duvarda çeşitli resimler ve tablolar, ipek yorgan, temiz beyaz yastıklar, yatağın arakasına vurulmuş zarif Keşan halısı, kızı bir anlığına etkiledi. O, titrek eli ile cebinden bir zarf çıkarıp yazı masasının üzerine bıraktığında kendisini masanın üzerindeki gümüş aynada gördü. Siyah, solgun şapkasının altından süzülen saçlarının uçları ve paltosunun yakasındaki kürk, yağmurdan ıslanmıştı. Biraz aşağı meyilleşmiş burnunun ucunda çiğ taneleri vardı. Kız, cebinden mendilini çıkartıp beyaz yuvarlak yüzünü sildi, saçlarını düzeltti ve geri çekilirken gözleri Feremez'in resmine takıldı. Genç kız, hasrette bulunan bir sevgili gibi irkildi. Gözlerinin pınarlarına dolan yaşlar resme düşer gibi oldu; o an resim, renkli ateşler arasında parçalanarak titredi.

Kız, masadan geri çekilerek gözlerini sildi, titreşen billur gözyaşları kayboldu. Mahzun gözleri ile odayı tekrar süzdü, yürüyüp yatağın kenarındaki halının üzerine dizlerini koyup başını Feremez'in yastığına dayadı... Bu dakikalar onun için en elemli ve aynı zamanda da en zevkli dakikalardı. Tüm kalbini heyecanlandıran duygular, gözyaşlarıyla akmaktaydı. Sanki yıllar geçti, kalbi tövbe kapısı gibi açıldı ve hayatının en mutlu zamanları gözlerinin önünden bir bir geçti... İlk defa onu eczanede görmüştü. Aldığı ilaçlar ve makbuzla beraber kasaya yaklaştığında parfümü etrafa saçılmıştı... Para elinde, gözleri onda... Çırpınan kadın kalbi, uçup kafesten çıkmak istedi... Paranın üstünü alırken "mersi" dedi, yüzü gülümsedi, kırmızı dudakları parlayıp, beyaz dişlerini aydınlattı, yanağında bir gamze oluştu... Bu, insan değildi; masallar ufukundan doğan bir Apollon idi... gitti... Dudaklarından damlayan şarap havayı sarhoş etti. Tüm günü mest ve perişan geçti. Ertesi gün yine geldi. Bugün daha şık, daha çekici idi. Uzun beyaz parmakları ile parayı kasaya uzattığında, bu parmaklar kadın kalbine dokunmuş gibi oldu. İniltiyle duyarak öğrenciyi seyretmeye başladı. Tatlı bir tebessümle ona bakan iri, siyah gözler artık yabancı değildi...

Artık onun kadın kalbi yaralanmıştı, neşe ve hüznün onu kaplamış, geceleri uykuya hasret kalmıştı. O, sık sık eczaneye geliyordu... Günlerden pazar günü. İlkbaharın neşeli ve güneşli pazarı! Yine birbirleriyle görüştüler... Bir ay görüşmeleri bağ ve bahçelerde gül çiçek arasında geçti... Şen, güzel, mutlu dakikalar...

Kız, kendisine gelerek mendili ile gözlerini sildi. Koridordan gelen zil sesi onu büsbütün sanki rüyadan ayılttı. Hemen yerinden kalkıp ayak seslerini dinlemeye başladı. Kapı açıldı. Uzun boylu, geniş göğüslü, yakışıklı bir öğrenci içeri girdi. Kız:

- Feremez!, diye kızardı ve istemsiz bir şekilde bir iki adım ileri atıldı.

Feremez şaşırarak bir şekilde yavaş sesle:

-Tosya, dedi ve acele etmeden ceketini ve şapkasını çıkarttı. Mendili ile ellerini ve bıyıklarını silip Tosya'ya elini uzattı, buyurun oturun!, diye yer gösterdi.

Karşı karşıya oturdular. Bir süre, ikisi de konuşmaya mevzu bulamadılar. Sonunda, Feremez, sessizliği bozdu:

- Kar yağıyor, dedi.
- Eriyor mu bari?
- Eriyor.

Yine sessizlik. Yine konu yarıda kaldı. Feremez pencereye baktı. Hava henüz kararmamıştı. Fakat kalkıp lambayı yaktı. Sonra duvardaki sunum tablosunun üzerine parmağını koyup düşündü. Onu, gözleriyle izleyen Tosya:

- Sizi rahatsız etmiyorum değil mi?, diye sordu.
- Feremez soğuk bir tavırla:
- Hayır, hayır!, dedi ve gelip yerinde oturdu. Sonra hafif bir gülümseme ile:
- Uzun zamandır eczaneye gelmiyorsunuz.

Feremez gülümsedi:

- Çok şükür şimdi iyiyim, deyip Tosya'nın yüzüne baktı.

Siz iyileştiniz fakat şimdi de beni hastalandırdınız, deyip başını aşağı eğdi, gözleri yaşardı. Birkaç dakika sessizlikten sonra gözlerini silip başını tekrar kaldırdı ve ızdırablı sesle:

-Neden birkaç ay önce tesadüf bizi birbirimizle karşılaştırdı? Ben bakire bir kızdım, kedersizdim, gündüzleri çalışıp akşamları dul annemin yanına çekilirdim. Hayat bana, gökyüzündeki uçan bulutlar kadar gibi şen ve hafif gözükürdü. Uzun kış akşamlarında romanlar okurdum, aşk maceraları ile eğlenirdim, tadını çıkarırdım. Onlar bana tatlı geliyordu... Ne kadar yanlışmışım. Meğersem hayat benim tasavvur ettiğimin tam tersiymiş...

Tosya, son sözü söylerken sesi titredi. Yine başını eğdi. Tüm vücudundan iğreniyordu.

Şu ana kadar kayıtsız kalan Feremez, Tosya'nın ellerini avucuna alarak:

- Tosya, Tosya, senin şimdi yaptığın çocukluktur. Niçin ağlıyorsun?

Tosya hıçkırarak:

- Herkes benim durumumda olsa ağlar. Bazen kafamda zonk zonk sesleri duyuyorum. Bu şaka değil, önce bekâretimi yitirmek, daha sonra gülünç olarak terk edilmek, şimdide... İki aylık...

Feremez heyecanlı bir şekilde:

- Ne büyük bir işmiş. Ortada bir çocuk varsa aldırılmalı. Bu kadar duygusallık neye lazım? Yapması en kolay işlerden birisi bu. Neden bu kadar duygusallık yapıyorsunuz? Hadi kalkın yüzünüzü yıkayın, beraber çay içelim. Boş bir işten dolayı moralimizi bozmayalım.

- Sizin için boş iş olabilir.
- Tabii ki de boş iş.

Tosya ayağa kalkıp, masanın üzerinden zarfı aldı, cebine koydu ve kapıyı yönelerek:

- Tavsiyeniz için teşekkürler.

Bunu söyleyip kapıdan çıkmak istediğinde Feremez onun önüne geçip gitmesini engelledi:

- Ahmak olmayın. Durumunuzun bir çözümü var. Hadi sarılın bana!

Tosya tamamen sinirlendi:

- Bırakınız, ben gidiyorum. Annem beni bekliyor. Buraya nasihat almak için gelmedim.

- Lütfen biraz oturun, sonra gidersiniz.

Tosya erdemli bir sesle:

- Bırakın beni! Beni de kendiniz gibi vefasız bilmeyin. İki aylığın derdi size düşmez, orası artık bana ait, o benim ilk ve son aşkımin meyvesidir. Çocuk artık size ait değil. Onun annesi ben ve babası, kalbimde yaşayan aşktır. Çekilin!, dedi ve Feremez'i iterek odadan çıkıttı.

Kapıdan çıkışı o kadar hızlı idi ki, Feremez onu durdurmaya fırsat bile bulamadı.

Gece olmuştu. Birkaç dakika önce sıkıntılı görünen oda sanki yeniden aydınlanmıştı. Feremez aynanın karşısına durup bıyıklarını düzeltti, bir şeyler düşündü, hafif gülümsedi ve sonra kalkıp çağrı düğmesine bastı. Bir dakika sonra hizmetçi kız geldi.

Feremez hareketli bir halde:

-Semaveri getir, diye istekte bulundu.

İKİNCİ BÖLÜM

1

Rüstembey Bahaî tarikatından olan Ebülferec'e mektup yazıyordu. Bitirdikten sonra okumaya başladı: "Muhterem efendi, ikinci mektubunuzda da önceki tavsiyelerinizi tekrar ediyorsunuz. Beni Bahaîliğe davet etmekten çekinmeyip yeni bir yol imiş gibi Bahaîliği övüyorsunuz. Bahaîlik zamaneye uygun bir yoldur vs. Bu sözleri çok Bahaîlerden duydum, ama size tek bir sorum var: din o kadar da gerekli midir? Onun yolunda bu kadar çalışmaya değer mi? Zannımızca, dinden yüce, ondan gerekli ayrı bir şey var ki onun da adına hayat ve yaşam derler. Biz hayatı sevsek, onu hafifleştirsek, en hakiki müminliye yükseliriz... Bu fikirleri geçen mektuplarımda cenabınıza malum etmiştim. Artık tekrara lüzum yoktur.

Sonra Bahaîliğe "yeni din" diyorsunuz. Bunun büyük bir hata olduğunu düşünüyorum. Yeni din olmaz, din her zaman eskidir. Sebep şudur ki, her din ebedilik iddiasına kapılıyor. Eğer din bir yasa, kural oluşturuyorsa o din ebedi olamaz. Tazeliğini kaybeder ve zamanın talebine uymaz. Bahaîlik bugün taze görünse de, bir yıldan, beş yıldan sonra tazeliğini mutlaka kaybedecektir, çünkü ebedi "tazelik" yoktur, zaman böyle tazeliklerin düşmanıdır. Bu bakımdan hayat, zamanla "tazelik"in mücadelesinden ibarettir. Bu mücadele, şiddeti yok ettiğinde yaşam dediğimiz şey de anlamını kaybeder. Demek ki, din veya başka bir yasa, sabit bir halde ebedi hükümlerlik ettiğinde, yaşam ruhunu yitirir. İnsanoğlunun eğilim ve coşkusu sınırlı bir çevreye indirgenerek yok olur. Canlılık yerine, uyku ve yarım canlılık ortaya çıkar. Bu durum tüm dinlerde görünmüş, bununla mücadele etmek için kanlı devrimler ortaya çıkmış ve sonuçta laik kanunlar galebe çalmıştır. Bahaîlik de bu kanlı yollarından geçecek. "

Rüstembey mektubu bitirmeden masanın üstüne attı ve odada gezinmeye başladı. Dini kitaplar, anlaşmazlıklar ve metafiziksel fikirler onu o kadar sıkıyordu ki artık ruhuna hoş gelecek bir şeyler bulamıyordu. Aniden kalbinde Sofya'ya karşı bir şeyler duymaya başladı ve onunla görüşme arzusuna büründü. Bu coşku öyle bir esrarengiz şekilde ortaya

çıktı ki kendisi de hayretler içinde kaldı. Sonra: "Sofya'nı görmenin amacı nedir?" dedi ve yanıtı olarak kalbinin atışlarını hissetmeğe başladı. Ancak bu durumundan hoşlandı ve sanki kalbinin atışları ona cesaret verdi. Rüstembey sevinerek: "biz kadınlardan uzak durmamalıyız ve aksine onlara hep yaklaşmalıyız" dedi. Rüstembey, odanın içinde gezindiği zaman aniden kapı çaldı. Rüstembey:

-Buyurun, diye cevapladığı zaman hizmetçi içeri girdi ve utanarak:

- Bugün sobayı yakmamı istiyor musunuz?

Rüstembey'in filozofa benzeyen yüzü aniden değişti ve dudaklarında samimi ve temiz bir gülümseme oynamaya başladı:

- Tabii ki de!, dedi.

Hizmetçi gülümsedi ve daha da kızardı. Odadan çıktı. Her nedense, Rüstembey de onun arkasından gitti. İkisi de mutfaka girdiler. Sofya Hanım Rüstembey'i gördüğü zaman kendini kaybetti, bir elma gibi kızardı. Nerdeyse iki gündür ki görüşmemişlerdi.

Rüstembey, Sofya Hanım'ın durumunu saf bir çocuğa benzetiyordu. Rüstembey'in şu dakikalarda sadece istediği hizmetçinin onun kollarına odun yığması ve o da büyük heyecanla odaya taşınmasıdır.

-Odunları bana ver, ben taşıyım, dedi.

Lisa gülümseyerek Sofya Hanım'ın yüzüne baktı. Sofya Hanım kendini topladı ve titrek bir sesle:

-Mademki istiyor taşısın!, dedi ve gülümsedi.

Lisa, odunları Rüstembey'in kucağına koydu.

- Rüstembey, yeter!, dedi.

Mutfaktan çıktılar. Sofya hayretli gözleri ile Rüstembey'i uğurluyordu. Ve aniden kalbinde bir sevinç hissi oluştu. Rüstembey'in bu sadeliği Sofya Hanım'ı fazlasıyla memnun etmeye başlamıştı. "Aman ne yakışıklıdır" diye içinden geçirdi.

- Sobayı yaktınız mı?, diye kapının arkasından ses geldi.

O sırada Rüstembey sobanın yanında oturmuştu, Sofya Hanım içeri girdiğinde Rüstembey cevap verdi:

- Yaktım.

Sofya ileri yürüyüp sobaya yakınlaştı ve odunları maşa ile çevirdi. Sonra odunları birbirine yakınlaştırdı ve sobanın ağızını kapattı.

-İyice alevlenmeye başladığında söyleyin yeniden odunları düzenleyeyim, dedi.

Rüstembey:

-Zahmet etmeyin, hizmetçiye söylerim o halleder.

-Endişelenmeyin, dedi. Ev işlerinden hoşlanıyorum.

O sırada Rüstembey sırtını duvara yaslamıştı. Etrafına bakarak sanki konuşmak için kelimeler arıyordu.

-Ne harika bir akşam, görüyorsunuz değil mi?, diye Rüstembey sordu. Bu vakitlerde lambayı yakmayıp karanlıkta oturmayı çok seviyorum. Gökyüzünün kızıllığı her zaman kalbimde üzüntüye neden olur. Bazen dünyada benden mutsuz, benden günahkâr bir kulun olmadığını düşünüyorum. Böyle zamanlarda ağlamak istiyorum.

Sofya Hanım:

- Sizler de mi ağlıyorsunuz?, diye merakla sordu.

- Evet, bazen insana gözyaşlarından daha aziz, daha yakın dost olamaz.

Sofya, Rüstembey'i şaşkınlıkla süzdü ve elini birbirine geçirmiş şekilde:

- Sizin bir şairane tabiatınız olduğunu bilmiyordum, dedi.

-Evet, evet, diye Rüstembey gülümsedi ve şakayla:

Bazen şiir bile yazıyorum. Herhalde bu huyumu bilmiyordunuz, diye ekledi.

Sofya Hanım:

- Şiir de mi yazıyorsunuz? O zaman hatıra olarak bana bir şiir verin, dedi.

Rüstembey güldü:

-Şaka yapıyorum. Bende ilham asla yoktur. Hatırlıyorum, bir kere eski sevgilime bir şiir yazmıştım, o da hoşuna gitmemişti. Üzüntümden az kalsın deli olacaktım.

Sofya Hanım kahkaha atarak güldü:

-Neden kederlendiniz ki?

-Nasıl kederlenmeyim ki, gözüm gibi sevdiğim bir dilberi şiirimle mutlu edemedim.

-Hı-hı-hı... O kadar çok seviyordunuz yani?

-Tabii ki? Onun için canımdan bile vazgeçerdim.

-Sizin bu kadar aşk ile bütünleşmiş bir kalbe sahip olduğunuzu hiç düşünmezdim.

Rüstembey övünçlü bir şekilde:

- "Kafkas" lafzı aşkın somut hali değil mi?

- Kafkas aşkın ikinci ifadesidir, bu doğru. Ancak siz benim hayal ettiğim Kafkasyalıya benzemiyorsunuz. Ben, Kafkasyalıyı aşk yolunda ölüp öldüren, belinde keskin hançer taşıyan bir yiğit olarak biliyorum. Ah, bir kez bir şöleni izlerken beyaz sırtı büzmeli ve beyaz bereli birini oynarken seyretmişim. O zaman evli değildim, hiç unutmam, oynarken vahşi sesler çıkarıyordu, inanıyor musunuz o kadar duygulandım ki nefesim tutuldu. Bana öyle geliyordu ki, az daha oynasaydı, oracıkta bayılacaktım... Ah, o dansta ne güzellikler vardı. Bence, Kafkas dansı cesurluk, kabiliyet, fedakârlık ifadesidir. Bunun yanı sıra sanki dansın içinde bir bekâret ve temizlik his olunurdu...

Rüstembey şakayla:

-Yarıdan bir hançer alıp, öğrenci ceketinin üstünden bağlayacağım, başıma da bir beyaz şapka koyacağım.

-Tenkit ateşine tutulursunuz. Burada o gibi giysilere kimse eğilim göstermez. Netice itibarı ile siz artık burada başka bir kültürü benimsemişsiniz.

- Benimsemekle kazanmış mıyım, kaybetmiş miyim onu bilmiyorum?

Bu sorudan sonra Sofya Hanım düşündü:

- Bence, kazanmışsınız. Şüphesiz kazanmışsınız. Bence sizde bu iki kültürün olumlu özellikleri birleşmiştir. Aynı zamanda başlıca olarak Kafkasyalının geleneksel doğruluğu ve saflığını muhafaza ediyorsunuz...

Rüstembey:

-Övgülerinizden memnunum, deyip gururla odada yürümeye başladı.

Sofya Hanım sakın bir şekilde:

- Bu bir iltifat değil... Neyse, başımız bayağı sohbete karışmış, geç olduğundan haberim bile olmamış. Teşekkür ederim, deyip Rüstembey'in odasında uzaklaştı.

Gece düşmüştü. Rüstembey elektriği yakıp ders çalışmaya başladı. Biraz okudu fakat aklına bir şey girmiyordu. Kalkıp azıcık odasında gezindi, dolandı ve sonunda gelip yerine oturdu. Biraz daha okudu fakat yine de sonuç alamadı. Gözlerini bir noktaya dikerek derin düşüncelere daldı, kendi kendine "böyle olmaz, birkaç gün sonra sınavım var, çalışmamak benim için büyük ayıp olur" diye söylendi. Kendi kendine söylediği nasihat de kar etmedi. Uzandı. Soba odayı ısıtmış, elektrik etrafı iyice ışıklandırmıştı. Bu dakikalarda odada hülyaperver bir sessizlik hâkimdi. Tüm bunlar Rüstembey'in kalbini ferahlatıyor, gönlünde gizemli duygular uyandırıyor. Bu arada Sofya Hanım kocası ile yan odada deyip gülüyordu. Sofya'nın ince sesi elmas daneleri gibi dökülerek Rüstembey'in gönlünü parçalıyordu. Yine Sofya Hanım ile görüşme niyetine kapıldı. Kendi kendine: "Bilmiyorum, bu aptal koca ne zaman arkadaşlarının yanına çıkıp gidecek" dedi. Gülümsedi. Tırnaklarıyla duvarı çizmeye başladı. Bir anlığına istemedi: "Ben aptal bir adamım" diye duvara yazdı. Sonra yazdığını okudu. Düşündü. Bir daha okudu. Yine düşündü. Morali bozuldu, öfkeleni, aniden durdu ve tekrar okumaya başladı. Bu sefer aklını ciddi şeyler kurcalamağa başladı. O bir anlığına geçici olarak Sofya Hanım'ı unutmağa çalıştı.

Bir iki saat sonra kocası arkadaşlarının yanına gitti. Bu olay, Rüstembey'in kitaptan el çekmesine yeterliydi. Ayağa kalkıp aralıksız olarak dolaşmaya başladı. Kapının çalındığını duyunca sanki kalbi ayağının altına düştü ve kendi kendine; "Sofya'dır gelen" dedi. Çok geçmeden düşündüğü gibi Sofya Hanım içeri girdi. Görüştüler.

- Neden geldiğimi biliyor musunuz?, diye Sofya Hanım sordu. Belki okumadığım bir kitabın var, diye düşündüm.

Rüstembey hemen onun istediği kitapları araştırmaya başladı. Ancak kitap aramak bahaneydi. Kendisi de Sofya'nın kitap ihtiyacının olmadığını da biliyordu. Böylece, yalandan da olsa elini yazı masasına uzatıp:

- Sanırım bende, sizi cesaretlendiren bir kitap yok!

Sofya Hanım sandalyeyi çekip oturdu ve serzenişle:

-Sizce ben hangi kitapları merak ediyorum veya beni hangi kitaplar cesaretlendiriyor?

Rüstembey kitaplarını bir bir gösterip tanıtmaya başladı:

-Bu büyük kitap Eski "Ahd-i Atik"tir. Musa'nın hileleri, Onon, Lut, Davut, Yusuf ve Süleyman'ın sevgi maceralarından ve Eyyubî sabrın pintiliğinden ve kirliliğinden bahsediyor.

Sofya Hanım azıcık şaşırmış şekilde:

-Mukaddes kitapla alay etmeniz büyük günah bence, deyip şaşkınlığını dile getirdi.

-Bu Voltaire'dir. En büyük şarlatan, aynı zamanda en büyük bilim insanıdır. Bu "İncil"dir biliyorsunuz. Adı olmayan bir yazarın en saf hayalidir. Bu Spencer'in "Dimağ-i Ruhani ve Cisman-i Terbiye" kitabıdır. Bu kitap ne size gerekli ne de bana. Ben evli değilim, sizin de çocuğunuz yok.

Sofya Hanım bu tanımlardan hoşlanıyor ve gülümsüyordu. Rüstembey devam etti:

- Bu kadınlara ve Yahudilere karşı yazılmış en mükemmel kitaptır ve yazarı Yahudi bir çocuktur.

Sofya Hanım suratını astı:

- Aptal, dedi.

Rüstembey hemen:

-Kızmayın, zaten, yirmi üç yaşındayken intihar etmiş.

-İyi olmuş, zaten yaşasaydı kim bilir ileride neler yazardı.

-Bu Strauss'tur, sizin İsa'nın iç yüzünü açıp döken yazar... Şey, affedersiniz sizi yine incittim.

-Lütfen dini hislerimle oynamayın.

-Bu Nietzsche'dir. Bu da aynı zamanda cezasını alanlardandır; "Güçlüye kömek (yardım), güçsüze kötek" diye bağırdı çağırdı, sonunda deli oldu... Yeterli mi yoksa devam edeyim mi?

-Okumaya başka bir şey yok mu?

Rüstembey kitapları karıştırıp bir eser çıkarttı:

-Bak, her kadın bunu okumalı!, dedi. Sofya kitabı aldı, baktı ve masanın üzerine dayadığı dirseklerinin altına koydu.

-Size bir soru sormak istiyorum, dedi.

-Emrinize amadeyim.

-En sevdiğiniz kitap hangisidir?

-Ömer Hayyâm.

-İsterseniz onu da alayım.

-Ne yazık ki, Farsçadır, siz anlamazsınız.

-Rusça yok mu?

-Aslında Rusça çevirisi var ama şu anda benim elimde yok. Bu kitap dünyanın birçok dillerine tercüme edilmiştir.

Sofya Hanım çok merak etti, ona garip gelen Arap harflerine şaşkınlıkla bakıp, bir takım sorular sordu ve nihayet, Ömer Hayyam'dan bir iki parça okuyup, tercüme etmesini Rüstembey'den rica etti. Rüstembey birkaç rubai okudu:

Sofya Hanım:

-Çok güzel! Oh, ne güzel bir şiirdir!, dedi. Lütfen bir veya iki şiir daha okuyun?

Rüstembey gülerek:

-Hayır, eğer her gece gelecekseniz, okurum; gecede iki rubai.

Sofya Hanım gülerek:

-Ah, nasıl da hilekârsınız, dedi.

Biran sessizlik oldu. Sofya Hanım kolunun altındaki kitabı kaldırıp karıştırdı, o tarafına bu tarafına baktı ve düşünceli bir bakışla Rüstembey'i süzüp:

-Kütüphanenizdeki kitaplar sizi sıkıyor mu?

-Ah, bilseniz bazen nasıl sıkıldığımı. Bazen kalbim kafesteki kuş gibi çırpınıyor.

Sofya Hanım onu tekrar süzdü ve Rüstembey'in yüzü ona hami arayan bir çocuk gibi gözüktü. Halim bir tebessüm Sofya Hanım'ın çehresini aydınlattı.

Rüstembey bu tebessüme yenildi ve Sofya'nın önünde diz çöktü. Başını onun koluna dayayıp gözlerine hasretle bakmaya başladı. Sofya Hanım zarif ellerini kaldırdı ve Rüstembey'in başını okşadı... Rüstembey zayıf bir sesle:

-Beni sadece okşayın. Bana hoş sözler söyleyin. Hayatımda kimse bana hoş laflar söylemedi, dedi.

Sofya okşayarak

-Sizin sorunuz ne, hasta mısınız?

-Evet, ben hastayım.

-Hastalığınız nedir?

Rüstembey metanetli bir sesle:

-Her gün sizi düşünüyorum. Nasıl ki bir insanın susuz ve havasız kalamaz ben de her dem sizi düşünüyorum ve sız siz nefes alamıyorum. Hastalığım budur işte.

Sofya inanılmaz bir gülümsemeyle:

- Kim, sizi ilan-ı aşk etmeye teşvik etti?

Birkaç dakika sonra Rüstembey başını kaldırıp hüznü bir bakışla Sofya Hanım'ın yüzüne baktı. Sonra yavaşça yerinden kalkıp odanın bir köşesine çekildi.

Sofya onu hoş sözlerle konuşturmaya çalıştı:

- Sevgili filozofuma ne olmuş, neden düşüncelere dalmış?

Sofya, Rüstembey'in koluna nazıkçe girip başını omzuna dayadı. Rüstembey korktu ve kolunu yavaşça onu kolundan çekip:

- Bizim birbirimize yâd ve namahrem olduğumuzu unutmayın!

Sofya şu kelimelerden incinmiş bir şekilde:

-Ne oldu şimdi?, deyip şaşkınlığını dile getirdi.

Rüstembey:

-Hiçbir şey... Benim içimdeki adalet sesi uyanıp beni hak yola davet ediyor.

Sofya Hanım'ın hayreti bir kat daha arttı:

-Sizi anlamakta zorluk çekiyorum.

-Siz kimsiniz?

Sofya Hanım incinmiş bir halde:

-Lüzumsuz soru soruyorsunuz... Beni tanımıyor musunuz?, dedi.

-Affedersiniz, ama yakından tanımıyorum. Başkasının karısı olduğunuz halde benim sizinle böyle konuşmağa hakkım yok, dedi.

Sofya Rüstembey'in düşüncesini anladı ve kederli bir sesle şöyle:

-Tabii, tabii! En başından beri aramızda böyle yakınlık ve yersiz dostluk olmayaydı. Çünkü..., dedi.

Rüstembey Sofya'nın sözlerini kesti:

-Çünkü ben geçici olarak sizin evde yaşayan birisiyim. Bugün veya yarın gideceğim! Kim bilir, sizinle görüşmek kısmet olur ya yok. Ama kocanız hep yanınızda olacak. Eşinizin hukukunu çiğnemeğiniz!

Sofya Hanım ağlamaklı bir hâlde ellerini yüzüne koyup odadan çıkmak istedi, Rüstembey ısrarlı bir şekilde:

-Lütfen beni dinleyin.

Sofya kapıda durup yüzünü yere dikti. Rüstembey sözlerine devam etti:

-Beni affedin. Ben sizin iyiliğiniz için söylüyorum. Sizin kocanız iyi insandır, benim de hatırıma çok sever. Dolayısıyla ona ihanet etmek insanlığa yakışmaz. Emin olun ki, o gecede olaydan sonra eşinizle konuşmaktan utanıyorum ve yüzüne bakamıyorum. Onu her gördüğümde nutkum kesiliyor.

Sofya Hanım Rüstembey'in konuşmasını keserek kapıyı araladı ve:

-Bunların hepsini anlıyorum, deyip gitmek istedi.

Rüstembey korku içinde:

-Sofya Hanım, Allah aşkına, beni affedin!, dedi.

Son sözleri Rüstembey öyle hararetle bir şekilde dedi ki Sofya'yı ağlamaklı bir hâl aldı.

-Sizde suç yok! Benim günahkâr. Kocamın iyiliklerine rağmen ona karşı ihanet eden ben...

Rüstembey Sofya'nın elini avucuna alarak:

- Ağlamayın, Sofya Hanım! Bundan sonra, siz benim kız kardeşimsiniz, beni kendinize kardeşiniz bilin!

3

Cengiz:

- Yahu, Şirin! Rüstembey her zaman birkaç dakika önce erken gelirdi, bugün neden geç kaldı?

Şirin:

- Çok erken, sekizi on beş geçiyor, nerdeyse gelir.

- Tüm üyelere haber verildi mi?

- Herkese haber verildi.

Cengiz sigara yaktı, çakmağı kül kabına attı ve:

- Arkadaşlar diyorlar ki, Rüstembey son zamanlar çok değişmiş, dedi.

- Nasıl yani?

-Genelde, Rüstembey komik bir çocuktur. Her zaman bizimle konuşur, gülerdi. Şimdilerde ise mutsuz ve huzursuz gözüküyor.

- Birkaç gün önce ben de onu yemekhanede mutsuz gördüm. Önceleri, sık sık Yahudi kızlarının güzelliğinden bahsederdi. Şimdilerde ne zaman aramızda kadın ismi geçse çocuk sus pus kesiliyor.

-Başka bir durum var; ya sürekli Tevrat okuyarak sonunda peygamberlik makamına ulaşacak, ya da ki Celal'in dediği gibi deli olup çöllere düşecek. Ha-ha-ha... Dostlar gülüştüler.

- Şirin, bana öyle geliyor ki bizim bu öğrenciler her biri başlı başına bir tiptir. Bazen nedenini düşünüyorum, bence bu durumun böyle olması bizim ülkemizde sosyal yaşamın eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Şirin başını salladı ve Cengiz'in fikrini doğruladı:

-Durumun böyle olması doğal değil mi? Herkes bir köşeye sığınıp kendi başına yaşıyor ve her köşenin de kendi kuralları var. Her ailenin, her kavmin, her mahallenin ve her şehrin kendine has bir özelliğinin olması garip değil mi?

Cengiz sigarasının küllerini kül kabına çıkararak:

- Sizin mahalleniz bağınaz mı?

- Evet.

-Bizde tamamen farklıdır. Şehrimizde birçok mahalle var. Mahalle cemaati mahallelerin bağınazlığını takip ediyor. Mahalle sakinine komşu mahalleden birisi dokundu mu bütün mahalle onu savunmaya kalkar. Hele Muharrem ayında bile olduklarını unutup birbirleri ile savaşıyor, hatta insanların bu sokak savaşlarında öldüğü bile oluyordu... Ah, hakikaten çağımızdan çok gerideyiz.

Şirin:

-Kapı zili çaldı, dedi.

Bir dakika sonra Selman içeri girdi. Cengiz ses tonunu değişmeyerek:

- Selman, geç kalıyorsun, dedi.

Selman paltosunu çıkardı ve gözlüğünü düzelterip gözlerini ovuşturarak selam verdi:

- Yahu Dostum, eşim evde değildi, oğlumu yalnız bırakamadım.

Cengiz gülerek:

- Vallahi, iyi babasın! Demek ki, çocuğa sırayla bakıyorsunuz.

Selman gülümsedi:

- Canım, evlenmek bir işi değil, geceleri bebeğin sesinden uyuyamıyorum.

Şirin imalı bir gülümsemeyle:

-Yahu Selman, karın öğlenleri seni yalnız bırakıp gittiğinde onuruna dokunmuyor mu?

- Nereye gidecek ki?

- Örneğin, bu akşam nereye gitti?

- Üvey bacısı ile kiliseye gitmiştir.

Cengiz meraklı bir halde:

- Selman karın Müslümanlığı kabul etmedi mi?

Selman güldü:

- Canım sus, zaten ülke karışık.

Şirin yine kurnaz bir yüzle:

-Eee, o zaman oğlun Rus mu Müslüman mı?

Onun yerine Cengiz:

- Babası Türk, annesi Rus, oğlu ise Frenk'tir, diye cevapladı.

Herkes güldü. Bu konuşma herkesten daha çok Selman'ın hoşuna gitti. Onun gülümsemesi daha da uzun sürdü.

Bu arada Rüstembey içeri girdi. Her zaman olduğu gibi gülümsedi ve paltosunu çıkarıp arkadaşlarıyla görüştü. Cengiz elini uzattıkta:

-Biz de senden bahsediyorduk, şimdiye kadar senin toplantıya geç kalman görülmemişti. Bugün tam olarak kırk dakika gecikmişsin, dedi.

Şirin:

- Muhtemelen kız görüşüne gitmiş.

Rüstembey ısrarla:

- Canım, yok ya! Uyuya kalmışım.

Sessizlik hâkim oldu. Bu arada Cengiz saatine baktı.

- Herhalde bu saten sonra kimse gelmez, dedi.

Şirin:

-Eğer gelmezlerse bugün şölen hazırlığıyla ilgili konuşmaya gerek kalmaz. Çünkü mesele önemli olduğundan diğer arkadaşların da düşüncelerini almakta fayda vardır.

Selman gözlüğünü düzelterek, eli ile küçük bıyığını burup söze başladı:

-Şölen mi yapmak istiyorsunuz?

-Evet.

-Bizim arkadaşlar hâlâ bir yönetim seçmeyi hayal ediyorlar. Peki, nasıl olacak?

Şirin güldü ve Cengiz'in yüzüne baktı:

-Şölen meselesi ortaya atılsa yeni seçimler kimsenin aklına gelmez, dedi.

-Böylece, bazı padişahlar devlet içindeki karışıklığı yatıştırmak için komşu devletle savaş ilan ettiği gibi siz de bu tür gürültüleri bastırmak için şölen meselesini ortaya atıyorsunuz!

Cengiz gülümsedi, sigarsını yaktı ve:

- Selman, getirdiğin kitap nedir?, dedi.

-Marks'ın Das Kapital'dir.

- Sen sosyalist misin?

-Birkaç yıl oldu.

-Yahu, şunu baştan söylesene! Ne yazdığını bize de anlat o zaman.

Selman, Kapital'i eline alıp meraklı bir şekilde:

-Bu kitap eski dünyayı tamamıyla yok edecek. Sonra yerinde büyük bir bina inşa edecek. Bu bina, Babil kulesinden ve Mısır Ehramları'ndan daha yüksek olacak..., dedi.

Selman sessiz, derin bir inanç ile Marksizm hakkında konuştu ve herkes onu dikkatle dinledi. Selman, Türk öğrencilerinin sadece kültürel meselelerle uğraşmasının yanlış olduğunu söyledi ve onları bütün Rus emekçileriyle birlikte mutlakiyet ve kapitale karşı savaşılmaya davet etti.

Bu arada hizmetçi semaveri getirdi. Şirin, yazı masasının üstünü temizleyip masayı odanın ortasına kadar çekti. Semaveri masanın üzerine koydular. Arkasınca bardak ve çay tabağı düzdüler. Ekmeği doğradılar, tabakları koydular. Herkes masanın etrafında toplandı.

Öğrenci akşamlarının tek arkadaşı olan "semaver" bugün de beyaz buharı ile arkadaşları mest ediyordu.

Herkes mutlu, herkes sevinç içindeydi, bir tek Rüstembey çok üzüntülü gözüküyordu. Kim bilir, yine onun dengesiz tabiatı niçin bozulmuştu... Cengiz, bu durumun fakına vararak:

- Hayırdır, Rüstembey, dalgınsın, dedi.

Rüstembey gözlerini Cengiz'e çevirdi, onu memnuniyetsiz bir gülümsemeyle karşıladı ve sonra bir parça ekmek alıp üzerine yağ sürttü ve dedi:

- Bazen düşünüyorum.

- Neyi?

- Milletimizin geleceğini berbat görüyorum.

Millet kelimesi geldiğinde, herkes gülümsedi. Akabinde Rüstembey'e baktılar. Rüstembey ciddi bir tavırla ile şöyle devam etti:

-Şaka yapmıyorum. Milletimizin bu acı durumu bazen beni öyle bir hâle sokuyor ki neredeyse aklım başımdan gidecek gibi oluyor, dedi.

Şirin yine gülümsedi:

-Gerçekten de, o kadar "millet" "millet" diye bağırıp çağırdılar ki şimdi de herkesin güleceği geliyor. Tabii, ben seni anlıyorum, biliyorum ki milletin haline yanıyorsun...

Bu arada Rüstembey başını aşağı eğip çay bardağı ile oynuyordu. Diğerleri de çay içmekle meşgul idi. Kimse konuşmuyor ancak herkes kafasında "millet meselesini" müzakereye koyarak çözmeye çalışıyordu.

Selman gözlüğünü çıkartıp mendili ile sildi ve sessizliği bozdu:

-Her zaman söyledim ve yine tekrar söylüyorum, herhangi bir ulusal mesele tek başına çözülemez. Millî mukadderatımızı işçilerin yoluna bağlamalıyız. Ve aynı zamanda

millî sorunun çözümü demek ülkemizde, millî sermaye ve millî feodalizmin gelişimi demektir. Aslına bakılırsa bu da zulüm hükümlerinden başka bir şey değildir. Yoldaşlar zulüm zulümdür. Şunu millîsi veya gayri millîsi yoktur. Hangi şekilde olursa olsun zulüm yok edilmelidir.

Şirin, Selman'ın konuşmasından ikna olmadı:

-Bizde, umumun anladığı sermaye ve proletarya düşüncesi yoktur. Bu iki sınıf vücuda gelmeyince dediğin alana girmemiz mümkün değil dedi.

Selman sinirli bir şekilde:

-Bak, bu konuşma hiç doğru değil. Bizim sermayemiz de var, proletaryamız da. Bakü'nin serveti ne anlama geliyor? Bakü ve Şeki şehir fabrikalarında can çekişen binlerce işçi proleter değil mi?

Selman sevdiği konuyu oldukça meraklı ve mantıksal olarak tarif etti. Sohbet daha da kızıştı.

Gençler, halkı ezen ve mahveden amillerden bahsettiler. Rüstembey de iyi bildiği dinî meselelere geçerek ilmî delillerle dine saldırmaya başladı. Şirin, Rüstembey'in sözlerini dinlerken yerinde duramıyordu. Görünüşe göre, bazı noktalarda onunla hem fikir değildi.

-Unutulmamalıdır ki dinin suçu yoktur, dedi.

Rüstembey kesin bir şekilde karşı çıkarak:

- Günah dinin ta kendisindedir. Her zaman yaşamla din arasında büyük bir uçurum olmuştur.

-Uçurum olamaz. Din hayat için organize edilmiştir. Peygamberler, kendi kavimlerinin cehalet içinde boğulduğunu görünce onları hak yoluna davet etmişler. Bu hak yolu da dindir.

- Tamam, o zaman! Bu peygamberler bizden kaç yıl önce doğmuşlar?

Şirin duraksadı, Rüstembey'in onu susturmasından korkuyordu:

-On asır, yirmi asır, ondan önce gelenler de var. Hepsi bir zamanda dünyaya gelmemiştir, dedi.

Rüstembey'in yüzünde muzaffer bir sevinç hissi görüldü:

- Çok güzel... Peygamberler kendi asırlarında bir kanun çıkartarak yol çizdiler. Şimdi sen bana söyle bakalım o asrın yasaları ile bu asrın yasaları bir mi?, dedi.

Selman cevap verdi:

- Kesinlikle hayır.

Şirin daha da sinirlendi:

- Siz dini, benim düşündüğüm gibi düşünmüyorsunuz. Din bir hakikattir ki, hiçbir zaman sönmez. "Yalan söyleme!", "Kimseyi öldürme", "Hırsızlık ve soygun yapma!", "Fakire acı!"... Çoğunlukla dinin temeli böyle emirlere dayanıyor. Bunları bozmaya hacet yoktur. İnsanoğlu var olduğu müddetçe bu düşünceler onun için kutsal yasa olarak kalacaktır.

Rüstembey coşkulu bir sesle:

- Din, sadece senin söylediğin emirlerden ibaret değil. "Mukaddes" olarak adlandırılan kitaplarda bir hayli hurafeler var ki, onları zamanımızın çocuklarına anlatsan dalga geçerler.

- Anlamadım, çocuklar neden dalga geçsinler ki?

- Cennet, cehennem, melekler, göklerin mübalağalı tasviri, doğa kanunlarına aykırı saçma mucizeler vs... Şunları anlatmakla bitmez...

- Sen git Tevrat'ı, İncil'i, Kuran'ı ve hatta başka kutsal olmayan kitapları dahi yeniden oku, belki o zaman anlarsın!

4

Selman, Balayurtlu köyündeki Dellek Kasım'ın oğluydu. Kasım birkaç sene önce şehir hayatını bırakıp Balayurtlu köyüne yerleşmişti. Bu birkaç yıl içinde kendisine sadece dükkân alabilmişti. Dükkânda ise yalnızca kumaş parça, ayna ve kese vardı. Kasım, sabit değil seyyar bir berberdi. Sabahdan akşama kadar köyün çarşısını dolaşıp önüne gelen müşterileri tıraş eder, favorilerini düzenler, sakallarını usulüne uygun şekillendirirdi. Oğlu Selman'da küçük yaşlarından köy hamamlarında hamallık yapar, sokakları süpürür, çarşıya gönderilir ve bazen hamamda çamaşır bekçisinin yerine de iş yapardı...

Bir gün köy öğretmeni hamama gelmiş. Selman, ona kulluk yaparken öğretmenin dikkatini çekmiş. Öğretmen, çocuğun kim olduğunu öğrenmiş. Sonra, Kasım'dan Selman'ın okula göndermesini istemiş. Öğretmenin önerisi Kasım'ın aklına yatmış. O zamandan beri Selman köy okuluna devam etmiş ve aynı zamanda da hamamda çalışmayı bırakmayıp öğleden sonra müşterilere hizmet edermiş.

Bunun akabinde Selman, köyü okulunu bitirip Bakü'ye gelmiş. Bakü'nün yaşam şartları Selman için zor olsa da, bu hayattan hiç de şikâyetçi değilmiş. Bakü'ye yeni gelince Selman'a Hacı Hacıağa Konağı'nda bir oda tedarik etmişler. Kirasını da "Öğrenciler Cemiyeti" karşılamış. Bu sırada gimnazyumu da kazanmış. İki meseleyi de halletmiş. Bir tek yemek sorunu kalmış, bunu da akarına bırakmış, yemek bulsa yermiş, bulmasa aç gezermiş. Sadece bir öğün yemek bulmak onu için büyük bir nimet imiş.

Selman'ın konak hayatı gittikçe kötüleşmiş. Bir yandan, oda adı verilen bu yerin penceresiz olup en üst katta yerleşmesi; bir yandan da kubbenin küçük penceresinden gelen ışığın tam olarak odayı aydınlatmaması onun canını sıkmaya başlamış. Sonra gaz lambasının yağı için parasının olmaması çoğu zaman karanlıkta kalmasına ve derslerine çalışamamansa neden oluyormuş. Bazı zamanlar sokaklara koyulan fazla gaz lambalarını çalıp gizlice odasına sokuyormuş. Birkaç gün böyle yaptıktan sonra sokak bekçisi bunu fark etmiş ve gelip Selman'a küfürler yağdırıp gitmiş. Buna rağmen Selman bu amelinden el çekmemiş. Çünkü dersini çalışmak için tek çaresini bunda görüyormuş. Git gide mesele daha da gerginleşmiş ve sokak bekçisiyle arası çok kötü açılmış. Akabinde sokak bekçisi, konak sahibine şikâyet etmiş yine sonuç alamamış. Bundan sonra sokak bekçisi, Selman'ın üzerindeki baskısını bire on artırmış. Selman'ı incitmek için her yeri süpürdükten sonra, çöpü odasının önüne dökmüş. Hatta ona su hizmeti bile yapmazmış. O, ders çalışırken engel olup kapısının önünde gürültülü salarmış...

Günlerden bir gün Selman yine lambayı çaldığında sokak bekçisi onu yakalamış; kızgın bir şekilde odasında olan tüm eşyalarını çuvala doldurup balkondan yere atmış.

O zamanlar "Öğrenciler Cemiyeti"nin birkaç işçisi Çenberekend'deki Pozenov sokağında oturuyordu. Selman, çaresiz çuvalına yardım etmek için bir hamal tutup Pozenov sokağına yollanmış.

Selman'ın çuvalıyla odaya girmesi, cemiyetin üyelerini hiç de şaşırtmamış. Çünkü onlar artık böyle olaylara alışkınlardı. Nerde yersiz yurtsuz bir öğrenci varsa buraya koşardı. Odadaki birçok yatağın yanına Selman'ın da kirli yorgan ve döşeği bırakılmış.

Bir yıl da böyle geçti. Sonralar işler rayına oturmaya başladı. Selman şehir hayatına yavaş yavaş alışarak öğrencilere ders vererek para kazanmaya başladı. Milyonerler Bakü'sünde bir tabak çorba hasretinde çırpınan Selman, kendisi gibi fakirlerin acınaklı halini daima düşünüp kurtuluş için bir yol arardı. Marks'ın teorisi ile tanıştıktan sonra "kurtuluş yolu" bu diye teoriye sarıldı ve hayatının sonuna kadar kapitalizme karşı savaşımaya söz verdi. İşte bugünkü tartışmanın samimiyeti bir defa hak bilip sarıldığı yolun yansımasıydı.

-Arkadaşlar, siz gerçek meseleyi bırakıp boş işler konuşuyorsunuz. Sosyalizmde halkı karanlıkta bırakacak nedenlerin hiçbirine yer olmayacaktır. Sizi ilgilendiren tüm konuların çözümü, kapitalizmin mahvolmasıyla sonuçlanacaktır, dedi.

Halil'in içeri girmesiyle tartışmaya son verildi:

-Neden bu kadar geç geldin, diye ona çıkıştılar.

-Bağışlayın, bir işim vardı.

Şirin:

-Bizim işimiz yok mu?, dedi.

Halil biraz ciddi:

- Dostum, çoğunluk burada. Neden meclisi açık ilan etmiyorsunuz ki?

- Şölen yapmak için herkesin fikrini almak gerekli de ondan. Halil başını kaşıdı:

-Eh, siz şimdi uyanmışsınız, dedi.

Herkes Halil'in ne demek istediğini merak etti. Halil bu hali görüp gülümsedi:

-Gördüğüm kadarıyla sizin hiçbir şeyden haberiniz yok Kulu, şölen hazırlıklarını çoktan başlamış bile, dedi.

Cengiz'in rengi değişti. Bu haber herkesten ziyade onu etkiledi.

- Nasıl yani şölene hazırlanıyor?, dedi.

- Bal gibi de hazırlanıyor. Geçenlerde Teymurbey'in evinde birkaç arkadaş toplanıp karar çıkartmışlar.

Şirin:

- Toplantı da kimler varmış?

- Birçok öğrenci varmış. Hatta bizim yönetimde bile onların taraftarları var.

Üyeler şaşkınlık içinde birbirlerine baktılar.

Şirin:

- Hasan olamasın?, diye gülümsedi.

- Doğru buldun!

Şirin güldü. Selman gözlüğünü düzelterek:

-Bu Hasan garip bir adamdır. Sabit bir fikri olmayan birisidir. İlk başlarda Marksizm'e ilgi duyuyordu. İki kere görüştük, sonra kayboldu. Tolstoy gününde tutuklandığımızı gördüğünde gözden kayboldu. Monarşist Rus öğrencilerine yaklaştığını duydum. Tek kelimeyle garip birisidir.

Cengiz masaya elini vurarak:

-Arkadaşlar, şölen meselesini müzakere etmek zorundayız. İlk şölenimiz geçen sene umumun sempatisini kazanmıştı. Bu yıl ondan daha güzel olmalı. Başarılı olmak için

tüm öğrencilerin istihdam edilmesi gerekir. Şölen yapmak için özel bir ekip seçmeliyiz. Ve tüm önlemler bugün görülmesi lazım ki yarından tez işe koyulalım.

Kimse Cengiz'in önerisine itiraz etmedi. Geçen sene de yaptıkları için mesele herkese aydıydı. Fakat ekibin başında duracak olan adam hakkında küçük bir tartışma yaşandı.

Muhalliflerin sesini kesmek için Cengiz, Teymurbey'in aday olmasını öne sürdü. Ancak Selman şiddetle itiraz etti. Uzun bir münakaşadan sonra Selman'ın önderliğinde bir ekip seçildi. Teymurbey'i de veznedar seçtiler.

Cengiz toplantıyı kapadı. Özel konuşmalar başladı. Teymurbey'in evindeki toplantıya ilgi duyan herkes Halil'in etrafını sardı ve sorular sormaya başladılar.

Halil, sorulara cevap vererek ayağa kalktı ve Cengiz'e seslenerek:

- Çıkalım!, dedi.

- Hadi çıkalım, ama nereye gidiyoruz?

Şirin gülerek:

- "Millet Kızı"nın yanına gidelim, dedi.

Cengiz memnun kaldı, herkes ayağa kalktı. Şirin, paltoları vestiyerden alıp sahiplerine verdi ve hepsi "Millet Kızı"nın evine yola düştüler.

Fatma Hanım nerdeyse Kiev'e geleli bir sene olmuştu, üniversitenin tıp fakültesini kazanmıştı. Onun Kiev şehrine gelmesi Türk öğrenciler için eşi görülmemiş bir olaydı. Çünkü Fatma Hanım'dan önce bu şehre hiç Müslüman kız öğrenci gelmemişti. Bundan dolayı Fatma Hanım herkes için saygıdeğer biriydi. Fatma Hanım'ın gelmesini herkesten önce öğrenen ve araştırıp onunla tanışmak isteyen Rüstembey olmuştu. İlk tanıştıkları günden beri Rüstembey, Fatma'nın en iyi arkadaşlarından biri oldu. Rüstembey, Fatma Hanım'ın hatırını fazlasıyla isterdi, bunu gören bazı öğrenciler Rüstembey'e laf atmaya başlamışlardı. Arkadaşlar "Millet Kızı"nın evine giderken Şirin, Rüstembey'e yakınlaşıp alaylı bir tebessümle:

-Ahbap! Gördüğüm kadarıyla Fatma Hanım'ın yanına gidiyoruz diye keyfin yerindedir.

Rüstembey gülümsedi ve başını buladı. Şirinle hemfikir olduğunu bildirdi.

- Boynuna al Rüstembey! Senin Fatma Hanım'a bağlandığını biliyoruz. Bugün yarın düğün de yaparsın artık...

Cengiz de gülümsedi:

- Hayırlı olsun, dedi.

Rüstembey çoktan beri çağa ayak uyduran, bilgili bir Türk kızı arıyordu. Sonunda bulmuştu. Rüstembey başını kaldırdı ve gülerek Cengiz'in yüzüne baktı:

- Arkadaşlar! Herhalde siz beni zorla evlendireceksiniz!, dedi.

Herkes kahkaha ile güldü.

Şirin:

- Zorla niye olsun, sanki hoşuna gitmiyor mu? O iyi bir kız, ondan iyi bir anne de olur. Hem çocuğuna iyi terbiye verir, hem de sana iyi bir eş olur.

-Canım, evlenmek fikrim yok. Ayrıca ben ona bağlanmadım. Sadece arkadaşlık ediyorum. "Millet Kızı"na da nezaketli davranmasak kime davranacağız. Koskoca Rusya'da otuz milyon halkın içinde bir iki münevver Müslüman kızı var ki umudumuz onlarıdır.

-Yahu, ben de onun için söylüyorum zaten... hı-hı-hı.

-Rüstembey, Allah hayırlı etsin, diye her taraftan tebrik sedaları işitildi.

Rüstembey daha bir şey söylemedi, gülümsedi, başını aşağı eğdi.

Halil söze karıştı:

-Yahu, adamı rahat bırakın, ondan ve benden evlenen olmaz, dedi.

Selman:

-Sen hiç, sana her gün birisi lazım. Rüstembey'e gelince, o da evlenmemekle haklıdır, bu iş öğrenci işi değil. Bir taraftan karının nazı, çocuğun sürekli ağlaması, bir taraftan da ders... Hepsi de bir odada. Adamın eli kolu bağlanır resmen. Bakın, şimdi siz Fatma Hanım'ın yanına gideceksiniz, konuşacaksınız, istediğiniz saatte eve geri döneceksiniz ve gelip rahat uzanacaksınız. Size soru soran yok vs. Benden size tavsiye; okulu bitirip iş sahibi olun ve ondan sonra evlenin!, dedi.

Selman sözlerini bitirip kenara çekildi.

-Peki, neden konuşmayı yarıda bıraktın?, diye ona sorduklarında.

-Nach Haus¹⁸! Yoksa eşim beni mahveder, diye cevap verdi.

Selman arkadaşlarıyla selamlaşıp ayrıldı.

Kar yağıyordu, her taraf bembeyazdı. Rüzgâr estikçe hazin bir hışıltı duyuluyordu. Kar kâh yerle bürünüp sokak aşağı akıp aç kurt sürüsü gibi lamba direklerini kuşatıyor, kâh da şiddetli bir şekilde sokak lambasının başına fırlanıp pervaneler gibi üzgün bir halde yere düşüyordu. Gece sessizliğe dalmıştı. Bu sessizliği bozmamak için sanki öğrencilerin de sesi kesilmişti. Fundukleyevski sokağı ile aşağı indiler. Kar fırtınası öğrencileri yakalayıp pervaneler gibi her taraflarını sarmaladı.

5

"Millet kızı" orta boylu, dolgun, güler yüzlü bir kızdı. Konuştuğu zaman dudaklarında hayâli bir gülümseme belirir, yanakları kızarırdı. Onun hal ve hareketleri zarif, kendisi de çok nezaketliydi. Onun hareketlerindeki samimiyet çoğu zaman üniversite öğrencisine benzemez bilakis temiz kalpli bir çocuğu andırırdı. Onunla ilk karşılaştığında insanda bıraktığı hoş izlenim insanın kalbinin derinliklerine dokunuyordu.

Fatma Hanım kendine has tebessümüyle öğrencileri karşıladı:

-Ne zamandan beri kapımı açan yok, dedi.

Cengiz selam verip Fatma Hanım ile görüştü ve onun sözlerine ne cevap vereceğini bilmedi. Aniden:

-Biliyorsun, dedi, bu aralar işler bayağı karışık. Sınavlar, teşkilat işleri bir sözle hepsi iç içe geçmiş durumda.

-Mazeret getirmeyin! Kimin işi yoktur ki? Her kesin işi var, ancak arada yakın dostları ziyaret etmekte fayda vardır.

Fatma bu sözlerden utanır gibi oldu. Gülümsedi, öğrencilerin yüzlerine bakarak kıpkırmızı oldu.

Cengiz ve Şirin yumuşak bir kanepenin üzerine oturup, arkaya yaslandılar. Halil de onlardan biraz uzakta oturdu. Şirin alaylı bir şekilde:

¹⁸" Eve".

-Biliyor musunuz, Fatma Hanım, Cengiz, mazeret getiriyor, aslına bakarsanız zamanı yeteri kadar var. Ancak başı kızlara karıştığından sizin yanınıza gelmeye zaman bulamıyor, dedi.

Cengiz kızardı:

- Yalan söylüyor, kendi pis işlerini bana mal ediyor.
- Yalan söylemiyorum, dün de görüşe gitmişti.

Cengiz biraz utandı. Gülümsediler. Rüstembey sol taraftaki yazı masasına yaslandığında "Vakit" gazetesi onun dikkatini çekti. Gazeteyi alıp:

- Fatma Hanım, "Vakit"i nereden buldunuz?, dedi.
- Ufa Şehrinden göndermişler.

Rüstembey biraz da okudu:

- Birçok yerini anlıyorum, ama bazı sözler var ki, manasını anlaşılmıyor.

Fatma Hanım:

Ben de bazı sözlerin manasını anlamıyorum. Çünkü "Vakit" bizim Tatar Türkçesinde yazmıyor, dedi.

Yanlarında duran diğer öğrenciler bu konuşmadan heveslendiler ve dikkatle dinlemeye başladılar. Şirin:

-Bizim Kafkasya gazeteleri öyle bir dille yazıyor ki bir türlü anlayamıyorsun. Bundan dolayı Rüstembey de bizi kınıyor ki neden Türk gazeteleri okumuyorsunuz diye.

Rüstembey, konuşmada kendi adının zikredildiğini görerek elindeki gazeteyi masaya bıraktı ve ciddi bir simayla:

-Tabii, bu konuda aşırıya kaçanlarda var fakat bazıları da var ki basit bir dilde yazıyorlar. Örneğin, "Molla Nasrettin" mecmuası.

- "Molla Nasrettin"i okuyup anlıyorum. Eğer diğer gazeteler de bu dilde yazılsa anlamakta zorluk çekmeyiz.

- Ne kadar kolay bir dille yazılsa da yine de anlayamıyorsun. Çünkü konuştuğumuz dili az kelimeden teşekkül eden zayıf bir dildir. Bu dil, aydın tabakasının düşüncelerini ifade etmekte acizdir. Bundan dolayı bir tartışmamız ve bilimsel bir sohbetimiz olduğunda, kendi dilimizi bırakıp Rusça konuşuyoruz. Bu kusurumuzu düzeltmek için dilimizi genişletmeli veya yabancı dillerden bir hayli sözcük almalıyız.

- Hali hazırda ifrat dilde yazsalar da gazetelerimiz bu yolda ciddi çaba sarf ediyor. Ayrıca siz de yeni gazeteleri okuyup dilimize yeni dâhil olan kelimeleri öğrenmek zorundasınız.

Şirin yine, ısrarla:

- Ne kadar okuyorum, yine de anlayamıyorum.

- Cengiz, ben de bir kere istedim ki Türkçe okuyayım baktım olmuyor, hakikaten insan zorlanıyor, dedi.

Şirin ve Cengiz'in konuşmasını Halil de onayladı. Rüstembey sinirlenir gibi oldu ve sesini biraz daha yükseltti, dudaklarına acı bir gülümseme uyandı:

-Canım, siz on beş sene boyunca Rus okulunda okuyup her yerde, her zaman Ruslarla onların dillerinde konuşuyorsunuz, ama hâlâ Rusça doğru dürüst konuşamıyorsunuz. Bir kitap okurken, sözlüğü saat başı açıp yabancı kelimelerin anlamlarına bakıyorsunuz. Fakat iki ay içinde hemen Türkçeyi tamamen öğrenmek

istiyorsunuz. Sizler kendi dilinizi asla sevmiyorsunuz, eğer sevseydiniz onu öğrenmek için her türlü zahmete katlanırdınız, dedi.

Şirin mizahi bir gülücükle:

-Yahu Rüstembey, kusura bakma ama sen hep soyut kelimelerle konuşuyorsun. Bugün yaşadığımız koşullarda Türkçeye yer yoktur, ya da doğrusu hiç ihtiyaç bile gerekli değil. Okullar Rusça, kurumlar Rusça vs. bir sözle ekmeğimiz bu dilden çıkıyor. Herkesin kendi anadilini iyi bilmesi lazım, anlıyorum. Ancak öğrenecek vaktimiz yok, dedi.

Rüstembey Şirin'in söylediği sözlere ikna olmadı:

- Bence zamanınız bol ama coşkunuz yok ve millî hisleriniz ölmüş durumda. Bakınız, Polonyalıların millî okul açma hakları yok. Hükümet, Polonya dili ve kültürü ile şiddetli bir şekilde çekişiyor. Fakat Polonya dilini bilmeyen, kendi dilinde konuşmayan bir Polonyalıyı bile bulamazsın. Polonya'ya gönderilen Rus memurları bile Polonyalaştırıyorlar...

Fatma Hanım söze karıştı:

-Bize karşı büyük bir baskı var, kendimiz de Ruslarla iç içe yaşıyoruz. Ama buna rağmen hepimiz dilimizi biliyoruz ve edebiyatımıza da ilgi duyuyoruz.

Şirin güldü. Fatma Hanım'ın yüzü morardı.

- Azerbaycan dilinin yarısı Rus sözüdür, dedi. Örneğin, "Pyat rekât namaz soverşayem..."¹⁹ Herkes güldü, Fatma Hanım ise kahkaha ile güldü. Cengiz ciddi bir sesle:

- Rüstembey haklı, fakat bizi Polonyalılarla karşılaştırması yanlış. Polonyalılar yüksek bir kültüre sahip bir millettir. Zamanında büyük bir devlet kurmuşlar. Bundan dolayı Rus kültürü onlara nispeten düşük olduğu için Polonyaları etkilememektedir. Durumumuz tamamen farklı. Biz hala modern kültüre sahip değiliz ve olan kültürümüz de çağ dışıdır. Bundan dolayı Rus kültürüne dokunur dokunmaz onun etkisinde kalıp Ruslaşıyoruz...

Cengiz'in kendince kanıtları itiraza sebep olmadı. Sanki mesele herkese aydıncı, herkes susuyordu. Fatma Hanım sessizliği bozdu:

-Unuttum sormayı, şölen ne zaman?

Cengiz cevap verdi:

-Bu akşam, şölene hazırlık için özel bir ekip seçildi. Yarından itibaren çalışmalara başlanılacak.

- Bu kaçınıcı şölendir?

- İkinci.

- Şölene ne ad vereceksiniz?

- Geçen sene "Müslüman Şölenu" ismini vermiştik, büyük ihtimalle bu sene de böyle adlandırılacak.

- Geçen sene olanı çok övüyorlar. Bu yıl geçen seneden daha iyi olmalı.

Rüstembey önce heyecanlı bir şekilde Fatma Hanıma baktı. Sonra neşeyle:

- Geçen seneki şölen hakkındaki konuşmalar gurur vericidir, dedi.

Cengiz:

-Garip olan şurası ki, burada çok fazla Türk öğrencinin olduğunu kimse bilmiyordu. Bu şölen, bizi herkese tanıttı. Birçoğu "Kafkas Şölenu"i bilip gelmedikleri için bin pişman

¹⁹ "Beş rekât namaz kılıyoruz"

olmuş. "Müslüman Şöleni"nin ayırt edici bir özelliğinin olduğunu sonradan keşfetmişler. Birçoğu da bu seneki şöleni bekliyor, dedi.

Fatma Hanım sordu:

- "Kafkas Şöleni"ni kimler teşkil ediyor?

Halil şöyle dedi:

-Burada bir Kafkasyalılara ait bir "Kafkasya Hemşeriler Cemiyeti" vardı. Daha önceleri, tüm Kafkas öğrencileri buraya dâhil idi. Daha sonra Ermeniler ve Gürcüler oradan ayrıldılar. Biz de büyüdükten sonra, kendi toplumumuzu örgütledik ve tamamen bağımsız olduk. Ayrı ayrı teşkilatlara ait küçük gruplar yine bu "Kafkasya Hemşeriler Cemiyeti"nde kaldı. Bu nedenle şölenler de önceki itibarlarını kaybettiler. Bizim geçen seneki toplantımız sayesinde şölenler yeniden canlılık kazandı. Doğu kültürüne benzer köşkler yapmıştık ve hepimiz de Türk, Fars ve Arap milli kıyafetlerindeydik. Salonda milli musiki çalıyordu, doğu çarşısı, aynı zamanda bir köşede temsili olarak bir paşanın haremi ve odaları kurulmuştu... Avrupalıları ilgilendiren birçok şeyler vücuda getirilmişti. Fatma Hanım:

-Ah, bu benim için çok ilginç olurdu. Bir an önce görmek istiyorum, dedi.

Rüstembey gülümsedi:

- Az kaldı göreceksiniz.

Şirin alaylı ima ile Rüstembey'in sözlerini kesip:

- Fatma Hanım, Rüstembey paşa olsun, siz de, onun harem dairesindeki zevcesi.

Herkes gülümsedi. Fatma Hanım bu kelimelerin manasını tam olarak anlamadı ve utanmış bir halde öğrencilerin yüzlerine bakarak kızardı.

Cengiz meseleyi başka noktaya yönlendirmekle Fatma Hanım'ı bu vaziyetten çıkardı.

Biraz sonra İsgender gelip çıktı. Tanrı buyur! Tanrı buyur!, diye her taraftan ona müracaat ettiler. Fatma Hanım, İskender'e niçin "Tanrı" dediklerinin manasını anlamayarak hayretle etrafındakilerin suratına baktı. İskender oturdu. Rüstembey:

- Tanrı, peki karın nerde?

İsgender ciddi şekilde:

- Karımı henüz getirmedim.

Şirin şakayla:

-Sen Tanrı olduğunu iddia ediyorsun ve aynı zamanda da evleniyorsun. Bu nasıl iş?

İskender gülererek:

- Yunan Tanrı'larına evlenmeleri için izin vardır. Biliyorsunuz onlar çok çapkın idiler.

Cengiz:

-O zaman sen Yunan Tanrı'sısın, Türklerin senle işi olmaz!, dedi.

İsgender karşı çıktı:

-Hayır, ben tüm Tanrı'lardan yüksekteyim. Herkes bana itaat ediyor ve siz de bana aynı şekilde itaat etmelisiniz, dedi ve kakhaha ile güldü.

Fatma Hanım yine bu "Tanrı" konuşmalarını dinliyor, hiçbir şey anlamıyordu. Şirin, Fatma Hanım'ın hayretini görerek:

-Fatma Hanım, bildiğim kadarıyla pek fazla şey bilmiyorsunuz. Biz öğrencilerde görünen âlemden başka bir de iç âlemi var. İskender de bu iç âlemi temsil ediyor, dedi.

İskender Şirin'in sözlerini kesti:

-İtiraz ediyorum, bu günahkâr kul, Tanrı'nın zatını tarif ediyor. Yaratılıştâ zahir veya batın yoktur, dünyada yalnızca bir "ben" var, her şey ona tabidir - o da benim.

İsgender yine kakhaha ile gülmeye başladı. Şirin sözüne devam etti:

-Tanrı, sen biraz sabırlı ol, sana söyleyeceklerimi bir dinle, o zaman hatamı bana söylersin... Yani Fatma Hanım, şimdi konuştuklarımızı üç kısma ayırmak mümkün; Birincisi sizin tanıdığınız İsgender'dir, yemek yiyor, geziyor, gülüyor vb. İkincisi, Tanrılık makamıdır, her şeyin üstündedir, ruh olarak aşktan başka her şeyden mahrumdur...

Fatma Hanım gülererek:

-Oh... Bu ki ahlaksız Tanrı'dır!, dedi.

Herkes güldü. İsgender kakhaha ile gülererek itiraz etmek istedi. Şirin onun önüne geçerek:

- Hayır, Fatma Hanım, bu meret düşündüğünüz gibi o kadar da ahlaksız birisi değil. Mesih'in ardınca giden birçok müridi gibi, bunu da takip eden birçok mürit kızlar var. Bu, on günde bir kendi müritlerini teosofik cemiyette vaaz ediyor. Gidin görün onu takdis eden ne kadar kız var... Demeli muayyen bir daire var ki bunu yalnız "Tanrı" diye tanımlıyorlar. Bunun üçüncü isimi de Alexander Cavadoviç'tir. Bu isim tüm kızlara - yemekhanenin ve kahvehanenin kızlarına, aynı zamanda kıyıda köşede kalmış yaşlı kadınlara malumdur. Ayrıca Alexander Cavadoviç'i "Tanrı" olarak görüyorlar fakat burada oynadığı rol gerçek anlamda hakiki Tanrı'nın rolüne çok benziyor...

İskender yine Şirin'in sözlerini kesti. İtiraz etti, kızardı. Ancak Şirin onun sözlerine çok da ehemmiyet vermeyerek:

- Şimdi biraz da sizin ve benim tanıdığım İsgender'den bahsedeyim. İsgender, Gence'de Şah Abbas Camisi'nin yakınlarında bir bey ailesinde doğmuş. Güzel evleri ve üzüm bağları varmış. Ama henüz bir arkadaşı bu üzümün tadına bakamamış... Zoruna gitmesin beni dinle... Buna rağmen bu İsgender, çok iyi ve nazik bir arkadaşdır. Ayrıca kendisi de kitap okuma hastasıdır. Şimdi Fatma Hanım! Onun okuduğu kitapların etkisini öğrenmek için size bir örnek vermek istiyorum. İsgender, geçen yaz Gence'ye gittiğinde kendi kitaplarını bir Kırgız öğrencinin yanına bırakmış ve sonun da ne oldu biliyor musunuz? Tatilden geri döndüğümde nerdeyse sonbahar aylarıydı, bir de ne görelim, bizim bu Kırgız ağzına gelen ne varsa düşünmeden söylüyor. Neticede ne oldu? Deli olup düştü çöllere...

Herkes kakhaha attı. İsgender'in kendisi de yürekten güldü.

-Bizim İsgender böyle bir İskender'dir, diye Şirin devam etti.

-Bunun bir mahareti daha var. Nietzsche'nin eseri olan "Zerdüşt Böyle Buyurdu"nu çok sever. Zerdüşt'ün tüm felsefesini bir dansta ifade eder. Bu dâhiyane bir danstır. O dans etsin de bir bakın!

Dans etsin, dans etsin!, diye ricada bulundular.

Şirin:

-Hayır, aç karnına olmaz. Bizim Tanrı biraz aç gözdür. Fatma Hanım çay sofrası kursun, biraz da balda kaynatılmış tatlılardan versin ve ondan sonra dansa başlasın, dedi.

Çay meclisi sohbet, şaka ve kakhahalarla devam etti. Sonra masayı kenara koyup raks etmesi için yer hazırladılar. Fatma Hanım bu hengâmeye özlemle bakıyordu, çünkü

müziksiz dans düşünemiyordu. Sonunda, konuyu anladı: öğrenciler ağızlarıyla müzik çaldılar, İsgender de dans etmeğe başladı.

Mesti mezari mastara
Hesti füzari füstara...

İsgender Fatma Hanım'ın hayal etmediği bir tarzda dans etti. Şirin ise danstaki hayallerin felsefesini anlatıyordu. Mesela, Havayı yumruklamak Ehrimen'e karşı savaşırmaktı; fırlamak Hürmüz'e dua; bacak atmak ise devleri çiğnemek anlamına geliyordu.

Dansın sonunda, İskender, ellerini Fatma Hanım'ın önünde havada döndürerek durdu. Fatma Hanım Şirin'den:

- Bu ne anlama geliyor?, diye sordu.

Şirin:

- Kadınlara karşı sonsuz saygının olduğu anlamına geliyor, dedi.

Fatma Hanım el çaldı. Herkes:

- Yaşasın Tanrı!, diye bağırdı.

6

Bir adam büyük kapıdan çamurlu ayaklarıyla avluya girdi. Dikkatli adımlarla yavaş yavaş ilerleyip bir tarafı çökmüş kulübenin ahşap merdivenleri ile yukarı çıktı. Kapıyı çaldı ve içeri girdi. İlk gözüne çarpan perdenin arkasındaki yataktan sallanan uzun boğaz çizme giymiş ayaklar oldu; bu kimse yatakta uyuyordu. Sağdaki küçük kapıyı gıcırta ile açtı. Küçük bir odada iki yatak arasına sıkışmış bir masanın etrafında yaşlı bir kadınla bir kız oturup çay içiyorlardı. Onların yanından geçip küçük kapıyı çaldı:

Buyurun, diye ses geldi, sonra kapı açıldı.

-Vay... Rüstembey, diye Ali ileri doğru yürüdü.

Döşeme ve tabanı eğilmiş bu kulübenin köşesinde bir demirden yatak vardı. Avluya bakan küçük bir pencere önündeki masanın yanında ise sarışın ve yassı burun bir öğrenci oturmuştu. Masanın üzerine tavla koymuşlardı.

Rüstembey, ceketini ve şapkasını çıkarıp duvardaki çiviye astı:

-Selam Niyazi, deyip oturan öğrenci ile selamlaştı, "sen nere, burası nere?" dedi.

Niyazi biraz işitme özürlü olduğu için Rüstembey'in sözlerini duymadı, elini kulağının arkasına dayayıp:

- Ne söyledin?, diye sordu.

Rüstembey biraz gürültülü:

- Diyorum ki, sen nere, burası nere, Niyazi?

Niyazi elini kulağının dibinden çekip gülümsedi:

- Biz Ali ile yakın arkadaşız. İkimiz de tavla aşığıyız. Ne zaman sıkılsam tavlayı alıp buraya geliyorum.

Ali, komşu odadan bir sandalye getirip Rüstembey'in oturması için verdi. Tavlayı kaldırdılar. Ali:

- Ne var, ne yok? Duydum ki şölen düzenliyormuşsunuz, dedi.

- Öyle bir fikrimiz var lakin ne sen ne de Niyazi bize yakın durmuyorsunuz. Niyazi'nin yine bir içtimai çalışması var ve üç yıldan uzun bir süredir "Hemşeriler Cemiyeti"nin kütüphaneciliğini üstlenmektedir. Fakat sen hiçbir aktivitede yer almıyorsun. Nedenini ise bilmiyorum.

Ali üzgün bir sesle:

- Ne lüzumu var, zaten iş bensiz de devam ediyor.

Ali yüzünü Niyazi'ye çevirdi, sanki acı bir gülümseme yüzünün değişmesine neden oldu. Niyazi yine elini kulağının dibine dayayarak başını ileri uzatıp söylenenleri duymaya çalışıyordu.

Ali:

-Rüstembey, bireyci olduğumu biliyorsundur. İnsanlardan kaçtığımı da belli... Dahası başka açıklamama gerek var mı?, dedi.

Bir süre durakladı ve sonra yüzünde azap ifadesi belirerek tekrar sözlerine devam etti:

- Hayatın amacını anlamıyorum: "Neden buradayız, ne için yaratıldık?" Soruları beynimi mahvetmek üzeredir ve ben bu sorular karşısında acizim. Dini kitapları okudum, bana yol gösteremedi, filozofları tetkik ettim, beni tatmin etmediler... Yolumu büsbütün kaybettim, kötümser oldum, kendimi öldürmeye kalkıştım, fakat cesaretim yetmedi... Yine felsefeye yüzümü çevirdim; Şopenhauer'i, Kartman'ı dikkatle okudum, bunlar da beni tatmin etmedi. Şimdi Ömer Hayyam vaziyetinde yaşıyorum O bir köşeye çekilmekten zevk alıyordu, ben de tavladan...

Ali tuhaf bir gülüşle sözlerini bitirdi. Niyazi yavaş sesle:

- Tavla ebedi ve ezeli bir güçtür: "Lem yelid ve lem yûled".

Rüstembey, istiyorsan oynayalım?

Rüstembey dudağını büzerek:

- Hayır, hiçbir oyundan zevk almıyorum, hoşlanmıyorum... "Lem yelid ve lem yûled" bana göre kitaplardır. Bundan başka zevk tanımıyorum.

Rüstembey ara sıra buraya uğrar, Ali ile uzun süren bir tartışmaya girer ve onu bir türlü tatmin edemezdi. Ali'nin kötümserliği aile bedbahtlığından doğmuş bir şeydi. Onun, üç dayısı, dört teyzesi gençken ölmüş ve bu talihsizliklerin şahidi olmuş dindar dedesi "Bu mu Allah'ın adaleti?" diyerek dertten ölüp gitmişti. Ali, bu trajediyi görerek nedenini aramaya çalışmış fakat bulamamıştı. Dedesinin ölümünden sonra, babası, annesi ve tek kardeşini de kaybetmişti. Çocuk iken yalnız kalan Ali, hâlâ bir sebep ve mantık arıyordu. Söylediği gibi, çeşitli yollara başvurmuşsa da bir türlü tatmin edici cevap bulamamıştı...

Rüstembey gülerek:

- Ali, çay içtiniz mi yoksa içecek misiniz?, dedi. Niyazi parmakları ile kulağını kaplayarak sözleri anlamaya çalıştı ve bir şeyler keşfeder gibi sevinçle:

- Ali öğle zannediyor ki kötümser adam çay içemez, dedi.

Ali güldü:

- Tabii ki de içer!, dedi ve kalkıp o biri odadan üç bardakta rengi açık çay getirdi.

Yine sohbet başladı. Rüstembey Niyazi'ye:

-Ne yapıyorsunuz? Üniversiteye gidip geliyor musun?, diye sordu.

- Ben gitmiyorum, lüzum da görmüyorum. Babamın küçük bir malı mülkü, ekin biçini var. Benden başka da çocuğu yok. Baba mülkiyetini yönetmek için yüksek öğretime ihtiyaç yoktur. Birkaç yıl burada yaşayıp geri döneceğim. Kendimle birçok kitaplar götüreceğim. Oturup okumak için bol vaktim olacak.

Rüstembey cevap vermedi. Bir müddet sessizlik içinde çay içtiler. Sonra Niyazi'ye döndü:

- Zamanını nasıl harcıyorsun, sıkılmıyor musun?, dedi.

-Hayır, gündüzleri uyuyorum, gece sabaha kadar ya okuyorum veya yazıyorum. Sıkıldığımda da tavlayı koltuğuma vurup başka bir yere gidiyorum. Ancak, bazen öğle zamanlar oluyor ki canım bunlardan hiçbirini istemiyor. Bir gece sıkıldığımdan "Yabancı Sözler Lügati"ndeki sözcükleri saymıştım. Sözlükte 50.000 kelime olması gerekirken, ben saydım 44 kelime eksik çıktı.

Rüstembey:

- Ne kadar zaman harcadın?, diye sordu.

Niyazi muzaffer bir gülümsemeyle:

- Gece yarısına kadar saydım, dedi.

Arkadaşlar gülüştüler. Rüstembey elini Ali'nin omzuna koyup:

-Görüyorsun adamım, insan sıkıldığında kendini bir işle meşgul edebiliyormuş, dedi.

Ali onun sözünü keserek:

Başta "esas" olmalı; "esas" dediğin şey de iradeden kaynaklanıyor. Bende bu "esas" denilen şey sarsılmıştır. Aklımı da şüphe sarmış, o da yolunu kaybetmiştir. Mekanizmi ve pusulası bozulmuş bir gemi düşün - o benim işte! Hayat denizinin dalgaları arasında avare avare geziniyorum... Bana gülmeyiniz, beni hiçbir fikir ile tatmin edemezsiniz. Hayatın bir uzvunda baş vermiş çirkin bir urum ben; kesilip atılmaktan başka çarem yok!

Ali, sözlerini öyle sert bir şekilde söyledi ki çevresindekilerin itiraz etmesine hiçbir cesareti kalmadı.

Selman, zihnini haftalarca kurcalayan düşüncesini Halil'e açtı. Halil ne zamandan beri bunu bekliyormuş gibi hiç de hayret etmedi ve coşkulu bir şekilde cevap verdi:

- Tamam. Ancak, sırrını kimseye söylememen gerekiyor çünkü hepimiz gözetim altındayız.

Selman sakın bir şekilde:

-Bir şey olmaz. Zaten olsa da ne yapabilirler ki?

Bu sözlerden sonra yapacakları planlarının ayrıntılarını müzakere ettiler. Tüm Rusya üniversitelerinde öğrenim gören Türk öğrencilerin katılımı ile geniş bir gizli kongre yapılması kesinleştirildi.

Halil:

-Kurultay çağrılana kadar hazırlık yapmak için bir ekip toplamamız gerekiyor. Bu ekibe kimler çağrılacaksa şimdiden kesinleştirilmeliyiz.

Selman cevap olarak:

- Bu iş için altı kişiye ihtiyaç var. Bir rehber, bir sekreter ve dört üye. Sen kimleri öneriyorsun?

- Birincisi Cengiz.

- Hayır, Cengiz şimdilik kalsın.

- Neden?

-Cengiz yaratılış olarak aktif birisi değil. Onda devrimci hissi yoktur. Bize, devrimci ruhlu, enerjili, cesur ve gözü pek insanlar ve darağacına kadar arkadaşlık eden arkadaşalar gereklidir.

Halil, üzgün bir bakışla:

- Bizde devrimci var mı?, dedi.

Selman kesin bir şekilde:

-Tabii ki de var! Gençler arasında öyleleri var ki gözünü yummadan kendisini ateşe atar. Örneğin, yeni gelenlerin içinde Ahmet adında bir genç var ki hakikat için göklere çıkıp yıldızları koparıp aşağı iner. Onun kendisi gibi bir arkadaşı daha var. Bu iki oldu. Sonra, Fatma Hanım'a da ihtiyacımız var. Tamam...

Halil, Rüstembey'in adını söyledi, Selman ağzını büzdü:

Rüstembey iyi çocuktur lakin... O bir bey çocuğudur. Karnının tokluğundan Tolstoy gibi manevi arayış içindedir. Ruhunda "rasyonalizm" ile "romantizm" çarpışmaktadır. Zafer hangi tarafta da olacak belli değil... İçsel "refleks", ne bileyim başka neler var neler... Bak arkadaş! Hızlanmamız lazım. Devrimci adamlara ihtiyacımız var! Biliyor musun?

- O zaman benim düşündüğüm adaylar bitti. Kimi istiyorsan yaz!

Selman hemen:

- Bugünlerde hepinizi toplantıya çağıracağım, sen de hazır ol! Moskova, Petersburg, Kazan, Odessa, Harkov ve başka yerlerdeki Türk öğrencilerin adreslerini öğren. Şimdilik benden bu kadar. İhtiyatlı olun! Arkanca gelen adamları dikkat et, bir sözle dikkatli ol!

Selman sözlerini bitirip düşünmeye başladı ve aniden Halil onu rüyadan ayıltmış gibi oldu:

- Mircelal Kiev'e gelmiş, üç gün önce onunla sokakta karşılaştım. Eğer istiyorsan bir aday da o olsun.

- İşte bu güzel haber. Ayrıca o eski bir devrimcidir. Fakat bir konuşmasında polis reisine hoş görünmek için devrim karşıtlığı fikirler söylemiş diyorlar. Şimdilik onun durumunu boykot edelim. Bugünlerde Mircelal'ın kişisel isteği üzerine yönetimimiz bu konuyu düşünecek. Yargı mensupları seçilmiş, ben de savcı seçilmişim. Sana söylemeği unuttum, sen toplantıda yoktun, sana da savunmacı kısmını verdik. Birçok şahitler davet ettik. Sanırım muhakeme iki gün devam eder. Eğer Mircelal beraat kazanırsa, onu da bizim safımızda görmek faydalı olur zannımca.

Halil güldü:

- Bu hikâyeyi biliyorum. O biraz da fikirlerinde sabit kalmayan birisidir.

Selman:

-Garip olan şu ki henüz bizden kusursuz adam çıkmamış. Başlangıçta iyi başlıyoruz ve bir de bakıyorsun ki git gide işler berbat olmuş. Bunun neden kaynaklandığını henüz çözememişim.

- "Ham öküz samını kırar" diye bir mesel vardır. Bunların hepsi hamdır. Hayatları boyunca toplum için iş görmemişler. Bugün, bizim zekâmız bile hamdır. Genetik olarak sınırlandırılmış hayat tecrübesinden başka neyimiz var ki? Bugün gördüğünüz münevver gençler de üst sınıfın üyeleridir: bey, han, efendi ve ahund ailelerinden oldukları soy isminden belli oluyor zaten. Bunlar eski bir moda da olsa, en azından medeni ortamda büyümüşler. Bugünlerde ise buraya nerede tüccar çocukları varsa onlar geliyorlar. Tabii ki günümüz ekonomisinin bir kısmını bunlar teşkil etmektedirler. Hepsi zengin, yaşam sıkıntıları yok. Modern ilmi benimseyerek kolay kazanç yolları arıyorlar. Bunlar, beyler ve öğrencilerden daha aktiftir lakin toplumsal meselelere yaramıyorlar. Fakirleri ise henüz meydanlarda göremiyoruz. Senin gibilerde tek tük çıkıyor. Herkes senin gibi olsa o zaman iş kolay olurdu. Ama ben öğle zannediyorum ki fakir çocuklar ham oluyorlar, çünkü hiçbirisi aileden gelen bir medeniyete sahip değiller, dedi.

Selman bu fikre ortak olmak istemedi, o bilakis fakir çocukların ham toprak gibi verimli zemin taşıdıklarını ileri sürdü:

-Bugün ülkede zenginler iktidarda olduğu için ülkenin tüm medeniyetinden yalnız zenginler faydalanmaktadır. Devrim bir gün galip gelir de okulların ve medeni müesseselerin kapısından bizi de içeri alırlar, o zaman görürsün biz ne mucizeler gösteriyoruz

Selman'ın coşkulu konuşması Halil'e oldukça gülünç geldi, kendini tutamayıp güldü:

-Vay yiğidim, gördüğüm kadarıyla, yüreğin fena yanmış.

-Nasil yanmasın, sizin soy sop ve paranızla açtığınız kapıları ben anlığımın teri ile açmışım.

Selman, kendi sözlerinden hoşlanıp gülmeye başladı. Sonra odayı dolanarak:

-Demek ki, kurultayı yapıyoruz. Yapalım da bu beyinleri kristalize edilmiş öğrencileri silkeleyip kendine getirelim. Görelim ne olur?, dedi.

- Silkeleyelim, diye Halil güldü ve aniden heyecanlı bir şekilde: - Saat kaç? Kız arkadaşım beni bekliyor..., dedi.

Selman, onu merdivenlerden yolcu ederken hasretle:

- Bekârlık sultanlıktır! Keyfini çıkar, dedi.

"Hemşeriler Cemiyeti" idaresine iki dilekçe verilmişti: birisi Mircelal için, birisi de Ali için. Mircelal dilekçesinde yazıyordu: "... 1905'de beni, Ermeni casusu diye Şuşa şehrinden kovdular. O zamandan beri gizli olarak boykot edilip haksız olarak üzerimde ağır bir leke taşımaktayım... İkinci olarak, beni "Rus Halk İttifakı" tarafından organize edilmiş milliyetçi gösteride söylediğim sözlerle suçluyorlar... ". Mircelal, bu suçlamaları gidermek için muhakeme edilmesini rica ediyor ve bu iki meseleye dair uzun izahatlar veriyordu. Ali'nin derdi ise başkaydı, Hasankulu her gün onun yanına hadsiz hesapsız "şurum-burumçu" (eski elbise alan) Tatar gönderip, onu rahatsız ediyormuş. Ali, dilekçesinde bu tür hareketlere son verilmesini rica ediyordu.

Teşkilat, dilekçelere bakıp bir mahkeme ekibi ayarladı: Şirin; baş hâkim, İskender'le Niyazi; gözlemci tayin edildi, Selman; savcı, Halil'e ise savunmacı vazifesi verildi.

Ekip, Şirin'in odasında toplanmıştı. Şikâyetçi ve sanık beraber Rüstembey ve Feremez de şahit kısmında çağırılmıştı.

İlk önce Mircelal'ın işine bakıldı. Şirin taksirnamenini okudu ve sonra Mircelal'a söz verdi:

- Olay nasıl oldu, konuş!, dedi.

Mircelal uzun boylu, zayıf ve biraz çopur bir öğrenciydi. Sinirli olduğu için konuşurken sık sık boynunu çekiordu:

- Arkadaşlar, diye söze başladı, meseleyi daha da aydınlatmak için biraz fazla konuşmam icap edecek. 1905 yılında Bakü'de baş veren Ermeni-Türk katliamından sonra bütün Kafkasya'da durum oldukça gerginleşti. Bir yandan devrimci hareket her yeri kaplamış - isyan, grev, hükümet memurlarının öldürülmesi; o biri yandan da milli talepler ve bundan ileri gelen bir sıra etnografik hudut meselesi ülkemizi karıştırdı... Kafkasya, o zaman güç burjuvazinin elindeydi, burjuvazi temsilcileri de kudurup yolu şaşırmıştı. Şahsi çıkarları için milli dava adı altında fakirlerin kanını akıtıyorlardı. Bu olaylar Çar siyaseti için elverişli bir araç oldu. Çar memurları, devrimi susturmak yerine bu olayları körüklemeye başladılar. Ermeni milletinin yaşadığı semte Rus polisleri yerine Türk polisi tayin ettiler. Hükümet yanlı askerler, kâh bu tarafa yardım ediyor, kâh da o öbür tarafa. Sonuçta iki halkın ikisini de birbirine gereğince kırdırdılar. Ben ve benim gibi gençler, olayların iç yüzünü biliyor ve bu gibi olaylara karşı çıkmak istiyorduk. Ancak bizim sesimiz zayıftı, sesimize kulak veren yoktu. Ermenilere karşı kardeşlik duygusu beslediğim için beni hainlikle itham edip, sonunda Şuşa şehrinden kovdular. Gerçek budur.

Mircelal sustu. Mendilini çıkarıp alnını sildi.

Mircelal'ın söyledikleri hâkimlere tesir etmişti, bir müddet sükûta daldılar ve sonra baş hâkim sordu:

- Mircelal! Şuşa olayları nasıl oldu? Biraz ayrıntıya kadar iner misin? Türk-Ermeni düşmanlığı önceden de var mıydı? Çarpışmanın başlıca sebebi ne idi? Merak ediyoruz, söyle!

Mircelal düşünceli bir şekilde yere bakıyordu. Rengi morarmıştı. Yine boynunu ileri geri çekerek:

- Arkadaşlar, 1905 yılına kadar ister Şuşa'da, ister onun civarında Ermenilerle Türkler çok iyi geçinip gidiyorlardı. Çok sıkı dostluk vardı aramızda, her bir Türk ailesinin bir Ermeni kirvesi vardı ki, o Ermeni'yi mahrem işlerimize kadar sokuyor ve aile üyesinden birisi gibi kabul ederdik. Şehrin bir yarısında Ermeni, o biri yarısında Türk halkı yaşıyordu. Ermeni sanatkârlarının ve tüccarlarının Türk mahallesinde; Türk bakkallarının da Ermeni mahallesinde dükkânları var idi. Taşnaksutyun örgütü ortaya çıkana kadar iki kardeş halk arasında hiçbir kötü olay baş vermemişti. Taşnaklar rol almaya başladıktan sonra işler tamamen değişti. Bilhassa Türkiye'den kaçıp gelen Taşnaklar durumu daha da ağırlaştırmaya çalıştılar. Şuşa'nın, bir zamanlar Ermeni meliklerine ait olmasını ileri sürdüler... Bakü olaylarından sonra iki tarafın da silahlanması daha da şiddetlendi. Tabii olarak atalar güzel söylemiş "yüz gün silah bir gün gerek". Ondan sonra karışadurma başladı.

İskender baş hâkime müracaat edip Mircelal'a soru sordu:

- Türk gençleri Ermeni mahallesinde, Ermeni arkadaşlarının evlerine gidiyorlar mıydı? Mircelal:

- Her gün gidiyorduk. Evvela, Rus Okulu Ermeni mahallesindeydi. İkincisi, tüm devlet kurumları da oradaydı. Ermeni mahallesi şehrin en güzel yerinde kurulmuştu. Türklerin yaşadığı semt ise karanlık ve haraba bir yerde salınmıştı. Bu nedenle biz, her gün Ermeni tarafına gezmeye gidiyorduk. Yaz akşamları onların bulvarlarında geziniyorduk.

İsgender tekrardan soru sordu:

- Ermeni-Türk çatışmasının kaç gibi başladı?

- Akşama doğru, saatini tam olarak hatırlamıyorum.

- Peki, kendin söylüyorsun ki, her akşam onların bulvarında geziyorduk. Nasıl oldu da o gece gitmedin, evde kaldın? Eğer gitseydin, şimdi hayatta olmazdın.

Mircelal biraz duraksadı, yine boynunu tarttı ve titrek eli ile ince bıyığının uçlarını burdu. Olayların şöyle cereyan ettiğini söyledi:

-Ben Şuşa'dan çıkıp gitmek istiyordum. Geri kalmışlık, fanatizm vs. gibi şeyler beni çok sıkıyordu, rahat yaşayamıyordum. Kafamdaki şapkaya söz atıyor, üzerimdeki buluza gülüyorlardı, elime asa alıyordum Türkler arasında velvele kopuyordu, Ermeni kızı ile çıkıyordum Taşnaklar beni tehdit ediyordu... Gına gelmişim artık. Bu yüzden şehri terk etmek istedim. Rüstembey'le ben ortaokulda beraber okumuşuz. Bir zamanlar arkadaşlık ve onun Bakü'ye gideceğini işitip ben de heveslendim. Ama maddi durumum iyi değildi. Babam göçebeler arasında alışverişle meşguldü. Satmak için dağdan on tane peynir tulumu göndermişti. Bir bakkalla konuştum, gelip bakmasını istedim. Kargaşa olduğu gün kapı çaldı ve ben de o zaman yerde döşeğin üzerinde yatıyordum. On dört yaşında bir kız kardeşim vardı. Odaya girip bakkalın geldiğini söyledi. Hemen kalktım ve kız kardeşime söyledim ki yatağı diğer odaya götür, bakkalı odama çağıracağım. Merdivenlerden inip kapıyı açtım ve bakkalı içeri çağırdım. Merdivenlerden çıkarken odamdan bir takırtı sesi işittim. Başta önemsemedim. İçeri girdiğimde... Kız kardeşimin yerde uzandığını gördüm. Göğsünden kan akıyordu... Yastığının altında brauning markalı bir tabancam vardı. Meğersem, kız kardeşim yatağı yerden kaldırdığında tabanca yere düşüp aniden ateş almış ve kurşun kız kardeşimin sırtından girip duvara saplanmıştı. O günü kız kardeşimi defnedip geri döndüğümde artık atışma seslerini hepten duymaya başladık...

Mircelal, titrek eliyle sandalye çekip oturdu. Sanki yüzü, ölü rengine boyanmıştı. Odada derin bir sessizlik hâkimdi. Herkes düşünceye dalmıştı, yalnız Niyazi memnun bir tebessümle kaleminin üzerine bıçakla kendi ismini kazıyordu.

Baş hâkim, şahitlerden Rüstembey'i çağırdı:

-Rüstembey, konu hakkında ne biliyorsun, konuş!?

-Mircelal'ın söyledikleri kesinlikle doğrudur, dedi. Kız kardeşinin cenazesinde ben de vardım.

Baş hâkim, Rüstembey'in sessiz kaldığını görüp:

- Başka bir şey eklemek istediğin var mı?, sordu.

- Hayır.

- İkinci tanık Feremez! Anlat, ne biliyorsun?

Feremez pehlivanlar gibi yerinden kalkıp hâkimler masasına yakınlaştı. Mecliste sıkıldığından rengi değişmişti. Şahadet parmağının arkası ile bıyığını düzeltip söze başladı:

- Süleyman, o sıralar Şuşa'ya gelip Sosyo-Demokrat'ların çekirdeğini kurmuştu. Ben, Rüstembey, Halil ve Mircelal'dan ibaret olan bu çekirdeğin rehberi, Handemirov adında bir Ermeni öğrenciydi. 1905 yılının yaz sabahlarında Handemirov'la birlikte tiyatronun avlusunda toplanıyorduk ve Handemirov bize leksiya okuyordu. Bir gün, Handemirov bize dedi ki, bence halkın arasından birisini de kendi içimize almalıyız. Kimi seçelim diye düşündük taşındık. O zamanlarda da Hüseyin adlı genç bir şair vardı. Her Cuma günü evlerden birinde cemaate leksiya okunuyordu. Hüseyin de ayrıca orada şiir okuyup alkışlanırdı. İstişare ettik ve Hüseyin'i aramıza alamaya karar verdik. Bir defa geldi ondan sonra gelmek istemedi. Bir de duyduk ki, bizim bu şair efendi gidip millete haber salmış ki aramızda dört öğrenci var, doğrudan Ermenilere çalışıyor...

Feremez sözünü tamamlamadan gülmeye başladı, baş hâkim de güldü. Niyazi bıçağı masanın üzerine koyup baş hâkime bir şeyler sordu ve sonra Feremez'i süzdü.

Şahitler dinlendikten sonra baş hâkim üyelere bir şeyler fısıldayıp ve Mircelal'ın ikinci davasına baktığını söyledi.

Mircelal:

-"Rus Halk İttifakı"nın kötü bir örgüt olduğunu biliyorum. Benim oradaki konuşmaktaki maksat başkaydı. Benim maksadım onlara, yanlış yola gittiklerini söylemekti. Nasıl olduysa işler kötüye gitti. Doğrusu içlerinde bir iki tane güzel kız vardı, onlara da iyi gözükme istedim. Biliyorsunuz, kız gördüğümde aklım başımdan gidiyor.

Herkes gülümsedi. Baş hâkim konuşanları susturmak istedi lakin kendisi de gülmeye başladı. Hatta kakhaha bile attı. Mircelal'ın sabit fikri olmayan birisi olduğunu hatırlayarak daha da tafsilata girmediler, mesele artık herkese aydıydı. Baş hâkim, üyelere bir şeyler fısıldayıp, savcıya söz verdi.

Savcı, uzun konuşma yapıp Mircelal'ın mücadele alanında zayıflığını, devamsızlığını ve mantığa uymayan konuşmasını ortaya çıkardı, "O, Ermeni-Türk çarpışmasında şiddetle mücadele etmeliydi. Onun bu alandaki pasifliği silinmez bir lekedir. İki tarafın silahlandığını gördüğünde, Türk ve Ermeni gençlerini bir yerde toplayıp itirazlar yapmalı ve aynı zamanda gürültü yapıp herkesi olay yerinden uzaklaştırmalıydı. O, böyle bir girişimde bulunmuş mu? Hayır, bulunmamıştır! Mircelal'ın gerçek hatası buradadır! Savcının konuşması bir saat sürdü.

Savunmacı ise aksini söyleyerek dünyada tam manasıyla olumlu insanın olmamasını ayrıca, her güzelin bir ayıbı olduğunu, böyle insanlara değer verilmesini ileri sürdü...

Mircelal'a son söz verildikten sonra arkalaşalar salonun bir köşesine çekilip danıştılar ve sonuçta Mircelal beraat kazandı. Kararın bir fotokopisinin de Mircelal'a verdiler

Mircelal sevinçli bir şekilde herkese teşekkür edip yoldaşlarının elini sıktı. Halil, onun sırtına vurarak:

-Kız gördüğünde aklın başından gitmesin tamam mı?

Mircelal:

- Gitmez, gitmez, diye salondan çıktı.

Ali'nin işine bakarken şimdiye kadar olaylara kayıtsız kalan Niyazi mahkeme başkanından söz istedi. Hasankulu uzun boynunu biraz da uzatıp Niyazi'ye dikkatle baktı. Niyazi:

- Yahu, Hasankulu, şurum burumçuları Ali'nin evine göndermekte maksadın ne? Bu holiganlıktan eline geçer?

Baş hâkim, Niyazi'ye doğru yönelip mahkeme nizamına uymasını istedi. Niyazi sanki duymayarak kendini kaybetti ve saldırmasına devam etti. Savcı ve savunmacı hızlı bir şekilde yerlerinden kalkıp Niyazi'yi zorlukla sakinleştirdiler.

Mahkeme işine devam etti. Hasankulu kendini savunacak bir şey söyleyemedi:

-Canım, ne olmuş yani, şakada mı yapmayalım, ben onu şaka yapmak için gönderdim, diye tekrar etti.

Savcı konuşmasında Hasankulu'yu perişan etti. Savunmacı bile kendi görevini unutup Hasankulu'ya karşı saldırıya geçti.

Zaten, Hasankulu kütüphaneden kitap alıp geri vermediği gibi üyelik hakkını da vermezdi. Bir sözle kamusal işlere yaramayan adam olduğu için herkes ondan uzak duruyordu. Bundan dolayı, onu gereğince utandırıp cezalandırdılar ve kararın da bir kopyasını eline verdiler. İlave olarak da, Ali'den de özür dilettiler.

10

Sofya Hanım derin bir ah çekti ve hüzünlü bir sesle:

-Kalbinizde bana karşı hislerinizi bilmek istiyorum, dedi.

Rüstembey gözlerini "Kilise Hukuku"ndan ayırmadan:

- His, kandırıcı olduğundan hisse hiç inanmıyorum, diye cevap verdi.

Sofya Hanım heyecanlı bir şekilde:

- Yanınızda bulunmam ya da bulunmamam arasında bir fark hissediyor musunuz?

Rüstembey hemen soruya cevap veremedi. Biraz düşündü, kafasını kitaptan kaldırıp Sofya'nın rengi kaçmış yüzüne baktı:

-Tabii ki de sizin yokluğunuzu hissediyorum. Bazen aklımdan çıkmıyorsunuz fakat bunun nedenini tam olarak anlayamıyorum.

- Sebep?

- Çünkü bu durum "aşk" denilen boş lafızdan kaynaklanmıyor. Bu, bende sadece size bağlanmaktan ve alışkanlıktan kaynaklanıyor...

Sofya Hanım'ın kalbi çarptı ve biraz incindi. İncinmiş bir sesle:

- Neden aşka boş laf diyorsunuz?

Rüstembey biraz kızgın şekilde:

- Çünkü aşk yoktur. Aşk; şairlerin boş hayallerinin ürünüdür. Aşk; bir hayaldir. Hayal ile hayatı yaşamak aylakların işidir. Öğreniş ve alışma denilen bir şey var. Bir adam yakınlık hissettiği birine alışıyor ve onu görmediği zaman canı sıkılıyor.

Rüstembey'in sözleri Sofya'nın yüreğini ok gibi yaraladı. Hakaret edilmiş izzet-i nefsi, ona ağır geldi. Biraz düşüncelere daldı, üzgün gözleri ile Rüstembey'in gözlerine bakıp serzenişli bir sesle:

- Uykusuz geceleri hayal edebiliyor musunuz? Bir taraftan derin ızdırap, bir taraftan gözyaşları! Sabah erkenden gözleriniz, gökyüzünün tertemiz kıvrıllığına uyandığında garip bir sızıltının vücudunuza yayıldığını hissettiniz mi? Peki bunları nasıl izah etmeli?

- Bu garip olayları aşk mı sayıyorsunuz?

- Hayır, canım, bunlar vücudun hastalığıdır ama bu hastalığa neden olan nedir?, diye Sofya Hanım sordu ve sanki yüzünde zafer simgesi gözükte.

- Bu hastalığa neden olan hayal ve işsizliktir!

Sofya Hanım yine hayal kırıklığına uğrayarak başını aşağı eğdi. Rüstembey'in cevabı onu memnun etmedi. Fakat o, aşkın büyük bir güç olduğuna inanıyordu.

Rüstembey yine "Kilise Hukuku"na yöneldi. Aklına bir şey girmedi, Sofya'nın yanında okumak mümkün görünmüyordu. Kitabı kapattı ve koluna yaslanıp düşüncelere daldı. Aniden şöyle dedi:

- "Aşk" denilen hastalığın nedenini size söyleyeyim. Yaratılıştan anlaşılabilir bir sır var ki bunlar "türemek" ve "artmak" sırrıdır. Her yaratılan yaşama ve neslinin bakiğine çalışmak zorundadır - tabiatın hükmü budur. His; tabiat zekâsının tezahürüdür, tabiat da istediklerini his vasıtası ile gördürür. Yaranmışlar muayyen yaşa çatıp üretmek kabiliyeti duyar duymaz his onları idare etmeye başlar. Genç zekâ, vücuda rehberlik etmediği zaman acizlik gösterir ve her şeyi yolundan sanıp hakiki âlemi başka bir âlem şeklinde görür ve sonuçta vücut, hastalıklı bir şekil alır ve ardından uykusuzluk, hayal, gözyaşları...

Sofya Hanım Rüstembey'in sözlerini dikkatle dinliyor, fakat ne tekzip ediyor ne de onaylıyordu. Rüstembey konuşmayı bitirdiğinde Sofya Hanım ona hasretle baktı, sanki gözlerinde saadet nuru parlıyordu. Rüstembey bunu hissetti, ancak hissetmemiş gibi yaptı. Sofya Hanım ayağa kalkıp nazlı çocuklara mahsus bir eda ile Rüstembey'in yanına yaklaştı. Elini, onun omzuna koyup bakmaya başladı. Rüstembey'in kalbi çarptı, yine hissettirmemeye çalıştı. Sofya kaşlarını kaldırdı, dertli yüzünü bir kez daha Rüstembey'e gösterdi. Öğrencinin yüzünde hiç de bir değişiklik göremeyince dertlendi, ağlamaklı oldu ve yavaşça eğilerek dudaklarını onun yanaklarına yaklaştırdı. Bu zarif lakin cüretsiz buse Rüstembey'e bir etki etmedi aksine olarak onun inat damarına dokundu. Rüstembey, elini siper yapıp yüzünü Sofya'nın ateşli dudaklarından korumaya çalıştı.

Sofya benliğinin aşağılandığını hissetti ve elini yanağına koyup odanın bir köşesine çekildi. Rüstembey ona doğru yürüdü ve usulüne uygun onu kucakladı. Sofya Hanım hıçkırarak ağlamaya başladı.

-Ben, bu anlardan korkuyordum, dedi. Artık acizliğimle savaşamıyorum!

Rüstembey, saygıyla Sofya'nın başını göğsüne dayayarak onun yaşlı gözlerini sildi. Pişmanlık, teessüf ve nefret hissi birbirine karışarak onun kalbini parçaladı.

Sabahın erken saatlerinde Kulu ile Halil yolla giderken Rüstembey'le karşılaştılar. Selamlaştıktan sonra Halil:

-Selam, Rüstembey!, diye el verdi ve samimi bir halde onun koluna girerek:

- Arkadaş, hayırdır bu aralar gözüküyor musun?, dedi.

... Rüstembey Kulu ile ise soğuk bir şekilde görüşte. Daha sonra Halil'e dönüp:

- Halil, kafam bu aralar çok karışık, sınavlara çalışıyorum. Bir taraftan da kalacak yer meselesi var...

Kaşlarını çatan Kulu, azda olsa yüzünü değiştirerek kaygılı bir şekilde:

-Belki, odan kötüdür... Her zaman kulluğunda hazırım, bunu böyle bilesin.

Kulu'nun sözleri Rüstembey'i etkilemedi. Onun kalbi zaten Kulu'dan yana incinmişti. Bundan dolayı tavrında soğukluk hissedilerek:

- Kulu, sağ ol, zahmet çekme, kendim bulmaya çalışacağım.

Kulu, bu cevabın karşısında bir şey söylemedi. Kalbindeki kin, Rüstembey ile samimi bir halde sohbet etmesine mani oluyordu.

Bir süre sessiz yürüdüler. Sonra Kulu vedalaşıp uzaklaştı. Halil, olaydan habersizdi. Şaşkınlıkla, Rüstembey'e bakıp dedi:

-Rüstembey, Kulu ile aranızda soğukluk mu var?

-Özel işlerde o benim arkadaşımdır. Onun bana işi düşerse yapmaya hazırım, ama içtimai işlerde bir birimize düşmanız.

- Neden?

-Kendinde iyi biliyorsun ki, içtimai çalışmalarında kimliğimin açığa çıkmasını sevmiyorum. Şahsi menfaatimi hiçbir zaman üstün görmüyorum. Kendi özel işlerimden el çekip herkesin hayrı için çalışıyorum, vuruşuyorum ve her zaman açık konuşmaya çalışıyorum. Bundan dolayı arkadaşların bazıları bana yüz çeviriyorlar. Hatta arkadaşlardan bazıları bile bana düşman gibi davranıyorlar.

Halil, çok saf kalpli öğrenciydi. Kurnazlığı olmayan saf birisiydi. Bundan dolayı Kulu'nun görünüşüne ve konuşmasına aldanıp onu temiz birisi olarak biliyordu. Dolayısıyla Rüstembey'in ne demek istediğini doğru dürüst anlayamadı:

- Aranızın neden bozulduğunu anlayamadım?, dedi.

Rüstembey gülümsedi. "Neden Türk öğrencilerinin gözleri bu kadar kapalı?" diye aklından geçirdi ve öfkeyle:

- Yahu, kurban olduğum? Ben ne yapayım ki siz olayları dikkatli bir şekilde tahlil edemiyorsunuz. İstiyorsunuz ki sizin hepinizi bir yere toplayayım ve söyleyeyim ki, "Ey ahali, içinize kurt girmiş de haberiniz yok". O zaman da korkuyorum ki bana inanmayıp beni kurt zannedersiniz, dedi.

Halil gözlerini açarak:

- Açık konuş, maksadını anlayamadım.

Rüstembey kesin bir şekilde:

Bak, Halil! Kulu'nun teşkilat işleriyle ilgili yürüttüğü siyaset hoşuma gitmiyor. Aramıza nifak tohumu serpmek, entrika yaratmak... Bunların sen de doğru olmadığını iyi biliyorsundur. Teşkilatımızın geneli, meclisi seçti. Buna layık olmasaydık seçilmezdik. Başka fitne ve fesada ne lüzum var, yılda bir kere de kurumumuza yeni gelen gençlerden alıyoruz. Tecrübeli arkadaşlar yeni gelenleri toplum işlerine alıştırıyor. Teşkilatımızın da başarısı bundan kaynaklanıyor. Bugün baktığımız zaman teşkilatımızın parası, kütüphanesi, Türkçe gece kursu, neşriyat heyeti var. Türkçe kitap bastırmışız ve yine de bastıracağız. Rusya'nın üniversite olan hangi şehrinde Türk öğrencilerinin böyle teşkilatı var?

Halil kesin bir şekilde:

- Hiçbir yerde!

- Bu harika teşkilatı parçalamak istiyorlar... Rüstembey sözlerini kızgınlıkla söyleyip sustu. Biraz gittiler, sonra halim bir sesle ilave etti:

- Dostum, oda arıyorum. Orası çok gürültülü, ders çalışmıyorum, dedi.

Rüstembey gerçek düşüncelerini sakladı, gerçek maksadı Sofya'dan uzaklaşmaktı. Söylediği bu yalandan bile kendi yüzü kızardı. Aniden sağ tarafta duvara yapıştırılmış ilan gözüne ilişti. Okumaya başladı:

- Halil, gel şu ilanın olduğu odaya bir bakalım, dedi.

Geri döndüler. Kapıyı açtılar. Dar koridorla gidip sol taraftaki kapı zilini çaldılar. Kapıyı iri bir kadın açtı. İçeri girip odalardan hangisinin kiralık olduğunu söyleyince bir bayan, kalın sesiyle bir şeyler söyledi ve öğrenciler de onun ardından gittiler. Havası ağır yemek odasından geçip küçük ve karanlık odaya girdiler. Kadın bir kapının önünde durup kapıyı çaldı:

- Odaya bakmaya gelmişler, izin var mı?

Öğrenciler birbirlerinin yüzüne bakıp gülümsediler. Az sonra içerden ses geldi:

- Olur.

İçeri girdiler. Gözlerine ilk ilişkin şey küçük yatak oldu. Kimse yorgana bürünüp uzanmıştı.

Kadın odayı gösterdi ve gülümseyerek elini yatağa uzattı:

- Bu yataktaki kız memleketine geri döndüğüne göre oda boşalacak. Yoksa odadan çok memnundur.

Öğrenciler odayı iyice incelediler fakat nasıl bir oda olduğunu anlayamadılar. Oda oldukça karanlıktı.

Halil, sakın bir sesle:

-Teyzecim, bu kız kim?, diye sorunca:

- Öğrencidir, dedi ve gülümsedi.

- Güzel mi bari?

Kadın, Halil'in yüzüne baktı, gülmeye başladı ve sağ elini birbirine çırpıp odadan çıktı. Öğrenciler de onun peşinden gittiler. Aniden Halil geri döndü, kapıdan içeri bakıp dedi:

- Esenlik içinde kalınız!

Yorgan kımıldandı, perişan saçlar arasından dilber bir çehre göründü.

-Teşekkür ederim, dedi ve yine yüzünü gizledi.

Halil:

-Sizin gibi dilberi olmayanın yaşaması neye gerek?, dedi.

Kız yine kafasını yorganın arasından çıkardı; hoş bir eda ile Halil'i süzdü.

Halil coştı:

- Ne zaman gidiyorsunuz?

- Yarın akşam saat yedide.

- Müsaide edin istasyona kadar gelip sizi yolcu edeyim.

Sessizlik. Halil kesin bir sesle:

-Yarın akşam mutlak sizi yolcu edeceğim, dedi ve gitti.

Yolda yürürken Ocakverdi'ye rast geldiler. Bir kolunda kitap, bir kolunda horoz gidiyordu. Çok düşünceliydi. Halil gülerek onu kolundan çekip:

- Yahu arkadaş, sen bizi nasıl görmezsin. Hayırdır, horoz ne mesele?, dedi.

Ocakverdi rüyadan uyanan gibi oldu:

- Selam! Selam! Yarının derdini çekiyorum. Yarın Kurban Bayram'ı ya. Koyun almaya gücüm yetmiyor, dedim hiç olmazsa horoz keseyim, Ha... Ha... Ha... Sonuçta bir dede baba âdetimiz var, kesmezsek ayıp olur...

Gülüştüler. Halil merakla:

-Tamam, da horozu nasıl pişireceksin?

- Pilav, üzerinde de horoz. Bakü'den safran da getirmişim.

-Pilavı, yalnız mı yiyeceksin?

-Hayır! Başka bir iş var... Sizi çağırmayışımın bir nedeni var. Sen bilgin birisin, hani anlarsın ya! Bizim ev sahibinin yanına başka şehirden bir misafir bir kız gelmiş. Güzel de kız, Yaradan hakkı çırak gibi yanıyor. Yanaklar var ki, laleye benzer.

- Demek ki bu kurban onun yolunda kesiliyor?

Ocakverdi masum bir şekilde boynunu eğdi ve kitap olan elini kaldırıp çenesine dayadı:

-Sen de dert ehlinin, biliyorsun. Yaradan hakkı onu için değil horoz kendimi bile kurban veririm.

Sonra sesini değiştirerek yavaş sesle:

- Baktığın zaman mülayim birisidir...

-Merhametli mi?

- Tabii ki de. Hem merhametli, hem de samimi! Aramızda pekiyidir.

Halil yine şakayla:

- Aranız çok iyi yani?

Ocakverdi:

- Yahu, ne iyisi be dostum. Yaradan hakkı iş işten geçmiş artık, deyip yoluna devam etti ve bir iki defa arkasına bakıp güle güle başını salladı.

Rüstembey'le Halil bir hayli dolaştılar. Odalara baktılar, hoşlarına giden olmadı. Bazısı karanlıktı, bazıları rutubetli. Kısacası, Rüstembey'e layık oda bulamadılar. Sonra yeniden aramaya başladılar ve yemekhaneye doğru geldiler. Aniden Halil, Rüstembey'i doğum gününe davet etmediğini hatırlayıp:

- Rüstembey, kusura bakma sana söyleyeceğim şeyi unutmuşum, bu cumartesi benim doğum günüdür.

Rüstembey güldü:

-Yemin et?, diye şen bir halde sordu.

Halil:

- Tabii.

- Tamam, da paran var mı?

Halil biraz düşünceli ve samimi bir ifadeyle:

-Dostum, param yok, ama herkes hediye falan getirirse iyi olur...

- Çok iyi, ben de şarap getireceğim.

Halil, Rüstembey'den böyle bir şey beklemeyerek hayretle baktı ve kakhaha çekip güldü:

-Yakışır sana. Artık senden bir mendile bağlı bardaklarla birlikte birkaç üzümü şarabı bekliyoruz. Ha... ha... ha...

-Halil! Dünyaya gelmenle sevap iş görmüşsün, ne zamandan beridir içmiyorum, senin sayende sarhoş olurum artık. Tevrat okumaktan, Allah'ı aramaktan, millet yolunda çalışıp küfür sahibi olmaktan yoruldum. İzin versinler de biraz içelim, belki dertlerimi unutturum.

12

Altı üyeden ibaret bir siyasi ekip kurulmuştu. Fatma Hanım, Ahmet ve öğrencileri mahkemesinde beraat eden Mircelal da bu ekibe dâhildi. Ekibin başında Salman duruyordu. Beşinci toplantıda program hazırlanmış, davetnameler ise ikinci toplantıdan sonra gönderilmişti. Toplantının yapıldığı kongrede Selman, "Genel siyaset"; Ahmet, "Türkler ve Çar yönetimi"; Mircelal, "Rusya'daki sol gruplarla iletişim"; Fatma Hanım, "Türk kadınlarının durumu"; Halil ise "Çar Hükümeti ve buna karşı mücadele yolları" hakkında konuşma yapacaklardı. Kongreye gelenlerin yatacak yerleri bile ayarlanmıştı. Kesin olarak uyarılmıştır ki, kongrede karar çıkıp bitene kadar üyeler şehre çıkmasınlar ve tüm eylem ve faaliyetleri gizli tutsunlar.

"Hemşeriler Cemiyeti" kongrenin yapılmasından haberdardı. Bunun üzerine uzun bir toplantı yapmış ve sonunda kongrenin maliyeti için 200 manat fon ayırmıştı. "Siyasi Heyet"in üyeleri, "Hemşeriler Cemiyeti" başkanı olan Cengiz'i onursal üye sıfatıyla kongreye davet etmişti. İlk oturumu Cengiz açacaktı. Selman'ın ciddi gösterişi ile her bir olası ihtimale karşı tedbirler alınmıştı. Kesin olarak bildirilmişti ki toplantıya görünürde ziyafet şekli verilisin ve toplantı salonuna çalgı aletleri koyulsun. Ayrıca sokak kapısında polislere karşı bekçiler bile tayin edilmişti. Kısacası, tutuklanmama ve gizli kimliklerin ele geçirilmemesi için mümkün olduğunca tedbirler alınmıştı.

Kongre meselesi ortaya atıldığında "Hemşeriler Cemiyeti" etrafında toplananlar arasında bu mesele bayağı bir müzakere edildi. Önce eğitim meseleleri ileri sürüldü, çünkü kongrede siyasi işler konuşulmamalıydı. Selman "siyasi konular çözülmezse eğitim konuları asla çözülmez" diye fikir ileri sürdü. Rüstembey ise bunun aksini iddia ediyordu. Kültürel gücümüzün eksikliğini şikâyet ederek elimizde olanlarında tehlikeli yola gitmesini tavsiye etmiyordu:

- Öğrenciler tutuklanır, teşkilatımız kaldırılır ve sonuçta da zarardan başka bir şeyimiz olmaz. Eğitim yoluna yeni adım atmış bir millete siyaset yaramaz. Zaten fark etmez, irtica gittikçe güçleniyor, kim sesini çıkarsa Sibiry'a sürüyorlar. Böyle sakat bir zamanda ortalıkta gözükmenin ne anlamı var, dedi.

Halil Rüstembey'in düşüncelerini onun korkaklığına yordu:

-Yahu, Rüstembey, sen gölgenden korkuyorsun ve diyorsun ki aman tutuklanırım da Tevrat'ım elimden gider?! Canım, Tevrat zamanı değil, mücadele zamanıdır. Devrim suretle yayılıyor, Çar yönetimine karşı şiddetle devam eden çekişmeye biz de katılmalıyız! Hapisten mi korkuyorsun? Artık ne olacaksa olsun!..

Rüstembey düşüncelerini anlatmaya devam etti:

- Canım, ben korkmuyorum, hiç umurumda bile değil. Diyorum ki, halkımızı yönlendiren rehber insanlar lazım. Rehber insanlar tutuklandıktan sonra halka kim sahip çıkacak? Benim korktuğum budur. İlave olarak, bir grup öğrenci hapse girdikten sonra sence ebeveynler kendi çocuklarını buraya tahsil için gönderirler mi?, dedi.

Rüstembey bayağı konuştu fakat destek bulamadı, çünkü devrimci zihniyet görünüşte mağlup olsa da içindeki alev her tarafı kaplamıştı. Bundan dolayı konuştuğu her kelime havada kalıyordu.

13

Halil, ev sahibi ile yemek sofrası kuruyordu. Rüstembey, elinde kâğıda sarılı bir şarap şişesi ile içeri girdi. Halil:

-Benim odama götür, dedi.

Rüstembey misafir odasından geçip Halil'in odasına girdi. Ders masası odanın ortasına konulmuştu. Kulamırza tuzlu salatalık doğruyordu. Bir taraftan da Perviz acı biber ve patlıcan turşusunun kapaklarını açıyordu. Rüstembey selam verdi.

- Ne getirdin?

- Üzüm şarabı.

Kulamırza gülümsedi ve elini uzattı:

-Yaşasın! Şarap getirmekle beni çok rahatlattın, dedi.

Perviz çok düzenli bir öğrenciydi. Şık giyinmekte eşi benzeri yoktu. Bu sefer de güzel giyinmişti. Yüzünü tıraş etmiş ve saçını öğle taramıştı ki, nerdeyse saç tane tane ayrılmıştı. Rüstembey'i görür görmez onu baştan aşağı süzdü ve aniden elini kutudan çıkarıp muslukta yıkadı ve ileri doğru yürüyüp:

-Boyunbağın düz durmuyor, dedi ve düzelterek: - Vücudunu neden eğri tutuyorsun, göğsünü öne doğru, kendini de düz tut, dedi.

- Göğsümü öne doğru tutmak benim nereme yakışıyor? Sen işine bak!

-Neden yakışmasın. Yakışıklısın, gençsin fakat biraz düzensiz ve pasaklısın. Yüzünü tıraş ediyorsun ama krem sürmüyorsun, böyle olmaz. Krem sürmezsen suratın temiz gözükmez. İleri dur!

Perviz Rüstembey'i masaya doğru çekti ve kutudan krem çıkarıp onun yüzünü kremledi. Sonra bıyıklarını ve saçını düzene koydu.

-Şimdi oldu, gidebilirsin artık!, dedi.

Rüstembey Kulamırza ile erzakları yemek odasına taşıdı. Şarap ve bira şişelerini, aynı zamanda domates, salatalık ve diğer erzakları da sofranın üzerine koydular. Tabak, bıçak, çatal, mendil ve diğerlerini düzenli dizdiler; ekmek doğradılar, kadehleri doldurdular.

Misafirler de yavaş yavaş gelmekteydi. Bir Rus kız öğrencisi, Perviz'le beraber oturmuştu. Cengiz, Fatma Hanım ile konuşmakla meşguldü. Kapı zili çaldı, Cafer içeri dâhil oldu, herkesle görüştü. Yemek odasına doğru yönelip kapıdan bakarak:

-Çocukların her biri, haftanın bir gününde doğsaydı ne güzel olurdu, dedi.

Kulamırza cevap olarak:

- Gelecek hafta da benim doğum günümdür.

- Bir sonraki haftada da senin hayır işin için toplanırız.

Kulamırza gülümsedi ve Cafer'i kucakladı.

- Teymurbey hoş gelmişsiniz, diye arkadan ses geldi. Cafer, ileri yürüyüp:

- Selamın aleyküm, deyip elini uzattı.

Teymurbey onun elini sıktı. Cengiz ve Perviz ayağa kalkıp Teymurbey'e oturmak için yer gösterdiler.

Onun arkasınca Kulu'nun uzun boynu gözüktü. Seyrek tüylerini tarayıp geniş alnına dökmüştü. İnce kaşlarının altından bakan küçük gözleri hile saçıyordu. Uzun burnu, kalın bıyıklarının ortasına çökmüştü.

Kulu'yu içeri davet ettiler. Elinde bir kâğıt dolusu poşet tutmuştu:

-Doğum gününü kutladığımız arkadaş nerede?, diye dudaklarında yapmacık bir tebessüm oluştu ve burnu daha da uzandı.

Halil ileri çıkıp:

- Benim!, dedi.

Poşeti ona verdi. Halil çocuk gibi atlayıp aldı ve sonra gidip Fatma Hanım'ın önünde diz çökmüş şekilde şeker ikram etti. Fatma Hanım güldü, kızardı ve sonra elini poşetin içine uzattı. Bunun üzerine Halil, diğer kıza da şeker ikram etti. Sonra Kulu'ya da teklif etti. Kulu elini temkin ve vakarla poşete salmak istediğinde Halil torbayı çekip kaçtı. Herkes gülmüştü. Kulu ise biraz incinmiş gibi oldu.

Misafirler gelmeye devam ediyordu. Bir iki kız ve erkek öğrenci daha geldi. Halil onları, meclise gelen herkesle tanıştırdı. Herkes kendi kız arkadaşıyla bir köşeye çekilip oturdular. Aniden Kulamırza elinde def ile içeri dâhil oldu.

-Doğum günü olanın dans etmesi lazım, dedi.

Herkes onun fikrini doğruladı. Halil bir şey söylemedi, düşünceli bir şekilde misafirlerin yüzüne baktı ve aniden sessizliği bozdu:

-Kaspar, tarı kökle, oynamam artık şart, başka çaresi yok!, dedi.

Herkes güldü. Kaspar "Uzundere" şarkısını çaldı ve Kulamırza def çalmaya başladı. Halil ortalığa atladı ve öğle bir nezaketle dans etti ki herkesin hayretine sebep oldu. Sofranın etrafında samimi bir arkadaşlık vardı. Herkes halinden memnun yiyip içmede idi. Meclisi idare etme görevini Cafer'e vermişlerdi. O, ara bir fıkra söyleyerek herkesi güldürüyordu. Halil'in doğum günü ile ilgili komik bir konuşma yaptı ve en sonunda da:

- Allah'tan isteğim budur ki ne beni öğrencilikten ayırsın, ne de öğrenciliği benden, dedi. Biraz duraksadı ve Halil'in yüzüne bakarak:

-Tabii, Halil de benim gibi sabırlı insandır, altı senedir öğrencidir. Dileğim budur ki, birkaç yıl da öğrenci olsun beraber birkaç doğum gününe de iştirak edelim, dedi.

Kadehler yükseldi. "Allah sizi arzularınıza erdirmesin" deyip Halil ve Cafer'in sağlığına içtiler.

Biraz sessizlik oldu, misafirler yemeklerine devam ediyorlardı. Selman, kafasını kaldırıp Cafer'e baktı. Meclisi idare eden Cafer, onun ne istediğini anladı ve işaret ile izin verdi. Salman ayağa kalktı. Izdıraptan titreyen eliyle kadehini kaldırdı ve birkaç saniye durdu. Düşünceli bakışla herkesi derin bir sessizliğe daldırdı. Sonra yavaşça kadehini indirip masanın üzerine koydu. Etrafını ciddi bir şekilde süzdükten sonra söze başladı:

- Karanlık bir geceydi. İnsanlar uyuyordu. Sadece genç bir adam uyanıp günün aydınlanmasını hasretle bekliyordu. O sık sık yatağından kalkıp ve intizarlı gözlerini doğu tarafa çevirip sabahın alameti olan tan yıldızını arıyordu. Lakin yıldızdan bir haber almayınca hüznü bir halde yeniden yatağına uzandı. Yine gözlerine uyku girmiyordu. Sanki uyumaktan bıkmıştı. Izdırap içinde çırpınarak bir ışık arıyordu...

Şimdi size soruyorum, aydınlarımızın hali uyumaktan bıkan bu gencin durumunu andırmıyor mu? Karanlık içinde çırpınarak yine umutlarını kaybetmiyor ve doğu tarafta bir kurtarıcı alamet arıyordu. Ey aydınlar, karanlığın hükümranlığı artık bitmiştir. Tan yıldızını görmüyor musunuz? (elini Fatma Hanım'a uzattı). Yarınlar artık yakındır, güneş çıkacak ve hayat verici yansımasıyla yeni âlemi aydınlatacak. Ey halkın umudu! Ey Sevgili bacımız! Mübarek kademleriniz hayırlı olsun!

Selma'nın konuşmasından sonra herkes etkilenmiş bir şekilde ayağa kalktı. Fatma Hanım'a hayır dua edildi "ura" çığlıkları duyuldu, tantanalı bir şekilde sarhoş olmaya başladılar.

Biraz sessizlikten sonra yine meclis evvelki vaziyetini aldı. Herkes yiyip içmekte, herkes mutluluk içinde idi. Meclisi idare eden Cafer, sık sık emir veriyor kadehler doluyor, nutuklar söyleniyordu. Fıkralarla da hanımları güldürüyorlardı.

Kulu ayağa kalktı. Nutuk söylemeye başladı. Konuşmasını yine "bedbaht millet" in haline adamıştı. Kulu milletin haline "ağladı", gençlerimizin lakaytlığından bahsetti ve sonunda da "milletin umudu bizlerdedir, çaba sarf etmemiz lazım ki onların umudu boşa gitmesin. Yaşasın millet!" deyip sözlerini bitirdi.

Kadehler kaldırıldı. Ancak konuşmasında samimiyet olmadığından Rüstembey özen bile göstermedi. Kaşını çattı, galeyana gelip kendi kendine:

-Utanmaz adam, bir de milliyetçilik iddiasına düşmüş, dedi.

Rüstembey'in yanında oturan kız onun halini görüp.

-Neden keyifsizsiniz?, dedi.

-Kulaklar yalan duyarken mutlu olması imkânsızdır. Çünkü günümüzde, biri başka birini aldattığı zaman karşısındakini saf zannediyor. Böyle durumlar da beni sıkıyor.

Kız, Rüstembey'in ne dediğini anlamayıp onun halini sarhoşluğuna yozdu.

Yine şarap badeleri kaldırıldı. Mecliste iştirak edenlerin ismi bir bir zikir olunurdu. Birçok öğrenci bruderşaft içkisinden içiyordu. Mecliste Rüstembey'in dikkatini daha çok çeken Cengiz ile Kulu oldu. Bunların birbirleri ile içip sarılmaları Rüstembey'i sinirlendirdi. Kalbinde duyduğu iyilik hissi tamamen kayboldu. Rüstembey kendi durumunu, deniz ortasında kalmış küçük adaya benzetti. Aynı zamanda etrafını saran ikiyüzlülük, yalancılık dalgaları onu da denizin dibine batırmaya çalışıyordu. Hemen:

-Cafer dostum! İzin ver ben de konuşmak istiyorum, diye Rüstembey ayağa kalktı. Simasından zehir dökülüyor ve sinirli gözlerinde şimşek çakıyordu. Rengi tamamen kaçmıştı.

-Efendiler, dedi, nutuk ne için söylenilir biliyor musunuz? Nutuk, bir adamın fikir ve akidesini etrafındakilere anlatmaktan ötürü söylenilir. Bundan dolayı nutuk, konuşmacının ızdırap ve tercümanıdır. Onu dinleyenler de konuşmacı gibi yüreğinde ızdırap taşıması lazım. Bizim aramızda ise nutuk bu maksadı taşımıyor, sözümüz akidemize tercüman olmaktan perde olup akidemizi gizliyor. Herkesin ne hıyanet veya ne terbiyesizliği varsa nutukla yola veriyor. Bundan dolayı, gelin insaniyet ve millet meselesini bir kenara koyalım, onların sağlığına içmemiz, bizim gibi sözü ile hareketleri bir olmayana yakışmaz. Böyle olduğu zaman nutkumuzun etkisizliği sahte kalbimizi ortaya çıkarıyor. Bence, kadehlerimizi götürelim ve ıslah olmamızın şerefine içelim. Şahsiyetimiz ıslah olmazsa doğruluğu derk etmeye muktedir olamaz ve milletin derdini de çekemeyiz.

Yaşasın ıslah olunmuş şahıslar! Var olsun kalplerinde hakikat alevini taşıyanlar! Yok, olsun sahtekârlar!

Rüstembey'in konuşması mecliste ağır bir hava oluşturdu. Herkes hayret içinde birbirinin yüzüne baktı. Meclisi idare eden Cafer, bu konuşmanın ne kadar yersiz olduğunu Rüstembey'e işaret ile bildirdi. Kulu, incindi. Konuşmanın Kulu ile Teymurbey'e söylenildiği herkese malumdu. Bu konuşmadan memnun olanlar da vardı: Selman, Perviz, Halil, İsgender, Kaspar ve Rus kızı kadehlerini kaldırıp tokuşturdular. Rüstembey oturdu, Rus kızı onun elini sıktı:

-Arkadaşım düşüncelerinize ortağım! Girişimin temeli ıslah olunmuş kişiliktir, dedi.

Kızın sözleri Rüstembey'in yüreğine su serpti. Yaraları tazelendi. Meclisi büsbütün unutarak onunla tatlı sohbete girişti:

- Görüyorsunuz, nutuk söylemekle kendilerini insaniyet dostu gibi takdim ediyorlar. Bunların hepsi yalancıdır, üniversiteyi bitirir bitirmez farklı bir şekle girecekler. Maaşları hatırına müdürleri ne düdük çalsa bunlar da ona oynayacaklar, dedi.

Rüstembey bu sözlerden sonra başını aşağı salıp bir şey söylemedi.

Herkes ayağa kalktı. Yavaşça salona doğru geçtiler. Yemek odası tamamen boşatıldı. Rüstembey kafasını kaldırıp korkunç gözlerini etrafa gezdirdi ve ayağa kalktı. Salonun kapısına yanaştı. Tarın sesi insanı mest ediyordu. Cafer'in emriyle el çaldılar, Perviz "terekeme" oyununu oynadı. Yeniden herkesin keyfi yerine geldi.

Rüstembey, bu şenliği azıcık izledi. "Ben neden mutlu olmuyorum" diye kendi kendine sordu. Canı sıkıldı. Vücudu yalnızlık hissiyle doldu. "Herkes benden uzaklaşıyor" dedi. Beni anlayan yok! Ben yalnızım! Ben mazlumum!

Rüstembey'in hüzünlenip aniden geri döndü, dış kapıya yöneldi. Sessizce ve kimse bilmeden paltosunu götürüp oradan uzaklaştı.

14

Ziyafet gece saat dörde kadar sürdü. Misafirler Halil'le selamlaşıp gittiler. Cafer ile Kulamırza beraber sokağa çıktı. Sonra Kaspar'ı da yanlarına aldılar. Keyifler yerindeydi. Kulamırza Kaspar'ın şapkasını çıkarıp eğri koydu:

-Kaspar, dedi ve elini uzattı:

- Vur!

Kaspar gülümsedi ama Kulamırza'nın eline vurmadı. Kulamırza Kaspar'ın bu hareketinden incindi:

-Kaspar! Eğer hayatın boyunca kebab yiyip keyif çekmişliğin varsa ona için vur!

Kaspar Kulamırza'nın eline şerefle vurdu:

- Mezhebim hakkı, seninle iyi arkadaşlığım var, sen ne söyleyen emrin başım üstüne.

Kulamırza Kaspar'ı öpüp kucakladı.

-Kaspar, bu gece sabaha kadar eğleneceğiz. Eğleneceğimize yemin ediyor musun?

-Yemin ediyorum.

- Haydi, o zaman gidelim. Cafer'le İsgender nerede?

- İşte orada.

- Hadi o zaman bir fayton bulalım.

Onlara yakınlaştılar. Kulamırza İsgender'e yöneldi ve:

- Ey Tanrı, dedi, anam babam sana feda olsun. Hayatı, bir yandan tatlı, bir taraftan da kısa yaratmışsın. O kısa hayatın yarısı da uykuda geçiyor. Müsaide ette bu geceni sabaha kadar eğlenelim, dedi.

İsgender vakarlı bir şekilde:

- Ben hazır... Yarattığım kısa hayattan kendim de memnun değilim.

Cafer:

- Uzatılmalı, diye bağırdı.

- Uzatılmalı!, diye sesler yükseldi.

Kulamırza öne geçip Kaspar'ın koluna girdi. İsgender de diğer taraftan Kaspar'a yaklaştı. Cafer de onun koluna girdi. Kaldırımın eni kadar yayıldılar.

Kulamırza emir verir gibi:

- Bir, iki, üç ileri!

Disiplinli bir asker gibi yürümeye başladılar. Sokak bekçisi kaldırımın karını temizliyordu. Ona rast gelip durdular ve onunla şaklaşmaya başladılar. Bu hareketlerinden dolayı sokak bekçisi öfkeleni ve süpürgeyle bunları uzaklaştırmaya çalıştı.

Kulamırza:

- Atın, tutun!, diye emir verdi.

Öğrenciler bir dakika içinde sokak bekçisini ellerine alıp yukarı kaldırdılar:

- Mahvolsun kar, yağmur, pislik!, diye bağıştılar.

Gençlerin neşesi sokak bekçisinin de hoşuna gitti. Atılıp tutuldukça kahkahayla gülmeğe başladı.

Sokağın başında bir fayton bekliyordu ve bunu gören öğrenciler faytona yaklaşıp:

- Dolu mu?, diye sordular.

Faytoncu:

-Hayır, dedi.

- Bizi götür!

- Nereye?

Kaspar:

-Kulamırza cevap ver, dedi.

Kulamırza:

- Kerhane'ye gideceğiz. Kaspar'ı evlendirmek istiyoruz.

Faytoncu gülümsedi:

- Tamam, binin!

Ücreti konuşuldu. Öğrenciler oturdular. Kulamırza sürücünün yanında oturdu:

- Sür!, dedi.

Atlar götürüldü. Gecenin sessizliğinde atların ayak seslerinin takırtısı, uyuyanları rahatsız ettiği kesindi. Kerhane, şehrin kenarındaydı. On beş dakika sonra çamurlu bir sokağa girdiler ve nihayet fayton, balkonundan büyük bir gaz lambası asılmış evin kapısının önünde durdu. Kapıcı, buyur edip misafirlerini içeri aldı. Sonra koridordan geçip salona girdiler. Vals çalınıyordu. Kızlar ve erkekler dans ediyorlardı. Ucuz parfüm ve ter kokusu insanı mahvediyordu. Öğrenciler, duvarların dibine dizilmiş kırmızı kadifeli sandalyelerde oturdular. Kulamırza palto ve şapkasını çıkarıp bir tarafa attı ve ardından

salonu süzdü, nerdeyse boş kız yoktu. Sonra gözleri kapının ağzında oturan, kalın vücutlu, çopur yüzlü ve yapmacık kaşları olan patroniçe kıza sataştı. Kalkıp onu dansa davet etti. Patroniçe gülümsedi ve sigarasının küllerini bir kenara döküp hırıltılı sesle:

-Olmaz, boş olanı al!, dedi.

- Herkes dolu.

- Az sabırlı ol! Ya kabindekilerden alırsın ya da boş olanlardan alırsın.

Kulamırza:

-Ben seni istiyorum, diye teklifsiz bir halde kızın kolundan tutup kaldırdı.

Bunu gören arkadaşları el çaldı. Vals bitti ve oynayanlar oturdular. Salonun baş tarafında kambur bir memur, mektepli kız üniforması giyinmiş bir kadına tan anlamıyla yakınlaşmaya çalışıyordu. Bir deste çiçek getirmiş, ara bir çikolata teklif ediyor ve hoş sözlerle onu eğlendiriyordu. O biri tarafta ise matros üniforma giyimli bir kızla bir genç oturmuştu. Önlerinde oturan başka birisi ise saçlarını tarayıp omuzların dökmüştü. Bunun yanında da bir tezgâhtar oturmuştu.

Patroniçe sigarasını tütsületerek ayağa kalktı:

-Otmaktan fayda çıkmaz, kız bulun!, diye salondakilere müracaat etti.

Öğrencilere yaklaştığında Cafer:

-Kimi götürelim? Burada kız yok ki.

-Efendiler, geç kalmışsınız, kızların çoğunu almışlar. Bir az bekleyin, kabinlerden çıkacaklar.

Kambur memur, para verip müzik çaldırdı. Dans başlandı. Bu esnada yan kapıdan salona güzel bir kızla bir öğrenci girdi. Erkek, kızın sırtını kucaklayıp dansa başladı. Herkes kıızı gördüğü zaman içlerine velvele düştü ve her biri ona müşteri oldu. Cafer sakın bir sesle:

- Arkadaşlar, atalar "Yol büyüğündür" demiş, büyüğe saygı etmeniz gerek.

- Tabii, tabii, diye herkes onunla razılaştı. Kulamırza elini kulağına koyup şarkı okuyarak patroniçeye yakınlaştı:

- Bu gelen iyidir. Ancak o yanında gelen öğrenci işi engelliyor.

Patroniçe sakın bir sesle:

- Engel olmaz. O her akşam buraya gelir. Aralarında aşk meselesi var... Biraz sonra gider.

Kulamırza hayret ederek patroniçenin yanında oturdu ve elini elinin üstüne koyup:

-Aşk ne ya? Böyle yerde aşk mı olur?

- Bu kızın geçmişi farklı!

- Nasıl?

- Bu kız aslında soylu bir aileye mensup birisi. Çok şımarık büyütülmüş. Kendisi de seçilmiş öğrenciler enstitüsünden mezun. Babasına kızmış... Sonunda buraya sığınmış.

- Bunlar burada mı tanış olmuş?

- Hayır, eskiden tanışlarmış.

Kulamırza kalkıp meseleyi arkadaşlarına anlattı. Kıza karşı olan merak bir kat daha arttı.

Dans bitti. Herkes yerine oturdu. Öğrenci ise kızla birlikte kapıya doğru gitti. Kapının yanında durup sarıldılar, kucaklaştılar ve öpüştiler. Ayrıldılar ve yeniden

öpüştüler. Sonra oğlan kapıdan çıktı ve kız heyecanla geri dönüp salondan geçip bir anlığına gözden kayboldu.

Öğrenciler üzgün bir şekilde birbirlerinin yüzlerine baktılar. Cafer kederle:

- Kulamırza, hevesimiz kursağımızda kaldı.

Kaspar:

-Vallaha da öğle, diye ilave etti.

Buraya yalnızca merak için gelen İskender dahi üzüldü.

Kulamırza:

-Durun bakalım, deyip patroniçeye yakınlaştı:

- Peki, kız meselesi ne olacak?, dedi.

- Sen merak etme, az sonra kız senin odanda.

- Ne zaman gelecek?

- Birazdan, gidip odaya bakarız.

-Peki, diğer arkadaşlara kız olmayacak mı?

- O da olacak. Biriniz gitsin odaya baksın boş mu diye?

Biraz sonra, Kulamırza bir kızın boş olduğu haberini aldı.

- Cafer amca, haydi!, diye önce büyüğe teklif olundu.

Cafer kalktı. Kulamırza onun elini iki ovucunun içine aldı:

- Duacınızım!, diye elinden öptü.

Kaspar, Cafer'e bakıp gerindi. İskender yerinden kalkıp bir da oturdu. Bu esnada Kulamırza yürüyüp patroniçeni sırtından kucakladı. Patroniçe salondaki kızlardan birini Cafer'e koşup yola saldı. Merdivenlerle ikinci kata çıktılar. Koridorda dört beş kapı vardı. Cafer'i teşyi eden kız kapılardan birinin zilini çalarak Nelli, diye seslendi. Kapı açıldı, Nelli görüldü.

- Buyurun!, dedi.

Cafer ve kız içeri girdiler. Nelli'nin küçük odasının tüm ev eşyaları bir yatak, çekmece, leğen, su kabı ve bir de aynadan ibaretti. Yatağın arkasına bir fabrika halısı asılmıştı. Çekmecenin üstünde yapay çiçek, ruj ve birde parfüm şişeleri vardı. Duvarlardan eskiyi andıran resimler asılmıştı. Odada ucuz bir parfüm, sade ruj ve rutubet kokuları birbirine karışmıştı. İçeri girer girmez Cafer'i teşyi eden kız hemen teklifte bulundu:

- Şarap mı içelim?

-?

- Bira!

-?

- Limonata! Nelli limonata istiyor.

Nelli, bütün bu sözleri hepsini reddeden Cafer'e halsiz bir sima ile baktı ve ağız ucu ile şöyle dedi:

-Bir tane limonata al bari canım su içmek istiyor, dedi.

Böyle tekliflerin daima olduğunu bilen Cafer, kızların sözlerine ehemmiyet vermeyerek soyunmağa başladı. Cafer'i teşyi eden kız sonra bir soru daha sordu:

-Bir vizit mi olacak, yoksa sabaha kadar burada mı kalacaksın?, dedi.

Cafer:

- Bir, diye parmağı ile işaret etti.

- O zaman, lütfen ücretini ödeyelim!

Cafer cebinden bir manat gümüş para çıkarıp kıza verdi. Kız gitti, Nelli odasının kapısını arkadan kapattı.

Salondakilerden bir tek kambur kalmıştı. Matros giyimli ve saçları omuzlarına savrulmuş kızlar salondaki aynaların karşısında kendilerini süslüyorlardı.

Kaspar Kulamırza'ya müracaat ederek:

- Ben bunlardan birini almak istiyorum.

Kulamırza:

-Kalk seçelim, dedi.

Kalktılar, kızlara yaklaşmış ehl-i hibre gibi onları gözden geçirmeye başladı:

-Yahu Kulamırza, bu matroska nasıl?, dedi. Kulamırza kızın çenesini elleştirdi yanaklarını okşadı, sonra sırtını kucaklayıp onu kendisi tarafa çekti.

-Kaspar, yağlıdır, yumuşaktır. Götür al senin babanın hayrına olsun!, dedi.

-Valla mı?

- Valla!

- Diğer nasıl?

- Diğer çok zayıftır. Bu ise etli kanlıdır. Götür hayrını gör.

Kaspar, kızı tekrar süzdü, ihtiyatlı müşteri gibi her tarafına dikkatle baktı, sonra kızın koluna girip salondan çıktı.

İsgender, bu eve ilk kez geliyordu. O, düşmüş kadınlar hakkında çok okumuştı. Onların bu hale gelmesinin başlıca nedenleri kadın hukuksuzluğu ve ekonomik vaziyetten kaynaklanıyordu. Lakin meselenin bu kadar acı ve iğrenç olduğunu tasavvur bile edemezdi. Onda bu hayata karşı bir ikrah hissi oyandı ve misafirlikten getirdiği neşe, siyah buluta güç getiremeyen bir yıldızın zayıf parlaması gibi kaybolup gitti. "Kadın hayâsı, İnsan Onuru, Ana ulviyeti... Sadece bir manat! Eğer herkes isterse!.." diye düşündü ve daldığı alemini acı bir gülümseme ile titretti...Sonra ayılır gibi oldu, gördüklerine inanmak istemedi. Kendine geldiği zaman Kulamırza'ya yönelip:

-Kulamırza, arkadaşlar gelene kadar gel bu kızı konuşturalım, dedi.

Kulamırza omzuna saçlarını dökmüş kızı çağırıp dizinin üstünde oturttu ve ona bir sigara verdi:

- Çoktan mı içiyorsun?, dedi.

- Bu eve girdikten sonra.

- Kaç yıldır?

- İki yıl oldu.

- Daha önce neredeydin?

- Köyde.

- Nasıl oldu da buraya düştün?

- Benim odama gidelim de sana söyleyeyim.

- Gideriz, sen söyle!

Kız sigaranın dumanını yukarı üfleyerek:

-Bir yolla geldim işte, dedi.

İsgender başını meraklı bir şekilde kıza yakınlaştırdı:

- Köyde evlenmene engel olacak neydi?, dedi.

- Aslında evlenecektim, bir subay beni "evleneceğim" diye aldattı. Ondan çocuğum kaldı. Aldırmak için şehre geldim. Aldırdım da. Sonra iş aradım, bir evi temizlemek için

hizmetçilik yaptım. Ev sahibi beni rahat burkamıyordu... Tekrar yine aldandım, o evi de terk ettim...

Kız sözünü kesti. Yapmacık tebessümle Kulamırza'yı kucakladı, yüzünden öptü:

- Hadi odaya gidelim?, dedi.

- Yorulmadım mı?

Kız:

-Ben yorulmam, dedi ve laubali bir şekilde Kulamırza'nın omzundan çimdikledi.

-Sen, nasıl erkeksin, kucağında kadın oturmuş kımıldamıyorsun, dedi!

Kız, Kulamırza'dan umudunu kesip İskender'in kucağında oturmak istedi.

İskender:

- Yanımda otur!, deyip kızdan tiksiniş gibi oldu. Kız onun bu hareketinden incindi ve sinirli bir şekilde:

- Beni hasta mı sandın? Herifin düşüncesine bak, kendinsin hasta!

İsgender kızardı ve kahkahayla güldü:

- Ne hayâsız kadındır!, dedi ve sonra kızdan özür diledi.

Kız, ihtiraslı sözleriyle bu sefer de İsgender'i odasına davet etmek istedi.

İskender:

- Hasta olduğum için istemiyorum, istersen gel yanımda otur sana güzel bir hikâye anlatayım, dedi.

Bu süre zarfında Cafer geri döndü, Kulamırza onu gördüğü zaman ayağa kalktı:

-Pirim, nerde kaldın, sabahtan seni bekliyorum.

-Nelli'nin yanına mı gitmek istiyorsun?

Tabii ki de.

Kulamırza kalkıp patroniçenin kulağına neyse fısıldayıp Nelli'nin odasını çıktı.

15

Rüstembey, kapıyı açmak için anahtarı uzattı, nerdeyse birkaç dakika uğraştı bir türlü anahtarı deliğe doğru dürüst sokamadı. Sonra dalgın bir şekilde kapının arkasında durup kapıya baktı. Düşüncelere daldı ve sonra anahtarı yine deliğe sokmaya çalıştı. Sonunda başardı. Bu sefer de anahtarı çeviremedi. Yine baya uğraştı ve sonra yorulup sessiz kaldı. Tekrar kapıyı açmaya çalıştı. Nedense aklına kapı zilini çalmak gelmedi.

- Kim o, diye kapının arkasından tutkun bir ses duyuldu. Rüstembey'in dudaklarında anlamsız bir gülümseme belirdi:

-Ben, diye cesaretsiz sesi koridora yayıldı.

Kapı açıldı. Rüstembey, kömür madeninde bin bir zahmetle çalışmış madenci gibi yorgun bir halde içeri girdi. Sofya Hanım, kendi odasına geçip kapıyı arkadan kilitledi.

- Kapıyı kapatın ve koridordaki lambayı da söndürün, diye içerinden Sofya'nın sesi duyuldu.

Rüstembey ilerledi. Eliyle kapı kolunu aşağı eğdi fakat Sofya'nın odasının kapısı kilitliydi.

- Sofya Sergeyevna! Sofya Sergeyevna!

Rüstembey'in sesine cevap veren olmadı. Yine yüksek sesle bağırdı:

- Sofya Sergeyevna! Sofya Sergeyevna!

- Ne diyorsunuz?
- Sadece kapıyı açmanızı rica ediyorum.
- Kocam, her an gelebilir, gidin yatın!

Rüstembey kapıya yaslandı. Bir taraftan midesi bulanıyor, bir taraftan başı dönüyordu. Durumu oldukça kötüydü.

Yine inlemeli bir sesle:

- Lütfen, kapıyı yarım dakikalığına açın, size bir kelime söyleyip gideceğim!

Sofya Hanım, ısrarlı ve biraz da sinirli bir şekilde:

- Allah aşkına gidin uyuyun, beni belaya sokmayın!
- Sadece bir dakikalığına açın, sonra gideceğim.

Sofya ne yapacağını bilmedi:

-Şimdi içeri girmeyin, müsait değilim, dedi ve çok geçmeden kapıyı açtı. Sonra yatağına uzanıp yorganına büründü.

Rüstembey bir süre bekleyip sonra odaya girdi. İsa'nın resminin önünde yanan bir lambacıktan odaya küçük bir ışık saçılıyordu. Sessizlik ve yarım ışık, burayı bir zaviye köşesine çevirmişti. Rüstembey'in tahkir olunmuş izzet-i nefsi, bu yarım ışıktan oluşan sessizliğe karşı sus pus olmuştu. Ağlamaklı bir hal almış Rüstembey, günahkâr bir kulun mabet karşısında diz çöküp itiraf ettiği gibi o da Sofya'nın yatağının önünde diz üstü çöküp:

- Ben, hep kendimi yalnız hissettim, dedi.

Sanki onun sesinde titreme ve inilti işitildi:

-Bu akşam, bunun bir emr-i vaki olduğunu anladım. Herkes benden uzak durmuş ve ben meydanda yapayalnız kalmışım. Bir tane de olsun hakiki dostum yok ki, zor günümde elini bana uzatsın... Benim umudum sizdedir, yüreğimdeki sıkıntıları size açtıkça, durumum daha da iyi oluyor...

Sofya Hanım öfkeleni ve Rüstembey'in sözlerini kesti:

- Siz ne demek istiyorsunuz? Siz sarhoşsunuz, hem de nasıl. Allah aşkına kalkın ve buradan uzaklaşın!

Rüstembey, kafasını yatağına yaslayıp, zelil bir şekilde sessizliğe gark oldu, gözleri yaşardı, bir daha kafasını kaldırıp:

- Gözyaşlarımı görüyor musunuz?, dedi.
- Görüyorum... Hadi, gidin uyuyun yarın konuşuruz! Çabuk olun, kocam gelecek.

Rüstembey ayağına kalktı:

-O zaman size de elveda! Sizin vefasız olduğunuzu hiç düşünmezdim ve bunun bu akşam ortaya çıkması mukaddermiş, dedi.

Rüstembey, odadan çıkıp üzgün bir halde uzaklaştı. Kendi dünyasında Sofya Hanım'dan merhamet ve teselli bekliyordu. Bunun yerine cefa gördü. Kalbi, kırıldı. Şimdi, artık umut bağladığı yer kalmamıştı. Çok hüznü ve pişman halde kendi odasına geldi. Kendi kendine "herkesten iğreniyorum, çünkü herkes de benden iğreniyor, en iyisi herkesten uzaklaşmak..." dedi.

Halı dükkânında Behram'a bir halı gösterdiler. Ortasında bir lekesi vardı, aynı zamanda kenarı da biraz yırtılmıştı:

- Zahmet hakkım ne kadar?, dedi.

Satıcı:

- Üç manat.

- Yarı fiyatına yani. Bence zahmet hakkımdan kesiyorsun. Benden ip gidiyor senden ne gidiyor?, diye Behram bir biraz darıldı:

Satıcı gülererek elini Behram'ın omzuna koydu:

- Tamam, anlaştık.

Behram halıları yerine koyup:

-Geliyorum, diye dışarı çıktı ve biraz sonra elinde kalem, dükkâna geri döndü. Dükkânın arka tarafına geçip küçük odada elbiselerini değiştirdi, sonra halıyı yere koyup dizleri ile üzerine çıktı. Kalemle halının lekesini temizlemeye başladı. Biraz sonra ovulup dökülmüş kalem kırıntılarını halının üzerinden temizleyip lekeye yeniden baktı. Lekeden bir iz kalmamıştı. Halıyı nerdeyse baştan sona kadar temizledi, çırpıp ve kenarından tutup dikkatli bir şekilde süzdü. Halı, sanki fabrikadan çıkmış gibi oldu.

Odanın bir tarafında da yayları meşini yırtıp kenara çıkmış bir eski kanepe vardı. Behram kanepenin üzerinde oturup halıyı dizinin üzerine aldı, halının yırtık yerini gözden geçirdi ve sonra kapladı. Erişleri uç uca getirerek düğümledi. Baktı ki ilmeler tamamen kuruyup dökülmüş ip torbasını açıp ipleri halının yırtık yerleri ile tutuşturdu. Uygun gelen renklerini seçip yamamaya başladı. Behram, yamayp bitirdikten sonra makas ile halının üzerindeki ipleri kesti ve yeni eklediği ipler, göze çarpmasın diye bir kâğıt yakıp yamanmış yerini yaktı. Halı nerdeyse hazırды. Behram, halıyı sahibine iade edip dükkândan uzaklaştı.

Heyetin kararına göre şölende Katya, odalık rolü oynayacaktı. Lakin doğu kızına benzemesi için saçları boyanmalıydı. Katya'nın başına kına koymak işini Behram'a havale etmişlerdi.

Behram, halı dükkânından çıkar çıkmaz tramvaya binip Teymurbeylere gitti. Katya, Behram'ın geleceğini biliyordu. Behram, önce ki gün onun evine kına ve biraz da boya götürmüştü. Zil çalar çalmaz kapı açıldı ve Katya kapıda gördü:

-Siz olduğunuzu biliyordum, diye tebessümle parlayan mercan dudakları aralandı ve beyaz inci dişleri parladı:

Behram, zamanının kadrini bilen birisi gibi aceleci bir şekilde:

- Su hazır mı?, dedi.

- Az kaldı.

Behram çabucak içeri girdi. Yemek odasında öğrenci çantasını çıkardı. Gömleğinin kollarını sıvadıktan sonra mutfığa geçti. Semaver koyulmuştu. Hizmetçi kıza bazı talimatlar verip geri döndü.

Yemek odasında leğen hazırlandı. Behram kına torbasını açtı. Katya hevesle torbaya baktı:

- Çok mu siyah?, dedi.

- İlk önce kına kıpkırmızı yapacak. Sonra boya ile siyahlaştıracamız.

- Saçlarım zarar görmez değil mi?

- Asla! Aksine doğal bir şekil alacak. Bir de öyle parlayacak ki, tam doğulu kızı olacaksınız.

- Aman ne kadar güzel!

Behram ellerine kayış eldivenleri giyerek:

- Şölende birinci yer tutan güzellere hediye verilecektir. Eminim kazanırsınız.

- Ay, ne kadar güzel...

- Tabii! Su hazır artık, sanırım çok sıcak değil. Hizmetçi kız suyu getirdi.

Behram kınayı leğene döküp ıslattı.

-Katya, buyurun oturun!

Katya, şen bir halde masaya yakın bir yerde oturdu. Behram, eldivenli eliyle kınadan götürüp Katya'nın başına yaktı. Kına yakıldıkça Katya tiksindi, yüzünü kırıştırdı ve kaygılı bir sesle:

-Behram, kına saçlarımı dökmez değil mi?, dedi.

Behram işine devam ederek:

-Bilakis tüylerin diplerini sıklaştırıyor. Doğu kadınları bu olmadan yaşayamazlar. Kınayı henüz buralarda tanımıyorlar, ama tanıyacaklar. Ben, buraya geldiğim yıl birkaç kese kendimle getirmiş ve tanıdığım kadınlara paylamıştım. Biliyor musunuz, bedava veriyordum yine de almıyorlardı. En son alıştırdım. Örneğin, bu sene iki yüz kese satmışım...

Katya, alttan bakarak:

-Bravo, siz cesur birisisiniz, dedi.

-Başka çare mi var? Okulu bitirmeniz gerekiyor. Şu sıralarda ya paran olmalı, ya da çaba sarf etmen lazım... Para da biz de olmadığına göre...

-O günlerde Teymurbey'le sizin hakkınızda konuşuyorduk, adam size âşık, diyor ki bu kızın elinden her iş geliyor... Bu arada, kına biraz soğuk, kafanız üşüyor mu?

- Biraz.

Behram leğene biraz ılık su kattı ve bir daha konuşmadı. Tüm fikri yarın ki imtihanda idi: Teymurbey'in yerine imtihana girmeliydi.

"Dvoryanskoe Sobraniye" tiyatrosunun kapısı insanlarla dolu idi. "Müslüman Şöleni" için bilet alıyorlardı. Güzel posterler, gazete ilanları ve geçen seneki şölenin iyi bir şekilde olması Kievlileri şölene celp etmişti. Behram, Lezgi²⁰ elbiseleri giyerek Teymurbey'le beraber bilet satıyordu. Rüstembey, Sofya Hanım ve kocası insanları arasından geçip elbise değişilen yerde paltolarını çıkardılar. Bu arada Sofya Hanım, Rüstembey'i övünç hissiyle baştan aşağı süzmeğe başladı. Rüstembey, Anadolu'ya has elbiseler giyinmişti: kırmızı fes, kırmızı ipek kurşak, sırmalı üst giyim Rüstembey'e çok güzel yakışıyordu.

Fuaye, Sofya Hanım'ın hayretine sebep oldu. Burası sanki Doğu Dünyası'nı andırıyordu. Bir yanda, Arap tarzında yapılmış küçük bir köşk; öteki yanda Doğu

²⁰Lezgiler, Kuzeydoğu Kafkasya'da Azerbaycan'ın kuzey ve Dağıstan'ın güney kesimlerinde yerleşik halk. Kafkasya'nın yerli halklarından biridir. Konuştukları dil Lezgice olarak adlandırılır

çarşısında uzun saçlı derviş kaside okuyordu. Türk öğrencilerinden her biri yabancı libasta Avrupalı izleyicilerin arasında garip bir manzara teşkil ediyorlardı.

Gözlenilmeden Şirin, insanların içinden çıktı. Beyaz Arap elbisesi, uzun bürnüsü ve eğri kılıcı kumral simasına çok yakışıyordu. Rüstembey'i tesadüfen görerek:

- Rüstembey, yelpazelerin üzerinde neden yazı yok?
- Onu siz daha iyi biliyorsunuz, bu arada ne yazısı?
- "Müslüman Şölenini Unutmayın" diye mühür hazırlatmıştık.
- Peki, mühür nerde?
- Yelpazelerin yanında olacak.
- Hadi sen onları mühürle müşterilere ver.

Rüstembey izdihama karışarak Sofya'dan ayrıldı. Şirin de bürnüsün eteğini toplayarak karşı taraftaki büfeye gitti.

Güzel bir şekilde dekore edilmiş rengârenk yemeli ve içmeli şeylerle dolu büfe tezgâhının arkasında Kulu durmuştu. Uzun yapay kuzu derisinden şapka, astarı mavi siyah ve kolları çuha, uzun üst giyim ve kırmızı kurşak Kulu'nu tam bir "Tebriz Çocuğu" yapmıştı. Parmağındaki iri akik taşlı yüzük Kulu'nun İranlı olduğunu tamamlıyordu.

Şirin Kulu'ya danışarak:

- Kulu! "Çarşı"ya şarap ve su da gerekli. Kulu şaka ile:
- Dostum, siz tespih satıyorsunuz, yelpaze satıyorsunuz şarap neyinize lazım?

Şirin'in çehresinde değişiklik görmeyen Kulu hemen şakayı bırakıp ciddi bir şekilde:

- Gülüm, şimdilerde hizmetçi gelecek, o gelsin şarabını da al tatlını da...

Şirin:

- Tamam deyip "çarşı"ya döndü.

Sofya Hanım, fuayeni ziyaret ettikten sonra programda "Haram Dairesi"ni görmek istedi. Özbek giyimindeki, Ahmet'e seslendi:

- Özür dilerim, paşanın harem dairesini göstere bilir misiniz?, dedi.

Ahmet, çapanın uzun kollarını aceleci bir şekilde katlayarak onları hareme doğru gönderdi. Bu özel odada ipek taht üzerinde iri sarıklı, enli kurşaklı Cafer oturmuş, yastıklara yaslanmıştı. Ağzında nargile vardı. Tahtın önünde de Katya uzanarak ipek minder üzerinde rengârenk yastıklara yaslanmıştı. Katya, kırmızı ipek şalvar giyinmişti. İnce kurşağının saçaklı uçları etrafını kaplamıştı. Başındaki beyaz kutuz, siyah saçlarına tam da uygun geliyordu. Onların yanında doğu giyiminde birkaç kız daha oturmuştu. Bir taraftan da Ocakverdi, haram ağası giyiminde kahve paylıyordu.

Seyirciler salonu doldurduğu vakit paşanın emri ile müzik çalınıyor ve kızlardan biri dans ediyordu.

Sofya Hanım Katya'nın "Ceyranı" oyun havasını oynamasını görüp vuruldu. İçinden yeniden oynamasını arzu etti. Bu esnada ferraş kıyafeti Kulamırza yaklaşarak:

-Efendiler, yerimiz dar olduğu için diğer seyircilerin de bakmasına müsaade etmeliyiz, dedi. Lütfen, harem dairesini terk edelim! Paşamızın emri budur.

Sofya Hanım, eşi ile oradan uzaklaştı.

- Programda başka neler var?, diye eşi sordu.

Sofya Hanım:

- Önce, bir konser olacak. Sonra sahnede, Doğu'nun düğün geleneği gösterilecek. Doğu rüyası temsil edilecek. Sonunda rengârenk danslar...

Sofya Hanım eşi ile salona girerek yerlerine oturdular.

Rüstembey, yelpazeleri mühürledikten sonra kalkıp gitmek istedi. Lakin izdihamı yarıp geçmek mümkün değildi. Çünkü derviş giyimli Niyazi, teberini omzuna koyup kaside söyleyerek seyircileri etrafına toplamıştı. Onun sırmalı takkesi, uzun cübbesi, arkasındaki ceylan derisi ve kolundaki keşkülü ve bunların hepsinden de önemli heybetli sesi dikkatleri çekmişti.

Şirin bir kızla birlikte izleyicilere tespih, yelpaze, şark kokusu ve başka şeyler teklif ediyordu...

Rüstembey zorluklarla izdihamdan çıktı. Etrafı gezip Sofya Hanım'ı aradı. Nihayet, onu salonda görüp geri döndü. Feremez ve Halil çiçekle birlikte kurşon (bir tür içki türü) satıyorlardı. Yanlarında Kiev zadegânlar mahsus iki dilber oturmuştu.

Rüstembey onlara yaklaştığında Halil Rüstembey'i kızlarla tanış etti.

- Esmer olanların en parlak temsilcisi!, dedi.

Kızlar Rüstembey'in elini sıktılar ve bir tanesi çekinerek şöyle dedi:

- Hakikaten de yakından baktığımız zaman insanı korkunç bir his kaplıyor.

Rüstembey gülümsedi:

- Çok mu korkunç görünüyorum?, dedi.

Kız onu süzerek:

- Çok... Lakin edasından esmerlere vurgun olduğunu söyleyemedi ve kıpkırmızı olup toparlak elleriyle yüzünü kapladı.

Halil, biraz kıskanç sesle:

- Yahu dostum! Senin gibi karakaş, karagöz yanımızda olduğu zaman kim bize bakar ki? Allah aşkına, buradan uzaklaş, işimize engel oluyorsun...

Rüstembey de aynı ses tonu ile:

- Elindeki gülden bana da ver, gideyim.

- Al sana iki tane gül, diye Rüstembey'e iki tane gül verdi. Rüstembey, kara gözleriyle kızı süzerek oradan uzaklaştı.

Bir iki adım gitmemiş tuhaf bir manzara ile karşılaştı. Sade giyinmiş bir hanımefendi kenarda durup çiçek satılan köşkten gözlerini çekmiyordu. Ellerini sık sık birbirine geçirmiş, parmaklarını büzüştürüyordu ve göğsünün inip kalktığı kenardan hissediliyordu. Rengi kaçmıştı, gözlerinden kin akıyordu. Rüstembey ona bakıp geçerken bir anlığına hanımefendi "Feremez!" diye bağırıp yere yığıldı. Rüstembey yardıma koştu, nerden çıktığı bilinmeyen Mircelal'la Selman da yardıma geldi. Hanımefendiyi kaldırıp boş odaların birine götürdüler. Tiyatro görevlilerinden bir iki kızı yardıma çağırdılar, su getirip hanımefendiyi ayıltmaya çalıştılar. Kızlardan bir tanesi hanımefendiyi tanıdı:

-Tosya, ne oldu, sıcak mı oldu sana?, dedi.

Tosya'nın renksiz dudaklar kımıldadı:

- Beni eve götür, dedi.

Rüstembey hanımefendiyi götürürken Halil'den aldığı gülleri dişleriyle tutmuştu. Kendini kaybettiğinden onları da yere koymayı unutmuştu. Ve çiçekleri ne amaçla aldığını hatırlayarak salona koştu.

Sahnede doğu rüyasını tasvir ediyorlardı, hem de canlı bir şekilde... Günbatımı; gökyüzünün bir tarafını sumağı türünde kırmızıya boyamış, diğer taraftan ise selviler koynunda yükselen minarenin sivri tepesine ateş saçıyordu... Hülyaperver bir sis, ufukları kaplamış, serin fiskiyeli havuzun kenarındaki paşa, ipek yastığa yaslanarak baygın hayallere dalmıştı. Bazen onun mest gözleri genişleyip heyecan içinde çırpınıyordu... Az sonar selviler arasından doğunun güzeli, hayallerin süsü bir kız sahneye çıktı... Bu kız o kadar ince belli bir ahu idi ki, ince tüylerden hazırlanmış zarif Hint şalı gibi bir anlığına yüzüğün içinden geçmeye kadırdı. Daha sonra paşa yavaşça yerinden kalkıp hazin bir sesle. "Gel, güzelim, gel!" diye onu çağırıp bayıldı.

Perde kapandı. Alkış salonu titretti. Şimdiye kadar kapıda duran Rüstembey, verilmiş aradan istifade ederek çabucak içeri girdi ve gülleri Sofya Hanım'a takdim edip geri döndü.

18

Dış kapıdan takırtı geldi. Rüstembey, merak edip koridora çıktı. Sofya Hanım orada idi.

- Hoş bulduk.
- Hoş bulduk, Rüstembey!
- Giden kimiydi?
- Kocam!
- Neden erken gitti?
- Çarşıda birazcık işi var.

Rüstembey biraz tereddütlü davranıyordu.

Sofya Hanım:

- Nasılsınız?, dedi.

Rüstembey, cevap olarak kapıyı açtı ve yazı masasını işaret etti. Sofya bir şey anlamadı ve odaya girip masaya doğru gitti. Rüstembey parmağı ile kitabı gösterdi. Size bir şeyler okumak istiyorum demek istiyordu.

- Ahhh! Ben de diyorum siz neye işaret ediyorsunuz.

Rüstembey güldü. Bir anlığına sessizlik oldu. Rüstembey konuşmak istedi, kalp atışı izin vermedi. Sonda söze başladı:

- Sofya Sergeyevna! Size bir şey söyleyeceğim... Taşınıyorum.

Sofya Hanım'ın kalbi çarptı, bir anlığına elektrikle işkence ediyorlarmış gibi oldu. Ne diyeceğini bilmeden:

- Demek taşınıyorsunuz? Hayırlısı, dedi.

Ağrısı sonradan duyulan yaralar gibi Sofya Hanım da haberin ciddiliğini yavaş yavaş duymaya başladı. Sızıltı yüreğine yayıldı.

- Nereye taşınıyorsunuz?, diye öyle bir hal ile sordu ki, sanki bu sorunun arkasında bir hayli soruların gizlenmiş olduğu his olunuyordu.

Sofya Hanım titrek sesi ile: "Niçin taşınıyorsunuz? Benden incindiğinizden mi acaba" diye söylemek istiyordu. Lakin buna da cesaret edemedi.

Rüstembey onun halini görüp acıdı:

- Sofya Sergeyevna, dedi ve acısını sezdirmemeye çalıştı. İlk kez, size taşındığımda kendimle beraber sizin küçük ailenize büyük bir saygı getirmiştım. Sizi, kocanızın yanında gördüğüm zaman gönlümde size karşı tutkulu hisler beslemeye başladım. Fakat bu duygular uzun sürmedi. Bunun yerine, aklıma kötü düşünceler girdi, saf düşüncelerim kayboldu. Çok şükür ki vicdanım buna el vermedi. Nerdeyse beni gece gündüz rahat bırakmadı. Nefsimle çatışmaya girdim ve galip geldim. Sonra sizinle yüz yüze geldiğimde tekrardan ihtiras ağına düştüğümü fark ettim. Yine zihnimde "Vicdan Mahkeme"si kuruldu. Yine rahatlığım bozuldu. Ruhum ezilip sıkılmaya başladı. Bu da beni kurtuluş yoluna çıkaramadı. Sonra sizi "bacı" diye adlandırdım, bir kız kardeşime bakılacak gözle bakamadım... Sonunda bu çekişmelerden yoruldum. Bir tek kurtuluşum kaldı ki o da taşınmak ve ben bugün taşınıyorum...

Sofya Hanım büyük bir şevkle dinliyordu Rüstembey'i. Aniden kalbinde esrareniz bir sevinç hissi oluştu, çünkü vücudu ağır bir yükten kurtulup hafifleşecekti. Halim bir tebessüm kırmızı dudaklarını yansıdı. Sofya Hanım yürüyüp Rüstembey'i bir bacı sevgisiyle öpsün istedi fakat cesaretsizliği buna yol vermedi. Ellerini yaşlı gözlerine koyup odadan çıktı.

19

Behram, sabahın erken saatlerinde Rüstembey 'i uykudan kaldırıp ve sert bir sesle:

- Çocukları yakaladılar!

Rüstembey deli gibi yatağından kalkıp:

- Nasıl yani yakaladılar?, dedi.

- Kongre, daha ilk oturumda ele geçti.

- Diğer şehirlerden gelen var mıydı?

- Vardı.

- Niye bu kadar erken? Ne zamana tayin olunmuştu ki?

- Bu kadar erken basacakları tahmin edilmiyordu, neyse artık olanlar oldu...

- Kaç öğrenci yakalamışlar?

- On üç. İki bayan öğrencidir.

Rüstembey aceleyle giyinirken Behram konuşmasına devam ediyordu:

- Gizlenmesi gereken şeyleri hemen gizlememiz lazım, görüyorsun "Hava Bulutu"dur.

Rüstembey, aceleyle kapıdan çıkmaya çalışan Behram'a:

- Dur, bir çay içelim, dediye de Behram, diğer arkadaşlara haber vermek için yola koyulmuş, Rüstembey'in çay teklifine ancak "sağ ol" diyebilmişti.

20

Fayton kapıdaydı. Rüstembey bavullarını ve çamaşırını hizmetçi kıza verip:

- Faytona koy. Sonra bu kitapla dolu çantayı götür faytoncuya ver yanına koysun, dedi.

Hizmetçi kız gitti. Bu arada Rüstembey, Sofya Hanım'la vedalaşmak istedi.

Orta kapını çalarak:

- Sofya Sergeyevna! Girebilir miyim?, dedi.

Sofya Hanım kapıda bekliyormuş gibi hemen:

- Buyurun!, dedi.

Rüstembey içeri girdi.

Sofya Hanım'ın yanakları kızarmış, gözlerini tuhaf bir hüznün sarmıştı:

- Muhtemelen taşınyorsunuzdur, dedi.

- Evet.

- Yolunuz açık olsun!, diye Sofya başını aşağı eğdi. Rüstembey kesin bir şekilde:

- Esenlik içinde kalın, deyip elini uzattı.

Sofya gözlerini kaldırmayarak elini uzattı. Ayrıldılar...

Rüstembey faytona otururken yukarı baktı: Sofya pencereye yaslanıp ağlıyordu.

EPİLOG

O zamandan bu yana yirmi yıl geçti. Yirmi, tecrübe ve deneyim yılı. Bu yirmi yıllık süre zarfında yukarıda sözü edilen kahramanlarımdan bir takımı önemli siyasi olayların şahidi olmuştur. Bunlardan kimileri şahitliğine, kimileri de olaylara karışıp mücadeleye devam etmişlerdi. Siyaset yolu ile gedenlerle tabii ki ileride tekrar görüşeceğiz. Lakin bir sıra "şahitler" in akıbetinden sadece burada bahsettik, çünkü onlarla görüşme ihtimalimiz bir daha olmayacaktır. Maalesef şunu söyleyebilirim ki, Ali, henüz öğrenciyken kendini asıp öldürdü.

Geride kalanlar ise hayatlarını kendi uzmanlık alanlarına adanarak yaşamaya devam etmekteydiler. Bunlar başka parti ve ideolojilere sahip oldukları için çok da birbirleri ile görüşmüyorlardı. Feremez evlenmiş fakat yine de önceki flört hayatından kurtulamamıştır. Tosya'dan olan kızı ona ara bir Kiev'den misafir geliyor lakin daimi olarak annesinin yanında kalmaya üstünlük veriyordu. Perviz, pamuk alanında önemli bir yönetim kurulu üyesi olup çoğu zamanını diğer şehirlerde geçiriyordu. Şehre geldiklerinde tesadüfen eski dost meclislerine düşerse Kiev'i hasretle hatırlar ve çok sevdiği "bekârlığımı yaşıyordum, dert oldu bana" sözlerini okurdu. İsgender ise yaşlanmış ve onda Tanrı'lık alametinden bir iz bile kalmamıştı. Niyazi, mülkiyetini kamulaştırıp Bakü'ye gelmiş ve burada kütüphane çalıştırmaktaydı. Macit'le Hasan'ın nerede olduğu belli değil. Vartan, Ermenistan Konseyi'nde çalışıyor ve Kaspar ise yurt dışına gidip geliyormuş. Ocakverdi'ye gelince diyorlar ki, dindarlığına devam ediyormuş. Behram doktordur ve birkaç şehirde çalıştığı için çok yerde arkadaşları ile görüşüyormuş. Evde otururken bile rahat durmayıp pirinç temizlemekte, tatlı pişirmekte eşine yardım ediyormuş. Celal ile Cafer vilayet illerinde yaşıyorlarmış.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

Firuze-Aşkabat, 1914

Bakü, 1935

İKİNCİ KİTAP

1917. yılda

BİR KAÇ SÖZ

"1917. Yılda" romanı, yirmi beş yıllık yaşamımızı tasvir edecek roman zincirinin ikinci bölümüdür. Devrimden önce siyasetle meşgul olmuş Türk öğrencileri, devrimden sonra farklı farklı fırkalara ve siyasî gruplara ayrıldı. Bunlardan bir kısmı yurt dışına taşınıp Avrupa kapitalistlerinin etkisine düştü; diğer kısım ise hâlâ Şura Birlikleri'nde çalışmasına devam ediyor.

Ekim Devrimi, eskimiş yaşam tarzını yıkıp onun yerine parlak bir hayat kurmağa çalıştı. İlim ve medeniyet, geniş işçi kitlesinin arasına yayılarak yeni insan tipleri, aydın ve alanında uzmanlaşmış insanlar doğurdu.

Bu yeni dönemi kısmen de olsa "Tertter" adlı roman takip edecek. Ardından "Hatice" ve "Çarpışmalar"(1905-1909.yıllar) yazılacak ki, bunlar da roman silsilesinin dördüncü ve beşinci kısmını teşkil edecek.

YAZAR

BİRİNCİ BÖLÜM

1

Galiçya'nın küçük bir şehrinde üniformalı iki genç karşılaştılar. Birbirlerini görür görmez tanıdılar. Yüzlerinde hayretten ziyade sevinç kıvılcımları parladı.

- Selam, Cengiz!

- Selam, Rüstembey!

Kucaklaşıp samimi bir şekilde selamlaştılar.

- Cengiz, şehrimize hoş geldin! Karpat'tasın sanıyorduk; hayırdır?

- Küçük bir işim var. Cepheyi terk etmek istiyorum fakat bırakmıyorlar. Meseleyi burada haletmeliymişim.

- Duyduğuma göre Sihhi-Trend'deymişsin; hâlâ orada mısın?

- Oradayım.

- Petersburg'un en soylu ailelerine mensup hanımefendiler bile orada hasta bakıcısı olarak çalışıyorlarmış...

Cengiz, Rüstembey'in şakasını kahrkaha ile karşıladı ve onun koluna girerek:

- Senin işlerin nasıl gidiyor?

- Zemgusar²¹, ım ben. Aynı zamanda müfreze müdürüyüm.

- Zemgusar olduğunu biliyorum. Biraz detaylı anlatabilir misin?

- Düşman tarafından terk edilmiş silah ve değerli eşyaları topluyoruz.

²¹ Rus askerî-içtimaî örgütün ortak bir komitesi (Hasta ve Yaralı askerlere yardım için kurulan birlik). Zemstvo teşkilatının görevlileri, asker olmadıklarına rağmen subay üniforması giyiyorlardı. İstihza olarak bunlara "Zemgusar" diyorlardı.

- Düşmana gelince... O terk etmiyor... Biz terk ediyoruz...

İçten bir şekilde gülüştüler ve sohbet ederek sokağın sonuna kadar geldiler. Aniden Rüstembey:

- Cengiz, nereye gidiyorsun?, dedi.

- Buraya yakın bir yerde doktorların kaldığı bir yurt var, oraya gidiyorum.

- Yemek meselesini ne yapacaksın?

- Kaldığım yerde veriyorlar.

- Bize gidelim. Şimdi saat tam on iki. Gidelim bizde sohbet edelim, o saate kadar da yemek hazır olur.

Cengiz tereddüt etmeden kabul etti.

- Evin yakın mı?

- Burası, diye Rüstembey eli ile gösterdi.

Yakılmış, dağıtılmış evlerin önünden geçip Rüstembey'in evine doğru gittiler. Beş dakika sonra iki katlı bir apartmanın önünde durdular.

- Burada oturuyorum, diye Rüstembey oturduğu evi gösterdi. Burayı askerler yakmış; yeniden tamir ettirdim. Görüyor musun, pencerelerin çerçeveleri yeni ağaçtan yapılmış. Henüz boyası bile vurulmamış.

2

Rüstembey, Cengiz'i geniş bir odada ağırladı. Bir tarafta iki katlı bir ranza, öbür tarafta ise masa ve sandalye vardı. Odanın tüm eşyası bundan ibaretti. Oturdular. Cengiz sigara çıkarıp tank mermisinden bardak yapılmış küllüğü kendisine doğru çekip Rüstembey'e sordu:

- Evden ne haber?

- Yeni bir şey yok. Babam, sizlere ömür... Şehirde her şey çok pahalı. Buğday on manatmış. Bazı yerlerde millet kooperatif açıyormuş, lakin taşımak için bir araç olmadığı için mallar zamanında gelmiyor ve özetle işler aksıyormuş.

- Gelen gazetelerden de öyle gibi görünüyor.

- Gazete bulabiliyor musun?

- Şans eseri, bir veya iki nüsha "Kaspi" göndermişlerdi.

İki yıldan beri Kafkas gazetelerine hasret kalan Rüstembey, "Kaspi" gazetesi hakkında da bilgi almaya çalıştı:

- Vatanda, başka ne değişiklik var?

- Hiçbir değişiklik yok!

Bu arada, üniformalı şişman bir adam içeri girdi.

- Affedersiniz, rahatsız etmiyorum değil mi?

- Rüstembey hayır, getirin, diyerek kalemi mürekkebin içine batırdı. Bu gelen müfrezenin muhasebecisiydi. Rüstembey imzalayıp gönderdi. Cengiz sigarasını çıkarıp içmeye başladı:

- "Eski hamam, eski tas". Kars vilayetinde dağılmış Müslüman köylerine bir de Doğu Anadolu eklendi. Kafkasya'daki savaştan mağdur olan Müslümanların sayısı iki yüz bin geçti. Bakü Cemiyet-i Hayriye'si büyük bir teşkilat kurup dağıtılmış yerlerde

Müslümanlara yardım etmektedir... Bunlardan başka göze çarpacak bir şey yok. Şeker, un, sabun kıtlığını biliyordur...

- Haberim var, diye Rüstembey kafası ile tasdik etti. - Erzak sıkıntısı her yerde var... Bilmiyorum bunun sonu nasıl bitecek?

-Sonu zaten belli değil mi?

-Nasıl?

-Nasıl, nasıl yani? Cephede başarısızlık ve başıboşluk almış başını gidiyor. Her gün bir hükümet değişiyor. Devlet Duması susturulmuş, her yerde memnuniyetsizlik... Bunların sonunu nasıl biteceği belli değil mi?

3

İri gövdeli, uzun boylu, kıvrırcık sakallı bir adam içeri girip:

- Efendimiz hazretleri, yemek hazır, dedi ve çıkıp gitti.

Rüstembey Cengiz'e:

- Haydi! Gidelim, dedi.

Kalktılar. Loş bir koridorda ellerini yıkadılar ve küçük bir odaya geçtiler. Rüstembey teşkilatın muhasebeci ve veznedarını Cengiz'le tanıştırap beyaz örtülü masanın etrafına oturdular. Aşçı Nataşa, bir kazan çorba getirdi. Veznedar yemekleri tabaklara paylaştırdı. Cengiz nazikçe muhasebeciye dönüp:

- İş yeriniz güzeldir. Ayrıca bir yemek odanız bile var, dedi.

Muhasebeci kalın bıyıklarını düzelterek:

- Rüstembey'e borçluyuz. Her imkânı sağladı. Bak, bu gördüğün aşçı kızı Odessa'dan getirmiş, aynı zamanda yemekleri de lezzetlidir. Sütümüzü kendi ineğimizden temin ediyoruz.

- İneğiniz de mi var?, diye Cengiz hayret etti.

- Evet, var. Fakat o ineğin de bir anısı var. Kışın ot bulunmadığı için inekler açlıktan ölmesin diye halka dağıtılırdı. Rüstembey de birisini aldı. Hayvan zayıflıktan yürüyemiyordu. Bir ay beslendi ve sonra süt vermeğe başladı. Bugünlerde nerdeyse günde bir kavanoz süt veriyor, deyip kakhaha ile gülmeye başladı.

Sonra Nataşa, bir tabak köfte getirdi. Masanın üzerine koyarken gözünün yanıyla Cengiz'e baktı. Dolgun dudaklarının yan tarafı kalktı, yanakları kızardı.

Cengiz Nataşa'nın halini anlamamış gibi sohbetine devam etti:

- Bina sıkıntısı burada da var mı?, dedi.

Muhasebeci, sohbete susamışçasına ortaya atıldı:

- Tabii, çevredeki köylerde birçok teşkilat bulunmaktadır. Şehir çok küçük, çoğu ev tahrip edilmiş. Rusların kurallarını bilirsiniz, diye kakhaha atarak sözlerine devam etti:

- Yaşiyor, yatıyor, kalkıyor sonunda gittikleri zaman pencerelere ve kapılara kadar her şeyi alıp götürüyorlar. Rus askeri, yaşadığı yeri tahrip etmeyince rahat duramaz zaten, deyip sözlerine son verdi.

Yemek odasından çıkarken Rüstembey "Voronov" diye bağırdı. İcabında odanın öbür köşesinden bir ses işitildi. Rüstembey, Cengiz'le odaya girer girmez Voronov'un büyük heykele benzeyen vücudu kapı aralığından görüldü:

- Efendimiz hazretlerinin bir emri mi var acaba?, dedi.Voronov.

- Git, Peluşşka'ya söyle atları hazırlasın!
- Hemen, efendimiz hazretleri, diyerek Voronov kayboldu.
- Rüstembey, atları ne yapacaksın?
- Çıkalım, biraz şehri gezelim.
- Zamanın var mı?

-Sen rahat ol! Bizim asıl işimiz teşkilatta değil. Bizim müfrezenin dört bölüğü var. Bunlar siper boyu yayılarak çalışıyor. Her birin de iki üç yüz işçisi, elli altmış at arabası vardır. Bugün sabah muavinim bölükleri yoklamaya gitmiş. O geri döndükten sonra ben gideceğim, işim bu!

- Teşkilatın kendi binasında hiç işiniz olmuyor mu?

- Ne iş olacak ki? Her gün birkaç kâğıda imza atıyorum, birkaç da emir imzalıyorum, o kadar. İşim düşerse de ya mühendisin ya da "Tüm Rus Zemstvo Birliği"nin müvekkilinin yanına gidiyorum, vesselam!

- Vallahi, iyi iş! Muavinin kim peki? Anlaşabiliyor musunuz bari?

- Tabii, anlaşıyoruz. Moskovalı bir gençtir. Aynı zamanda kadınlar arasında da büyük saygınlığı vardır...

Cengiz gülümsedi ve Rüstembey'in yardımcısının özgeçmişini dinlememek için bir sigara çıkarıp dudaklarının arasına koydu ve pencere tarafına geldi. Pencere camı buğulanmıştı:

- Rüstembey, o büyük bina ne?

- Sol taraftaki mi? Orada ordu kumandanı kalıyor. Bir defasında ben de oraya ziyafete davet edilmişim...

Cengiz yine gülümsedi ve nedense sohbeti devam ettirmek istemedi.

4

Voronov faytonun geldiğini haber verdi. Rüstembey ve Cengiz paltolarını giyip dışarı çıktılar. İki kestane renkli ata koşulu fayton kapının ağzında bekliyordu.

Pleşşuk, Rüstembey'e buyur ederek kenara çekildi.

-Pleşşuk, işler nasıl gidiyor?, diye Rüstembey kaldırım üzerinden aşağı indi; sonra atlara ve faytona dikkatle baktı. Yüzünde memnuniyet hissi belirdi. Atlar temizdi. Aynı zamanda tırnakları boyanmış ve fayton de yıkanıp temizlenmişti.

Rüstembey:

-Buyur, Cengiz!, diye faytonun ön tarafında yer gösterdi.

Cengiz sol tarafa, Rüstembey sağ taraf bindi, Pleşşuk da arka tarafa geçti. Rüstembey dizgini eline alıp atları sürmeye başladı.

-Cengiz, bu şehirde birçok görülecek yer var. Buraların çoğunu Rusinler²² de teşkil etse de ekseriyeti medenî değildir. Her yerde Polonyalılar var ve onun kültürü göze batıyor. Zaten, Galiçya'nın her bir noktasında bunu açıkça görebiliriz. Sokakların isimlerini görüyor musun, hep Polonya geçmişi ile ilgilidir... Kısacası, Galiçya hayatı benim için büyük bir ilham kaynağı oldu... Bilmediğim birçok şey öğrendim. Biz,

²² Rusinler, Doğu ve Güney Avrupa'da yaşayan Doğu Slav kökenli bir halktır. Ana dilleri Rusince'dir. Slovakya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Sırbistan ve Hırvatistan'da azınlık olarak kabul edilmektedir.

yükselişimizi dinle mücadelede görüyoruz. Hâlbuki Polonya kültürü ile Katoliklerin arasında bir fark görünmüyor...

Tartışmayı çokta sevmeyen Cengiz ısrarla:

-Bizim din farklı, bunlarınki farklı, dedi.

-Fark filan görmüyorum, dinlerin hepsi gelişmeye engeldir.

-Bence, ögle değil. Bugünkü, Hristiyan âlemi medeniyetin beşiği, İslam âlemi ise cehaletin yuvasıdır. Sonuç olarak, bunları muhakeme etsek dinler arasındaki farkı açık aşikâr görebiliriz.

5

Etraftaki izlenimleri ve yeni muhakemelere meydan verebilecek mevzular bu iki arkadaşın konuşmalarına son verdi. Fayton, Ratuşa Kalesi'nin yanından geçip giderken çarşının ilginç manzarası onların ilgisini çekti. Uzun pesilli Yahudiler; hasır şapkalı ve dikme kaftanlı köylüler çarşıya doluşmuştu. Kıyıda köşede Rus asker ve memurları görünmekteydi. Fayton, sağ taraftaki sokağa doğru gitti. Sokağın, iki yanındaki binalar da yakılmıştı. Savaş yerlerine yakın şehirlerin harabe gibi görünmesi o kadar doğaldı ki, bu yakılmış evler Cengiz'in dikkatini cezpt etmedi. Lâkin ona şehri gösteren Rüstembey, bu evlerin yanından geçerken sessiz kalamadı:

- Cengiz, buralar zamanında Yahudi mahallesiymiş. Ruslar saldırırken Yahudileri nerdeyse yok etmişler. Diyorlar ki, Kazaklar bu şehirde çok insanı kurşuna dizmişler.

Cengiz, döndü ve yakılan yerleri merakla gözden geçirdi. Bu arada Rüstembey sözlerine devam ediyordu:

- İstila edilen topraklarda Yahudilerin yaşamasına izin vermemek bugünkü siyasetin başlıca sebeplerindendir. Bu siyaseti daima uyguluyorlar...

- Ahmakça bir siyasettir, diye Cengiz gülümsedi. Bundan dolayı Yahudiler de bildiğini yapıyor ve devrim alevini körükledirenlerin ön saflarında gidiyorlar. Aynı zamanda dünya bankerleri arasında belirli bir mevkie sahip oldukları için Rusya'nın uluslararası ilişkilerine de etki ediyorlar. Günümüzde Ruslar cephede mahvolurken, Yahudiler askerlikten kaçıp ticaret vasıtasıyla devletin tüm imkânları ellerinde topluyorlar..."Kadim Millet"le şaka yapamazsınız...

Az sonra fayton, bir kapı önünde durdu.

- Buyur!, diye Rüstembey Cengiz'i içeri davet etti. Bir kahve içelim!

6

Yakılmaktan korunmuş, küçük bir tamirle restore edilmiş bir odaya girdiler. Bura, Zemstvo²³ memurları ile doluydu. Kıyıda köşede hemşireler oturmuşlardı. Kahvehane sahibi hanımefendi, Polonyalıları mahsus nezaketle masaları dolaşıp müşterilerle konuşup onları memnun etmeye çalışıyordu. Rüstembey'i de tanıyordu. Hatta ona yaklaşip yer gösterdi. Bu iki arkadaş oturdular.

²³ Zemstvo: Ekim Devrimi'nden önce "şehirlerarası yerel özyönetim kurumu".

- Ne arzu edersiniz?, diye gülümsedi; boyasız dudaklarını dili ile ıslatıp eskimiş yüzüne güzellik vermek istedi.

- Bir sütlü kahve, bir de pasta.

Bayan, nezaketle başını eğip masadan uzaklaştı. Birkaç dakikada sonra kahve hazır oldu.

- İçelim, diye Rüstembey sessizliği bozdu. Kahve içmeğe başladılar. Rüstembey sözlerine devam etti:

- Arkadaşlardan ne haber? Benim herkesle irtibatım kopmuş.

- Bir ay önce Kiev'deydim, bazılarıyla karşılaştım. Kulu, klinikte çalışıyor...

Rüstembey:

- Yok, daha neler?, diye sözlerini kesti.

Cengiz, vaziyetini değişmeden:

- Niye, şaşırdın ki! Kulu'yu tanımıyor musun? Biliyorsundur, o zor birisi.

Rüstembey, şaşkınlığı devam ederek:

- Zor insan da olsa, adam kliniğe işe girmiş. Birçok aday arasında başarılı olmak büyük iştir... Demek, ona bir de oda vermişler...

- Tabii... Profesör Petrov'un elinin altında çalışıyor ve ayrıca Petrov'un kendisi olmadığı zamanlarda hastalarına da bakıyor.

- Kısacası iyi para kazanıyor! Durumu da iyidir, yani...

- Halil, oralarda mı?

- Tabii, orda, o da bitirmek üzeredir.

- "Hemşeriler Cemiyeti" hâlâ devam ediyor mu?

- Devam ediyor diyorlar. Ama faaliyetleri evvelki gibi değildir. Basın işleri tamamen durmuş...

Rüstembey, sözlerini keserek:

- Demek ki, tüm faaliyetler bizimle sona erdi.

- Tabii, öyle oldu, diye Cengiz, sigaranın dumanını yukarı üfleyip sessizliğe büründü. Rüstembey de pasta ve kahve ile meşgul bir halde düşüncelere daldı. Aniden Rüstembey, bardağı çay tabağına koydu ve gülümseyerek:

- Fatma Hanım'a mektup falan gönderiyor musun?

Cengiz'in dudaklarında şen bir tebessüm uyandı:

- Arada bir yazıyor.

- Yazdıklarını okuyor mu bari?

- Hiç haberim yok.

Rüstembey, ilginç bir sima ile:

- Arkadaşlardan, düğününüz olduğunu duydum. Ancak adresinizi bilmediğim için tebrik mektubu yazamadım. Ama çok sevindim. Güzel ve aydın bir aile teşkil ettiniz... Düğününüz nasıl geçti?

- Ne düğün kardeşim; akşamleyin bir Tatar mollasının yanına gittik ve oradan da Fatma'nın bavul ve çantalarını faytona koyup evimize geldik. Vesselam!

Rüstembey, memnun bir halde kahvesini bitirdi ve sandalyeye yaslandı. Sanki her ikisinin konuşacakları burada tükenmiş gibi görünüyordu.

Rüstembey, Kiev'deki hapisane günlerini hatırlayarak:

- Cengiz, siz hapsedildikten sonra ben Kiev'den ayrılmıştım. Galiba, haberin vardı. Sizin bırakıldığınız zaman ben orada değildim. Kafkasya'dayken duydum, hayret ettim. Çünkü önceleri hapsedilmenizi başka türlü yorumluyorlardı. Jandarma tarafından tutuklandığınız için avukatlar kesin bir şey diyemiyorlardı. Sanırım anayasanın, yönetimle ilgili maddelerinin uygulanmasından korkuyorlarmış. Hal böyleyken nasıl oldu da iki ay sonra çıkıp okuldan bile atılmadınız?

Cengiz düşünerek ve aynı zamanda âdeti üzere gözlerini bir iki defa kırıp:

- Aslında ortalıkta bir şey yoktu. Bizi zamanından evvel hapsedmeleri işimize yaradı. Kurultayda henüz hiçbir karar çıkarılmamıştı. Hatta bir kimlik bile ele geçiremediler. Biz, kurultaya yeni başlamıştık ki polis baskın verdi.

Rüstembey, alaylı bir şekilde gülümseyerek:

- Bir şey daha sormak isterim; diyorlar ki, sorgu esnasında bazı arkadaşlar oldukça aşağılık ve lüzumsuz ifadelerde bulunmuşlar. Hatta birisi demiş ki, "Biz atalarımızdan beri tahta sadakat göstermişiz, ben de bundan sonra itaat edeceğime söz veriyorum..."

Cengiz, bunların doğru olduğunu tasdik ederek:

- Bunlar doğal şeyler. Hayatında teşkilat görmeyen, siyasî terbiyesi olmayan, bu yolda yanmayan birisinden ne bekleye bilirsin ki? Hepimiz korku içindeydik. Buna rağmen ödün vermeyenler de az değildi. Örneğin; Halil içeride, baştan sona kadar soğukkanlılığını korudu. Fatma Hanım'ın cesareti jandarmaları bile hayrete düşürmüştü. Mircafer, keskin latifeleri ile savcıların öfkelenmesine sebep olmuştu... Bununla beraber Şirin'in Kulamırza'ya yazdığı mektubu da görmüş ve şaşırmıştım: " Elini ayağını öpeyim, ne yapıyorsanız yapın beni bu hapishaneden kurtarın!" diye yazmış. Cengiz gülüp: - Adam, çok kötü sıkılmış işte, diye ilave etti.

Rüstembey, alaycı bir tavırla güldü ve biraz düşünüp:

- Tutuklanmayan öğrencilerin de size çok yardımcı olmuştur, değil mi?

Cengiz, teşekkür ifade eden bir tebessümle:

- Tabii, her gün çamaşırımız, yemeğimiz zamanında geliyordu. Hapisteyken, hiçbir sıkıntı çekmedik. "Hemşeriler Cemiyeti"nin tüm paralarını bize harcıyorlardı.

Kahvehanedeki hanımefendi Rüstembey'e yaklaşıp:

- Bir emriniz var mı?, diye sordu.

Rüstembey:

- Hayır, teşekkür ederiz, diye cevap verdi.

Bayan, nazik bir şekilde:

- Ne aceleniz var? Biraz daha oturun!, dedi.

Cengiz'le Rüstembey teşekkür edip kalktılar.

O akşam fayton, Cengiz'i istasyona getirdi.

Rüstembey'in yardımcısı gittiği bölükten geri döndü. İçeri girince Rüstembey'i yataкта uzanmış gördü. Yanında birçok başkent gazetesi vardı. Yardımcısının selamına cevaben:

- Vay, Vanya demek geldin?, diye yatağından kalkıp yastığına yaslandı; yeni bir haber var mı?, sordu. Vanya'nın güler yüzüne bir kat daha tebessüm yayılarak:

- İyilik efendim. Her şey yolunda, ikinci bölükten sizi bekliyorlar. Hem orada Zina, güzelce mantı pişiriyor, beraber rakı da hazırlayıp içiyoruz...

Vanya, sohbetini o tatlı kahkahası ile sona erdirdi. Ardından dolgun, kırmızı dudakları aralanarak tıraş edilmiş bıyıkları altından bir sıra parlak diş göründü.

- Rüstembey, sizlerde ne var ne yok?, diye şirin bir eda ile sordu. Gördüğüm kadarıyla baya bir gazete elde etmişsiniz.

- Hiçbir şey yok... Cephe arkasında işler fena. Bazı bakanlar istifa etti, yerine yenisi geldi. Bu "yenilikten" kamuoyu hiç razı değil. Erzak sıkıntısı günden güne artıyor. Dükkânların karşısında uzun sıralar oluşmuş hatta toz şekerini karneyle veriyorlarmış... Kısacası, işler fenadır!

- Rüstembey, bunlar yeni haberler değil ki. Kabinede, herhangi bir bakanın gedip yenisinin gelmesiyle işler düzelmez... Göreceksin büyük bir devrim olacak.

- Devrimi herkes bekliyor, ancak... Zaman meselesi var, acaba şimdi zamanı mı? Düşman yenildikten sonra mı?

Vanya, hiddetle ellerini çırpı:

- Ne düşmanı ya! Herkes artık bıkmış, ne olursa bir an önce olsun! Zaten fark etmez ki, biz savaşı kazanamayacağız.

Rüstembey, Vanya ile omuz omuza çalıştığı için onunla hiçbir zaman münakaşaya girmiyordu. Vanya yaşça ondan küçük, tahsili düşük (Vanya, lise mezunu bile değildi), fikren de farklıydı. Rüstembey'in konuşmaları onun bazen sinirlenmesine neden oluyordu. Bu defa da her zaman tekrar ettiği "birinci vazife düşmanı mahvetmektir" - cümlesi ile sözünü bitirmek istedi. Lakin Vanya bu sözlerin doğruluğuna inanmayarak:

- Hayır, Rüstembey! Biz önce içimizdeki düşmanları mahvetmeliyiz, dedi. Bu esnada Rüstembey mevzuyu değiştirdi:

- Boris'in (bölük komutanı oluyor kendisi) bölüğündeki atların durumu nasıl? Yine mango hastalığı devam ediyor mu?, diye soru sordu.

- Baytar gelmiş de yirmi mangolu at ayırıp götürmek istemiş. Lakin Boris buna izin vermemiş. Çünkü diyorlar ki, atları götürüp cephe gerisinde satıyorlarmış. Boris, hasta olan atları ayrıca bağlattırıp çalıştırıyormuş. Hali hazırda sizden emir bekliyor.

Rüstembey gazeteleri yere koyup biraz hayretle:

- Ne emri? Atları görmeden nasıl emir veririm?

- O zaman, yirmi atın emrini vermek için baytarların fikirleri alınmalı...

- Sabah erkenden, buradan oraya baytar götürün!

- Ben de aynı fikirdeyim, yoksa mesuliyet bizim üzerimizde kalacak.

Rüstembey, yataktan kalkıp gerinerek masaya yaklaştı:

- Şu anda bölük nerde konuşlanmış, diye sordu.

- Yazlaves'de.

- Uzak mı?

-O kadar da uzak değil, diye Vanya iki verst²⁴lik haritanın bir parçasını masanın üzerine serdi ve parmağı ile Yazlaves'i gösterdi.

²⁴ 1,06 kilometre eşit Rus uzunluk ölçüsü (metre usulüne geçmeden önce kullanılıyordu).

Rüstembey, haritayı dikkatli bir şekilde süzdü ve:

- Burada, manastır da var, dedi.

- Tabii, orada güzel yapılmış bir Polonya manastırı var. Boris, sık sık oraya et almağa gidiyor.

- Görülmeye değer, deyip Rüstembey ilgilenmeye başladı.

Onun Polonya kültürüne karşı o kadar büyük hürmeti vardı ki, oranın her bir tezahürü Rüstembey’de merakından çok millî heyecan hislerini uyandırıyordu.

9

Rüstembey, bölüğe gitmeden önce ahıra uğramak istedi. Arada bir ahırın temizliğini de gizlice kontrol ediyordu. Ahır, harabe bir mahalledeydi. Rüstembey, içeri girdiğinde seyis ve arabacı onu güler yüzle karşılayıp buyur ettiler. Rüstembey selam verip onlarla birlikte ahır ve etrafını dolaştı. Her tarafa kum serpilmişti. Temizliğe önem gösterilmesini sevdiğini tüm hizmetçi ve görevliler de iyi biliyordu. Ahır, her zamanki gibi temizdi. Artık atlar da Rüstembey’i tanıyorlardı. Bu esnada atlar başlarını yatırarak hafifçe kişnediler. Rüstembey, onların başlarını sıvazladı, saçlarına dokundu ve sağrılarını okşadı. Atlardan birinin ayağının deri hastalığına yakalandığını görüp seyise sorduğunda:

- İyiye gidiyor, diye cevabını aldı.

- İlaç falan veriyorsunuz değil mi?

- Tabii efendim.

Rüstembey, atı ahırdan dışarı çıkardı ve göz gezdirdi. Sonra arka ayağını eline alıp yarasına baktı. Yara, üst taraftaydı.

Atın ayağını yere koyup:

- Yarayı bağlayın!, diye emretti. Sonra ise Pleşşuk’a dönüp:

- Hemen gidelim, yoksa geç kalırız, dedi.

Pleşşuk, ahıra geniş adımlarla yürüdü. Bu esnada seyis, büyük bir vazife ifa edermişçesine ciddi bir sima ile Rüstembey’e yakınlaşarak:

- Efendimiz hazretleri!, dedi ve yan taraftaki harabeye dönmüş evin balkonunu gösterdi. İki kişiler, her gün yanlarına adamlar geliyor...

- Kimlerden bahsediyorsun?

- Fahişeler, efendimiz hazretleri.

Rüstembey, dudaklarını büzdü ve yine her zamanki şeklini aldı:

- Kendinizi böylelerinden koruyun, buralarda hastalık diz boyu. Çarşıda burnu düşmüş köylüleri görüyorsunuz değil mi, işte onlar bu hastalık yüzünden bu haldedirler.

Seyis, beyinin tavsiyesini dikkate alarak memnun bir halde geri çekildi. İki tekerlekli araba Rüstembey’i bekliyordu. Rüstembey, arabaya bindi.

- Pleşşuk, baytarı götürüp hemen bölüğe gitmeliyiz. Fakat hava çok soğuk, kar da bekleniyor. Bilmiyorum kürkü de götürsek mi?

Pleşşuk, oturduğu yerden dönerek:

- Efendimiz hazretleri, kesin götürmeliyiz!

- O zaman teşkilat binasına sür!

Arpadan kuvvet alan atlar, şen bir halde oradan uzaklaştılar.

Yarım saat sonra araba şehirden çıkıp temiz bir asfalt yoldan güneye doğru gitmeye başladı. Hava sakindi lakin kar, her tarafı beyazlatmıştı. Rüstembey, sarı ve uzun yakalı bir kürk giyinmişti. Yanında da şapkalı bir genç oturmuştu. Bu genç, baytardı. Yoldaki koruya ulaşana kadar hiç kimse ağzını açıp tek bir söz bile etmedi. Rüstembey, bu yoldan ilk defa gittiği için etrafı büyük merakla seyrediyordu. Aniden, siperden bir tavşan çıkıp karların üzerinde koşmaya başladı. Tavşan, çok geçmeden tel örgüye takılıp bir hendeğe yuvarlandı. Şimdiye kadar sessizlik içinde devam eden baytar:

- Vah, tavşan!, deyip içinden ah çekti. Tüfek olsaydı işini hallederdik, dedi.

Rüstembey, hiçbir şey söylemedi. Zaten av tüfeğine de merakı yoktu. Hayatında bir mermi bile atmamıştı. Baytar bir o tarafa bir bu tarafa eğildi ve etrafı seyrederek yine sükûta daldı.

Araba, eski Avusturya siperlerinin yanından geçiyordu. Nerdeyse tüm mıntika delik deşikti. Sağlam bir yer kalmamıştı. Her tarafa hendek kazılmıştı. Tel örgüler bozulmuştu; kıyıda köşede yıkık direkler ve kırık teller göze çarpıyor, yakılmış evlerin dağıtılmış duvarları ve sisli bacaları görünüyordu...

Rüstembey, yüzünü baytara dönerek:

- Savaş, ne dehşetli şeydir!, dedi. Bakın, tüm güzel yerler dağıtılmış, bir zamanlar mahsul veren tarlalar alt üst olmuştur.

- Hakikaten de öyledir. Buralara düzen vermek için çok büyük bir zaman ve emek sarf etmek lazım.

Sonra ikisi de sessiz kaldı. Sanki savaşın dehşetini tasvir edebilecek kelime bulamadılar. Baytar, gayet sakin bir sesle:

- Biliyor musunuz, bu topraklarda yüz binden fazla Rus askeri mahvolmuş. Biz, teknik ile değil, sayımız, insanımızın sayısı ile iftihar ederiz. Her düşman mevzisi karşısında yüzlerce mevta bırakarak ileri gitmişiz...

- Yine de düşmana karşı kesin bir zafer elde edemiyoruz, diyerek baytarın sözünü kesti.

- Tabii ki, de dediğiniz doğrudur. Çünkü bin bir noksanımız var: askeri teçhizatımız yetmiyor, "müttefikimiz" İngilizlere müracaat ediyoruz, onlar da ögle mermi gönderiyorlar ki bizim topraklarımıza uygun gelmiyor. Sanki kasıtlı olarak mağlup olmamamızı istiyorlar. Memleketimizin içinde de sıkıntılar mevcut. Duma ile hükümet arasında gerginlik var. Mücadele git gide dehşetli bir hal almaktadır... Kimse işe el atmıyor. Erzak sıkıntısı, ulaşım imkânsızlığı... Sıkıntılar, artık ülkeyi bozguna sürüklemektedir... Böyle bir durumda bile kuvvetli, teşkilatlı ve vatansever bir düşman karşısında savaşıyoruz. Doğal olarak, düşman da bizim attığımız her adımı biliyor. Çünkü onların ordumuzda casusları var, saray bile onların elinde... Sonuçta, Rus halkı bu topraklarda boşu boşuna mahvolup gidiyor...

Baytarın rengi kaçmış, dudakları titriyordu.

Yazlaves manastırı uzaktan görünmeye başlamıştı. Etrafı bağ ve bostanlı bu büyük yapıt, manzaralı bir semtte yer alıyordu. Kış ve harp gibi iki acımasız cellât karşısında

azametli gururundan bir şey kaybetmemişti; lakin hayatı sönmüş ve her yerinden boşluk ve sönüklük dökülüyordu. Sanki alt taraftaki köyün feci manzarasından kederlenerek boşluğa düşmüştü.

Araba, manastırın yanından geçip köye doğru indi. Dere içinde yerleşen bu büyük köy, parçalanıp dökülmüş bir saksıyı andırıyordu. Bir tane bile sağlam ev kalmamış, bombalar burayı harabeye çevirmişti.

Pleşşuk faytonu, yakılmış evlerin arasından sürüp nehrin yukarısına doğru ilerledi ve sonra tamir edilmiş bir evin karşısında durdu. Faytonun sesini duyan orta boylu ve kırmızı yanaklı bir bayan, karşıdaki duvara çıktı ve Rüstembey'i görür görmez o güzel siması tebessümle parladı:

- Ah, Rüstembey!, diye taş merdivenden hemen aşağıya indi. Hemen, arabadan inen Rüstembey'e:

- Sizi, ne zamandan beri bekliyoruz, dedi. Bugün Boris geleceğinizi tahmin edemediğinden işçileri ziyaret etmeye gitti.

- Tanışın!, diyen Rüstembey baytarı Zina'ya takdim etti.

Görüşükten sonra yukarı çıkıp küçük pencerele kulübeye girdiler. İçerisi bembeyaz, duvarları rengârenk resimler ve haritalarla süslenmiş oda, oldukça sıcaktı. Misafirler paltolarını çıkarttılar. Zina, onlara yer gösterdi. Oturdular. Kapının girişindeki büyük dairevi soba odanın bir tarafını kaplamıştı. Soba ile karşı duvar arasına büyük yastıklı bir yatak yerleştirilmişti. Boş kalan iki duvarın karşısında sandalyeler dizilmişti.

Zina odadan çıktı ve bir dakika geçmeden bir genç işçi bir elinde leğen öbüründe ise kap ile içeri girdi.

- Buyurun, ellerinizi yıkayın!, dedi.

Misafirler ceketlerini çıkarıp ellerini yıkamaya başladılar. Zina, gelip masayı düzenledi, ekmek ve yağ koydu. Daha sonra ellerini yıkayan Rüstembey'e havlu uzattı.

Misafirler, üzerini başını düzelterip masanın etrafına toplandılar. Zina bardaklara kakao koyup masanın üzerine bıraktı.

12

- Zina, soyadınız neydi?

- Zina Pavlovna.

- Zina Pavlovna, diye tekrar etti baytar. Burası çok güzel, bilhassa da kulübeniz çok hoşuma gitti.

Zina, biraz kızarak:

- Burası harabe bir yerdi. Boris kendisi tamir ettirdi. Bizden başka köyde kimse yok. Erzak meselesi birazcık zor oluyor. Eti şehirden, ekmeği de bir saatlik mesafeden getiriyoruz.

- Peki, işçileriniz nerede çalışıyor?, diye sordu Rüstembey.

Zina aceleci bir şekilde:

- Buraya yakın bir yerde, Boris'in arkasından adam gönderdim. O gelsin, gidip birlikte bakarsınız.

- İlginç.

- Şu anda Alman mevzileriyle meşguldürler.

- Burada o mevzilerden çok olmalı, diye baytar ilave etti.

- Yazlaves, savaşı ile meşhurdur. Burada Avusturyalılara büyük mağlubiyet yaşattık.

- Sonra...

-Sonra, Almanlar onların yardımına geldi, biz hücum etmeyi durdurduk, diye Zina baytarın cümlesini tamamladı.

Alman kelimesi, sanki baytarın yarasını açtı ve hiddetli bir şekilde:

- Bu, uğursuz halkı yerleştiği yerden atmak imkânsızdır! Avusturyalılarla savaşmak kolaydır. Fakat Almanlara hâlâ dış geçiremedik. Sonunda bunları da yeneceğiz, bundan hiç şüphemiz olmasın! Zaten açlıktan ölmek üzereler, ülkeleri kuşatılmış, yolları tutulmuş, müttefikleri zayıf... İşin sonunu getiremezler. Şimdilerde zaten Amerika ile araları bozuk. Amerika savaşa girerse Almanya'nın sonu geldi demektir, dedi.

Zina:

- Şimdi, bu cepheye Türkler de geldi. Askerlerimiz onlardan da şikâyetçidir. Vahşi gibi savaşıyorlar.

- Türk'ten ne çıkar, hepi topu bir kolorduları var. Tüm askerlerini bu cepheye gönderemezler ki?! Zaten onların Kafkasya'da ve Arabistan'da işleri çok kötü gidiyor. Bizim ordumuz ise Erzurum ve Hemadan'ı ele geçirmiş. Müttefiklerimiz de Bağdat ve Filistin cephesinde büyük başarılar elde etmişler...

Zina, onun sözünü keserek:

- Ancak Almanya'nın müttefikleri de az değil. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Belçika saf dışı kalmış, Fransa ve Rusya'nın büyük mıntıkları istila edilmiş ve aynı zamanda denizaltıları müttefiklerimize büyük zarar vermiştir. Açlığa gelirsek, artık bizde de hissedilmektedir. Moskova'da yedi sekiz başlık bir aile on üç, on dört saat sıra bekledikten sonra bir veya iki simit anca alabiliyor... Bu, açlık değil mi?

Baytar, hiddetli bir şekilde Zina'nın sözünü kesti:

- Bizde açlık yoktur, bizde düzensizlik, teşkilatsızlık var. İşlerimizi bozan bu tür olaylardır. Size soruyorum, cephede hangimiz açlık çekiyoruz? Bakın, ambarımız yiyeceklerle doludur.

- Peki, cephe gerisindeki Rusyalılar ne olacak?

- Rusya'da açlık yoktur, düzensizlik ve yolsuzluk var.

- O zaman daha da kötü!

13

Boris'in içeri girmesi ile konuşmaya son verildi. Orta boylu, sıska, hoş simalı bu genç başıyla selam vererek misafirlerle görüştü.

- İyi oldu gelmeniz, bugünlerde ilginç bir işle meşgulüz. Yemekten önce atlara bakınız, sonra mevzileri gezeriz, dedi.

Misafirler onaylayan bir tavırla başlarını salladılar. Zina, kendine has bir samimiyetle:

- Boris, istersen akşamleyin Zagoringile gideriz.

Boris, memnun bir halde:

- Gideriz, dedi.

Rüstembey:

- Zagorin kimdir?, diye sordu.

Boris:

-Bir Kazak subayıdır, aktarım noktasında kalıyor. Akşamları bir birimize gidip geliyoruz. Rakıları, aynı zamanda cazibeli bir hanımı da var...

Baytar, memnun bir halde:

- O zaman halinizden memnunsunuz, dedi.

- Eh, işte.

Rüstembey, ciddi bir sesle:

-Baytar efendiyi atlara bakması için getirdim. Yirmi atınızın mango hastalığına yakalandığını söylüyor.

Boris keskin bir sesle:

-Hiç de mangolu falan değil. Sadece onları ayırdım. Şimdiye kadar mango hastalığının izine rastlamadım. İsterseniz, gidelim bakalım.

- Rüstembey, baytarın yüzüne baktı. Baytar meseleyi anlayıp:

- Ben, hazırım!, dedi.

Kalkıp paltolarını giydiler. Boris, bunları yarısı göçmüş ahıra götürdü.

- Sergey, atları bir bir aç getir!, diye emir verdi. Yarım kürklü, deri şapkalı ihtiyar, ahırın bahçesine bir at çıkarttı. Baytar atın burnuna bakıp deliklerini araladı:

- İrin akıyor değil mi?, dedi.

Boris ısrarla:

- Hayır, hayır!, dedi.

Baytar, Rüstembey'in yüzüne bakarak.

- Bu at sağlam. Diğerlerini getirin bakalım.

İhtiyar, atları bir bir çıkarttı. Baytar hepsini muayene ederek hiç birinde hastalık bulamadı.

- Siz, yinede üç veya dört gün bunları diğer atların arasına katmayın, baktınız ki burunlarından irin akıyor o zaman çalışmalarına da izin verebilirsiniz.

Boris, baytarın sözlerinden son derece memnun olup muzaffer bir edayla:

- Atları götürüyorlardı, anca durdurabildim, dedi.

- Tuhaf!, diyen Rüstembey baytarın yüzüne baktı.

Baytar gülümsedi:

- Olur, böyle şeyler, dedi.

14

Ahırın dışarısında dizgini bağlanmış üç at bekliyordu. Bindiler. Atlar hızlı bir şekilde hareket etti. Köyün harabeleri arasından geçip aydınlık bir araziye çıktılar. Etraftaki her şeyi mermiler delik deşik etmişti. Tüm kır ve tepeler yarı örtülmüş hendeklerle doluydu. Boşa giden emekler insanı hayret içinde bırakıyordu.

Boris, atını yolun sol tarafına çevirdi. Rüstembey'le baytar onun arkasından gittiler. Karşılarında büyük bir manzara belirmeye başladı. Küçük tepelerin arkasında deri şapkalı işçiler görünüyordu. Kucaklarında bir şeyler taşıyorlardı. Atlar, işçilerin olduğu yere yaklaşınca durdular. Boris attan inince misafirler de indiler. İşçilerin başçısı koşarak geldi, selam verip atların dizginlerinden yapıştı.

- Çalışmalar nasıl gidiyor, diye soran Boris'e işçi başı:

- Her şey hazır, sizi bekliyoruz!, diye cevap verdi.

İşçi başı atları başka bir işçiye verip misafirleri çalışma yapılan yere götürdü. Aydın bir yerde, topraktan biraz yüksek küçük bir ev gösterdi.

- Burası, Alman istihkâmıdır, dedi. Arka tarafta küçük bir kapısı var, şimdi içeri girdiler. Çok da sağlam bir yapı değil, tahminî üç metre karedir. Üç küçük pencere, dörtgen bir odadan ibarettir. Tavanı kazıklardan ve duvarları çimentodan yoğrulmuş demirlerden yapılmış. İstihkâmın ortasına odun toplayıp üzerine de beş tane birbirine bağlı mermi koyulmuş.

Boris, yüzünü Rüstembey'e çevirip:

-Buraya, bir veya iki makineli tüfek koymuşlar, kim var kim yok hepsini kurşuna dizmişler. Top mermileri bunların istihkâmlarını yıkamıyor. Dinamit bile zor dağıtıyor, yani o kadar sağlamdır. Ama biz buna da bir çare bulduk. Şimdi bizim usulü anlatıyım da görün.

"Bizim usul" deyince Boris alaycı bir tavırla gülmeye başladı. İstihkâmı terk edip üzerine çıktılar, işçi başı da yanındaydı. Boris biraz ileri yürüyüp:

-Burayı delip piroksilin barutu koyuyoruz, sonra bigford kemeri vasıtasıyla ateşe veriyoruz. Lakin o kadar da yeterli olmuyor. Şimdi çekilelim de işçi başı ateşe versin. Misafirler merak ettiler. Piroksiline merakla bakıp kemeri kontrol ettiler ve Almanların istihkâmı duvarını örerken arasına eski bir pulluk koyduklarını gördüler.

Rüstembey, vazifesi icabı Boris'e bir dizi soru sordu. Bu resmî ve gayri resmî sohbetler bittikten sonra Boris misafirleri sığınağa götürdü. Bu esnada bir gürültü duyuldu. İstihkâmdan hafif bir duman çıktı. Hemen koşular, istihkâmın üst tarafı biraz çökmüştü. Daha sonra Boris, "kendi usulünü" nümayiş ettirdi. Misafirler yine uzaklaştılar. İşçi başı istihkâmdaki çırpıları ateşe verip uzaklaştı. Bu seferki patlama depremi andırdı, sanki yer yerinden oynadı. Kimse yerinden kımıldamaya cesaret edemedi.

Boris:

- Belki de mermilerin hepsi birden patlamamıştır, diye ihtiyatlı davrandı. Biraz sonra işçi başı geldi ve mermilerin hepsinin patladığı haberini verdi. Hemen koşular. Kendi istihkâmlarının duvarları azıcık hasar görmüştü. Çatlak bile görünmüyordu.

15

Zina, öğlen yemeği için mantı pişirmişti. O, Sibiryalı olduğundan bu yemeği çok seviyor ve aynı zamanda leziz de pişiriyordu. Gelen misafirlere hep mantı ikram ederdi. Mütevazı sofrasını düzenli olarak bezemişti: bir tabak Vologod yağı ve beyaz ekmek koymuştu; tabakların yanında büyük bardakların bulunması rakı olduğuna işaret ediyordu.

Baytar elini yıkarken gözleri bu bardaklara ilişti:

- Boris Vladimiroviç, anladığım kadarıyla rakınız da var?, dedi.

- Tabii ki de var. Kendim yaptım. Azıcık ispiroto bulmuştum, içine su katıp hazırladım.

- Zaten biz de sizler gibi hazırlıyoruz.

Masanın kenarında oturan Rüstembey bıyıklarını burarak:

- İçkinin yasaklanması işe yaradı mı?, diye bazen kendi kendime soru soruyorum, dedi.

- Baytar, kesin bir tavırla:
- Şüphesiz!, dedi ve Rüstembey'in alaycı gülüşünü görerek:
- Bakınız, diye sözlerine devam etti:

- Cephede asker rakı bulamıyor, zaten samogon²⁵ da buralarda yok. İspirto ve kolonya ile ihtiyacını karşılayanlar da bizim gibilerdir (baytar gülümsedi). Rusya'da, doğal olarak mesele başka şekilde cereyan etmektedir. Tüm yasaklara rağmen içki hızlı şekilde yayılmaktadır.

Rüstembey gülerek:

- Mukaddes Vladimir'in dediği doğruymuş: "Rusun mutlu olması içki sayesinde, onsuz yaşaması mümkün değildir".

- Biz sırf bu yüzden Muhammet'in dinini kabul etmedik.

Bu esnada genç işçi elinde buğulanan bir kazanla içeri girdi. Zina, misafirleri sofraya davet etti. Boris, rakıyı bardaklara doldurmaya başladı. Oturdular. Doğal olarak Rüstembey'i amir sıfatıyla başta oturtular. Boris bardağı kaldırdı:

- Efendiler! Aziz misafirlerimizin şerefine içelim. Rüstembey, şerefimize!..., dedi.

- Şerefe!

- Şerefe!

Zina, işveli bir eda ile Rüstembey'i süzüp:

- Rüstembey, ben içmiyorum. Fakat ruhen neşenize ortağım, şerefimize!, dedi.

Rüstembey, memnuniyetle başını salladı. Kadehlerini tokuşturdular, sonra tiksiniş gibi yüzlerini kıvrıttılar. Yağ ve ekmek, ağızlarını bu acı tattan kurtardı. Sanki iştahları dillerine galip geldi, kimse konuşmak istemiyordu. Nihayet Rüstembey sessizliği bozup ayağa kalktı:

- Efendiler! İlk kadehi benim ve şerefli misafirimizin şerefine kaldırdınız. Aslında ben bu şerefe layık değildim. Çünkü meclisimizde benden şerefli, takdir ve takdise layık birisi var. Muhterem Zina Pavlovna, büyük Rus kadını temsil ederek meclisimize güzellikler bahsediyor. Efendiler, ben Rus değilim, ama Rus medeniyetinin mahsulüyüm. Manevi terbiyemi genel olarak Rus edebiyatından aldım. Edebiyatta temsil edilen Tatyana, Liza ve Nataşalara hayranlık duyarak öteden beri Rus kadınlığına hürmet ve ilgi besleyerek büyümüşüz.

Zina Pavlovna da kadınlığın yüksek bir numunesidir. Cepheye kadar kocasının arkasından gelmesi Dekabrist²⁶ kadınlarının fedakârlığını anımsatıyor. Yaşasın Zina! Saadet yıldızı parlasın da yollarımızı aydınlatsın!

Kadehler kalktı ve Zina gülerek:

- Rüstembey, biraz mübalağa oldu, dediyse de aslında Rüstembey'in sözlerinden memnundu...

²⁵ Ev ortamında çekilen bir rakı türüdür.

²⁶ Rusya'da Çar 1. Nikolay'ın iktidar döneminde (1825 - 1855) Fransız devriminin düşüncelerinden etkilenerek çar'ın otoritesini bir anayasa ile sınırlandırmak isteyen subay ve aydınların 14 Aralık 1825'te başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimidir. Bu harekete destek verenlerin bir kısmı asılarak idam edilmiş, geri kalanlar Sibiry'a sürülmüştür.

Araba, bahçe kenarında küçük bir evin önünde durdu... Boris ve Zina önce inip Rüstembey ve baytara yol gösterdiler. Misafirleri, deri kıyafetli yakışıklı bir genç karşıladı. Bu, Zagorin'di.

- Geldiğinize çok sevindik. Siz gelmeseniz biz gelecektik. Zagorin misafirleri, tüm eşyası birkaç kırık sandalye ve bacağı kırık masadan ibaret olan geniş bir odaya götürdü. Burada, gür bıyıklı, derviş kıyafetli bir baytar ve yirmi yedi yaşlarında beyaz, dolgun ve çekici bir hanım vardı.

Zina:

- Yevgeniya Artyomovna!, deyip bayanın boynuna sarıldı. Sonra baytara elini uzattı ve bunun mukabilinde baytar onun elini öptü.

- Efendiler, tanışın!, diye Zagorin'in sesi geldi. Misafirler, ev halkı ile tanışarak tokalaştılar.

Tavandan asılan gaz lambasının loş ışığı can sıkıyordu. Zina bunu hissedip aynı zamanda dostluktan kaynaklanan yakın ilgiden de istifade ederek:

- Efendiler, bu nasıl lamba? Hiç utanmıyor musunuz?, dedi.

Zagorin birini çağırıp başka bir lamba istedi. Zina bununla da kalmadı. Masanın üzerine beyaz bir sofra serdi, mumlar bulup masanın baş ve ayak taraflarına koydu. Getirilen lambayı da bir taraftan astı. Oda başka bir şekle büründü. Sonra gür bıyıklı baytar, eşine seslendi:

- Jenya, yemek hazırla! Yevgeniya Artyomovna kapıyı açıp mutfığa girdi. Gür bıyıklı baytar, misafirlerini eğlendirmek için sessizliği bozdu:

-Neredeyse can sıkıntısından öleceğiz. Bir düşünün, aylardan beri buralardayız. Etrafımızda atlardan başka kimsemiz yok... Jenya'ya da mektup yazıp evden çağırdım. Sıkılıyorruz, kafamızı dağıtamıyoruz. Bereket versin, eczanelerimizde ispirto bol. Bu can sıkıntımızı biraz hafifletiyor.

Bu esnada Jenya içeri girdi.

Zina:

- Siz içiyorsunuz da Jenya bununla tatmin oluyor mu?, dedi.

- Onu da tatmin etmenin bir yolu var, diye baytar ima ile söyledi.

Eşi, laubali bir eda ile:

- Saçmalama!, dedi ve kaşlarını oynattı.

Zagorin, bir kadına nerede laf dokundurması gerektiğini iyi biliyordu ve bunu da gayet doğal görüyordu. Jenya'nın özgürlüğünü kısıtlamadığı için biraz da övünüyordu doğrusu.

Jenya, Zina'nın kulağına bir şeyler fısıldadı ve Zina ayağa kalktı. Birlikte sofrayı kurmaya başladılar; tabakları dizdiler, çatal bıçak koydular. Tabaklar yetmediğinden iki kişiye bir tabak düştü.

Biraz sonra Zagorin kızarmış bir halde mutfaktan çıktı. Köşeye doğru yönelip bir şişe rakı alarak masaya koydu.

- Jenya, bak yine bardakları getirmeyi unuttuk, dedi.

Hemen kalkıp Jenya'ya yardım etmek için sağı solu aradı ancak bardakları bulamadı ve Jenya yardımına geldi. Birlikte bir büyük bardak, iki normal bardak ve bir de kepçe tarzı bir şey bulup getirdiler.

Zina, yine gülerek:

- Efendiler, bardak eksikimiz var!, dedi.

Jenya:

- Benim kocam içki içmiyor, dedi.

Gür bıyıklı baytar:

Ben senden vazgeçerim de rakıdan asla vazgeçmem, dedi.

Zina, hayretle:

- Ben, Jenya'nın yerinde olsaydım bu sözlerden incinirdim, dedi.

- Aklıma bile gelmedi, diye Jenya omuzlarını silkti.

Mutfağın kapısı açıldı ve içeriye yanık kokulu biri girdi. Elinde getirdiği tavayı masanın üzerine koydu ve kolu ile alnının terini silerek dönüp gitti.

- Bağışlayın, efendiler! Bizim buralarda taze et bulamazsınız. Domuz pastırmasından başka bir şeyimiz yok.

- Güzel, güzel!, diye misafirler memnuniyetlerini bildirdiler. Zagorin, bardaklara rakı doldurdu. Gür bıyıklı baytara da kepçeyi verdiler. Bardağın yetmediğini gören Zagorin, birisini çağırıp büyük bardak istedi. Bardağı alır almaz misafirlerin şerefine kadeh kaldırdı. Zina, dostluktan kaynaklanan samimiyetten istifade ederek Rüstembey'in bardağını kaldırıp bir yudum aldı ve yerine koyarak:

- Şerefe, Rüstembey!, dedi.

- Şerefe!, diye seslendiler.

Boris'in sesi biraz kısık çıktı. Zina'nın bu hareketini kıskandığı belliydi. Zina, bunu hisseder hissetmez derin bir zevk aldı. Zina, zaten aşk denizinin sakın hallerinden hoşlanmazdı, onun haz aldığı aşkın, fırtınalı olduğu haldi. Bundan dolayı, arada Boris'in ona karşı beslediği hisleri denemek için onu kıskandırmaya çalışırdı. Rüstembey'in gelmesi onun için güzel bir fırsat olmuştu.

İkinci bardağı gür bıyıklı baytar kaldırdı:

- Efendiler! Ben, kadınlara o kadar da düşkün birisi değilim fakat...

Burada Zina, onun sözlerini keserek:

- İnanan taş dönsün!, dedi.

Baytar "siz öyle zannedin" diye Zina'ya cevap verip sözlerine devam etti:

- Yine de kadınların şerefine içmeyi seviyorum. Yaşasın meclisimize güller saçan kadınlar!

Kirli baytarın şairane sözleri herkesi memnun etti. Envai çeşit ve kendine has kadehler kalktı ve rakı boğazlarını tırmalayarak akıp gitti.

Zina, Boris'in sakın ve lakayt olduğunu görerek yine kıskandırma işlemlerine başladı. Yüzünü Rüstembey'in yüzüne yakınlaştırarak fısıltıyla:

- Yanınızda oturduğum için memnun musunuz?, dedi.

Rüstembey, gülümsedi ve rakının etkisinden uyuşmuş dudaklarını çocuk gibi büzdü:

- Tabii, tabii, diyerek birkaç defa yüksek sesle yineledi.

Sonunda rakıyı bitirdiler. İspirto beyinlerini uyuşturmuştu. Gür bıyıklı baytar arada bir: - Acı!, diye bağıyor ve herkes yanındaki kadına sarılıyordu. Tuhaf olan şu ki kendisi Zagorin'le Rüstembey'in arasında oturduğu için sarılmaktan mahrum kalmıştı. Jenya'nın Zagorin ve genç baytarla sarıldığını görünce ensesini kaşıyarak:

- Efendiler, bu nasıl iş!, diye gözlerini yumup yüzünü ekşitti.

Boris, Zina'nın kızarmış yanaklarını görerek bardağındaki rakının son damlasını da içerek masadan kalktı. Sarsıntılı adımlarla pencereye yaklaştı ve duvardan asılan gitarı alıp göğsüne bastı. Titrek parmakları ile gergin tellere dokunarak yanık bir şarkı söyledi. Meclistekilerin neşeleri bir kat daha arttı. Gür bıyıklı baytarın teklifinden sonra rakının sonu kadehlere dolduruldu:

- İlaveten Boris'in sağlığına!, dedi ve mest dudaklardan kopan gürültü odayı titretti. İçlerinden biri:

- Hava almaya çıkalım, dedi.

- Çıkalım! Çıkalım!, diye sesler bir birine karıştı.

Aniden Zagorin gitarı kapıp vals çalarak kendi ekseninde döndü. O anda erkekler kadınları sırtlarından kucaklayarak odada dans etmeye başladılar. Boris, Zina ile oynuyordu. Zina, oyunu yarıda bırakıp Rüstembey'e yöneldi:

- Bir tur da beraber oynayalım, diye koluna girdi. Rüstembey çekinerek:

- Hayatımda hiç dans etmedim, dedi.

-İlki bu olsun!, diye gerdanını eğerek cazibeli bir hal aldı. Siması hem yalvartıyor, hem de hayran ediyordu. Rüstembey üzgün bir halde:

- Oynamayı hiç bilmiyorum, doğru söylüyorum, dedi.

- Teklifime "hayır" mı diyorsunuz yoksa?, diye Zina dilini ısırды. Rüstembey, Zina'ya teslim olmuş bir halde onun belini tuttu. Vücudunun lütufkâr hararetinden tekrar mest olarak dans başladı.

Boris, valstan sonra, padespan²⁷ çaldı. Zagorin'le genç baytar, bayanları dansa davet ettiler. Zina ile Zagorin oyunları ile herkesi büyülediler. Nihayet, eğlence alkışlarla sona erdi.

Çevredeki karın sönük beyazlığının dışında herhangi bir güzellik belirtisi görünmüyordu. Derin bir sessizlik dünyanın ilk çağlarını andırıyor ve ruha dehşetler saçıyordu. Kapının takırtı ile açılması buzlu havada titrek yankılar doğurdu. Zina'nın çingirak gibi çınlayan sesi karlı havayı uykudan kaldırır gibi oldu. Bunu müteakip sarhoş kahkahalar, yarım ifadeler birbirine karışarak hayalperest karanlığın sessizliğine tekrar tekrar darbe indiriyordu.

Zina, Rüstembey'in koluna girerek adımlarını hızlı bir şekilde atıyordu. Genç baytarla Zagorin Jenya'nın koluna girmişlerdi. Gür bıyıklı baytarla Boris ise arkalarından geliyordu.

²⁷ Bir tür dans çeşididir.

Bunlar karakter olarak nerdeyse birbirinin zıtlıydılar. Gür bıyıklı baytar, neşe dolu bir adamdı. Laubali şakalar yapıyor, konuşuyor ve eşinin eğlenmesinden oldukça memnun görünüyordu. Boris ise ızdırap içinde çırpınıyordu. Zina'nın işveli hali, herkesin ilgisini çeken kahkahaları, ihtiraslı dişil edası Boris'e dokunuyor, ruhunda yaralar açıyordu. Kıskançlık ateşi ile yanan gözleri Zina ile Rüstembey'i takip ediyor ve onları birbirinden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Gitgide karların arasında tek vücut olan bu iki genç gözden kayboldu ve bu durum Boris'i sanki uçuruma doğru sürükledi. Bunun üzerine bir de uzaklardan kopan Zina'nın kahkahası Boris'i yıldırım gibi çarptı. Önce öfkeyle kabardı, sanki haşın bir erkek benliği uyandı. Lakin ardından tam tersi bir dalga gelerek onun derin ateşini söndürdü. Hüzün ve lakaytlık hissi vücudunu sardı. Göğsünden bahtsızlığını andıran kederli bir ses koptu. Yanık şarkısı etrafın sessiz sakin dertlerine yeni dertler ekledi. Ondan biraz uzakta Rüstembey'e sarılan Zina, hiç kocasının sesinden şimdiye kadar duymadığı hazlar duymağa başladı ve sonra tuhaf bir hale düşüp Boris'e yakın olmak istedi. Hemen, Rüstembey'den ayrılp gözleri ile gerileri seyretmeye başladı. Rüstembey ona yakınlaşarak onu kucaklamak istediye de Zina onu yavaşça iterek geri çekildi ve uzaktan duyulan sesi dinlemeye başladı. Yine Rüstembey, onun elinden yapışıp götürmek istedi. Zina ise onu reddedip:

- Onlardan uzaklaşıyoruz, bu iyi olmaz, dedi. ve hızlı bir şekilde geri dönmeye çalıştı. Bunların geri dönmelerini duyan Zagorin:

- Her halde bıktınız, diye onları karşıladı.

Zina, pişman sesiyle:

- Hayır!, deyip sustu.

Jenya, onun hüznü olduğunu hissetti ve Zina'yı kucaklayarak bir kenara çekip:

- Aman Zina! Bu genç baytar ne çekici bir çocuk!, diye fısıldadı ve ihtirasından Zina'yı kucaklayıp onu dişledi.

- Sen delirmişsin!, diyen Zina hafifçe gülümsedi ve:

- Boris'i bekleyelim öyle gidelim, dedi.

Boris ile gür bıyıklı baytar yavaşça ilerliyorlardı. Boris, Zina'yı Jenya ile kol kola görünce ızdıraplı kalbine sanki su serpildi. Sesindeki titreyiş bir anda yok oldu ve kıskançlık hissi azaldı. Bu birkaç dakika içinde çektiği elemeler ona gülünç görünmeğe başladı. Yakınlaşıp Zina'nın koluna girdi ve çocuk saflığı ile okşamaya başladı.

Sabahleyin geç uyandılar. Misafirlerin o gün şehre döneceklerini ev sahipleri biliyorlardı. Zina ısrarcı bir şekilde:

- Bugün de kalın! - demesine rağmen, Rüstembey:

- Hayır, gitmeliyiz!, dedi ve Pleşşuk'a hazırlanmasını emretti.

Bir bardak çay içip arabaya bindiler. Planlarına göre Boris, Yazlaves manastırını onlara gösterecekti. Boris de ön tarafa oturdu ve yola koyuldular.

Dışarıda lapa lapa kar yağıyordu. Dün akşamki eğlenceden sonra herkeste bir sessizlik hâkim idi. Kimse konuşmak istemiyor, herkes sadece etrafı seyretmek istiyordu. Bu vaziyette manastırın kapısının önünde durdular. Boris, önce arabadan inip kapıyı çaldı ve sonra içeri girip izin almaya çalıştı. Çok geçmeden geri geldi:

- Buyurun gidelim!, dedi.

Taş döşenmiş yoldan geçip küçük bir odaya girdiler. Burada bunları kırk dört kırk beş yaşlarında ve ruhban kıyafetli bir kadın karşıladı. Buranın sorumlusuydu. Ziyaretçileri Polonyalıları mahsus şirin ve nazik bir dille karşılayıp yol gösterdi. Güzel koridorlardan geçip mermer melek heykelleriyle süslenmiş merdivenlerden yukarıya doğru çıktılar ve balkondan kiliseyi seyrettiler. Her yer boştu. Zamanında asil ailelerin kızları burada eğitim görüyorlarmış. Savaş yüzünden herkes Avusturya'nın içlerine doğru çekilmişti. Sorumlu kadınla birkaç görevliden başka kimse kalmamıştı. Bunlar da manastırın bekçiliğini bir vazife bilerek savaştan doğan tüm zulüm ve vahşete karşı yıllardan beri fedakârlık gösterebilmişlerdi. Müdüre Hanım, buradan geçen Rus askerler tarafından defalarca hakarete uğramış, işkence ve türlü azaplar görmüştü. Manastırın gümüş kapları, tarla ve bostanların tohumlukları bile çalınmıştı.

Doğal olarak kadın, Rusların galip gelmesini açıktan açığa istemediğini söylüyordu. İmkânı olsaydı manastırın kapısından içeri bile sokmazdı. Bundan dolayı savaş zorbalıkları kadının millî ve dinî haysiyetini zedelemiş ve buna boyun eğmeye mecbur etmişti...

Ziyaretçiler, geniş odalarda yerleşen kütüphaneye geldiler. Binlerce ciltli kitap telkâri çerçeveler arkasında dolaplara dizilmişti. Daha sonra karlı bahçeye inip sessiz mezarlığı, harabe bostanları, çiçekliği, narenciye ağaçlarını, ahırını birkaç kez gezdiler. Bir zamanlar parlak bir kültürün mahsulü olan bu yapının nasıl bir harabeye döndüğünün şahidi oldular. Nedense manastırın bu kederli manzarası herkesten fazla Rüstembey'e tesir etti. Polonyalıların çektiği sıkıntıların acısını mahkûm millet sıfatıyla daha yakından, daha samimî bir şekilde hissetti. Çoktan beri uyumuş millî hissi, galeyana geldi. Halini kimseye bildirmeden manastırı aceleci bir şekilde terk etti. Derin bir sükût içinde arabaya oturdu ve gam mührü ile mühürlenmiş dudakları şehre varıncaya kadar bir defa olsun kımıldamadı.

21

Rüstembey, arabadan inip idareye geldi ve henüz paltosunu çıkarmış ellerini yıkıyordu ki aniden Vanya sevinçle ona yaklaştı:

- Rüstembey, yeni haberi duydunuz mu?, dedi.

- Hayır, diyen Rüstembey asma musluğun altından başını kaldırdı ve yüzünün suyu akarken Vanya'yı merakla süzdü:

- Rasputin'i öldürmüşler.

- Kim?, diye Rüstembey sordu.

- Belli değil.

Rüstembey, yüzünü acele bir şekilde yıkadı, meselenin ayrıntılarını öğrenip odasına çekildi. İki iş arkadaşı Rasputin hakkında uzun bir konuşma yaptı. Rasputin'in cahil bir "mujik" olması, Sibiry'a'dan Petersburg'a gelip saray toplantılarında büyük bir mevki kazanması gerçekten de hayret vericiydi. Vanya, gazetelerin köşelerini dolduran bu hadisenin bir bölümünü Rüstembey'e anlattı ve sonra bu konu etrafında konuşmaya başladılar.

- Rüstembey, bütün saray bu adamın elinde oyuncakmış. Çariçe'nin vasıtasıyla Çar'a bile nüfuz ediyormuş. Hayret edilecek şey değil mi? Bir düşünün, Rasputin istediği adamları vezir tayin ediyor, istemediklerini ise azlettiriyor... Bunun yanı sıra yüksek

zadegân güzelleri ile yaşıyor. Tüm saray buna tapıyor, bunu mukaddes "Starets"²⁸ sanıyor...

Rüstembey, her zaman Vanya ile ihtiyatlı konuşuyorsa da bu sefer kendini tutamadı:

- Azizim, burada şaşılacak ne var ki? Rusya, "Umulmaz olaylar ülkesi" adı ile bilinmektedir. Burada her şey bir birinin içine geçmiş şekilde karmakarışıktır. Bir avuç aristokrat medeniyeti yüz milyonluk "mujik" vahşetine, Hıristiyanlığın bozulmuş zihniyetine, Slav Tatar'a, Tatar Slav'a, Asyalı Avrupalıya, Avrupalı Asyalıya karışıp bulanık bir yerde vücuda gelmiştir. Avrupa kıtasının büyük bir bölümünün üzerinde yaşadığı halde gelenek görenek, tarih, yönetim açısından hiç de Avrupa memleketlerine benzemez. Asya'nın büyük bir parçasına hâkim olduğu halde Rusya'yı "Asyalı" diye telakki etmek de mümkün değildir... Kısacası, bu ülke belli bir çehre ve aydın bir karaktere sahip değildir. Böyle bir ülkeden Rasputin'in çıkması doğal değil mi?

Vanya, bu sözlerin doğruluğunu kabul etse de yine Rüstembey'e itiraz etmeden duramadı:

- Rüstembey, mesele ülkenin ruh halinde değil, bunlar hep Almanların oyunlarıdır. Çariçe Alman olduğu için Almanya adına çalışıyor. Rasputin de bunların adamıdır. Rasputin, Almanya ile çalışmaktan yanaydı. Sanki bunların hepsi Rasputin'in kendi fikirleri mi?

Rüstembey sustu ve münakaşadan kurtulmak için:

- Başkent gazeteleri nerede, okumak istiyorum, dedi.

Vanya, Rüstembey'e bir yığın gazete verdi. Rüstembey, yatağına uzanarak:

- Vanya, idaremizden ne haberler var?, diye sordu. Vanya, biraz kinli bir tavırla:

- Bir şey yok, dedi. Sadece ikinci bölükten gelmişlerdi, ben de kürk ve ayakkabı verip gönderdim. Yarın da para için gelecekler, çek veriniz gelip alsınlar.

- Bankada ne kadar paramız var?

- Siz daha iyi biliyorsunuzdur, benim bildiğim kadarıyla sekiz bin.

- Tamam, deyip gazeteleri okumaya başladı.

Şimdiye kadar Rasputin hakkında yazmaya cüret edemeyen medya, "starets"in ölümünden sonra "faziletlerine" geniş bir köşe ayırmışlardı. Rüstembey, bunları büyük merakla okumaya başladı. Medyanın üslubu tamamıyla saray ve hükümete karşı cephe almış, yüksek makamlardaki memurların suiistimalleri, ihanetleri, ihmalkârlıkları, açıktan açığa yazılmağa başlamıştı. Diğer taraftan memleketin geçirdiği iktisadî buhran, açlık, sefalet vb. şeyler hiç çekinmeden tasvir ediliyordu. Artık dış siyaset, savaş gibi büyük bir hadiseler ikinci, belki de üçüncü sayfaya atılarak sürekli iç sıkıntılardan bahsedilmekteydi.

Rüstembey, çalıştığı işyerinden başka toplumsal işlerle de meşguldü. Zemstvo işçilerinin kalması için üç yurt ayarlamıştı. Bunlardan birisi kadınlar içindi. Yolculuk sırasında geceleme isteyen veya şehirde hizmet yapan hemşireler bu yurttaki kalıyorlardı.

²⁸ Özellikle büyük otoriteye sahip insanlar veya dini figürler için kullanılır.

Rüstembey, öğlen yemeğinden sonra yurtları dolaşp kadınlara mahsus yurdun önünde durdu. Yakın arkadaşlarından Tatyana ve Volodya onu çay içmeye davet ettiler. Tatyana'nın eşi Volodya Rüstembey'in üniversiteden arkadaşıydı. İmtihanlara çoğu zaman birlikte çalışmışlardı. Bir ara Rüstembey, Volodya'yı kaybetmiş sonra tesadüfen Galiçya'da bulmuştu. Daha sonra Volodya askerliğe alınarak cepheye gönderilmişti. Genç kadın Tatyana'yı da Zemstvo Birliği'ne hemşire olarak yerleştirmişti.

Rüstembey'i yemek odasında kabul ettiler. Hizmetçi kız semaver getirdi. Oda hem sıcak hem de aydınlıktı. Cephe gibi bir yerde herkese nasip olmayan bu görüşmeye bir de tatlı bir sohbet eklendi.

Rüstembey:

- Volodya, nasıl oldu da gelebildin?, diye sordu.
- Bahane ile bir günlüğüne kaçıp geldim. Sabah erkenden geri dönüyorum.
- Cephede durum nasıl?

Volodya ellerini çırparak:

-Hezimet, tam bir hezimet! Asker yorulmuş artık, sulh istiyor. Başarısızlık herkesin ruh halini bozmuş, "bizi baştakiler satıyorlar", diye genel bir fikir birliği oluştu.

- Başkumandanlığın ordu subayı Myasoyedov'un işleri bunun göstergesi değil mi?
- Tabii! Her yer Alman casusu ile dolu. Hangi adımı atsak düşman bunu önceden biliyor. Bunun yanı sıra silahımız da yetmiyor. Nizam yok intizam yok. İç karışıklık da herkesçe malum...

- Tamam, diyen Rüstembey Volodya'nın sözlerini kesti. - Peki, bu işin sonu nasıl olacak?

- Sonu mu? Hiç. Almanlarla barış imzalamaktan başka çaresi yok.
- Bu mümkün mü? Herkes "kesin zafere kadar savaş" diye bağırıyor. "Sadakat"ten bahsediyorlar. Müttefiklerimize söz verdik ve bunun şakası yok!

Rüstembey, son sözleri alaycı bir tavırla söyledi ve bu Volodya'nın da alay etmesine sebep oldu.

- "Son Rus askerine kadar savaş" cümlesi daha uygun geliyor sanki. Müttefikler bunu istiyorlar. Biz doğu cephesinde kana bulandığımız halde İngilizler bir adım bile ileri gitmeyip kendi kuvvetlerini saklıyorlar. Takip ettikleri politika belli değildir. Rüstembey, alaylı tebessümle:

- Belli değil mi? İngiltere savunma bakanının söylediklerini hatırlamıyor musun?
- Hayır! Bizim cephede gazete falan gördüğümüz yok ki!
- "Harbin kaderini son bir milyon İngiliz askeri tayin edecek" demişti.
- O zaman mesele aşikârdır. Tüm devletler güç kaybettikten sonra İngiltere sağlam kuvvetlerle meydana çıkıp galip gelecek ve barış şartlarını dikte edecek... İnsan böyle "dostlar" gördüğünde her şeyden iğrenmeğe başlıyor... Bıktım, iğrendim, başka mevzuya geçelim.

- Tabii, tabii, diye Tatyana kocasının teklifini tasvip etti.

Tatyana çay doldurdu ve ardından sofraya tatlıları koydu.

- Buyurun!, dedi ve mensup olduğu aristokrasinin edasınca ifadesinde "ğ" sesini işittirerek söze başladı:

- İçin! Sinirlerinizi yatıştırın, zaten bu ahmak savaştan bir şey çıkmaz.

Rüstembey, Tatyana'ya dönüp:

- İşleriniz nasıl?, diye sordu.

- Ne işi? Hamam müdürüyüm. Bayanların duş almasına nezaret ediyorum, dedi ve kakhaha ile güldü. Volodya da gülümsedi:

- Tuhafsın!, diye eşinin yanağını okşadı.

- Biliyor musun Volodya, Rüstembey bize gelmeye korkuyordu.

- Neden?

- Namusuna tecavüz edilmesinden çekiniyordu...

Volodya karısının açık sözlülüğü ve tuhaflığını Rüstembey'e açıklamak istedi:

- Rüstembey, Tatyana biraz tuhaftır... Bunun sözlerine ehemmiyet verme, dedi.

Lakin konuşmaya hevesli olan Tatyana şakasına yine devam etti:

- Bir akşam burada bir bayan vardı. Acayip bir kadındı. Bildiğim kadarıyla terziydi; "vatan hissi" galeyana gelmiş de cepheye doğru yol almış, ha... ha... ha... Kısacası Rüstembey'i avlamak istiyordu. Lakin beceremedi...

Tatyana hırıltılı gülüşü ile sözlerine son verdi. Hoş edalı ifadesi, cazibeli alaycılığı Rüstembey ve Volodya'yı da güldürdü.

- Sonra, diye sözlerine devam etti:

- Bu akşam itiraf akşamıdır. Volodya'yı her şeyden haberdar etmeliyim; Volodya, Rüstembey dediklerini gereğince yerine yetiriyor. Sen bir zamanlar beni "yabancı erkeklerden" korusun diye ona emanet etmiştin. O, Sanki bir harem ağası kadar vazifesini güzelce yerine yetirdi. Ancak...

Volodya gülümseyerek onun sözlerini kesti:

- Yeter artık! Saçmalama! Belki, Rüstem senin açık sözlülüğünü henüz bilmiyordur...

- Öyledir, öyledir!.. Fakat sözümü yarıda bıraktın, ancak... Bir akşam bizim genç bir muhasebeci arkadaş vardı. Bize geldi ve ben onunla şehri gezmeye çıktım...

Volodya ciddî bir sesle:

- Tatyana, çok konuştun yeter artık?, diye söylendi.

- Ne yapayım? Bu hamam işi beni baya sıkmış. Eğlenmek doğal bir ihtiyaç değil mi?

Volodya, Tatyana'ya karşı büyük hisler beslediği için onun samimi hareketinde bir kötülük hissetmedi, bilakis hoşlandı onda karısına karşı tuhaf ihtiras alevleri ateşlenmeye başladı.

Sabah erkenden Vanya Rüstembey'i sevinçle uykudan uyandırdı:

-Yeni haberler var! Petrograt'ta (Petersburg) isyan olmuş, hükümeti düşürmüşle, dedi.

Rüstembey, yatağından yıldırım gibi kalktı. Aceleyle elini yüzünü yıkayıp çay bile içmeden Zemstvo Baş İdaresi'ne koştu. Birçok işçi idarede toplanmıştı. Herkes bir ferahlamış bir halde birbirlerini tebrik ediyordu. Alınan resmî telgrafta Lvov'un rehberliği

altında yeni bir kabine teşkil edildiği bildirildi. Başka malumat olmadığı için herkes farklı bir fikir yürütüyordu.

İstatistikçi Kuhman:

- Şimdi uyuma zamanı değil, hemen teşkilatçılığa başlanılmalıdır. Geniş ölçüde toplantılar yapıp meclis kurmak lazım. Birinci işimiz; toplumsal teşkilatlar, Kızıl Haç, şehir ve Zemstvo Birlikleri'ni bir merkeze bağlamak olacak. Ardından yaptığımız toplantılarla Petrograt olaylarını etraflıca müzakere etmeliyiz.

Vanya, gösteriler yapılmasını önerip:

- Sabah erkenden, kızıl bayraklarla sokaklara çıkmalıyız, dedi.

Bu fikri oradakilerin hepsi onayladı. Lakin belirli bir hareket çizgisi için Petrograt olaylarının detayları gerekiyordu. Devlet Duması'nın talimatı bekleniyordu. Duma, liberal fikirler taşıyanlar için bir itibar kaynağıydı ve onun her bir hareketi ruhlarda galeyan eden protestoların tercümanıydı.

Lvov, "Genel Rusya Zemstvo Birliği" reisi olduğu için onun kabine oluşturması tüm Zemstvo üyelerine büyük umutlar veriyordu.

- Yarım saat sonra şehirdeki Zemstvo müvekkillerinin, şube müdürü sıfatı ile Petrograt'a davet edildiği haberi yayıldı. Bunun gibi sevindirici haberler üyeler arasında bir ferahlama hissi doğurdu. Bazıları bunu şahsî menfaatleri için bir kazanç kaynağı gibi telakki etti. Rüstembey'den gölgesiymişçesine uzaklaşmayan muhasebeci imkân bularak itaatkâr bir tebessümle ona:

- Rüstembey, müvekkilimiz makam olarak yükseldi, sizin de yukarılara kadar gideceğinizden şüphe edilmiyor. Bu arada bizi de unutmazsınız artık! Faaliyetlerimi ve sadakatimi biliyorsunuz!

Rüstembey gülümsedi, bir şey demeyip bir iki defa başını sallamakla yetindi.

25

Rüstembey, baş idareden çıkıp eve dönerken hayalleri pembe bulutlar üstünde uçmaktaydı. Artık kendisini en mutlu ve bahtiyar insanlardan sayıyordu. Ondaki ruh yüksekliği, metanet, mutluluk hislerinin haddi hududu yoktu. Kendi kendine:

- Devrim ne büyük bir feyiz kaynağıdır, deyip gülümsüyordu. Büyük değişiklikler olacak, Ruslaştırma, Provoslavlaştırma ebediyen olarak tarih olacak. Artık hâkim ve mahkûm millet yok... Eşitlik, tam bir eşitlik, halklar arasındaki zıddiyeti kaldıracak ve kardeşlik güneşi yenedünyayı aydınlatacaktır. Artık her bir halk, kendi kaderini kendi çizecek, diyerek neşeleniyordu.

Rüstembey, Rusya'da yaşayan kırk milyon Türk-Tatar halklarını gözlerinin önüne getirdi. Bunlar üç yüz seneden beri Çar Hükûmranlığında olmanın zulmünü görmüş; Kazan, Kırım, Astragan ve Sibiryâ Hanlıkları dağıtılmış, Orta Asya bağımsızlığı nerdeyse mahvolmuştur. Aynı zamanda Dağıstan ve Azerbaycan, özgürlüklerinden vazgeçmeye mecbur olmuşlar. Rus muhacirleri Çar Hâkimiyeti sayesinde sel gibi akarak Türk-Tatar halklarını ezip birbirinden ayırmışlardı. Bir kısmı göçmeyi mahkûmiyete tercih etmiş, diğer kısmı asimile olmuşlardı.

Rüstembey aniden durdu, kara kanatlı, haşin bir kâbusun tırnağından kurtulmuş birisi gibi nefes alarak yoluna devam etti...

...1905 Devrimi, bize millî matbuat, ana dili, kısmen de olsa millî okul bahşetti. Devrim sedası asırlardan beri cehalette boğulan halkları eğitim ve medeniyet yoluna sevk etti. Bu devrim, millî mukadderat amacı taşımalı, artık merkezî idare yok olup federatif yönetim şekline geçilmeli...

Rüstembey, uzun bir iç muhasebesi yapıp karşı tarafa nefretler yağdırmaya başladı. Artık cephe işleri onun ilgisini çekmiyordu. Millî bir manevra alanı arıyor, kendi halkına karışmak onun dert ve neşesine ortak olmak istiyordu...

26

İdarenin elemanlarının bir kısmı başkanlarının evinde öğlen yemeği yiyorlardı. Rüstembey de oradaydı. Bugün yeni haberler duymuştu. Birkaç gün önce Duma'yı lağveden Çar Nikolay, tahttan indirilmişti. Tahtı kardeşi Mihail'e bırakmışsa da o da hâkimiyetten vazgeçmişti, daha doğrusu buna mecbur edilmişti. Memleketin tek sahibi Devlet Duması'nın İcra Komitesi idi. Bunun yanı sıra "Askeri Vekiller Şurası" kurulmuştu. Yemekte hep bu tür meseleler hakkında konuşuluyor, çeşitli fikirler yürütülüyordu. Rusya'da cumhuriyet idaresi olacağına inanlarla beraber Rusya'yı monarşisiz tasavvur etmeyenler de vardı.

Öğlen yemeğinden sonra teşkilat üyeleri dağılmaya başladı. Tatyana yerinden kalkıp Rüstembey'in yanına geldi ve laubali bir eda ile elini uzatıp saçını çekti. Rüstembey, hayret içinde kızarmış gibi olsa da Tatyana'ın tuhaf birisi olduğunu hatırlayıp ona darılmadı. Tatyana gülerek:

- Hadi dostum, kalk, gidelim!, dedi.

Rüstembey kalktı ve birlikte yürümeye başladılar. Sokağın ortasında Rüstembey'in koluna girdi. Hava da güzeldi. Eriyen kar sel olup şırıltı ile sokağa akıyordu. Devrim neşesi ile beraber bahar havası da insanın ruhunda bin bir his uyandırıyor. Rüstembey, ilk defa hararetini hissettiği Tatyana'yı erkeklere mahsus bir gözle süzdü. Beyaz çehresine sanki kan serpilmişti, gerdanından doğup yanaklarına doğru budaklanan ince mavi damarları zarafet saçıyordu. Kestane renkli gözlerinde parlak bahar neşeleri oynuyor, insanı mest ediyordu. Zarif ve beyaz gömleğinin yakalığı titrerken insanın ihtirasını ateşliyordu.

Aniden Rüstembey'de canlanan ihtirasın karşısına başka hisler doğdu. Hayvanî duyguları yavaşça gerileyerek kayboldu. Rüstembey, Tatyana'nın arkadaşının eşi olduğunu hatırlayarak onunla temiz bir niyetle konuşmağa başladı:

- Nereye gitmek niyetindesiniz?, diye sordu.

- Doktora gitmem lazım.

- Hasta mısınız?

-Parmaklarımın arsında siğile benzer şeyler çıkmaya başlamış, bunu doktora göstermem lazım.

Rüstembey bir şey demeden Tatyana'nın elini avucuna alıp baktı. Hastaneye doğru gittiler. Yolda gösteri yapanlara rast geldiler. Bir bölük asker, önlerinde kıvılcık bayraklı subaylar ve sloganlarla yürüyorlardı. Hepsinin göğsünde kırmızı bant vardı. Arada "Yaşasın hürriyet" diye bağırıyorlardı. Bunları alaylı bir tavırla izleyen Tatyana:

- Ahmaklar!, diye bağırırdı.

Rüstembey, hayretle:

- Tatyana, sizden böyle bir hareket beklemezdim, dedi.

Tatyana gülerek:

- "Mujik" hürriyetin anlamını biliyor mu sanıyorsunuz? Bunlar koyun gibidirler.

Yakıp yıkmaktan başka bir işe yaramazlar.

- Bu dediğin zadegân zihniyetidir.

- Ne olursa olsun "mujik"i ben iyi tanırım. 1905 de neler yapmadı ki!?

- Hakları yok muydu?

- Hayır, yoktu! Zenginler olmasa, bu kirli ve tembel "mujik"ler açlıktan ölür!

- Tatyana! Bu fikirlerinizle beni ikna edemezsiniz. "mujik" daima istismar edilmiş ve hâlâ da edilmektedir. Buna artık bir son verilmeli. İstismar devri artık bitmiştir ve çağımızda buna yer yoktur.

- O zaman Siz Kızılardanmışsınız!, diye Tatyana gülümsedi ve Rüstembey'in kolunu sıktı.

27

Hastane, Polonya zadegânlarından birinin köşkünde yer alıyordu. Büyük ve geniş giriş kapısından içeri girip çiçeklerle dolu bahçe ile saray görünümlü hastaneye doğru ilerlediler. Bahçede selvi ağaçlar arasında dikili mermer vazolar ve heykeller vardı. Zamanında buraların cazibeli bir manzarası olduğu her yerinden belli oluyordu. Savaş belasını buraları da viran bırakmıştı. Ağaçların çoğu kurumuş, çiçekler solmuş, bahçeler bozulmuş, her yeri yabanî bitkiler sarmıştı. Bu perişan güzellik Tatyana'ya da tesir etmemiş değildi. Rüstembey'e özenerek mest olmuş gözlerle onu süzdü:

- Biliyor musunuz, dedi, böyle manzaralar bende hasret duyguları uyandırıyor. Bana öyle geliyor ki bu sarayı aşk yaratmış. Savaş, bu aşkı söndürmüş, saray da onunla beraber sönüp gitmiş. Sanki bu saraydan bir aşk kokusu geliyor...

Tatyana sözlerini hayalperest bir hüznle bitirip Rüstembey'in yüzüne baktığında gözlerinde bir aşk hasretinin parladığını gördü. İki üç basamak çıkıp geniş bir terastan koridora girdiler. Koridoru dolaşıp doktorun odasını buldular. İçeri girer girmez Rüstembey bir ah çekti - eski dostuna rast gelmişti:

- O, Bolislav Vasilyeviç!, diye elini uzattı. - Bu ne güzel tesadüf! En son beş yıl önce görüşmüştük.

- Doğrudur, dostum! Burada görüşeceğimizi hiç tahmin etmezdim, diyen doktor onun elini sıktı.

Rüstembey, Tatyana'yı takdim etti. Daha sonra sandalyelere oturdular. Uzunca konuşacak zamanları yoktu. Doktor Rüstembey'den gelmesinin sebebinin sorduğunda o da Tatyana'nın ellerini göstererek meseleyi anlattı. Doktor bakıp gülümsedi:

- Kocanız, nerde?, diye sordu ve iri bıyığının bir ucu yukarıya doğru kalktı.

Tatyana kızarak cephede, dedi.

-Yanınızda olmalıdır... Histeri hastalığınız var!

Tatyana sıkıntılı bir halde ayağa kalktı ve odayı terk etti. Tatyana yol boyunca Rüstembey'i serzenişli sözlerle yaralamaya çalıştı.

Rüstembey sabah erkenden pencerenin önünde durup kaç günden beri sokaklarda devam eden asker gösterilerini seyrediyordu. Şehrin sadece bir sokağı vardı ki o da Rüstembey'in evinin önünden geçiyordu. Askerlerin gösterisi, bu sokağı günde bilmem kaç defa aşağı inip yukarı çıkmaktan ibaretti.

Bir gün gösteri zamanı bir cenaze merasimiyle karşılaştılar. Sade bir tabutun arkasında bir uniat patriği ve birkaç köylü yürüyordu. Bu aslında askerlere de bir uğraş oldu. Tanımadıkları cenazeye mezarlığa kadar eşlik ettiler.

Askerlerin arada düzeni bozarak tüm gün sokakta dolaşmaları Rüstembey'e hiç de doğal gelmiyordu. Üzgün bir halde pencereden geri çekildi. Halka karşı beslediği inam sarsılmaya başladı, "belki de Tatyana haklıdır!", diye düşündü. Bir hayli düşündü. Halkın henüz yetişmediği gerçeği ile beraber Çar idaresini de onaylamadı.

Bu esnada kapı çalındı. "Gel!" der demez kapı açıldı ve Zagorin içeri girdi. Görüştiler. Rüstembey yer gösterdi, karşı karşıya oturdular. Zagorin kalbi kırılmış gibi görünüyordu. Konuşmaya meyli yoktu. Birbirlerine o kadar yabacı gözüküyorlardı ki başka siyasî fikirlere mensup olmaları açıkça belli oluyordu. Önceden de ordu rehberleri ile Zemstvo teşkilatı arasında büyük bir uçurum olduğunu herkes biliyordu. Devrim, bu işi bir kat daha derinleştirmişti. Zemstvoçular liberal fikirler taşıdıkları halde subaylar eski yönetimden yanaydılar.

- Birkaç dakika devam eden sessizliği Rüstembey bozdu:
- Hürriyet, aktarım noktalarına da mı yansıdı?, diye sordu.
- Zagorin alaycı bir tavırla:
- Hem yansıdı, hem de "semeresini" gördük. Teşekkür ediyorum.
- Neden?
- Nasıl yani, neden? Bir numaralı yasayı kaldırdıkları anda ordunun tüm düzeni bozuldu. Şimdi saldırı yapmağa halimiz bile yok!
- Anlamadım?

-Bunu yalnızca asker olanlar bilir. Sizler sivil insanlarsınız böyle şeyleri nerden anlayacaksınız ki! İtaat olmayan ordunun harp kabiliyeti ola bilir mi? Tabii ki de olmaz. Bir numaralı emir, subaylarla askerler arasında büyük bir zıtlık yarattı. Artık yönetmelik de eleştirmeye başlamışlar. Kışlada bir adam bulunmaz oldu. Herkes sokaklarda gösteri yapma derdinde... Hürriyeti anlıyorum, ama gerçek hürriyet bu mu?

Zagorin gümüş sigara kutusunu çıkarıp bir sigara yaktı ve efkârla içip dumanını burun deliklerinden bıraktı. Sinirden rengi atmıştı ve dişlerini bir birine sürterek yanak kaslarını titretti:

- İngiltere'de hürriyet yok mu? Orada hürriyetle beraber bir kral da var. Bizde ise hürriyeti çarlığın kaldırılmasında görüyorlar. Hâlbuki bizim ülke Çarsız yaşayamaz! "Mujik"i daima korku içinde tutmak gerekir. Yoksa ülkeyi harabeye çevirirler, dedi.

Rüstembey, onun sözlerini keserek itiraz etmek istedi lakin muvaffak olamadı. Zagorin:

- Beni fikirlerinizle tatmin edemezsiniz!, diyerek ona konuşmak imkânı vermedi. - Biz savaşı kaybettiğimiz zaman bedbaht Rusya'nın geleceğini de tehlikeye sevk edeceğiz!, deyip öfkeyle ayağa kalktı.

Rüstembey, onu öğlen yemeğine kadar tutmak istedi. Ancak Zagorin kabul etmedi ve gelme sebebini bile söylemeden çıkıp gitti.

29

Zemstvo Baş İdaresi toplantı için bir araya gelmişti. İşçilerden tutun yüksek makam sahiplerine kadar herkes buraya toplanmıştı. Çar zamanında toplantı yapmak yasaktı. Buradakiler bu akşamı, hürriyetin feyizlerinden addederek ayrı bir haz duyuyorlardı. Hürriyetin mahiyetini idrak edemeyenler de meraktan gelmişlerdi. Tatyana da buradaydı. Onun gelmesinin sebebi eğlenceydi. Daima büyük şehir hayatına alışmış, akşamlarını tiyatrodan, balolarda, tantanalı salonlarda geçiren genç bir bayan için can sıkıcı cephe gibi bir yerde, nadiren bulunan böyle bir akşam, onun için eğlence demekti.

Ön taraftan bir genç kalkıp toplantının mahiyetini açıkladı ve başkan seçilmesini önerdi.

Rüstembey söze girdi:

- Bizim üç adamdan ibaret müteşebbis ekibimiz var. Ekibin maksadı; Kızıl Haç, Şehirler Birliği ve Zemstvo Birliği gibi içtimaî teşkilatları birleştirmektir. Yetki sahibi bir kurul seçildikten sonra bizim ekibin vazifesi bitmiş olacak. Bugün Zemstvo için komite seçmelisiniz. Diğer içtimaî teşkilatlar da kendi komitelerini seçecek ve bundan sonra da bu komitelerin de bir tane merkezî komitesi olacaktır.

Rüstembey sözlerini bitirir bitirmez biraz önce konuşan genç ayağa kalkıp:

- Arkadaşlar dedi, başkanlığa aday göstermeniz gerekiyor.

Toplantıdakiler bir sözle "Rüstembey" diye bağırıldılar. Rüstembey, gürültülü alkışlar altında başkanlık kürsüsüne çıktı. Heyecanlı olduğu simasından belliydi. Sanki toplantıdakiler de bunu duymuş gibi sessizliğe büründü.

Rüstembey, toplantıyı açarak takdire şayan bir siyasî nutuk attı. Çar idaresinin tüm zulümlerinden, işkencelerinden, yobazlıklarından bahsedip istibdadın canlı levhasını çizerek toplantıdakilerin gözleri önüne serdi. Millî dava sahasında yürütülen hareket doğrultusunu gösterip Yahudi, Ukrayna, Türk-Tatar ve başka halkların durumlarını tasvir ederek defalarla alkış aldı. Nihayet, kuvvetli bir düşman karşısında bulunduklarını hatırlatarak nizam ve intizama uyulmasını tavsiye etti.

Daha sonra diğerleri de konuştu. Çar yönetimi hakkında eleştirel nutuklar atıldı. Herkes konuşmak istiyordu. Komite seçimi ancak gece ikide bitebildi.

30

Vanya, belirli bir mesele hakkındaki resmî mektubu Rüstembey'e uzatarak:

- Bu, kararı kendimiz çıkarmamız icap ediyordu, dedi.

Rüstembey hiçbir şey anlamayarak:

- Ne olmuş ki?

- "Askeri Vekiller Şurası", üçüncü bölük komutanının yirmi dört saat içinde kovulmasını talep ediyor.

Rüstembey, aceleci bir şekilde:

- Melkovodovun mu?, diye sordu.

- Evet!

Rüstembey'in rengi kaçtı mektubu alıp merakla okudu. Sonra elindeki mektubu sallayarak:

- İşçilere kaba davranıyormuş dedi, kovmak istemeleri doğal değil mi? Melkovodov, çavuş olduktan sonra ne işçi ne de asker saymaz olmuş. Bir taraftan da düşünüyorum işçiye güzel davranan kim var ki? Zemstvo'nun içinde Sibiry'a'dan dönen politikacılar var. Bunların da hareketleri çavuşlarınkinden geri kalmıyor. Bunda da şaşılacak hiçbir şey yok. Sosyalistlerin ifadesi ile "Şuuru, varlık idare eder". Dolayısıyla harp bölgesinde insanî davranışlar kayboluyor. Bizden iş talep ediyorlar ve hangi vasıtayı kullandığın onlar için önemli değil...

Rüstembey, sinirinden mektubu bir kenara atıp düşüncelere daldı. Masanın önünde dimdik duran Vanya:

- Şuranın talebini yerine yetirmek icap edecek!, dedi.

-Yapacak bir şey yok lakin yerine koyacak adamımız yok. Kimi koymalı? Bölüğün mallarına bir şey olsa bizi mesul tutacaklar.

Rüstembey ve muavini meseleyi müzakere edip bölük yardımcılarından birinin gönderilmesi kararını aldılar.

-Vanya, benim de gitmem gerekecek. Voronov'a bir at verin, birinci bölükten Kasparyan'ı çağırın. Emrini yaz, götürsün ve sabah erkenden, saat yedide burada olsun. Beraber gidelim bölüğü devralsın.

Vanya, tasvip eder bir tavırla dönüp yazı odasına gidince kapının arasından dördüncü bölük komutanı Aslanbey'e rastladı. Görüştiler. Vanya biraz içeri çekilerek bölüğü hakkında bilgi aldı. Aslanbey de bıyıklarının uçlarını düzelterek:

- İşler kötü, işçiler telaş içindeler. Nerdeyse işe gelen yok. Sabahtan akşama kadar miting meydanlarındalar.

Vanya kahkahayla güldü:

- O zaman senin de işin yaş, deyip odayı terk etti.

Konuşma sırasında Aslanbey ilginç olaylar anlattı. Bazı "şüpheli" insanlar cepheleri dolaşıp asker ve içtimaî teşkilatları dağıtıyorlarmış. Ondan sonra işçi işe çıkmaz, asker subayı saymaz olmuş. "Savaşa hayır", diye kararlar çıkarılıp bin bir talep sunuyorlarmış...

Aslanbey uzun bir konuşma yaparak:

- Bu işlerin sonu fena gözüktüyor, dedi ve beni bırakın, kendi vatanım olan Dağıstan'a geri dönmek istiyorum diye ilave etti.

Rüstembey'in kalbi sızladı ve cevap verecek bir kelime bile bulamadı.

Melkovodov, bölükler arasında "Rasputin" lakabı ile meşhur idi. Zaten giyiminden de "staretsi" andırıyordu: kirli sakallı, konuşkan ve ihtiras saçan tebessümü ile hilelerinin haddi hesabı yoktu. Yanına yardımcı kabul etmez, gelenleri da entrika ile kaçırtırdı. Yalnız başına yaşar ve kimseye de sırrını vermezdi.

Rüstembey'le Kasparyan gelince Melkovodov hayret ettiyse de duygularını belli etmedi ve amirini büyük bir nezaketle odasına kabul etti. Yan odaya ise on kadın

çağırtmıştı. Bunlar ekmek pişirmek ve diğer işler için gelmişlerdi. Melkovodov, köyde ne kadar güzel kadın varsa hepsini buraya toplamıştı.

Yoldan gelen misafirler için hemen yemek hazırlığına başlandı. Yaşlı Melkovodov'un rakısı da vardı. Rüstembey vazife başında olduğu için içmemeye niyetliydi.

Yemekten önce çalışanların yatakhanesine, ambara ve ahıra bakmaya başladılar. Melkovodov'un düzeni kötü değildi. Atlara iyi bakmıştı. Aynı zamanda ambarında fazladan ayakkabı, kürk, çuvalar dolusu arpa, şeker, bir fıçı yağ ve başka şeylerde vardı.

Yemek saatinde işçiler önce kazana yaklaşıp yemeğin tadına bakmak istediler; baktılar da, fakat memnun kalmadılar, çünkü ağza alınacak gibi değildi. İşçiler bu defa gürültüyle protesto etmeye başladılar. Her taraftan şikâyet sesleri duyulurdu. Rüstembey'in geldiğini işiten işçiler kazanın etrafına toplanıp itiraz seslerini gittikçe yükseltmeye başladılar. İşçileri sakinleştirmek için Rüstembey'in konuşması gerekiyordu.

Yarım saat sonra Kasparyan bölüğü devraldı. Ambardaki ayakkabı, elbise ve çamaşırlar ihtiyacı olanlara dağıtıldı. Rüstembey, yemeğin daha da kaliteli pişirilmesi için ayrıca emir verdi. Melkovodov, sonunda sinirini tutamayacak bir halde:

- Yok arkadaş! Bizde iyi çalışana kıymet vermiyorlar. Bunca zaman çalıştım en sonunda "mükâfatımı" aldım!, diye şikâyet etti.

Akşamleyin Rüstembey yola koyulmak için hazırlandı. Melkovodov gitmek istemedi:

- Burada bazı işlerim var, bitirir öyle giderim, dedi.

Rüstembey kabul etmedi. Askeri Vekiller Şurası'nın emrini gösterdi ve birlikte gitmekte ısrar etti. Nihayet, yaşlı Melkovodov ister istemez bölüğü terk etti.

32

Orduda sistemle beraber itaat da gitgide kayboluyordu. Subaylarla askerler arasındaki düşmanlık keskin bir şekil almıştı. Büyük vaatlerle cepheye sevk edilen işçiler, genel düzensizlikten istifade ederek kaçıp gizleniyorlardı. Sarhoşluk genel bir hastalık halini almıştı. Teşkilat ve müesseselerin eczanelerinden ispirto çalınıp içiliyor ve hırsızlığın önünü alınamıyordu. Ordunun donatım ve ekonomik işlerine bakan askeri idare ve içtimaî teşkilatlar kendi ambarlarının mallarını gizlice çarşılarında satıyorlardı. Bunun yanı sıra sahte evrak düzenlemek, para hırsızlığı diz boyuydu. Ayrıca devlet mallarını da "kaybolmuş" yalanıyla el altından satıyorlardı.

Toplantıların sayısı günden güne artmaktaydı. Herkes konuşmak istiyor ve herkes de gazetelerde yazılan ve mitinglerde defalarca söylenilen sözleri tekrar ediyordu. Meydana "Vatan tehlikededir!", diye sloganlar atılıyor ama hiç kimse vatan için çalışmak istemiyordu. "İşçiler işe!" "Askerler sipere!", sloganları cephede baştanbaşa dolaşmakta, ancak kimse önem vermiyordu.

Mitinglerde ekip kurup başkente göndermek bir moda halini almıştı. Alınan kararlar şimdiye kadar bir yere toplansaydı belki de büyük dalgalar oluşturunurdu... Bunların hepsi bir film şeridi gibi Rüstembey'in gözlerinin önünden geçiyor ve onda tiksinti uyandırıyor. Bir zamanlar büyük Fransa tarihini okuyan Rüstembey, şimdilerde devrimden yavaş yavaş soğumaya başlamıştı. Devlet memurlarının vazifelerine sadık

olmaması, ihmalkârlıkları, boşboğazlıkları Rüstembey'i manen incitiyordu. Açıkça konuşamıyor, dile getirse de sonuç alamayacağını iyi biliyordu. Sustukça da öfkesi içinde birikerek sinirlerini kemiriyordu. Neticede, zihninde bir umutsuzluk, lakaytlık belirmiş ve kendini yalnız hissetmeye başlamıştı. Bundan kaynaklı bir evlenme fikri doğmuş; bu adeta bir mecburiyet halini almıştı. Saatlerce bu düşünceden ayrılmıyor ve sürekli bu yalnızlıktan kurtulmanın yollarını arıyordu. "Bir kız olsa da aşkı ile beni bu çukurdan kurtarsa... İnsan derin metanetini yalnız şahsî saadeti ile paylaşabilir! İnsan, içini mahveden sırlarını yalnız hayat arkadaşı ile bölüşebilir... İnsanın mutlu ve dertli zamanlarına yalnız o ortaklık edebilir... Zaten evlenmenin de zamanı gelmiş. Yuva kurma arzusu doğaldır, zamanı geçtikçe azabı da artıyor... Bir an önce işe koyulmalı! Lakin kız bulamıyorsun! Okumuş, bilgili bir Türk kızını nerden bulacaksın? Olanlar da çarşaf altında..."

Rüstembey, uzun süre düşündü fakat istediğini bir türlü bulamıyordu. Alevli bir şekilde kadınları çarşaf zindanına hapis eden İslamiyet'e küfürler yağdırdı ve şapkasını takıp dışarı çıktı. Hava güzeldi. Öğleden sonra insanlar dolaşmaya çıkmıştı. Rüstembey, nereye gideceğini önceden kestiremedi. Maksatsız bir vaziyette sokaktan aşağı indi. Birden Tatyana'yı hatırladı. Rüstembey'de bir konuşma, dertleşme hissi uyandı. Kesin adımlarla yürümeye başladı. Bir an kederlerini unuttur gibi oldu.

Kadın yurdu kapısı kapalıydı. Kapıyı çaldı. Bakan olmadı. Biraz bekleyip yeniden kapıyı çaldı. İçerden bir ses işitildi. Sanki bu ses döşemenin üzerine düşen sandalyenin sesiydi. Yine içeriden acele sesler duyulmaya başladı. Bir iki dakika sonra kapı açıldı... Rüstembey'le Vanya yüz yüze geldiler. Vanya, kızarmış ve saçları dağınıktı. Kalbinin çarpıntısı bile duyuluyordu. İkisnin de ağzından "selam" sözü aynı anda fırladı. Öğlen yemeğinden sonra ayrılmış olmalarına aldırmadan şaşkınlıkla tokalaştılar.

- O, Vanya!, derken Rüstembey'in sesi titredi. Vanya da kendini kaybetmiş bir halde Rüstembey'i içeriye davet etti. Tatyana, kendine has bir tebessümle Rüstembey'i karşıladı. Vanya'nın yanakları alev gibi yanıyordu, gerdanında ve çenesinin alt kısmında kırmızı lekeler vardı. Suçlu bir şekilde Rüstembey'le görüştü ve ona oturması içi yer gösterdi. Rüstembey'in ilgisini çeken ilk şey yatak oldu: yorgan ve döşek alelacele toparlanmıştı. Rüstembey, yatağın beş dakika önceki halini hatırlayıp azaplı düşüncelere daldı. Halet-i ruhiyesi bir kat daha bozuldu. Vanya ve Tatyana, adeta bu halini sezerek bir şey demeye cesaret edemediler.

Ortalığı kaplayan sessizlik birkaç dakika daha devam etti. Nihayet, Rüstembey yaralı bir tebessümle kolundaki saate bakıp:

- Gitmem lazım!, dedi ve hemen ayağa kalktı. Tatyana onu yolcu ederek:

- Belki de kadın yurdu bugün hoşunuza gitmedi. Buranın o temiz adetleri artık bozulmak üzere!, deyip kahrkaha ile güldü.

Rüstembey, gülümsedi lakin bir şey söylemedi.

Sokağa çıktıkta bahar havası, ateş saçan yüzüne serinlikler serpti. Yavaşça adım atarak yürümeye başladı. Rüstembey, Tatyana'yı Vanya'dan kıskandı mı acaba? Bilmiyordu. Lakin onda ne zamandan beri devam eden kötümser hisler gittikçe daha da derinleşiyordu. Hayat, ona bir başka görünmeye başlamıştı. Vefa, sadakat, ahde vefa ona

gölünç görünmeye başlamıştı. Onda tuhaf bir ikilik baş verdi. İki fikir... iki mülhaza... iki muhakeme... bir biriyle çarpışmaya başladı. "Hayatta hiçbir manevi etken yoktur. Asırlardan beri gelen medeniyet, ilkel nesillere bir harf bile katmamıştır. İhtiras, tüm çıplaklığı ile yaşamış ve yaşayacaktır... İnsan, tabiatın kuludur. Giysisine bakılmaksızın, tabiat gibi çıplak ve vahşidir... İnsan vahşiliğini zevkle itiraf etmiş ve buna karşı din ve devlet gibi zincirler icat etmiştir. Lakin insan vahşetine karşı bunlar da acizdir!.."

Derin düşüncelere dalmış Rüstembey'i, yoldan geçen bir motor sesi ayılttı. Bir anlığına gözleri sokakta kaynaşan insanlara takıldı. Herkes şen şakrak; kadınlar ve erkekler şuh bir eda ile gülüşüyorlardı. Rüstembey zaten geçirdiği buhrandan sıkılmıştı. "Herkes hayatını yaşıyor" diye kendi kendine isyan etti. Birden gözü yolun kenarındaki yarı kuru yarı yeşil bir ağaca ilişti. Dallardan birinde bir karga yuva yapıyordu. Karganın yuva yapımındaki gayreti Rüstembey'de tuhaf hisler doğurdu. "Ben bir kargadan bile acizim!", dedi ve yalnızlık hisleri onu yeniden ele geçirdi. "Yuva! Yuva!" diye evin yolunu tuttu.

Ağır düşünceler içinde odasına girdiği zaman masasının üzerinde bir mektup gördü. Açtı. Satırları gözden geçirdikten sonra içini çekti. Bugün sabah Zagorin'in intihar haberini veren Boris, Rüstembey'i cenaze merasimine davet ediyordu. Rüstembey, mektubu masanın üzerine attı ve sonra biraz duraksayıp sandalyeye yaslandı. Bugün yaşadığı karmaşık hislerin sonucunda esrarengiz düşüncelere daldı.

34

Saat on birde, boyanmış bir tabutta Zagorin'in naşını evden çıkardılar. Siyah renkli Çerkez kıyafeti giydirilmiş ve üzerine de yabanî çiçekler koymuşlardı. Tabutu Boris, Rüstembey, baytar ve bir adam sırtlamıştı. Önde giden Zina ile Jenya hüngür hüngür ağlıyorlardı. Arka taraftan ise birkaç taşıma elemanı yolcu ediyordu. Şose yola çıkıp karşıdaki tepeye tırmandılar. İki Kazak tarafından kazılmış mezarda son hazırlıklar görüldü. Tabutu mezarın kenarına koyunca herkes alnının terini silmeye başladı. Rüstembey son defa veda eden gözlerle Zagorin'i süzdü. Yüzünde tuhaf bir hüznü vardı. Geçirdiği son buhranlar yüzüne de tesir etmişti. Nedense bu sönmüş çehrenin ifadesi ona yabancı gelmedi. Önceleri Zagorin'le yaşadıkları fikir ayrılıkları tek celse de silinip gitmişti. Şimdi, Zagorin onun gözünde kahraman ve hareketi takdir edilecek bir bahadır gibi görünüyordu. Gözyaşları kirpiklerini ıslattı. Daha sonra Rüstembey söz alarak konuşmaya başladı. Farklı görüşlü insanların kader macerasında yok olup gittiğini söyledi. "Tarihte, yalnız nadir şahsiyetler kadere boyun eğmezler" dedi. "Bilakis, kendileri kaderin gidişatını belirlerler. Zagorin'in kadere yol gösterecek gücü yoktuysa de o, kaderin oyuncağı olmak istemedi. Mensup olduğu zihniyetin şerefini müdafaa ederek ecel kâsesini iftiharla boşalttı."

Rüstembey'in nutkunun sonu dokunaklıydı:

- Bu تنها tepede seni garip ve yalnız olarak terk ediyor ve kederli gözyaşları ile mezarını suluyoruz. Her zaman mezarının üzerinde biten çiçekler, yorgun yolculara acılarını hatırlatsın!

Rüstembey'in son sözleri Jenya'yı daha da duygulandırdı. Mezarın yanına serildi. Jenya'yı kaldırıp mezarın başından uzaklaştırdılar. Tabutu mezara bırakıp üzerini toprakla örttüler. Baş tarafına tahtadan hazırlanmış bir haç dikip geri döndüler.

Yolda kimse konuşmuyordu. Rüstembey'le yan yana gelen Boris:

- Nedeni tuhaftır, diye fısıldadı. Bırakıp gittiği mektup çok garip: "Herkes vaziyet alsın! Vahşi "mujik" zinciri kırdı!" - bu kadar. Merhumun son ifadesi bu olmuştur...

-Ne zaman intihar etmiş?

- Sabah saat sekizde. Çay içmiş, sonra birisini baş seyisin ardına göndermiş.

- Peki, Jenya ile eşi nerdeymiş?

- Uyuyorlarmış. Jenya sesi duymuş ama ehemmiyet vermemiş. Sonra gelip kanlar içinde görmüşler...

- Tuhaf bir akıbet!, diye Rüstembey derinden ah çekti.

35

Cengiz, Kafkasya topraklarından Rüstembey'e birçok gazete göndermişti. Bunların içerisinde "Yeni İkbal", "Açık Söz", "Sovkat"; iki yıl duraklayıp sonra basımına devam edilen "Molla Nasreddin" ve Rusça "Kaspi" gazeteleri vardı. Çoktandır vatan gazetelerinden mahrum kalan Rüstembey, arkadaşının bu armağanlarından son derece memnun oldu. Akşam yatağına uzanıp mum ışığında gazete ve mecmuaları baştan sona dikkatle okudu. Okuduktan sonra Kafkasya Türklerinin medenî ve siyasî seviyesinin hâlâ gelişmediğini görünce hüznünlendi. "Kaspi" gazetesinin "İz jizni i pressı Musulğman"²⁹ başlıklı köşelerinde Arnavut, Arap, Kürt, Çin Müslümanlarından bahsetmesi onun sinirlerine oldukça dokundu. Farklı içtimaî, siyasî ve iktisadî muhitlerde yaşayan aynı zamanda farklı dilleri konuşan halkların "İttihad-ı İslam" mefkûresi etrafına toplanması Rüstembey'e oldukça yapmacık görünüyordu. Türkçe matbuat da onu pek de ikna etmedi. "Bunlarda kesin bir yol; kesin bir istikamet yok. Ekseriyeti yıpranmış mevzularla meşgul". Tüm matbuatın içeriği meydana gelen büyük olaylara uymuyordu. Sadece ilim ve kültür sahalarından bahsediyorlardı.

"Cemiyet-i Hayriye", "Necat", "Safa", "Neşr-i Maarif" gibi Bakü cemiyetleri hep aynı eksende faaliyet gösteriyordu. Fikirleri meşgul eden en büyük olay binlerce Müslüman'ın savaştan zarar görmesi idi. Kars ve Ardahan taraflarında "isyan" eden Müslümanlar Çar ordusu tarafından susturularak yüzlerce köy darmadağın edilmişti. Nefret kusan Çar ordusu Erzurum ve Trabzon'u da istila etmiş ve diğer Türkiye topraklarında da soykırımlar yaparak ahaliyi perişan etmişlerdi. Dul kadınlardan ve öksüz çocuklardan oluşan mülteci dalgası Gence'ye kadar gelip çıkmıştı. Bakü Cemiyet-i Hayriye'si tüm bu harabe olmuş topraklarda kendi şubelerini açıp zarar gören Müslüman ahalisine yardımda bulunuyordu. Türk gençliği olanca kuvvetini bu alanda sarf etmekteydi. Rüstembey bu tür faaliyetlerin yazılmasını onaylıyor fakat siyasetle ilgili fazla bilgi vermedikleri için teessüf hissi geçiriyordu.

"Gence'den mevlit-i Nebi çıkmış - bu nasıl haber? Bu bir başarıdır diye gazete köşelerine taşınabilir mi? Devrim sedaları ile bu haber bir tutulabilir mi?

Rüstembey'in düşünceleri Vanya'nın gelişiyile bozuldu. Tıkırtı ile kapıyı çalıp içeri girdi. Basit bir tebessümle Rüstembey'i süzerek şapkasını çıkardı:

- Saat on iki olmuş siz hâlâ yatmamışsınız.

²⁹ "Müslümanların Hayatı ve Matbuatı".

- Henüz erken... Sen nerdeydin?
- Toplantıdaydım.
- Ne toplantısı?
- Ben ne bileyim, askerlere kütüphane ve kıraathane açıyoruz. Halkı, ilim irfan işlerine sürüklüyoruz, deyip güldü.
- Sürüklemenizde olun!.. Başka ne haber var?
- Bir kolorduyu cepheye sevk etmek istemişler ancak bunlar gitmemişler.
- Nasıl yani gitmemişler?
- Miting yapmışlar, gitmemeye dair karar vermişler.
- Bu demektir ki ordu dağılıyor.
- Ne fark eder ki, bu saatten itibaren genel talep, tazminat vermeden ve toprak kaybetmeden barış imzalamaktır. Boş yere savaşmaktan ne çıkar?

Rüstembey hiçbir şey söylemedi ve yeniden gazetelere daldı. Rusya'daki iktisadî sıkıntılara dair yayınlanan haberlere göz gezdirdi. Un, şeker, ayakkabı, sabun yokluğu yolsuzluklara meydan açmıştı. Gitgide ülke yoksulluk uçurumuna doğru sürükleniyor ve geçici hükümet de bunun önünü almaktan aciz görünüyordu.

Vanya Nataşa'yı çağırıp yemek getirmesini söyledi. Nataşa gözlerini ovarak geldi. Uykudan yeni kalktığı belliydi. Dolgun göğsünü Vanya'nın karşısında göstererek cazibeli bir eda ile:

- Az sabırlı olun, yeni koydum, ısınsın getireyim, dedi ve aynı eda ile dönüp kalçasını titreterek odadan çıktı.

Vanya, ihtiraslı bakışlarla onu süzdü ve bir iki defa yerinden kımıldadı. Sanki rengi atmıştı ve burun ucu kaşınıyordu. Rüstembey, gazetenin diğer yüzünü çevirdi. Kafkasya'da Zemstvo teşkilatı kurmak için Tiflis'te yapılacak iki toplantı haberi gözüne çarptı.

Mecburiyetten ileri gelen bir Çar hilesi diye ehemmiyet vermedi. "Düğünden sonra davul zurna"³⁰ deyip gazeteyi bir köşeye attı. "Çar düştü, Zemstvo da öldü. Şimdi milletlerin mukadderatı meselesi meydana çıkıyor" dedi ve sevinçli bir ifade ile soyunup yatağına girdi.

36

Nataşa elinde bir tabakla içeri girdi. Onunla beraber kolonya kokusu da odayı doldurdu. Vanya'ya yemek verip duvara yaslandı. Oldukça süslenmiş; yıkanıp, yüzünü pudralamıştı. Saçını özenle taramıştı. Vanya şehvetli bakışlarıyla onu süzerek yemeğe başladı. Rüstembey'in uykusuna mani olmamak için konuşmaktan çekindi. Rüstembey gözlerini yummuşsa da uyanıktı. Okuduğu gazetelerin etkisinde kalarak hep kendi vatani etrafında düşünüp gelecek için hayaller kuruyordu. Devrimin getirdiği karmaşadan dolayı bazen de üzüntü duyuyordu. Ama ümidini asla kaybetmiyordu. "Tâ perişan na şevad kâr besaman naresed"³¹ diye bu anarşiden büyük bir şey doğacağına inanıyordu. Aklında hep kendi vatani ve kendi milleti vardı. Rüstembey, İslamiyet mefkûresini desteklemese de Turan ideali taşıyanlardandı. O, "Tercüman" gazetesi ekolüne mensup olup "dilde, işte,

³⁰ Azerbaycan atasözü: "Zamanı geçtikten sonra görülen faydasız iş". Anlamına gelmektedir.

³¹ "Dağılmazsa düzelmez".

fikirde birlik" taraftarıydı. Bundan dolayı millî mukadderat diye düşündükte Azerbaycan'la beraber Türkistan, İdil Boyu ve Kırım'ı da göz önünde bulunduruyordu.

Bu arada Nataşa, istifini bozmadan oturmasına devam ediyordu. Vanya yemeğini bitirip hasretli bir tebessümle Nataşa'nın yüzüne baktı. Gözleriyle bir birlerini süzdüler. Nataşa vücudunu Vanya'ya sürterek tabakları toparlayıp gitti. Vanya da gerinip yerinden kalktı. Sonra titrek elleriyle ceketin düğmelerini açtı ve mumu söndürüp karanlıkta elbiselerini çıkarttı. Bu arada Rüstembey hâlâ uyumamıştı. Düşünce ve tespitlerine devam ediyordu. Vanya, onu uyumuş zannetti ve uyandırmamak için yavaşça yatağına uzandı. Rüstembey hakikî âleminden ayrılıp hayal dünyasına dalmıştı... Türk-Tatar dünyasını hür, bağımsız, muntazam ve gelişmiş bir devlet şeklinde hayal ediyordu. Bu işte kendisinin de büyük rolü vardı. O, edebî bir dil yaratıp birçok ıslahatlar yapıyor ve ardından alfabeyi değiştirip dini devletten ayırıyordu. Avrupa'ya binlerce öğrenci gönderiyor... Büyük Turan devleti için muntazam örülmüş demir yolları, kuvvetli bir donanma ve düzenli bir ordu inşa ettiklerini düşünüyordu. İlim, sanat ve edebiyat en yüksek derecelere çıkmıştı. Gençlerden yetenekli olanlar tespit edilip gerekli alanlarda eğitim veriliyordu. Farklı düşünce şekli ve fevkalade zekâyâ sahip öğrencilerin tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyordu. Bundan dolayı da bu öğrenciler uzmanı oldukları alanlarda kayıtsız şartsız devletleri için çalışıyorlardı. Rüstembey şahsî saadetini de unutmuyor; güzel, terbiyeli bir Türk kızı ile aile kuruyor; birçok çocuğu oluyordu...

Vanya, yatağından yavaşça kalktı ve Rüstembey'in uyuyup uyumadığını kontrol etti. Kapıyı sessizce açıp Nataşa'nın yanına geçti... Nataşa'nın sesi Rüstembey'i kendine getirdi. Hayal dünyasından uyanan Rüstembey, karanlık odada kıskanç gözleriyle duvara bakıp ızdırıp hissiyle dinlemeye başladı. Nataşa'nın işveli iniltisi sanki kanını coşturuyordu...

Lenin Zürih'ten Almanya yolu ile geri dönüp Petrograt'a gelmiş ve Kseşinski'nin sarayına yerleşmişti. Zamanında yurtdışına firar eden ve Sibirya'ya sürgün edilen Bolşevikler de Lenin'in etrafında toplanmaktaydı. Petrograt kongresindeki mühim bir konuşmasında Lenin, tüm partilerin programlarını eleştirip işçileri Bolşevik teşkilatına davet etmişti. Lenin'in konuşması tüm Rusya'da yankılanıp büyük tartışmalara sebep olmuştu. Her yerde "kansız" devrimin bitmesi, daha doğrusu hakikî devrimin henüz başlamaması fikri zihinleri kurcalamaktaydı. Lenin'in sözleri yeni çıkan bir peygamber keliması gibi ağızlarda dolaşıyordu. Bolşeviklerin yayın organı olan "Pravda" gazetesi elden ele dolaşıp belli başlı çevrelerde büyük tesir yaratırdı.

Devrimin ilk günlerinde Bütün Rusya iki yere bölünmüştü: Biri hürriyet; diğeri ise tamamıyla bu görüşe zıt olan taraftarlardı. Bu gibi sınıf çatışması, yeni zihniyetleri de kendisiyle beraberinde getiriyordu. Artık işçi sınıfı Rusya'nın her tarafında baş kaldırarak Lenin'e "lebbeyk" demeye başlamıştı.

Lenin'in ektiği tohumlar her yerde yeşermiş ve aynı zamanda da cephe bölgelerine de yayılmaya başlamıştı. Zaten bunun olması doğaldı. Geçici hükümet "Zafere ulaşincaya kadar savaşa devam" şiarı ile meydanlara çıktığı halde Lenin tam tersini söylüyordu.

Dolayısıyla milyonlarca eli tüfekli köylü de cephelerde Lenin'in her fikrine "lebbeyk" diyorlardı.

Çar Rusya'sında farklı farklı dilleri konuşan yüz milyondan fazla halk, Velikoruslar³² tarafından hâkimiyet altına alınmış istismar ediliyordu. Ezilen halklar hürriyeti tam manası ile kabullenip millî mukadderatın artık bir çözüm bulmasını bekliyordu. Lakin geçici hükümetin çizdiği yol ve ülkeyi merkeziyet usulü ile idare etmesi mahkûm halkları umutsuzluğa sevk etmeğe başlamıştı. Millî meselelerde geçici hükümetle Çar hükümeti arasında çizilen yol itibarıyla hiçbir fark yoktu. Lenin ise yeni vaatler veriyordu. Rusya'ya zor kullanarak birleşenlerin ayrılması gerektiğini; başka toplumlara da geniş özerklik kazanacağını ilan ediyordu. Bu nedenle, Valikoruslar hariç Rusya'da yaşayan tüm halklar Lenin'e "lebbeyk" demeye başlamıştı.

Rüstembey gitgide Lvov, Milyukov, Kuçkov hükümetinden soğuyarak Lenin'in fikirlerini desteklemeye başladı. Bunun sebebi de millî menfaatlerdi. Kırk milyonluk Türk-Tatar halklarının mahkûmiyetten kurtulmasını şiddetle arzuluyordu. Devrime de her zaman bu açıdan bakarak gidişatın doğru olup olmadığını kestirebiliyordu. Rüstembey'de sınıf diye bir anlayış yoktu. O, milleti bir dilde konuşan, bir anavatanı olan, bir toprakta yaşayan ve bir ideoloji taşıyan yekvücut bir kitle gibi tasavvur ediyor ve onun hür yaşamasını istiyordu. O, aynı kökten gelen dillerdeki ayrılıkları lehçe ve ağız olarak kabul ederek ortak edebî dilin, şiveleri alt edeceğine inanıyordu.

Bu fikirlerine bakıldığında Türk-Tatar dünyasının birleşerek tek bir devlet teşkil etmesinde hiçbir engel görmüyordu. Rüstembey, Lenin'in millî görüşünü de kendi anlayışı ile süsleyerek kabul etmişti. Bundan başka Lenin'in emperyalistlere karşı hareket etmesi Rüstembey'in desteğini kazanmıştı. Milyukov, İstanbul'un ilhakını istediği halde Lenin bunun tamamıyla aleyhindeydi. Lenin, tüm doğu halklarının anavatanlarında bağımsız yaşamalarını talep ediyordu.

38

Rüstembey, izin kullanmayalı nerdeyse iki yıl olmuştu. Cephe hayatı onu son derece yormuştu. Son zamanlarda ortaya çıkan yalnızlık ve umutsuzluk duygusu kısmen de olsa yorgunluğundan ileri geliyordu. Bazen yalnızlık hissi onu boğup çıkılmaz bir yola sevk ediyordu.

Bu sabah uykudan bir ağırlık hissiyle uyanmıştı. Herkese ve her şeye karşı sebepsiz bir hiddet besliyordu. Sabahleyin çay içerken Vanya ona müttefiklere verilen nota hakkında:

- Sosyalistler haklı olarak Milyukov'la Kuçkov'un istifasını talep ediyorlar. Bunlar tamamıyla Çar bakanlarının politikalarını izliyorlar, dedi.

Rüstembey, cevap olarak elini çırpıtı:

- Hepsi boş işler, bir tane bile rahatlatıcı haber yok, her şey kötü ve her yer karanlık. Tünelin sonunda bir ışık bile yok.

Rüstembey sözlerini öyle bir ifade ile söyledi ki Vanya sohbetin devamını getirmeye cesaret edemedi. Çay faslı sessizlik içinde geçti ve Rüstembey çayını bitirir bitirmez şapkasını alıp dışarı çıktı. Rüstembey, evden herhangi bir maksatla çıkmamıştı,

³² Velikorus: "Büyük Rusyacılık" anlamına gelmektedir.

sadece sıkıntısını gidermek için onu bıktıran muhitten uzaklaşmak istiyordu. Köye giden yolda yürümeye başladı. Birçok erkek ve kadın şehre doğru geliyordu. Bunların bazılarının yüzü gözü yara bere içerisindeydi. Dehşetli ve feci bir manzaraydı. Rüstembey, savaş esnasında bu tür olayları çok görmüştü. Bu defa kayıtsız bir şekilde onları süzerek yanlarından geçti ve tüm şehri gören bir tepede durdu. Dağın yamacında kurulan bu şehrin merkezinden akan nehir burularak ormanda parlak bir ayna teşkil etmişti. Taze yapraklı ağaçlar nehrin durgun sinesine eğilip güzellik saçıyordu sanki. Hava temiz ve serindi, mayıs güneşi henüz ısınmamıştı, orman ufka doğru ilerledikçe sanki mavi sislere dalıyordu...

Rüstembey, bu gönül çalan manzarayı seyrederken arkadan bir el onun omuzlarına dokundu. Rüstembey arkasına dönüp:

- Ooo, Svyatoslav İvanoviç, dedi ve tokalaştılar.

Aşağı yukarı kırk yaşlarında olan kızıl sakallı bu adam subay üniforması giymişti. Ceketinin sağ göğsünde mavi haçlı darülfünun nişanı vardı. Tanınmış bir senatörün oğlu olarak zadeğân sınıfına mensup şahıslardandı. Babasının sayesinde cephe ilerisinde değil gerisinde görev alıyordu. O da babası gibi oldukça muhafazakârdı ve devrimin şiddetli bir taraftarıydı.

- Nasılsınız?, diye Rüstembey onun halini sordu.

- Kötü, çok kötü!, Başka bir açıklama yapmama gerek var mı?, dedi.

Rüstembey gülümseyerek:

- Devrim!.. Değişiklik her zaman sancılı olur, dedi.

- Sen hangi değişiklikten bahsediyorsun? Bu kadar uygunsuzluk değişiklik midir? Kötü insanların hükmetmesi, aynı zamanda asırlardan beri kurulan bir yapının bozulması mı? Hayır, ben buna yenilik adı veremem. Cahil, sarhoş, tembel ve yıkıcı bir halk yenilik inşa edemez! Lvov'lara tahammül edemediğimiz halde ortalığa bir de Lenin mereti çıktı. Bu adam, baltayı ağacın daha da diplerine vuruyor... Vursun bakalım sonu nasıl olacak?! Bunların hepsi Alman oyunudur. Lenin doğru adam olsaydı Wilhelm onu bize kapısı mühürlenmiş bir trenle gönderir miydi? Bu konuda konuşmamak için söz vermişim. Zaten bizim konuşmamızı kim kale alıyor ki?..

Aniden İvanoviç'in konuşması ve siması değişti:

-Canım nasılsınız, ne yapıyorsunuz?, diye sordu.

-Teşekkür ederim. Yoruldum artık, izine çıkmak istiyorum.

-Zaten hepimiz izinde değil miyiz?, diye dudaklarında alaycı bir tebessüm belirdi. Eğer savaşın sonucunu öğrenmek istiyorsan bil ki kaybettik. Artık esaret zincirlerinin önünde boyunlarımızı bükmeliyiz...

Rüstembey susmuştu. Sohbet arkadaşına karşı söz söylemeye ne merakı ne de hevesi kalmıştı. Bunu Svyatoslav İvanoviç de hissetti:

- Gezmeye mi çıktınız yoksa bir işiniz mi vardı?, diye sordu.

Rüstembey, ondan kurtulmak için:

- Köye, ambarı kontrol etmeye gidiyorum, dedi.

- Canım, o zaman sizi işinizden alıkoymayayım, diye elini uzattı. Rüstembey de onun elini sıkıp köye doğru yola koyuldu.

Rüstembey şehirde yer olmadığı için ambarı köyde tutuyordu. Köy yakındı, zaten faytonu olduğu için zorluk çekmiyordu.

Rüstembey, yavaş yavaş yürüyerek köye geldi. Savaş köye sığmadığı için köy dağılmamıştı. Buradaki çer çöplerden hazırlanmış kiremitler Çin üslubunu andırıyordu. Damın uçları yarım daire teşkil edip yukarıya doğru kalkmıştı. Köyün kilisesi de aynı üslupla tasarlanmıştı. Köyde, Rüstembey'le karşılaşan Rusinler selam vererek tembel adımlarıyla geçip gidiyorlardı. Kadınlar daha az göze çarpıyorlardı. Nerdeyse yok gibiydiler. Çünkü askerlerin bulunduğu yerlerde hiçbir kadının kendilerini erkeklerin tecavüzünden koruyabilmesi garanti edilemezdi. Cephe muntıkalarında olanların ekseriyetinin ahlâkı bozulmuş ve çok kötü hastalıklara tutulmuşlardı.

Rüstembey bir kulübenin kapısını açıp içeri girdi. İçeride oturan iki Lezgi, Rüstembey'i gördükleri anda ayağa kalktılar. Rüstembey:

- Oturun! Oturun!, deyip üst üste koyulmuş şeker çuvallarının üzerine oturdu.

Ambar sorumlusu Muhammet ve yardımcısı Ömer oturmaya cesaret edemeyip birkaç saniye ayakta kaldılar. Rüstembey'in teklifinden sonra oturdular.

Muhammet, orta boylu, dolgun ve ortalama kırk beş yaşlarında birisiydi. Ömer ise uzun boylu ve zayıftı. Ama Muhammet'ten gençti. İkisi de millî kıyafetler giymişlerdi.

- Ağa, buyurun çay içelim, diye Muhammet çay teklif etti ve kıtlama şekerini masanın üzerine koydu. Masanın üzerinde ekmek, çay ve küçük doğranmış şekerden başka bir şey yoktu. Bu durum, Rüstembey'in dikkatini çekti:

- Muhammet, niye çayı sadece şekerle içiyorsunuz?

Muhammet gülümseyerek yere bakmaya devam etti ve bir şey söylemedi.

Rüstembey, tekrar:

- Yağınız, falan yok mu?, dedi.

- Var, ama birkaç fıçı kaldı.

- Peki, neden kullanmıyorsunuz?

- ?!

- Canım, kendinize bunu yapmayın. Burada nerdeyse elli çuval fabrika şekeri var, çayı kıtlama şekerle içiyorsunuz, yeterli miktarda yağınız var kullanmıyorsunuz!

- Ne bilelim ağam, herhalde kullanırsak erkenden biter diye düşündük.

- Nasıl yani biter? Bunlar işçiler için değil mi? Ömer kalk yağ ve şeker getir!

Ömer kızarmış bir şekilde kalkarak bir tabak yağ ve şeker getirdi. Rüstembey, her birinin bardağına bir parça şeker attı:

- Bundan sonra çay içerken şeker kullanmayı unutmayın! Öğlenleri de taze et bulamazsanız konservedekilerden açıp yiyeceksiniz!, dedi.

Lezgilerin ikisi de memnun bir tebessümle kâh Rüstembey'e kâh yere baktılar. Bunların bu kadar dürüst olmaları Rüstembey'in canını biraz sıktı. "Bu kadar da tutumlu olunmaz ki" diye kendi kendine düşündü. "Doyasıya yemeye bile cesaret etmiyorlar. Hâlbuki bunlardan öncekiler ambardan ne kadar mal çalmışlardı... Herhalde bunların huyları zamanenin huylarına benzemiyor..."

Rüstembey:

- Sizin aileniz yok mu?, dedi.
- Vardır, ağam.
- Onlara paradan puldan bir şeyler göndere biliyor musunuz?
- Ne bilelim ağam, biriktirdiklerimizden gönderiyoruz işe.

Muhammet'in mütevazı ifadesi Rüstembey'i müteessir etti. Bunların acizliğini görüp kalbi hüznle doldu. Keskin bir ifadeyle:

- Bakın, Kafkasya bu dönemlerde ekonomik sıkıntılar içerisinde. Şeker, yağ, un, pirinç ve başka birçok erzak bulunamıyor. Evinize ayda yarım punt şeker, bir punt un gönderebilirsiniz. Ben izin veriyorum.

Lezgiler alçak bir sesle defalarca teşekkür ettiler. Rüstembey de bu hareketinden gururlanarak manevi bir haz duydu. Sonra ambarı gezerek birçok emir verip çıktı. Muhammet de onu köyün sonuna kadar uğurladı.

40

Öğlen yemeğinden sonra Vanya ile Rüstembey odalarına çekildiler. Rüstembey, yatağının üzerine uzanıp Maupassant'ın hikâyelerini eline aldı. Maupassant, Rüstembey'in sevdiği yazarlardan biriydi. Bu arada Vanya da odada geziniyordu. Herhalde tereddüt içerisindeydi. Evde oturmaya niyetinin olmadığı belliydi. Rüstembey'e doğru dönerek:

- Rüstembey, bu akşam toplantıya gelecek misiniz?, diye sordu.
- Ne toplantısı?, diye Rüstembey yüzünü ekşitti. Artık toplantılardan sıkıldım.
- Neden? Önceleri toplantılara katılmaktan zevk alıyordunuz.
- Evet, o eskidendi, diye Rüstembey dudağını büzüp bir gözünü kırptı. Sonra başını sallayarak sözünü yarım bıraktı.

Vanya tekrar:

- Hadi Rüstembey, bu akşam gidelim, bakın memnun döneceğinizden eminim. Şimdi büyük toplantılara bir asker başkanlık ediyor. Hitabeti kuvvetli aynı zamanda bilge birisidir. Savaştan önce Moskova'da sıradan bir işçiymiş ve gizli teşkilatlarda çalışmışlığı da var diyorlar. Kendisi sapına kadar Bolşevik'tir hatta bir derneği bile varmış. Ben de onun derneğine kayıt olmak istiyorum...

Vanya'nın sözleri Rüstembey'i tatmin etmedi. O, bu sözleri alaycı bir tebessümle karşıladıysa da Vanya konuşmasına devam etti:

- Bence, Bolşevikler haklılar. Savaşın işçi sınıfına hiçbir yararı olmayacaktır. Savaş yalnız burjuvalıların ve tüccarların işine geliyor. Onlar mallarını satmak için fırsat arıyorlar, olan bize oluyor.

Rüstembey, kitabı bırakıp:

-Bunları anlıyorum ancak... İntizamsızlığa, adapsızlığa tahammül edemiyorum. Sarhoş askerler toplantıya gelip hakaretler ediyorlar. Aydın kesime karşı ayrı bir kin güdüyorlar. Kısacası kimse amirini tanımak istemiyor, dedi.

Vanya öfkeyle:

- Rüstembey, siz boşuna üzülüyorsunuz. Asırlarca esarete büyümüş halktan ne bekliyorsunuz ki? Çağımız bu zinciri kırmış ama hürriyete henüz kavuşturamamıştır. Bunların kendilerini idare edememeleri doğal bir şeydir. Lakin bunlar düzelecek. Halkı

teşkilata sevk etmeli ve yarınlar hazırlamalıyız. Kederlenip kötümserliğe düşmeye gerek yok!

Rüstembey, onun sözlerini keserek:

- Bunlar doğru, sizinle aynı fikirdeyim. Lakin kalbim... Başka şeyler hissediyor. Kalbim artık devrim ateşi ile yanıp tutuşmuyor. Nedenini kendim bile bilemiyorum, belki de karamsarlığım yorgunluğumdan ileri geliyor... Vanya, çok yorgunum, cepheden kaçıp dinlenmem lazım..., dedi.

Vanya sesini alçaltarak:

- İzne ne zaman ayrılacaksınız?

-Bir iki günden sonra Ternopol'a gidip başkomutanımızdan izin isteyeceğim. Eğer razı olmasa istifa mektubumu yazacağım.

Vanya, cevap vermedi ve "istifa" kelimesinden memnun olmuş gibiydi.

İKİNCİ BÖLÜM

1

Rüstembey, Ternoplo'da bir akşam kalıp izin aldıktan sonra sabah erkenden trenle Kiev'e gelmişti. Artık bir ay tatil yapabiliyordu.

Belediye idaresinin arkasında küçük bir otele yerleşip oraya yakın kahvehanelerin birine gitti. Burası insanlarla doluydu. Masaların etrafında oturanların dışında ayakta duran birçok insan yüksek sesle daha çok un, sabun ve kösele hakkında tartışıyorlardı. Kahvehane sanki bir borsa şeklini almıştı.

Rüstembey, kahvehanenin dumanlı havasından sıkılarak geldiğine bin pişman oldu. Lakin geri dönmeye de üşendi ve bir masanın kenarında oturarak sütlü kahve sipariş etti. Garson beş dakika sonra ancak getirebildi ve Rüstembey de içer içmez kahvehaneden uzaklaştı.

Dışarıda hava güzeldi. Kestane çiçeklerinin kokusu insanı mest ediyordu. Cephe ortamından bir nebze kurtulan Rüstembey, tatilde olduğunu düşünerek seviniyor ancak aynı zamanda da nereye gideceğini ve ne yapacağını bilemiyordu. Kreşatik sokağına geldi. Dikkatini ilk çeken Stolipin'in anıtı oldu. Eski başbakanın heykelini söküp altındaki yazılı beton bölümün yanına atmışlardı. "Size büyük sarsıntılar, bize "Büyük Rusya" gerekli", diye yazılan sözler hâlâ heykelin alt kısmından silinmemişti. Abidenin yanına toplanmış beş on adam, abide merdivenlerinin üzerinde duran ve şapkasının armasını kırmızı şile ile örten subayın konuşmasını dinliyorlardı. Rüstembey de merakla bu konuşmayı dinlemeye başladı. Bu subay izinden dönüp cepheye gidiyormuş; devrim ordusuna da fedakârlıkla hizmet edeceği vaadinde bulunuyordu.

Rüstembey gülümseyerek abideden uzaklaştı. Dükkânların önüne kutular bırakılmıştı ve kutuların da üzerindeki "okuduktan sonra kutuya atın, kahraman ordumuza gereklidir" yazısı gözüne ilişti. Bütün bu gördükleri Rüstembey için yeniydi. Çünkü şehirden çoktan çıkmıştı. İki sene önce olduğu gibi her yer askeri kıyafetli adamlarla doluydu. Sivil kıyafetli insanlara az rastlanıyordu. Güzel kıyafetli bayanların sayısı biraz daha artmıştı. Ekonomik sıkıntılara rağmen orada yaşayanlar için yaşam rengârenkti.

Rüstembey, Nikolay sokağına varır varmaz durdu. Buradaki manavın sahibi İmran'ı hatırladı. Türk öğrencilerinin her zaman İmran'ın dükkânında toplandığını

hatırladı. Nikolay sokağına dönüp dört numaralı dükkâna girdi. Onu uzun boylu, kırmızı yanaklı şakakları ağarmış bir genç gülerek karşıladı:

- Selam, Rüstembey.

- Selam, İmran.

Her şey yolunda mı?

- Kötü değil.

- Senin işlerin nasıl gidiyor?

- İdare eder. Sen nasılsın, tamamen taşındın mı?

- Hayır, geri döneceğim.

İmran güler yüzle sandalye verip Rüstembey'in oturmasını rica etti. Bu esnada dükkâna bir bayla bayan girdi. İmran Rüstembey'i beş dakikalığına bırakıp müşterilerle ilgilendi. Rüstembey, oturduğu yerden kalkıp:

- Sefter, içeride mi?, diye sordu.

İmran, dikkatini müşteriden ayırmayarak başı ile onayladı. Rüstembey, küçük kapıdan dükkânın arka tarafına geçti. Kirli bir koridorun sol tarafındaki kapıyı çaldı. İçeriden Rusça:

- Kim o?, diye bir ses geldi.

Rüstembey, içer girdi. Loş, kirli, rutubet kokulu bir odadaki paslanmış bir yataktan bir genç kalktı. Rüstembey'i gördüğü anda büyük burnu sevinçten ok gibi fırladı. Yara izi gibi yanaklarını çizen kırıksıklar biraz daha derinleşti ve karakaşları biraz da yukarı kalkarak:

- Vay... Dostum, zengusar olmuşsun, dedi ve birkaç saniyelik aradan sonra: - fakir adamlarız, bütün gün uyuyoruz... Hemen kalkıyorum, dedi.

Sefter, kaşlarını hâlâ indirmemiş, soluk renkli yorganından çıkıp ayaklarını yataktan aşağıya salladı. Elbiselerini giyinerek:

- Dostum, oralarda durum nasıl? Burası çok karışık... Yahudiler tüm mallarını saklıyorlar, gümüş para da yok... Hiçbir şey bulamıyoruz, dedi.

Rüstembey:

- Bizde bolluk var, dedi.

- Herhalde şeker falan da getirdin.

Sefter'in henüz normal şekline dönmüş olan kaşları tekrar yukarı kalktı. Yüzünde kıskançlık alametleri görünmeye başladı.

- Bir şey getirmedi, diye Rüstembey, onun galeyana gelmiş nefsinin yatıştırdı.

Sefter elini yüzünü yıkamak için üstünü giyiniş koridora çıktı. Bu esnada Rüstembey Sefter'in odasını incelemekteydi. Her yerin kir pas içinde olduğunu gördü. Öldürülmüş tahtakurularının kanı solgun duvarı lekelemişti. Köşelerdeki sislerin içinde sinek ölümleri görünüyordu... Burası tam bir "Müslüman" odasıydı.

Sefter, Veylabat tüccarlarından Bikeyf İbad'ın oğluydu. Bikeyf İbad, bir işe yaramayan ve kendi başına hayat süren birisiydi. Onun ne evde ne dışarıda mutlu halini gören olmamıştı. Gülmek mefhumu ona yabancıydı. Az konuşur aynı zamanda yavaş konuşurdu. Verilen selama bile yalnız dudaklarının kımıldatması ile cevap verirdi. Ticaret

usulü de tuhaftı. Kimseyle ortak olmayı sevmez, bankayla çalışmaz ve gelirini de kendisinden başka kimse bilmezdi. Karısı ve çocukları bile onun ne iş gördüğünden habersizdi. Çocukken Sefter'i liseye yazdırmıştı. Çocuğunun maddi olarak her şeyini karşılıyordu fakat tüccarlığın sırlarını öğretmekten çekiniyordu.

Günlerden bir gün bu Bikeyf İbad iflas etmiş. Borçluların yüzünden şehri terk etmek mecburiyetinde kalmış. Bir de haberini Hokand'dan almışlar. Orada bir Rus kadını ile evlendiği duyulmuş ve Veylabat'taki ailesi sahipsiz kalmış. Bir süre sonra onlara mektup bile yazmamaya başlamış.

Sefter liseyi bitirip Kiev'e gelmiş ve akrabalık hasebiyle İmran'ın dükkânının arkasındaki odaya yerleşmişti. Bu dar odada Sefter, dükkânın işçisi ve İmran, dört sene beraber kalmışlardı. Önceleri yatakta İmran, pencerenin önündeki çökmüş tahtada Sefter ve döşemenin üzerinde de işçi yatıyormuş. Bir sene önce İmran bir oda kiralayıp buradan ayrılmış, yatak da Sefter'e kalmıştı...

Sefter, yüzünün suları damlayarak odaya girdi ve yatağın baş kısmına asılmış kirli havluyla kurulandı.

- Dostum, hiç nişan düğün haberi falan yok mu?, dedi ve kahkaha ile güldü. Doktor Velibey, cepheden bir "Stanislav" madalyası getirip tam göğsünün ortasında saklıyor. Ha... Ha... Ha... Onu her dediğin zaman takmazlar. Onu ordunun resmî geçidinde falan takarlar, bu her zaman takıyor. Devrimden sonra da bir yerlere saklamış. Şimdi de onun yerine (iki başparmağı ile şahadet parmaklarını uç uça getirip bir daire yapıp kaşlarını kaldırdı) kırmızı bant takıyor. Rüstembey:

- Velibey, buralarda mı?, diye aceleci bir şekilde sordu.
- Buralarda, buralarda. Yarın toplantıda görürsün.
- Toplantı yeri neresi?
- Kulamırzagilde.
- Peki, Halil nerde?
- Her zamanki yerinde
- Hâlâ üniversiteyi bitirmemiş mi?
- Bitiriyor... Belki de bitirmiştir, kesin bilmiyorum.

İmran'ın içeri girmesi sohbeti yarıda kesti:

- Sefter, semaveri getir de Rüstembey'e çay verelim.

Sefter hemen koridordan çıkıp semaveri yanına varmıştı ki çayın kaynadığını gördü. Çok geçmeden içeriye kirden rengi değişmiş, yan tarafı göçmüş bir semaver geldi. İmran çekmecenin gözünden biraz ekmek ve çatlamış bir tabakta biraz sararmış peynir çıkarıp masanın üzerine koydu. Sefter, çay doldurdu. Masanın etrafında toplandılar. İmran, çıkıp dükkân işçisine bir şeyler söyleyip geri döndü.

Rüstembey, çay faslında öğrencileri teker teker sordu. Mircefer'in de burada olduğunu öğrendi. Mitinglerde konuşma yapıyormuş. Ayrıca bir hafta önce Cengiz'le Fatma Hanım'ın Kafkasya'ya gittiğini de öğrenmiş oldu...

Aniden kapı gıcırtı ile açıldı ve içeri dik bıyıklı, dudakları sallanmış, sırtı eğilmiş bir öğrenci girdi. Üstünde, boğazına kadar düğmeli uzun kollu bir gömlek vardı. Uzun çizmesinin üstüne kırıksık ve büzülmüş bir pantolon giyinmişti. Çizmesinin, uzun zamandan beri silinmediği belliydi. Dört beş günden beri tıraş olmamış yüzünden, pasaklılık

akıyordu. Göğsünde darülfünun nişanı vardı. Rüstembey'i görür görmez iri ağzını açıp kirli dişlerini göstererek:

- Hoş gelmişsin, dedi ve iri kasap eline benzeyen elini uzattı.

Rüstembey, yerinden kalkmadan:

- Selam, Cebbar! Sen de mi buradasın?

- Tabi, buradayım.

- Sen ne yapıyorsun burada?

- Hizmete devam.

İmran, Cebbar'ın başına bir şaplak iliştip Rüstembey'e doğru yöneldi:

- Bunun hizmeti adam kayırmak, şer saçmaktır...

Sefter, İmran'ın sözlerini keserek:

- Kendisi de Kulu ile yakın arkadaşmış.

Rüstembey:

- O zaman, Cebbar, "ilmi şuma malum şud" la razılaşsın!

Şimdiye kadar samimi gözüken Cebbar kalbi kırılmış bir şekilde:

- Kesin, yoksa ne kadar kusurunuz varsa hepsini açıp ortalığa dökerim, dedi ve sinirinden göz bebekleri genişlemeye başladı. İmran kahkaha ile onu göğsünden itip:

- Hangi ayıbımızı anlatacaksın bre üçkâğıtçı? Kendin baştan sona ayıpsın zaten, dedi.

Cebbar, daha da hiddetlendi:

- Bakın, ağzımı açtırmayın, dedi ve dönüp kapıdan çıktı. İmran kahkaha atmaya devam ediyordu.

- Bu it oğlu küstü mü şimdi zannediyorsunuz; hayır. Yemek hazır olduğu zaman bakın bakalım geliyor mu gelmiyor mu? İş, o köşede bu köşede berduş gibi gezmektir. O gün bana bir mektup yazıp göndermiş ki eğer bana yüz manat göndermezsen kendimi öldüreceğim. Ben de: "Bana ne canın cehenneme" deyip geri gönderdim.

Sefter, yine kaşlarını kaldırdı:

- Bu yüzkarası, adımızı yerin dibine soktu. Annesi oynak Ballı, Veylabat'ta meşhur olduğu gibi oğlu da burada meşhurdur.

Bu sohbetlerden sonra Rüstembey, başını eğerek düşüncelere daldı.

3

Rüstembey, akşamleyin Halil'le görüşmeye gitti. Halil tahsilini tamamlayıp vatana geri dönmeden önce bir iki aylık zamanını eğlenmeye ayırmıştı. Rüstembey, Halil'in yanında orta boylu, çelimsiz ve tuhaf bir kız gördü. Halil, gülümseyerek:

- Tanışın, benim geçici hatun, diye kızı takdim etti.

Rüstembey de şaka ile:

- Bu kaçınıcı "geçici hatun", diye sordu.

- Eh... Sayısını bir bilsem. Allah, Rusya'ya bereket versin!, dedi ve sonra kıza dönüp:

- Tanya, söyle semaver getirsinler, diye ilave etti.

Tanya, kucağındaki kutuyu pencerenin yanına koyup kimsenin yüzüne bakmadan odadan çıktı. Rüstembey, onu baştan ayağa süzdü ve aniden:

- Halil hayırdır?, dedi.
- Dört aylık çocuğu var.
- Peki, nasıl olacak?
- Herkesinki gibi.

İkisi de güldü. Sonra Halil sigara yakıp bacak bacak üstüne attı:

- Bizde olsa kızı da beni de öldürürler. Hâlbuki Rus zihniyeti tamamen başkadır. Kızları evlat sahibi olsun da kimden olduğu fark etmez mantığı var bunlarda. Feremez'in üç kızdan üç ayrı çocuğu olduğunu biliyoursundur. Çocukların velayeti annelerinde... "Namus", "iffet" denilen mefhumlar Ruslara yabancı.

Halil'in son sözleri Rüstembey için de malzeme oldu. Fikir yürütmeye heveslendi:

- Bence, dedi, Ruslar bu konuda haklı. Nefse hudut çizemezsin. Bu Sami zihniyeti İslamiyet'le gelmiş ve bizi resmen boğuyor. Burada özel mülkiyet meselesi mühim rol oynuyor.

- Tabii, tabii, diye Halil, Rüstembey'in fikrini onayladı. Sosyalizm, özel mülkiyetle beraber "namus" sınırlarını kaldıracak.

Halil, sözlerini bitirir bitirmez düşüncelere daldı ve düşünceli gözleri oynamaya başladı. Sanki yeni fikirler söylemek istiyordu. Aniden ciddî bir sesle:

- Rüstembey dedi, çok tuhaf adamsın...

- Nasıl yani?

-Senin tüm fikirlerin ve icraatların bizlere yakındır. Niçin Sosyalist Parti'ye üye olmuyorsun? Rüstembey cevap vermeden önce biraz düşündü ve semaver getiren kızla beraber içeri giren Tanya'yı süzerek:

-Biliyorsun, Halil, Sosyalistlerin her şeyini kabul ederim ama millî dava konusunda yolumuz ayrılıyor.

-Niçin?

-Beynelmilel olamıyorum. Öldürsen de, yapamam.

-Niçin? Biz millî davamızı inkâr etmiyoruz ki...

Rüstembey gülerek:

- Açıklama yapmana lüzum yok, beni tatmin edemezsin. Programınızı defalarca okudum, aklım almadı.

Rüstembey biraz duraksadı ve sonra:

-Senin Sosyalist olduğunu biliyordum. Bakü'deyken Velibey ve sen birlikte bu davaya baş koymuştunuz. Ancak ben sizi nedense savaşçı Sosyalistlerden saymıyordum... Siz "mekruh" sosyalistsiniz, ha-ha-ha! ...

Halil, "mekruh" sözüne bir anlam veremedi. Rüstembey, tekrardan anlatmaya çalıştı:

- Şeriata göre koyun eti yenir ama köpek eti yenmez. Lakin tavşan eti yenir de yenmez de. Bu durumda buna "mekruh" denir.

Türkçe bilgisi az; Türklük ve İslamiyet'e yabancı olan Halil, şimdiye kadar duymadığı "mekruh" meselesinden çok hoşlandı ve akabinde gülmeye başladı.

Bu arada da Tatyana çay sofrasını kurup Rüstembey'e çay ikram etti. Tatyana'nın hatırı için yarı Rus, yarı Türkçe konuşan bu iki dost tamamıyla Rusça konuşmaya başladılar. Rüstembey, şeker yerine masaya koyulan çikolataya bakarak:

- Siz burada sofraya koymak için şeker bulamıyorsunuz, biz de cephede şekeri koyacak yer bulamıyoruz...

Tatyana, Rüstembey'e cevap vermedi. Sanki dünyayı terk etmişti ve hiçbir şey ilgisini çekmiyordu. Çay da içmiyordu, yine pencerenin önünden kutusunu alıp kucağına götürdü.

Halil, tekrar önceki mevzuya döndü:

- Şimdi, herhangi bir partiye mensup olmak zamanımızın birincil gerekliliklerindendir. Ben önce... Demin ne demiştin?

- Mekruh.

- Evet, önceden mekruh Sosyalisttim. Şimdi kuruma gidip geliyorum, her zaman onlarla beraberim, konuşma yapıyorum. Konjonktür bunu gerektiriyor, sen de bir partiye mensup olmalısın, bak gör, mesleğine göre bir parti seç, çünkü "Hemşeriler Cemiyeti" dönemi bitti artık...

Rüstembey bardağını çay tabağında döndürerek:

- Bu aralar tatil yapıyorum, yorgunum. Cephe ile vedalaşıp buraya geri döneceğim... Sonrasına bakarız, dedi ve aniden sesini yükseltip:

- Yarın toplantı varmış, mesele neymiş?

- Mesele aynı: "Şu andaki durumumuz ve biz" mevzusu etrafında fikir alış verişi yapılacak. Galiba sonra münazara olacak. Ben Menşevik Platformu'nu temsil edeceğim. Mircefer'e gelince o da Eser'ler üzerinde çalışıyor, Velibey ise zamanında Bakü'de çalışmış olsa da şimdi hiçbir teşkilata üye değil. Devrim taraftarıymış... Fakat kiminle yola çıkacağı belli değil.

- Toplantı nerede olacaktı?

- Kulmırzalarda.

- Him tamam, Kulamırza yine o kadınla mı yaşıyor?

- Hayır, onu boşadı. Şimdi başkası ile evlenmiş.

- Onu buraya mı getirmiş?

- Evet.

- Okutuyor mu bari?

- Kendisi ders veriyor.

- Sizlerle görüşmesine izin veriyor mu?

- Ara sıra görüşüyoruz. Önceleri karısı utanıyordu, şimdi yavaş yavaş toplantılara alıyor. Buraya çarşafı geldiği zaman başımıza reis kesilmişti. Kadının yanında bir şey konuşamıyorduk.

- Kulamırza tüm bunlara rağmen "o işlerden" görüyor mu?

- Tabii.

- Peki, karısının haberi falan olmuyor değil mi?

- Kardeş, karıyı aldatmaktan kolay ne var. Kulmırza, ödev veriyor; diyor ki şuradan şuraya kadar ezberle geleceğim. O ezberlemesine baksın biz gezmemize.

Rüstembey, bu "usul"den hoşlanmış bir şekilde:

- Çok üçkâğıtçısınız, dedi ve saatine bakıp ayağa kalktı:

- Yarın geleyim, toplantıya beraber gidelim, dedi. Halil de kabul etti.

- Kızı yolcu edelim gideriz.

- Nereye?

- Ben nereden bileyim, bir tren garına gidelim herhalde söyler artık. Ne gideceği yeri söylüyor ne de kutusunun içindekini. Tüm mal varlığı kucağındaki kutudan ibarettir. İçinde de (gizlice bakmışım) bir iki mektup, bir küçük poşette krem ve bir de küçük bir ayna var.

- Tuhaf!

4

Rüstembey, Halil'le Kulamırzalara giderken ön taraftan gelen tramvay dikkatini çekti. Vagonlar ağzına kadar doluydu. Vagonun merdivenlerinden bile askerler sarkmıştı. Aniden birisi atlayıp kaçmak istedi. Bunu müteakip bir başkası da arkasından sıçrayıp:

- Yakalayın! Yakalayın!, paramı çaldı, diye bağırarak koştu. Cemaat dökülüp hırsızın etrafını sardı. Hırsız ilk yakalayan kişi ona sağlam bir tokat attı. Bundan sonra herkes hırsıza saldırıp dövdüler. Rüstembey, bir dakika içinde yüzlerce adamın toplanıp bir adamı cezalandırmasını hayretler içinde görüp cahil topluluğun ne büyük dehşet saçtığına şahit oldu. Ayaklar altında bir torba et şeklini alan cesedin yerlerde süründürülmesi onda tiksinti uyandıran bir korku hissi doğurdu. Heyecan içinde Halil'in koluna girip sözüne devam etti:

- Dehşet!, dedi.

- Halil gülerek:

- Şehre yeni geldiğin her halinden belli oluyor. Biz bu manzarayı neredeyse her gün görüyoruz.

Yine uzakta büyük bir izdihamın olduğunu gördüler. Birisi yüksek bir yere çıkıp kollarını oynatarak bir konuşma yapıyordu. Sokaklardan taşan insanların arasından tuhaf bir korku ile geçip sola döndüler. Deri şapkalarına sarı mavi bantlar yapıştırılmış Ukrayna'ya ait bir bölük geliyordu. Ön tarafta giden asker şair Şevçenko'nun uzun bir direğe asılmış resmini taşıyordu. Heyecanlı ağızlarından kopan millî şarkı Rüstembey'in biraz önce geçirdiği dehşeti dağıtmaya başladı. Millî özerklik meselesi onun tüm vücudunu kaplayarak kanatlandırdı.

5

Rüstembey'le Halil pencereleri bahçeye açılan geniş bir odaya girdiklerinde içeridekiler onları hoş bir tebessümle karşıladılar. Kulamırza:

- Vay, Selam, Rüstembey!, deyip elini sıktı ve yanağından öptü. Velibey de yerinden kalkıp onunla selamlaştı. Kulu da dışarıdan mutlu görünüyordu. Mircefer, Rüstembey'i şık darülfünun kıyafetiyle görünce tuhaf bir hale büründü. İçine düşen kıskançlık, dışına vurarak yüzünü bulandırdı. Seyrek kaşları oynadı, gözlerine sanki kan geldi. Tutulmuş bir halde Rüstembey'e elini uzattı ancak öpüşmekten imtina etti.

Rüstembey Mircefer'le aynı okulda okumuş ve hemen arkasındaki sırada oturmuştu. Uzun soluklu bir dostlukları olmuş; daha sonra bu iki arkadaş farklı üniversiteleri kazanmışlar ve ayrılmışlardı. Bir sene sonra Mircefer verem hastalığına yakalanarak okuldan ayrılmak mecburiyetinde kalmış; Kırım'da kendisini tedavi ettirdikten sonra yarım kalan tahsilini devam ettirmek için Kiev'e gelmiş, daha sonra Rüstembey'in okulunu zamanında bitirip işe başlaması ondaki hasede sebep olmuştu.

Rüstembey bunu hisseder hissetmez arkadaşının bu münasebetsiz hareketine kayıtsız kalarak çekilip bir kenarda oturdu.

Velibey kendine has samimiyeti ile Rüstembey'e doğru dönüp:

- Rüstembey, bizim oralarda durumlar nasıl?, diye sordu. Ben de bir müddet oralarda bulundum, bilmem haberin var mı?, dedi.

- Haberim var, seni Lviv'de görmüşler.

- Ne yazık ki seninle görüşemedik. Acayip şeylerle karşılaştım, hikâyesini sana daha sonra anlatırım...

- Buralardasın değil mi?, diye sözünü kesti Rüstembey.

Velibey buna cevaben ona yanında oturması için yer gösterdi. Rüstembey hemen kalkıp onun yanında oturdu ve kısık sesle konuşmaya başladılar. Velibey, cephe ortamı hakkında biraz sohbet ederek:

- Birkaç gün sonra vatana gidiyorum. Sözünden kelimandan ne lazımsa götürmeye hazırım.

- Çok sağ ol!

- Şimdilik yaşıyorum... Senin aklında ne var?

Rüstembey biraz düşünüp tereddüt içinde:

- Bir ay dinlenip cepheye geri döneceğim. İşleri devretmem lazım, sonrasına bakarız.

Velibey, sanki Rüstembey'e sır veriyormuş gibi kulağına bir şeyler fısıldadı:

- Şimdi, Bakü'de aydın Türk gençlere çok ihtiyacımız var.

- Haberim var. Lakin nedense planlarımın arasında henüz Bakü'ye gitmeyi düşünmüyorum.

- Neden?

-Oldukça fazla neden var. Öncelikle Bakü'ye hazırlıklı gitmem lazım. İkincisi, Bakü ortamında kabadayılar, koçaklar, "burada sadece benim sözüm geçer" diyen aydınlar arasında yaşayabilir miyiz?

Velibey, yoğun bıyıklarını düzelterek:

- Sen çok derin düşünüyorsun, deyip inceden gülmeye başladı.

Rüstembey, gayet ciddî bir şekilde:

- Yahu Velibey, bak sen doktorsun ve bir alanın var. Onun üzerinde uzmanlaşmaya çalışacaksın. Ben ise hukukçuyum, avukatlıktan başka halkın içtimaî işleri ile de uğraşmam lazım. Federatif devlet fikri günden güne kuvvet kazanmaktadır. Federasyon ve esasları nedir, inan ki bilmiyorum. Batı'da ve Amerika'da birçok devlet var. Bunların yasalarından, yönetim şekllinden haberin var mı? Hayır. Sadece darülfünunda kısaca öğrendiğimizdir. Vesselam... Tatil zamanımın büyük bir kısmını buna ayırmam lazım. Kendim bilgisizken halka nasıl hizmet ederim? Bilgimiz de olmazsa halk arasında hiçbir nüfuzumuz kalmaz.

Velibey, yine inceden gülerek:

- Arkadaş, sen rahatlıktan bahsediyorsun.

- Tabii ki de.

Bu esnada kapı açıldı ve Cebbar içeri girdi. Selamına soğuk cevap alıp bir köşeye oturdu. Mircefer onu nefret dolu bakışlarla süzdü.

Öğrenciler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Selman ve Ahmet de geldiler. Toplantının geciktiğini gören Rüstembey, saatine baktı:

- Zaman geçiyor, dedi.

- Bunu gören Mircefer alay eder gibi koluna baktı ve:

-Zaman geçiyor, deyip Rüstembey'i taklit etti. Sonra cebinden kartvizitini çıkarıp üzerine bir şeyler yazdı ve Rüstembey'e uzattı. Rüstembey, adeta bir suçlu gibi kartı alıp şu satırları okudu: "Ya sen, ya ben. İkimizden sadece biri yaşmalı. Seni düelloya davet ediyorum, yardımcılarını seç!"

Mircefer'in tuhaflığını iyi bilen Rüstembey, arkadaşının bu hareketine hiç de şaşırarak metin bir sesle:

- Ben hazırım, düellodan kaçan alçaktır!, dedi.

- Mircefer, Rüstembey'in metanetli duruşunu görerek kısık sesle:

- Alçaktır!, dedi ve sustu.

Toplantı bir anda sessizliğe büründü. Herkes meselenin neden kaynaklandığını anlamadan birbirinin yüzüne bakıyordu. Bazılarının dudaklarında hayret tebessümleri uyandı. Selman Ahmet'e doğru yönelerek:

- Bu Mircefer'in tuhaf işleri var. Bir defasında da yersiz çıkışları tartışma konusu olmuştu. Yine de çocuksu hareketlerinden vazgeçmiyor, dedi.

Başkalarına dalkavukluk etmeyi seven Cebbar, Selman'a iyi görünmek için geniş ağzını açıp yüksek sesle gülerken sessizliği bozdu. Rüstembey'e gücü yetmeyen Mircefer, bunu fırsat bilip yerinden deli gibi fırlayıp Cebbar'a bir tokat attı. Toplantıdakiler kalkıp Mircefer'i sakinleştirdiler. Herkeste bir anda galeyana geldi.

Selman heyecanlı bir sesle:

- Arkadaşlar! Bugün tüm Rusya'da kazanılan hürriyete belirli bir şeklin verildiği bir zamanda biz burada birbirimize kabadayı gibi davranıyoruz. Mircefer gibilerin vahşice hareketlerine artık bir son verilmelidir. Şu anda kesin bir şekilde belirtmeliyiz ki Mircefer gibilerin aramızda yeri yoktur!, dedi.

Herkes kesin bir ifade ile Selman'ın dediklerini tasdik ederek:

- Yazıklar olsun! Ayıp çok ayıp!, diye yerlerinden seslendiler. Velibey ayağa kalkıp mülayim bir sesle:

- Arkadaşlar, bugün Rusya'daki tüm milletler hürriyetten gereğince istifade etmenin yollarını arıyorlar. Bakın, başkentinde oturduğumuz Ukrayna ne cesur adımlar atıyor. Geçici hükümetle bile birlikte çalışmak istemiyor... Bir de bize bakın da görün ne işle meşgulüz... Mircefer benden incinmesin ama onun yaptığı kültürlü bir insanın yapacağı türden bir hareket değil. Bu tür hareketlerin olmasına izin vermemeliyiz, dedi.

Velibey'in çıkışından sonra Halil, alaycı bir gülümsemeyle:

- Yahu Mircefer, sen baştan sona tezatlarla dolu birisiymişsin ki! Sokaklarda söylediğin güzel nutuk nerede, bu kabadayılık nerede?

Mircefer:

- Yahu sen otur oturduğun yerde, diye bağırdı ve sandalyedeki vaziyetini değiştirip sustu.

Kısa bir zaman sonra Kulu ayağa kalkıp:

- Arkadaşlar, biz buraya mühim bir iş için geldik. Zannediyorum..., diye uzun bir konuşma yaptı. Zamanın siyasî inceliğinden, tüm halkların özerklik için çalıştıklarından, Ukrayna hükümetinin geçici hükümetle razılaşmayarak ordu teşkil etmesinden ve bu gibi birçok şeyden bahsetti. Biz el ele vererek çalışmalı, geri kalmış milletimizi ileri götürmeliyiz, diyerek konuşmasını sonlandırdı.

Toplantıdakiler Kulu'yu alkışladılar. Rüstembey, eğilerek Velibey'in kulağına "boş" sözlerdir, diye fısıldayıp gülümsedi. Velibey ise görüntüde Rüstembey'in fikirlerine ortak olmayarak Kulu'yu memnun etmek için yüzüne baktı ve hoş bir tebessümle alkışını Kulu'ya duyurdu.

Halil, ayağa kalkıp "Hemşeriler Cemiyeti" devrinin bittiğinden ve artık siyasî platformlara geçilmesi gerekliliğinden bahsetti. Bu esnada "başkansız toplantı olmaz, başkan seçilmeli", diye sesler işitildi.

- Velibey!

- Velibey!

- Halil!

Şimdiye kadar sözleri yarıda kalan Halil gülerek:

- Ben de Velibey'in başkan olmasını teklif ediyorum. Kim razı ise elini kaldırsın!

Velibey'in başkan olmasını ekseriyet kabul etti. Mircefer ise konuşmalara katılmadı. Kulu ise gönülsüz bir şekilde el kaldırdı.

Velibey uygun bir yere geçip toplantının başladığını ilan etti. Sonra millî içerikli bir konuşma yaparak Rusya'daki vaziyeti tasvir etti ve Müslümanların siyasî olarak hazır olmadıklarını vurguladı: "Bütün milletler, teşkilat yaparak kurucu meclisin karşısına hazır çıkmak istiyor. Hâlbuki biz her işte geri kaldığımız gibi bu konuda da yavaş iş görüyoruz" dedi. Sonra Velibey aydın insan eksikliğinden bahsederek mevcut olanlarında kendi arasında anlaşamadıklarını vurguladı ve ilave olarak da: "Bugün bizler bir neticeye gelip genel bir dil ortaya çıkarmalıyız. Çünkü bunu bizden hem zaman hem de milletimiz talep ediyor" diyerek konuşmasını bitirdi.

Sonra konuşmak isteyenler isimlerini yazdırdılar. Selman, Ahmet, Mircefer, Halil, Rüstembey, aynı zamanda birkaç öğrenci ve okullarını yeni bitirmiş öğrenciler de konuşma yaptılar. Kiev-Türk öğrenciler tarihinde ilk defa olarak parti ayrılıkları duyulmaya başladı. Önceleri "Hemşeriler Cemiyeti" etrafında toplanıp yalnız medenî gelişim mefkûresi taşıyan gençler artık eski düşüncelerini kabul etmiyorlardı. ESER³³, Menşevik, Bolşevik ve millî demokratik platformları ileri sürerek herkes belirli program dairesinde hareket etmeye çalışıyordu.

Konuşmalar, bir dizi münakaşa doğurdu ve sonuçta toplantı birkaç gruba bölündü. Selman'la Ahmet Bolşevik; Halil Menşevik; Mircefer ESER olarak öne çıktılar. Toplantının ekseriyeti ise millî mefkûre fikrini taşıyan tarafsızlardan ibaretti. Bunlar hiçbir partiye mensup değillerdi. Millî harekete yapacakları katkının şekli ve yöntemi de henüz kesinleşmemişti.

³³ "Sosyalist-Revolusioner" sözlerinin kısaltılmış baş harfleri.

- Toplantıda söylenenler kimseyi tatmin etmemişti. Herkes önceki fikirleri değişmemiş bir halde toplantıyı terk etti.

8

Akşamleyin Velibey, Rüstembey'i "Kupeçeskoje sobraniye"³⁴ bahçesine davet etmişti. Mayıs ayının aydınlık akşamlarından bir gündü. Dnipro'nun geniş göğsü yaldız saçıyordu. Yasemin ve kestane çiçeklerinin kokusu ruha rahatlık veriyordu. Bahçedeki şık kıyafetli ve şen sohbetli insanlar sanki şehirde hiç ekmek ve şeker sıkıntısı yokmuş gibi davranıyorlardı.

Rüstembey'le Velibey önce açık hava sinemasındaki filme gidip "Grigori Rasputin'i izlediler. Sonra bir bahçenin restoranına gelip çiçeklikler arasında bir yer beğenip oturdular. Velibey, garsonu çağırıp yemek ve içki sipariş etti. Beyaz örtülü sofranın üzerine renkli yemekler dizildi ve ardından da içki dolduruldu. Velibey, kendine mahsus bir nezaketle kadehleri doldurdu ve Ömer Hayyam'ın bir rubaisini söyleyerek kadehini kaldırdı:

- Rüstembey, hoş geldin! Devrimin nereye varacağı ve bizi nereye sürükleyeceğini bilmiyorum. Yaşlı bir Fars şöyle der: "Dem qenimetest"³⁵. Şimdi yaşadığımız bu dakikalar bile bizim için bir kazançtır. İçelim, var olalım!, dedi.

- Velibey, şerefe!, deyip Rüstembey Velibey'le kadeh tokuşturdu.

Velibey boşalmış kadehleri tekrar doldurarak:

- Gazeteleri, dikkatle okuyorsundur herhalde...

- Tabii.

- Bu geçici hükümetten sanırım bir şey falan olmaz! Müttefiklere gönderdiği notayı okudum, eski hamam eski tas. Çarın siyasetini izliyorlar. Bu geçici hükümet müttefiklerle tüm anlaşmalara sadık kalacağını söylüyor... Milyukov yine İstanbul'u talep ediyor ve "son zafere kadar savaş" şiarını utanmadan devam ettiriyor...

- Velibey! Bu siyaset yürümez. Ordu zaten savaş kuvvetini kaybetmiş, başkentte işçi şurası ve asker arasındaki uçurum gitgide derinleşiyor. Bolşevikler yorgun vücutlarda doğan hayalleri hayata geçirmek istiyorlar. Ukrayna özerklik bayrağını kaldırarak başka milletleri arkasından sürüklüyor ve ekonomik sıkıntılar ülkeyi karmaşaya götürüyor... Böyle bir zamanda bu siyaseti yürütmek akla uygun mu?

Velibey, kadehini kaldırıp Rüstembey'in konuşmasının sonunu bekliyordu. Konuşma biter bitmez:

- Ukrayna'nın şerefine içelim, cesur insanlar yetiştirmişler, dedi.

Rüstembey, samimî bir halde kadehine yapıştı ve Ukraynaca: "İşşe ne vmerla Ukraina"³⁶, deyip içti.

-Yemek yemeğe başladılar. Lakin sessizlik uzun sürmedi.

Rüstembey:

-Ukrayna, fırsatı affetmiyor. Cepheden Ukraynalıları yavaşça çekip kendi millî ordularını kuruyor ve geçici hükümetten özerkliklerinin tanınmasını talep ediyor, okullarını

³⁴ "Tüccarlar Birliği".

³⁵ "Şimdi yaşadığımız bu anının da kendisi de kazançtır".

³⁶ "Ukrayna henüz batmamıştır".

özelleştiriyor, millî basın-yayın için çalışıyorlar... Öğrencilik zamanımızda Kiev’de Ukraynaca konuşanı duymamıştık. Ama artık yavaş yavaş duyuyoruz...

Çarın zamanında yalnızca tek gazeteleri vardı ve onu da savaş başlar başlamaz hükümet kapamıştı. Bak şimdi ne kadar gazete ve mecmuaları var... Şimdi bir de bizim halimize bak! "Kaspi" İttihad-ı İslam’ın kuyruğundan vazgeçmiyor. O günlerde bir öğrenciye mektup gelmiş: "Bakü sokaklarında kabadayılar Türk kadınlarının ayaklarından topuklu çizmelerini çıkarmışlar..." Böyle bir dehşet olur mu? Ah... Velibey, içelim de bari dertlerimizi unutalım. İslamiyet bizim sonumuzu getirdi.

İki dost dertli bir halde kadehlerini dikip uzun müddet sustular. Sonra garson bifttek getirdi. Velibey şarap istedi. Büyük kadehlere şarap döküldükten sonra Velibey Rüstembey’e Azerbaycan’da meydana gelen hadiselerden bahsetti:

- Bakü’de "Umum Kafkasya Müslümanlar Kurultayı" olmuş. Bazı kararlar almışlar. Federatif yönetim şeklini kabul etmişler... Tabii ki kurultay olaysız bitmemiş. Kurultayda iştirak eden çarşafsız kadına karşı tabanca çıkarmışlar ve yine rezillik!.. Sokaktaki o çizme çıkarmak işi de bu olaydan sonra olmuş... Sonra Gence’de de Âdem- i Merkeziyet partisi varmış. Bakü’deki Federalistler Partisi ile birleşerek meydana "Müsavat" adlı bir parti çıkarmışlar. Ama programlarını henüz görmedim...

Rüstembey, Velibey’in sözlerini kesti:

- Müsavat’ın programını gözden geçirmek isterim. Getirebilir misin?
- Ya getirtirim ya da gittiğimde kendim gönderirim.
- Getirdiğin zaman Kulamırza’ya ver o bana ulaştırır.
- Tamam.
- Rüstembey biraz düşünüp:
- Başındakiler hakkında bir bilgin var mı?, diye sordu.
- Nasipbey’le Ahmet Muhtar olması lazım.

Rüstembey bu isimleri uzaktan tanıyordu.

- Yani, bunların hazırlığı falan var değil mi?, diye sordu Rüstembey.

Velibey gülümseyerek:

- Bir bilgim yok! Her halükârda Müslüman bundan fazlasını yetiştiremez ki! Çalışıp, zahmet edip iyi adamlar yetiştirmemiz lazım.

- Tahsil durumları nasıl?

-Nasipbey’i bizzat tanımıyorum. Duyduğum kadarıyla darülfünunda okumuş ama tahsilini bitirememiş. Ahmet Muhtar’ı iyi tanıyorum. Bizimle çalışmışlığı var. Hiçbir tahsili yok, kendi kendini geliştirmiş. Tüm meziyeti Türkçe bilmesi. İyi bir hitabet yeteneğine sahiptir... Bu kadar... Siyasetin içinde pişmiş biri gibi kabul etmek zor. Devlet teşkilatı için yararlı birisi değildir. İfrat derecede inatçı ve şöhrete de düşkündür: "Burada ben, Bağdat’ta kör halife" misali yani. Kafanı ağrıtmayayım ama "kör atın kör de nalbandı olmuş" derler ya... Neyse, deyip kısık sesli gülüşüne devam etti.

Rüstembey de düşüncelere dalarak bir daha soru sormadı.

Gece saat birde eve geri dönerken Mircefer'in hareketini hatırladılar.

Velibey gülerek:

- Bu Mircefer çok garip adam, dedi.

- Hakikaten de öyledir... Bu çocukluğunda da böyleydi. Ama şimdi daha kötü olmuş. Çocukluğumuzda iyi bir arkadaşlığımız vardı. Birbirimize gider gelir, hiç ayrılmazdık. En popüler ve önemli konular hakkında fikir alışverişi yapar ve sonuçta belirli bir noktada anlaşırdık. O zaman da bunda sabır ve mantık denen şey yoktu. Bir şeyi söylerdi ancak onu hayata geçirmek için gerekli iradeyi gösteremezdi. Bir gün, hem küçük kız kardeşlerimize hem de erkek kardeşlerimize tahsil verme kararı aldık. Derse başladık. Mircefer'in erkek kardeşi okumak istemedi. Mircefer buna aldırış etmeden ders anlatmaya devam etti. Kardeşi yine tembellik yaptı. Sonunda yanına çağırıp: "Sen okumak istiyor musun istemiyor musun?" diye sorduğunda kardeşi: - Hayır, diye cevap verdi. Mircefer de "serbestsin" deyip kardeşini bıraktı. Şimdi de kardeşi cahil ve işsiz, avare dolaşıyor. Sonra Mircefer'e kızdım: "Sabırla okut", dedim. Bana cevaben ne dedi biliyor musun? "Çocuğun hürriyetine engel olmaya hakkın yok"!

- O da hürriyeti böyle anlamış herhalde, diyerek güldü Velibey.

Rüstembey kaldığı yerden sözlerine devam etti:

- Her şeyi tersten anlamak bunun karakterinden kaynaklanıyor galiba. Günlerden bir gün bununla birlikte tiyatroya gittik. İçeride bir yere oturduk. Bir de baktım ceketini çıkarıyor. Canım ne yapıyorsun, burada gömlekle oturmak bile yasak. Sonuçta her yerin kendine göre kuralları vardır, dedim.

Bana:

- Kamuoyundan mı korkuyorsun?, dedi. Her şeyin canı cehenneme. Ben şahsî rahatlığımı bakarım, diye ilave etti.

- Tiyatroda yarı çıplak mı oturdu yani?

-Tabii. Neredeyse yüz yerden dudaklar büküldü, alay edildi... Neyse bu adamın beyni sakat, boş ver.

- Gıybet olmasın, diye söze başladı Velibey. Ben de bunun hakkında bir şeyler duymuştum. Bir ay önce Moskova'ya Öğrenciler Kurultayı'na gitmiş. Yolda yürürken önünden geçen tramvayı durdurmak için düdük çalmış. Bir kaza mı oldu diye tramvay sürücüsü tramvayı durdurmuş. Tramvayın durdurulmasının nedenini bilmeyen yolcular arasında aniden karışıklık çıkmış. Bu esnada Mircefer "bindim artık gidebiliriz", dediğinde yolcular buna karşı nefretle bakmış ve bir şey demeden yollarına devam etmişler. Bir düşün, böyle bir adamı şimdi Kiev "mitinglerinin tanrısı" sanıyorlar.

- Neden? Çünkü güzel konuşma kabiliyeti var. Rusçaya vakıf. Matbuat işlerinde bile imzası var... Ancak hayatı kitaplarda yazıldığı gibi kabul ediyor. Fikir ve hareketlerinden de kitap kokusu geliyor. Aynı zamanda oldukça yapmacık hareketlere sahip birisi.

Velibey ciddî bir sesle:

- Ama gel gör ki adamlığı dahi yok. Devrim hayatı çalkalayıp bu gibi insanları yüceltirse bunlar âlemi mahveder ve sonunda kendileri de mahvolup giderler.

Rüstembey, Velibey'i tasdik ederek:

- Bunda ne tür kıskançlıklar vardır bir bilsen. İyi para kazananları, iyi giyinenleri, rahat yaşayanları görünce sanki içi içini yiyor. Yakıp yıkmaktan zevk alanlardandır.

- Bunun ailesinin durumu nasıl, fakirler mi?

- Babası küçük esnaflardandır. Buna hiçbir yardımı dokunmaz, ailesini bile zor geçindiriyor.

Velibey, tebessümü ile Rüstembey'in sözünü kesip:

- Düello işi ne oldu?, diye sordu.

- Hiç! Düelloya az mı adam çağırmış. Puşkin'in zamanında yaşadığımızı sanıyor zavallı. Bu da okuduğu kitapların etkisinden ileri geliyor zaten...

10

Rüstembey, yatağından yeni kalkmıştı. Halil içeri girdi. Selamlaştılar. Halil:

- Galiba, çay içmemişsin?, diye sordu.

-Aynen, henüz içmedim. Uykudan kalkamıyorum. Cephe'nin yorgunluğunu şimdi hissediyorum. Son zamanlarda manen çok yoruldum.

-Galiba senin oralar karışık!

-Tabii, anarşi her yerde aynı.

-Kerenski'nin tüm popülaritesine rağmen kesin bir yol haritası yok gibi görünüyor. Yalnızca güzel konuşmakla memleket idare edilmeyormuş.

- Zaten düzen de bozuk. Yukarıdakileri değiştirdiler aşağıya dokunmadılar. Çarlık ruhu ile beslenmiş memurlar; çünkü vekile, muhabire, tüccar bakana tabi olur mu? Genelde memur psikolojisi farklıdır. Bu hükümette, alın teri ile aşağıdan yukarıya doğru kendi zahmeti ile tırmanan bir memurun hürmeti olmadığı için memur da haklı olarak vazifesine sadakatle yaklaşıyor. Bak, mektuplar hâlâ posta ile gönderiliyor ve dolayısıyla yollarda kayboluyor. Vergi toplanamıyor, bankalar berbat çalışıyor. İşportacılık günden güne artıyor. Hükümet ve içtimâî teşkilatların ambarlarından mallar çalınıp çarşılarında satılıyor. Çokbilmişler altın ve elmasları toplayıp bir kenarda gizliyorlar. Bugün satın alınan her şey üç gün sonra iki katına satılıyor. Fiyatlar artıyor ama memurun maaşı artmıyor. Bundan dolayı memurda vazifesinden soğuyor.

Halil onun sözünü keserek:

- Rüstembey, yalnız memur değil herkes şaşkın. Nedense bu hükümete kimse inanmıyor. Hangi mitinge baksan "hürriyet borcu"ndan bahsediyor. Herkes hürriyetin ortaya çıkardığı bu hükümete yardım etmek gerektiğini iyi biliyor. Lakin kimse elini taşın altına sokmuyor. Ben, eski bir inkılâpçı olarak henüz borçlanmış değilim, dedi.

Halil, sözlerini kahrkaha ile bitirip odanın sokağa bakan köşesinin penceresinden bakarak:

- Toparlan, dışarı çıkalım.

Hava oldukça güzeldi. Kahvehanelerden birine girdiler. Rüstembey Halil'e sütlü kahve ikram etti lakin Halil içmek istemediğini söyledi: - Tokum ben, hadi sen iç de çıkalım. Tüccarlardan kahvehanede oturacak yer kalmamış, nedense bu tipleri hiç sevmiyorum, dedi.

Rüstembey:

-Sanırım baban memur olduğu için herhalde bunlara borçlu oluyordu. O yüzden sende de çocukluktan beri onlara karşı bir tiksinti uyanıyor.

-Hakikaten de öyle. Biliyor musun bir zamanlar babam ev yaptırıyordu. Sahtekâr bir hacıdan altı yüz manat borç almıştı. Ne yazık ki beş sene içinde borcunu ödeyemediği için faiz üstüne faiz biniyordu. Kendileri de öyle naif görünüyorlardı ki yüzlerine tükürsen sesleri çıkmaz. Ama seni nasıl istismar edeceklerini iyi biliyorlar. Babam rahmetli olduktan sonra annemi rahat bırakmadılar. Tüm altınlarımızı, halı ve ipeklerimizi onlara sattık. Kim bilir ne kadar ucuza almışlardır. Erkek kardeşim Paris'te okurken ona para göndermek gerekti. Anam güzel ve kıymetli şalını rehin bırakıp yerine elli manat aldı. Elli manatı da zamanında geri veremediğimiz için faizi artmaya başladı... Kısacası şal da elden gitti adama da borçlu kaldık...

Halil yine güldü ve tebessümünde bir tiksinti hissedildi. Rüstembey kahvesini bitirir bitirmez oradan çıktılar:

- Tamam, da baban Çarın sadık memuru, annen de Mehdi Han'ın kızı. Bu Menşeviklik nereden çıktı?, diye Rüstembey sordu.

Halil önce alaycı sonra ise ciddî bir sesle:

- Biz, Bakü'de hükümete bağlı binalarda yaşarken yer altı edebiyata çok merak salmıştım. Bir Gürcü arkadaşım vardı, bana küçük risaleler verirdi. Yavaş yavaş Menşeviklerin programı ile tanıştım ve hoşuma gitti. Arkadaşım beni bir parti üyesi ile tanıştırdı. Ara sıra görüşüyorduk. Daha sonra Türk gençleri arasında çalışmam için bana görev verildi. Birkaç arkadaşına seminer verdim. Aynı zamanda fabrikalarla da az çok irtibatım vardı... Böyle işte...

Rüstembey gülerek:

- Şimdi şöyle o zaman, federatif yönetim taraftarı mısın yoksa?

- Halil, düşünerek:

- Demokratik cumhuriyet sanırım herkesi tatmin eder, diye cevap verdi.

- Hayır, diye kesin bir dille karşı çıktı Rüstembey. - O zaman aramızda dağlar kadar fark var. Her milletin mukadderatı kendi ellerindedir. Günümüzün sloganı budur!

11

İmran'ın meyve mağazasına varana kadar iki dost arasındaki sohbet devam etti. Biri diğerini tatmin edemedi. Nihayet Rüstembey öfkeyle:

- Bundan sonra mahkûm halklar arasında Menşeviklik güçlenemez. Bu alanda Bolşevikler daha da ileri görüşlü, deyip münakaşayı bitirdi.

İmran, dükkânın arka bölümündeydi. İki arkadaş onun olduğu bölüme geçtiler. Sefter de oradaydı ve çay doldurmakla meşguldü. Samimî bir şekilde selamlaştıktan sonra herkes oturdu. Sonra Halil gülerek:

- Dostum, benim tüccarlarla işim olmadığını herkes biliyor. Ancak İmran, seni tüccarlardan saymıyorum. Çünkü sen öğrenciler içinde büyüyerek tüccar olanlardan sın. Herkese de yardımın dokunmuştur, dedi. Sefter onun sözünü keserek yarı Rus, yarı Türkçe:

- Tamam, da bu girizgâhın nedeni nedir, ağzındaki baklayı çıkart hele, dedi.

Halil gülerek:

- İmran'dan yirmi beş manat borç istiyorum. Halil'in aniden sadede gelmesi herkesin gülüşmesine sebep oldu. Sonrasında Halil ciddî bir sesle:

- Biliyorsun, İmran! Ağabeyimden para bekliyorum, gönderir göndermez geri vereceğim.

İmran hürmetle elini gözünün üzerine koyup:

- Baş üstüne, çayımızı içelim sonra veririm, dedi ve sohbetin konusu değişti:

- Diyorlar ki Cebbar tokat yemiş. Aman ne güzel etmiş!.. Mircefer'le henüz tanışmamış olsam da gördüğüm zaman ellerinden öpeceğim.

Sefter'in kaşları yine yukarı kalktı ve yanağının çukuru biraz daha derinleşti ve gülerek:

- O günden beri nerede olduğu belli değil, kim bilir nerelerde boş boş geziyor, dedi.

Halil samimî bir tonla:

- Dostum, adamla uğraşmayın.

Sefer kaşlarını yine kaldırıp bir şeyler demek istiyordu ki aniden İmran masadan kalkarak:

- Halil, gülüm gel benimle, dedi.

İmran kasadan yirmi beş manat çıkarıp Halil'e verdi ve yavaşça eğilip Rüstembey'in kulağına:

- Sen kazandığın paraları ne yapıyorsun?, diye fısıldadı.

Rüstembey fazla düşünmeden:

Hepsi yanımda, sana lazımsa verebilirim.

İmran:

- Üzerinde gezdireceğine iş yerine bıraksan iyi olmaz mı?, diye sordu ve ısrarla ilave etti:

-Biliyorsun şu sıralar para kazanma zamanı, herkesin ihtiyacı var... Senin içinde iyi olur benim için de.

Rüstembey cebinden iki manat çıkarıp İmran'a verdi ve sonra da Halil'e yönelerek:

- Dostum, paraya ihtiyacın vardı da bana niye söylemedin?, dedi.

- Sen gidiyorsundur. Bir de ne zaman göreceğim ki seni?

- İmran burada, ben burada. Bu ilk borç alışım değil ki, neredeyse beş sene oldu...

Bu esnada içeriye, iri ve çopur burunlu yüzü simsiyah birisi girdi:

- Sefarethane kâtibi "Sefter Han" buradadır mı?, diye sordu.

- İmran, ağzını arka tarafa çevirerek alay eder gibi:

- "Ey Sefter Han, hizmetinde olanlardan biri seni arıyor", dedi.

Rüstembey, merak ediyormuşçasına:

- İran Konsolosu'nun kâtipliğini Sefer mi üstelenmiş?, dedi.

- Evet, diye İmran alay eder gibi dudağını burdu ve ilave etti:

- Maymun oynatanlar, önce Bayram kardeşe kazık attı, şimdi de Sefter'e kazık atıyor.

İmran sözlerini bitirip ince ince güldü ve sonra elini Rüstembey'e uzattı. O da elini onun eline vurdu.

Rüstembey, sabah erkenden İdizkoviski'nin kütüphanesine gitti. Bu, kütüphane hükümet ve şehir kütüphanelerine nispeten daha zengindi. İlâveten bu kütüphanede devrimle ilgili eserlere de rastlamak mümkündü. Sürekli okuyarak bilgileniyordu. Çünkü devrimin ileri sürdüğü argümanlara karşı onun bilgisi yetersiz kalıyordu.

Rüstembey, kitap katalogunu götürüp karıştırmağa başladı. Kendine küçük bir program çıkarttı. Marks, Engels, Plehanov, Kautiski, Bebel ve Jores'i de buraya dâhil etti. Lakin bunlardan önce tarih ve ekonomi hakkında okuma yapması gerekiyordu. Sonra on sekizinci asır ansiklopedileri ve Comte'nin pozitivizmi ile ilgilendi. Kısacası uzun süre fikir yürüttükten sonra eski devlet teşkilatlarına dair bir kitap alıp kütüphaneden çıktı. Kalbi koltuğundaki kitabın sevinci ile dolu bir halde okumaya koşarken aniden şık giyimli, siması tanıdık bir bayana rastladı. Bayanın gözleri Rüstembey'e çarpıp hemen memnuniyetsiz bir edayla yere dikildi, yanakları kızarıp sanki solgun bir laleyi andırdı. Rüstembey durdu ve samimiyetle:

- Sofya Sergeyevna, diye seslendi.

Sofya, solgun bir halde duraksadı ve Rüstembey'in ona doğru uzanmış ellerini ister istemez sıkmak mecburiyetinde kaldı. Rüstembey:

- Ne zamandandır görüşemiyoruz, eşiniz nerelerde?, dedi.

Sofya ağız ucuyla:

- Cephede, deyip suçlu gibi etrafa baktı.

Rüstembey, Sofya'yı bu ürkmüş durumdan kurtarmak için:

- Ne tarafa gidiyorsunuz, size arkadaşlık edeyim, dedi.

Sofya, bu tekliften hoşnut olmamış gibi birkaç saniye duraksadı. Tereddüt içinde olduğu belliydi. Lakin Rüstembey'in ısrarcı hareketi Sofya'yı ikna etti. İkisi de sessizlik içinde bir müddet yan yana gitti. Sonra Rüstembey:

- Yine önceki evinizde mi kalıyorsunuz?, diye sordu. Sofya cevap vermekten çekindi ve sorunun yersiz olduğunu hissettirmek için kafasını çevirip dükkânlara baktı. Yanakları tekrar kızarıp soldu. Gözlerinin kenarından süzülen itirazlı bakış Rüstembey'in cesaretini kırdı. Daha birkaç adım bile gitmemişlerdi ki Sofya durdu ve gözlerini yere dikerek elini uzattı:

- Ben eczaneye uğrayacağım, deyip Rüstembey'den uzaklaştı.

Sonra ise Rüstembey yoluna devam etti. Şuursuz bir şekilde ellerini bıyığına götürdüğünde Sofya'nın ellerinden yayılan parfüm kokusu aklını başından aldı. Kütüphanede yaşadığı rahatlama hissinin yerine ruhunda derin bir acı duymaya başladı.

Sofya'nın ona soğuk davranması Rüstembey'in aklını bir müddet meşgul etti. Bir zamanlar pencereye yaslanıp hüzünlü gözyaşları ile Rüstembey'i izleyen Sofya, bu seferki soğuk Sofya'nın tam tersi gibi görünüyordu. Bu olay esrarengiz bir muamma olarak Rüstembey'i çıkmaz bir yola sokmuştu. Derdini unutmak için kitaba dalıyor, tarih ve felsefe kitaplarında ruhunu yatıştırmanın yollarını arıyor lakin muvaffak olamıyordu. Siyah

satırlardan ortaya çıkan mürekkep fikirler arasında hep Sofya'yı görüyor, solgun bir laleyi andıran yanakları en kuvvetli felsefeye dönüşerek Rüstembey'in aklını kurcalıyordu.

Gazeteyi eline alıp okuduğu zaman oradaki belli başlı komutanların, bakanların vazifelerinden uzaklaşmaları ona çocuk oyuncağı gibi gelmeye başlamıştı sanki. Sokaklardaki gösteriler, siyasî münakaşalar, sloganlar vs. bunların hepsi onun zihninden ufak bir tesir bırakmadan uçup gidiyorlardı. Artık bu şehir ona bir tatil yeri değil hapishane gibi geliyordu.

Bir gün evde otururken canı çok sıkıldı ve Halil'i bulmak için onun yanına gitti. Halil de onun gibi maddî hayatın eğri büğrü yollarına, aynı zamanda hileci zihniyetine yabancı bir adam olduğu için Rüstembey'e dert ortağı olabiliyordu. Fikir ayrılıklarına rağmen aralarında samimî bir dostluk vardı. Halil, Rüstembey'i ızdırıp içinde gördüğü zaman tebessümle:

- Sende yine bir şeyler var, dedi. - Maddî sıkıntı mı manevî sıkıntı mı?, diye sordu.

Rüstembey, anlatacakları sayesinde sakinleşerek:

- Huzurumu bozan bir şeyler var. Aşk mıdır bilemiyorum. Şair ve psikologların tarifine göre bu aşktır. Lakin doğrusunu söyleyeyim aklım bu aşk denilen kuvvete hiç de inanmıyor... Allah'ını seversen, bu aşk denilen şey var mı? Bunu sen duydun mu?

Halil, biraz düşündükten sonra Rüstembey'in sorusuna cevap vermeye çalıştı:

- Rüstembey, aşkın ne olduğunu şimdiye kadar ben de anlamış değilim. Reşit olduktan sonra bende komşumuzun Malakan karısına karşı bir ihtiras hissi uyandı. İhtiras beni kadına doğru çekiyordu. Bir gün evlerine gittiğimde kadını yalnız gördüm. Coşmuş bir erkek bakışı ile onu süzdüm. Kadın halimi görerek tuhaf bir vaziyet aldı, kızardı. Şirin bir tebessümle yüzüme bakıp eli ile bir iki defa yanaklarıma vurdu... Yalnız bunu hatırlıyorum. Kadını kucaklayıp yatağa attığımdan haberim olmamış... O günden sonra rast geldiğim tüm kadınlarla münasebetim bu şekilde oldu... Tabii ihtiyacımı gidereceğim diye hiçbir şairane söz söylemem; buna lüzum da duymam. Bu kadar. Sana gelince, ihtiyacını yok etmeye çalışıyorsun ve bu hislerin zorlanmaktan şişerek sende bir hastalık şeklini alıyor.

Bu sözlerden sonra Halil ciddiyetini bozarak kahkaha atarak ilave etti:

- İç sıkıntısı dediğin dişi derdidir. Dişi birini bul da adam ol! Vesselam!

Rüstembey, Halil'i haklı bularak sustu. Lakin aklının kabullendiği bu durum hakkında derin hisleri başka şeyler söylüyordu. Çarpışan bu güçlerden hangisinin haklı olduğuna dair bayağı düşündü. Bence bu beceriksizlik, diye aklından geçirdi. Sonra hüzünlü bir eda ile Halil'in yüzüne baktı:

- Becerisizliğimden kaynaklanıyor. Sen haklısın, bunu becerebilmek için zaman ve kabiliyet gerekli ki bunlara da şu an zamanım yok. Ben mizacım gereği yalnızca bir hedefe odaklanabiliyorum. Yani iki işi bir arada görmek benim yapıma ters. Sanki içimde bir asker var ve bana "ileri marş", dedi mi hemen yürüyorum. Bendeki bu huy değişmez efendim!, diye güldü Rüstembey.

Halil:

- Tamam, da bir kere de kadın cephesine yürü, diyerek kahkaha ile güldü.

- Ben razıyım ama it oğlu "asker" bir türlü razı olmuyor.

Sonra bu iki arkadaş yürekten güldüler. Biraz geçtikten sonra Halil ciddî bir sesle:

- Geldiğinden beri Kulamırzalara gittin mi hiç?

- Toplantı günü ordaydık.

Halil:

- Onu geç!, diyerek Rüstembey'in sözlerini kesti. Adam evlenmiş, aile sahibi olmuş. Ziyaret etmek borcundur.

- Tamam, diyerek Rüstembey kabul etti.

- Saat kaç , diye sordu Halil.

Rüstembey, kolundaki saate bakarak:

- Beşe az kalmış.

Bir iki saat gezelim öyle gideriz. Vladimirski Gorka sokağına doğru gittiler. Manastırın yanındaki kapıdan Gorka'ya girip Dnipro nehrinin sahilindeki Bakanlar Bahçesi'nde bankların birine oturdular. Dnipro çayı taşıp etrafı basmıştı. Sağ taraftaki Çar Bahçesi çiçekler içinde nazlanıyordu. Serin hava yaseminler arasında titreyerek kokular saçıyordu. Sol taraftaki altın kalpaklı kiliseler etrafına yaldızlı ışıklar serpiyordu.

Bu güzel manzara Rüstembey'in kalbinde hüznü doğurdu. Hoş bir tebessümle yanındaki arkadaşının sönük çehresini süzen Halil:

Yine ne düşünüyorsun, diye sordu.

Rüstembey derin düşüncelerden zar zor ayrıldı ve iç çekerek:

- Bana öyle geliyor ki yaşamın kalbi daima benden uzak bir yerde çarpıyor. Ben bu çarpıntının sesini duyuyorum ama bir türlü içine giremiyorum. Hayat coşarken her bir ferdin göğsünde yankılar doğurmalı. Çünkü insanlar yaşamla var olurlar; yaşam insanlarla değil... İşte ben bu yankıları duyamıyorum. Yaşamı sadece uzaktan izleyip ona katılmayan bir seyirci gibiyim...

- Senin bu felsefeni anlamıyorum, diye sözlerini kesti Halil ve biraz da keskin bir şekilde: - Neden hayatın uzağında kaldığını zannediyorsun? Gençsin, yakışıklısın, tahsillisin ve cebinde paran da var. Hayatın en görmeye değer yerlerini görmek için imkânların da var. Nedense pasif yaşayarak boş muhakemeler yürütüyorsun... Dostum, insanın veya hayvanın içinde tabii bir his var, çağırdı mı "amenna" demelisin. Sen işte burada hata yapıyorsun. Canlı hayatın taleplerini dinlemiyorsun da kitaplardaki safsataları dinliyorsun...

Daha sonra iki kızın yanlarından geçmesiyle Halil'in konuşması yarım kaldı. O arkalarından sanki bir müşteri edasıyla bakarak:

- İşte hayat bu, başka söze hacet var mı? Kalk gidelim de tanışalım. Rüstembey, gitmek istemedi:

- Boş ver, dedi.

Halil de onu kolundan tutup kendine doğru çekerek:

- Bu boş iş değil, diye yerinden kaldırdı.

Büyük adımlarla yürüyüp biraz sonra hızlarını azalttılar. Kızlar arkadan gelen ayak seslerini duyarak arkalarına baktılar ve birbirlerine bir şeyler söyleyip güldüler. Halil Rüstembey'e dönerek sevinçten:

- İşler yolunda, dedi ve sonra kızlara duyurmak için: - Bahar güzeldir, ancak... Onu duyanlar ve anlayanlar için güzeldir.

Kızlar yine arkalarına bakıp fısıldanarak güldüler. Halil, sözleriyle kızları tavlama devam ediyordu:

- Bahar, senede üç ay gelip insanları neşelendirip gider. Lakin... Burada mühim bir "lakin" var ki... Beni iyi dinleyin, insan hayata bir defa geliyor ve bunun tekrarı yok! Bunu gereğince kullanmayan pişmanlık ateşinde yanar...

Kızlardan biri:

- Usta işi bir girizgâh, dedi ve arkadaşına yaslanarak güldü.

Halil hemen:

- Ben hakikaten bu işin ustasıyım, sizin için saadet sarayı bile yaparım.

Bu defa kızların ikisi de dönerek işveli bir hayretle:

- Hakikaten mi?, diye sordular Halil'e.

- Tabii, diye kızın birine yaklaştı Halil, diğer kıza:

- Arkadaşım biraz utangaçtır. Lütfen ona bu konuda yardım edin?, dedi.

Kızlar kahkaha ile gülererek yakındaki bir banka oturdular. Rüstembey sağlarına Halil de sollarına oturdu.

15

Aralarında tatlı bir sohbet devam ediyordu. Halil fıkralar, kıssalar ve çeşitli hikâyeler söyleyerek kızları güldürüyordu. Bu arada Rüstembey de konuşuyor ilginç hikâyeler anlatarak Halil'den geri kalmıyordu.

Hafif bir karanlık yavaş yavaş çökerek etrafı kaplıyordu. Birkaç yerdeki lambalar sayesinde etraf parlamaya başlamıştı. Elvan renkli lambadan yansıyan parlak çizgiler nehrin yüzeyinde oynamaktaydı. Çift olarak yürüyen erkek ve kızların sayıları gitgide artıyordu. Bu arada Halil kızın elini avucuna alarak okşuyor ve hafif hafif dozu artırarak arada bir dudaklarına da götürüyordu. Artık sohbet genelden özele dönmüştü. Halil'in maksadı belliydi. Rüstembey ise hiçbir gaye gütmüyor ve bazen zamanının boş şeylere harcanmasından rahatsız oluyordu. Aniden:

- Bu kadar oturduğumuz yeter, diye seslendi Halil.

- Nasıl isterseniz?, diye kız cevap verdi.

Hepsi kalktı. Halil tanıştığı kızla birlikte biraz uzaklaşmaya çalışıp bir şeyler konuştu. Rüstembey de sakın adımlarla onları izliyordu. Daha sonra Gorka'dan yüz adımlık mesafede kızlar el ele verip komşu sokaklardan birine geçtiler. Halil şen bir halde kolunu Rüstembey'in koluna geçirerek:

- Ben kız arkadaşımın bir sonraki görüşme için randevu aldım, ya sen ne yaptın?, diye sorduğunda Rüstembey pasif bir gülüşle başını sağa sola kımıldatarak:

- Yahu senin işin falan yok mu?, dedi.

Bu sözler Halil'i çileden çıkardı:

- Dünyada herkes işsizde bir tek sen mi çalışıyorsun? Amma iddian var ha... İyi ki sen Tanrı falan olmamışsın, yoksa dünyayı kadınsız yaratırdın... Tuhaf adamsın!..

Rüstembey lakayt gülüşüne devam ederek, Halil'in hiddetli gözlerini süzüyor ama tek bir söz etmiyordu. Halil'in konuşup sonunda susacağını biliyordu ve öyle de oldu. Halil, Rüstembey'in hayattan zevk almamasını, ifratçılığını eleştirerek daha da ileri gitti.

Sesini yükseltip keskin ifadeler kullandı. Sonra sakinleşip sustu. Bir müddet konuşmadan yürüdüler.

Biraz yürüdükten sonra Kulamırzalara geldiler. Kulamırza, Halil ve Rüstembey'i samimi bir şekilde karşılayıp içeri davet etti. İçeride orta boylu ve zayıf bir kadın ayağa kalkıp cesaretsiz buyur ederek misafirleri karşıladı. Kulamırza:

- Rüstembey, Halil tanıştı ama sen tanışmadın, Sayat'la tanışın!, deyip karısını takdim etti. Rüstembey ve Halil Sayat'la tokalaşıp oturdular. Küçük sobanın üzerindeki semaver, uykusu gelen bir kedi gibi horulduyordu. Sayat misafirlere çay doldurdu. Masanın üzerine beyaz ekmek, yağ, peynir ve pasta koydu. Sonra dolaptan kızılıcak reçeli çıkardı. Rüstembey:

- Kulamırza dedi, galiba Kafkasya topraklarından gazete falan da getiriyorsun.

- Evet, kendime "Kaspi" geliyor, Sayat'a da "Açık Söz" getiriyorum. Çünkü Sayat sadece Türkçe okur, diyerek Kulamırza gülümsedi ve hoş bir edayla karısına bakıp ekledi:

- Rusça okumaya da başlamıştır artık.

Halil:

- Sayat bacı dedi, bu devirde Rusça konuşulduğu zaman anlamamız gerekir.

Sayat utangaç bir şekilde yere bakarak:

- Biraz anlıyorum... Ancak hâlâ konuşamıyorum.

Bunları söyledikten sonra Sayat'ın yüzü hüzünlü bir hâl aldı:

-Müslümanlar böyledir işte, kız çocuğunu okutmazlar, benim gibi cahil bırakırlar. Ana dilimizi dahi Kulamırza'dan öğrendim. Bilseniz, önceleri nasıl korkarak okuyordum.

Halil teselli vererek:

- Sayat bacı üzülmeyiniz, henüz gençsiniz.

Sayat:

- Niye biz başka milletlerden bu kadar gerideyiz?

Rüstembey, Dreper teorisini popüler haliyle Sayat'a anlatmaya başladı:

- Sayat bacı dedi, bu sadece bizde değil, başkalarında da görülmüştür. Millet bir birey, bir insan gibidir, büyür, gençlik ve yaşlılık dönemleri geçirir ve sonra ölür. Cahil ve kâmil zamanları olur. Bizim millet de şimdi cahil dönemini geçiriyor. Fakat ayılmasının belirtileri görünmektedir, ayılacaktır ve parlak bir geleceğe sahip olacağına da şüphe yoktur.

Aslında Sayat'ın bilgisini artırmak için söylenen bu fikir odadakilerin ilgisini daha fazla çekti. Halil, Dreper teorisine itiraz ederek, Marks teorisini ileri sürdü ve eski kültürlerin yok olacağını ekonomi kanunu ile anlatmaya çalıştı. Rüstembey münakaşaya girmeden önce Sayat'ın seviyesini kastederek kalkıp duvarda asılan haritaya yanaştı. Herkes gözlerini haritaya doğru çevirdi. Hâlâ coğrafyayı kavrayamayan Sayat bacı özlemle haritaya bakarak, var kuvveti ile Rüstembey'i dinlemeye çalıştı. Rüstembey, bir zamanlar kültür beşiği olan ülkeleri göstererek:

- Bakın dedi, Makedonya gibi belli olmayan ülkeden bir İskender çıkıyor, dünyayı istila edip milletin adını tarih sayfalarına yazdırıyor. Arabistan çöllerinden bir Muhammed zuhur edip ortalığa bazı demokratik fikirler atıyor. Sonuçta birçok milletleri ve ülkeleri kendi milletin hâkimiyetine tabi ediyor... İskenderler, Atillalar ve Timurlar, milletin gençlik enerjisinden vücut bulan kuvvetlerdir.

Rüstembey'i dikkatle dinleyen Kulamırza:

- Rüstembey, bu tarihî simalar mı milletini ileri taşımaktadır yoksa millet mi bunları?, diye sordu.

Rüstembey kararlılıkla:

- Birey bir kolektifin üyesidir, tıpkı meyvenin ağacın ürünü olması gibi. Birey kolektifin, meyve de ağacının özelliklerini taşır. Tarihî sima, milletin ruhundan doğar, o ruhu yükselir ve âlem önünde sergilenir. Tarihî sima, milletin tezahürüdür. Milletin tabağında bir şey olmazsa, tezahürü de olmaz!

Halil:

- O zaman, senin dediğine göre, milletler ya yetenekli ya da yeteneksiz olur!

Rüstembey derin bir itikatla:

- Evet!, dedi.

Halil keskin bir tavırla:

-Bu fikir kesinlikle doğru değil, Yetenek açısından milletler arasında fark yoktur. Yalnızca koşullar farklıdır; tarihî, sosyal ve ekonomik koşulları elverişli olan milletlerin tarihî rolü de başka olur, dedi.

Rüstembey Halil'in görüşlerine ortak olmayıp, kendi düşüncelerini öne çıkarmak için tarihten örnekler göstermeye başladı. Nihayet, Kafkasya'yı ileri sürerek aynı ortamda yaşayan Gürcü, Ermeni ve Türklerin kültürel seviyelerini kaydetti: - Ermeni ve Gürcü halkları kültürlü ve uyanık olduğu halde, Türkler cehalet içinde boğulmaktadır. Oysa üçünün de içtimaî ve ekonomik durumları az çok eşittir., dedi.

Halil yine itiraz etti. Münakaşa uzadı, nihayet Kulamırza ortaya başka bir mesele atarak sohbeti değiştirdi.

Rüstembey iznini bitirdikten sonra fazladan bir ay da Kiev'de kaldı. Bu bir ayın bir dakikasını bile boşa harcamadan kitap ve gazeteleri inceleyerek geçirdi. Başkent gazeteleri haricinde Kafkasya matbuatını da takip etmekteydi. Kerenski hükümeti tüm idaresizliği ile devam ediyor ve başına buyruklu büyük Rusya'nın bir ucundan öbür ucuna kadar yayılmıştı. Cephede durum gitgide bozuluyor, vatanperver nutuklar, çağrılar artık kimseye tesir etmiyordu. İdare sistemi dağılmış ve her vilayet, her şehir, her köy kendi kararını kendisi almaya başlamıştı. Ekmek, un, şeker karneleri erzak sıkıntısının önüne geçemiyordu. İnsanlar artık, dükkânların önünde uzun kuyrukları bekleyerek yiyecek almaktan sıkılmışlardı. Yolsuzluk şimdiye kadar görülmeyen bir hâl almıştı. Her şey el altından alınıp satılıyordu ve ülkenin şeref ve namusu neredeyse müzayedeye koyulmuştu. Bir tarafta yoksulluk diz boyuyken, diğer tarafta keyif toplantılarında paralar saçılıyordu. Bir kilo şeker umulmaz bir hediye olarak ailelere sevinç kaynağı oluyordu. Mal ve erzak oldukça boldu. Lakin ambarlarda halktan gizliyorlardı.

Kerenski hükümeti merkezî idare platformunda ısrar ederek ulusal ve bölgesel hareketleri hor görmeye devam ediyordu. Federasyon hedefine cesur adımlarla ilerleyen Ukrayna halkına: "Millet Meclisi kuruluncaya kadar anavatandan ayrılmayın ve ordunun genel görüntüsünü bozmayın" diye tavsiyede bulunmalarına rağmen Ukrayna Rada'sı³⁷ ve

³⁷ Ukrayna Merkez Konseyi

Genel Sekreterlik, millî devlet teşkilatlanmasına devam ediyordu. Kırım Tatarları da küçük çapta da olsa aynı hareketi takip ediyor ve kurultay düzenleyerek Tatar askerlerini Kırım topraklarına topluyorlardı.

Kafkasya'da ise işler daha da karışıktı. Buradaki milletler, henüz kendi içinde bile ortak bir dil üzerinde karar alamamış ve kesin siyasî yol haritalarını çizememişlerdi. Gürcüler Menşeviklerin, Ermeniler Taşnakların etrafında toplanmışlardı. Türklerin ise durumu oldukça tuhaftı. Yeni ortaya çıkmış "Müsavat"ın derin bir mazisi olmadığı için halkın arasında çok da itibar göremiyordu. Sol ve sağ görüşlü aydınlar iktidar kavgası ile meşgullerdi. Aynı zamanda aydın insan sayısı az, olanlar da hazırlıksız ve en önemlisi hiçbir yolun takipçisi değillerdi. Nüfuzlu milyonerler ve tüm zenginler Çar taraftarıydı. İşçi tabakası ve orta seviyeli aydınlar ise "Hümmet"in etrafında toplanmışlardı ve sayıları da gitgide artmaktaydı. İşçi hareketi genişleniyor ve grevler sanayi alanlarını ele geçirmeye devam ediyordu. Köylerde de sabit bir durumdan söz edilemezdi. İsyanlar, zenginlerin evlerinin dağıtılması gibi olaylar sıradan bir hâl almıştı. Ruhaniye sınıfı da devrimden bir pay alma sevdasına düşerek dinî partiler kurmaya çalışıyorlardı. Gence'de "Parti-i Mehemediye"; Şuşa'da "İttihadiye"; Bakü'de "Zühuriyun-i Mehdiyun" partileri kurulmuştu.

Çar zamanında Azerbaycan topraklarından asker alınmaması millî mefkûre taşıyanlar için olmazsa olmaz bir meseleydi. Her bir millet kendi askerlerini toplamasına rağmen Azerbaycan bu imkândan mahrum bırakılmıştı. Emperyalist Savaş'ı zamanı nüfuzlu beylerin teşebbüsü ile gönüllüler toplanıp Alman cephesine gönderilmişti. "Vahşi Tümen" adı ile meşhur olan bu gönüllüler şimdi milliyetçiler için bir mefkûre kaynağı olmuştu. "Zaruret Zamanının Sığınağı" olarak anılıyor, onlara karşı büyük umutlar besleniyordu...

Rüstembey'in iki aylık incelemeleri, siyasî cereyanları; partilerin nasıl çalıştıklarını öğrenmesi ona pek de kesin bir yol göstermedi. Kiminle yola çıkacağını, hangi partiye üye olacağını tam anlamıyla kestiremedi. Siyaset ondan oldukça uzak bir mefhumdu. Önceleri hayallerini süsleyen Turan mefkûresi artık sarsılmış, bu fikrin doğruluğu ve realitesinden şüphe etmeye başlamıştı. Azerbaycan'la ilgili meselelerde kesin karar veremiyordu. Türkiye'ye ilhak meselesine kesin olarak karşıydı. Kapitulasyonlara çarptırılıp yoksulluk içinde çırpınan, daima savaşlarla boğuşan, toplumsal kültürü oldukça geri kalmış ve teknik donanımdan mahrum Türkiye'ye doğru meyletmek ona korkunç görünüyordu. Tüm tereddütlerine rağmen bakmayarak Rüstembey federatif yapının taraftarıydı. Lakin bir gün Rusya'yı yönetecek olan federatif yapının başında kimlerin olacağını da henüz kestiremiyordu.

Rüstembey bir gün gazete alırken Selman'ı gördü. Selman Rüstembey'i görünce kinaye ile:

- Rüstembey, gördüğüm kadarıyla yavaş yavaş hak yoluna geliyorsun, dedi.
- Nasıl, yani?
- "Pravda" okumaya başlamışsın.

Rüstembey gülümseyerek:

- Ben "Pravda"yı çoktandır okuyorum. Lenin'in bir makalesini bile kaçırmam.

Selman hayretle:

- Peki, neyi bekliyorsun, neden bize katılmıyorsun?

Rüstembey biraz düşündü:

- Selman dedi, gideceğim yol hakkında etraflı malûmatım olmazsa o yolda yürüyemem...

- Ne zamana kadar araştıracağını, diye Selman onun sözlerini kesti.

- Dur biraz... Bugün, meydanlarda olan tüm partilerin incelenmesiyle meşgulüm. Şu zamanda herhangi bir partiye mensup olmazsan işinin zor yürüyeceğine eminim. Bu gidişle en sonunda siperlerin birinde silah arkadaşlığı etmeyi kabul edeceğim. Şimdiyse...

- Hayır, kardeş, bu hareketini sevmedim. Bak bu aydına benzer hareketin, hiç de hoş değil. Bizde ya "evet", ya da "hayır"; ya "dost", ya da "düşman" vardır. İkisinin ortası yok!, diye son sözlerini Selman sert ve kaba bir tavırla söyledi.

Rüstembey susup kaldı ve bir şey demeye cesaret edemedi. Daha doğrusu bu tür meselelerde Selman'la fikir ayrılığında olduğu için meselenin daha da uzamaması için münakaşaya sebebiyet vermedi. Selman ise Rüstembey'in onun fikirlerine kayıtsız kaldığını görüp:

- Sizin gibi zengin tabakaya mensup olanlar "biri eşek olsun, biz ona palan olalım" diyen bencil fitratlı insanlarsınız. Siz diyorsunuz ki izin verin kavga devam etsin, başkasının kanı dökülsün ama bize hiçbir şey olmasın. Ben de diyorum ki: "Hayır efendiler, emekçi kanı ile kazanılmış hürriyette size yer yok". Bunu kesin olarak aklınızın bir köşesine kazımalısınız!

Rüstembey Selman'ın öfkeyle söylediği sözleri dinleyip gülümsüyor; hiçbir şey söylemiyordu.

Yolda bir müddet konuşmadan devam ettiler. Sonra Selman Rüstembey'e elini uzatarak:

- Yolumuz burada ayrılıyor, görüşürüz.

Rüstembey, Selman'ın elini bırakmayarak:

- Bir az dur, dedi.

İkisi de bir kestane ağacının gölgesine çekilip konuşmaya başladılar. Rüstembey önce heyecanlandı; sonra rahat bir şekilde:

- Bak, seninle samimiyetle konuşmazsam vicdanım beni rahat bırakmaz...

Rüstembey, ne diyeceğini bilemeyen utangaç çocuklar gibi biraz durdu ellerini kavuşturup sözlerine devam etti:

- Yetiştığım çevre ve aldığım terbiyem sebebiyle bende ölümsüz bir millî ruh var. Milliyet hissi tüm vücuduma, tüm maddî ve manevî gücüme hâkimdir...

- Teessüf! Teessüf!, diye sözünü kesti Selman.

- İzin ver konuşayım... Dünyada her bir şeye millî açıdan bakıyorum. Dünyada beni tek düşündüren şey Müslümanların Velikorus hâkimiyetinden kurtulmasıdır. Bunu bana teminat veren partiye "lebbeyk" demeye her zaman hazırım, vesselam!

Selman, ağır bir yükten kurtulmuş gibi derinden nefes alıp gülümsedi:

- Siyasî fikirlerinin hepsi bundan mı ibaret?, diye hayret etti. Biz millî dava gütmüyoruz; sınıf davası güdüyoruz. Bunu biliyorsundur herhalde.

- Tabii ki de biliyorum.

- Tamam, buraya kadar anladık. Biz Rusya'da yaşayan tüm milletlere tam bir hürriyet vaat ediyoruz. Bunun yanı sıra cumhuriyet ve özerkliğin de biraz ötesine giderek Rusya'dan ayrılmak isteyenlere bile engel olmuyoruz... Milletlere bundan daha büyük ne vaat edelim?

Sözlerini bitiren Selman sustu, söylediklerinin yarattığı etkiyi görmek için Rüstembey'in yüzünden gözlerini ayırmıyordu. Rüstembey ise buna cevaben gülümsüyor ve mânâlı tebessümünde şüphe, tereddüt ve inanmamışlık ifadeleri yansıtıyordu.

Selman bunu hissederek:

- İşim var, gidiyorum ben, deyip Rüstembey'den ayrıldı ve sonra bir daha Kiev'de görüşmediler.

18

Cebbar öğrenci teşkilatından uzak duran birisiydi. Çok sık ortalıkta dolaşmaz ve nasıl yaşadığını da kimse tam olarak bilmezdi. Onun Kiev'deki hayatı kimse tarafından bilinmediği gibi geçmişi de oldukça karanlıktı. Vilayet bölgelerinin birinde doğmuş ve yedi sekiz yaşlarında babasını kaybettikten sonra Bakü'ye getirilmişti. Ortaokulu da nasıl ve nerede okuyup bitirdiğini kimse bilmezdi. Her halükarda geçirdiği hayatın çok da süslü olmadığı halinden belli oluyordu. Sinirli, kırıcı, şerefsiz ve açgözlü birisiydi. Bir coştu mu saçmalar, sonra pişman olup azap çekerdi. Sonra yine saçma bir iş yapar ardından yine vicdan azabı çekerdi vs. tüm hayatı böyle inişli çıkışlı olaylardan ibaretti. Onu kimse sevmez ve kimse onunla dostluk etmezdi. Ev sahipleri ile kavga eder ve hizmetçi kızları kaba sözleri ile bıktırırdı.

Cebbar'ın acı maceraları arasında tesadüfî bir aşk da parlayıp sönmüştü. Bir gün kendisi gibi kısa boylu, çirkin yüzlü, giyimine dikkat etmeyen bir kızla tanışmış ve evine davet etmiş. Sinirlerinin geçici dengesinden istifade ederek bir yerde geçirdikleri üç dört saat zarfında samimî bir dille tüm hayatını kıza anlatıp sonra; "yeni ve mesut bir hayatın başlangıcı adına elimi sana uzatıp aşkımı ilan ediyorum" deyip sözlerini bitirmiş. Cebbar'ın teklifi kıza o kadar samimî gelmiş ki kız hemen razı olmuş ve birkaç dakika sonra gözyaşları ile serap olan yanaklarını onun siyah dudaklarına teslim etmiş. Lakin bu siyah dudakların sahibi, ihtirasla dolu aşk gecesinin sabahından başlayarak kıza hakaretler savurmaktan çekinmemiş ve bir hafta sonra kızdan ayrılmış.

Bu erken parlayıp erken sönen aşkın sonucunda Cebbarın bir oğlu olmuş. Oğlunu da köye, annesinin yanına bırakmış. Cebbar, doğduğundan beri oğlunu doğru dürüst görmemiş. Bu nedenle oğlunun resmîni cebinde saklar ve çocuğunun dudakları kendi dudağına benzediği için ayrıca resme arada bir bakarak babalık duygusunu hatırlardı.

Cebbar'ın bir de kardeşi vardı. Cebbar onu çok sever ve dünyada ondan daha yakışıklı ve daha akıllı birisini tasavvur bile etmezdi. Ev sahibi kadına kardeşinin yakışıklılığından ve zekiliğinden o kadar bahsetmiş ki kadın hayret etmiş ve kardeşi ile görüşmek için neredeyse gün sayar olmuş. Bir gün Cebbar işten geldiğinde ev sahibi kadın onu sevinçle karşılayıp:

- Kardeşiniz gelmiş, diye tebrik etmiş. Cebbar kadının haberini kalp çarpıntısı ile dinleyip aceleci bir şekilde sormuş:

- Peki, nerede şimdi, neden beklemedi?

- Kadın da:

- Adresini bırakıp gitti, bildiğim kadarıyla Bessarabka'da bir oteldeymiş, demiş.

Cebbar, hiç lafı uzatmadan Bessarabka'ya gitmek için yola koyulmuş. Şehre geldiğinde kirli bir otelin pis kokan merdivenlerinden çıkıp karanlık bir koridordan geçerek kapılardan birini çalmış. Kapı açılmış ve çopurdan yara bağlamış iri burunlu, kıvrık uzun saçlı ve kirli yanaklı bir genç görmüş:

- Herhalde siz Cebbarsınız!

- Nasıl yani, kardeşim burada değil mi?

Cevabında genç daha da yumuşak bir sesle:

- Zaten ben sizin kardeşiniz değil miyim?, deyip gülümsemiş.

Cebbar bu işin acı bir şaka olduğunu anlayarak sinirlenmiş, kendini kaybetmiş ve dünyada ne kadar küfür varsa gence karşı saydırıp geri dönmüş. Ve bir gün sonra Cebbar'ın başına gelen bu oyundan tüm Azerbaycanlı öğrencilerin haberi olmuş. Aslında bu genç İranlı birisiymiş. İran konsoloslukunda çalışan Sefter'e müracaat ederek vatanına geri dönmek için yol parası istemiş. O da Cebbar'a şaka yapmak için onun adresini verip göndermiş. Olay bundan ibaretmiş. Aynı zamanda da Cebbar'ın ev sahibi kadına durmadan yakışıklı kardeşinden bahsetmesi ve sonda da çirkin birisinin kardeşi sıfat ile onu evine gelmesi Cebbar'ı yerin dibine sokmuştu.

19

Rüstembey, baş idarenin Kiev'deki şubelerinden bir mektup alıp aceleyle oraya gitti. Müdür, onu soğuk bir tavırla karşılayarak:

- İzin süreniz dolalı bir ay olmuş. Ya hizmetinize geri dönün ya da müfrezenizi teslim edin!, dedi.

Rüstembey müdürün haklılığını kabul edip hiçbir itirazda bulunmayarak:

- Hastaydım. Ama gerekiyorsa nereye isterseniz oraya teslim edebilirim, dedi.

Böylece mesele halledilmiş gibi görünüyordu. Müdürle Rüstembey arasında başka bir diyalog olmadı ve Rüstembey hazırlanmak için geri döndü.

Opera tiyatrosunun karşısında, Büyük Vladimir sokağının başına birçok insanlar toplanmıştı. İnsanlar birbirinin üzerine basarak restoranın penceresine bakmak istiyorlardı. Rüstembey heyecanlı bir şekilde geçip cemaatin arkasında durdu. Kerenski, Sereteli ve Tereşenko'nun toplantı yapmak için geldiklerini duydu. Aniden toprak renkli bir ceket giymiş, bıyık ve sakal tıraşı olmuş, geniş alınlı, kızgın suratlı birisi masanın arkasından kalkıp pencereye doğru geldi ve izdiham yaratan insanlara:

- Yaşasın Kerenski, yaşasın geçici hükümet!, dediği zaman herkes onu alkışladı.

Rüstembey, itiraz eden bir sima ile mitingden ayrıldı. "Hürriyet şairi" diye halkın yücelttiği bu adama bir zamanlar o da tapıyordu. Lakin millî hareketlere ters, yönetim şekli açısından merkeziyet taraftarlığı malum olan, dış siyasette Çarı taklit eden ve ondan geri kalmayan bu adama artık Rüstembey sevgi besleyemiyordu. Zaten Kerenski'nin yıldızı sönmekteydi. Onun adı küçük bir zümrenin dairesinden dışarı çıkamıyordu. Rüstembey, Kreşatik'e inip İmran'la vedalaşmak için "Kafkasya" dükkânına gitmek istiyordu. Tesadüfen yolda İmran'a rast geldi ve görüştüler:

- Yarın cepheye geri dönüyorum, senin için yapabileceğim bir şey var mı?, diye Rüstembey sorunca İmran hayretle:

- Peki, geri döneceğini niye önceden söylemedin, diye cevap verdi

Rüstembey, her şeyin an içinde baş verdiğini anlattıktan sonra İmran samimî bir şekilde:

- Yarın gidemezsin, yarın öğlen yemeğine bizdesin, ertesi gün gidersin, dedi.

Rüstembey tereddüde düştü ve biraz düşündü. Bunu gören İmran:

- Boşu boşuna düşünme. Ne olur, arkadaşlığımızın hatırına bir gün geç git, dedi.

Rüstembey kabul etti. İmran tekrar:

- İşine devam edecek misin?

- Hayır, işleri devredip geri döneceğim.

- Çok güzel, gel yanımıza, burada iş çok.

20

Öbürü gün saat üçte Rüstembey, Hail ve Sefter İmran'ın odasında toplaşmışlardı. Rüstembey yemek masasının baş tarafında, Halil ile Sefter de onu yan tarafında oturmuştu. Beyaz sofralı masanın üzerinde rakı, şarap, konyak ve çeşitli yiyecekler konulmuştu. Sağ taraftaki çekmeceli dolabın üzerindeki tabaklarda çeşitli meyveler vardı.

Rüstembey bugün çok neşeliydi. Sofrada, Halil "hüsrana uğradığımız aşk" mevzusunu ortaya atmış konuşuyor, bir başkası başından geçen şahsî maceraları anlatıp arkadaşlarını eğlendiriyordu. Sıra Rüstembey'e gelmiş, bu da bir kızın ona âşık olup onu izlediğini, akabinde ona aşk dersi verdiğini anlatarak arkadaşlarını kahkahaya boğuyordu.

Yemek başlamış afiyetler dileniyordu. Aniden kapı çalındı. Cebbar'ın sinirli yüzü herkesi hayrete düşürdü. Sinirli olmasının nedeniyse bu eğlenceye çağırılmamaktı.

Sefter gülererek eğilip "İt oğlu yemeğin kokusunu nasıl da alıyor", diye Rüstembey'in kulağına fısıldadı. Sonra aynı tarzda:

- Vay, "kardeş", Selam! Buyur buyur, diye alay eder gibi güldü.

Cebbar "kardeş" sözünden son derece utanarak mırıldandı ve bir sandalye alıp masanın kenarına oturdu. İmran, laubali bir tavırla:

- Birader, insan evladısın. Madem geldin, buyur yanımıza insan gibi otur.

Cebbar yine cevap vermeyerek kendi kendine mırıldandı. Bu defa İmran kalkıp onu sandalyeyle birlikte masaya doğru sürükledi. Halil ciddi bir sesle:

- Bir teklifim var, kadehleri doldurun Cebbar'ın sağlığına kaldıralım, dedi.

Kadehler dolduruldu ve Halil afiyet dilemeye başladı:

- Bugün, burada hüsrana uğradığımız aşklardan bahsetmemiz bizim acizliğimizin göstergesidir. Hâlbuki genç ve yakışıklı olduğumuz, kanımızın kaynadığı zamanımızda da başarılı olmazsak biz niye yaşıyoruz ki? Bu konuda Rüstembey kardeşimizin geri kalması beni çok üzüyor. Bereket versin ki Cebbar gibi alıcı kuşların aramızda olması işleri büsbütün değiştiriyor. Durdu durdu turnayı gözünden vurur şerefsiz...

- Hiç tavuk falan da değil ha...

- "Aldığı karyı da gördük, yoluk kargaya benziyor" - sözü Halil'in sohbetini yarıda kesti. Halil tekrardan:

- Arkadaşlar, lütfen sözümü kesmeyin, sözümü bitireyim ondan sonra söz sizde, ne kadar isterseniz o kadar konuşun... Bence Cebbar alıcı kuştur. Aldı da, erkek olduğunu kanıtladı. Aslan gibi bir oğul kazandı...

- O çocuk başkasının!

- Allah bilir hangi sokak bekçisinden olmuştur, diye atılan laflar yine Halil'in sohbetini yarıda kesti.

Cebbar rezil olsa da sinirini tabaklardaki tatlılardan çıkarıyordu. Yedikçe otlığa bırakılmış inekler gibi ağzını şapırdatıyordu. Uzun süren dalga geçme faslından sonra nihayet kadehler kaldırıldı. Sonra meclislerdekiilerin sağlığına da birer kadeh kaldırılıp konuşmalar yapıldı. Bilhassa Rüstembey'in gitmesi münasebetiyle onun şerefine içildi, samimî ve güzel sözler söylendi. Sonunda yine Cebbar'la eğlenmeye ve şakalaşmaya kalkıştılar. Sefer söz alıp kaşlarını kaldırarak serzenişli bir şekilde:

- Cebbar'ın tüm yeteneklerinden bahsedildi. Lakin en büyüğü unutuldu, dedi.

Cebbar, Sefter'den yine hoş sözler duymayacak diye sinirlendi ve kirpiksiz gözlerini yumarak dişlerini gıcırdattı ve yanakları ile oynamaya başladı. Bu arada Sefter sözlerine devam ediyordu:

- Bunun öğle keskin bir burnu vardır ki yemek kokusunu bir metreden hissederek ve tam vaktinde olması gereken yerde olur...

- Av köpeği gibi, diye ekledi İmran.

- Yani, burnu o kadar meşhur diyorsunuz, diye Halil söze girdi.

Cebbar yerinden kımıldayarak:

- Ağzımı açtırmayın, tüm ayıbınızı ortalığa dökerim, dedi ve gözlerini genişleterek Sefter'e doğru yöneldi:

- Sen değil misin büyükelçilikte başıboş dolaşan! İşin gücün rüşvet yemek!

Bunu söylemişti ki şarap dolu kadeh Cebbar'ın kafasında patladı. Hemen ardından Sefter kalkıp Cebbar'ın yakasına yapıştı. Herkes yerinden kalkıp bunları ayırdı. Meclise bir sessizlik çöktü. Yemeğe bir müddet sessizlik içinde devam ettiler. Aniden İmran Cebbar'ın kafasına bir şaplak indirip:

- Bu dil sende varken daha senin başına çok dert açar, dedi.

Cebbar, İmran'ın hareketine tepki vermedi hatta yeme hızını bile yavaşlatmadı.

Rüstembey bavulunu toplarken kapı ziline çalındığını duydu. Kapıyı açınca rengi atmış Cebbar'la karşılaştı. Cebbar, sanki solmuş ve zayıflamıştı.

Rüstembey'i görür görmez Rusça:

- Müsaade var mı?, dedi.

- Buyur.

Cebbar bir suçlu gibi içeri girdi ve eşyaların toplandığını görerek:

- Gidiyorsun herhalde?

- İki saat sonra gideceğim.

- Hangi şehirde kalacaksın?

- Buçaç'da.

- Orası Avusturya şehri değil mi?

- Aynen... Af edersin bavulumu toparlayayım sonra konuşalım.

- Tamam, sen işine bak, seni tutmayayım.

- Az kaldı, hemen bitireceğim... Aslında gelmen iyi oldu, zaten gitmeme var daha.

Rüstembey, eşyaları toplayıp bavula ve seyahat çantasına yığdı. Sonra odayı baştan sona yokladıktan sonra elini yıkadı, havluyla sildi ve oturdu.

Cebbar, hürmetkâr bir tavırla:

- Biliyor musun, buraya senin yanına gelmemin bir sebebi var. Dün senin yanında hoş şeyler olmadı. Benim sinirlerim gergin, bizimkilerin de terbiyesi yok. Ne kadar sıkıntı yaşadığımı kimse bilmiyor. Gece sabaha kadar uyuyamadım...

Cebbar sözlerinin devamını getiremedi, duygulanıp gözlerinden yaşlar süzüldü. Rüstembey hiçbir söz söylemeden onu seyretmeye başladı. Cebbar cebinden kirli bir mendil çıkarıp gözlerini sildi. Sonra koltuğunun altından bir yırtılmış defter çıkarıp içinden bir resim çıkardı. Sonra Rüstembey'e uzatıp:

- Bak, bu benim oğlumdur dedi, bu sözlerle beraber Cebbar'ın yüzünde üzgün bir tebessüm parlayıp söndü ve azap çınlamasına dönüştü: - Bak, dudakları tıpkı benim gibi değil mi? Bu kadar iftiraya gerek var mı?

Cebbar'ın gözleri yine yaşla doldu. Birkaç dakika şikâyet eder bir tonla:

- Bundan bir sene önce "Kaspi" gazetesinde bir yazı gördüm: "Kiev'de okuyan Türk öğrencilerinden Cebbar Salahoğlu ansızın vefat etti". Buradan hangi alçaksa gazeteye böyle bir ilan vermiş... Bu vahşete ne cevap vermeli? Sen de bu sürüden vatana millete hayırlı evlat çıkacağını umut ediyorsun...

Rüstembey'in saate bakması Cebbar'ı bir az düşündürdü. Bundan dolayı sözlerini yarıda kesip ayağa kalktı:

-Bağışla, seni rahatsız ettim, içimde birikenleri seninle paylaşmak için gelmişim... Bazen hayat bana çok sıkıcı geliyor..., dedi.

Rüstembey, Cebbar'ı teselli etti ve söylenenlere çok da ehemmiyet vermemesi tavsiyesinde bulundu. Sonra zili çalarak hizmetçiyi çağırdı. Hizmetçi geldi ve fayton çağırılmasını rica etti. Daha sonra Cebbar da Rüstembey'den özür dileyerek odayı terk etti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1

Ternopol'a doğru giden tren yolcuları arasında siyasî münakaşalar had safhaya çıkmıştı. Birinci sınıftan tut üçüncü sınıfa kadar herkes gruplara ayrılıp müzakere yapmaktaydı. Lenin'in konuşmaları, Pravda makaleleri, Bolşevik Bildirisi her şeyden önce beyinleri yıkamaya devam ediyordu. Savaş öncesi pompalanan sunî vatan ateşi artık herkes için sönmüştü. Burjuva gazetelerinin teşviklerine rağmen "son zafere kadar savaş" şiarı da ölmüştü. Kerenski'nin cephede hücumla geçilmesi emri de çoğunluk arasında beklenen etkiyi göstermemiş; aksine güven ve barış hayalleri şeklinde hüküm süren genel kanı güçlenmişti. Devrimi kabul etmeyenler için vatan mefhumu zayıflamış olsa da yine vatanlarından vazgeçmek istemiyorlardı. Bunlar savaşın devamını, müttefikler arasında imzalanan antlaşmalara riayet edilmesini avazları çıktıkları kadar bağırlıyorlardı. Kumandanlar ise oldukça karamsar bir hale bürünmüşlerdi ve ordunun savaşa hazır olmadığına inanıyorlardı.

Birinci sınıf bir general ile aynı düşünceleri paylaşan Rüstembey söz alarak şöyle dedi:

- Kerenski, resmen Fransa'daki devrimi taklit ediyor. O zamanlar Paris'te olan olaylar ordunun zaferine engel olmuyordu. Bizim durumumuzla onların ki aynı mı? Sadece merkezî sistem değil tüm Rusya alt üst olmuştur. Yıllardan beri bit pire içinde kavrulan asker aynı zamanda ailesine de bakmak zorundadır. Hayır, arkadaş, vatan mefkûresi bizde henüz gelişmemiştir... Kültür seviyemize gelince o da eşittir sıfır. Hele erzak sıkıntısından hiç bahsetmiyorum... Bunları kör gözleri ile görmeyen Kerenski, elindeki kırmızı havlu ile askerde devrim hevesi uyandırmaya çalışıyor. Bu adam sanki tiyatrodaki diktatör rolünü oynuyor ve hayaller peşinde koşmaktan gerçek hayatla ilgili hiçbir politika izlemiyor. Devlet işleri cambaz işlerine dönmüş...

Karşıda oturan keşiş uzun sakallını tımarlayarak sohbet arkadaşının sözlerini tasdik etti:

- Eh! Yahudiler mukaddes Rusya'yı resmen batırdılar. Taht yıkıldı, kilise dağıldı, ahlak bozuldu, dedi.

Göğsünde darülfünun arması olan bir Zemstvo işçisi gülerek keşişin sözünü kesti:

- Babalık dedi, karamsarlığınız zannımca yersizdir. Devrim olmazsa yenilik olmaz. Devrim zaruretten doğdu. Doğal bozgunlukların bir günde düzelmesini boş yere beklemeyin... Devrim batıda senelerce devam etmiş. Hiç şüphesiz bizde de devam edecek.

Sonra keşiş ellerini havaya kaldırarak:

- Ne iyi teselli veriyorsunuz! Biz devrime hazır mıyız? Rus "mujik"i Fransız köylüsü ile mukayese edilir mi? Biz bu dengeyi din ve tahtın gücü ile kuruyoruz. Bugün bu iki kuvvet yıkıldıktan sonra "mujik" in vahşetinin karşısında ne ile duracağız?, dedi.

Zemstvo işçisi gülümseyerek:

- Babalık, kaba kuvvet ile bir adam idare edilir mi? "Mujik"te şuur uyandırmalı, onu hazırlamalı ve medenileştirmeliyiz, dedi.

General sert bir bakışla Zemstvo işçisini süzdü ve ona cevap vermeye tenezzül etmeyen biri gibi yüzünü keşişe çevirerek alay eder gibi:

- İşte, hürriyet "mujik"te şuur uyandırmış(!). Dışarı bak, her yerde isyan var ve sonunda da vatanımızı düşmana bırakıp gideceğiz. Başka yerleri bir kenara koyun bakın geçtiğimiz istasyonlara, bozgunluk çıkaranların şahidi olun. Her yerde "mujik" vahşeti; yakıp yıkıyorlar.

General konuştuğu kadar sinirli bir hal almıştı ki, Zemstvo işçisi bir daha ağzını açmadı. Rüstembey ise etrafındakilerle münakaşaya girmeye çekiniyordu. Bu adamlar ona oldukça yabancı görünüyordu. Her yerde duyar olduğu siyasî sohbetler artık onun canını sıkıyordu. Ayağa kalkıp koridora çıktı. Komşu vagonda Ukraynalı bir grup bir Rus ile sözlü münakaşaya girmişti. Ruslardan biri:

- "Ukrayna" sözünün anlamı "memleketin kenarındaki toprak" manasına geliyor. Böyle olunca biz burasının devlet olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra millî dili, medeniyeti, benliği olmayan bir insan kitlesine "millet" denir mi?

Ukraynalı derin bir öfke ile:

- Ukrayna varken daha Moskova'nın varlığı bile belli değildi. Medeniyete gelince bu alanda siz bizim değil; biz sizin öğretmeniniz olmuşuz. Siz Velikoruslar her şeyi inkâr etmeyi iyi bilirsiniz. Başka milletleri mahkûm ederek katil olduğunuzu doğruluyorsunuz...

Şu söylediğine bak, bizim dilimiz yokmuş. Peki, Şevçenko "Kobzar"ı hangi dille yazmıştır?

- Hayır, efendim, bu fırlıdaklık böyle devam etmez. Milletlerin kendi mukadderatını kendileri halletmeleri lazım, o kadar!

Daha sonra Rüstembey vagonları dolaştı ve her yerde Kerenski'nin Kiev'e gelmesi, başkentte işçilerin gösteri yapıp hâkimiyetin şuralara verilmesini istemesi, millî meseleler hakkında münakaşalar, barış mı savaş mı gibi meselelerin beyinleri meşgul ettiğini gördü. Her şeyden önce Bolşeviklerin ilan ettikleri sloganlar, çoğunluğun arasında rağbet kazanmaktaydı.

Rüstembey, bu halden oldukça memnun kalarak kendi vagonuna geri gelip uzandı.

2

Rüstembey, çalıştığı idareye gelince vaziyetin tamamıyla değiştiğini gördü. İşçiler Vanya'yı müfreze amiri seçmişlerdi. Bundan asla üzüntü duymayan Rüstembey, Vanya ile görüşüp "bir haftalığına sizde misafirim, ondan sonra Kiev'e geri döneceğim" diye önceden haber verdi.

Öğlen yemeğinden sonra Rüstembey biraz dinlenip hamama gitmek istedi. Vanya faytonu çağırttı. Rüstembey faytoncu Pleşşuk'la yan yana oturup yola koyuldu.

Pleşşuk, eski amirine karşı hürmetini korumaya devam ediyordu. Rüstembey'in işten uzaklaştırılması onun Rüstembey'le daha samimî olmasına sebep olmuştu.

Rüstembey:

- Ne var, ne yok, nasılsınız?, diye sordu.

Pleşşuk zaten konuşmaya can atıyormuşçasına:

- Ne olsun, her bir iş bozulduğu gibi müfreze de bozuldu. Bütün bölükler işten çekilip buradaki ormana yığıldı. İşçiler keyif içindeler... Gelişinize hiç memnun olmayacaklar, şimdiden sizi haberdar edeyim de...

Bu sözlerden sonra Pleşşuk Rüstembey'in yüzüne zan ile baktı ve sözlerinin etkisini göremeyip sustu. Rüstembey onu üzmemek için.

-Cepheden ne haber?, diye sordu.

Bu sorudan sonra Pleşşuk açıldı:

-Henüz bir haber yok. Buradaki kolorduyu göndermek istediler lakin askerler gitmek istememiş. Mitingden bu karar çıkmış.

Rüstembey gülümsedi ve Pleşşuk da gülümseyerek:

-Sayın amirim dedi, halk yorulmuş, savaşa hevesleri kalmamıştır... Af edersiniz, ben tahsili biri değilimdir ama savaşın ne anlama geldiğini az çok kestirebiliyorum; bizi ölüme yolluyorlar kazanan kapitalistler oluyor...

Pleşşuk sözlerini bitirip cesaretsiz bir şekilde Rüstembey'i süzdü ve onun yüzündeki tebessümünden ilham alıp toplantılarda duyduğu fikirleri bir bir ona söyledi.

Rüstembey, Pleşşuk'un tamamıyla Bolşeviklerin etkisinde kaldığını gördü. Çünkü hiçbir şeye bakmaksızın barış yapma, düşman askerleri ile kardeş olma, hâkimiyetin işçi sınıfına devredilmesi gibi fikirler milyonların ruhunda zemin bulan Bolşevik mahsulüydüler.

Rüstembey, büyük bir merakla:

- Mitingler sık mı oluyor?, dedi.

Pleşşuk sevinçle:

- Sıkça oluyor... Bugünlerde herkesi mitinglerde, toplantılarda, kütüphanelerde, bilgi, merkezlerinde görebilirsiniz. Askerlere bile ders vermeye başlamışlar. Herkesi uyandırmaya çalışıyorlar... Çar idaresi ve keşişler halkı karanlığa gömmüşlerdi. Şimdi ise her yerde hürriyet bayrakları açılmakta...

Faytonun hamam kapısında durması Pleşşuk'un sözlerini yarıda kesti. Rüstembey çamaşırlarını alıp Zemstvo teşkilatı tarafından yapılan ahşap hamama gitti.

3

Akşamleyin Vanya'nın misafiri gelmişti. Sarışın, seyrek sakallı bu adamın üzerindeki eski ceketten posta memuru olduğu belli oluyordu. Bu memur, ilkokulu bitirip postacı olmuş ve yirmi yıl çeşitli posta hizmetlerinde bulunduktan sonra nihayet hürriyet sayesinde posta işiyle vedalaşmış ve bir aylık konuşmacı kursunu bitirip cepheye gönderilmişti. Toplantılarda konuşmaya o kadar hevesliydi ki konuşacağı anı sabırsızlıkla bekliyordu. Vanya'ya:

-Siz bana hangi toplantıda konuşacağım söyleyin geri kalanını kendim hallederim, dedi.

Vanya vakarlı bir şekilde:

- Dostum! Sizi mesul bir arkadaşımıza yönlendirdik, yarın gidin etraflica konuşun. Bugün erken geldiniz, acele etmeyin yarın işe başlarsınız.

İşçi sürekli aynı mevzu hakkında konuşmak istiyordu. Rüstembey her gün Vanya'nın yanına çeşitli insanların gelip tebligat aldığını gördü. Vanya'nın artık resmen Bolşevik yolunu seçtiğinin şahidi oldu.

Bir gün Vanya, Rüstembey'le uzun bir konuşma yaptı. Bolşeviklerin siyasi programlarını izah edip onun da bu yolu seçmesini tavsiye etti. Rüstembey her zaman ki gibi yine açık konuşmaktan çekinerek bu yola girmemesiyle ilgili çeşitli bahaneler üretti. Vanya da samimî bir sesle:

-Rüstembey, monarşist olmadığınızı biliyorum, bilakis Çar yönetimine düşmansınız. Hürriyeti de samimî gönülle istiyorsunuz, Katedlerin çizdiği yol da hoşunuza gitmiyor ve onların İstanbul'a göz dikmeleri sinirlerinize dokunuyor. O zaman yolunuz Sosyalistlerle birdir... Bolşeviklerden başka doğru dürüst Sosyalistler var mı?, dedi.

Rüstembey gülümseyerek:

- Bunların hepsi doğrudur lakin... Ben esir bir milletin mensubu olduğum için federatif yönetimden daha uygun bir yöntem düşünemiyorum. Bolşevikler federatif yönetimi kabul ederlerse er ya da geç onlarla omuz omuza savaşağımdan emin olabilirsiniz!

Vanya muzaffer bir edayla millî mesele hakkında alınan tüm kararları izah etmeye çalıştı. Sonuçta yine Rüstembey'den kesin bir cevap alamayarak sustu.

Uzun bir sessizlikten sonra başka bir mevzuya geçtiler. Eski hatıralar ve maceralar canlı levhalar gibi gözlerinin önünden geçerek onları gece yarısına kadar eğlendirdi...

- Cephe yarılmış!!!
- Almanlar geliyor!!!
- Düşman ordusunu yakın köylerde görmüşler!
- Sonumuz geldi!!!, diye sesleri duyuluyordu.

Heyecan tüm halkı sarmıştı. Rüstembey sokağa çıktı. Beti benzi atmış insanların nereye kaçtıkları belli değildi. Sokağın başından gelip şehrin ortasından geçen şose yola yaklaştı... Burada gördüklerine inanamadı. Binek arabalar, tekerlekli makineli tüfekler, zırhlı arabalar, ordular, çeşitli alaylara mensup silahlı silahsız askerler, inekler, atlar vs. birbirine karışmış halde hızlı bir şekilde geri çekiliyordu. Ordu baştan sona bozguna uğramış merkeze çekiliyor, kopan gürültü kulakları sağır ediyordu. İnsanlar birbirini ezerek şehirden kaçmaya çalışıyordu. Büyük kamyon veya kamyonetler küçük arabaları sıkıştırıyor, insanları eziyor ve askerler Zemstvo kervanını yarıp atlamaya çalışıyorlardı... Bazen dehşetli itiş kakışlar oluyor kafa göz yarılıyordu. Kuvvetli olanlar basıp geçiyor zayıflar ise ayakaltında kalıyordu. Şose yol sanki taşmış bir nehri andırıyordu...

Bu manzarayı gören Rüstembey geri döndü. Adım başı Zemstvo işçilerinden biri onu durdurup: "bizim halimize yanan var mı?" diye soruyordu.

Kadın çocuk gözyaşı döküyordu. Rüstembey yol boyu herkese teselli vererek baş idareye geldi. Hemen, içtimaî teşkilatlar komitesinin acil toplanması emri verildi. Beş dakika sonra üyeler hazır oldular. Durum ortadaydı ve çok da uzatılmadı:

-Arkadaşlar, tüm içtimaî teşkilatları ve onların işçilerini kurtarmak için bir adama acilen yetki vermeli ve onun tüm emirlerine tabi olmalıyız, dedi.

Herkes bu fikri onayladı yalnızca bir kız itiraz ederek:

-Arkadaşlar, devrimin bize verdiği en büyük feyiz meselenin ortaklaşa halledilmesidir. Bu haktan bizi mahrum mu bırakmak istiyorsunuz?, dedi.

Rüstembey sinirlenerek:

- Arkadaşım, düşmanın bizi koyun sürüsü gibi önüne kattığı bir zamanda, hele ki söz konusu hayat memmat meselesi ise bu iş ortaklaşa halledilemez, dedi.

Can korkusu o kadar kuvvetliydi ki kızın fikri kimse tarafından onaylanmadı.

- Aday gösterin!, diye talebi üzerine meclis Rüstembey'in adaylığını ileri sürdü ve kâtip titrek eli ile kâğıdı yazdı. Sonra imzalar atılıp yetki belgesi Rüstembey'e verildi.

Rüstembey bir dakika bile kaybetmeden hafif bir iki tekerlekli arabaya binip ordu karargâhına sürdü. Zemstvo teşkilatları askerî kanuna göre başmühendise tabiydi. Rüstembey bahçede bakana, terasta başmühendise rastladı. Yakından tanıdığı bu adam her zaman ki halinde değildi. Benzi atmış, dağınık ve kendini kaybetmiş bir haldeydi. Rüstembey'in selamına cevap bile veremedi.

Rüstembey:

- Vaziyet pek iç açıcı değil, dedi. Uygun gördüğünüz takdirde şehri terk edeceğiz.

Başmühendis onun sözlerini işitmiyormuş gibi donmuş bir halde yüzüne bakıp cevap veremeden öylece kaldı. Rüstembey tekrar ricada bulundu. Birkaç saniyelik sessizlikten sonra başmühendisin renksiz dudakları kımıldamaya başladı:

-Telefonu kesmişler, irtibat da kopuk ve cephenin nereden yarıldığını da bilmiyorum... İstiyorsanız çekilin... Gidin..., diye kısık sesle cevap verdi ve Rüstembey'le el sıkışmadan çekip gitti.

Rüstembey, faytonu eski bürosuna sürüp Vanya'yı buldu:

-Vanya, bir saat içinde hazır ol, ambardan Lezgileri çağır, sakladığımız arabaları, atları seferberliğe al; on beş günlük erzak götür, idarenin karşısında hazır olun geliyorum, dedi.

Rüstembey, Zemstvo hastanesine geldi. Hastalar heyecan içindeydi. Hastalara:

- Sabah güneş doğmadan sizi şehirden çıkaracağım. Buna emin olabilirsiniz. Korku ve telaşa lüzum yok, dedi.

Rüstembey'in sert ve metin sözleri herkesi umutlandırdı, yüzler güldü ve kalplerde ona karşı minnet hisleri filizlenmeye başladı...

Rüstembey, hastane sokağında bir ahır gördü. Arabayı durdurup içeri girdi. Ahıra on tane at bağlanmıştı. Bahçesinde de birkaç araba ve fayton vardı. Hangi teşkilatın malı olduğuna aldırmaz etmeden araba ve faytonların koşulmasını emir etti. Birkaç dakika sonra Rüstembey'in iki tekerlekli arabası başta olmakla müfreze idaresinin karşısına bir araba kafilesi geldi...

Vanya, Rüstembey'in emirlerini yerine getirmek için tüm adamlarını seferber etmişti. İşleri gecikmeli de olsa biter bitmez yemeklerini yiyip toplantıya başladılar. Önce iki metrelik haritayı önlerine koyup geri çekilecek yolu belirlediler. Zemstvo kervanının bilhassa dökülmüş at arabalarının şosedeki şiddetli akına devamlılık getiremeyeceğini hesap ederek doğuya değil güneye - Kamanets-Podolski'ye doğru çekilmeyi uygun gördüler. Cephenin, Ternopol tarafından yarıldığı tahmin edilerek güney tarafının tehlikesiz olduğu kanısına vardılar.

Herkes telaş içinde olduğundan bu yol kimsenin ilgisini çekmemişti. Bu yolla geri çekilmek acele etmeme imkânı sağlıyordu ayrıca çekilenler için de büyük önemi vardı; arabalar bozulursa kolayca tamir edebilirlerdi.

Bu kararı aldıktan sonra geri çekilecek insanların sayısı, on beş günlük yiyecek miktarı, binilen ve yüklenen at arabalarının sayısı hesaplandı. Görev taksimi yapıldı. Bölükler bir yere toplanıp arabalara gerekli şeyleri topladılar. Hastaneye, idarelere arabalar gönderildi. Lezgiler başta olmak üzere küçük bir süvari ordusu teşkil edilip silahlandırıldı. Rüstembey Lezgi Muhammet'i yanına çağırıp dedi:

- Muhammet, Süvarileri al şose yola çıkın! Şose yolda Zemstvo arabalarından içinde az yolcu olan veya boş olan varsa yolundan çevir buraya getir. Yolcular dâhil herkes gelsin, tamam mı?

- Tamamdır, ağam.

-Bunlar bazen koskoca arabayı boşu boşuna götürüyor, hâlbuki biz insanlarımızı götürmeye araba bulamıyoruz. İçerisinde yolcusu çok olan arabalara dokunmayın!

- Tamamdır, ağam. Başka bir emriniz var mı?, deyip Muhammet buyur etti.

- Hayır, ama gece saat beşe kadar yolda olun!

- Baş üstüne ağam, deyip Muhammet yola koyuldu.

Rüstembey elbisesini değiştirmeden tahtadan hazırlanmış seferberlik yatağının üzerine uzandı ve sabaha kadara gözlerine uyku girmedi.

Yazın güzel ve serin gecelerindendi. Hava serin ve sakindi. Yalnız şosedeki telaşın gürültüsü tabiatın sükûnetine dehşetler saçıyordu. Arada bir idarenin önünden de arabaların ve insanların gürültüyle geçmesi çok yakından duyuluyordu. Bir iki defa idarenin merdivenlerine inip çıkanların ayak sesleri duyuldu. Çatışma sesleri henüz duyulmamıştı. Yalnız gökyüzünün Kuzey-batı tarafında sık sık kızartılar parlayıp kayboluyordu.

Saat dörtte Rüstembey yatağından kalkıp koridora el yüzünü yıkamaya çıktığında Voronov'u orada hazır vaziyette gördü. Voronov'un saygısına cevaben:

- Voronov, Almanlar geliyor korkmuyor musun?, dedi.

- Hiç korkum yok, efendi hazretleri, deyip uzun boğazlı çizmelerinin tabanlarını birbirine vurdu.

Rüstembey, elini yüzünü aceleyle yıkayıp:

- Voronov, ahıra git söyle hazır olsunlar. Nataşa, süt ile ekmek!, diye emir verdi.

Birkaç dakika sonra Rüstembey, Vanya ve başka işçilerle yemek odasına girince başörtülerinde kırmızı haçlar olan iki kızla karşılaştılar. Bunlar gece yoldan çevrilenlerdenmiş. Kızlarla tanıştılar. Bunlardan biri uzun boylu, siyah kirpikli, kumral yüzlü; diğeri ise orta boylu, dolgun vücutlu ve sarışındı. İki kızın birbiriyle konuşmasından uzun boylu kızın isminin Musya olduğu anlaşıldı. Nedense bu isim Rüstembey'in çok hoşuna gitti. Nataşa onlara yemek verdi. Herkes iştahlı yerken kızlar çekiniyorlardı. Rüstembey onlara yağ ve ekmek ikram etti ve Musya'ya ayrıca bir iltifat göstermesi herkesin ilgisini çekti. Rüstembey'in nezaketine karşı Musya'nın çehresi parladı, gözlerinde bir tebessüm uyandı ve yine çok çekmeden o cazibeli bakışı ile Rüstembey'i hüznü dumanlarına daldırdı. Rüstembey, gözlerinin altından Musya'yı süzerken yemek bir an boğazında düğümülenip kaldı. Sanki ona bir şeyler olmuştu Musya'yı gördükten sonra... Etraftan duyulan her bir ses ve sedaya karşı tiksintiyle gözleri yaşarıyordu.

Yemek bitti ve oturan herkes ayağa kalkıp hazırlandılar. Önceden gitmiş olan Vanya, geri gelip kafilenin hazır olduğunu söyledi. Rüstembey acele bir şekilde merdivenlerden inip iki tekerlekli at arabasına bindi. Sokağın başına kadar dizilmiş irili ufaklı arabaları kontrol etti. Hastaları bir bir yokladı. Herkes sevinç içindeydi. Yerleri rahat olmayanları başka arabalara yerleştirip kendisi ön tarafa geçti. Bu arada Süvariler de şoseye yakın bir yerde durmuşlardı.

- Muhammet, diye seslendi Lezgi'ye: - beni bekle. Siz yolun sol tarafındaki kafileyi bir dakikalığına durdurursunuz, o zaman bizimkiler de kafileye katılma imkânı bulur.

- Baş üstüne ağam, başka bir emriniz var mı?

- Hayır.

Rüstembey geri döndü. Arabaların birbirinden ayrılmamasını şiddetle vurguladı. İdaredekilerin hepsi sokak başına toplanmış müdürlerini bekliyorlardı.

Zina da her zamanki gibi mutluydu ve bu olaylar ona tatlı bir macera gibi geliyordu. Sıkça Vanya'yı kolundan çekip komik bir şeyler anlatıyordu. Bu arada

Musya'nın gözlerinde süzülen yaşlar tan yerinin kızartısını andırıyordu ve güzel yüzüne latif bir masumiyet bahşediyordu. Rüstembey, ona yaklaşarak:

- Niçin korkuyorsunuz? Söylentiler tamamen yalandır, Alman süvarisi bildiğimiz kadarıyla uzaktadır. Eğer yakınımızda olsalardı daha dünden burada olurlardı. Emin olunuz, sizi sağ salım merkeze teslim edeceğim.

Rüstembey'in metin sözleri Musya'yı rahatlatmıştı.

- Peki, neden yavaş ilerliyoruz?, diye sordu.

- Artık yola çıkmak üzereyiz, buyurun benim yanımda oturun.

Musya memnuniyetle kabul etti. Rüstembey onun koluna girip iki tekerlekli arabasını hareket ettirdi. Kendisi de Musya'nın yanına oturarak:

- Vanya, hanımları faytonuna bindir, gidiyoruz!, dedi.

Rüstembey'in iki tekerlekli arabası ile fayton, ön tarafa geçti. Arabaların hareket etmesini emretti.

Süvariler kafiye yapılarak yolun ortasına geçtiler. Bağır, çağır, tehdit ve küfürle giden kafiye yapılabildiler. Rüstembey arabada ayakta durup arkaya sert bakışlar atarak şoseye girme imkânı buldu. Yüzden fazla arabadan oluşan Zemstvo kafiyesi fevkalâde hızla Rüstembey'in arkasından giderek insan akınına katıldı.

7

Yaklaşık üç dört kilometrelik bir mesafeden sonra şoseyi terk edip sağa girmeleri gerekiyordu. Şehrin sınırlarından çıktıktan sonra köyler başlıyordu. Şosenin her iki tarafı at cesetleri ve kırılıp yolda kalmış at arabaları ile doluydu. Rüstembey Muhammet'i yanına çağırıp yolun sağ tarafındaki akına mani olmasını emretti. Atlılar yine kavgaya giriştiler ve yine küfür ve hakaret yoluyla yolun sağ tarafına geçebildiler. Kafiye büyük uğraşlardan sonra maksadına ulaştı. Artık mesele hallolunmuştu. Güney rotası başlar başlamaz kafiye kolayca sağa dönüp akından kurtuldu. Bu yol tamamıyla boştu. Herkes Rusya'ya giden en kestirme Doğu yolunu takip etmekteydi.

Boşluğa çıktıkları zaman Rüstembey, arabasının hızını azalttı ve hoş bir tebessümle Musya'ya bakıp:

- Musya, zoru başardık, hiçbir korkumuz yok artık. Buranın yolları oldukça güzeldir ve güzel yerlerden birinde kamp kurup mola verebiliriz.

Musya, Rüstembey'in sözlerinden son derece memnun kalarak gülümsedi ve sağ yanağındaki latif çukur gün yüzüne çıktı. Çok geçmeden sondaki at arabasının bozulup kafiye geride kaldığı haberi geldi. Rüstembey, Boris, Vanya ve birkaç işçi yardımı koşular. Arabanın bir tekeri hendeğe düşmüştü. Boris üst tarafa geçip yoldan gelenleri kamçıyla durdurmaya çalışıyordu. Şosede bir karmaşa meydana geldi. Bir asker arabasının aniden durması kazaya sebep oldu ve arkadaki otobüs arabaya çarpıp onu hendeğe sürükledi. Boris, kendini hendeğin öbür tarafına atarak canını zor kurtardı. Yine duramayan otobüs bir tekeri hendeğe olan arabayı da ezdi. Atlar yıkılıp çabalamaya başladı. Her taraftan küfür ve bağır sesleri duyuluyordu. Vanya ile Boris yeniden yardıma koşular. Arkasından Rüstembey geldi. Aceleyle atları açıp yolun kenarındaki bostana doğru bıraktılar. İşçiler şeker ve un çuvallarını taşımaya başladılar. Nihayet, aksı kırılan arabayı büyük zahmetle de olsa hendeğin şoseye çıkarabildiler.

Bu olay kadınlar için güzel bir mola fırsatı oldu. İnsanlar yolun iki tarafındaki kaldırımlara toplanmış etrafı seyrediyordu. İşlerini başarılı bir şekilde bitirip geri dönen erkekleri kahramanlar gibi karşıladılar. Rüstembey, Musya'nın koluna girip iki tekerlekli arabaya bindi. Aksı kırılmış arabayı ve atları kafilenin en arkasındaki arabaya koşup yollarına devam ettiler.

Güneş kendini iyice göstermişti ve sıcaklığı insanın canını sıkıyordu. Boris'le Vanya Rüstembey'in faytonu ile yan yana giderek sohbet ediyorlardı.

Vanya:

- Acele çıktık, birçok eşyamızı ambarda bıraktık. Buraya yakın köylerin birinde geceleyip yüklerimizi yeniden yoklasak iyi olur.

- Almanların yakınımızda olduğu haberi bence mübalağaymış, diye ilave etti Boris.

Rüstembey:

- Kırılan arabanın yüklerini diğerlerine aktardık ama bu kez de öbür arabanın yüklerine zarar verebilir. Hemen kırılan arabayı tamir etmemiz lazım, dedi.

- Bence bir şey olmaz...

Çeşitli fikirler yürütülürken uzaklarda bir köy görünmeye başladı. Köyde sadece harap olmuş bahçeli bir ev kalmış ve ne varsa dağılmıştı. Bu tahrip olmuş evde de Polonyalı bir aile yaşıyordu. Ev halkı bir ihtiyar ve iki yaşlı kadından ibaretti. Savaş başlar başlamaz genç evlatlarını Avusturya'ya savaşa göndermişlerdi. Vaktiyle öğretmenlik yaparlarmış; üç dört seneden beri eve göz kulak olmaktan başka bir işleri yokmuş. Odaların birinde kendileri kalıyorlardı. Diğer odalar ise gelip giden askerler için bir konak olmuştu. Zamanında güzel bir yapıya sahip olan bu ev oldukça dağılmış ve hiçbir tamir de yapılmamıştı. Bahçesi ise darmadağın edilmişti.

Kafile evin kapısında durdu. Boris'i ev sahibinin yanına gönderdiler. Çok geçmeden Boris gülererek geri döndü:

- Gelin!, diye arkadaşlarını çağırdı.

Boris'in arkasından ev sahibi dışarı çıktı. Başının seyrek saçları düzenli olarak taranmış, beyaz renkli bıyıkları burulup yukarıya doğru kalkmıştı. Yüzünün yeni tıraş ettiği ve kulaklarına pudra sürdüğü belli oluyordu. Üzerindeki eski beyaz pantolon ve modaya uygun boyun bağından, bir zamanlar şık giyinmesinden haber veriyordu. Samimi bir şekilde misafirlere buyur etti ve Polonya şivesi ile:

- Hoş geldiniz, efendiler, dedi.

Odaların biri kadınlara, diğer ikisi de erkeklere tahsis edildi. Misafirler sefer yataklarını ve döşeklerini odaya taşıdılar.

Akşam yemeğine ev sahiplerini de çağırdılar. Beyefendi siyah ceketle hanımefendiler ise uzun etekli siyah atlas elbiselerle gelmişlerdi. Elllerinde uzun zincirleri ve boyunlarından asılmış gözlükler de vardı. Dört sene devam eden savaş, kan ve vahşet, bu ailenin kibar adetlerini bozamamıştı. Evlerinde piyano varmış ve her gün sevdikleri bestecilerden birer parça çalarlarmış.

Polonyalı ailenin gelmesi medeniyet hakkında konuşmalara sebep oldu. Vanya, Avusturya medeniyetinin Rus medeniyetinden yüksek olduğunu itiraf etmekle beraber bu medeniyetin belirli bir sınıfa mensup olduğunu ileri sürdü:

- "Medeniyet" kelimesi ne anlama geliyor? Bu belirli bir sınıfın ortaya çıkardığı bir kavramdır. Avusturya'da da medeniyeti kuran, zadeğân ve burjuvazi mensuplarıdır. İşçi sınıfının mensupları ise bunu gereğince kullanamıyorlar. Rus köylüsü henüz bilgiye bile muhtaç olduğu halde Polonya'nın yerli halkı medeniyetin her sahasını çoktan benimsemişlerdi.

Ev sahibi bu fikri nazikçe reddedip medeniyeti millî zekâyla ilişkilendirerek:

-Polonyalıların ekseriyeti medenidir fakat Rusinler medeniyeti benimseyemiyorlar. Nedeni tembel olmalarından kaynaklanıyor. Sizin zadeğân ve burjuvaziniz hala bir Polonyalıya nispeten çok gerilerdedir, dedi.

Boris alçak sesle:

- Polonyalı dostum! Bizim Rusya'da hükümet, halkı hep ezmiş ve gözünü korkutmuştur. Okulları bile açmıyorlardı ki halk bilgisiz olsun, köle olarak kalsın. Medenî imtiyazlardan yalnız bir grup kullanabilmekte, dedi.

Ev sahibi:

- Dürüst olmak gerekirse Avusturya'da kanun karşısında herkes eşittir.

Şimdiye kadar konuşmayı kenardan dinleyen Olesya (Musya'nın arkadaşı) konuşmak için söz istedi:

- Dostum, mesele sizin bildiğiniz gibi değil. Bakın ben iki yıla yakındır ki cephedeyim. Burada kanun herkes için eşit değildir. Ukraynalılar daima ezilmiş, istismar edilmiş ve onlar bugüne kadar müdafaa eden olmamıştır. Hükümete yakın olan Polonya zadeğânları ise kendi milletinden başka kimsenin derdiyle ilgilenmemiştir. "Her şey Polonyalılar için, başkasının canı çıksın!" sloganı sizler için rehber olmuştur. Peki, sizin şimdi kanundan bahsetmeniz doğru mu?

Olesya'nın Ukraynalı olup milliyetçi fikirlere sahip olduğu ilk defa ortaya çıktı. Olesya, Polonyalılara ve Ruslara karşı beslediği düşmanlığı açıkça söylüyordu. Polonya ve Rus kelimelerinin yerine "lyax" ve "moskal" gibi hakaretvarî kelimeleri kullanmaktan bile çekinmiyordu. Polonya ve Rus dillerini bildiği halde yalnızca Ukraynaca konuşuyordu.

Ortamda milliyet meselesinin keskin bir hâl alacağını hisseden Rüstembey, gergin havayı sakinleştirmek için:

- Arkadaşlar, münakaşayı bırakın da bu güzel geceden istifade edelim, gezmek isteyenler kalksınlar, dedi ve ilk önce kendisi kalkarak örnek olmak istedi. Onu takip eden kadınlar da masadan kalktılar. Rüstembey, Musya'nın koluna girdi ve yolun kenarına doğru dolaşmaya çıktılar.

Akşamleyin un, yağ ve şeker için iki araba gönderilmişti. Bunlar sabah erkenden dolu bir şekilde döndü. Bu arada Rüstembey ot biçtirip üzerinde uzanmış, uykuya dalmıştı. Aniden gelen bir sesle uyandı. Herkes sesin gelmesiyle uykularından kalktığı halde sadece arabacılar uyanmamışlardı. Nedeni, gece müfreze eczanesinden ispirto çalıp içmiş ve sarhoş olmalarıydı. Aceleci bir şekilde onları uyandırdılar ve öfkeyle suçladılar.

Bu sarhoşlar yüzünden katile ancak güneş çıktığı zaman yola koyulabildi. Ev sahipleri ile samimî bir şekilde vedalaştılar ve onların da gönlünü hoş edebilmek için yaklaşık iki ay idare edebilecekleri miktarda erzak bıraktılar.

Yazlaves'e kadar yolu biliyorlardı. Diğer tarafı görmedikleri için bu yolculuk Zemstvo işçilerine tuhaf geliyordu. Güzel şoseler ve düzenli kasabalar gözleri okşuyordu. Lakin her yerde karşılaştıkları Rusin köyleri avam ve medeniyetsiz görünüyordu.

Daha sonra katile Kamenets-Podolskiy'e ulaşmadan doğuya dönüp Rusya hududunu geçti. Avusturya'nın güzel yolları taşlarla döşenmiş, Rus yolları ile kıyaslamayacak kadar mükemmeldi.

Akşamın geç saatlerine kalmadan bir köye varıp köy keşişinin evinde misafir oldular. Keşiş, vatandaşlarına elinden geldiği kadar hürmet etti ve tüm işçilere beyaz ekmekle süt verdi. Vatanperver bir hisle ordunun durumunu sordu ve cephede uğranılan bozgundan oldukça müteessir oldu. Katile, köyün mezarlığına kamp kurarak orada geceledi.

Köyde gazete olmadığı için durumun ne halde olduğunu kimse bilmiyordu. Almanlar nerelere hücum etmiş, ne kadar rehin almış, bu mağlubiyet Rusya'ya ne kadar zarar vermiş... Bu gibi sorulara herkes cevap arıyordu ama kimse bir şey öğrenemiyordu. Bunun için bir an önce en kestirme şehit merkezine ulaşmak, işçiler için bir hedef haline dönüşmüştü. Lakin haritaya göre gidecekleri Proskurov şehrine kadar buna benzer bir yer görünmüyordu. Yollar hep köylerden geçmekteydi.

İkinci günün gecesinde bir zadeğânın köşkünde gecelediler. Ev sahipleri Polonyalıymış. Zamanında başkente taşınmış; evlerine de göz kulak olması amacıyla bir bayan bırakmışlar. Bayan Zemstvo kafilesini düşmanca karşıladı. Buna rağmen işçiler köşkün bir bölümüne yerleştiler. İçerisinde değerli mobilyalar, eşyalar ve bir de müze vardı. Aynı zamanda geniş bir salonu, bilardo odası, zengin bir kütüphanesi, bahçesinde narinciye ağaçları ve damızlık sağlıklı hayvan türleri de vardı. Köşkün etrafında düzenli bir bahçe kurulmuştu.

Köşkün bulunduğu köy oldukça büyüktü ve neredeyse baştan sona küçük kulübelerden oluşuyordu. Köye girer girmez bu köşk ile yan yana duran kulübeleri gören Vanya:

- Bakın, onlarca kulübede yaşayan bu fakirlerin parasını bu köşte yaşayan "parazitler" yiyor, dedi. Sonra intikam duygusuyla ile titreyen bir sesle: - Bunların hepsini içindekilerle beraber yıkıp mahvedeceğiz!, diye ilave etti.

Olesya, bu köşkün Polonyalılara ait olduğunu duyar duymaz millî düşmanlığı yine coştı:

- Bu istismara karşı Ukrayna halkı kayıtsız kalabilir mi?, deyip derinden bir ah çekti.

Bekçi kadının itirazına rağmen bahçenin bir köşesinde odun yakıp yeni kesilmiş koyunun etinden yemekler hazırladılar ve doğal olarak dumanı her yeri bürüdü. Öbür taraftan Venüs heykelini çevreleyen çiçekliğe uzanmış işçiler eğlenmekteydiler. İspirtodan yapılmış rakılar ve çeşitli yiyecekler sofraya yavaş yavaş diziliyordu. Kadınlar kafalarına

çiçekten hazırlanmış taçlar takmışlardı. Bu taçları; Vanya kızıl, Rüstembey menekşe ve Boris sarıçiçeklerden yapmışlardı. Kızıl - aşk veya devrim; menekşe - nefis; sarı - vefasızlık anlamına geliyordu. Bayanlar kendilerine hazırlanan taçlardan oldukça memnun kalmışlardı. Bilhassa Zina, neredeyse mutluluktan uçacaktı. Boris'in onu Vanya'dan kıskanması onu çok mesut ediyordu. Karısını vefasızlıkla suçlayan Boris, dışarıdan bakınca Olesya'nın yanında oturmuş gibi görünse de tüm varlığı ile Zina'ya bağlıydı. Zina'nın Vanya'ya cilve yapması onu mahvediyordu. Gitarı bağrına basıp ufuk bekâretini yüzünde taşıyan aya bakıp telleri ağlatıyordu. Vanya, Zina'nın boynunu kucaklayıp yanık şarkılar söylüyordu.

Rüstembey, kadehlerin doldurulmasını teklif edip “Şeref!” demeye başladı:

- Arkadaşlar, bu akşam aşk Tanrısı Venüs'ün misafirleriyiz. Aydınlık bir gece, nefis bir hava ve çiçekli bir alan... Hepimizin göğsünde ateşli kalp çarpıntıları... Söylediklerimde büyük bir sır ve derin bir anlam yok mu sizce? Venüs'ün dudaklarına kazınan latif tebessüme bakın. Bu tebessüm aşk Tanrısının da bizden memnun olduğunu göstermiyor mu? Tanrıçayı daha da memnun etmek için onun temsil ettiği daimi hissin şerefine kaldıralım. Yaşasın aşk! Yaşasın hislerimizi taç ederek başlarında taşıyan kadınlar!

Her taraftan:

- Yaşasın!, diye sesler işitildi. Rüstembey kadehini kaldırarak kadınları alkışladı ve gözü Musya'nın gözlerine ilişti. Biraz ara verdikten sonra coşkun bir halde:

- Musya, ey tesadüfün tufanından derilmiş çiçek! Aşk Tanrıçasının karşısında yemin ederim ki size karşı ince ve yüksek hisler besliyorum. Güzel saçlarınız üzerinde iftiharla taktığınız o taç bir gün solar. Lakin onu temsil ettiği hisler asla solmaz, diye konuşmasını bitirdi, dedi.

Rüstembey alkışlandı. Zina kinaye ile:

- Rüstembey, şiirlere has bu bahçe ve içtiğiniz rakı sizi hassaslaştırmış, deyip kadehini onun kadehiyle tokuşturdu.

Mezeler bittikten sonra yemek geldi. Yaşanan korku, eziyet ve yorgunluğu unutmak için tam da bu meclise ihtiyaçları vardı. Voronov'a rakı hazırlanması emredildi. Sarhoş beyinler yeniden dumanlanmaya başladı. Bölük komutanı Kasparyan'ın teklifi üzerine Rüstembey meclisin yöneticisi seçildi. Muhabbetin şimdiye kadar düzensiz bir şekilde devam etmesine teessüf edilerek ortamda bulunanların sağlığına sırayla birer birer kadeh kaldırıldı. Bu arada bölük komutanları da kendilerini tanıtmaya çalışıyorlardı. Kasparyan söz istedi:

- Arkadaşlar, eğer gerçek bir işte çalışmazsan gerçek insanlar tanıyamazsın. Örneğin, biz Rüstembey'i girişken bir amir, düzeni seven, emrindekileri daima özenle çalıştıran, bazen sertleşen, kendisini de aşırı derecede çalışkan bir amir olarak bilirdik. Rüstembey, neredeyse fanatik bir ruhban gibi hayat sürüyordu. Ondandır hoşlanan kadınlar bile ona yaklaşamazdı. Çünkü onun sloganı "iş zamanında yalnızca iş"ti... Arkadaşlar! Geri dönmedeki olaylardan ve yoldaki sarsıntılardan sonra Rüstembey'de yeni sıfatlar keşfettik. Rüstembey'in büyük bir muhabbet insanı ve güzel bir arkadaş olduğunu da öğrenmiş olduk... Bu hakikî amirin ve samimî arkadaşın hatırına kadeh kaldıralım!

Yaşasın Rüstembey!, diye sesler yükseldi.

Boris gitarı hazırlayıp çalmaya başladı; Vanya da şarkı söyleyerek eşlik etti.

Genç işçiler eğlencenin sonuna kadar devam edemeyip bir bir oturdukları yerden kalkıp gittiler. Bunlardan bazılarını kolundan ve omzundan tutup çimenlerin üzerine yatırdılar. Neredeyse içkiden kendilerini kaybetmişlerdi. Büyüklerden Rüstembey, Boris, Vanya, Kasparyan ve Zina'dan başka kimse kalmamıştı. Zina da baya içmişti. Lakin metin ve neşeliydi. Rüstembey:

- Eğlencenin sonunu Venüs'ün sempatisiyle bitirelim, diye teklif etti. Kalktılar ve çiçekler derip aşk Tanrıçasının saçlarını, gerdanını ve sinesini bezediler. Sonra bir erkek bir bayan el ele tutuşarak Venüs'ün önünde diz çöktüler ve saygıyla baş eğip bir birleriyle kucaklaştılar.

Ardından meclise son verilerek çiftler halinde gezintiye çıktılar. Çiçekli arazilerden sonra her iki tarafında ağaçlar dikilmiş bir yol geliyordu. Asker gibi dizilmiş çınarları uzun gölgeler sarmıştı. Derin bir sükût etrafı kaplayarak kâinatla yek ahenk olmuştu. Zina Vanya'nın, Olesya Kasparyan'ın ve Musya da Rüstembey'in koluna girmişti. Elli adımlık bir mesafe geriden Boris onları izleyerek gitarı ile dertleşiyor ve gitarın telleri sanki gecenin sessizliğine acı inilti koparıyordu.

Musya'nın ince giyimi hararet saçıyordu. Rüstembey, Musya'nın hararetinden hoşlanıp anlatması güç duygular içine düşmüştü. Musya da Rüstembey'e yaptığı tesiri hissetmişti doğal olarak. Onun bu haline hayran kalan Rüstembey, bir şey söylemeden mest ve mesut adımlarla yakamozlanmış bir gölcüğe doğru yürüdü. Musya aniden durdu ve Rüstembey'in kolundan çıkıp saçlarını düzeltmeye başladı. Taranan saçlardan havaya güzel kokular yayıldı. Saçlarını düzeltti ve arkasına dönüp sıra ile dizilmiş ağaçları süzdü:

- Bu korunun ismini biliyor musunuz?, dedi.

Rüstembey, kızın karşısında mest bir hal alarak cevap vermekten aciz kaldı.

Musya:

- Korunun adına "Henüz tarifi yapılmamış düşünceler" diyelim, diye kendi sorusuna cevap verdi.

Rüstembey gülümsedi. Lakin gülümsese de Musya'nın meramını anlamaması onun canını sıktı. Üzgün bir halde yola devam edip bir iki adım Rüstembey'den ileride yürümeye başladı. Karşılarındaki küçük göl, ayın sedef hediyelerini göğsüne toplayarak uyuyordu. Sallanmış söğütler perişan gölgeleri ile gölcüğün bir tarafını sanki istila etmişlerdi. Her yerde aynı tezahür ve aynı ifade vardı... Sessizlik... Derin sessizlik... Sırlı bir hava her yerde hüküm sürüyordu.

Gölgelik bir yerde bir banka oturdular. Rüstembey, kolunun birini bankın yan tarafına yasladı, Musya da biraz ona doğru yaslanarak oturdu, ama sessizliği bozmaya cesaret edemedi.

Kasparyan'la Olesya da gelip gölcüğün öbür tarafına oturdular. Boris görünmüyordu. Ama yanık şarkısı uzaklardan duyuluyordu.

Rüstembey, Musya için bir sır olmuştu sanki. Yarım saat evvel herkesi eğlendiren, neşelendiren bu adam şimdi bir kalender derviş gibi adeta zikre dalmıştı. Musya utangaç bir şekilde elini onun koluna atıp başını omzuna yasladı:

- Neden konuşmuyorsunuz? Bir şeyler söyleyiniz, sesinizi duymak istiyorum, dedi ve sanki sesinde inilti duyuldu.

Bu sözlerden sonra Rüstembey rüyadan uyanmışçasına Musya'nın elini tutarak:

- Ne söyleyeyim?.. Bana öyle geliyor ki bu gecenin sessizliğini bozmak büyük bir günah işlemek gibidir... Hava durulmuş, gölcük durulmuş... Ağaçlar yapraklarını bile kımıldatmak istemiyor ve bence bunların içinde bir giz saklı. İnsan da hür hayatından ayrılıp bu güzelliğe katılmak istiyor. İşte bu yüzden konuşmak arzulara engel oluyor.

Musya, Rüstembey'in sözlerini mürşidinin kelâmı gibi kabul edip bir müddet sessizliğe büründü. Lakin Rüstembey'in duyduğu gizli hazları hissedemiyordu. Rüstembey'i dinlemek onu tatmin etmedi. Yine koluna girip okşadı ve bir hasta bakışıyla onu seyretmekten çekinmedi.

Uzaktan bir horozun ötüşü duyuldu. Bunu müteakip birkaç horoz da ötmeye başladı. Rüstembey, ellerini havaya kaldırıp:

- Ah, hain horoz! Beni açık denizlerden ayırdın, diye içini çekti.

Musya, Rüstembey'in sözlerini anlamayıp:

- Siz çok tuhafınız?, dedi. Deniz ne alaka?

Musya'nın saflığı Rüstembey'in hoşuna gitti:

- Musya, erkeklerle kadınların hissiyatları arasında fark vardır. Kadın hisleri tektir ve bu his ebedî ve ezelidir. Kadının yegâne düşüncesi sevmek ve sevmektir. Bundan başka düşüncesi yoktur. Erkeklere geldikte ise özellikle de zeki olanların hisslerinde ikilik hissi vardır: sevip sevilme düşüncesinin yanı sıra bir de manevî aşka ihtiyaç duyar. Aslında bu katta kadına yer yoktur. Burada kalp beyinle uzlaşıp dost olur. Deruni bir ahenk vücuda gelerek insanı maddî âlemden ayırıp unutkanın neden olduğu istirahat daldırır. Deniz dediğim bu unutulmuşluğun verdiği rahatlamadan ibarettir. Peki, ben kimim? Ben, geçici hayat için bu denizden ayrılmış bir katre! O katre ki arada denize kavuşup kalbi istirahat buluyor... Yoksa maddî çarpışmalar onu derinden üzer...

Rüstembey'i hayretle dinleyen Musya, onun sözlerini kesip:

- Sizin de içinizde tereddüt var mı?, diye sordu.

- Tabii.

- Görmüyorum. Unutulmuş bir aşk hissediyorum, ama diğerini görmüyorum...

Musya'nın sözleri önce Rüstembey'i şaşırttı, sonra ise gülümsetti ve bundan dolayı cevap veremedi. Sonra Musya'nın elini dudaklarına götürüp:

- Belki de haklısın, deyip öptü... Ancak... Bu kadar kısa süreli tanışıklık bir insanı ne kadar derinden anlamaya izin verir ki?

Musya Rüstembey'in ellerini elleri arasına alıp okşadı. Kadınlık gururu okşanmış gibi görünüyordu.

Hazırlanma emri verildi ve herkes iş başına geçti. Bekçi Polonyalı kadın, fırlayıp hemen dışarı çıktı:

- Münasip olmayan davranışlarda bulunuyorsunuz, vahşi barbarlar bile sizden iyi. Gece atları açıp botanik bahçesine bırakmışsınız ve akabinde atlar fidanlarla dolu bahçeyi alt üst etmiş. İşçileriniz meyve ağaçlarını budamakla yetinmeyip köşkün alt katındaki elli altmış yıllık şarapları da çalmışlar. Bu nasıl iş, ben böyle vahşilik görmedim. Almanlar bu

vahşi ülkeyi istila etmekle haklı değiller mi? Bari onlar gelsin de bu topraklarda nizam ve intizam olsun. Gelseler de bu akşam yaşadığımız vahşete son verseler...

Rüstembey kadının sözlerini duyar duymaz hemen meseleyi araştırmaya başladı.

Bayan gerçekten de haklıymış. En kıymetli ağaçlar yolunup kırılmış, çiçekler ayaklar altında kalarak ezilmiş ve neredeyse köşkün dört bir tarafı dışkı ile dolmuştu. Bodrum kattaki şarapları içmekle kalmamış; şişelerini de kırıp yerlere atmışlardı. Birçok yerde kapı ve pencereleri bile harap etmişlerdi. Kısacası köşk talan edilmiş Yahudi evlerini andırıyordu...

Rüstembey’le Vanya, bölük komutanlarını çağırıp kınamaya başladılar. Rüstembey:

- Kaldığımız yerlerde kötü izlenimler bırakıyoruz. Bakın, bir zamanlar Rusya’ya birleştirmek istediğimiz Rusinleri, böyle iğrendirip geri kaçırışımızla sevindirdik. İşte nedeni gözlerimizin önünde duruyor, diye eli ile çiçekli bahçeyi ve bodrum katını gösterdi.

Vanya onun sözünü keserek:

- Biz hâkimiyetin işçi sınıfına verilmesini talep ediyoruz. Çünkü bu hâkimiyetin emekçilere hoş bir hayat temin edeceğine inanıyoruz. Böyle bir istekte bulunduğumuz takdirde vahşi insan tavırları sergilemeye hakkımız var mı? Ben de kanla inşa edilmiş bu tür köşklere karşıyım. Lakin sizin yaptığınız şekilde değil. Biz güzel binalar, bağ bahçeleri, abat olunmuş yerleri yıkmaktan yana değiliz. İçindekilerin hâkimiyetini yıktıktan sonra onlara ait mülkleri emekçilere paylaşmaktan yanayız. Bu evlerde işçiler tatil yapacaklar... Buralar bugün yarın bizim olduğunda ne olacak? Kendi malına karşı düşman gibi davranmak ahmaklığımızı göstermiyor mu?

Boris, kınamanın yersiz olduğunu görüp:

- Vanya, bizimkilerin yıkıcı olduklarını yeni mi görüyorsun? Bunlar her zaman böyledir. Bunu herkes iyi biliyor. Yine önceleri ceza keserek bunun karşısını alıyorduk, şimdi “mujik” hiçbir şeyden korkmuyor. Onu cezalandırmak istersen daha da sevindirmiş olursun. Çünkü onlar canlarını feda etmeye çoktan hazırlar. Bunları korkutan başka bir ceza yöntemi var mı acaba?

- Zannımca yoktur.

Vanya:

- Onlarda sınıf duygusu uyandırın!, diye bağırdı.

Boris:

- İşte, uyandırdık, zenginler düşmanımızdır diye böyle yapıyorlar, dedi.

- Bu partinin çizdiği yolu tam anlamıyla anlamamak demektir, diye Vanya ellerini havada oynatıp yana bıraktı...

Bekçi kadının yanında uzunca bir konuşma cereyan etti. Kimse kimseyi tatmin edecek cevaplar veremedi. Yalnız işçilerin değil; diğerlerinin de bir şeyler aşırıdıkları yolda anlaşıldı.

Bu defa Rüstembey’in tenkit oklarının hedefinde onlar da vardı ve daha da keskin bir münakaşa ortaya çıktı. Rüstembey Rus düşmanlığı ile bile suçlandı. Tüm bu haksızlıkları gören Musya Rüstembey’i müdafaaya girişti:

-Hepiniz nefret içinde konuşuyorsunuz, hiç kimse kendi kusurunu görmek istemiyor. Biz medenî filan değiliz, vesselam! Galiçya’da kendi Hristiyan ve Slav kardeşlerimiz bizden razı kaldılar mı? Kalmadılar. Zaten Polonyalılar ta eski zamanlardan

beri bizden nefret ediyorlar; Rusinleri de kendimize düşman ettik. Neden? Çünkü bizim vahşet ve yıkıcılığımıza kimse dayanamıyor, dedi.

İşçiler arasındaki münakaşa ve gerginlik geceleyecekleri yere varana kadar devam etti.

13

Kafile durdu, işçiler at arabalarından inip kasabaya doğru gittiler. Çoğu Yahudi dükkânlarından müteşekkil çarşıya geldiler. Çarşı çok pis kokuyordu. İşçiler öncelikle gazete arayıp buldular. Gazeteleri bulur bulmaz merakla okumaya başladılar. Alman hücumları hâlâ devam ediyormuş. Ordu bozguna uğramış ve birçok yerde askerlerin kendi subaylarını öldürmesi olayları yaşanmıştı. Bunun önünü almak için yeni başkumandan tayin edilen General Kornilov hürriyet ilanı ile kaldırılan idam cezasını yeniden onaylamıştı... Rüstembey bu kararı onaylayarak düzenin yeniden kurulacağına dair umutlandı. Lakin bu fikrini kimseyle paylaşmadı.

İşçiler kasabayı dolaşp bazı zorunlu ihtiyaçlar için gerekli malzemeleri aldılar. Geri dönerken kirlı bir pencereden gelen gürültü çocuk sesleri dikkatlerini çekti. Kapıdaki yıpranmış levhadan buranın Yahudi Okulu olduğunu anladılar. Rüstembey'le Musya içeri girdi. Sesten kulakları çınlıyordu ve içerideki fena koku insanın midesini bulandırılıyordu. Küçük ve tozlu oda sıkış tıkış çocukla doluydu. Birisi ortada durup elindeki çubuğu oynatıyor, çocuklarda çubuğun korkusundan önlerindeki kitaplara bakarak bağırsıyorlardı. Ravvin başında şapkayla biraz yüksekte oturmuş, yazı işleriyle meşguldü... Rüstembey, çocukluğunda okuduğu din derslerin verildiği okulu hatırladı...

Diğer işçiler sokakta durmuş Rüstembey'le Musya'yı bekliyorlardı. Bunlar gelir gelmez yollarına devam ettiler. Rüstembey, Vanya'ya:

- Vanya, güneş batmadan kafileyi konaklayacağı yere yerleştirmeliyiz. Buralar pek temiz değil, hemen temiz bir yer bulmamız lazım, dedi.

Vanya:

- Bunun için atı alıp işe kendim koyulmam lazım. Herhalde yakınlarda bir yerde bir köşk vardır, dedi.

Kafilenin durduğu yere döndüler. Sonra, Vanya ile Voronov atları alıp keşfe çıktılar ve çok geçmeden bir köşk buldular. Yarım saat sonra kafile mütevazı bir köşke yakınlaştı. Köşk sahipleri Ruslardı. Bundan dolayı misafirleri memnuniyetle karşıladılar.

İşçiler evin ikinci katındaki uzun balkona yerleştiler. Balkonun önünü uzun sarmaşıklar örtmüştü. Etraf yeşillikti, ama her yerde düzensizlik ve tembellik izleri görölüyordu. Bağları ve yeşil arazileri yabancı otlar basmıştı. Kurumuş ağaçlar budanmamış, öylece duruyordu. Evdeki hizmetçiler eski püskü elbiseler içindelerdi. Sarı sakallı, kısa boylu ev sahibinin yüzünde sarhoşluk emareleri görölüyordu...

Nataşa ile Voronov yemek hazırlıklarına başladılar. Kaynamış suda ısıtılmış konserve kutuları açıldı. Herkes elini yüzünü yıkayıp yemeğe oturdu.

14

Akşam, yemeğinden sonra Zina nazlanarak:

- Ah, bir dondurma olsa da yesek!, deyip Vanya'nın yüzüne baktı.

Vanya gülümsedi, lakin hiçbir teşebbüste bulunmadı. Zina daralır gibi oldu:

- Eh, siz kötü kovalersiniz³⁸, dedi ve dudağını büzdü.

Bu sözlerden sonra Boris yerinden kalkıp balkonun merdivenlerinden aşağı indi. Onun çıkıp gitmesine kimse ehemmiyet vermedi. Sonra Rüstembey:

- Bu parlak geceden istifade etmemiz iyi olmaz mı?, diye ortaya bir teklif attı. Sanki herkesin aklından geçeni söylemişti. Herkes kalkıp bahçeye indi. Bahçe kalabalık ve çok sıcaktı. Buradan uzaklaşıp tahıl tarlasına geldiler. Uzaktaki ormana kadar uzanan tarla biçilmiş tahıl balyaları ile muhteşem bir şekil almıştı. Havada da ruh okşayan bir serinlik vardı. Ayakların altında hışıldayan küleş, bir armoni vücuda getirerek dolunaya dua eder gibi ses çıkarıyordu. Tabiatı esrarengiz bir cazibe vardı. Bu cazibe adeta gençlerin kalplerinde yankılanarak herkesi bir köşeye sevk etti. Rüstembey'le Musya sağ taraftan yükselen bir tepenin yamacına sığınarak bu güzel manzaranın seyrine daldılar.

Zina ile Vanya yavaş yavaş uzaklaştılar. Kasparyan'la Olesya ise gözden kaybolmuşlardı. Rüstembey, tabiatın bu hali sayesinde neşelenerek:

- Musya, burası hoşunuza gitti mi?

- Ah, buralar çok güzel...

Burada birkaç gün kalıp yorgunluğumuzu atalım. Zaten ev sahipleri de misafirperver insanlar, kalmamızdan memnunarlar.

- Yol bizi çok yordu. Doğrusu ben sınırı geçene kadar korkuyordum.

Rüstembey, gülümseyerek Musya'nın elini avucuna aldı:

- Niye korkuyordunuz, ben sizinle değil miydim?

- Haklısınız, ama ben o zaman sizi yakinen tanı mıyordum... Lakin size o kadar güveniyordum ki belki de öl deseydiniz öldürdüm...

Musya'nın samimî sözleri Rüstembey'in hislerine dokundu. Musya'nın uçları soyulmuş parmaklarını dudaklarına götürüp öptü ve sonra yanağına yasladı, kızın yere doğru bakan gözlerini seyretmekten kendini alamadı. Birkaç saniye konuşmadılar. Musya'nın Rüstembey'in yanağına yaslanmış nabızı yuvasını kaybetmiş bir kuş gibi çırpınıyordu.

Rüstembey onun elini tekrar öperek kısık sesle:

- Musya, şimdiye kadar aşkın ne anlama geldiğini tam anlamıyla biliyor muydunuz?, dedi.

Musya hüzünlü bakışları ile Rüstembey'i süzerek:

- Son zamanlara kadar böyle bir hissin varlığından haberim bile yoktu, ne zaman ki...

Musya'nın sözleri kesildi, sesi titredi. Nabızı bir kat daha çırpınmaya başladı. Aynı zamanda Rüstembey de vücudunda bir titreme hissetti. Aniden sol tarafında oturan Musya'yı kendine doğru çekip yüzünü onun alevli yanağına kavuşturdu... Ateşli damlalar yüzünü ıslattı. Rüstembey mest bir halde çekilip Musya'yı süzdü ve onun gözyaşlarından doğan saadete atılarak dudaklarını dudaklarına yapıştırdı. Sanki katrenin çoktandır hasretini çektiği denize kavuşması gibi rahat bir nefes aldı. Bütün maddî varlık eriyip yok oldu. Dolunay bile aczinden susmuştu...

³⁸ 1)bu partide eşlik eden, hanımefendi eğlendiren, yürüyüş yapabilen vb. hem de onunla birlikte çift olarak dans eden bir adam. 2) Ortaçağda Şövalye. 3) emir veren bir kişi.

Boris'in kıskançlıktan feryat eden sesi, Rüstembey'i rüyadan uyandırır gibi oldu:

- Musya, görüyor musun, Boris Zina'yı arıyor.
- Tuhaf, bu kadın eşini sevmiyor mu?

Rüstembey alay eder gibi:

- Seviyor, ama Vanya'yı ondan daha çok seviyor, deyip güldü.
- Bunu anlayamıyorum, iki adam birden nasıl sevilir ki?!
- İşte gördüğün gibi...
- Bu, ahlaksızlıktan başka bir şey değil.

Boris'in şarkısı feryat yaymaya devam ediyordu. Buna cevaben:

- Boris! Boris!.. Buraya gel!, diye Zina'nın sesi duyuldu. Bir az sonra Kasparyan da ses gelen tarafa doğru gitmek için ayağa kalktı. Rüstembey ayağa kalkıp Musya'yı da kaldırdı. Yavaşça Zina'nın sesinin geldiği tarafa gittiler. Oraya geldiklerinde tuhaf bir manzara ile karşılaştılar. Boris'le Vanya ağlıyordu. Zina Boris'e sesleniyor ama Boris gelmiyordu.

Boris:

- Vanya, sen benim dostum ve yoldaşımsın, biliyorsun seni severim...

Vanya da gözyaşlarını silerek:

- Ben de seni bir arkadaşım gibi seviyorum, ama Zina'ya da aynı hisleri besliyorum...

Rüstembey, bunların özel işlerine karışmadan geri döndü ve geldikleri Kasparyan'la Olesya'yı da geri çevirdi.

Herkes gördüklerinin etkisinde kalıp sessizliğe gömülmüştü. Eve geldiklerinde masanın üzerinde bir kap dondurma gördüler. Boris'in öğlen at üstünde getirdiği sonradan anlaşılmıştı.

15

Ev sahibi balkonda oturanlara yaklaşp selam verdi. Yer gösterdiler, oturdu. Ev sahibi gündelik siyasî meselelere çok zaman ayırıyordu ve başkent gazetelerini yeniden gözden geçirip gelmişti.

Rüstembey:

- Yeni haberlerden neler var?, diye sorduğunda adam gülümseyerek:
- Henüz iyi haberler yok, diye cevap verdi.

Vanya:

- Neden?, diye sordu.

Ev sahibi söyleyeceklerini haklı olduğunu duyurur bir tavırla:

- Cephede başarısızlık, içeride anarşi olduğunu zaten biliyorsunuz. Nasıl iyi haber bekliyorsunuz ki? Asayiş o kadar bozulmuş ki evimizde oturmaya bile korkuyoruz. "Mujik" koyulan kanunu bile her an çiğneyebilir.

Vanya bir az sert bir tavırla:

- "Mujik" açtır, topraksızdır. "Mujik" kazanıyor zengin yiyor, peki bunu da açıklar mısınız bize? "Mujik" onu ezen kanunu ayaklar altına almakta haklıdır, işçinin onu boğan kanunu feshetmeye hakkı vardır. Devrimin talebi budur!

Ev sahibi karşısındakinin hangi yolun yolcusu olduğunu bilerek bir az cesaretsiz şekilde:

- Evladım, sizler gençsiniz, ben de gençliğimde böyle bir yoldaydım... Ancak... Bu fikirler uzaktan insana hoş geliyor, icraata gelince sonucu hiç de iyi olmuyor...

Vanya itiraz etti:

- Batı devletleri devrim yapmadı mı?, diye sordu:

- Yaptı! Lakin bizimki gibi baltayı dibe vurmaya çalışmadı!

- Affedersiniz ama balta henüz dibe vurulmamıştır. Şimdi yalandan yüze gülme devridir. Sosyalistler Katedlerle, Katedler fabrikatörlerle uzlaşıp birlikte çalışıyorlar. Asıl devrimi işçi sınıfının iş başına gelmesiyle yapılmış olacağız.

Ev sahibi üzgün bir halde sustu ve bir az başını bulayıp gülümsedi:

- Fikirler hayata geçirilmeden önce memleketin durumu ve halkın ruh hali göz önünde bulundurulmalıdır. Vahşi halk hürriyetin kadrini bilir mi hiç? "Mujik" tembeldir, ahlaksızdır, yıkıcıdır... O başıboş bırakılsa bu âlemi kana bular. Rusya'nın tüm devlet adamları ve düşünürleri bu konuda hemfikirdir... Siz ise Rusya'nın geleceğini bunların eline vermek istiyorsunuz...

Vanya daha da hiddetlendi:

- Bu laflara karnımız tok. Bu yalnız size ve mensup olduğunuz sınıfa fayda veren bir fikirdir. Siz, mülkünüzü ve imtiyazlarınızı elinizde tutmak istiyorsunuz. Siz zahmetsiz yemek istiyorsunuz. Lakin o devir artık bitti.

Vanya sözlerini bitirip muzaffer bir şekilde gülmeye başladı. Sonra Rüstembey sakın bir sesle sohbe katıldı:

- Baskı devri artık bitmiş olmalı. Geri dönmek yok artık. Çar idaresinin uygunsuzluklarını hiçbir fikir veya tartışma meşru kılamaz. "Zahmet" sloganı her şeyden üstündür. Zenginlerin bedava yemelerine son verilmelidir. Rus emekçi halkının sömürüldüğü aşîkârdır. Rus halkı eziliyorsa bizim gibi halklar iki kat fazladan eziliyordur. Siz boğulmaktan şikâyet ediyorsunuz, biz ise mahvolmaktan... Bu böyle gitmez!..., dedi.

Başkaları da sohbe girişti ve münakaşa daha da alevlendi. Kasparyan Ermeni, Olesya da Ukrayna meselesini ileri sürerek eski yönetime küfürler yağdırdılar. Ev sahibi Ukrayna meselesinin sunî bir şekilde meydana çıkarıldığını iddia etti. Ermeni ve Türk meselelerine vakıf değilmiş. Ancak bu halkların tam hukuka sahip olduklarını bir yerlerden işitmiş. Sonra Yahudi meselesi mevzu bahis oldu:

- Yahudiler, istismarcı bir millettir. Bunları her ülkeden kovmuşlar. Bunlara hukuk tanınsa tüm Rusya'yı istismar ederler, dedi.

- Yahudiler bir millet olarak hukuktan mahrum edilemezler, diye fikirler yürütüldü...

Bir saatten fazla devam eden münakaşa kimseyi yolundan döndüremedi. Sonuçta ev sahibinin eski fikirlere düşkün olduğu ortaya çıktı.

Proskurov şehrine bir gün kalmıştı. Şehre bir gün kala geceyi medenî bir Polonyalı ailenin evinde geçirdiler. Baba, anne ve kızlarından ibaret olan bu aile, tahsillerini yabancı ülkelerde almış, bir kaç dile vakıf insanlardı. Olukça nazik ve misafirperver birisiydiler. Sahip oldukları geniş topraklardaki köylüler, itaatsizlik etmeye başlamışlardı. Ağacları

izinsiz kesip tahılları da biçmişlerdi. Bu vaziyetten korkuya düşen ev sahipleri tesadüfen evine gelen misafirleri bırakmak istemiyordu.

Zemstvo işçilerinin gelmesi bunları oldukça sevindirdi. Misafirlere ayrı ayrı odalar tahsis edildi, temiz yataklar verildi ve kaldıkları süre boyunca güzel yemekler ikram edildi.

Henüz tam yerleşememişlerdi. Frak giymiş yaşlı hizmetçi onları öğlen yemeğine davet etti. Ellerini yüzlerini yıkayıp öğlen yemeğine çıktılar. Ev sahibi güllü çiçekli bir terasta bunları karşılayıp yemek odasına götürdü. Yirmi dört kişilik yemek masasının etrafında ev sahiplerinin haricinde de üç subay oturmuştu. Ev sahibi misafirleri dolgun hanımı, sarışın kızı ve subaylarla tanıştırdı. Teras ince üsluplu mobilyalarla döşenmişti. Duvarlara yirmi kadar aile büyüğünün resmi ve aynı zamanda Büyük Yekaterina devrine ait kıyafetler de asılmıştı. Masanın zengin kap kaçakları ve birbirini müteakip verilen çeşitli yemekler işçileri hayrete düşürdü. Bu kadar fazla yemeği hayatlarında ilk defa gören işçiler hangi yemeği nasıl yiyeceklerini bile bilmiyorlardı. Neredeyse on beş yirmi çeşit içki vardı. İşçiler içeri girince Rusya Almanlarına dair sohbete tesadüf ettiler. İçlerinden genç bir subay:

-Rusya'da yaşayan Almanların vatan için gerekli olan sadakati gösterdikleri kanaatindeyim. Ben bir Alman olarak üç yıldır cephelerde savaşıyorum ve iki defa kurşun yedim. Çünkü Rusya'yı öz vatanım bilirim. Benim bir arkadaşım vardı. Orduya çağırılır çağırılmaz kendini öldürdü. Bıraktığı mektupta şöyle yazıyordu: "Rusya'ya hıyanet mi yoksa Alman milletine düşmanlık mı? Bu yolların hiç birisine giremedim, iki yüzlülük alçaklıktır", diye yazmıştı. Öbür subay kısık bir sesle:

- Saray işi berbat etti. Çariçe hem kendi hanedanını hem de Rusya'yı batırdı.

Üçüncü subay öfkeli bir şekilde:

- Çariçenin bence bir günahı yok. Biz Almanya gibi her yönüyle gelişmiş bir devletle savaşa girmemeliydik. Bunu geçmiş savunma bakanı Kuropatkin de söylemişti. Buna rağmen İngilizlerin oyununa geldik. Çariçe müttefiklerden ayrılarak sulh yapma fikrini ileri sürdü. Zaten başka çaremizde yoktu. Öyle olsaydı hem hanedanı hem de ülkeyi bugünkü rezillikten kurtarırdık. Hain bakanlar ve ahmak milletvekilleri işi kötüye sürükledi ve neticede Büyük Rusya ayaklar altında kaldı. Bu gidişin sonunu görmek bile istemiyorum...

Zemstvo işçileri ile subaylar arasındaki sohbete kimse müdahale etmedi. Daha sonra yemeklerin lezizliği sohbete üstün geldi. Uzun müddet devam eden öğlen yemeğinden sonra kahve ve likör getirildi. Ev sahibi dolaptan bir kutu Hawaii sigarası çıkarıp misafirlerine ikram etti...

Öğlen yemeğinden sonra çiçekliğe oradan da meyve bağına geçildi. Buralarda da subaylarla işçiler birbirlerine karışmıyorlardı. Ev sahibi işçilerin; kızı da subayların önünden gidiyordu. Subaylardan biri köşkün ziraat işleri ile ilgilendi. Ev sahibi bunları götürüp ziraî araçları, hayvanların modern ahırlarını, peynir ve bira fabrikalarını gösterdi. Narinciye ağaçlarının kusursuzluğu, üretim için yetiştirilen hayvanların kaldığı yerin temizliği, kısacası tüm ziraattaki nizam ve intizam herkesin hayret etmesine sebep oldu.

Ev sahibinin ziraî işlere büyük hevesi varmış. Batıdan ve Amerika'dan yirmiye kadar mecmua getirip ziraat işlerindeki yenikleri takip ediyormuş.

Zenginlerin şaşaalı saraylarını gören Rüstembey, "mujik" kulübelerini de dolaşma kararı aldı. Vanya'ya teklif etti, o ise ellerini havaya kaldırarak:

- Oralarda fakirlikten başka ne var ki, zaten iyi biliyorsun. Köylerde büyümedin mi?

Sabah kahvaltıdan sonra Rüstembey, Musya ile köşkten çıktı. Ev sahibi, bir ağacın altında oturmuştu. Gelip geçen bazı köylü kadınlar onun elini öpüyorlardı.

Köy köşkten azıcık uzaktaydı. Tozlu yollardan geçtiler. İkişerli gruplar halinde birbirinin önüne koşulmuş altı güzel at ve arkada şık bir fayton görünüyordu. Meğer köşk sahibi kızı ile sabah gezintisinden dönüyormuş. Şapkalarını kaldırıp selam verdiler ve geçip gittiler.

Köyün geniş bir sokağı vardı. Tüm kulübeler bu sokağa uygun konumlanmıştı. Kulübelerin sokağa bakan kısmında küçük birer bahçeleri vardı. Duvarlarının üzerine küpe şeklinde bir şeyler konmuştu. Bahçeler ayçiçeği ve hatmi ile doluydu. İki odadan ibaret beyaza boyanmış bir kulübeye girdiler. Odanın birinde tuğladan yapılmış bir soba ve büyük yastıklı bir kanepa vardı. Odanın başköşesi ikonlarla doluydu. Burası ya misafir odası ya da resmî odaymış. Diğer oda ise çok kirli ve dağınıktı. Kulübede anne ve çocukları bir şeylerle meşguldüler. Burnunun önüne sinekler dolmuş bir kız çocuğu, ekmek yemeye çalışıyordu. Muşambası birkaç yerden yırtılmış masanın üzerine patates ve soğan dökmüştü. Kirli önlüklü kadın öğlen için yemek hazırlıyordu.

Kadın, misafirleri görünce mutlu bir şekilde ellerini temizleyip buyur etti. Rüstembey, niyetini belli etmeden:

- Buradan bir bölük asker geçecek, onlar için kalacak yer arıyoruz, dedi.

Kadın itaatkâr bir tavırla:

- Bir tek odamız var, beğenirseniz kullanın.

Rüstembey:

Azıcık dinlenebilir miyiz?

- Buyurun efendim!

Rüstembey ve Musya oturdular. Rutubet kokusu onları neredeyse hasta edecekti.

- Eşiniz nerede?

- Değirmene buğday götürdü.

- Buğdayınız çok mu bari?

-Allah'a şükür, kışı geçiririz. Ancak... Yalnız ekmekle iş bitmiyor. Bir ineğimiz vardı, öldü gitti. Yenisini de almaya paramız yetmiyor.

- Patatesiniz nasıl, çok mu?

- Allah'a şükür.

Rüstembey derin bir merakla:

- Yazın çalışıyorsunuz da peki kışın ne yapıyorsunuz?

- İş olduğu zaman kocam bir ağanın işlerini görüyor.

- Ne kadar ücret alıyor?

- On kepik.

- Hiç tahılın az olduğu sene oluyor mu?

- Bazen oluyor.

- Peki, o zaman ne yapıyorsunuz?

-Elden borç alıyoruz. Burada Yahudiler ve faizle mal satan Ruslar var, onlardan veresiye alıyoruz. Harmana kadar süre tanıyorlar.

- Pahalı mı satıyorlar?

- Çok, hem pek çok pahalı satıyorlar. Bazen üç katına satıyorlar. Onların borcunu geri ödemek zor oluyor. Çünkü kendi toprağımız az olduğu için ilaveten ağadan toprak kiralyoruz. Hem mahsulün yarsını ağaya veriyoruz.

Bu sohbetten sonra Rüstembey merak ettiği soruların cevabını alıp memnun kaldı ve bu ağır havalı kulübeden çıktılar.

Bahçeyi bürüyen güneşli hava Rüstembey'i mutlu etmeye başlamıştı. Vişne ağaçlarının altında titreşen sarı lekeler ona oldukça çekici ve yeni görünüyordu.

Rüstembey'le Musya birkaç kulübeyi gezdiler. Neredeyse hepsi birbirinin aynıydı. Bazısı kirli bazısı ise temizdi. Birkaç evde "mujik" ler Samogon rakısı hazırlıyorlardı. Sarhoş olanlara da rastladılar. Hatta içlerinde haftalarca içenler bile varmış.

Köyün ortasına varıp bir kilisenin yanında oturdular. Bir iki dilenci gelip bunların yanına diz çöktü ve Rüstembey'in elini öpmek istedi. Rüstembey elini kenara çekerek ciddi bir sesle:

- Ayağa kalkın, sonra da derdinizi anlatın!, dedi.

Dilenciler kalkıp istavroz çıkararak karşılık verdiler. Rüstembey onlara para verip gönderdi ve sonra Musya'ya:

- Musya, bu "mujik"lerin pazarda satılan köle gibi davranmalarını hiç sevmiyorum. Bizim teşkilatta da bunlardan vardı. Sözlerini söylemeden önce masanın karşısında dizlerinin üstüne çöküp el öperler, dedi.

- Doğal değil mi, asırlarca kuvvetli olanlara baş eğmişler ve üzerlerinde esaretin izleri vardır.

- "Mujik"i vahşi diye tanımlıyorlar. Bunun ne kadarı doğrudur?

- Zaten kültürlü olmayanların hepsi böyle değil mi?

- Hayır. Rus "mujik"inin başka bir özelliği varmış. Gerçek işleri yıkmakmış. Sanırım "mujik"i iyi tanıyan Rus aydınları bunları bana böyle anlatmışlardı. Cephede gördüklerim de bendeki bu fikri kuvvetlendirdi.

- Diyorlar ki "mujik" için cinayetle ibadet aynı şeymiş. "Mujik" ibadetini bırakıp rahatlıkla cinayet yapar, sonra da hiçbir şey olmamış gibi ibadetine devam edermiş.

Musya üzülerek ağzını buruşturdu:

- "Mujik" in işlerini nereden bileyim, ben şehirliyim. Ancak çoğunluğun "mujik" hakkında fikri aynıdır. "Mujik" e yalancı, ikiyüzlü, hilekâr, tembel ve hırsız diyorlar. Ama yüz milyonluk "mujik" in hepsi mi böyle? Rus klasikleri bunlar hakkında "düzgün ve Allah korkusu olan insanlardır" ifadelerini kullanıyor.

Eve gelene kadar "mujik" konusu hakkında konuştular. Rüstembey tarikatçılardan bahsedip onların anarşist olduklarını söyledi:

- Bence, bunların üstesinden zorba bir hükümet gelebilir. Liberal hükümet "mujik" e söz geçiremez!, dedi.

Musya susmuş Rüstembey'i dinliyor, aklının almadığı meselelere karışmıyordu. Daha doğrusu Musya mutluluk veren, gönül açan sohbetler dinlemek istiyordu.

Proskurov'u çevreleyen yollarda görevden kaçıp ortalığa dağılan eli tüfekli askerlerin haddi hesabı yoktu. Üç yıldan beri belli bir zümrenin çıkarları için cepheden cepheye koşan işçi ve köylü, artık bir yolunu bulup savaş dehşetinden yakasını kurtararak evine, perişan olmuş ailesine kavuşmak istiyordu. Verilen vaatler, teşvik edilen vatanperver duygular, tehdit ve cezalar bile bu büyük insan akınına sınır çizmeye kadir değildi. Başkumandan Korniov'un ölüm cezasını yeniden getiren yasayı onaylamasına kimse aldırış etmiyordu. Hatta şapkalarında ölüm alametleri taşıyan "ölüm alayları" askerleri de onları durdurmaktan acizdi.

Cepheden kaçanlar Proskurov'da toplanıyorlardı. Şehir ve etrafı çeşitli idare ve teşkilatlarla doluydu. At, at arabası, motorlu araba ve çeşitli alaylara mensup süvari ve piyade ordu bölüklerine her yerde rast geliniyordu. Buraya gelip yerleşen "Vahşi Tümen" in bir bölümü herkesin merak konusu düşmüştü. Bunlar bazen bir çember oluşturup davul zurna çalıp oynuyorlardı. Etraflarında büyük bir izdiham vardı. Bunların Lezgi kıyafeti, kıvrak dansları, bağırta ve şenlikleri Musya'nın oldukça ilgisini çekti. Arada Rüstembey'in kolundan çekiyor ve oynayanları gösterip sevincinden mest oluyordu.

Tüm bu gördükleri Rüstembey'in ilgisini çekmiyor, aksine damarına dokunuyordu. Bunların Kafkasya'dan gelen serseriler olduğunu ve cepheye düşmandan çok barıştan yana olan ahaliye kan kusturdukları iyi biliyordu. Galiçya'nın her bir köylüsü onları dehşetle hatırlıyordu. Rüstembey bu vahşilerin "faziletleri"ni fazlasıyla işitip bıkmıştı. Bundan dolayı Musya'yı memnun etmek için arada gülümsüyor ama yüzünden kin dökülüyordu. Azerbaycan Türklerinin bunlara karşı umutlar beslediğini hatırlayarak hüznüldü ve atları çevirip kafiye izlemeye başladı.

Kafale, Proskurov'da kalmak için henüz yer bulamamıştı. Bir sonraki gün yağmur yağmış ve her yer balçık içinde kalmıştı. Yine de yerleşmeye karar verildi ve şehirdeki Zemstvo Baş İdaresi aranmaya başlandı.

Şehirde çoğunlukla un, şeker, ayakkabı ve at ticareti yapıyordu. Tellallar sokak aralarını dolaşıp keşif yaptıktan sonra geceleri mal çalışıyorlardı. Yiyecek sıkıntısından kullanarak devletin malları elden ele dolaşmaktaydı.

İkinci gün, Musya ve Olesya, bir an önce Baş İdarelerini bulup Kiev'e dönmeleri emrini almışlardı. Musya gitmeden önce Rüstembey'le şehirdeki annesine mektup göndermek için postaneye gitti. Oradan çıktıktan sonra bir iki saat dolaştılar. Bu arada Musya, Rüstembey'i iki tarafı çiçeklerle dolu bahçeli sokaklardan götürerek konuşuyor, sorular soruyor ve arada Rüstembey'i aşk acısı ve hürmetle dinliyordu... Lakin Rüstembey Musya'nın ona sorduğu sorulara Musya'nın beklediği cevapları vermiyordu. Ama Rüstembey'in hal ve hareketleri Musya'nın kalbinde bir umut doğurmuştu. Artık Musya bu umudun bir söz, bir vaatle gerçekleşmesini bekliyordu. Rüstembey ise buna pek yaklaşmıyordu. Nihayet, Musya açık açık:

- Yarın gidiyorum, yokluğumdan az da olsa üzüntü duyacak mısınız?, diye anlamlı bir bakışla Rüstembey'e sordu

Rüstembey gülümseyerek:

-Musya, bu soruyu cevaplamak için bir giriş yapmam lazım, dedi.

-Ben dostuma, bilhassa kız arkadaşına çok erken alışıyorum. Lakin bu alışmanın kendisinden de derin bir acı duyuyorum. Çünkü kalbimin söylediğini aklım; aklımın söylediğini kalbim kabul etmiyor. İşte bu derin tezat bende azap doğuruyor. Sizi ilk gördüğümünden beri azap içindeyim. Bu azabın yegâne ilacı... Ayrılıktır...

Musya gururunun incindiğini hissederek serzenişle:

- O zaman ayrılmamızı sabırsızlıkla bekliyormuşsunuz, dedi ve gözleri yaşardı.

Rüstembey, Musya'ya teselli vererek:

- Hayır, canım, hislerimi tam anlamıyla ifade edemedim. Herkes söylediği sözlerden ve hareketlerinden mesuldür. Kesin bir söz versem yerine mutlaka getiririm. Boş vaatleri sevmem, dedi.

Musya yine memnun kalmayarak onun sözlerini kesti:

- O zaman, bu on beş günlük dostluğumuz, hareketlerimiz ve ifadelerimiz yalnız boş bir eğlenceden ibaretmiş.

Rüstembey ciddî bir sesle:

- Hayır, neden böyle söylüyorsun. Hislerimiz galeyana gelmedi mi? Evet... Kalpler yuvalarından uçup bir dala konmadı mı? Gençliğin gerektirdiği de bu olsa gerek...

- O zaman kalpler yine yuvalarına geri dönmeli, neden boşu boşuna uçsunlar ki?

Rüstembey, bir an bu mukayesesini gözünde canlandırıp kendi kendine gülmeye başladı.

Onun gülüşü Musya'yı büsbütün sinirlendirdi. Musya, hiddetle Rüstembey'in kolundan çıkıp birkaç adım öne yürüdü. Rüstembey arkada durmuş ona bakıyordu. Musya'nın yol boyunca eskimiş elbisesi, ensesindeki soru işareti gibi eğilmiş saçları, balıklı biraz da tabanı bozulmuş uzun boğazlı botu onu oldukça gülünç gösteriyordu.

Bilinçsiz adımlarla bir müddet yürüdüler. Bir az sonra Musya durarak geri dönüp siyah kirpikli parlak gözleri ile Rüstembey'e baktı ve alt dudağının ısırıldı. Gülleri andıran yanağında latif bir çukur belirdi. Sanki "Kalbim, heyecanım tüm varlığım senindir"!, demek istiyordu. Rüstembey'in yüzü parladı. Kalp çarpıntılarından inanılmaz ifadeler koparak Musya'nın heyecanına karıştı. Kollar birbirine yeniden sarıldı ve birlikte metin adımlarla yerleştikleri köşke doğru gittiler.

Fayton, Olesya ile Musya'yı tren istasyonuna getirdi. Rüstembey ve Kasparyan onları yolcu etmek için gelmişlerdi. Eşyaları vagona koyup aşağı indiler.

Musya Rüstembey'in koluna dokunarak:

- Rüstembey, sık sık yazınız, sizden haber bekleyeceğim!, dedi.

- Tamam! Şimdilik Nikolay sokağındaki adresime yazın, oda kiraladıktan sonra yeni adresimi bildireceğim.

- Tamam... Yol benim için çok sıkıcı geçecek, bundan adım gibi eminim...

Rüstembey, Musya'nın sesindeki hüznü hissedip:

- Geçmez, sıkılmazsınız... İnsan her şeyi atlatan bir mahlûktur, dedi.

Musya bu fikre ortak olmadığını gösterir bir edayla:

- Hayır, Rüstembey, ben o mahlûklardan değilim, dedi, gerdanını biraz eğdi ve çocuk gibi ayak üzerinde sağa sola dönmeye başladı. Rüstembey'e bakınca yüzündeki hüznün alametleri mutluluğa dönüştü. Aniden Rüstembey'in ceketinin düğmesine yapışıp:

- Ben ölsem ağlar mısınız?, diye dudaklarında tuhaf bir tebessüm belirdi.

Rüstembey beklemediği bu soru karşısında:

- Ben, sizi, daima genç, şen, latif bir heyecanla cilvelenen biri gibi tasavvur ediyorum. O yüzden size matem süsü yakışmıyor..., dedi.

Musya, pişman olmuş gibi:

- Hayır, hayır, şaka yapıyorum, diye ayaklarının uçları ile bir yarım daire çizdi.

Rüstembey'e bu mevzu o kadar hoş geldi ki sanki kızı bırakmak istemiyor daha çok konuşmak istiyordu:

- Gençlik ateşi öyle bir güçlüdür ki en sert kayayı bile paramparça eder. Genç olduğumu hissettiğim anlarda kendimi dünyanı en mutlu insanı sayıyorum... İnsan kendisinin baki olmadığına inanır mı? Günde yüz binlerce ölü bile görsem, öleceğimi bir türlü kabullenemiyorum. Bu yüzden insan tabiatı tuhaf bir zihniyete sahiptir...

Musya, Rüstembey'in mantıklı, aydın ve yürek açan sözlerini derin bir aşkla dinliyordu. Kalkış öncesi son anons yapıldı. Hemen ikisi de hazırlandı. Rüstembey, sağ elini Musya'ya uzatmak istiyordu ki Musya atlayıp Rüstembey'i boynundan kucakladı ve dudaklarından öptü. Sonra bir günah işlemiş gibi kaçıp vagona girdi. Olesya içeri girer girmez pencerede göründü, Musya ise henüz pencereye çıkmamıştı. Üçüncü anons yapıldıktan sonra pencerede belirdi ve yaşlı gözlerle içeri girip çıkıyor; gözyaşlarını beyaz mendiliyle siliyordu. Tren artık kalkmak üzereydi. Musya gözlerini sildiği mendili havaya bıraktı:

- Unutmayın!, diye haykırdı.

- İyi yolculuklar, esen kalın!, dedi.

Tren gittikçe mendil havada uçuyor ve sanki üzerinde taşıdığı gözyaşlarının sırlarını hüznün mesajı gibi Rüstembey'e yolluyordu.

Artık son vagon da geçip gitmişti. Kasparyan yaklaşıp Rüstembey'in koluna girdi, birlikte faytona doğru gittiler.

20

Yolda giderken müfrezenin işlerine dair bir sohbet açıldı. Kasparyan Rüstembey'e cephelemediği zaman baş veren işler meseleleri hakkında detaylı bilgi verdi. Rüstembey onu ilgisiz bir şekilde dinleyip:

- Biliyor musunuz, Vanya'nın seçilmesi isabet olmuş. Zemstvo teşkilatları artık miadını doldurmuş ve hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır. Bizim için; bilhassa sizin ve benim için yeni bir faaliyet sahası açılıyor - millî saha. Bugün millî mukadderat meselesinin bu coşkun zamanında bizlerin vatandan uzakta kalması suçtur. Millet bizi yetiştirdi, biz de bu zor zamanlarda milletimizin yanında olmalıyız.

Kasparyan onun sözlerini onaylanmış bir şekilde dinleyip:

- Kafkasya'dan bir haber var mı?, dedi.

Rüstembey düşünerek:

- Etraflı malumatım yok, ancak aydın insanlara ihtiyaç duyduklarını biliyorum. Bu ihtiyaç bilhassa bizde daha yoğun hissedilmektedir... Ayrıca Kafkasya halkları arasında anlaşma falan da yok, her an kötü olaylar baş gösterebilir. Bir an bunun önce önünü almalıyız.

Kasparyan düşünceye dalarak:

- İşler gerçekten de karmakarışık, çıkış yolunu bile göremiyorum. Şimdi Türkiye cephesinde de böyle bir şey olsa kim bilir, zavallı Ermeni milleti neler çekecek? Hâlbuki biz ne umutlar beslemiştik!, dedi.

Rüstembey, samimî bir sesle.

- Biliyor musunuz, Ermeni meselesi bizimle de alakalı olduğu için baya bir araştırmıştım. Ermeni hareketinin tarihine de az çok aşinayım... Ermeni milletin iyiliğini isteyen bir Türk sıfatı ile şunu söylemem gerekir ki Ermeni millî hareketinin önderleri birçok yanlış yapmış ve yapmaya da devam etmektedirler. Çar idaresinden özerklik ummak boş bir hayalden başka bir şey değildir. Zamanında Rusya'nın yabancı asıllı bakanlarından birinin söylediği "Ermenistan bize Ermenisiz gerekli" sözünü iyi hatırlıyoursundur. Çar hükümetinin Ermeni meselesine karşı takındığı tavır daima bundan ibaret olmuştur. Büyük Petro'dan beri tüm Çarların size verdiği vaatler boş çıkmıştır. Sizi isyana tahrik etmişler ve hiçbir zaman da yardıma gelmemişler. Sonuçta da Ermeni milleti her zaman ezilmiş ve mahvolmuştur. Avrupalılar da size aynı hıyanette bulunmuşlar. Türkiye'de isyanlar çıkarttırıp Ermeni milletini mahvetmişler. Paris ve Berlin antlaşmalarındaki Ermeni meselesine ait kayıtlar nerede? İşte, Hristiyan Avrupa ve Rusya'nın size verdiği "faydalar". Bizim halklarımızın sıkıntısı nedir bilir misin? Yakındakini bırakıp uzaklarda dost ararız. Zannediyorum milletinizin geleceğini keşişlerin ve gözleri kör olmuş Taşnakların elinden kurtarmanın zamanı çoktan gelmiştir. Kafkasya milletlerinin kardeşliği mevzusunda bildiriler yapılmalı, tüm gençleri bu amaca yönlendirmeliyiz. Unutmamalıyız ki milletimizin refahı yalnız bu yolla elde edilecektir!, dedi.

Son sözlerini bitirirken Rüstembey'in heyecandan dudakları titriyordu. Kasparyan da bu söylenenlerden dolayı tereddüt içinde kalarak:

- Söyledikleriniz de haklısınız, ama..., dedi.

Kasparyan sözünü bitirmedi. Taşnak zihniyeti sanki ona da bulaşmıştı...

21

Rüstembey'e, Kiev'den bir mektup gelmişti. Yarından tezi yok Kiev'e dönmesi emrediliyordu. Düşündü taşındı bu işte Vanya'nın parmağı olduğu kanaatine vardı. Çünkü Rüstembey'in işçiler arasında büyük hürmete sahip olduğunu iyi bilen Vanya bir an önce onu buradan uzaklaştırmak istiyordu. Rüstembey gittiği zaman alan sadece ona kalacaktı. Hâlbuki Rüstembey çekilip bir köşede millî meselelerle ilgilenmeyi her şeye tercih ederdi. Vanya'yı çağırıp meseleyi anlattı:

- Mektup aldım, gidiyorum, zaten gitmeye karar vermiştim, dedi.

Vanya ciddî bir sesle:

- Galiba, size genel merkezde görev verecekler...

- Artık Zemstvo teşkilatında kalmaya gerek görmüyorum ayrıca biraz da kendi milletim için çalışmak istiyorum.

Bu sözlerden sonra Vanya'nın yüzü sert ve şüpheli bir hâl aldı:

- Her millet kendisi için çalışsa mevcut olan anarşi bir kat daha artmaz mı?

Rüstembey ağzını buruşturup yana baktı ve bir az düşünüp:

- Görmüyor musunuz neler oluyor? Her ağızdan bir ses çıkıyor. Ülke karmakarışık, devlet düzeni bozulmuş ve bunun yüzünden halk da mahvolup gidiyor. Milletler merkezden umudunu kesmiş; kendiışlerini kendileri halletmeye çalışıyorlar. Bu işin başka çaresi var mı?

-Vanya kederli bir halde:

-O zaman siz de Ukraynalıların izinden gitmek istiyorsunuz.

-Yanlış mı yapıyorum?

Vanya bir şey söylemedi. Yeni yerleştiği küçük odada dolaşarak düşünmeye başladı:

-Milletlerin tek çıkar yolu Bolşeviklere katılmaktır. Bencilce kenara çekilmekle mesele hallolmayacak. Bir köşeye çekilmek yabancı kapitalistlerin kucağına oturmak demektir!

Rüstembey keskin bir ifadeyle:

- Bolşevikler iş başına geçecekler mi acaba? Devletin dağılmış düzenini yeniden ayağa kaldıracabilecekler mi? Millî meseleleri halledebilecekler mi? Hepsi büyük bir muamma...

- Bolşeviklerin hâkimiyeti ele geçireceklerinden zerre kadar şüphe edilmemelidir. Çünkü biz büyük emekçi gücünü temsil ediyoruz. Bu kitle çoğunluğu oluşturmaktadır. Teşkilatlanma biter bitmez Kerenski'nin zayıf bilekleri devlet idaresi tarafından demir bileklerle değiştirilecek. Bu olacak! Buna inanılmalı!

Rüstembey, istemsizce Vanya'yı dinledi, lakin bir şey söylemedi. Kararından dönmek niyetinde de değildi. Bu esnada Kasparyan içeri girdi. Vanya gülerek:

- Kasparyan aramızda jüri olsun, dedi. Kasparyan sen Ermenisin ve şüphesiz millî ruh taşıyorsun. Sence devrim, millî meseleyi nasıl halledebilir?

- Kasparyan birden bire meselenin ona sıçramasına şaşıtı:

- Neden bu soruyu bana soruyorsunuz ki?, diye sordu.

- Rüstembey'le münakaşa yaptık, onu tatmin edemedim, şimdi senin de düşüncelerini bilmek istiyorum.

Kasparyan oturup düşündü.

- Millî mukadderat, asrın en keskin meselelerinden biridir. Milletleri avucunun içine alabilmek için herkes bir vaat verir. Çar hükümeti Polonya'ya bağımsızlık, bize de özerklik vaadinde bulunmuştu. Çar tahtan indirildi vaatleri suya düştü. Şimdi de Rusya'daki partiler bu meselelerle meşguller. İş başına gelen "ESDEG"ler ve "ESER"ler, Çarın merkezî sisteminden dönmek istemiyorlar. Ukrayna meselesinden dolayı Kadetler geçici hükümetten çekildiler. Rusya'nın en medenî insanları da Kated partisi mensuplarıdır. Yegâne umut Bolşeviklerdir. Bunlar milletlere büyük vaatlerde bulundular. Ancak Bolşeviklerin ne kadar ne derece kuvvetli olduklarını bilemiyorum, devlet adamlarını bile tanımam... Şimdilikte çare millî özerklik için çalışmaktır.

Rüstembey bu sözler duyar duymaz yerinden sıçrayıp:

- Aferin Kasparyan!, dedi ve elini uzattı.

Kasparyan onun elini sert bir şekilde sıktı. Vanya bu konuşma sonrasında rezil olmuş olsa da bozuntuya vermeden:

- Af edersiniz ama bu sizin bilgisizliğinizden ileri geliyor. Siz hele bir Lenin'i okuyun, onun millî meseleler hakkındaki fikirlerini öğrenin. Okuduktan sonra eminim fikirleriniz değişecektir, dedi.

Kasparyan Vanya'nın sözlerini tasdik ederek:

- Olabilir, ancak merkezî idare sistemi milletin gözünü öylesine korkutmuş ki oradan verilen büyük vaatler artık herkesçe şüpheyle karşılanıyor. Verilen vaatlerin doğru olup olmadığını ileride göreceğiz. Şimdilik karışıklık ve felaketten başka bir şey göremiyorum, dedi.

Vanya, pes etmeyip yeniden bunları kendi düşüncesine çekmeye çalıştı ve var gücü ile Lenin'in millî siyaset hakkındaki ideolojisini anlatmaya çalıştı.

22

Rüstembey'in gitme zamanı gelmişti. Artık bileti bile alınmıştı. Sabah erkenden tüm bölüklerdeki işçilerle görüşüp vedalaştı. Rüstembey'in gitmesi münasebeti ile Vanya, öğlen yemeğine Boris'i, Zina'yı ve Kasparyan'ı davet etmişti. İçkiler içilip konuşmalar yapıldı ve sonunda hepsi Rüstembey'le öpüşüp vedalaştılar.

İki fayton hazırlandı. Eşyaları yükleyip bindiler. Zina, Boris, Vanya birine, Kasparyan'la Rüstembey diğerine bindiler. Herkes çakırkeyif olmuştu. Vanya, Zina'yı eğlendirmeye çalışıyordu. Kasparyan ise samimî ve ciddî bir şekilde yüreğinde kalan sözleri Rüstembey'e söylemek için uygun anı kolluyordu. Aslında Kasparyan, milletin geleceğinden başka düşüncesi olmayan birisiydi. O, her an her dakika milletin geleceği hakkında fikir yürütüyordu. Aslında bugünkü itirafı Rüstembey'in samimî tavsiyesinin neticesiymiş. Rüstembey'e dönüp yarı Türkçe, yarı Rusça:

- Rüstembey kardeşim! Gerçekten de seni bir kardeşim gibi çok severim. O günkü sohbetimizden sonra çok düşündüm... Gerçekten de doğru söylüyorsun. Doğrudur, o gün sana cevap veremedim, çünkü doğrusunu söyleyeyim sana inanmıyordum. Bir nedeni vardır illa ki... Müslümanlar bizi çok kırmışlar, biz de Müslümanları tabii ki. Birbirimize karşı düşman olmuşuz, bu düşmanlığımız terbiye ve tahsille bir kat daha artmış. Ermenilere yapılan zulümleri evde annemiz babamız, kilisede keşişler, okulda hocalarımız, yazarlar, muharrirler o kadar beynimize doldurmuşlar ki varlığımız kinle yoğrulmuştur... Sana doğrusunu söyleyeyim, bizi kırdıran ve mahveden bu kin olmuştur. Müslümanların daimî bir özelliği var: "Kanı kanla yıkamazlar, su ile yıkarlar". Taşnaklar kanı her zaman kanla yıkamak istemişler...

Kasparyan titrek eli ile cebinden sigara çıkarıp zorla yakıp içmeye başladı ve sonra mutlu bir şekilde sözlerine devam etti:

- El ele verip geçmişî unutmamız lazım. Elini ver!, diye Rüstembey'in elini sıktı. Birbirinin yüzüne bakarak kucaklaşıp öpüştiler. Ayrılarak Rüstembey onu samimî bir bakışla süzerken Kasparyan'ın gözlerinin yaşardığını gördü.

İstasyona kadar Kasparyan durmadan konuştu, Ermeni meselesini tahlil ederek bu meselenin çözümü için atılan adımların tüm yanlışlıklarını gösterdi. Ve sonunda da:

- Canım Bakü sizin, Tiflis Gürcülerin, biz de Erivan'da yaşasak size mani olur muyuz?

Rüstembey hemen:

- Tabii ki hayır, her millet kendi etnografik hududunda tam serbest yaşama hukukuna sahiptir. Bu milletlerin hakkıdır...

İstasyona gecikmişlerdi. Eşyaları aceleyle vagona yığıp vedalaştılar. Vedalaşırken Kasparyan tekrar Rüstembey'e sarılıp onu öptü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1

Kiev, Rüstembey'e oldukça değişmiş göründü. Askerî üniformalı adamların sayısı neredeyse bir kat daha artmıştı. Yorgun ve düşkün askerlerle beraber kadın bölükleri de göze çarpıyordu. Kerenski hükümeti ordunun moralini yükseltmek için gönüllü kadınları da orduya davet etmişti.

Ukrayna hükümetinin attığı cesur adımlar tüm şehri birbirine zıt iki kuvvete ayırmıştı. Şehrin az bir kısmı Ukrayna Hareketi' taraftarıydı. Yönetim ve okul öğrencilerinin millileşmesi hakkında yayılan söylentiler çoğunluğu heyecanlandırmaya başlamıştı. Rüstembey tramvayda bir Rus kadının başka bir kadına: "Ben çocuklarımı boğarım da asla Ukraynalıların okullarına göndermem" demesine şahit olmuştu.

Yolsuzluk daha da şiddetlenmiş, çocuktan büyüğe herkes devlet mallarını alıp satar olmuştu. Erzak ve beslenme meselesi bir kat daha önem kazanmıştı. Kuruş gibi küçük çaplı paralar kaybolmuştu ve bu da bin bir zorluğu kendisiyle beraberinde getirmişti. Almanların hücum ederek Baltık sahillerini istila etmesi kimseyi korkutmamış gibi görünüyordu. Keyif meclislerinde ise içilen içkilerin, şarapların haddi hesabı yoktu.

Çarşı da satıcılar arasında mal alıp satan genç kızlar çoğunluk teşkil etmeye başlamıştı. Bu dönemde moda elbiseler, ipek, zarif ayakkabılar, çikolata ve parfüm gibi az bulunan şeyleri yalnız tüccarlar temin edebiliyordu. Hırsızlık ve yolsuzluk sıradan bir meslek dalı haline gelmişti. Halk bu gibi olayları cepheyi terk edip kaçanlara yükleyerek gazetelere tuhaf ilanlar veriyordu: "Sayın hırsız! Cebimden çaldığım paralar senin olsun. Lakin bana ait olan kimliği vs. diğer şeyleri geri gönderme zahmetinde bulunmanızı aciz ve acil bir halde rica ediyorum ve adresimi de yazıyorum...". Rüstembey bu gibi ilanlara oldukça fazla rastlamaya başlamıştı. Yine sokaklarda nutuklar atılmaktaydı. İnsanlar konuşma hastalığına tutulmuş gibi gece gündüz yorulmadan konuşuyorlardı. Kimsede konuşmasında yeni bir şeyden bahsetmiyordu. Gazeteler de aynı durumdaydı. Petrograt'ta toplanılan "Demokratik Danıştay"da atılan nutuklar geniş gazete köşelerini doldurmaya devam ediyor ve bitmek tükenmek bilmiyorlardı. Nutuklara rağmen anarşi ülkeyi mahvetmekteydi.

Rüstembey, Zemstvo Baş İdaresi tarafından teklif edilen yeni görevi reddedip hizmetten tamamıyla çekilmişti. Milli harekâta katılmak için hazırlık içindeydi. Her yerde parti mensubiyeti sorulduğu için Rüstembey'in de bir partiye üye olması gerekiyordu. "Müsavat"ın programını sabırsızlıkla bekledikten bir müddet sonra program eline geçti ancak onu tatmin etmedi. Bir akşam "Müsavat"ın programından memnun kalmadığını Kulamırza'ya söyledi. Bunun mukabilinde Kulamırza şöyle bir cevap verdi:

-Programın, tatmin olmadığı kısımlarını söyle de müzakere edelim. İleride yapılacak toplantıda biz de kendi programımızı sunarız. Eğer kabul etmezlerse biz de başka parti ile çalışırız.

Rüstembey kabul etti:

- Biliyor musun, "Müsavat"ın programında bana ters iki önemli husus var: Birincisi, "Mukaddime" kısmının Ziya Gökalp felsefesi üzerine kurulması; İkincisi ise içeriğinin Kadet programından alınmasıdır. Bunların ikisi de bizim için gerekli değil.

Ziya Gökalp "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde üç bileşenli bir fikir ortaya atmıştır. Bu safsatadan başka bir şey değildir. İslam, bir din olarak modernleşmeğe karşıdır. Ayrıca siyasî bir parti programında dine ne gerek var? Maksat Azerbaycan'ın özerkliği ise olaya dinî açıdan değil; devlet açısından bakmamız lazım. İçerik meselesine gelince "Müsavat"ın toprak meselesi için sunduğu çözüm de beni tatmin etmiyor. "Torağı köylü ağadan satın alacak", diyor. Bu ağaların kârından başka bir şey değildir. Toprak ücretsiz olarak köylüye verilmelidir. Toprak ekenindir. Toprak bilavasita üzerinde işleyenindir. Bizim sloganımız bu olmalıdır...

Rüstembey, "Müsavat"ın programını eleştirdikten sonra en sonda:

- Bize "Müsavatçı" denemez. Biz millî sahada çalışıyoruz ve şimdilik kendimize bir isim de koymuyoruz. Eğer ileride münasip olursa "Türk Federalistleri" ismini taşırız.

Kulamırza gülümsedi ve onunla aynı fikirde olduğunu söyledi.

2

Şimdiye kadar Rüstembey'in sözlerini dinleyen Sayat Bacı kımıldar gibi oldu ve Rüstembey'in boş bardağını görüp ayağa kalktı. Hemen çay verip yeniden yerine oturdu. Söylediklerinden sonra Rüstembey, sanki sessizliğe gömüldü. Bu esnada Kulamırza da "Müsavat"ın programını inceliyordu. Sayat Bacı bir şeyler düşünüyor, arada kaşları kalkıp iniyor ve yanakları kızarıyordu. Çok geçmeden:

- Bana bakın, siz burada parti mi kurmak istiyorsunuz?, dedi.

Rüstembey:

- Parti değil, millî teşkilat kurmak istiyoruz, diye cevap verdi.

- Peki, bu partiye kimler dâhil olacak?

- Kim isterse. Önce genel bir toplantı için herkesi davet edeceğiz. Biz ideolojimizi anlatacağız, isteyen katılır.

Sözlerini bitirdikten sonra Rüstembey bir az düşünüp Kulamırza'ya:

- Kulamırza, burada bizlerden kim kaldı gerçi?

- Eskilerden az adam var. Kulu, klinikte doktorluk yapıyor. Cebbar yine kendi âleminde dolaşıyor. Sefter, okulunu bitirmeye çalışıyor.

- Onları geç!, diye Rüstembey onun sözünü kesti.

- Gençlerden birkaçı burada: Hakkı, Abdurrahim, Hasanoğlu. Artı bir iki kişi daha var. Biliyordundur, herkes bir köşeye dağıldı. Bu karışıklıkta da yeni öğrencilerin gelmesi zor gözüküyor. Şu sıralar adam ihtiyacı olduğu için çoğu Bakü ve diğer bölgelerde çalışıyor.

- "Hemşeriler Cemiyeti" kapandı zaten.

-Yaz tatili olduğu için çalışmıyoruz. Üyelerden bir tek ben kaldım. İlerleyen günlerde yeni seçim yapılmalı.

Rüstembey gülümsedi:

- "Hemşeriler Cemiyeti" defteri çoktan kapanmıştır... Biz kendi kurulumuzu toplar "Hemşeriler Cemiyeti"ne ait bütçeyi ve kütüphaneyi kendi denetimimize alırız.

Kulmırza hayretle:

- Buna kim razı olur? Siyasî kurul ayrı "Hemşeriler Cemiyeti" ayrı. Siyasî teşkilat buradaki tüm Türk öğrencileri bir yere toplayamaz, değil mi? Burada çeşitli partilere mensup öğrenciler var.

- Doğru söylüyorsun ancak şimdi "Devrimci Yol" diye bir tabir var. Biz de bu yolla çok şeyi haczedebiliriz. Bu aralar razı olup olmamaya çok da ehemmiyet veren yok!

Kulamırza ve Sayat, Rüstembey'in cesaretine hayret ederek gülüştiler. Gece saat on bire kadar oturan iki arkadaş ilerideki faaliyet planı hakkında konuştular. Çağrılacakları listesini çıkardılar hatta çağrılacakları günü bile tayin ettiler. Nihayet, Kulu ile Cebbar'a haber verilmemesi kararını alıp gezmeye çıktılar.

3

Rüstembey kahvaltıdan sonra oturup Amerika Birleşmiş Devletleri'nin devlet teşkilatını incelemek istiyordu ki kapı çaldı:

- Girin!, der demez kapı açıldı.

Musya'nın ateş saçan çehresi bulutlar arasından çıkan ay gibi zuhur etti. Rüstembey bunu hiç beklemiyordu. Musya'nın yazdığı birçok mektuba bile cevap verememişti. Biraz soğuk biraz da şaşkın bir tebessümle yerinden kalkıp Musya'yı karşıladı.

- Buyurun! Buyurun! Hoş geldiniz! Sizi odamda ağırlayacağım aklımın uçundan bile geçirmezdim, dedi.

Musya parmaklarını birbirine geçirip şen adımlarla ileriye atıldı. Sonra Rüstembey, Musya'nın küçük bavulunu alıp masanın üzerine koydu. Musya'ya yer gösterdi ve beraber oturdular. Musya açık kitaba göz gezdirerek:

- Kitaplarla meşgulsünüz demek, dostları unutturan kitaplarla, diye kafasını oynattı.

Rüstembey de:

- Ne yapmalı? Hayatın talebi bu, dedi.

Musya biraz da kızarak.

- Üç mektup gönderdim hiçbirine cevap yazmamışsınız, hayırdır? Rahatsız oldum ve merak ettiğim için geldim...

Musya'nın sözleri ve hareketi Rüstembey'e o kadar etkili geldi ki, tam altı asır önceki zamanların kahramanlarını hatırlattı. Etrafta coşan siyasî olaylar ferdi hayatı ve hissi, eski dönemlere götürüyordu. Kısa bir arkadaşlık için iki günlük yol zahmetine katlanan bu şen ve zarif kızla kendi arasında altı asırlık bir mesafe duydu. Cesaretsiz sesle:

-Ne ince ve büyük kalbe sahipsiniz! Ben, bu fedakârlığı hak ediyor muyum acaba?

-Kendinizi benim yanımda küçük düşürmek mi istiyorsunuz?, diye dudaklarında yarı alaylı yarı ciddî tebessüm parladı. Rüstembey de ister istemez gülümsedi:

- Musya, çay istiyor musun?

Musya kızarak söz demeye cesaret edemedi. Rüstembey odasından çıkıp semaver getirilmesini istedi. Masanın üzerindeki ekmek ve peynir koyup elini yüzünü yıkamak istediğini söyledi:

Musya cesaretsiz şekilde:

- İyi olur, deyip kalktı ve el yüzünü yıkadı.

Hizmetçi kız bardak getirdi. Ardından semaver de geldi. Musya elini yüzünü silip büyük ayna karşısında saçlarını düzeltirken, bir anlığına Rüstembey'in gözleri ona ilişti. Özenle dikilmiş elbisesi o orantılı vücuduna oldukça yakışıyordu. Cephede biraz düzensiz ve solgun gözüken Musya, bugün oldukça medenî güzelliğe bürünmüştü. Akıllı bakışı, dolgun sinesi, halim ve teraneli sesi bir sözle tüm hareketi hanımlık hakkına haiz görünüyordu.

Rüstembey bunu hissetti, ancak saadet yolunun yalnız bir saniyelik mesafesini göre bildi. Derin âleminin uzak bir köşesinde aniden tufan koptu. Soğuk bir kâbus arzulara, neşelere, sevinçlere dokunup yıktı. Musya ile arasında olan altı adımlık mesafe yine altı asırlık gibi görünmeye başladı.

Ne düşünüyorsunuz?, diye Musya onu fikrinden ayırdı.

Rüstembey:

-Hiç!, diye cevap verdi lakin dudaklarının arasından çıkan sözü kulakları bile duymadı.

-Sizi rahatsız mı ediyorum?

-Hayır!

-Bir saat sonra gideceğim. Bir dakikalığına da olsun sizi görmek istedim.

-Hayır, beni rahatsız falan etmiyorsunuz... Birkaç gün kalsaydınız iyi olurdu, diye Rüstembey cevap verdi.

Bu arada Musya kendine çay koyup getirirken Rüstembey'e de teklif etti. Musya, masanın üzerinde olan yiyeceklerden biraz atıştırdı ve bitirdiğinde de sanki bir ev hanımı gibi sofrayı kaldırıp masayı temizledi.

-Rüstembey, siz okuyun, ben size mani olmak istemezdim, dedi ve çekmeceye doğru yöneldi. Çekmecenin kutularını açıp bir bir hepsinin iç kısmını düzenledi. İçerisine dökülmüş ekmek kırıntılarını temizledi, gazete parçalarını serip sonra üzerine tabak ve ekmek koydu. Masanın üzerindeki tozları silip sırayla dizdi. Elbise dolabını da unutmadı. Tüm çamaşırları çıkarıp düzene saldı. Nihayet eskimiş çamaşırları ve yırtık çorapları ayırıp bir yere bıraktı ve kendisi de bir sandalye çekip oturdu.

Rüstembey sandalyeye yaslanıp düşünceli bir şekilde kenardan Musya'yı seyreliyordu. Musya tatlı bir tebessümle onu süzerek:

-Erkekleri yalnız bırakmak olmaz. Arada onları yoklayıp تنها köşelerine kadın şefkati saçmalıdır, dedi.

-Doğru, diye Rüstembey cevap verdi.

Daha sonra Musya iğneyi saplayıp çamaşırların söküklek yerlerini dikmeye başladı. Dikkat ve ciddiyeti Rüstembey'i hayrete düşürüyordu.

Musya'nın dikiş ve yamak işleri bir süre devam etti. Aynı zamanda da hizmetçi kız evi temizleyip döşemeyi sildi. Musya aynada kendine çeki düzen verip Rüstembey'in yanında oturdu. Rüstembey, ona hasretle bakarak:

-Ah, bu devrim, birkaç sene önce veya birkaç yıl sonra olsaydı, dedi.

Musya:

-O zaman ne olurdu?

-O zaman benim de şahsî saadetim temin olunurdu.

-Devrimin, şahsî saadette ne alakası var ki?

-Tabii ki de var. Bakın, üzerimizde ne kadar vazife var.

-Ne için vazifelerin hepsini kendi üzerinize alıyorsunuz? Biraz da biz kadınlara vazife verseniz iyi olmaz mı?

Rüstembey, Musya'nın son sözlerinden sonra sustu. Musya, onun yanlı fikirlerini ıslah etmek maksadı ile:

-Siz hayatı, engelsiz ve dikensiz bir yol gibi tasavvur ediyorsunuz. Hayatta devrimden de önemli meseleler var. Bütün bunlara rağmen mutlu insanlar da az değil, dedi.

-Mutlu insanlar belki de vardır. Lakin hayatın şatları şu anda bana zor geliyor.

-Burada zor gelecek hiçbir şey yok. En büyük zorluk yalnızlıktır. Tabiat kadın ve erkeği bir biri için yaratmıştır. Onların hayatın zorluklarını birlikte üstesinden geliyorlar. Her halükarda iki, tekten kuvvetlidir.

Musya'nın bu sağlam sözleri bile Rüstembey'i tatmin edemedi. O, şahsî mutluluğunu genelin mutluluğuna aykırı bir kuvvet gibi kabul etmişti. Kendi mutluluğu içinden, toplumun mutluluğu ise dışarıdan canını sıkıyordu. İki gerginlik arasında sanki kendi dengesini kaybetmiş azap içerisinde kıvrılan yavru kuş gibi çırpınıyordu.

- Musya, siz beni tuhaf bir adam sanıyorsunuz. Hâlbuki ben iki yol ayrımında kalmış zavallını biriyim. Bir adamın bu anlattığım yolun ikisi ile de gitmesi mümkün değildir, dedi.

Musya, sesini yükselterek:

- Yol iki değil birdir, bireysel mutluluğu elde edip sonra genel mutluluk yolunda çalışmak mümkün değil mi? Bence mümkün! Dünyada toplum için çalışanların şahsî hayatlarından el çekmişler mi? Hayır, bunların biri öbürüne engel değildir. Aksine şahsî saadeti olanlar daha rahat çalışıyorlar...

- Ne yapayım, ben aciz birisiyim, deyip yeniden düşüncelere daldı.

Musya, onun elini avucuna alıp:

- Siz orasını düşünmeyin, mutlu olma yollarını ben size öğretirim. Bu, yalnız arzuya bağlı bir şeydir. İnsan kendi kaderinin ağasıdır. Siz bir kere ağa olduğunuzu unutmayın. İlave olarak kalbinizi akıl zinciri ile esir etmeyin. Kalpte yakılan ateşin ışığı ağlın ışığından katbekat parlaktır, dedi.

Bu metin sözlerin hiç birisi Rüstembey'i daldığı fikirden tam anlamıyla ayıramadı. Onun susmuş şahsiyeti sanki Musya'yı sinirlendirmeye söz vermişti.

Öğlen yemeğini bir yerde yediler. Rüstembey, Musya'yı evde yalnız bırakıp saat beşte tayin olunan toplantıya gitti. Tam olarak on yedi kişi gelmişti. Yarım saat geçtikten sonra toplantıya gelenler Rüstembey'i toplantı başkanı olarak seçtiler. Rüstembey toplantıyı başlatıp maksadını herkese açıkladı. Sonra Kulamırza "Müsavat"ın programını herkese okudu. Rüstembey de bazı eleştirilerde bulunarak kendi fikirlerini izah etmeye çalıştı. Soru soranlar olmadı. Daha sonra konu hakkında çekişmeler başladı. Abdurrahim, "Türk Âdemi Merkeziyet" partisinin Türk siyaseti gütmesini ileri sürerek:

- Arkadaşlar, "Türk" sözcüğü ile Türk olmayanları kendimizden uzaklaştırıyoruz. Azerbaycan'da Kürt, Dağıstanlı ve Müslüman olan başka kavimler de yaşıyor. O zaman bunların kendi millî partilerini kurmaları mı gerekiyor? Millî siyaset Müslümanlığa nifak saçabilir. O yüzden ben sizin teşkilatınıza girmeyi lüzum görmüyorum, dedi ve yerine oturdu.

Yakasinda tıp fakültesi nişanı olan birisi şişman vücudu ile kalkarak:

- Ben doktorum, partiyi ne yapacağım? Zaten doktorluk kendi başına bir partidir, dedi ve siyah yanaklarına yakışan uzun bıyıklarını tımarlamağa başladı.

Geride kalanlar itiraz etmeyerek teşkilata yazıldılar. Yedi kişiden oluşan bir komite seçildi. Rüstembey başkan, Kulamırza ise kâtip oldu. Hakkı, Zeynel, Hasanoğlu ve Müslim komiteye üye olarak seçildiler.

- Komite üyelerinden başka herkes çıkabilir, diye Rüstembey seslendi. Abdurrahim ve diğerleri çıkıp gittiler. Komite üyeleri ise yeniden toplantı yapıp bazı meseleleri müzakereye koydu.

Rüstembey'in girişinden sonra Kulamırza söz isteyip şöyle dedi:

- Arkadaşlar, biz "Müsavat"ın programını reddettik. Elimizde başka programda yoktur. Programsız çalışmak mümkün değil. Derhal elimizde bir programımızın olması için Rüstembey'den rica ediyoruz bize bir program hazırlasın.

- Bunu komiteye takdim edelim sonra karar neyse müzakereye başlayalım, diye Hasanoğlu yerinden konuştu.

Daha sonra komite bu teklifi kabul etti. Bunun yanı sıra birçok meseleler de ileri sürüldü. Başlıca olarak, Ukrayna aydınları ileri antlaşma ve yakınlaşma kararı alındı. Daha sonra "Hemşeriler Cemiyeti" meselesi müzakere olunup bunun yegâne varisi bu teşkilat olarak oraya ait paraların ve kütüphanenin haczi kararlaştırıldı. Nihayet haftanın bir günü toplantı için tayin edildi. Sonda toplantı kapandı. Ayağa kalktıklarında Rüstembey:

- Arkadaşlar, Komitenin mühür meselesini Kulmırza ile bana havale edin.

- Tamam!, diye herkes onayladı.

Komite üyeleri tecrübesiz, az bilgili ve sıradan öğrencilerdi. Kimisi tahsilini bitirmek için çalıştığı için içtimaî işlerle bile hiç meşgul olmamıştı. Bundan dolayı beceriksiz oldukları göze çarpıyordu. Bunların her birinin bir özelliği vardı. Hakkı tembel ve inatçı; Zeynel'in dili acı; Müslim kalbi temiz; Hasanoğlu ise şahsî çıkarı için çalışan tüccar ruhlu ve herkese kapalı birisiydi. Tuhaf olan şu ki bunların ne arkadaşlığı ne de

yakınlığı olmasıdır. Hepsi farklı şehirlerden gelmiş ve tesadüfen Kiev’de tanış olmuşlardı. Bunlar ruhen de birbirlerine zıt yaratılmış kişilerdi. Buna bakmayarak millî his bunları millî teşkilat altında toplayabilmişti. Lakin bunların millî hisleri de belirli bir özelliğe sahipti. Aile ve çocukluk muhitleri bunlara bu hissi vermemişti. Sadece bunlar dinî kaynaktan beslenmişlerdi. O zaman, bunlardaki millî his doğal değil taklidi olarak doğmuştur. Kiev’de Polonyalı öğrencilere rastladıkları zaman onların Rus dilini boykot etmelerini, millî anane ve tarihlerine sarılmalarını görmüş, Yahudi, Gürcü, Ermeni ve başkalarının millî teşkilatları ile yakından tanışıp onların kendi mefkûreleri yolunda nasıl çarpıştıklarının şahidi olmuşlardı... Bir sözle başkalarını taklit ederek: "Bizim de bir duruşumuz olmalıdır" demişlerdi. Rüstembey, bu durumu kullanarak çeşitli fikirler taşıyan bu öğrencileri bir araya toplayabilmişti.

Komitenin başında duran Rüstembey’in kendisi dahi sabit bir fikre ve sarsılmaz mefkûreye sahip değildi. Düşünceleri tam olarak aydınlığa kavuşmamıştı; tereddüt ve şüphe daima onun istikametini bozmaktaydı. O, daima okuyor, araştırıyor ve bazen çıkılmaz yollara bile düşebiliyordu.

7

Akşam Rüstembey eve döndüğü zaman sanki bir ailesi varmış gibi kendini hissetti. Semaver hazırlanıp masanın üzerine çeşitli yiyecekler koyulmuştu. Etin kokusu insanı mest ediyordu. Duvardaki resimlere süs için ince bantlar takılmıştı. Her yer temizlenmiş ve düzenlenmişti. Yatak çamaşırları bile değiştirilmiş ve yanındaki küçük dolabın üstüne içi çiçeklerle dolu vazo koyulmuştu.

Musya, onu görür görmez hemen ayağa kalkıp karşıladı ve şapkasını alıp askılıktan astı.

Musya:

- Herhalde yorgunsundur?, diye sordu.
- Hayır... Seçimler bitti, şimdi çalışma zamanıdır.

Musya çay süzdü:

- Çarşıya gittim, simit bulamadım. Bir yerden üç adet pasta alabildim. Bozuk parası olmadığı için elli kapeki orada bırakıp geldim.
- Doğrudur, şimdilerde buralarda yaşamak zorlaşmış, bir şey bulamıyorsun.
- Bizim şehirde aynı buraya gibidir. Güya erzak komiteleri kurmuşlar, onlar da kendi çıkarları için ticaretle meşguller zaten. Bütün bu duyarsızlıklara sessiz kalmayan bir grup kadın ekmek dükkânına girip darmadağın etmişlerdi.
- Gittikçe daha kötü olacak. Şimdi de Bolşevikler iş başına geçmek istiyorlar. Biliyor musunuz, bunların sloganları nedir? "Cephede barış, arakada savaş" diye haykırıyorlar. Göreceksin, hâkimiyet uğrunda kanlar dökülecek.

Musya bir az düşünerek samimî bir şekilde:

- Bilmiyorum, insanlar daha ne istiyor, Çarı tahtan indirdiler ve hürriyet kazandılar. Şimdi memleketi düzenli bir şekilde idare etsinler de görelim. Şimdi işler daha da kötüye gidiyor.

Rüstembey gülümseyerek:

- Bunlar doğal değil mi? Kerenski halkın istediği şeyleri vermek istemiyor. Bakın savaş yine devam ediyor ve tek elden hâkimiyetlik usulü yine yerinde kalıyor...

Musya dikkatle dinleyerek:

- Sizce Rüstembey, nasıl olmalı?, diye sordu.

- Bence federatif yönetim olmalı. Milletler kendi kendilerini yönetmelidirler. Siz Ukraynalı olarak bunu bilmelisiniz.

- Evet, ben Ukraynalıyım, ancak millî dilimi bilmiyorum. Bizde Ukraynaca ancak köylüler konuşuyor.

Rüstembey:

- Ayıp! Ayıp!, diye alay eder gibi başını oynattı.

Mukabilinde Musya da:

- Benim ne suçum var?, deyip gözlerini süzdü.

Mevzuyu değiştirdiler. Cepheyi hatırlayarak geçirdikleri hoş günleri tasavvur ederek neşelendiler. Rüstembey, Musya'nın Buçaç'da döktüğü gözyaşlarını hatırlatıp alay eder gibi güldü. Musya kıpkırmızı kesilerek nazlı bir eda ile:

- Ne yapaydım, herkes kaçıyor, uçaklar gökten bombalar yağırdıyordu. Hatta Almanlar bizi esir bile alabilirlerdi, dedi.

- Bir şey olmazdı, diye Rüstembey onu sözlerini kesti. - Güzel bir Almanla evlenip mutlu mesut yaşardınız.

- Yok, daha neler! Asla evlenmezdim. Almanla hiçbir zaman mesut olamazdım... Ben Güney bölgesinde yaşayanları, özellikle de karakaş, karagözlü güneylileri...

Rüstembey, Musya'nın bu işareti kulak ardı edip başını yere eğdi ve masa örtüsünün bir kenarıyla oynamaya başladı.

8

Gece on ikiye beş vardı. Musya taranıp yatmaya hazırlanıyordu. Rüstembey de salonda yatmak için ev sahibi hanımdan izin almak için yanına gitti. Ev sahibi izin verdi ve biraz merak ederek Rüstembey'e sorular yöneltti:

-Nişanlımız mı?

-Hayır, tanıdık birisi. Bir işi varmış, birkaç güne kalmadan gider.

Ev sahibi hilekâr bir tebessüm ile:

-Sanki size yakın gibi... Belki de sizi seviyordur. Her halde umutla geldiğini sanıyorum... Bence güzel bir kızdır. Aynı zamanda çok terbiyeli ve nezaketlidir. Ben sizin yerinizde olsam kaçırmazdım.

-Bu karışıklıkta mı?

Bayan bir az mülayim bir sesle:

-Siz gençsiniz, hayatı tam olarak anlamıyorsunuz. Ayağına kadar gelen bahttan kaçmazlar. Çünkü fırsat ender misafirlerden biridir ve bir daha gelmeyebilir. Rüstembey, kendinden emin bir şekilde:

- Henüz gençiz, bir defa gelen bir daha yine gelir.

- Affedersiniz kaç yaşındasınız? Çok özür dilerim bir dost gibi soruyorum...

- Yirmi dokuz.

- O zaman evlenmenin tam zamandır, sonra geç olur...

- Olmaz! Olmaz!

Bayan kakhaha ile gülüp ilave etti:

- Benden söylemesi, bu kızı kaçırmayın! Kız size âşıktır. Bugün zorla konuşturdum.

Eğer reddederseniz kız deli olur...

- Olmaz! Olmaz!, deyip odadan ayrıldı.

Sonra kendi odasının kapısına gelip kapıyı takırdattı:

- Girebilir miyim?, dedi.

- Biraz bekleyin, diye sesi işitildi.

Rüstembey birkaç dakika koridorda gezmeye başladı. Biraz sonra Musya'nın bakir sesi:

- Giriniz, diye havayı titretti.

Rüstembey odaya girdiğinde Musya'yı yatakta gördü. Tavandaki lamba söndürülmüş, yalnız yatağın yanındaki lamba açık bırakılmıştı. Parfüm sıkılmış yatak hoş kokular saçıyordu. Musya'nın kumral saçları beyaz yastığa serilerek ateş saçan çehresinde güzel bir manzara teşkil etmişti. Rüstembey'in hayretle bakan gözleri denizde dalgalanan güneşin aksini hatırlatıyordu. Şişman kolu ve zarif elleri ipek yorgana yaslanarak celp edici bir vaziyetteydi.

Rüstembey kapıya yaslanıp kaldı. Cesaretle beraber akli da vücudunu terk edip bu güzel yatak etrafından uçuşan sırlara karışmıştı...

Birkaç dakikalık sessizlik odayı bürüdü. Lakin Musya'nın gözyaşları sessizliği bozmaya başladı. Rüstembey şuursuz bir halde ilerleyip yatağın kenarında oturdu:

- Musya! Musya! Ne olup?, diye sol eli ile kızın başını okşadı. Güneş yansımasını andıran gözleri ona dönerek hasretini anlatmaya başladı... Rüstembey onu kendisine doğru çekerek boynuna sarıldı.

- Sen benimsin, diye Musya inledi ve gözyaşları sesini kesti. Musya'nın sözleri sanki Rüstembey'de ikinci bir şahsiyeti uyandırdı. Elini Musya'nın gerdanından çekip oturdu. Bir dakika önce göğsünde çırpınan bu istekli vücut, yine kendini sırların ellerine bıraktı. Aralarındaki manevî mesafe hızlı bir şekilde genişleyip Rüstembey'i sanki uzaklaştırıyordu. Musya yine orta çağdaki şövalye sarayından seyreden hayali bir kız gibi görünmeye başladı. Yine aralarında altı asırlık bir çizgi çizilmişti. Rüstembey kalkıp gitmek istedi. Musya onun ellerine sarılıp bırakmadı:

- Yine ne oldu? Bir bilsem..., dedi ve Rüstembey'in elini götürüp hararetle bir şekilde öptü. Sonra yakarışlı bir sesle:

- Rüstembey, sizde bir tuhafılık var, neden bunların sebeplerini bana anlatmıyorsunuz? Siz beni sevmiyor musunuz yoksa? Lütfen anlatın!, dedi.

Rüstembey, şiddetli mahkeme karşısındaki cevaba aciz kalan bir cani gibi önce kendini savunmak için söz aradı ve sonra titrek bir sesle:

- Musya, biliyor musun, bir hisse kapılmak ne büyük bir mesuliyettir...

Ah, Rüstembey, diye Musya onu sözünü kesti:

-Anlamadığımı şu ki, neden her şeyi akılla ölçüyorsunuz? Ne mesuliyetinden bahsediyorsunuz?

- Her bir insan mesuliyet duymalıdır.

Musya, elini onun yüzünden uzaklaştırarak dargın bir sesle:

- Siz herhalde benimle eğleniyorsunuz, dedi ve yüzünü duvara çevirdi.

Rüstembey ayağa kalktı:

- Hayırlı geceler!, dedi ve kapıya doğru yöneldi. Musya Rüstembey'in sözlerini önce ciddi almayarak cevap vermedi. Sonra Rüstembey'in kapıyı açıp çıkması onun onurunu yaraladı.

Yan odada kanepenin açılırken çıkardığı ses Rüstembey'in yatmasından haber veriyordu. Musya hiddetinden yanındaki lambayı söndürüp acı gözyaşlarını akıtmaya devam etti...

9

Diğer gün birbirlerine karşı soğuk vaziyette idiler. Lakin yine Musya hürmet ve nezaketinden vazgeçmiyordu. Sabah çay faslı bittikten sonra Rüstembey, Musya'ya bir şey demeden çıkıp gitti. Çoktandır İmran'ın dükkânına gitmemiştir. Azerbaycan'dan gelenlerin İmran'la irtibatı olduğu için orada her zaman yeni haberler olurdu. Rüstembey'i de başlıca ilgilendiren o tür meselelerdi. Halil mektup ve birçok gazete göndermişti. Rüstembey, dükkânın bir köşesine çekilip mektubu aceleci bir şekilde açtı. Mektup Rusça yazılmıştı. Okumaya başladı:

"Sevgili Arkadaşım!

Önce yolda gördüklerimden başlamak istiyorum. Yollar oldukça zor ve sıkıntılıdır. Bir kere düzen denilen şey bile yoktur. Tren istediği yerde duruyor. Bir sözle her şey makinistin keyfine bağlıdır. Neredeyse herkes birbirinin üzerinde oturacak ve oturmak içinde belirli bir yok. Perdeler çalınmış, mum yok, geceler ise karanlıkta oturuyorsun. Vagonların üst kısmında bile eli silahlı askerler gezinmektedir. Bazı istasyonlarda vagonların içine girip yoklama yapanlar da oluyor. Buna karşı çıkanları ise dövüyorlar. Birkaç yarılmış kafanın da bizzat şahidi oldum. Ferdi muhakemeler de az değildir. Birisinin bavulunda neredeyse beş tane tabanca çıktı ve askerler çekip vagondan indirdiler. İndirdikleri yerde de ayaklar altında canını teslim etti... Kısacası büyük anarşi...

Bakü, çok da değişmemiştir. Gördüğün, bildiğin adamlar işte... Aliyarbey Millî Komite'nin başında oturup faaliyetten çok faaliyetsizlik gösteriyor. Ne kendisi çalışıyor ne de çalıştırıyor. Gençlere yol vermiyorlar, zaten kime yol veriyorlar ki? Yaşlı aydınlarımız da ondan bıkmışlar artık. Her bir toplantı da kendisi başkanlığı yürütüyor. Lakin bir toplantıda tesadüfen onu başkan seçmemişler. Diyorlar ki, sinirinden gitmiş evinde bayılmış... Ne kadar çok kafanı ağrıttım, işlerimiz böyle komik trajedilerle yürüyüp gidiyor...

Gençlerin bir hissesi "Müsavat"ın etrafında toplanmışlar. Burada da "cep" meselesi gittikçe meydan aldığı için "bunların da işi fırlıdır".

Son zamanlar tüccarlıkla para kazanmak kolay olduğu için herkes tüccarlık öğrenmektedir. Tasavvur ediyor musun, Kiev'de milletçiliği ile meşhur olan Şirin, şimdi büyük servet sahibi olmuştur. "Müsavat"ın direği sayılan bu adam Gence Erzak Komitesi'nin şekerini "daşbaş" etmekle Tiflis'te kendine üç katlı bir ev almıştır. Tafsilata lüzum kalmıyor zannediyorum! Kumar ve keyif meclisleri haddinden fazladır... Makam üstünde baş yarılıyor...

Bakü burjuvazisinin kudurmuş cemiyetinden iğrendiğimi iyi biliyordur. Bundan dolayı pisliğe bulaşmamak için cemiyetten uzak duruyorum. "Hümnet"e üye oldum. Tanıdıklarından Selman, Mircefer ve Ahmet bizimle birlikte çalışıyor. Artık kendi basım yerimiz de var (gönderiyorum...).

Sen de yaz bakalım fikrin nedir. Türkçe bildiğin için buraya gelsen büyük hürmet görürsün... Velibey, zengin bir Rus kadını ile evlendi, gözün aydın olsun! Perviz hiçbir işe karışmıyor, yalnızca ticaret işi ile meşguldür. Yine şık giyinmeye devam ediyor. Cengiz hanımı ile kendi şehrinde yaşıyorlarmış... Vesselam! Bu da mektubun sonu!

Öpüyorum, arkadaşın Halil."

P.s: "Vahşi Tümen"den gelme zabıtlar günümüzün kahramanı sayılıyorlar. Bunların şerefine verilen ziyafetleri bir görsen! Gence'de cepheden çekilen Rus askerlerinin silahını almak bir kahramanlık sayılıyor. Tabii bu da Gürcülerin bir oyunudur".

Rüstembey, mektubu katlayıp gazetelerle berber eve koştı. Tüm günü yatağının üzerinde uzanıp gazetelerin mütalaası ile meşgul oldu.

10

Dul Çariçe'nin Kiev'deki sarayı haciz edilip devrimci teşkilatlara verilmişti. "Müslüman Askeri Komite" de buraya yerleşiyordu. Rüstembey, Azerbaycan delegesi sıfatı ile bu komiteye üye olarak seçilmişti. Komite, Tatar ve Başkurt askerlerini temsil ediyordu.

Cephe ile sık ilişkilerde olduğu gibi arkadaki içtimaî ve devrimci teşkilatlarla da irtibatı vardı. Rada'nın "Halklar Kurultayı" toplantısı komite tarafından sevinçle karşılandı. Faaliyet bir kat daha arttı. İrtibatla bulunduğu Müslüman teşkilatlarına mektuplar gönderip kurultaya hazırlanmaları tavsiye edildi.

Rüstembey, her sabah saraya gidiyor ve saat ikiye, üçe kadar orada çalışıyordu. Müslümanların hukukunu müdafaa etmek için kuvvetli teşkilatlarda delegeler bulundurmak gerekiyordu. Henüz Rada, Ukrayna hâkimiyetini tam olarak ele alamamıştı. Eski idarelerle beraber "Asker ve İşçi Temsilciler Şurası" de ülke işlerine müdahale edebiliyordu.

Komitenin kararına göre Rüstembey şuraya vekil olarak gönderildi. Şura, sarayın üst mertebesinde birkaç odada devam etmekteydi. Asker ve işçi vekilleri ile birlikte oturdukları ilk toplantıda Rüstembey'e biraz tuhaf gelmişti. Bu kültürden uzak gibi görünen sade kıyafetli insanlar bir dakika içinde çok mesuliyetli meseleyi hallettiler. Yüzü tıraş olmamış bıyıkları boğazına kadar sallanmış birisi:

- "Kievlyanın" gazete müdürü Şulkin hapsedilsin! diye söyler söylemez, herkesten "edilsin"!, diye sesler işitildi ve bir dakika kaybetmeden devrime koşulmuş subaylardan birisini, kararın icrası için gönderdiler.

Bu esnada masaya büyük bir ekmek geldi. Herkes yerinden kalkıp bir dakika içinde elleri ile parçaladılar ve geveleyerek toplantıya devam ettiler:

- Bu akşam Yeremi keşişinin evinde monarşistlerin toplantısı olacakmış. Haber sahih kaynaktan alınmıştır.

Orta yaşlı işçinin verdiği haber dinledikten sonra sorular soruldu, mesele hakkında araştırıldı ve hemen hapsedilmeleri kararı alındı. Kararın icrası için üyelere birine alelacele bir yetki verildi.

-İstasyonların birinde birkaç ağır ve şüpheli kutu durdurulmuş. Bunu yapanı araştırıp sahibi bulunmalı...

- Savcının emri...

- Belgelensin...

Ekmek yenilip bitene kadar yirmi kadar çeşitli meseleler ele alındı. Önceleri şura üyelerinin tekliflerini hayretle dinleyen Rüstembey daha sonra bu devrimci usullere alıştı.

Aydınlar çevresinde büyüyen Rüstembey devrimden doğan bu sert, kaba, tuhaf espritüel ve şakacı adamlarla alışmak istemediği halde çevre onu da yumuşattı ve o da iyi niyetli birisi gibi görünmeye başladı.

11

Rüstembey, odasında mektup yazmakla meşguldü. Kiev'in durumunu bildirip Hail'den haftada bir defa Azerbaycan'daki durumu haber vermesini rica ediyordu. Mektubu okuyup bitirdi ve tekrar okumaya başlamıştı ki kapı çaldı:

- Gelin, dedi.

- Kapı açıldı ve ev sahibi içeri girdi.

- Affedersiniz, rahatsız etmiyorumdur değil mi?, diye sordu.

Rüstembey kalkıp oturması için yer gösterdi. Bayan cesaretsiz bir sesle:

- Gördüğüm kadarıyla meşgulsünüz. Ancak ne yapmalı, sizinle konuşmayı kendime vazife olarak görüyorum... Daha doğrusu bir anne duygusu ile konuşuyorum... Çünkü Musya'yı kızım gibi sevdim... Hakikaten de sevimli bir kız...

Rüstembey, gülerek onun sözlerini kesti:

- Buna zaten şüphem yok!

-Ben ciddî söylüyorum... Hakikaten ben kıza acıyorum. Bu kız sizi derin duygularla seviyor. Gençtir ve iradesine malik olamıyor... Biz hepimiz genç olmuşuz... Siz onun sevgisine kayıtsız kalıyorsunuz!.. Affedersiniz, sizin şahsî işinize karışmam... Lakin siz de beni anneniz gibi görün!..

Rüstembey, sakın ve ciddî bir şekilde:

- Affedersiniz, diye bayanın sözlerine son verdi. Musya gibi size yabancı olan bir kızın durumunu düşündüğünüz için ayrıca size teşekkür ediyorum. Bu yaptığınız medenî ve insani bir harekettir. Lakin benim de çektiğim güçlükleri bilmenizi temenni ediyorum... Ben toplumla iç içe olan bir adamım. Üzerimde birçok mesuliyetler var. Bu vazifeleri gereğince yerine yetirmek için yalnız olmam gerekiyor. Tek başına gördüğü işi iki baş göremez!.. İşte! Musya ile anlaşılmadığımız kırılma noktası burası.

Rüstembey, susup başını aşağı eğdi. Bayan yeniden konuşmaya yeltenecek gibi oldu ve sakın bir şekilde Rüstembey'in yüzüne bakmaya devam etti. Nihayet:

- Eminim ki, Musya'nın size hiçbir zararı dokunmaz. Bekârın başında bin tehlike geziyor. Eğer evlenirseniz işleriniz de hafifler...

Rüstembey:

- Ben fikrimde sabitim. Musya'ya karşı diyecek bir lafım kalmamıştır. Aksine hürmetim var... Ancak kişisel özgürlüğümü korumak istiyorum...

Bu esnada kapı çaldı. Musya bir deste gül ile içeri girdi. Bayan ayağa kalkıp odayı terk etti. Musya da çiçekleri vazoya koyup şlyapasının çıkardı ve parlak sima ile odadan çıktı. Rüstembey, mektubu masanın üzerinden alıp çekmecenin üzerine attı ve pencerenin önüne çekildi.

Bayanın söyledikleri onu heyecanlandırmışsa da fikri değişecek gibi görünmüyordu ve kararında sabit kalacağını kesinleştirmişti.

Az sonra Musya geri döndü. Üzerinde derin bir keder his olunuyordu. Yatağın kenarında oturup düşünceler daldı. Aniden gözlerinden yaşlar dökülmeğe başladı. Rüstembey bunu görerek:

- Musya, bunlar naif mizaçlığınızdaki kaynaklanıyor!.. Bencillik denilen duygu aşkı öldürüyor. Kendi çıkarın olan yerde aşk olamaz... Bence hakikî aşk dostluktan ibarettir!, dedi.

Musya, titrek bir sesle:

- Kimseye malik olmak istemiyorum. Buna emin olabilirsiniz! Benim hayattan hiçbir beklentim falan yoktur. Ancak bir şeyi bilmek isterdim, beni seviyor musunuz yoksa sevmiyor musunuz?

- ?!

- Bugün geri dönüyorum. Sizinle irtibatımı tamamıyla kesiyorum. Sizden tek bir söz duymak istiyorum... Bana ondan büyük teselli olamaz...

Rüstembey, Musya'nın ellerini bağrına basıp ve kilise mumlarını andıran ince parmaklarını öpüp:

- Cevap vermekte acizim... Beni unutmanızı rica ediyorum, dedi.

Eylülün sekizinde açılacak Halklar Kurultayı'na vekiller gelmekte idi. Askeri Şura, eylülün yedisinde Kiev'e gelmekte olan Müslüman vekilleri, toplantıya çağırdı. On kişiden oluşan vekiller geldi. Bunların sekizi Kazanlı, ikisi de Kırımlı idi. Tuhaf burasındadır ki, bizim Cebbar Tatar temsilcisi sıfatı ile toplantıda iştirak ediyordu.

Rüstembey, Askeri Şura adına herkesi selamladı:

- Arkadaşlar! Kurultayların yayıldığı bir dönemde biz Müslüman vekillerin ortak bir dilinin olması her halükarda gereklidir!, dedi ve birliğin ehemmiyetinden çok uzun konuştu.

Rüstembey'in latif bir şekilde söylenmiş nutku Kırım Tatarlarına oldukça tesir etti. Onların genç rehberi Seyit Mehemmet söz alarak kinli bir tavırla konuşmaya başladı:

- Efendiler! Bizi buraya "İttihat-ı İslam" veya "Turan Mefkûresi" için çağırdığınızı bilseydik hiç gelmezdik. Bu bildiğimiz Panislamizm veya Panturanizm, zavallı Tatarın üzerine atılıp unutulmuştur. İsmail Bey Gaspırsinski "Dilde, fikirde, işte birlik" fikrini ortaya atmış ama "kara" Tatarı, onun tarih ve ananesini, dil ve medeniyetini unutmuştur. Kırım Tatar Gençliği isyan ederek "Polonyalılar" safsatasına son verdi. Biz yalnız Kırım'ın dertlerini anlatmaya geldik. Kimse ile irtibatımız yok ve olmasını da arzu etmiyoruz, dedi.

Seyit Mehemmet sözlerini bitirir bitirmez kalpağını alıp odayı terk etti. Diğer Kırımlı vekiller de aynı hareketi yaptılar.

Başta Rüstembey olarak şura üyeleri bir müddet hayret içinde bakakaldılar. Hatta şaşkınlıklarını ifade etmeye söz bile bulamadılar. Sonda Kazanlı vekillerden biri:

- Biliyor musunuz, Kırım halkının içinde millî bir hareket kurmuşlar. Demokratik prensipler ileri süren bu hareket mirzalara ve zenginlere dehşetli bir biçimde karşıdır. İsmail Bey Gaspınski kendisi de mirza olduğu için Tatar gençliğinin nefretine sebep olmuştu. Gençler "Tercüman"ı kapatıp "Millet" adlı gazete çıkarmaya başlamış. Bu gazete Kırım Tatarlarının ihtiyacından başka bir şey bahsetmiyor. Dili de bambaşkadır, dedi.

Rüstembey tahkir olunmuş bir sesle:

- Herhalde, bu kadar ifrata lüzum yoktur. İki yüz binlik Kırım halkı temsilcileri neyine güvenerek bize karşı düşman vaziyeti alıyor? Kırım meselesi müzakere edilirken bizim de desteğimizi kazanmaları gerekmez mi?, dedi.

Uzun konuşmadan ve yakınmadan sonra toplantıdakiler Kırımlıların çizdiği yolu onların gençlik ve tecrübesizliğine vererek sohbeti sona erdirdiler. Sonra şura tarafından kurultaya üç vekil gönderme kararı alıp adayları ayırdılar. Rüstembey de seçilenler arasında idi.

13

Kırım gençlerinin hareket çizgisi Rüstembey'i çok düşündürdü. Onda millî yayınlar sayesinde doğan "Turan Mefkûresi" yavaş yavaş sarsılmaya başladı. Dil, karakter, adet ve anane farklılığı ve bunları doğuran toplumsal ve ekonomik ortamın farklı olması Rüstembey'le "Turan Mefkûresi" arasında bir hudut çizmeğe başladı. Hayatında rastladığı Türkiyeli, Tatar ve Türkistanlıları hatırladı. Onların birbirine farklı millî zevk ve medeniyete malik olduklarını düşündü.

Rüstembey önceleri de Turan ülküsüne eleştirel olarak yaklaşmıştı. Lakin sathi de olsa onun etkisinde kalmıştı. Bu defa artık bu tesir tamamen silinip gitti. Artık onun halkı, siyasî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaç ve talepleri ön sıraya geçmekteydi. Rüstembey artık hayal âlemi ile değil; gerçek âlem ile meşguldü. Bu anlamda Rüstembey bir konuşma hazırlamayı bile düşündü. Sonra vazgeçti. Çünkü komite üyeleri arasında buna karşı çıkanlar olabilir diye yazmayı bıraktı. Bunların hepsi Türkçe bilgisi çok olmayan ve Türk matbuatından habersizdi. Turan Mefkûresi de buradan doğuyordu.

Rüstembey kurultayı düşünerek yapacak işleri planlamaya başladı. Konuşmak için hazırlık yapmak gerekiyordu. Azerbaycan'ın dert ve ihtiyaçlarını anlatmalıydı. Çok düşündü ve sonunda bir plan yazdı. Yazdığı planı hoşuna gitmedi, silip yenisini yazdı. Sonra Askeri Şura vazifesi sıfatı ile konuşmada bulunacağını hatırlayarak planı biraz daha genişletmek ve Çar siyasetinin tarihi gidişatını da yazmak icap etti.

Artık plan hazır. O, bir anlığına sevinç hissi duydu. Ayağa kalkıp odayı dolaştı. Saat gece biri geçiyordu, ama uykusu da gelmiyordu.

14

Halklar Kurultayı Vladimir sokağındaki Pedagoji Müzesi'nde geçirilmeliydi. Rüstembey'i sabah erkenden ora gittiğinde Rusya'nın her tarafından gelen vekillere

rastladı. Kurultayda Belaruslar, Estonyalılar, Gürcüler, Yahudiler, Kazaklar, Litvanyalılar, Polonyalılar, Romanyalılar, Tatarlar, Azerbaycanlılar ve Ukraynalılar iştirak ediyorlardı. Kalabalığın nedeni ise bir halkı çeşitli siyasî partilerin teşkil etmesinden kaynaklanıyordu.

Rüstembey, fuayeni dolaşırken Velibey ve Şirin'e rastladı. Bir önceki gün Bakü'den gelmişler. Görüşüp öpüştüler. Hemen bir köşeye çekilip samimî olarak konuşmaya ve dertleşmeye başladılar.

Genç Azerbaycan vekilleri de listedeydiler. Şirin "Müsavat"ı, Velibey de "Millî Komite"ni temsil ediyordu. Şirin, Rüstembey'in gözüne biraz şişman ve biraz da kibirli görünüyordu. Herhalde hayatından ve vazifesinden oldukça memnundu. Velibey ise öncesinde de olduğu gibi samimî ve nezaketli olarak kalmıştı. Yine şaka yapıyor, kıs kıs gülüp öğrencilik günlerini sevinçle hatırlıyordu.

Şirin bencil bir tonla:

- Arkadaş, neden buralarda kalmışsın, bizim ora gel! Okumuş adama büyük ihtiyaç var. Eğer istersen seni Gence'de matbuat işine koyarım. Gazete çıkarmak istiyoruz, ama adamımız yok, dedi.

Rüstembey gülümsedi ve kendine güvenmiş bir şekilde:

- Bakalım, henüz buralardayız, dedi.

Bu esnada vekiller salona dolmaya başladı. Türk temsilcileri de içeri girdiler.

Konuşma kürsüsü etrafında kalabalık göze çarpıyordu. Biri gedip biri geliyor, masanın üzerine kâğıtlar bırakıyorlardı. Kısa boylu, aksakallı yaşlı birisinin karşısında hürmetle durup bir şeyler sorup maslahatlar alıyorlardı. Nihayet, "Halklar Kurultayı" bu yaşlı adamın başkanlığında açıldı. Yaşlı adamın Rada başkanı olduğunu Rüstembey sonradan öğrendi. Başkanlık ekibi ve çeşitli komiteler seçimleri yapıldı. Şirin bu başkanlığa seçilip konuşma kürsüsünün yanındaki yere davet edildi. Vekillerin hepsi yerlerini almışlardı. Arka taraftaki yerlere Sameinler için ayrılmıştı. Herkes gülüp eğleniyordu. Asırlardan beri inleyen ve ezilen halkaların yüzü nihayet devrimin getirdiği imkânlar sayesinde gülmeye başlamıştı.

Halkların temsilcileri birbiri ardınca konuşmalar yapmaktaydılar. Her konuşma, mensup oldukları halkın çektiği istibdat, dert ve taleplerini etkili bir dille anlatıyordu. Ukraynalılar; Rusya'nın 1654 yılında bağladıkları ittifak antlaşmasını bozmasını, Gürcüler, 1783 antlaşmasını bozup Gürcistan'ın esarete düşmesini; Tatarlar, hürriyetinin mahvını, halkların sürgün edilmesini, zorla Hristiyanlaşmasını; Yahudiler, hiçbir hakka sahip olmayıp istedikleri yerde yaşayamadıklarını söyleyerek Çar idaresine karşı küfürler yağıdırıyorlardı. Devrimden doğan Kerenski hükümeti de onların hedeflerindeydi. O da halkların özerkliğine sıcak bakmadığı için Çar yönetimi ile beraber küfürlere maruz kalmıştı. Heyecanlı dudaklardan kopan her bir konuşma gizli gözyaşları saçıyordu. Bundan dolayı her bir milletvekili millî yaralarının sarılmasını Rusya'nın federatif yönetime geçmesinde görüyordu.

Kırım vekillerinden başı sırma kalpaklı bir kadının çıkışı alkışlarla karşılandı. Esaret zincirini kıran bu kadın herkesin ilgi odağı oldu... Azerbaycanlılardan henüz kimse konuşmamıştı. Konuşma kürsüsüne çıkan kişi Rüstembey oldu. Rüstembey, konuşmasına

uzun tarihi mukaddime ile başladı. İvan Grozni zamanından beri Türk ve Tatar âlemine yürütülen siyaseti açık ve aydın bir şekilde söyleyerek Çar ve Ortodoks kilisesinin Müslümanlara yaptığı rezalet ve zorbalıkları anlattı. Dinin, dilin, anane ve millî özelliklerin Çar hükümeti tarafından takip olunduğunu bildirdi. Nihayet, Azerbaycanlıların birçok hukuktan mahrum kalmalarını beyan etti. Sonda da millî harekâtların büyük rehberleri olan Ukraynalılara teşekkür ederek konuşmasını bitirdi. Gürültülü alkışlar arasında kürsüden inip yerinde oturdu. Yanında oturan Velibey onu hoş tebessümle karşılayarak elini sıktı:

- Sağ ol! Büyük adamsın. Analar senin gibileri tek tük doğurur!, dedi.

Rüstembey cevabında ona eğilerek:

- Gaz verme!, diye onun kulağına fısıldadı...

Bu esnada toplantıya ara verildi. Herkes yerinden kalkıp fuayeye çıkmağa başladı. Velibey, Rüstembey'in koluna girip kantine götürdü. Biraz sonra Şirin de geldi. Şirinin başkanlığa geçmesi onun kibrini bir kat daha artırmıştı. Aynı zamanda kibrine bir o kadar da kıskançlık karışır gibi olmuştu. Rüstembey'in bugünkü başarısı sanki onun ruhunu bulandırmıştı. Bundan dolayı Velibey'le Rüstembey'in şakalaşması ve samimî gülüşmeleri onun dudaklarına yalnız sönük bir tebessüm vücuda getirmişti.

16

Rüstembey aniden ciddî bir sesle:

- Yahu, Bakü'de neler olduğunu tafsilatı anlatmadınız. "Açık Söz"le "Kaspi"ni okuyorum. Doğrusu göze çarpacak bir faaliyet görmüyorum, dedi.

Şirin biraz düşünerek nüfuz sahibi bir ses tonu ile:

- Neden böyle konuşuyorsun, artık herkes elini taşın altına sokmaya başladı. Bir kere şimdiye kadar hiçbir teşkilata malik olmayan bir halktan bahsediyoruz. Halkta, yavaş yavaş teşkilatlanma düşüncesi formalaşamaya başlıyor. Kafkasya Müslüman Kurultayı, Bütün Rusya Müslümanlarının Kurultayı, Kazan'da Müslüman Askerler Kurultayı... Bunlara bir temsilci gibi katılmak iş değil mi?, dedi.

Rüstembey ağzını büzerek:

- Ne söyleyebilirim ki. Ya faaliyetimiz matbuatımıza sirayet etmiyor, ya da matbuatımız faaliyetimiz gibi sönüktür!..., dedi.

Şirin, yine işe vakıf birisi gibi:

- Daha ne istiyorsun? Türkçe çıkarılan günlük gazetemiz var: "Açık Söz". Bu gazete tüm millî dileklerimizi dile getiriyor. Rusça "İzvestiya komiteta Bakiskinx Muslumanskix organizatsiy"³⁹ de "Kaspi"ye ek olarak çıkıyor.

Rüstembey kesin bir şekilde:

- "İzvestiya" meselesini anladım, bu "İttihad-ı İslam" meselesine neden devam ediyor? Kendi derdimiz azmış da Arnavutların, Arapların, Hintlilerin gününe ağlıyoruz. Esas mesele olan özerklik meselesini halledebildik mi?

- Az çok... Ne yapmalı gücümüz bu kadarına yetiriyor.

³⁹ "Bakü Müslümanları Komitesi'nin mecmuası"

-Gücünüz yetmiyorsa, getirin başkentlerin birinden bir iki Rus muhbir, işinizi halletsin. Yoksa Gürcü ve Ermeni gelmek mi istemiyor? Hiç olmazsa bir profesör bulun federasyona dair bir yazı okusun.

Şirin yine düşünüp aynı zamanda yakasını düzelterek:

- Eleştirmek kolay! Gel gör hangi ortamlarda kulluk ediyoruz, dedi.

Velibey:

- Biliyorsundur Rüstembey, diye mülayim bir sesle söze girişti. - Sen bir taraftan haklısın. Lakin bazı nedenleri unutuyorsun. Gürcüler kaç yıllık Menşevik teşkilatına mensupturlar; Taşnaksutyun'un da neredeyse yirmi beş yaşında. Bu teşkilatlar halkın içinde derin kökler salmışlar. Senin neyin var? Hiçbir şey! Ancak şimdilerde siyasî teşkilat kurmakla meşgulsün. Bununla bitmedi, Gürcüler ve Ermenleri askerliğe aldıkları zaman bizi askere almıyorlardı. Şimdi görüyor musun bunun olmaması nelere mal oldu. Her halk kendi askerini geri çağırıp ana yurdunda ordusunu kuruyor ama sen burada avare kalmışsın... Dert çoktur! Biliyorsun temelimiz yoktur ve biz her şeyi temelden başlamalıyız... Şirin, Rüstembey'e yönelerek alay eder gibi:

- Uzaktan konuşmak kolay olsa gerek, neden gelip taşın altına elini koymuyorsun? Herhalde kendine zorluk vermek istemiyorsun. Bu medenî şehirde oturmayı herkes ister. Asıl olan petrol lambalı, bitli ve kirli köylerde çalışmaktır...

Rüstembey gülerek:

- Şirin, zannediyorum sen de kendini zora sokanlardan değilsin. Gence'de senin durumun bizden yüz defa iyidir.

Şirin kızardı:

- Sen öyle zannet?!, deyip uzaklaştı ve kantine doğru gitti.

Eylülün on dördünde "Halklar Kurultayı" bitti ve vekiller "Halklar Şurası" adlı bir teşkilat kurup dağıldılar. Rüstembey bu şuranın üyesi olarak Kiev'de kaldı. Yine Rüstembey için sade bir hayat tarzı başlanmıştı. Rutin olarak Millî Komite'nin haftada bir toplantısı oluyor, Ukrayna hükümeti ve Rada'sı ile kısa irtibata geçiliyor ve Halklar Şura'sının bir kolu olarak "Svobodni Soyuz"⁴⁰ adlı iki haftalık bir mecmua da çıkarılıyordu. Rüstembey'in rehberliği altında Azerbaycan'ın özerkliğine ait makaleler bu mecmuada basılmaktaydı. Tüm bu işlere Rüstembey'in neredeyse bir saat zaman harcıyordu. Geride kalan zamanlarda ise boş mütalaa ile meşgul oluyordu. Modern devletlerin kuruluşunu, federasyon esaslarını, millî meseleni, medeniyetin tarihini inceleyerek öğrenmeye çalışıyordu. Lakin bazen faaliyetinin gerekliliğinden şüphe ederek تنها dalgalarda boğulmaya başlıyordu. İç sıkıntısı devam ettikçe Musya'nın hüznü çehresini sisli ufuklarda görmeye başlıyordu. Musya'nın cevapsız bırakılan mektuplarına cevap yazmak istiyor, yazıyor hoşuna gitmediklerini siliyor, yeniden yazmaya başlıyor tekrar siliyordu. Sonda tüm yazdıklarını yakıp tereddütler içinde kalıyordu.

⁴⁰ "Özgür Birlik".

Günlerce devam eden şüphe azabı bazen içi içini yiyordu, bazen de hiçbir şey olmamış gibi yeniden işine devam ediyordu. Rüstembey'in bu tur tuhaflıklarına alışan Kulamırza arada ona diyordu:

- Rüstembey, sen yolunu kaybettiğin zaman biz senden önce kaybediyoruz. Bütün bunlara rağmen senin millî sahada önemli işler göreceğine eminiz.

Rüstembey de gülümseyerek:

- Benimle ilgili meselelere çok da kafanıza takmayın. İnsanız, herkesin hayatında böyle sıkıntılar olur. Çünkü insanoğlunun hayatı çok karışıktır.

Kulamırza:

- Rüstembey, bana öyle geliyor ki, tüm tuhaflıklar şahsî hayatının olmamasından ileri geliyor.

- Belki de! Ancak bizim bugünkü ortamda şahsî hayatı olan içtimaî hayatından vazgeçmelidir. İkisi bir arada olmaz. Birinin olup diğerinin olması sıkıntı çıkarıyor. Dolayısıyla, zamanımızın şuurlu bir adamı için iç sıkıntı mukadder bir hakikattir.

Böyle kanaate varan Rüstembey doğal olarak mesut bir adam sanılamazdı. En şen dakikaları bile keder sisine bürünüyordu.

18

Sayat bacı kurultayın gidişatı ile çok ilgileniyordu. Gazetelerin haberi ve Kulamırza'nın verdiği malumattan tatmin olmamıştı. Bir gün Rüstembey'i evlerinde misafir olarak ağırladıkları zaman aklının köşesinde kalan ne kadar sorular varsa Rüstembey'e yöneltti. Bunun mukabilinde Rüstembey, Halklar Kurultayı'nın başlıca maksadını anlatarak:

- Geçici hükümet, büyük Rusya'nı idare etmekten acizdir. Rusya'da yaşayan halklar merkezden umudunu kesip kendi başlarının çaresine bakmak istiyorlar. Bir sözle herkes kendi evinin içini düzeltmeye çalışıyor. Kafkasya'da, Türkistan'da, Baltık ülkelerinde artık Ukrayna gibi hükümet ve millî meclis sistemi kurulacak, dedi.

Sayat bacı ciddî bir sesle:

- Demek ki, herkes kendi kendini idare edecek?

- Evet.

- Peki, toprağı olmayan ne yapacak?

- Hım... Dağınık halkaların durumunu mu demek istiyorsunuz?

- Evet!

- Rusya'da millî toprağı sahip olmayanlar arasında Yahudiler birinci yer tutuyor. Bunların Siyonist partisi Filistin'in Araplardan alınıp Yahudilere verilmesini talep ediyor. Meseleni Yahudiler müzakereye koymak istediler, onay verilmedi. Çünkü Filistin meselesi uluslararası bir meseledir, bizim kurultayda halledilemezdi. Yahudi partileri, azınlığın hakkının tanınması ile birlikte mühim bir mesele ileri sürdüler. "Yahudi milletinin geleceğı toprağı bağlı olmalıdır" dediler.

Sayat bacı meseleyi doğru anlayamayıp biraz düşünde ve kızarak:

- Nasıl yani?, diye sordu.

Rüstembey sakın bir ses ile:

- Yahudiler artık toplanıp sınırları belirlenmiş bir toprağa göç etmek istiyorlar. Millî mukadderatlarını ancak bu yolla tasavvur ediyorlar.

- Bu göç ettikleri toprak nasıl bir toprak?

- Bunu söylemediler. Rusya'da toprak bol, herhalde onlara bir vilayette falan yer ayırırlar.

Sayat bacının merakı biraz giderilmişti. Kulamırza karısına övünç hissi ile bakıp:

- Rüstembey, Sayat siyasetle çok ilgileniyor. Son zamanlarda coğrafyayı şevkle öğreniyor. Gece gündüz Rusya'nın haritasından vazgeçmiyor, dedi

- Çok iyi! Çok iyi!, diye başıyla onayladı. Türk kadınları ham toprak gibidir. Bilgi için elverişli zemine sahiptirler. Ne yazık ki, çarşaf altında çürüyorlar.

Sayat bacının sanki yarasına dokundu. Derinden bir ah çekerek başını oynattı.

Kulamırza metin bir sesle:

- Bir gün devrim, çarşafa da galip gelecek!

Rüstembey:

-Tabii! Tabii! Eski dünya yerle bir olacak! Artık her adımda yenilik kokusu duyulur!, dedi.

Aniden Kulamırza tereddüt içinde:

- İmkân verseler!, dedi.

Rüstembey, hiddetten titreyen sesi ile:

- Kim?

- İrtica.

- Hiçbir şey olmaz! General Kornilov, Kerenski'den hâkimiyeti talep etti, verdiler mi? Zaten çıkış yolları yok adamların.

Kulamırza yine şüphe eder gibi:

Bir Kornilov olsa dert değil. Şimdi hepsi Don şehrine toplanıyorlar. Novaçerkassk'da Güney-Doğu Federasyon Hükümeti bile kurmuşlar. Kazak süngüsüne dayanarak yeni bir isyan çıkaracaklar. Rüstembey, inandırıcı bir sesle:

- Seni temin ederim ki hiçbir şey olmaz. Bolşevikler başarı kazanır da monarşistler kazanmaz. Neden, biliyor musun? Monarşinin ne mal olduğunu herkes gördü. Halkın canı boğazına kadar gelmişti. Monarşi yeni fikirler ortaya ata bilecek mi?

- Kesinlikle hayır!

- Onlar eski sistemi yeniden canlandırmaya çalışmak istiyorlar. Toprağa hasret kalan, devrim yolunda kan döken işçi, millî özerklik talep eden halkalar tekrardan monarşi zincirini boğazına geçirir mi?.. Bundan başka Kazakların temsilcilerini de dinledik ve onlarda özerklik hareketi çok kuvvetli gözüküyor.

Sayat bacı Rüstembey'in konuşmasından etkilenip kendisi de konuşmak istedi, ama nedense kederlenip sustu. Neden beni zamanında okutmamışlar: "Şimdi ben de bilgili olsam kötü mü olurdu?" diye aklından geçirdi.

Rüstembey'in cepheden getirdiği paraların bir kısmı tükenmişti ve hiçbir kazancı da yoktu. Son umudunu İmran'a bağlamıştı. "Yüz manat borç alalım da sonrasına bakarız" diye İmran'ın yanına gitti. Rüstembey uzaktan, Şirin'i dükkânda gördü. Şirin sık sık

dükkânın arka tarafına geçiyor, dışarı çıkıyor ve ara sıra İmran'la gizlice fısıldanıyordu. İkisinin de Rüstembey'den gizlince iş yaptıkları her hallerinden belli oluyordu. İçeriden çekiç sesi geliyor, kutular içerisinde bir şeyler çıkarılıyor vs.

Rüstembey İmran'ın çok meşgul olduğunu görüp meramını anlatmaya zaman bulamadı. Nihayet, dükkân hizmetçisi bir fayton çağırıp telis bezine dikilmiş üç kutuyu çıkarıp faytona yerleştirdi ve Şirin de faytona oturup gitti. Bir iki gün sonra kutulardakinin tüfekle tabanca olduğunu Rüstembey hizmetçiden öğrendi.

Kafkasya'da durumun gitgide gerginleşmesi silah alışverişine büyük meydan vermişti. Yolların zorluğuna bakmayarak gizli yollarla gelen kaçaklar⁴¹ akın ederek Kiev'den silah taşımada idi.

Artık şimdi Rüstembey, İmran'ın dükkânında rastladığı şüpheli adamların rol oynamasını anlamaya çalışıyordu. Bu operasyonda Kulu'nun da iştirak etmesini Rüstembey yine sonradan öğrenmişti. Kulu oldukça usta davranıyormuş. Haftada bir İmran'ı arayıp: "On tüfek gönder!" diyormuş. Vesselam! Bununla da Kulu gerekli olan şeyleri elde ediyormuş. Rüstembey, Kulu'nun bu kadar sihirbaz gibi hareket etmesine şaşıyordu. Bu adam İmran'ı o kadar etkisi altına almıştı ki, İmran onun her emrini derhal yerine yetiriyordu. Hâlbuki asıl kuvvet Rüstembey'in elindeydi. Millî Komite başkanı sıfatı ile idarelerde, Halklar Şurası vasıtası ile de Ukrayna hükümetinde sözü geçiyor, asker ve işçi şuralarına da etki edebiliyordu. Buna bakmayarak İmran'ın yanında Kulu'nun nüfuzu Rüstembey'den fazlaydı.

Halkın dertleri ile daim iç içe olan Rüstembey, bu meselenin üzerine çok ciddi olarak düşmeye başladı. Düşünüp taşındı ve en sonda kafası allak bullak oldu. Devrimin bahsettiği demokratik sistemden biraz soğudu. O, kendi kendine bazı mülahazalar yürütmeye başladı: "Halkın çoğunluğu İmran gibi cahil, az bilgili veya görünüşe aldananlardan ibarettir. Bu tür adamlar temiz, dürüst, bilgili adamların gerçek nüfuzunu anlayamazlar. Çünkü nüfuz denilen şey idrake sığmayan ve görünüşe göre hareket eden bir etkiden ibarettir. Bu etken daima mahiyetini dumanlar içinde tutuyor. Kuran-ı Kerim veya İncil, herkesin anlayacağı bir dille yazılıysaydı sıradan bir okul kitabı kadar değeri olurdu. Bu mukaddes denilen kitaplar anlaşılmazlıklarını geniş kitlenin bilmediği Arap, Slav, Sanskrit, Latin ve eski İsrail dillerinde saklıyor".

Rüstembey'e göre Kulu'nun nüfuz ve başarısı onun klinikte gizlenip az göze batması, az konuşması ve muhtaç olmadan yaşamasından ileri geliyordu.

Bu mesele arada Rüstembey'in kafasını meşgul ediyor ve korkutuyordu. Çünkü bir zamanlar "Hemşeriler Cemiyeti"ne sıkıntı yaradan adam her an Millî Komite'ye de bir zarar vere bilirdi. Bugün susmuş gözükken Kulu, yarın kükreyebilirdi. Bundan dolayı Komite üyelerinin yanında onun nüfuzunu kırmaya çalışıyordu.

Rüstembey, masanın üzerinde bir mektup gördü. Mektup, Musya'dan gelmişti. Açtı. Mektuptan güzel koku geliyordu. İçinde siyah bantla bağlanmış bir avuç saç vardı.

⁴¹ "Çarlık döneminde hükümetin zulüm ve adaletsizliğine dayanamayarak hapisten veya sürgünden kaçan" adama denir.

Mektubun bir tarafına tarçınî leke düşmüştü. Rüstembey tuhaf bir hisle mektubu okumağa başladı:

"Sevgilim!

Son defa yazıyorum. Onurum artık bir daha kırılmayacak. Çünkü... Her şeye veda etmeye artık karar aldım. Yeter! Hayatın acı kâsesinden iğrenip içmektense onu parçalamak daha iyidir. Bu kâseyi aşk şerbeti ile doldurmak istedim, olmadı. Talihin cilvesi bunu herhalde saymamış... Ne yapmalı? Boynunu mu eğmeli? Hayır! Ya hak edeceksin, ya da yok olacaksın! Gerçi fitratıma uymayan bir hareket olacak... Bunları niye size söylüyorum hiç nedenini de bilemiyorum... Sizin için fark eder mi? Siz zaten mutluluk sahasının bir göçerisiniz...

Mektubun içindekileri sadece siz biliyorsunuz. Siz son satırlarımı okurken ben o zaman hayattan ayrılmış olacağım. Şimdi çıkılmaz yollar rehberi "tabanca" beni bekliyor. Gidiyorum, ama içimde tuhaf bir sevinç var. Yaramazlar denizinin kayıkçıları, ruhumu ebediyete teslim ederken sizi hatırlayacağım. Elveda!.. Artık benden uzaklaşan soğuk dudaklarımla seni son defa öpüyor ve mutluluklar diliyorum. Son arzum olarak da, mektubumu kalbimden damlayan kana bulaştığını görüp gözlerimi yummaktır.

Elveda!

Seni çocukça seven Musya".

Rüstembey mektubu bitirip kenardaki kan lekesine baktı. Titrek eli ile Musya'nın telini kaldırıp kokladı. Sanki mektuptan genç, canlı ve aşk ateşi ile alevlenen bir güzel çıkarak onun karşısında cilvelendi. "Seni... Seni... Ey gafil! Mesut etmek isterim" diye içten söylemek istedi. Oda, dalgaları ile doldu sanki. Coştı, taşıtı, ferahlar ve neşeler saçtı ve Rüstembey'in bumbuz olmuş vücudunu bir anlığına kaplayarak sardı. O, şen dalgalar odadan çekilip hüznünler dumanına terk etti. Rüstembey, varlığın en aşağı katlarına inerek karanlık bir tenhaliğe daldı. Artık etrafındakiler gözlerinden kaybolmuş ve onun için yalnız bir boşluk kalmıştı. Tüm pişmanlık okları ona doğru yağmaktaydı.

21

Rüstembey üç gün odasından dışarı çıkmadı. Ağır sıkıntılar geçirdi. Ne gece uyuyabiliyor, ne de gündüzleri. Hep Musya'nın acı sonunu düşünüyordu. Genç bir hayatın sönmesine neden olmak onu azaplar içinde boğuyordu.

Her gün onunla görüşen Kulamırza üç günden beri onu görmeyerek şüpheye kapıldı: "Bu adam hastalandı mı acaba" diye yanına gitmeye karar verdi. Kulamırza, Rüstembey'i odasına girince onu yatakta buldu. Neredeyse rengi kaçmış ve hüznünlü bir hal almıştı. Kulamırza hastalığı Rüstembey'in tuhafılığına vererek:

- Bir şeyin yok, geçip gider, diye ona teselli verdi.

Bir az genel işlerden konuştular. Sonra Kulamırza:

- Dün bize bir Tatar doktor gelmişti. Cephede Müslüman askerlerden teşkil edilmiş bir kol ordu varmış. Doktor, Genel Kurmay tarafından temsilci sıfatı ile gelmişti.

Rüstembey, ilgisiz bir halde:

- Ne diyormuş? Kim varmış kolordunun başında? Maksatları neymiş?

- Bu kolordu millî gibi bir şeymiş. "Müslüman Alayı" adı taşıyor. Başında General Mametoviç isimli birisi varmış. Bu adam Litvanya Tatarlarındandır...

- Maksatları nedir?

- Onu sormadım. Ancak Kiev'de millî teşkilatlarla irtibata geçmek istiyorlarmış. Doktor malumat toplamak için buraya gelmiş. Yakın zamanlarda general da gelecekmiş. Rüstembey, çok düşünmeyerek:

- Tamam, gelsin bir görelim. Türkmen bölüğü gibi devrim karşıtı olmasın da!

Kulamırza bir şey söylemeden düşündü. Bir dakika sonra Rüstembey'de merak uyandıran bir şey oldu ve:

- Kulamırza, o doktoru buraya getirebilir misim? Ona bir iki soru soracağım... Herhalde "Müslüman Alayı" ileride işimize yarar. Ancak çok ihtiyatlı olmamız lazım, biliyorsun bu generallere güven olmaz!, dedi.

Kulamırza ayağa kalkarak:

- İstiyorsan, arayım gelsin, şuanda oteldedir.

Rüstembey ısrarla:

- Ara! Ara!, dedi.

Kulamırza hemen odadan çıkıp aramaya gitti. Yarım saat sonra alçak boylu, gözlüklü ve asker üniformalı birisi ile Kulamırza içeri girdiler.

Kulamırza:

- Komite başkanımız!, diye Rüstembey'i ona takdim etti

Doktor paltosunu çıkarıp oturdu ve neden bu şehre gelmesinin sebebinin anlattı. Rüstembey, askeri teşkilata büyük ihtiyaç duyduklarını söyleyip Müslümanlardan teşkil olunmuş alay hakkında bilgi aldı.

- Alayın maksadı nedir?

-Doktor, bu soruya hazır olmayan birisi gibi önce afalladı, sonra gözlüğünü düzelterek:

-Biliyor musunuz, şimdilerde her bir millet kendi askeri kuvvetlerini toplayıp ayrı bir teşkilat kuruyor. Bizim de bu yol ile gitmemiz icap eder, dedi.

-Peki, mali durumunu nasıl temin edeceksiniz?

Doktor saf bir dille:

- Doğrusunu söyleyeyim alay, Fransızların yardımı ile kurulmuş... Bunun da doğal nedenleri var. Rus askeri savaş yapmak istemiyor. Bolşevik tebligatı sayesinde ordu bozulmuş ve Almanya karşı olan cephe tamamen dağılmış durumdadır. Müslüman askeri dindar olduğu için Bolşevik tebligatına kapılmıyor, diye Fransızlar cephede sağlam bir askeri kuvvet hazırlamak fikrindedirler.

Rüstembey gülümseyerek:

- O zaman avam Müslümanları ateşin içine sokmak istiyorlar, dedi.

Doktor, Rüstembey'in sözlerinden morarır gibi oldu:

-Hayır! Hayır!, diye kızardı. Bir müddet söyleyecek söz bulamadı, sonra:

-Hayır! Geçici hükümet bu meseleye karşı değil, o da cephenin durdurulmasından yana...

Rüstembey bir soru daha sordu:

- Alay hep cephede mi kalacak, yoksa sürekli yerini mi değiştirecek?

Bu defa doktor düşünerek:

-Onu gerçekten bilmiyorum. General geldiğinde tafsilatlı öğrenirisiniz. Benim gelişimin sebebi buradaki millî teşkilatlarla tanışmaktır. Yarın cepheye döneceğim. Zannediyorum generalin kendisi iki hafta içinde burada olur.

- Ukrayna millî teşkilatları ile hiç görüşmeniz oldu mu?

- Hayır! Yalnız Müslüman teşkilatlarla görüştüm.

- Genel Kurmay'da Rus subaylarından da var mı?

-Var! Ama çok az. Çoğunluğu Müslümanlar teşkil ediyor. Yeni Müslüman olmuşlarda var.

Rüstembey alaycı tebessümle:

- Garip!, diye Kulamırza'nın yüzüne baktı. Doktor yine kızardı.

22

Millî Komite'nin ilk ilcasında Rüstembey, "Müslüman Alayı" meselesini müzakereye koydu. Alaya karşı nasıl bir tavır sergilenmesini bilmek istiyordu. Lakin elde yeterli bilgi olmadığı için bu mesele açığa kovuşmadı. Sonda alay hakkında bilgi toplanması kararı alındı.

Bu maksatla Rüstembey, Müslüman Askeri Şura'sına gelenlerle görüştü, cepheden dönen subaylarla konuşup etraflı bilgi aldı. Nihayet, Çarın eski İstanbul büyükelçilerinden birisinin alayla irtibatla olduğunu öğrendi. Bu diplomat İstanbul'da yaşıyor ve arada Kiev'e de geliyormuş.

Bir gün tesadüfen eski okul arkadaşlarından birinin evinde bu diplomata rast geldi. Diplomat, Rus zadenine mensup bir ailenin eski dostuymuş. Rüstembey'in Türk olduğunu öğrenir öğrenmez onun yanına gelip:

- Sizinle görüşmek benim için bir şereftir. Ben necip Türk milletini çok seviyorum. Rus devlet teşkilatlarında Türk ve Tatarların rolü büyük olmuştur. Şimdi tarihi bir zamanda bu rolün bir kat daha arttığının şahidi oluyoruz, dedi.

Sonra diplomat, hali hazırdaki siyasî vaziyeti anlatmaya çalıştı. O, Çar siyasetini tenkit ederek Rusya'da Müslümanlarının kadrinin bilinmemesini ileri sürüp federasyondan bahsetti. Kısacası, devrim sloganlarına bulaşmış bir liberal sıfatı ile Rüstembey'in takdirini kazanmaya çalıştı. En sonunda Müslümanların her zaman Rusya'ya sadık olduklarını vurguladı. Sonra Rüstembey "Müslüman Alayı"ndan söz açtı:

- Cephede bir "Müslüman Alayı" kurulmuş, bundan haberiniz var mı?

Diplomat yapmacık bir tebessümle tek camlı gözlüğünü bir gözüne koyup dedi.

- Duydum... Eminim ki sadık Müslümanlar, anavatanlarını düşmana kaptırmazlar.

Rüstembey bu alaya dair birkaç soru sorduysa da diplomattan net bir cevap alamadı. Diplomat: "Belki de", "olabilir", "ihtimal" gibi kelimelerle bildiklerini gizlemeye çalıştı.

Alay meselesi Rüstembey için bir muamma olarak kalmaya devam ediyordu. Komite üyeleri de bu sahada hiçbir bilgi alamadılar. En son Ukrayna siyasîlerinden birisi Rüstembey'i doğru dürüst aydınlatabildi. "Müslüman Alayı" ideoloji olarak Rus monarşistlerden neşet etmiş. Çar, Rusya'nın yeniden ayağa kalkmasını "sadık" Müslümanlardan bekliyormuş. Mametoviç'in fikri önce Kırımı geçip ordunu kuvvetlendirmek, sonra Kafkasya, İdil Boyu ve Türkistan'la irtibata geçmekmiş.

23

Rüstembey, Halil'den yeni mektup almıştı. Mektup, Bakü'den neredeyse bir aya anca gelebilmişti. Halil mektupta şöyle yazıyordu:

"Dostum Rüstem!

Mektubunu aldım. Millî Komite kurduğunuzu okudum. Ne kadar haklı olduğunu şimdilik söyleyemem. Çünkü Bakü'den çoktan çıkmışsın ve tam olarak da olup biten de haberin yok. Gelirsin ve buradaki olayları bizatihi gördükten sonra konuşuruz.

Biliyorum hiçbir delil ve kanıt seni kendi yolundan ayıramaz. Lakin Bakü'nün hali hazırdaki durumu hakkında bilgi vermeği bir kardeşin gibi kendime borç biliyorum. "Müsavat"la birlikte "Millî Ufuktan" "Rusya'da Müslümanlık" diye bir parti doğdu. Bu parti kin, kıskançlık ve makama düşkünlükten oluşan bir partidir. "Müsavat"la başarılı olamayacaklarını önceden kestiren bir sıra eski aydınlar toplanıp "Rusya'da Müslümanlık" partisini ortaya çıkardılar. Avamları aldatmak için dini elde oyuncak yapan bu partinin "Müsavat" gibi halkın arasında yeri yoktur. Liderlerini tanıtsam zannediyorum partinin asıl yüzü ortaya çıkacaktır.

Karayarov'u her halde duymuşundur. Bir zamanlar "Russkoye Slovo" gazetesinde bunun "faaliyeti" hakkında yazılar çıkmıştı. Çar istibdadından kaçarak İstanbul'da "İttihad-ı Terakki'nin kanadı altına sığınarak siyasî bir vazife ile İran'a gönderilmiş, sonra Erzurum'daki Rus büyük elçisinin vasıtasıyla tekrar Kafkasya'ya dönmüş bu adam, hali hazırda "Rusya'da Müslümanlık" partisine rehberlik etmektedir.

Bu partinin tanınmış üyelerinden biri de kabadayı Şemilbey'dir. Bu adam yüzlerce suç işlemesi ile meşhurdur. Bugün Şemilbey, "Vahşi Tümen" subaylarını başına toplayarak askeri kuvvet teşkil etmekle meşguldür.

Bir ay önce iki Realni Okulu'nun öğrencisi kız üstünde Şemilbey'in oğlunu öldürdü. Şemilbey'in adamları katilleri çok geçmeden tutup sokağın ortasında da kurşuna dizdiler.

Artık partinin gerçek yüzünü anlatmama gerek kaldı mı?

Kısacası, buradaki tüm kavga "cep" ve "makam" üstündedir. Tüm mili teşkilatlar bu iki amil üstünde çarpışıyorlar. Bu tür olaylar her yeri kaplamaktadır. Burada baş verenleri görsen "millî" sözüne karşı isyan edersin...

Göreceksin, sen de Millî Komite'nden yavaş yavaş soğuyacaksın. Bundan zerre kadar şüphem yok. Ama bu fikirden uzaklaşma senin için daha iyi olacak diye düşünüyorum.

Bu kadar!

Arkadaşın Halil!"

24

Rüstembey, sabah erkenden Rada'ya doğru giderken sokakta Cebbar'a rastladı. Yanında bir bayan, elinde demir kutu ve ötüp geçenlerden para topluyorlardı. Kollarındaki kırmızı sargının üzerinde Askeri Şura'nın mührü vardı. Cebbar yanındaki bayana hoş gözükme için yapmacık bir gülüşle:

- Dostum, elini cebine sal bakalım!, dedi.

Rüstembey hayretle:

-Cebbar, bu ne iş?

-Ne olacak, sen Askeri Şura'nı terk edip Millî Komite teşkil ediyorsun. Sen zannediyorsun ki biz sensiz çalışamayacak mıyız?

Rüstembey soğuk gülüşle:

- Ben bir şey söylemiyorum, ancak Askeri Şura artık miadını doldurmuştur.

- İşte burada yanlışın var.

- Belki de... Peki, parayı kimin için topluyorsunuz?

Cebbar, sinsice gülümseyerek yanındaki bayanın yüzüne baktı, sonra ciddi bir sıfat alıp:

- Cephedeki kahramanlarımız için.

Rüstembey, kutuya para attı. Cebbar memnun bir halde:

- Bu akşam ziyafet vereceyiz, opera tiyatrosunun karşısındaki restorana toplanacağız. Size de davetname gönderilmiştir. Zannediyoruz meclisimizi şerefliyorsunuz, dedi.

Cebbar sözlerini bitirmemişti ki kahkaha ile güldü. Daha sonra Rüstembey Rada'ya varana kadar birkaç Tatar gençlerine rastladı. Para alıp insanların göğüslerine yuvarlak kâğıtlar yapıştırıyorlardı.

Rada binasında Halklar Şurası'na tahsis edilmiş odada birkaç üye vardı. Hepsini öğrenciydi. Kulamırza da burada oturanlar arasındaydı. Rüstembey'i görür görmez buyur edip yer gösterdi. Şura başkanı mülayim bir sesle:

- Rüstembey, sizi tebrik ediyorum! "Svobdnı Soyuz" mecmuasının ilk basımı hazır, dedi.

Genç başkan, Rüstembey'e bir nüsha takdim etti. Rüstembey'in yüzü parladı:

- Ne büyük mutluluk! Şimdi bir dakika bile kaybetmeden derhal millî merkezlere gönderilmelidir.

- Şura başkanı:

- Size ne kadar lazım?

Rüstembey düşünerek:

-Kulamırza ne kadar alalım?, dedi.

Kulamırza, fikirli gözleri ile Rüstembey'i süzüp:

- Bakü'ye üç yüz adet. Kazan'a, Orenburg'a, Ufa'ya...

Rüstembey:

- Taşkent'e, Akmesit'e, Gence'ye..., diye sözlerini kesti.

Bin nüsha ayırıp gönderilmesi kararı alındı. Gürcü öğrenciler kendi paylarını ayırırken Rüstembey, Kulamırza'yı kenara çekip:

- Para topluyorlar, görüyorsun değil mi?, dedi.
- Evet, hepsi Cebbar'ın üçkâğıtçılığıdır... Bize de davetname göndermişler. Bu akşam sokakları dolaşanlar keyif içindedirler.
- Rüstembey gülümseyip bir şeyler düşündü:
- Tamam, biz de gidelim. Gitmezsek kötü olur, deyip şura başkanına yakınlaştı. Mecmuanın ikinci sayısı için materyal toplanması müzakere edilecekti.

25

Zamanı boş geçirmemek için asker üniformalı birisi garmon⁴² çalıyordu. Çok geçmeden masanın etrafında danslar başladı. Azerbaycanlılar dansta iştirak etmiyorlardı ve hepsi Sayat bacının etrafında toplanıp ona gülünç bir şeyler anlatıyorlardı. Biraz sonra Sefter geri döndü ve Cebbar'ın evde olmadığını bildirdi. Sonra Azerbaycanlı öğrencilere yakınlaşıp kısık sesle:

- Arkadaşlar, yemin ederim, bu adam odaya girip arakadan da kapıyı kilitleyip. İçeride olduğu lambanın açık olmasından bellidir. Kapıyı çaldım açmadı, her halde kutulardan para çıkarıyor...

Etraftan:

- Kutuları onun odasına mı toplamışlar?, diye sesler geldi. Herkesin hayretten göz bebekleri büyümeye başladı. Sefter içinden gülererek:

- Herhalde, dedi.

Sonra, Cebbar'ın şerefine sözler yağdırıldı:

- Aferin!

- Kabadayılık yapmış!

- Bedbahtlar kutuyu koymaya yer bulamadılar mı?

İmran alaycı gülüşle:

- Canım, adamın boş yer günahını almayalım. Adam "millet yolunda" mücadele ettiğinden yorulmuştur ve büyük ihtimal de uyuyordur, dedi.

- Herkes masaya buyursun!, diye aniden çıkan ses gizli konuşmalara son verdi.

26

Her gün saat ondan sonra Millî Komite'nin kabul saatleri başladı. Kulamırza'nın odasının yarısına perde çekilip idare yapmışlardı. O gün, tüm komite üyeleri otaya toplanıp "Müslüman Alayı"nın temsilcisini bekliyorlardı. Tam kararlaştırılan saate içeriye uzun boylu, gayet nezaketli ve hoş yüzlü bir subay girdi. Yüzbaşı rütbesi taşıyan bu gencin göğsünde darülfünun nişanı vardı. Hoş bir eda ile tabanlarını birbirine vurarak tazim etti ve komite üyelerinin ellerini bir bir sıkıp oturdu.

- Millî Komite'ni, ziyaret etmek benim için bir şereftir... General da sizi şerefle ziyaret edecek. Müslümanlık yolunda gösterdiğiniz faaliyeti duyarak çok mutlu oldu. Zaten onun gördüğü iş de sizin taşıdığınız yüksek vazifeye hizmet etmektir, dedi.

Rüstembey cevaben:

⁴²Bir tür çalgı alet.

Yüzbaşı efendi, Millî Komite üyeleri de ziyaretinizden son derece memnundur. "Müslüman Alayı"nın federatif ve demokratik cumhuriyete hizmet edeceğine inanmak istiyoruz, dedi.

Görüşün resmî tarafı bittikten sonra subay, İslamiyet'e karşı büyük bir beğeni beslediğini bildirerek:

- Hristiyanlık, maneviyatımı doyurmadı, İslamiyet'i inceleyip kabul ettim. Bu gün Fuatbey ismini iftiharla taşıyorum, dedi.

Subayın Müslümanlığı kabul etmesi bazı üyelere büyü etki yaptı. Müslüm bıyıklarını tımarlayarak Fuatbey'i zevkle süzdü. Zeynel'in siması parladı.

Yüzbaşı sözlerini bitirip:

- Müsaide ediniz!, generalı getirmeye gideyim. Zamanınızı çok almayacağız. İnşallah, (Subay bu sözün Arapçasını bile ezberlemişti) çok görüşeceğiz, dedi.

"Fuat" ismini taşıyan bu subay, Baltık vilayeti Almanlarındandır. Savaşın ilk senelerinde Petersburg'da hizmet etmiş ve daimi olarak da "Astoriya" otelinde yaşayanlardanmış. Aynı zamanda meşhur Klenmixel salonunun daimi ziyaretçilerindenmiş. Fuatbey, Alman casus teşkilatları ile irtibatta olarak başkentin tüm siyasî mahfillerine girip çıkar ve gerekli malumatlar elde edermiş. Raputin'le özel bir dostluğu varmış ve onu açık saçık giyinen kadınlar meclisine gönderirmiş.

Bir müddet sonra Devrim olur olmaz İslamiyet'i kabul edip Petersburg'daki Müslüman Komitesi üyeliğine seçilmiş. Cephe bozulduktan sonra mensubu olduğu casus teşkilatının talimatı ile "Müslüman Alayı"na gönderilmiş ve Mametoviç'e yağlanıp yaveri olmuş.

27

Mametoviç, koca göbekli, orta boylu, çivi sakallı sıradan bir general idi. İlk görüşte ehemmiyetsiz bir adam olduğu göze çarpıyordu. Fuatbey herkesin beğenisini kazandığı halde, general hiçbir olumlu tesir bırakmıyordu. Millî harekâttan habersiz olduğu için tüm ihtiyatlığına bakmayarak "Çarlık Mefkûresi" taşıdığı her halinden belliydi. Aydın bir programı yoktu ve sanki gizli bir mihraktan talimat aldığı hissediliyordu.

- Rüstembey, alayımız gitgide kuvvetleniyor ve güney-doğu cephesindeki tüm Müslüman bölüklerini alaya doldurmak fikrindeyiz. Lakin asker dindar olsa bile Bolşevik etkisine çabuk düşüyor. Lenin'in hâkimiyeti elde etmesi işleri iyice zorlaştırdı. Rusya ve tüm doğu emekçi Müslümanlara hitap ederek gönderdiği çağırışlar derin etkiler yapıyor. Müslümanlar avam oldukları için Bolşevikliğe hemen kapılıyorlar. Bu rezaletin önünü almak için Müslüman millî teşkilatlarının manevî yardımına muhtacız, dedi.

Generalin konuşması uzun sürdü, gitgide kızıştı ve sonunda Yahudi karşıtı olduğunu belli etti:

Bir avuç Yahudi Rusya'nı alt üst ettiği halde kırk milyonluk Müslüman bizler ne yapıyoruz?, diye konuşmasını sonlandırdı.

Rüstembey, bu irtica sevdalısı generalı dinleyip sinirlendi:

-Sayın General! Sözlerinizi dikkatle dinledim, affederiniz ama maksadınızı tam olarak anlayamadım!

General kızarır gibi oldu, "Sayın general" sözlerine alışmamıştı. Alayda ona eski usulle "zat-i devletleri" diye müracaat ediyorlardı. İlave olarak da "maksat" meselesi de

onu oldukça sarstı. General sakallarını tımarladı, gözlüğünü düzeltti ve cevaben bir söz bulamadı. Katlanmış mendilini çıkarıp burnunu silerek:

-Rüstembey, anarşinin, bozgunluğun önünü almak maksat değil mi? Kuzeyden kaçıp gelenlere rastlamıyor musunuz? Millet acından ölüyor, kurşuna dizilenlerin sayı hesabı yok, dedi.

Rüstembey gülümseyerek:

- Olabilir? Her şey bir anda düzelmez ki zaten.

Mametoviç artık sinirli halini gizleyemiyordu. Yaveri bunu hissederek mevzunu değiştirmeye çalıştı:

- Kafkasya'dan ne haber var?, diye sordu ve Rüstembey'in geç cevap vermesini hissedip sözlerine devam etti:

- Bağdat cephesinden gelmiş birisiyle karşılaştım. Geri çekilen Rus ordusu, yerli Müslümanlara çok zulüm ediyormuş. Askerler geçtikleri mıntıkaları yakıp harabe gününe salıyorlarmış.

Müslüm hiddetle:

- Doğululara zulüm etmek Çar siyasetinin eski metodudur.

Sohbet tamamen değişti ve birkaç dakika önceki heyecanlı anlar bitip toplantı görünür bir şekil almaya başladı.

28

Kulamırza'nın getirdiği haber Rüstembey'e tuhaf geldi. Çünkü o, Cebbar'ın hapsini tasavvuruna bile getirmezdi.

- Peki, söyle bakalım Cebbar bu kadar parayı nereden almış? Beş tüfek en azından üç bin manat yapıyor.

- Bu it oğlu, o gece kutuları yarıp bankaya bir bavul yarım manatlık bon getirip binlik paralara değiştiğini görmüşler. Bu paraları da tüfeklere verip yatağının altında gizletmiş. Sonra haberleri olup gelip suçüstü yakalamışlar.

Rüstembey:

- Kendisi nerede şu anda?

-Hiçbir yere götürmemişler, odasına hapsetmişler. Tüfekleri, Kafkasya'ya millî maksatla göndereceğini söylemiş diye götürmemişler. Şimdi de seni istiyor, güya sen onu bıraktıracakmışsın.

İmran, Rüstembey'i zorla odasından çıkarıp faytona oturttu. Birkaç dakika sonra Cebbar'ın olduğu odaya geldiler. İlk gözüne ilişen tüfekli bir Ukraynalı asker oldu. Asker odanın baş tarafında nöbet tutuyordu. Kanepede iki subay oturmuştu. Cebbar ise heyecanlı bir şekilde ayakta durup ağzından mantıksız ve lüzumsuz sözler akıtıyordu. Döşündeki darülfünun nişanını göstererek:

- Bu nişana yemin ederim, ben ömrümde namussuz iş görmemişim... Aç susuz yaşıyorum, ama buna rağmen elimde avucumda ne varsa tüfek alıp vatanıma gönderiyorum. Bir kardeşim de var, bilerseniz nasıl bir akıllı çocuktur! Ah, onu nasıl özlüyorum!, dedi.

Cebbar'ın gözleri doldu ve cebinden kirli mendilini çıkarıp gözlerini sildi ve bunu da subaylara bakarak gösterişli bir şekilde yaptı.

Rüstembey selam verip subaylarla görüşti. Yan yana oturdular. Cebbar'ın safsatalarına son vermek için amirane bir şekilde:

- Tamam!, dedikten sonra subaylara kendisini tanıttı ve Halklar Şurası üyeliğine dair vesikasını çıkarıp göstermek istediğinde subaylardan biri:

- Gerek yok, biz size Rada'da sıkça rast geliyoruz ancak vatandaşınızın tutuklanmasından dolayı özür dileriz. Bu günlerde monarşistlere silah getirileceği haberini almışız. İstasyonda elli bağlı silah tutulmuş. Şehirde de hakeza... İşte vatandaşınızın da hapsi küçük bir şüpheden dolayı baş vermiştir.

Rüstembey:

- Bu tüfekler Kafkasya için alındığını emin olabilirsiniz.

Subaylardan birisi:

-Kâfi! Mesele aydın oldu. Ancak bu tüfekleri burada koyamayacağız. Biliyorsunuz, polis teşkilatı henüz bizim elimizde değil. Onlar gelip tutsa hiç iyi olmaz. Sonra lazım gelse biz size tüfek veririz.

Subaylardan biri askere silahların toplamasını emretti. Cebbar yine bir şeyler söylemek istedi, lakin Rüstembey'in işaretini görerek ağzını açmaya cesaret bile edemedi. Subaylar ayağa kalktılar ve görüşüp odayı terk ettiler. Asker de silahları omzuna alıp yola düştü.

Cebbar sinirli bir halde odayı dolaşır:

-Yahu arkadaş... Vallahi sağ ol!, diye Rüstembey'den razılık etti.

Yüzünde mutluluktan emareleri göründü ve yanaklarının kurumuş ve renksiz derisi birden bire açılmaya başladı.

Subayların tüfek vaat etmesi bir gün sonra Kulu'ya çattırılmıştı. Kulu, Rüstembey'i gözlem altına alarak attığı her adımı öğrenmeye çalışıyordu. Bundan dolayı Cebbar'a Rüstembey'i takip etmesini emretmişti.

Günlerden bir gün Rüstembey yine İmran'ın dükkânında idi. Kulu hiddetli bir tavırla içeri girip Rüstembey'e yakınlardı:

- Kaybolmuş on tüfeğim bana çatacak!, deyip şahadet parmağını Rüstembey'in göğsüne diredi.

Rüstembey, Kulu'nun kaba hareketinden incinerek geri çekildi:

- Hangi tüfek?, diye onu sert bir bakışla süzdü.

Kulu'nun sinirinden dudakları titredi:

- Benim on tüfeğim tutulup ve siz bunun yerine tüfek almışsınız. Bunu hangi hakla yapıyorsunuz?

Rüstembey keskin bir şekilde:

- Sen delirmişsin... Rüya görüyorsun herhalde, diye öyle bir vaziyet aldı ki, Kulu susup yerine oturdu.

İmran, Kulu'ya karşı itaatkâr olmasına bakmayarak:

- Doktor, doğru yapmıyorsun. Ayıp bence!, dedi.

Rüstembey tekrar hiddetlendi:

- Ayıbın ne olduğunu bir anlasa... Diyor ki, klinikte oturayım millete kazık atayım... Utanmaz adam!

İmran kavgâ ihtimalinden çekinerek Rüstembey'in koluna girdi ve güler yüzle çekip arka odaya götürdü. Kulu'dan sanki korkuyormuş gibi yavaş sesle:

- Kardeş! Valla böyle tamahına düşkün adamı hayatımda hiç görmedim!, deyip gizlince güldü.

Rüstembey konuşmak istedi ama İmran onun ağzını eli ile kapatarak:

- Ölümü gör, sus!, diye ricada bulundu.

Rüstembey sakinleşti.

İmran:

- Canını yediğim! Sen bir az otur, ben geliyorum, deyip çıktı.

Birkaç dakikadan sonra geri döndü. Bu defa daha cesaretli görünüyordu. Kulu artık gitmişti.

- Yeminle söylüyorum Rüstembey, bu it oğlunun elinden gına gelmişim. Bir tek bu dükkâna ortak olması kalmış. Ben on yıldır Kiev'deyim, ticarete her tür yüzle karşılaşmışım. Tövbeler olsun benim böyle birisine rast geldiğime... Her neye elimi atıyorum diyor ki, gel kazandığını bölelim... Adam, nasıl olmuşsa doktor olmuş, bundan dolayı kıramıyorum. Bir taraftan da uzaklaşmak istiyorum. Kısacası bilmiyorum başımı alıp nereye gideyim.

Daha sonra İmran gülerek, Rüstembey'in yüzüne soru soracak gibi baktı. Rüstembey sakin bir sesle:

- Hilekârdır! Hilekâr!

- Neyse uzun sohbetir...

Dükkâna müşterinin gelmesi sohbeti yarıda bıraktı. İmran odayı terk edip çıktığında Rüstembey de dışarı çıktı.

Dışarısı insanlarla doluydu. Kaldırımların üzerinde küme halinde duran tüccarlar hep alışverişle meşguldüler. Elmas ve altın elden ele satılan en önde giden mallardandı. Çokbilmiş tüccarlar gitgide değerini kaybeden kâğıt paralarını elmas ve altına çeviriyorlardı. Bununla birlikte Nikolay parası, Kerenski bonlarına nispeten henüz değerli gibi görünüyordu. Kaldırımında duran tüccarların gündelik hayatlarında Nikolay parası az çok rol oynamada idi.

Rüstembey, bu seyyar borsacıların arasından geçerken: "Don şehrinde devrim" diye bağırarak gazete satanlara rastladı ve sonra Rüstembey düşünce içinde yürümeye devam etti.

Rüstembey Millî Komite'de oturumu açtı. Tüm üyeler gelmişti. Rüstembey:

-Arkadaşlar, meselelerin halline geçmeden önce sizi günün yenilikleri ile tanıştırmak istiyorum. Şehre bir Fransız misyoner grubunun geldiğini biliyorsunuz. Ermeniler bunların yardımı ile askeri teşkilat kurmaktadırlar. Gürcüler de hakeza. Biz de kendi plan projemizi çizmemiz lazım. General Mametoviç'le görüştük. Lakin "Müslüman Alayı"na karşı nasıl tavır alacağımız henüz belli değil. Bakü ile ilişkimiz kesilmiş durumda. Gazeteler zamanında gelmiyor. İki gün önce telgraf vasıtası ile konuşmak istedim, lakin muvaffak olamadım. Çünkü Rastov taraflarda sıkıntı varmış. Karadeniz hattı

da çalışmıyor. Bakü'de olan biten hakkında haberimiz yok. Ya adam göndereceğiz, ya da bir çaresini bulmamız lazım. Her halükarda irtibat gereklidir. Yakın zamanlarda Halklar Şurası'nın geniş toplantısı olacak. Yeniden vekiller gelecek. Bunu hazır olmalıyız. Herkesin orada konuşması lazım.

- Biz mi?, diye Müslüm Hasanoglu'nun yüzüne baktı. Rüstembey sözlerine devam etti:

- Siz! Siz! Ne zamana kadar medenî cesaretinizi gizleyip konuşmayacaksınız?

Hakkı kızarak:

- Rüstembey, büyük insanlar karşısında biz ne yapabiliriz ki?, dedi.

Rüstembey gülümseyerek:

- Canım, herkes derdini söylediği zaman siz de kendi dertlerinizden bahsedersiniz.

Burada zor olan ne var ki?

Herkes birbirinin yüzüne baktı.

Hasanoglu:

-Zor olsa gerek... Hiçbir toplantıda konuşmayan birisi için böyle büyük mecliste konuşmak zor olsa gerek.

Rüstembey sakın bir sesle:

- Halklar Şurası, küçük bir meclisten ibarettir. Böyle yerlerde konuşarak açılmanız lazım. Bu sizin için hazırlık okulu gibi bir şeydir. Bu işi er veya geç öğrenmeniz lazım, dedi.

Bir iki yerden:

- Öğrenmeliyiz, diye cesaretsiz sesler işitildi. Rüstembey konuşmasını bitirip meselelerin müzakeresine geçti. Her zaman ki gibi üyeler yine az konuşup Rüstembey'in fikirlerini tasdik etmeye çalıştılar. "Müslüman Alayı" aleyhine kararlar çıkarıldı. Alaya karşı geniş çaplı tebligat yapılması kesinleştirildi. Fransız misyonuna müracaat etmek gereksiz olarak kabul edildi. Bakıdan haber almak için Hakkı'nın Bakü'ye gönderilmesi kararı alındı.

Halklar Şurası'nın geniş toplantısı, Ukrayna cumhuriyetinin ilanına denk geldi. Akşam Rada'nın tantanalı toplantısı teşkil edildi. Halkın vekilleri protokol heyetinin arkasında oturmuşlardı. Rüstembey de birinci sırada oturup konuşulan o ateşli nutukları dikkatle dinliyordu. Yukarıdaki Gürcü vekil cep defterindeki notlara bakarak tebrik konuşmasına hazırlanıyordu. Sonra defterini katlayıp cebine koydu.

- Rüstembey, ne yalan söyleyeyim ben bu Ukraynalılara gıpta ediyorum. Bak, cumhuriyetlerini ilan ettiler, idarelerini millileştirdiler ve ordularını da kurdular.

Rüstembey teselli vererek:

- Bunun kimseye zararı yok, yakın zamanlarda bizde de olacak, dedi.

Gürcü başını oynatarak:

- Bizdeki ortam henüz buna müsait değil. İlk önce etnografik durum aydınlanmalı sonra ise bunlar arasında millî tezatların var olduğunu söylemeli. Neyse, uzun meselelerdir..., diye Gürcü derinden ah çekti. Sonra ise dalgın bir halde konuşmayıcı dinleyerek elini yeleğinin cebine soktu.

Gürcünün dikkatle konuşmayıcıyı dinlemesi halinden belli oluyordu. Düşünceler içinde saatinin altın zincirini elleştiriyordu.

- Azerbaycanlıların da durumu beni az düşündürmüyor, diye Rüstembey'e fısıldadı. Keşke Türk halkı gibi bir halkımız olsaydı... Yazık sizin millete. Sizin aydınlarınız bir kuruşa bile değmezler. Hepsi birbirine düşman kesilmiş, bencil, tembeldir. Hele rehberiniz Aliyarbey... Boş kavgalardan ve makama düşkünlüğünden başka bir meziyeti var mı? Yazık oldu o büyük millete!.. Bunu unutma dostum, sizin işiniz aksadıkça bizim işlerde aksıyor.

Gürcü dertlerini kesik kesik anlatıyor ve yerinde bir türlü rahat duramıyordu. Sonda ayakta durup elbisesini düzeltti ve kürsüdeki konuşmaları alkışlarla karşılayanları seyretmeye başladı.

Neredeyse saat on ikiye az kalmıştı. Konuşmalar bitmişti ve meclis başkanı kalkıp:

- Tebrik için Gürcistan vekiline konuşması için kısa söz verilir, deyip oturdu.

Alkış Rada'nı titretti. Gürcü heyecan içinde konuşmacı kürsüsüne yakınlaştı. Konuşması neredeyse bir saat devam etti.

32

Diğer milletlerin teşkilat kurumlarından bazılarının Fransız misyoncuları ile irtibata geçmesi Kulu'nu bir takım şüphelere sevk ediyordu. "Millî Komite" her halde bir yerden paralar alıyordur" diye düşünüp azap içinde boğuluyordu. Bu sırrı bilmek için hangi vasıtalara el atmıyordu ki? Millî Komite'nin genç ve tecrübesiz üyelerinden istifade etmek için onları ayrı olarak misafirliğe götürüyor, konuşturuyor ve onları Rüstembey'e karşı tahrik ediyordu... Sonuçta eline doğru dürüst bir şeyler geçmemesinden rahatsızlık duyup sinirleniyordu.

Bir gün Hakkı'nı kahvehaneye götürdü. Doyuncaya kadar yedirdikten sonra:

- Uzaktan işlerinize bakıyorum, doğrusunu söyleyeyim işleriniz hiç düzenli yürümüyor. Şimdi durmak zamanı değil, girişken olmamız lazım!

- Elimizden geleni yapıyoruz, dedi. Teklifiniz varsa söyleyin!

Kulu düşünerek:

- Görmüyor musunuz? Bu Ermeniler nasıl çalışıyorlar, onların vekili motorlu arabada geziyor, ama sizinki yaya olarak koşturuyor. Biz her zaman mı böyle geride kalacağız?, dedi.

Hakkı cevap bulamadı ve bir az da Kulu'nun etkisine kapıldı. Bunu hisseden Kulu:

- Sözlerimi Zeynel'e, Hasanoğlu'ya, Müslüm'e de söyle! Tavsiye falan lazım olursa yanıma gelip bir çay içe bilersiniz. Kapım size her zaman açıktır. Biliyorsunuzdur, gençlerin hatırlarını her zaman öncelikli tutarım.

Hakkı Kulu'nu fikirlerini tasvip ederek:

- Diyorum ki, eğer bu dava millet içinse herkes elini taşın altına sokması lazım!

- Tabii, diye Kulu onayladı. Zamanın olmasa da sırf millet için bulman lazım. Günde yirmi manat kazanma, on manat kazan. Başkaları millet yolunda malından mülkünden geçiyor. Ben güne on manat az kazansam dünya mı dağılır?

Hakkı'nın Kulu'ya dikilmiş gözleri sevinç ve gurur saçıyordu. O dakikalarda Kulu'nu pak ve milliyetçi zannetmeye başlamıştı. Kulu, Hakkı'yı "avladıktan" sonra:

- Gülüm, burada olan Müslümanlar bir araya gelmek istiyor. Benim odamı istediler kabul ettim. Millet yoluna canımız feda! Size haber verdiğim zaman gelin! Bakalım milletin dertleri nelerdir? Bizler de milletin derdini çekmesek kimler çekecek?, dedi.

- Tabii! Tabii!, diye Kulu'nun sözlerini tasdik etti. Vallahi, şoktayım! Sizin gibiler nasıl susturulmuş hâlâ anlamış değilim. Siz, fikirlerinizle büyük fayda verebilirsiniz...

Kulu, mağrur bir tebessümle:

- Yine de geç değil, bir yerde çalışırız. Ancak arkadaşlarına söylediklerimi doğru anlat!

33

Kulamırza, Rüstembey'e sabah erkenden klinikte toplantı olacağı haberini verdi.

Rüstembey düşünerek:

- Kimleri çağırmışlar?, diye sordu.

Kulamırza gülerek:

- Senden ve benden başka herkesi; Hakkı, Hasanoğlu ve Müslüm'ü de davet etmişler.

Rüstembey bir az sinirli şekilde:

- Demek yine Kulu aramızda nifak salmak istiyor ama bunu beceremeyecek. Asıl mesele para meselesidir. O bizde para olduğunu zannediyor. İşin hakikatini bilse bu entrikalara tenezzül etmez... Her an hazırlıklı olmamız lazım.

- Gidecek miyiz?

- Tabii ki de, korkma zamanı değil!

- Bizi davet etmemişler ama?

- Bir şey olmaz. Seninle benim gitmem Kulu'nun tüm planlarını bozacak.

Kulamırza içinden güldü. Bu esnada içeriye çekik gözlü ve sarışın bir subay girdi.

- İzin var mı?, deyip tazim etti.

Rüstembey nezaketle:

- Buyurun, dedi.

Subay cesaretsiz bir halde oturdu.

Rüstembey:

- Affedersiziniz, Tatara beziyorsunuz!, dedi.

- Hayır, Türkmenim.

- Çok güzel. Nereden böyle?

Türkmen subay utangaç bir halde:

- Cepheden, deyip başını aşağıya saldı.

- O zaman Türkmen alayındansınız?

- Uvva⁴³

- Rüstembey gülümsedi:

-Sizin o taraflardan iyi haberler gelmiyor. Devrimi bırakıp irticaya doğru gidiyorsunuz.

Türkmen, bu sözleri anlamayan birisi gibi Rüstembey'in yüzüne baktı.

⁴³ "Evet".

Rüstembey:

- Peki, alay şimdi nerede?

Türkmen yarı Rus, yarı da Türkmence anlatmaya çalıştı:

-Yolda gelirken Bolşeviklerle karşılaştık. Bize "omzunuz açın" dediler. Biz açmadık ve çatışma oldu. Yüz iki yüz adamımız öldü.

Rüstembey başını oynatarak:

- Ah! Açtığınızda kıyamet mi kopacaktı?

Subay günahkâr bir adam gibi meselenin izahına çalıştı. Askerî şereften ve yeminden bahsetti.

Birçok sorulardan sonra Türkmenlerin General Kornilov'la Don'a geçtikleri belli oldu. Rüstembey hiddetlendi.

- Canım, Rus kendisi Çar'dan el çekti, ama bu Müslümanlar hala vazgeçmiyorlar, dedi.

Sonar devrimden bahsedilerek Çarın Müslümanlığa karşı işlettiği zulümlerden bahsetti. Nihayet kesin olarak:

- Boşu boşuna kan döktüğünüz yeter! Adamlarınızı götürün evinize geri dönün bence. Şimdi Türkmenistan'da sizlere büyük ihtiyaç var, dedi.

Türkmen subaydan sonra Rüstembey birkaç ziyaretçiyi de kabul edip klinik meselesine döndü. Kulamırza ile işi etraflı müzakere edip planlar kurdular.

Üyeler her zamanki saatten biraz geç toplandılar. Hakkı'nın yüzü donuktu. Kaşının biri bile eğilmişti. Aslında bu eğilme çok şeyler ifade ediyordu. Müslüm laubali bir tarzda oturup bıyıklarını buruyordu. Bu da Rüstembey'in yüzüne bakmaya cesaret edemiyordu. Zeynel ile Hasanoğlu'nda bir değişiklik hissedilmiyordu.

Rüstembey, toplantıdakilerin ruh halini hissetmişti ama onlara hiçbir şey belli etmedi. Önce, meseleye ait olmayan mevzulardan konuşup sonra Fransız misyonerlerinden bahsetti:

- Bizim için, her bir teşkilatla irtibata geçmek mümkündür. Lakin her bir adımın bir mesuliyeti var. Biz attığımız adımdan mesul olduğumuzu unutmamalıyız. Önümüzde yüksek bir maksat duruyor. Biz her zaman iyi niyet sahibi olmalıyız. Bir takım maceraperestler bir şeyler peşindeler, dedi.

Sonra Rüstembey, doğrudan Kulu'yu işaret ederek çok uzun bir konuşma yaptı ve nasıl birisi olduğunu delil ve kanıtla gösterdi. Nihayet doğrudan doğruya meseleye geçti.

- Arkadaşlar, sizin çalışmanız sayesinde komitemiz birkaç ayın içinde tüm Rusya Müslümanları arasında büyük bir nam kazanmıştır. Burada yaktığımız federasyon چراغının ışığını en uzak yerler de bile görüyorlar artık. Bu küçük odadaki komitenin ziyaretine gelen sayısız hesapsız temsilciler söylediklerimin doğru olduğunu kanıtlamıyor mu? Bu gün bu parlayan چراغı söndürmek isteyenler var ve sarf olunan emeği boşa çıkarmak niyetindedirler. Buna razı olacak mısınız?, dedi.

Rüstembey'in konuşması sayesinde Müslüm, yavaşça kendini toparladı ve yüzündeki şüpheli çizgilerin yerine umut ışığı yansıdı. Hakkı da kendine geldi. Kaşları eski vaziyetini aldı ve hoş görünmeye başladı.

Hasanoğlu gülerek:

- Yahu, sen rahat ol! Ölmemişiz, onların sülalesini yok ederiz!, diye omzunu Zeynel'in omzuna vurdu.

Rüstembey klinikteki toplantıya geçerek:

- Buradan kalkıp bu saat Kulu'nu yanına gidiyoruz. Bütün entrikaları kökünden kesmemiz lazım! Vesselam! Biz dağılmak için değil galip olmak için meydana çıktık...

Toplantıdakiler rahatladılar. Herkes kendinde bir savaşçı coşkunu hissetti. Rüstembey, gülerek bir eli ile Müslim'in, bir eli ile de Hakkı'nın omzuna vurup:

- Haydi, bu akşam sizden kahramanlık bekliyorum!, dedi.

Öğrenciler gülümseyerek intizamlı bir asker gibi kalktılar.

Klinikte, her türden insan vardı. Semaver tamiri eden Lezgiler, maymun gezdiren Urmiyeliler, eskimiş elbise alan Tatarlar, bakkallar, tellallar, işlerini bırakıp gelen doktorlar, öğrenciler sırf salonu doldurmak için gelmişlerdi. Cebbar da buradaydı. Verilen çay ve çerezlerin bitmesinden misafirlerin çoktan geldiği belli oluyordu.

Komite üyelerinin hepsinin gelmesi Kulu'yu şaşırttı. Kinini saklayamayan eda ile onlara yer gösterdi ve istemsizce onlara çay teklif etti.

- İçmiyoruz, sağ ol!, diye hepsi birden seslendi. Toplantıya sessizlik çöktü. Cebbar'ın yanında oturan Rüstembey ona yönelerek:

- Cebbar, duydum ki kalmak için yer arıyormuşsun?, dedi.

Cebbar'ın:

- Evet! Evet!, diye göz bebekleri büyüdü. Var mı?, dedi.

- Var! Yabancı sekreterliğin yanında "Azınlıklar Dairesi" var. Ora seni başkâtip adayı olarak göstermişim.

Cebbar'ın ekşimiş yüzü bir anlığına parlamaya başladı:

- Ölümü gör, doğru mu söylüyorsun?, diye hüznü bir hâl aldı.

Cebbar'ın bu halından istifade etmek isteyen Rüstembey hemen sözü değiştirdi:

- Yahu Cebbar, bu ne oyundur?, dedi.

- Boş işler işte, Kulu komiteye girmek için yollar arıyor, diye fısıldadı. Rüstembey gülümseyerek geri çekildi. Kulu, özel sohbetlere son vermek için millî konuşma yaptı. Sonda da bu meclise bir başkan seçilmesini teklif etti. Rüstembey:

- Kulu, aksakallımızdır, biz onu teklif ediyoruz.

Kulu, Cebbar'ın adaylığını ileri sürdüysen de Cebbar boyun kaçırdı. Nihayet Kulu başkanlık koltuğuna oturdu. Zamanın hassaslığından, diğer milletlerin bu karışık durumdan istifade ettikleri halde bizim sürekli yerimizde saymamızdan bahsetti:

- Biz de çalışmalıyız, biz de buradaki komitenin faaliyeti hakkında bilgi sahibi olmalıyız ve eğer gücü yetmiyorsa hep birlikte yardıma bulunmalıyız, dedi.

Toplantıda, Lezgiler uyuyor, Tatarlar tabaklarının dibindeki şeker kırıntılarını ağızlarına atıyor, Urmiyeliler esniyor ve bir sözle kimseden ses çıkmıyordu. Cebbar da sakin durarak hep yeni alacağı vazife hakkında düşünüyordu.

Kulu, meclistikleri coşturmak için etkileyici ve millî ifadeleri kullandıysa da yine de maksadına ulaşamadı. Sonuçta mücadele sahasının bir tarafında Kulu, bir tarafında ise Millî Komite kaldı. Buna bakmayarak Rüstembey söz alıp komitenin faaliyetine dair raporda bulundu. En sonunda tasvip edici sözler ve memnurluk kazandı.

Sonra meclis dağıldı. Cebbar zamanından önce kaçıp gitmişti. Böyle bir sonuç beklemeyen Kulu, mağlup bir tebessümle Rüstembey'e yaklaşıp onun koluna girdi:

- Rüstembey, ölümü gör bir yerde çalışalım. Niye ayrı çalışıyoruz ki?, dedi.

Rüstembey, kolunu onun elinden çekerek:

- Kulu, böyle bir fikrin olduğunu erkek gibi karşıma geçip söylemeliydin. Bu yolla bize yakınlaşamazsın. Fikrini her zaman açık söyle.

Kulu sesine biraz da kin katarak.

- Sonuçta siz de "Hemşeriler Cemiyeti"nin yolunu takip ediyorsunuz. Peki, bu doğru mu?

Rüstembey kesin bir şekilde:

- Doğru yolu koyup eğri yolla gitmekten fayda çıkmaz!

Komite üyeleri ruhlarında galibiyet neşesi taşıyarak odayı terk ettiler. Kulu onları samimî bir halde yola koyup arkalarından:

- Ölümü görün, birlikte çalışalım, diyordu.

Rüstembey, gece saat üçe kadar eski Yunan devlet teşkilatlarına dair kitapların mütalaası ile meşgul olmuştu. Buna bakmayarak her sabah olduğu gibi saat yedide uyandı. Kendinde ruh ezikliği ve karamsar hisler duymaya başladı. Dünyasını sanki elemeler bürümüş, kurtulacak hiçbir yolu kalmamıştı. Zehirli şüpheler ruhunu bulandırmaya başladı. Gözleri yatağının yanındaki kitap ve gazetelere ilişti. Akşam onlara beslediği heves şimdi tuhaf geliyordu. İçinde yaşadığı tarihi olayların, zümrelerin, sınıfların ve fertlerin siyasî sahada çarpışmaları ona acayip görünmeye başladı. Kendi kendine: "İnsan ne tuhaf mahlûktur. Sanki dünyada başka işleri yokmuş gibi kanlı savaşlarda, hep mücadele ve çarpışmalarda sanki huzur bulacakmış gibi... Hayır, bu doğru düşünce değil, biraz da kendine taraf çekilmeli ve şahsî mutluluk aramalıdır!"

Rüstembey'de çoktan beri susmuş ikilik yeniden canlandı. İç sıkıntılara kapılarak tenhalık ıstıرابında alevlenmeye başladı. Aniden Musya'nın yüzü, tüm facialı cazibesi ile hayallerini istila etti.

Rüstembey hasta vaziyette yerinden kalkıp yanındaki zili çaldı. Birkaç dakika sonra hizmetçi kız, semaver ve o günkü gazeteleri getirdi.

- Maşa, biraz hastayım, çay ver de burada içeyim, diye Rüstembey müracaat etti.

İç sıkıntısından kurtulmak için gazeteleri gözden geçirdikten sonra Kiev'le ilgili olaylara baktı. Ukrayna hükümeti Kiev'i terk etmek istemeyen Bolşevik askerlerini hapsetmiş. Rüstembey gazeteyi kenara bırakıp çay içmeye başladı. Saat on ikiye az kalmış Kulamırza gelip Rüstembey'i yatakta gördü.

- Galiba, dinleniyorsundur?, diye sordu.

Rüstembey üzgün bir halde:

- Bilmiyorum, yorgunum, dedi.

Kulamırza:

- Bugün seni, Rada'da bekledim gelmedin. Hastalanmışsın, diye düşündüm.

Rüstembey hemen:

- Önemli bir iş var mı yoksa?, dedi.

- Brest'ten adam gelmiş. Bizden birisinin oraya gitmesi lazımmiş.
 - Neden?
 - Sadrazam Talat Paşa, burada bir Türk teşkilatının varlığında haber duyup bizimle görüşmek istemiş.

Rüstembey gülümseyerek düşünceye daldı ve aniden:

- Barış Konferansı'nda bizden birisi var mı? Kimin salahiyeti ile gideceğiz?

Kulamırza:

- Uygun görmüyor musun, yoksa?, diye sordu.

Rüstembey sakın bir sesle:

-Bence lüzumu yok, dedi ve sustu. Bir az sonra:

-Brest'e gitmekten daha önemli işlerimiz var. Ukrayna bağımsızlığına doğru yürüyor. Şimdi burada vatandaşlarımızın korumasını resmî bir idareye havale etmek için uğraşmalıyız.

Kulamırza Rüstembey'in fikrini anlamayarak:

- Nasıl yani?, diye sorunca:

- Büyükelçilik teşkil edilmeli ve seni de büyükelçi sıfatı ile tanıtmalı.

Kulamırza Rüstembey'in sözlerine inanmayarak kahkaha atıp güldü:

- Canım, başıma iş açma!, dedi.

Rüstembey ısrarla:

- Korkulacak bir şey yok. Büyükelçi ol, vatandaşları da başına topla, bu kadar!

Bu konuşmadan sonra Kulamırza, uzun düşüncelere daldı...

Birkaç gün sonra yerli gazetelerde kısa olarak: "Hariciye Sekreteri, Azerbaycan büyükelçisini kabul etti." diye yazılmıştı. Rüstembey gazeteyi büküp cebine koydu.

İki günden beri yağın kar devam ediyordu. Rüzgâr olmadığı için hava hoştu. Rüstembey, neşeli bir halde Kreşatik'e doğru iniyordu. Her yerde dükkânların Rusça levhaların çıkarıp Ukraynacasını takıyorlardı. Kırımli Ahmet Efendi Rüstembey'e rast gelerek buyur etti.

- İşler fenadır efendi!, diye şikayetlendi. Bir önceki gün bunun unla dolu arabasını haczetmişlermiş. Rüstembey, ekmek satıcısını dikkatle dinledikten sonra:

- Yarın komiteye gelin, bir kâğıt alın. Ondan sonra kimse size dokunamaz, dedi.

Daha sonra Rüstembey meseleyi Kulamırza'ya bildirdi. Tüm Müslüman tüccarlar için kâğıtlar hazırlanıp dağıtıldı. Sonra Kulamırza Türk öğrencilerinin maddî durumunun zorluğundan bahsetti.

- Son zamanlar iş yapmaktan da soğumuşlar, dedi. Çünkü karınları açtır.

Rüstembey, aniden ses tonunu değiştirerek:

- Hasanoğlu gözüküyor, nerelerdedir?

- Kulamırza cüretsiz bir sesle:

- Buralarda yoktur, dedi ve başını aşağı eğdi.

Rüstembey daha da merak ederek:

- Ya, gerçeği söyle, nerelerdedir?

- Durumu iyi değil, sakarin alıp satmaya gitmiş.

- Kafkasya'ya mı gitmiş?

- Zannetmiyorum... Don tarafları karışıktır, yolda vagonları soyuyorlar. Galiba Kuzey taraflarına gitmiş. Her halde bir yerlerde satıp dönecek.

Rüstembey düşündü ve bir öğrencinin kaçakçılık yapması ona tuhaf göründü.

Rüstembey dedi:

- Bir şölen yapmamız lazım. Zannetmiyorum on, on beş bin para toplarız.

Kulamırza Rüstembey'in fikrin onaylayarak:

-İmran'ın bir Yahudi arkadaşı varmış. Bu adam şölen teşkil etmesi ile meşgulmüş. İlk baştan tüm masrafı onlar ödüyorlarmış. Sonda toplanacak paranın bir miktarını alıp gidiyorlarmış.

- Tamam, o zaman sen konuş, hemen işe başlayalım.

Bu esnada Müslüm gelip çıktı. Islanmış bıyıklarını düzelterek sobanın yanına geçti.

- Kıyamet kopmuş, diye ellerini ısıtmaya başladı.

Rüstembey:

- Hayır, ola! Nereden böyle?

- Rada'dan geliyorum. İşler yolunda gitmiyor. Ukrayna'ya karşı Bolşevik orduları Harekete geçmiş: "İç işlerimize karışmayın" diye notadan, yine bir şey çıkmamış.

Rüstembey'i fikir götürdü. Kulamırza biraz sessizlikten sonra:

- Yani, iç savaş başlıyor!, deyip Rüstembey'in yüzüne baktı.

Rüstembey ciddî bir tavırla:

- Savaşa ihtiyaç var mı? Bolşevikler karşısındakileri içten eritiyorlar. Bir de bakacağız ki Ukrayna ordusu içten çöktü. Çünkü Bolşeviklerin ortalığa attığı sloganlara karşı denilecek bir söz olamaz! Adamlar hem açık, hem de etkileyici sloganlar yazıyorlar. Lakin gülcü bir adet ananeye malik, katı bir millî hisse sahip olan millete zannımca mukavemet gösteremeyecekler.

Müslüm elini eline sürterek:

- Bu Bolşevikler de harbi çıktılar. Önce göze gözükmeyip aniden ortalığa atıldılar. Böyle giderse tüm dünya Bolşevik olacak!

Kulamırza da şaka ile:

- Herhalde cin denilen mahlûk bunlarmış, dedi.

Müslim:

- Vallahi cin de bunlardan korkuyor!

Rüstembey ciddî tavrını değiştirmeyerek:

- Bolşevikliği doğuran muhit geniştir, deyip yerinden kalktı.

Bolşevik-Ukrayna ilişkileri gerginleşerek keskin bir şekil almıştı. Yeni kurulmuş devlet idaresi yavaş yavaş çözülüyordu. Aynı zamanda ordu da dağılmadaydı. Her yerde terör esiyordu. Bolşeviklerin önde gelen simaları kaçırılıp kurşuna diziliyordu... Nihayet, gizli mücadeleler açık bir şekilde kendini göstermeye başladı ve iç savaş artık sokaklara sıçradı.

Rüstembey iki gündür ki evinde oturup olayları pencereden seyrediyordu. Görünüşte fark olmayan, ikisi de asker veya sivil kıyafetli adamalar, biri diğerini takip ederek öldürüyor, silah sesinden kulaklar tutuluyordu.

Binanın merdivenlerinde toplanan kiracılar boşluktan dedikodu yapmakla meşguldüler:

- Bolşevikler hükümet binasını almışlar...

-Ukraynalılar, okulu istihkâm gibi kullanan yüzlerce Bolşevik taraftarını mahvetmiştir...

- Ölüleri toplamak için ateşkes yapılmıştır...

Kapıdan başlarını dışarıya çıkartmayı bile cesaret edemeyen bu insanlar, kaynağı belli olmayan bilgileri şişirterek konuşuyorlardı...

Rüstembey sıkılıyordu, okumaya bile hevesi kalmamıştı. Oda ona artık hapisane gibi geliyordu.

Akşama yakın silah sesleri kesildi. İki günden beri evlerine kapanan halk yavaş yavaş dışarı çıkmaya başlamıştı. Rüstembey de çıktı. Şehirde, Bolşeviklerin sesi kesilmişti. Rüstembey hemen Kulamırza'nın yanına koştu. Bazı sokaklarda hendekler kazılmıştı. Halk kaynaşmadaydı. Elleri kovalı su arayanların, ekmek arakasınca koşanların sayı hesabı yoktu. Ara sıra Ukrayna askerleri tarafından hapsolünmüş Bolşevik taraftarları göze çarpıyordu. Sert ve inatçı bakışları ile etraftaki olayları süzen bir takım Bolşevik yanlıları kurşuna dizilmeye gidiyorlardı...

Bunları seyreden Rüstembey'in içinde yine şüpheler oluştu. İnsan kanı dökülmesi onda ikrah hissi uyandırdı. "Bu vahşetlere lüzum var mı?" diye düşündü ve önündeki mefkûre zannettiği "parlak yıldız"ı yavaş yavaş sislere gark olmaya başladı.

Komite üyeleri bir yere toplanarak sohbet yapmakla meşguldüler. Nedense herkesin keyfi yerindeydi. Herkes şakalaşıyordu.

Müslim:

- Yahu, bu Mametoviç meselesi ne yerde kaldı?, dedi.

- Büyük ihtimal bir delikte saklanmıştı. Herhalde ortam yatıştıktan sonra çıkar.

Rüstembey:

- Mametoviç zamanı değil. Olaylar bin Mametoviç gibilerini mahvedip götürüyor.

Hakkı:

- Desene, bizim şölen işi de Mametoviç'le beraber bitti, deyip kahkaha ile güldü.

Kulmırza, kibrit ucuna pamuk bağlayıp kulağını kurcalayarak:

- Millet birbirini kırıyor, sen şölen peşindesin. Bu gün sabah Bolşevikler gelecek. Bu arada Kulu bize öyle bir şölen yapacak ki tadı kıyamete kadar damağımızdan çıkmayacak.

Kulamırza'nın sözleri Rüstembey'i ciddî olarak düşünmeye mecbur etti. Kulu'nun komite üyelerine karşı kin beslediğini dikkate alarak:

- Hakikaten çocuklar, bu Kulu bize bir kötülük yapacak ama bunun karşısını önceden almalıyız. O bizi batırmak için en kirli vasıtalar bile el atacak.

Kulu meselesi bir müddet arkadaşları meşgul etti. Birçok mülahazalar yürütüldü. Nihayet mesele yine şaka ile bitti.

- Ukraynalıların basıldığını duyar duymaz toparlanıp Kulu'nun yanına gideriz ve bir iki tüfek de hediye olarak götürürüz, diye Rüstembey kulağını kurcalamaya devam etti.

Hakkı, ayağını bacak bacak üstüne atıp

- Beni sever, gerekirse sizi barıştırırım, dedi.

- Barışan yılan değil o!..

Rüstembey ciddî bir yüz alarak şakaya son verdi:

- Arkadaşlar, önemli işlerimiz kalıyor, böyle olmaz, dedi.

Kulamırza hemen kâğıdı eline alıp masanın yanına geçti. Rüstembey'in söylediği meseleleri okuyup:

- İlave bir şey söyleyen var mı?, diye söylediğinde, Hakkı zayıf bir sesle:

- Şehir gitgide muhasara oluyor. Yabancıları şehirden çıkarıyorlar. Akıbetimizi düşünmemiz lazım. Daha bundan büyük mesele olabilir mi?

Rüstembey sakın bir halde:

- Onu konuşacağız, dedi ve ilave olmadığını görüp:

-Arkadaşlar! Şu anda siyasî durum oldukça kırılgandır. Harkov alınmış ve orada Ukrayna Bolşevik Hükümeti kurulmuştur. Gördüğümüz kadarı ile Bolşevik ordusu Kiev'e doğru yol almaktadır. Savaş çıkacak. Millî Hükümet buna hazır olmalıdır. Meğer dizilen birkaç top ve havan topunu görmüyorlar mı? İlk vazifemiz bu kargaşadan sağ salim çıkmaktır. Bu günün meselesi, Devlet komitesine bir temsilci göndermektir...

Kulmırza Rüstembey'in sözlerini keserek:

- Temsilcinin vazifesi neden ibaret olacak?, diye sordu.

- Vazifesi, sende isimleri olan Kafkasyalıları kimlik almaktır. Ukrayna kimliği olmayanları tutup sürecekler.

Müzakere ettiler ve sonda Rüstembey'i temsilci olarak seçtiler. Sonra ise küçük meselelerin halli ile ilgilenmeye başladılar.

Topların sesi her yeri titretiyor, arada bombalar patlıyor sanki etrafta deprem oluyordu. Rüstembey artık ölüm saçan gürültüleri duymaz olmuştu. Neredeyse birkaç gün olmuştu işe gitmeyeli. Yine iç sıkıntılarına kapılmıştı. Yalnızlık hissi, umutsuzluk, acı şüpheler kafasında dumanlanarak manevî ufuklarda dolaşmadaydı. Varlığını aşağılara doğru sürükleyen bu duyguya karşı hiçbir kuvvet etki edemiyordu. Odayı sabahtan akşama kadar dolaşıp yoruluyor, sonra biraz oturup kitaplarını birer birer açıp kapatıyor ve nefretle o yana bu yana atıyordu. Sonra yatağının üzerinde uzanıp düşünmeye çalışıyor, arada nabzının atışlarını sayıyor ve aynı çarpıntı, aynı ritim onda tuhaf mülahazalar uyandırıyor: "İşte hayat, işte tarih, işte ebediyet. Her daim aynı çarpıntı, tekerrür eden aynı ritim. Tarih-tekerrür dairesinde fırlanan ebedi ve ezeli bir çark... Bu gün vaki olan olaylar tekrarlanır ve tekrarlanacak. Desteklediği fikre aşırı bağlanan insanoğlu ya ölür, ya öldürür... Hayır, bu olaylar yeni değil, sadece insan kendini aldatıyor..."

Rüstembey, mülahazalarına devam ederek beşer tarihinin mantıksızlığına karşı isyan bayrağını kaldırıp nisyan boşluklarında gizlenmeye çalışıyordu. Sofu abasına

bürünerek, ana denize kavuşmak istiyordu... Lakin hiçbir yol onu tatmin edemiyordu. İç sıkıntısı her zamanki gibi onu sıkımsa devam ediyordu.

Rüstembey, montunu alıp dışarı çıktı. Sokaklar boştu. Top gürültüsünden başka bir şey duyulmuyordu. Daima her şeye kayıtsız kalan ve değişmeyen tabiat yine kendi işine devam diyordu. Üzerine kar yağmış ağaçlar sanki mezarından çıkmış ölüleri andırıyordu. Ara sıra havada uçan mermiler yılan gibi ses çıkartıyor, bir anlığına patırtı kopuyor ve her tarafa şarapnel sepiliyordu... Bir taraftan da Rüstembey'in derin acıları ölümlere ölüm saçıyordu. O hiçbir tehlikeden çekinmeyerek mezarlık hıyabanlıklarını hatırlatan sokakları dolaşarak Kulamırza'nın yaşadığı eve doğru gitti.

40

Evin şişelerinin parçalanıp kaldırımın üzerine serpilmesi Rüstembey'i korkuttu. Mermi, duvarın ortasından büyük bir delik açmıştı. Rüstembey merdivenlerle yukarı kalktı. Bina sakinleri evlerini terk etmişlerdi. Kapıları teker teker yoklayıp tam da geri dönüyordu ki aniden bodrum kattan gürültü sesi duydu. Hemen aşağı inip herkesin bodrum kata saklandığının şahidi oldu. Rüstembey başını kapıdan içeri sokup baktığı zaman:

- Rüstembey! Rüstembey!, diye sesler duydu.

Kulamırza ve Sayat yerinden kalkıp ona doğru geldiler. Sayat bacı da görüşüp meseleni anlattı ve:

- Canım, bu kargaşada dışarı çıkılır mı?, dedi.

Rüstembey'in dudaklarında oynayan masum bir tebessüm, tüm karamsar çizgileri silip süpürdü:

- Özledim... Sizin için endişe ettim...

Sayat bacı müteşekkire bir sevinçle:

- İyi ki size hiçbir şey olmamış... Buralar korku saçıyor.

Kulamırza elini eline vurup güldü:

-Canım, bu kadar masrafa girip yeni evlenmiştik, deyip Sayat'ın boynunu kucakladı.

Sayat bacı Kulamırza'nın elini kendinden uzaklaştırarak:

- Rahat dur!, dedi. Sonra Rüstembey'e yönelerek:

- Bir az unumuz vardı, hemen ekmek pişireyim de beraber yiyelim. Hadi misafir olarak sizi davet ediyoruz.

Bodrum kat, sanki Terekeme göçünü andırıyordu. Büyüklerin öfkeli sesi körpelerin ağlaşmasına karışmıştı. Bir tarafta çamaşır yıkıyor bir tarafta kazan kaynıyordu. Kir içinde kalan çocuklar döşemenin üzerine serpilip kimisi uyuyor, kimisi de oynuyordu...

41

Rüstembey'in geri dönmesine izin vermediler. İki gece burada elbisesini değişmeden uyudu. Üçüncü gece ateş sesi kesildi. Şehirde sessizlik olduğunu herkes hissetti. Binadaki hizmetçi kızların sevincinden Bolşeviklerin galip gelmesi sezilirdi. Bir sonraki gün sokaktaki gediş gelişler küçücük bodrum katına sığınmış herkesi uykudan uyandırdı. Dışarı çıktıklarında:

- Bolşevikler! Bolşevikler!, diye duyulan seslerin bazısından ağıt duyulur, bazılarından ise umut ve saadet doğuruyordu.

Rüstembey Kulamırza'nın kolunu sıkıp kısık sesle:

- Durma zamanı değil. Evdeki kâğıtları derhal yakmalıyız. Şimdi Kulu fitne atmak için fırsat bulmuştur.

Bir dakika bile kaybetmeyip Kulamırza'nın odasına çıktılar. Pencerelelerin şişeleri parçalanmıştı. Masanın kutusunu açıp kâğıtları hızlı bir şekilde gözden geçirdiler. Bir dakika sonra komitenin protokolleri, mührü ve birçok vesikalar sobaya atılıp yakıldı.

- Şimdi de şişeleri tamir etmek zamandır, diye Kulamırza un ısıltmaya başladı. Gazeteleri kesip şişelere yapıştırmaya başladılar.

- Odayı da ısıtmalıyız, diye odanın köşesinden odunları getirip sobayı yaktılar. Fakat ellerini yıkamaya su bulamadılar. Çünkü su boruları bozulmuştu. Bunu gören Sayat bacı tavsiye etti ki aşağıya inip kar getirsinler. Getirdikten sonra karı sobanın yanında eritip el yüzlerini yıkadılar.

Rüstembey şehre çıkmalarını tavsiye etti:

- Evde oturmaktansa dışarı çıkıp vaziyetin nasıl olduğuna bakmalıyız. Eski pasaportlarımız üstümüzde götürmeliyiz. Kimin ne soracağı belli değildir. Şimdi arananlar Ukrayna Millî Harekâtı'na mensup olanlardır. Bizle işleri olmaz.

Sayat bacıyı evde bırakıp çıktılar. Şehir baştanbaşa silahlı adamlarla doluydu. Birkaç günden beri evden dışarı çıkamayan ahali de sokaklara serpilmişti. Lakin o şık giyimler, kürk tuluplar, latif şlyapalar gözükmez olmuştu. Herkes kendisini fakir gibi göstermeye çalışıyordu. Rüstembey'in her zaman sokaklarda rast geldiği subaylar, rütbesini çıkarıp şapkalarına teknik nişanı yapıştırmışlardı.

Bolşevikler şüpheli zannettikleri adamları durdurup vesika talep ediyorlardı. Rüstembey'le Kulamırza'yı da birkaç kez durdurdular.

- Kulamırza, sen eve geri dön! Gör durum ne yerededir. Sonra Kırımlı Ahmet Efendi'nin yanına - kahvehanesine git beni bekle. Ben de bir saatliğine geleceğim.

Kulamırza bir az düşündü:

- Kötü bir şey falan yok değil mi? Yoksa bir şey olacağından mı korkuyorsun?

- İhtiyat... Her halde ihtiyat etmemiz lazım. Vaziyetimizi aydınlaştırana kadar eve beraber gitmeyi düşünmüyorum.

Kulamırza meseleni anlamayarak.

- Ev neden sakıncalı olsun ki?

- Kulu, adres verebilir. Bu karışıklıkta mahvolup gideriz. Bu saat sinirli ve intikam hissi gözlerini perdelemiştir.

Daha sonra bu iki dost ayrıldılar. Rüstembey eve gelip hiçbir değişiklik görmedi. Yalnızca ev hanımının rahatsız olduğunu gördü. Odasındaki dolabı açıp birinci sıradaki kâğıtları götürüp yaktı. Sonra yıkanıp elbiselerini değiştirdi. Bu esnada kapı açılıp içeri Bolşevik taraftarı bir işçi ile iki asker girdi.

- Silah var mı?, deyip aramaya başladılar. Bu onların henüz tecrübesiz olduklarını gösteriyordu. Hâlbuki kâğıt kalem aramakla işe başlamaları gerekiyordu... Rüstembey

bunları gönderip yeni yüzünü tıraş etmeye başlamıştı ki ikinci bir gurup içeri girdi. Rüstembey memnun olmayan bir tavırla:

- Arkadaşlar arama izniniz var mı?, diye sorunca:

Askerlerden birisi:

- Arama iznimiz budur!, diye tüfeğin ucundaki mızrağı gösterdi.

Rüstembey sesinin tonunu değişerek:

-Arkadaş, şaka yapıyorum, buyurun istediğiniz kadar arayın, dedi ve aramaya başladılar.

Yine askerler ne kadar toy olduklarını gösterdiler. Başlıca olarak silah arıyorlardı. Kitap ve kâğıtları aklının ucundan bile geçirmiyorlardı. Rüstembey göz ucuyla süzerek yüzünü tıraş etmeye devam ediyordu. Askerler orayı burayı elleştirip kapıya doğru yöneldiler. Bir tanesi:

- Kaç oda burası?

- Dört.

Askerler birbirlerinin yüzüne bakarak ne düşündülerse diğer odaları aramadan çıkıp gittiler.

43

Rüstembey hemen üstünü giyinip kapıyı kapadı. Ev sahibi ile görüşüp:

- Ben gidiyorum, bir işim var. Birkaç gün gelmeyebilirim. Endişe etmeyin. Beni sorsalar burada yoktur söylersiniz, dedi.

Bayan merak edip soru sormak istedi lakin Rüstembey'in cevabından çekinerek bir şey sormadı.

Merdivenlerden inerken iki asker üniformalı ile karşılaştı. Kapıların numarasına bakıyorlardı. Rüstembey'i gördükleri zaman:

- Dostum, on sekizinci daire kaçınıcı katta?

- Yukarıda.

- Orada Rüstembey isminde birisi kalıyor mu?

Rüstembey kendini kaybetmeyerek:

- Kalıyor... Sakallı olan mı?

- Sakallı olduğunu bilmiyoruz, dediler ve yukarıya çıkmaya başladılar.

- Kulu ispiyonlamaya başlamış, deyip hızlı adımlarla aşağı indi.

Rüstembey, Kulamırza'yı Ahmet Efendi'nin kahvehanesinde buldu. Ahmet Efendi Bir Rus kadını ile karşı karşıya oturup gelen misafirlere bile kahve bile teklif etmiyordu. Kulamırza Rüstembey'i büyük odanın bir köşesine çekip:

- İt oğlunu görüyor musun nasıl soğuk davranıyor?, diye mırıldandı. İş düşüğü zaman yanımızdan ayrılmıyordu. Birkaç defa un dolu arabasını hacizden kurtarmışlığımız var...

Rüstembey, üzgün bir halde:

- Onu boş ver... "İnsanın yüzü dönük onlar" demişler. Artık kendi başımıza kalmışız. Bu gece kalmaya bile yerimiz yoktur.

Kulamırza düşünüp uzun müddet sessizliğe daldı. Ara da Ahmet Efendi gülüp kahve bardağını takırdatıyordu. Rüstembey bu zengin Kırımını göstererek:

- Biliyor musun, Ahmet efendi çok rahatlıkla döneklilik yapabilir. "Tüccarların dini, mezhebi olmaz" derler.

Kulmırza acı bir kahkaha ile güldü. Rüstembey de gülümseyip:

- Şehrin asayiş şubesine gidelim. Ne olacaksa olsun, başka çaremiz yok zaten, dedi.

- Yahu, bunlara güven olmaz sonra...

- Bir şey falan olmaz, gidelim.

- Gidelim de, ne diyeceğiz?

- Bir şey buluruz.

Rüstembey, Ahmet Efendi'ye bir şey demeyerek kahvehaneden çıktı. Kulamırza da cesaretle adımlarla onu takip etti.

Müşterilerin odadan çıkması Ahmet Efendi'nin umurunda bile olmadı. Yine önceki gibi karısına bir şeyler anlatıp kahkaha ile gülmeye devam ediyordu.

44

Şubenin önü insanlarla doluydu. Asker üniformalılar durmadan girip çıkıyor, yüksekten konuşup emirler veriyorlardı. Şehrin çeşitli teşkilatları tarafından gönderilmiş temsilciler odanın bir köşesine toplanıp kısık sesle konuşuyorlardı. Sigara dumanları sanki havada raks ediyordu.

Rüstembey'le Kulamırza içeri girdiklerinde ne yapacaklarını bilemediler. Sonra etrafı süzerek köşedeki masanın arkasında oturmuş bir gence müracaat ederek:

- Dostum, şube müdürünü görebilir miyiz?, dediler.

Genç samimî bir sesle:

- Müdür, henüz gelmemiş. Ne zaman geleceği de belli değildir...

Gencin mülayim sesi Rüstembey'i biraz da rahatlattı. Hâlbuki o, buraya büyük korku içinde gelmişti... Sokağa çıktılar. Hava oldukça serindi. Sonra düşünmeye başladılar:

Rüstembey:

- Bu akşam kalmak için yer bulmamız lazım, dedi. Aklıma İmran'ın dükkânı geliyor ama onun da dükkânı korkuludur.

Kulamırza, Rüstembey'in yüzüne bakıp bir şey söylemedi. Düşünceli bir halde yollarına devam ettiler. Aniden Kulamırza'nın dudakları tebessümle parladı:

- Rüstembey, Tapdık'ın evine gidelim, dedi.

- Tapdık da kim?

- Burada bir Tapdık var. Çok acayip birisidir. Kaç yıldan beri buradadır. İş güya haraç kesmektir, yani bildiğin sahte kabadayı. Üç ay önce beni kendi evinde ağırlamıştı. Kendisi Podil ilçesinde kalıyor.

Rüstembey:

- Adama demezler mi şimdi mi hatırladın?

Kulamırza sevinç içinde Rüstembey'in koluna girdi:

- Yahu o, öyle birisi değil. Gör nasıl da razı olacak.

Rüstembey, ister istemez kabul etti ve beraber yola koyuldular.

Tapdık, Kiev'e bağlı Podil ilçesinin en kirli ve karışık bir sokağında yaşıyordu. Küçük bir kapının önüne gelip kapıyı çaldılar. Uzun sakallı, siyah abalı bir Yahudi, bunları

karşılayıp kötü kokulu bir koridora götürdü. Ayak seslerine sol taraftaki üzerine keçe dokunmuş bir kapı açıldı ve siyah yüzlü, iri burunlu bir kafa görüldü. Tapdık:

Buyurun! Buyurun!, deyip misafirleri küçük ve rutubet kokulu odaya götürdü. Pasaklı giyinmiş ve yüzünü tük basmış Tapdık her sözünden nezaket dökülüyordu:

- Kusura bakmayın, deyip oturmaları için kirli yatağını gösterdi. Oturdular. Bu esnada Rüstembey odayı gözden geçirdi. Duvarda ipe asılı olan rafta, tozla kaplanmış yapay çiçekler konulmuştu. Aynı zamanda duvarlara çeşitli resimler asılmıştı. Bunlar içerisinde çıplak kadın resimleri ile birlikte Settar Han'ın resmi vardı. Küçük pencerelerin şişesi tarçmî lekelerle doluydu.

Tapdık, Rüstembey'in odayı seyretmesini görerek:

- Kulamıza, sen beni tanıyorsundur lakin... Arkadaşını çıkaramadım!

Tapdık sözlerini bitirip mahcup bir nazarla Rüstembey'in yüzüne bakıp ilave etti:

- Benimkisi biraz derviş yaşantısına benzer, dedi. Benim babam da Kafkasya'da kendisine göre yaşantısı olan birisi. Malı çok olmasa da idare ediyor işte. Ara sıra bana mektup yazıyor gel, ama ben gitmiyorum. Benim de böyle deli bir huyum var.

Rüstembey:

- Bir şey olmaz, zaten herkes bir tür delidir, dedi.

- Aslında yaptığım cahilliktir... Arkasını düşünmüyorum... Yahu, beş günlük dünya değil mi? Neresi sana hoş geliyor orada yaşayacaksın arkadaş!

Kulamırza elini boğazına uzatarak:

- Tapdık, bu sıçan hapı satma kavgasını yeniden anlatsana!, dedi.

Tapdık cevap vermekten çekinip gözlerini yere dikti. Kulamırza gülerek:

-Rüstembey! Bir gün Tapdık'ın parası bitiyor. Düşünüyor ama çaresini bulamıyor, nasıl para kazansın diye. Diyor ki, bir gün eve geldim, ekmeğin iç kısmını çıkarıp ondan ilaçlar hazırlayıp çarşıya götürdüm. Sonra bu Tapdık, "Sıçan ilacı! Sıçan ilacı" diye bağırarak. Bu arada Podil ahalisi sıçandan gına gelmiş. Dökülüp bu ilaçların bir tanesini yirmi kapeke almışlar... Kulamırza konuştuğu Tapdık kızarıyordu. Sonda kalkıp koridora çıktı. Tapdık'ın dışarı çıktığını gören Kulamırza, onun birkaç eski maceralarını Rüstembey'e anlattı. Rüstembey de şaka ile:

- Canım, sen beni nereye getirdin, sonra gece kalkar hepimizi doğrar bu adam, dedi.

- Hayır, herkesi dolandır ama gelen misafirine asla hıyanet etmez. Bu fırıldakçıların bir hususiyeti var; Ne yaparla yapsınlar asla yediği kaba tükürmezler. Şimdi bak gör bize nasıl hürmet edecek. Ölüme göndersek bile gider.

Rüstembey, hayretli gözleri ile tekrardan odaya bakındı:

-Kulamırza! Tapdık, fırıldakçı da olsa bence tuttuğu bir yolu var. Kendine göre bir rehberi var... Settar Han'ın resmini görüyor musun? Bak, şahın değil de hanın resmini asmış, dedi.

Bu esnada kapı açıldı ve Tapdık yeniden odaya geri döndü.

Öğlen yemeğini ev sahibinin yemek odasında yediler. Sofrada sadece kurutulmuş balık vardı. Tapdık taze et bulamadığı için.

- Affedersiniz, sizin yanınızda baş aşağı oldum. Ne yapayım, başka zamanda gelseydiniz sizi başka tür karşılardım. Geçen yıl elime Mekke'ye giden bir iki Tatar geçmişti. Keyfim nasılda yerinde idi. Ne istiyorsam getiriyorlardı. Bu öğrenciler, devrim yapıp âlemi birbirine vurdular, dedi.

"Öğrenci" sözü derken Tapdık, misafirlerin yüzüne anlamlı bakıp şaka yaptığını hissettirdi.

Yemekten sonra yine Tapdık'ın odasına çekildiler. Kulamırza düşünceliydi:

- Tapdık, Sayat'tan endişeliyim. Gidip bir haber getirsene?, dedi.

Tapdık, elini başına kaldırıp:

- Başım, gözüm üstüne! Bir kâğıt yazsan iyi olur, deyip Kulamırza'nı yüzüne baktı ve fikrinin tasvip olunmasını hissettirerek hemen kanepenin altındaki sandığı çekti:

- Kâğıdı buluruz... Sen beni cahil mi zannettin?

Tapdık bir avuç yıpranmış kitapların arasında bir parça kirli ve ezik kâğıt götürüp Kulamırza'ya verdi:

-Affedersiz yanımda hazır şekilde bir mektup yok, genelde yazmayı sevmem! Alın, bu kitabı size veriyorum, belki sıkıldığınızda okursunuz. Geçen yıl keyfim yerinde olduğu zaman akşamları bu kitapları okuyordum... Eh! Ne zamanlar vardı...

Tapdık derinden bir ah çekerek, Nat Pinkerton'un maceralarına dair bir kitap çıkardı:

- Acayip hikâyelerdir. Bunlardan bende fazlasıyla vardı, ev sahibine okuması için vermiştim, o da başka tanışlarına vermiş... İyi kitaplar olduğu için hoşuna gitmiş ve alıp götürmüş... Aslında haberim olsaydı... Dilim kısadır birazda... Neredeyse bir yıla yakın zamandır kiramı ödeyemiyorum. Ne atalarımızdan miras kalmış, ne de düzenli bir maaşımız yok...

Sonra Tapdık, Rüstembey'i kendine yakın hissederek koyu sohbe koyuldu. Bu esnada Kulamırza de mektubu bitirip Tapdık'a verdi. Rüstembey de.

- Adresi versem, benim evden de bir haber getirebilir misin?, dedi.

- Baş üstüne getiririm, diye Tapdık cevapladı.

Tapdık gerekli malumatları aldıktan sonra kenarı sökülmüş deri beresini başına koyup uzun ve solmuş paltosunu da omzuna atarak:

- Biliyor musunuz, bu paltonun altında İmran'a ne kadar tüfek taşımışım? Arsenal'de bir subaydan yüz tane tüfek almıştım. Bir defasında da bir bavul tabanca getirmiştim. Meret, nefesimi kesiyordu neredeyse... Kısacası Allah, yetiriyor işte.

Tapdık'ın geri gelmesi birkaç saat sürdü. Tramvay çalışmadığı için bu kadar uzun yolu yaya gidip gelmişti. Paltosunu yere koyar koymaz:

- Sizi kimse aramıyor sormuyor, her şey yolunda. İkinize de bir mektup getirdim, dedi.

Rüstembey ev sahibinden, Kulamırza da Sayat'tan gelen mektupları okuyup rahatladılar. Arama olmamış, yalnız bir asker Rüstembey'i sorup gitmiş.

Tapdık:

-Şimdi arkadaşlar, akşam olmak üzere. Balık ekmeğimiz yiyelim siz uyumanızda olun ben de nöbetime gideyim. Bizim apartman yöneticisi fena adamdır, nöbet tutmayı mahveder, dedi.

Kulamırza:

- Saat kaç kadar bekçilik yapacaksın?
- Sabaha kadar. Binanın karşısında o yana git bu yana git...

Aniden şen ve laubali Tapdık mahcup bir hal aldı:

- Vallahi, Rüstembey'in yanında baş aşağı oldum. Yahu arkadaş, kötü zamana denk geldiniz. Yeminle ülkenin durumu düzelir düzelmez size adam akıllı yemek sözü benden!, dedi.

- Bir şey olmaz kardeş, görüşmek için ileride çok zamanımız olacak, diye Rüstembey cevapladı.

- Korkuyorum, ileride bu fakir Tapdık'ı da unutursunuz diye!

- Unutmayız.

- Vallahi, ölüme gönderseniz giderim. Ben sizin emrinizdeyim, sizden küçüğüm, ne emriniz olsa başım gözüm üstüne...

- Gerçek kardeş senin gibi olur!

- Balık ekmekle kardeşlik mi olur? Ben siz hiç iyi karşılayamadım...

Misafirler hallerinden memnun olduklarını söyleyip Tapdık'a teşekkür ettiler. Buna bakmayarak Tapdık yine mahcup bir tavırla onları yemek masasına davet etti. Yemeğe ev sahibi ile karısı da eşlik etti. Masanın üzerinde solgun ve kırık dökük tabakalar, eğri bükür çatal ve bıçak dizilmişti. Kuru balık temizlenip sofranın üzerine koyulmuştu. Siyah ekmekle birlikte bir iki de beyaz simit vardı. Semaver ise köşede kaynıyordu. Kadın sohbe başladı:

- Tapdık Makarîç misafiri çok sever. Bugün et bulamayıp mahcup oldu, söyledim ki ne yapalım en azından Sayın Lenin devrim yaptı eşitlik getirdi. Şimdi herkes eşittir. Bundan sonra memleketin geleceği için herkes çalışacak ve işler daha da yoluna girecektir. Bir defasında doktora bir hasta getirmişlerdi. Kimse sahip çıkmayınca biz alıp evimize getirdik. Üç gün sakladık. Sonda, asker bunun bizde olduğunu duyup hastalığına rağmen sürgüne yolladı ve bize de yüz manat cerime yazdı. Sonra duyduk ki o hasta olan Yahudi yolda ölmüş. Ne zulümler gördük! Şimdi Sayın Lenin bize haklarımızı geri verdi.

Tapdık ev hanımının sözlerini onaylayarak:

- Yahudilerin dükkân açmaya bile imkânları yoktu. Birisini benim adıma açmışlardı. Tapdık aniden Rüstembey'e yönelerek aniden:

- Yahudilere "kötü" diyorlar, ama ben bunlardan hiçbir kötülük görmedim. Kendileri biraz kazandıkları zaman başkalarının da önünü açıyorlar. Bizim Müslüman'daki kıskançlık, birbirinin ayağının altını kazma bunlarda yoktur. Biliyor musunuz, bunlar birbirinin elinden nasılda tutup kaldırıyorlar. Vallahi, vatanımdan bunun için başımı alıp kaçmışım...

Bu esnada kapı çaldı ve yaşlı Yahudi kalkıp kapıya bakmaya gitti.

- Nöbet tutan arkadaş gelsin!, diye ses geldi.

Tapdık yerinden:

- Geliyorum! Geliyorum! Hemen...

Kadın Tapdık'a çay koydu ve şeker kabını ona doğru itti:

- Tapdık Makarıç iç, hava çok soğuk, dedi.

Tapdık, çay tabağına döküp içti ve sonra odanın köşesindeki tüfeği götürüp nöbete gitti.

Kadın onu arkasından:

- Tapdık Makarıç, boynuna atkı dola, dışarısı çok soğuk, donarsın!, dedi ve sohbetine devam etti.

47

Bir başka gün yine asayiş müdürünün yanına gittiklerinde müdürü yerinde bulamadılar. Bir saat bekleme kararı aldılar. Aniden:

- O, Rüstembey!, diye bir ses duydu.

Rüstembey, ona seslenen asker üniformalı şahsa bakıp:

-Vanya, siz buralarda ne yapıyorsunuz?, diye ayağa kalktı. Öpüşüp görüştüler. Vanya'nın Kiev Asayiş Müdürü olduğu ortaya çıktı. Vanya arkadaşını ve Kulamırza'yı odasına davet etti.

- Canım, ben sizin Kafkasya'da olduğunuzu biliyordum?

- Yollarda durum çok kötü, gidemiyoruz.

Vanya ciddî ve metin bir sesle:

-Yakında açacağız. Don Havzası artık elimizdedir. Yalnız Kuzey Kafkasya'da sıkıntılar var.

Odanın kapısı durmadan açılıyor, çeşitli adamlar girip çıkıyordu. Vanya da onlarla samimî olarak konuşuyor, rapor verip kâğıtları imzalıyordu. Vanya sade bir samimiyetle herkesi karşılıyor ve aynı zamanda da Rüstembey'le şakalaşıyor ve ara bir cephe hayatından hatıralar söylüyordu. Nihayet, Rüstembey Kafkasyalıların himaye meselesini açtı:

- Bu iç savaşta bizlerin zarar görmesinden korkuyoruz. Silah gücü ile şehre giren askerin hepsi açtır. Bunun yanı sıra şehirde kargaşa devam etmektedir, dedi.

Vanya, sözlerini keserek.

- Savaş esnasında olayların baş vermesi normaldir. Düşman bize karşı acıdı mı? Yüzden fazla gizli bir şekilde öldürülmüş ceset bulmuşuz. Bunların hepsi zulümle öldürülmüş işçilerdir. Kuşatmada az mı kırıldık? Biz de sınıf düşmanımıza karşı amansız olacağız. Onları sağ bıraksak imkân bulup bizi mahvedeler, dedi.

Vanya'nın samimî yüzü sert bir şekil almıştı. Gözleri kin saçıyordu... Rüstembey ise onu sakın bir şekilde dinliyordu. Kulamırza'nın canına korku salınmış, geldiğine bile pişman olmuştu.

Sonra bir iki kâğıda imza atıp sakınleştii. Rüstembey tekrar meseleye döndü. Vanya kesin bir şekilde:

- Kimse sizlere dokunamaz!, dedi ve bu saat emir veriyorum.

Vanya dediğini hemen uyguladı ve kâtibini çağırıp emri yazmasını söyledi. Rüstembey ve Kulamırza sakınleştiler.

- Başka problemlerinizi olursa ben buradayım, deyip Rüstembey'in yüzüne baktı.

Rüstembey ayağa kalkarak:

- Sağ olun!, deyip çıktı.

Millî Komite dağılmış ve üyelerin her biri ekmek paralarını temin etmek bir işe girmişlerdi. Bir birleri ile bile doğru dürüst görüşemiyorlardı. Rüstembey, faaliyetsizlikten yine iç sıkıntıları ile uğraşmaktaydı. Bir kaç yıl önceki hayatını tahlil ederek ne kadar uygunsuz işler gördüğünü hatırlayıp sinirlendi. Attığı tüm adımlar ona yanlış görünüyordu. Kendini tahlil ve tenkitten sonra aklın, mutluluk verici gücüne inanmaya başladı. O, önceleri hissin akıldan üstün bir kuvvet olduğuna inanıyordu. "Akıl ilerini tayin etmeye çalışan bir kuvvettir. İrade hür olmadığı için her zaman karanlıkta sürünüyor ve çoğunlukla insanı çıkılmaz noktalara sevk ediyor. Duygu ise doğal bir şeydir. Tabiatın çağrışımını yansıtan bu kuvvet sanki ruhu rahatlatıyor, yaşamı ise dengeliyordu..."

Böyle muhakemelerden sonra Rüstembey hisse kapılıp büyük boşluk ve sert bir acılık duyuyor, azap çekiyordu. Bu dakikalar Musya'nın gölgesi onun etrafında dönerek iç dengesini bozuyordu. Bazen cehennem azapları çekiyor, sanki ruhunun her tarafında delikler açılıp içeriye kederler ve acılar akıtılıyordu. Yalnızlık hissi onu mahvediyordu.

Dertlerini unutmak için evden kaçıyor ve saatlerce sokakları dolaşıp yoruluyordu. Enerjisi bitikten sonra sıkıntıları az da olsa rahatlıyordu.

Bir gün yine evden kaçmış şehrin kenar sokaklarından uzaklaşarak mezarlığa doğru gitmekteydi. Etraf karla örtülmüşse de hava sakın ve hoştu. Dalları sallanmış ve beyaza bürünmüş söğüt ağaçları garip yolcuları andırıyordu. Her yerden keder ve hüznün sesleri duyuluyordu...

Mezarlığın kapısından geçti. Etrafı تنها mezarlarla kaplamış hıyabanla yürüdü. Kimse yoktu. Kalp çarpıntısından başka bir ses duyulmuyordu. Sağ tarafa döndü. Kırk adımlık mesafede çiçekler döşenmiş yeni mezar başında sade kürk montlu bir kızın ağladığını gördü. Rüstembey yakınlığa. Kızın hazine sesi onu düşünceden ayırdı... Önce gözlerine inanamadı. Sonra:

- Olesya! Sizsiniz?, diye cesaretsiz adımlarla ilerledi.

- Başın sağ olsun!

- Annem! Annem!, diye Olesya hüngür hüngür ağlamaya devam ediyordu. Mezarın diğer tarafından da Musya'nın kederli siması Rüstembey'in gözünde canlanmaya başladı. Ölüm yatağında uzanan o genç kızın kalbinden kanlar akıyordu...

Rüstembey diz çökerek elleri ile gözlerini kapadı. Sel gibi akıttığı gözyaşları, bir nebze olsun sebep olduğu günahları hafifletiyordu.

Rüstembey'in ağlaması Olesya'ya tuhaf gelmişti. Mezarlıktan dönerken aklını kurcalayan o tuhaflığa aydınlık getirmeye çalıştı.

- Rüstembey, nerelerdeydiniz, ne zamandan beri siz hiç görmüyordum?, diye sordu.

- Buralardaydım.

Olesya bir müddet konuşmadı ve gözlerinin yaşı henüz kurumamış onu derin düşünceler içinde süzdü. Sonra cephe maceralarını hatırlayarak:

- Rüstembey, cepheye olanları hatırlıyor musunuz? Musya nasıl oldu, hiç haberiniz var mı?, dedi.

Rüstembey başını aşağı eğdi ve kirpiklerinin arasına toplanan alevli gözyaşlarını mendiline silip dedi:

- Musya'nın sonu çok kötü oldu ve kendi canına kıydı.

Olesya:

- Neler söylüyorsunuz!, diye derin bir ah çekti. Biz onunla yazışıyorduk, sonra bir ara Moskova'ya gittim ve ondan bir daha haber almadım... Yazık oldu!

Sonra üzülen ağılamaya başladı.

- Rüstembey, galiba onunki aşk meselesi idi... O sizi tüm varlığı ile seviyordu...

Rüstembey kesin bir sesle:

- Ben, Musya'nın bu kadar hisse kapılacağını zannetmezdim...

Rüstembey meseleni etraflı olarak Olesya'ya anlattı ve vicdan azabı çektiğini de ilave etti.

- Olesya, bu acı olaydan sonra iç muvazenem tamamıyla bozuldu... Günahımı affettirecek bir yol arıyorum ama nafile... Gidip mezarını ziyaret edersem belki o zaman teselli bulurum, dedi.

- Gitmek mi istiyorsunuz?

- Evet, gideceğim ve ben bunu kendime bir borç biliyorum.

Yine aralarında bir müddet sessizlik oldu. Olesya tekrar Rüstembey'i süzdü ve yüzünde büyük acı izlerinin olduğunu gördü. Bunu gören Olesya ona acıdı ve kederini dağıtmak için:

- Rüstembey, hizmete devam ediyor musunuz?, diye sordu.

- Hayır, ancak geri döndükten sonra bakacağım. Vanya da buradadır. Sanırım yardım eder.

- Görüştünüz mü hiç?

- Görüştük.

- Yine gidin gelin eski teşkilatımızı yeniden kuralım...

Olesya bir az duraksayıp derin bir ah çekti ve dedi:

- Ah, Musya'nın sonu keşki öyle bitmeseydi de!, diye ilave etti.

Rüstembey hazırlandı ve yol harcı almak için İmran'ın yanına gitti. İmran olası bir saldırıya karşı dükkânın değerli eşyalarını taşıtmış ve tüm reyonları boş bırakmıştı. Rüstembey meseleni anlamayarak:

- Yahu İmran, dükkâna ne olmuş böyle?, dedi.

İmran yapmacık bir kederle:

- Allah kötülerin belasını versin. Her ne olduysa senle bana oldu.

- Ne oldu ki?

- Ne olsun, dün gelip malları götürdüler. Sen verdiğin paraların üzerine de iki o kadar para koyup çikolatayla bisküvi almıştım. Hepsini aldılar...

- Keşke senden para almayaydım, paran uğur getirmedi...

Rüstembey sakın, biraz da perişan halde İmran'ı seyrediyor, maksadını anlayamıyordu. Bu arada Hasanoğlu geldi. Bu da sanki Rüstembey'i tanıımıyormuş gibi remi selamla iktifa edip dükkânın arkasına geçti...

Rüstembey bu adamlarla kendi arasında derin uçurmalar olduğunu anlayıp derin düşüncelerle dükkânı terk etti. O, ilgisiz adımlar atarak nereye gideceğini bilmiyordu.

Bir Musya meselesi, bir de insanların hakikî karakterini iyi bilmemesi ona iki kat azap veriyordu. Şimdi, İmran ve Hasanoğlu'nu bir tüccar, yalancı, riyakâr, başkasının hakkını yiyen birisi olarak görüp onlardan nefret etmeye başlamıştı. İmran, Rüstembey'e yok, onun makamına ve ondan gelecek faydaya hürmet ediyormuş...

Rüstembey geçmişleri teker teker hatırlamaya başlamıştı. Hasanoğlu'nun sakarin işine girmesini hatırlayıp şüphelenmeye başladı. Hatta Millî Komite'nin onun için bir perde fonksiyonu taşıdığını düşündü. Kim bilir belki de ne rezaletler düşünürmüş diye aklından geçirdi. "Bunalar bir çete imişler meğersem... Sakarin, tüfek, tabanca vs. gibi şeyleri kullanarak milletin şeref ve namusunu satıyorlarmış" diye düşündü

Rüstembey bir yandan düşünüyor ve bir yandan da ezilmiş yılan gibi kıvrılarak etrafına zehir saçıyordu. Aniden Musya'nın pak yüzü bir yerlerden cilvelenip yukarılara yükseldi, gülümsedi ve sonra Rüstembey'in ruhi boşluklarına dikenler serpip uzaklara gitti...

Rüstembey, üzüntüsünden uyuşup yerinde kaldı. O, yalnız Musya'nın mezarına sarılarak günahlarının affedilmesini düşünüyordu. Lakin düşünceler ve muhakemeler arasında da yol harcı bir yer tutmuştu. Bunu ilk önce bulmak ön önde gelen meselelerdendi. Bunun için çok düşündü ve sonda Tapdık'ı hatırlayarak biraz rahatladı.

51

Rüstembey, yarım gün gittikten sonra küçük şehrin istasyonunda indi. Bavulu ile beraber istasyonun arka kapısından çıktı. Kar faytonları, sıra ile durup müşteri bekliyorlardı.

- Buyurun! Buyurun!, diye bağıryorlardı. Kafası bulanık bir halde faytonların birine binip gitti. Burunlarından beyaz buğu çıkaran atlar bir katlı evin karşısında durur durmaz pencerenin perdesi kalkıp şişenin arkasında sevimli ve şen bir çehre cilvelendi. Rüstembey bunu gördüğü zaman çok şaşırdı ve taaccübünden var gücü ile:

- Musya! Musya!, diye haykıran sesine:

- Rüstembey! Rüstembey!, diye cevap geldi.

Kapı yıldırım hızı ile açıldı ve çoktandır birbirinin hasretinde olan bu iki genç sarılıp bir süre ağlaştılar.

Musya'nın sevinci yerlere göklere sığmadı. Rüstembey de seviniyor lakin bu sevinçten acı bir his duyuyordu. Aslında Musya'nın yaşadığını önceden bilseydi onu her zaman uzaktan takip ederdi de... Artık o buraya geldiğine göre üzerinde bir mesuliyetin yeniden olduğunu düşündü ve pişmanlık hissi duydu.

Musya, Rüstembey'i küçük ve düzenli bir odaya davet etti. Bir dakikalığına yan odaya girip çıktıktan sonra şık giyinip geri geldi:

- Benim ölümüne inandınız mı?, deyip güldü. Görüyorsunuz kadınlar böyle psikolog fitratta yaratılmışlardı. Sizin bana karşı boş olmadığınızı ve tereddüt içinde olduğunuzu biliyordum. Her tereddüt çoğu zaman pişmanlıkla bitiyor. Bu pişmanlığı bir an önce dışarı çıkartmak istedim. "Tehlike metanetliği artır" demişler... Doğru değil mi? diye Musya yeniden tebessüm etti.

Rüstembey, hayat çeşmesinden doğarak bin bir renk ve ahenk vücuda getiren ve ince köpüğü andıran bu gözelin hayatta olduğunu görüp çok sevindi. Bir taraftan da bu sevinçle birlikte pişmanlık hissine kapılmıştı. Musya:

- Yolculuğunuz nasıl geçti?, diye sordu.

- Ayakta geldim... Aşırı kalabalıktı... Her yerde de oturmak istemiyordum. Çünkü oturacaklardan öğreniyordum.

Musya ciddi bir şekilde:

- Şimdi yollar çok korkuludur, deyip biraz düşündü ve sonra semimi bir sesle: - bir daha gitmeyin, burada iş buluruz... Bizde de kalırsınız, dedi.

- Henüz bir şey söylemek zor... Bakalım...

Musya, yakınlığın vermiş olduğu samimî bir istekle:

- Yine mi "bakalım?". Artık benim sözümü dinlemeniz lazım. Ben hayatın sırlarına sizden daha vakıfım. Mutluluk tesadüften ibarettir. Tesadüfü ise biz yaldızlı, şen ve daimi bir hakikate çeviriyoruz. Bütün hayatımı, neşelerimi, sevinçlerimi hep size adayacağım...

Musya'nın sesi titredi, kırıldı ve gözyaşlarını gizlemek için başını Rüstembey'in göğsüne koydu. Rüstembey, kumral saçlarından koku saçan bu sevimli kafayı cesaretsiz dudakları ile öpüp zevkle beraber yine mesuliyet acıları duydu.

Üç gün sonra Rüstembey yola çıkmak için hazırlanmaya başladı. Musya'nın tüm ısrar ve ricalarına rağmen bir tane de olsun kesin ve umut verici bir söz söylemedi.

Musya ve ailesi onu yolcu etmek için istasyona kadar gelmişlerdi. Herkes tuhaf bir sessizlik içindeydi. Bu sessizlik tren gidene kadar bozulmadı. Ayrılırken cesaretsiz bir sesle:

- İyi yolculuklar! Zamanınız olunca yazınız!

- Tamam, yazarım, deyip heyecanını zorla susturdu.

Tren artık gitmek üzereydi. Rüstembey pişmanlıkla baş eğdi ve ayrıldığına sevinir gibi oldu...

3.2. Metinden Örnək

BİRİNCİ KİTAB BİRİNCİ HİSSƏ*

1

- Bir-iki dəqiqə keçmədən qapı bir az aralandı.
- Kimdir? – deyə nazik bir səs eşidildi. Student şübhəli bir nəzər fırladaraq sordu:
 - Otaq buradamı kirayə verilir?
 - Burada verilir, – deyə qız o saat qapını açdı. Student balaca bir koridora girdi; qulluqçu qız sol tərəfdəki qapını açıb, otağa baxmağı təklif elədi. Student papağı əlində otağın ortasında duraraq, əvvəlcə qulluqçu qızı diqqətlə nəzərdən keçirdi: orta boylu, qırmızı yanaqlı kəndli balası məlahətdən məhrum deyildi.
 - Deyin görüm, bu otaq qışda isti olurmu? Qulluqçu bir az qızararaq cavab verdi:
 - Çox isti olur. Keçən il də burada student olurdu, həmişə evdə bir köynəkdə oturardı. Student divarın dibinə çəkildi, bir də otağa diqqətlə baxmağa başladı. Otaq pis deyildi; student otağına məxsus hər bir şey vardı: yazı masası, kürsü, əlüzyuyan, çarpayı, hətta elektrik işığı da yerində idi. Otaq bəyənilməli idi. Student qulluqçudan qiymət xəbər aldı. Qız bir az duruxdu, “qoy xanımı çağırım”, – deyə otaqdan çıxdı. Otağın rahat və uyğunluğundan, qulluqçunun safdil və gözəlliyindən başqa, student üçün bir ayrı məsələ də var: bu da xanımın xoşsifətliyidir. Bunun üçün bizim student də xanımın gəlməsini həyəcanla gözlədi. Bir də qapı açıldı və içəriyə orta boylu, sarışın, dedikcə zərif bir xanım girdi. Onun gülər üzü studenti çox məmnun etdi.
 - Bağışlayın, sizə zəhmət verirəm, otağın qiymətini lütfən söylərmisiniz? Xanım altuna bənzər tüklərini üzündən oyan-bu yana dağıdaraq, məhcub bir tərzdə:
 - Həmişə bu otaq on yeddi manata gedir, – dedi.
 - Student:
 - İşiq haqqı və qulluqçu muzdu kimin öhdəsində qalır? Xanım studentin üzünə baxmağa cəsarət etməyərək, qulluqçuya tərəf döndü:
 - İşığı biz öhdəmizə götürərik, ancaq siz qulluqçunu razı eləyin, – dedi. Student razı oldu, bu səfər daha diqqətlə otağa baxıb soruşdu:
 - Qonşu otaqda kim olur? Səs-küy olmur ki?.. Xanım gülümsündü:
 - Arxayın olunuz, səs olmayacaq, ora yemək otağıdır. Bir ərimdir, bir də mən. Ərim də çox vaxt evdə olmur. Student xanımla vidalaşaraq iki gündən sonra daşınacağını bildirdi.

2

- Bir neçə gün idi ki, student otağa daşınmışdı. Amma ev sahibləri barəsində hələ lazımı məlumat toplamamışdı. Bircə bildiyi onların çox sakit və mehriban olmaları idi. Bir neçə günün ərzində xanıma bircə dəfə koridorda rast gəlmiş, salam verdikdə xanım başı aşağı cavab verərək dərhal uzaqlaşmışdı. Xanımın ərini hələ görməmişdi. Bir axşam qulluqçu samovar gətirəndə student qəsdən ona bir sual verdi:
- De görüm, yavıqda paltaryuyan varmı?
 - Qız ciddi bir səslə:
 - Budur, bizim küçənin tinində “Varşava paltar yuyanı” var. Orada təmiz yuyurlar, – dedi. Student yeni bir sual olmasa, qulluqçunun gedəcəyini görərək, yenə sordu:
 - Deməli, lap yaxşı yuyurlar, eləmi?
 - Qulluqçu divarın bir nöqtəsinə baxa-baxa:

– Lap yaxşı yumalarını bilmirəm, amma gərək yaxşı yusunlar. Student sualların arasını kəsməmək üçün yenə soruşdu:

– Siz də paltarlarınızı oramı verirsiniz?

– Yox, biz özümüz yuyuruq. Bizim elə artıq paltarımız olmur.

Student mətləbə yetişirdi:

– Yaxşı, bəs xanımın uşağı yoxmu?

Qulluqçu gülümsündü:

– Yox.

Student də gülə-gülə:

– Bəs görəsən niyə?

– Ərə getdiyi bir ildir...

Qulluqçu büsbütün utandı və sözünün axırını yavaşca söyləyərək qızarmış bir halda otaqdan çıxdı. Studentin marağı bir az yatdı, ev sahiblərinin təzəcə ər-arvad olduqlarını da bildi. Bu xəbər onun ürəyində lətif bir hiss oyandırmamış olmadı: təzə ailənin gənc üzvlərinə qarşı qəlbində bir hörmət bəsləməyə başladı. Belə ki, yoldaşları, adət üzrə ondan “ev sahibi xanım gözəldirmi?” – deyə iyma ilə soruşduqda ciddi cavab verdi:

– Çox da gözəldir! Mənə nə? Özgə arvadı barəsində belə suallara heç bir lüzum yoxdur.

3

Student özünə müvafiq bir ömür sürməkdə idi. Səhər darülfünuna, günorta aşxanaya, axşam da ya dərsləri ilə məşğul olar və ya bir yana gedərdi. Bu axşam student evdə qalaraq, atasına məktub yazmaqla məşğul idi. Məktubu yazdı, qurtardı, zərfi bağladı və sonra durub yatağında uzandı. Yatmaq vaxtı deyildi; bikaq uzanmaq da əl verməzdi. Qalxdı, bir az otaqda o baş-bu başa dolandı. Kitablarını qarışdırmağa başladı. Gözünə yeni bir şey çarpmadı: hamısını oxumuş, hələ çoxunu sətir-sətir təhlil etmişdi. Birdən-birə ev sahiblərinin qonaq otağında bir dolab kitab olduğunu xatırladı. Sevincli bir halda qulluqçunu çağırdı, xanımın yanına kitab dalınca göndərdi. Xanım da burada kitab oxumaqla məşğul idi. Qulluqçu içəri girdikdə student qapının arxasında idi; xanım əlindəki kitabı masanın üstünə qoyub, sualverici nəzəri ilə qapıya baxdı. Qulluqçu söylədikcə onun rəngi dəyişməyə başladı. Xanım gülümsünə-gülümsünə:

– Bilmirəm necə kitab verim ki, xoşlarına gəlsin, – dedi.

Qulluqçu döyükdü. Xanım da cəsarətsiz bir halda duruxdu. Student qapının arasından:

– Xırda hekayələr olsa, çox məmnun olaram, – dedi. – Yoxsa işsizlikdən darıxıram.

Xanım xoş bir təbəssümlə student içəri çağırdı. Görüşdülər. Student həlim və cəsarətsiz səslə:

– Bağışlayın, sizə əziyyət verirəm. Bilirsiniz, könlüm heç yana getmək istəmir. Evdə də işsiz oturmaq olmur. Bunun üçün də sizi narahat etməyə məcbur qaldım. Məni məzur görünüz. Xanım məmnun bir halda:

– Zərər yoxdur. Zərər yoxdur... Buyurun, əyləşin.

Student sandalya çəkib oturdu. Kitab büsbütün yaddan çıxdı. Görünür ki, xanım da evdə tək darıxırmış: bunun üçün iki tərəf də böyük bir həvəslə danışığa girişdi. Ən əvvəl xanım studentin haralı olduğunu soruşdu:

– Yəqin, siz qafqazlısınız.

– Bəli, qafqazlıyam.

– Ürəyimdə bircə arzu var. O da Qafqazı görmək. Qafqaz barəsində o qədər kitab oxumuşam, o qədər qəribə sözlər eşitmişəm ki, adı gələndə ürəyim əsir. Student bütün vücudu ilə sandalyanın arxasına söykəndi, xanımı süzərək gülümsündü. Sanki “Qafqaz gözəldir, mən də o gözəlin yavrularındanam”, – demək istəyirdi.

Xanım, görmədiyi ölkənin xəyali gözəlliyinə məftun bir halda sözünə davam

edirdi:

– Yəqin uca dağları görəndə adamın bütün kədəri yadından çıxır... Xanım qulluqçuya yönəlib gülə-gülə:

– Liza, daha bundan sonra evdə yalnız qaldıqda darıxmayacağıq: təzə kirayəçi öz ölkələrindən bizə nağıl edəcək, qərribə-qərribə şeylər eşidəcəyik. İndiyə qədər divarın dibində duran Liza masanın kənarına gəldi. Xanım birdən:

– Bağışlayın, sizin adınız nədir?

– Mənim adım Rüstəmbəydir.

Xanım bir-iki dəfə “Rüstəmbəy” deyə təkrar etdi. Dili dürüst tutmadı. Qızardı və qayət lətif təbəssümlə Lizaya dedi:

– Görürsən, Liza, nə çətin addır. Bizimkilər asandır. Məsələn, Sofya Sergeyevna (studentə üzünü çöndərərək), bu mənim adımdır, – dedi. – Sizin üçün yəqin çətin gəlmir. Rüstəmbəy indiyə kimi xanımın sözlərini məcburi bir təbəssümlə qarşılayırdı; indisə ciddi bir sima ilə dedi:

– Əlbəttə, bizlərə çətin gəlmir, çünki biz çocuqluğumuzdan rus məktəblərində oxuyuruq...

4

Söhbət qızıqırdı. Rüstəmbəy Qafqaz barəsində xanıma bir çox şeylər nağıl elədi, şücaət və cəngavərliyindən danışdı, qafqazlıların adət və ayinlərini təsvir edərkən, xanımın nəzərində vətəninə yüksəltmək üçün quldurluq və qanlılıq kimi adətlərdən bəhs etmədi. Xanım gözlərini Rüstəmbəydən ayırmadan onu böyük bir həvəslə dinləyir, Qafqazın şəklini xəyalına gətirərək onu füsunkar bir ölkə kimi təsəvvür edirdi. Studentin hər sözü xanımın xəyalındakı lövhəyə yeni boyalar əlavə edirdi. Xanıma hər şeydən artıq qafqazlıların şücaət və qoçaqlığı xoş gəldi. Qısqanc kişilərin qadın yolunda qan tökmələri Sofya xanıma o qədər qərribə gəldi ki, studentə bu xüsusda təkrar-təkrar sual verməyə başladı:

– Məsələn, mən qafqazlı olsaydım və sizinlə söhbət elədiyimi ərim görsəydi, mənə öldürərdimi? – dedi.

Rüstəmbəy gülümsündü və düşünə-düşünə dedi:

– Qafqazın elə yerləri var ki, yad kişi ilə söhbət etdiyindən ər arvadını öldürər. Elə yer də var ki, öldürməz; lakin qısqanar, acıqlanar. Xanım heyrat içində Lizanın üzünə baxdı və bir az fikirləşdikdən sonra gözlərini yenə Rüstəmbəyə döndərərək ona ciddi bir nəzər atdı.

Studentin iri və hirsli gözləri, vəhşi baxışı, qara qəşəng bığları onu qorxutdu; xanım masanın üstündən kitabı götürdü, dirsəyinə dayaq verərək əlini çənəsinə söykədi. Artıq sual verməyə cəsarət etmədi. Rüstəmbəy xanımı əyləndirmək üçün söhbətin davamına çalışırdı:

– Sizin şimalda kişilər elə həlimdirlər ki, arvadları və ya tanış qızları özgələri ilə gəzib danışdıqda qanları əsla coşmur. Bizlərdə isə işlər tamam özgə cürdür. Qafqazlının hələ arvadı bir kənara, bir qadın tanış özgəyə gülər bir üz göstərsə, qısqanlıqdan özünü itirər. Rüstəmbəyin sözləri Sofya xanımın sükutunu pozdu, xanım kitabı masanın üstə atdı:

– Qısqanlıq yaxşıdır – yerində; hər şey üstə qısqanlıq meydan verməyin, zənnimcə, mənası yoxdur.

– Sizin sözlərinizin doğruluğunu inkar edə bilmərəm; ancaq qısqanlıq qafqazlının qanındadır; nə qədər etsə də, öhdəsindən gələ bilməz. Xanım güldü və zarafatla:

– Deməli, siz də qısqancsınız?

– Əlbəttə! Əlbəttə!

– Yaxşı, tutaq ki, sizin məhbubənizlə bir yad kişi gəzir. Onda nə edərdiniz?

– Nə edəcəyimi indidən deyə bilmərəm, ancaq onu bilirəm ki, hər nə olsa da, var qüvvəmlə rəqibimi məhbubəmdən uzaqlaşdırardım.

– Necə uzaqlaşdırarsınız?

– Boğazından yapışmış, güclə uzaqlaşdırardım! Rüstəmbəy son sözlərini elə bir qeyzlə dedi ki, o saat rəqibi ilə savaşı kimi oldu. Sofya xanım qəhqəhə ilə güldü:

– Hələ rəqib olmaya-olmaya siz hirsinizdən alt dodağınızı gəmirirsiniz; olsaydı nə edərdiniz? Lakin bu sırada Rüstəmbəy də artıq gülməyə başladı. Zəng vuruldu. Bir neçə dəqiqə sonra qulluqçu Rüstəmbəyin yanına qonaq gəldiyini xəbər verdi. Yoldaşlar koridorda görüşdülər. Rüstəmbəy şad bir halda əlini uzatdı:

– Ya Allah, Əli, – dedi. – Xoş gəlmisən.

Əli ortaboy, nazik bıqlı, pəjmürdə tüklü bir student idi. İstər söhbətində, istərsə tərpənişində çox ağır idi. Hər bir hərəkətində əsla adi studentlərə bənzəmirdi. Fikir və xəyalı həqiqət aramaq idi. Ruhani alimlərlə görüşər, dinə dair bir çox məsələlər soruşar, zaviyələrə gedər, rahiblərin həyatını öyrənməyə çalışardı. Bir molla, bir dərviş yox idi ki, onlarla mübahisəyə girişməsin. Buna görə də sabit fikrə malik deyildi. Daima axtarış yolunda, tərəddüd içində yaşayırdı. Rüstəmbəy Əlini otağına dəvət etdi. Əli mülayim bir sima ilə:

– Bağışla, yoldaş, – dedi, – bəlkə sənə əziyyət verirəm. Əli sözlərini qurtararaq, elə bil oturmağa cəsarət eləmirdi. Rüstəmbəy ona kürsü göstərdi, əyləşməsinə təklif etdi. Əli oturdu və əllərini ova-ova təkrar:

– Yoldaş, sənə mane olmuram ki? – dedi.

Rüstəmbəy gülümsündü və xoşhallıqla cavab verdi:

– Yox, qardaş. Məni yad eləməyindən çox məmnunam. Yoxsa qapımı açıb girən yoxdur. Müsəlman studentləri mənim yanıma gəlməyə qorxurlar; çünki onların ciddi söhbətlə araları yoxdur. Zavallılar kitabdan yaman ürkürlər. Tərs kimi mənim kitabxanamda da belə dolaşmış kitablar var ki, ciddən qorxmalıdır.

5

Rüstəmbəy gülümsündü və sonra gözlərini küncdəki kitab qəfəsəsinə döndərdi. Əli ciddi bir halda kitabları nəzərdən keçirdi.

– Yoldaş, – dedi, – o iri kitab Tövratmıdır?

Rüstəmbəy gülümsündü:

– Tövratdır; müsəlman studentlərini qorxudan Tövrat. Əli yavaşca qalxdı, kitabxanaya tərəf yönəldi:

– Bağışla, bu “Kitabi-əqdəs”ə baxmaq olarmı? – deyər qəfəsədən nazik bir kitab çıxartdı. Əli kitabı vərəqlədi. Orasına, burasına baxdı və müqəddiməsini oxumağa başladı. Bir müddət sükuta daldılar. Qonşu otaqdan ev xanımının səsi gəlirdi: qulluqçuya sifariş verməkdə idi. Tavanın üstündə kim isə bərk tappıltı salmışdı. Aşağı mərtəbədən piano səsi gəlirdi. Əli kitabdan aralandı. Fikirli gözlərini Rüstəmbəyə döndərərək dedi:

– Babiliklə əsla tanış deyiləm. Amma onların tarixini oxumaq lazımdır. Rüstəmbəy müxtəsərcə olaraq babilik və bəhailik barəsində Əliyə məlumat verdi. İranın məzhəb mənbəyi olmağından bəhs etdi. Cəfəri təriqətlərdən danışdı. Əli Rüstəmbəyin sözlərini diqqətlə dinləyirdi. Arabir sual verir və öz rəyini bildirmək fürsətini də əldən qaçırmırdı. Birdən bəhailiyyənin artması barəsində soruşdu:

– Deyirlər, Amerikada bəhailik getdikcə intişar edir. Rüstəmbəy bu fikirlərin doğruluğuna şərək olmaq istəmədi və acıqlı bir halda:

– Zənnimcə, – dedi, – Amerikanın yeni dinə ehtiyacı yoxdur. Amerikanın dini sənaye və ticarətdən ibarətdir. Amerikada xalq o qədər işə məşğuldur ki, başlarını qaşımağa belə macalları yoxdur. Din axtarmaq işsizlik əlamətidir. Din və məzhəb icadı şərqilərin inhisarındadır. Ömrümüzü o qədər işsizliklə, xəyal və mövhumatla keçiririk ki...

Din haqqındakı söhbət Rüstəmbəyin ən sevdiyi məsələlərdən biri idi. Ona görə danışdıqca qızıxdı və bu məsələ barəsində geniş məlumatı olduğunu göstərdi. O danışarkən tarixin qanlı səhifələri, həyatın donub, bir nöqtədə qalması... bir lent kimi Əlinin gözü önündən keçdi. Avropanın din düşməni olan ümdə mütəfəkkirlərinin adları təkrar edildi. Axırda Rüstəmbəy xoş bir təbəssümlə dedi:

– Avropada dünyaya hədsiz-hesabsız mütəfəkkirlər gəlmiş, orada böyük filosoflar, geniş məlumatlı alimlər olmuş; ancaq Avropa tarixində din icad edənlərə rast gəlmədim. Lüter və Qalvin kimi din islahatçıları olmuş, yeni din uyduran olmamışdır. Amma bizim Şərqdə iki eşşəyin arpasını bölməyə qadir olmayanlar belə peyğəmbərlik iddiasına düşmüşlər. Rüstəmbəy bir qədər sükut etdi. Əli onun nitqinin bəxş etdiyi təsirdən fikrə dalmışdı. Yenə üst mərtəbədən tappıltı gəlirdi. Altdan piano əvəzində çocuq bağirtısı eşidilməyə başladı. Əli Rüstəmbəyin üzünə baxdı, nəzərləri qarşılaşdı. Rüstəmbəy yenə başladı:

– Mən bəhailiyi qəbul edənlərə diqqət etdim. Bunların içində bir nəfər də olsun kamil adam yoxdur, hamısı yarımçıqlardır ki, avamlıqdan aralanıb, kamilliyə də çatmayıblar. Zətən gərək belə də olsun; çünki avam dinində möhkəm olar və ayrı dini öz dininə tərcih etməz; arif və kamillərin də dinə ehtiyacı yoxdur. Onlar dinsiz də yaşayışın yolunu tapmışdırlar. Namaz, oruc, ziyarət və qeyri-bunlar lüzumsuz şeylərdir. Ona görə ariflər yeni din axtarmaq deyil, öz dinlərinə belə etina etmirlər. Bunlar dinə qul olmağı alçaqlıq bilirlər. O ki, qaldı yarımçılıqlara – bunlar təzə din axtarmaqda tərəqqipərvərlik iddiası edirlər. Halbuki dinlə elm bir-birinə düşməndir; həmişə vuruşublar, qiyamətədək də vuruşacaqlar. Əli çənəsindəki yumşaq tükləri buraraq qulaq asır, onun fikirlərini təsdiq edərək başını tərpədir və bəzən də üzünün cizgilərində parlayan ifadə ilə ona şərik olmadığını duyurdu. Nəhayət, Rüstəmbəyin sükutundan istifadə edərək sözə başladı:

– Yoldaş, – dedi, – din haqqında söylədiklərinin bir çox nöqtələri ilə razılaşırım. Bilirəm ki, din uydurma bir şeydir. Bilirəm ki, dinsiz də yaşamaq olar. Gözəlcə bilirəm ki, heç bir sağlam dimağ din səfsətlərinə inanmaz və inanmamalıdır. Lakin din bir əmri-vaqe olaraq, İnsaniyyətlə bərabər doğmuş və əsrlərdən bəri dolanbac tarix yollarında onu təşvi edir, ona yol göstərir. Bu gün bizim istehza etdiyimiz Konfuçi, Budda, Musa, İsa və Məhəmmədlərin arxasınca ilyonlarca adamlar gedir; həm də fədakar və mütəəssib adamlar. Bu hala nə deyərsən? Məsələ din icad edəndə deyil, məsələ bəşərin din axtarmasıdır. Peyğəmbər olmadan da İnsanın dini vardı. Oda, günəşə, aya, daşa, heyvanlara tapınan azmı olmuş? Əli sözlərini bitirmişdi, lakin gözlərinin düşüncə içində çarpınması onun qane olmamasını göstərirdi. O sanki qaranlıq üfəqdə bəzi parıltılar sezmiş, lakin onun işıq olub-olmamasını kəsdirə bilmirdi. Rüstəmbəy də düşünürdü. Bunun da fikir sahəsində yeni hərəkət başladığı gözlərindən duyulurdu. Əli:

– Bəs nə etməli? – deyə məyus bir çöhrə ilə Rüstəmbəyə müraciət etdi.

Rüstəmbəy mətin bir səslə:

– Həyatın məqsədini anlamalı!.. – dedi.

Söhbət gecə yarısına qədər çəkdi. Əli ayağa durdu, üzr istədi və axırda bir neçə kitab alıb getdi.

6

Rüstəmbəy Üçdəyirmanlı Alışbəyin oğlu idi. Bu bəy kənddən daşınıb şəhəri özünə həmişəlik qərargah tutduqdan sonra bəylik və ağalığ əlamətlərini büsbütün itirmişdi. “Bəy” ləfzi çox vaxt onun rişxəndinə səbəb olurdu:

“Nə bəybazlıqdır – hər kəsin qarnı toxdur, ondan yaxşı bəy yoxdur”, – deyirdi. Bu neçə ildəki şəhər məişəti arvadı Zeynəb xanımın tərzi-həyatını əsla dəyişməmişdi; xanımlara məxsus təmtəraq köhnə qaydası ilə gedirdi. Haraya getsəydi dalınca qulluqçu qəlyan gətirər, məclislərdə qapıda durar, xanımın başmaqlarını gözlərdi. Hamam səfəri isə daha

cəlallı olardı. Görərdin, əvvəlcə xanım ahəstə-ahəstə yola düşdü, dalınca nökrə Xanqulu bir qolunda iri boğça, o birisində su satılı, arxadan da qulluqçu Qızıyetər çarşabın ucu ağzında, çəp gözlərini bərəldə-bərəldə bir əlində gümüş qəlyan, o birində tənbəki çanağı gedir. Qızıyetərin başmağının bir tayının dabanı düşmüş olduğuna görə axsayırdı və hərdən ayağı büdreyib, çuxura düşdükdə diksinər, duruxardı və bir neçə dəqiqə çuxura əyri-əyri baxdıqdan sonra nə fikir elədisə, axırda: “Buy, qadan alım”, – deyərək yola düşərdi. Hamama yavıqlaşdıqda Qızıyetər özünü cəld içəri salar, “Xanım hamama gəlir”, – deyərək hamanı xəbərdar elərdi. Hamamçı Hürzad əlayağa düşərdi; cansürtən Şərəf haman daş döşəməni yumağa başlardı; hamamçı Tükəzban xanımın arxası üçün həcəmət hazırlardı... Bir dəqiqədə səkiyə süzəni salınardı. Ondan sonra albuxara suyunun tədarükünə düşərdilər ki, xanım hamamdan çıxandan sonra içib sərinlənsin. Bu həngamə bir neçə saat çəkərdi. Bicarə Xanqulu hamamın çöl divarına söykənər, mürgü döyərdi. Hamam səfəri kimi fəvqəladə hadisələr tez-tez ittifaq düşməzdi; həftədə bir dəfə olardı. Bəlkə, demirəm, xeyir-şər işi düşsəydi, onda yenə Qızıyetərlə Xanqulunu səfərbərlik halına gətirərdilər. Səfərbərlik də bu idi ki, Xanquluya uzunboğaz çəkmə geydirərdilər (adi vaxtlarda, Xanqulu başmaqlı olardı), belinə bir uzun xəncər bağlardılar. O ki qaldı Qızıyetərə, bunun da rəsmi libası gümüş düyməli çəpkəndən ibarət idi. Bir də üstü güllü qara çitdən bir dizliyi var idi ki, onu da hər yerə qıyıb geyməzdi. Qalan vaxtlar isə hərəsi öz işinə məşğul olardı. Ağalar nökrə və qulluqçuya donluq vermirdilər. Bunlar qarınlarının çörəyinə və əyinlərinin paltarına qulluq edirdilər. Bir də ki, özlərinə məxsus müftə otaqları var idi. Kənddən şəhərə bəhrə az gəldiyinə görə ağaların həyatı yavaş-yavaş sadələşir və əsnaf dolanışığına dönürdü; nökrə qədimdə libas bağışlardılar, indi isə bu qayda dəbdəndən düşürdü. Libas dursun kənarda, ona çörək verməyə imkan yox idi. Odur ki, Xanqulu neçə il idi ki, özü üçün qazanc yolu tapmışdı. Ağasının həyatında kələm əkər, göyərti becərər, tut çırpır, tutundan sirkə qayırdı. Beləliklə, əyninin libasını və cib xərcliyini təmin elərdi. Asudə vaxtı yenə bəylərin və xanımın qulluğunda olardı. Zeynəb xanım Ağqoyunlu Cahangirbəyin qızı idi. Cavankən “diribaşlığı” və müdrikliyi ilə ata-anasının heyranlığına səbəb olardı. Həmişə hazır cavab, sözü üzə dik söyləyən idi. Cahangirbəy deyirdi: “Arvad, Zeynəbə heç kəs yiyə durmayacaq. Atamın yatdığı yer haqqı, hansı qapıya getsə, geri qaytaracaqlar”. Arvad isə ayrı fikirdə idi; bilirdi ki, qızlarının içində ərə gedib, əvvəl oğul və qız anası olan Zeynəb olacaq. Necə fikir eləmişdi, elə də oldu – on altı yaşında ikən Alışbəyə qoşuldu, qaçdı. Alışbəy onda iyirmi üç, ya iyirmi dörd yaşında qaraqaş-qaragöz bir igid idi. Həmişə at belində, qolunda qızılquş, yanında tulaları – peşəsi ova getmək idi. Bir gün Alışbəyin yolu Ağqoyunludan düşdü. Bağların arasında fişdırıqlayafişdırıqlaya getdikdə, gözü bağda gəzən iki qadına sataşdı. Biri, görünür ki, xanım idi, o biri qulluqçu. Xanım ağ, totuq qız idi. Səliqə ilə geyinmişdi. Ortadan ayrılmış saçlarının üzərində qızıl pərəkli araxçın yan qoyulmuşdu; ağ kələğayı qulaqlarına doanmış qara zülfünü və uzun gərdənini qucaraq aşağı sallanmışdı; çəhrayı arxalıq sinəsində yarım dairə təşkil edərək, qızıl toqqa sarılmış incə belində düymələnmişdi. Tafta köynək köksünün lətif yuvarlaqlarını əks etdirirdi. Ətəyində bir sıra əsrəfi, boynunda qızıllı şəvəsi vardı. Arxalığın geniş qolundan çıxıb zövqlə sallanan köynək qolları çəhrayı boyası ilə ağ biləklərə çox yaraşmış və sanki birbirinə rəng verib, rəng alırdı... Bağın yabanı çiçəkləri arasında bu da çiçək kimi zəngin və gözəldi. Alışbəyi görüncə qaşlarını qaldırdı, fitnəli gözlərini süzdü və işvəkar bir səslə qulluqçuya dedi:

– Ovçuluq gözəl işdir.

Qulluqçu üzündən dünyagörmüş və çoxbilmiş adama bənzəyirdi.

Çox fikir eləməyərək cavab verdi:

– Gözəl işdir, ovçuda hünər olsa.

Alışbəy kinayəni anladı və qızın gözəlliyindən, ruhluluğundan valeh oldusa da, özünü itirmədi:

– Ovçuda hünər olar, – dedi.

– Sonada vəfa olsa.

Zeynəb xanım bu cavabdan xoşlanaraq yenə də gözlərini süzdü və gözəl bir təbəssümlə Alishbəyin ürəyini ələ aldı. Alishbəy ova əhəmiyyət vermədi. Bir-iki qırqovul ovladı, çayın kənarında göy ot üstə uzandı – fikri Ağqoyunluda idi. Qızın tərpənişi, sözləri və təbəssümü zəhnində canlanırdı. Ürəyi sızillamağa başladı. “Ovçuluq gözəl işdir”, – deyə qızın sözlərini təkrar elədi, gözləri doluxdu, durdu və mətanətsiz bir halda ata mindi, öz-özünə: “Ev basmaq, adam öldürmək də lazım gəlsə, qız gərək mənim olsun”, – deyə qərar verdi. Getdikcə Alishbəyin cəsarəti artdı. Bir də Ağqoyunlunun damları gözünə sataşdı. Alishbəyin cürət və cəsarəti yox oldu: bədəni keyidi, qız olan bağı gördükdə ürəyi sürətlə döyünməyə başladı. Bağda heç kəs yox idi. Atın üzərindən boylanıb baxdı. İstədiyini görə bilmədi. Qızın bir neçə saat əvvəl durduğu otluq bir az əzilmiş, çiçəklər yerə yatmışdı... Alishbəyin ürəyindəki fərəh və ümid söndü; o, acı bir tənhalıq duydu. Ona əvvəlcə şən və süslü görünən çiçəklər indi qəmgin və solğun kimi idi. Ayaqları ilə atı tərpətdi: sanki yiyəsinin məyusluğunu duyaraq, at da məyus və könülsüz addımlarla yürüməyə başladı. Alishbəyin gözləri həp bağda idi, uzaqlaşdıqca sanki canı, həvəsi və şövqü də ondan ayrılıb, yar bağında dolaşmada idi. Çəpərin dibi ilə axan arxın həzin səsi kədər saçırdı. Başqa bağlar başladı. İki yol ayrıcındakı yosma dəyirmanının yanında atı geri döndərdi. Yenə fərəh və ümid canlandı. Yar bağına yaxınlaşdıqda atı yavaşladı. Yenə yəhərdən boylanıb baxdı. Kolun dalından qulluqçunun qalxıb yaşmanmasını sevinclə gördü. Alishbəy atı saxladı. Qulluqçu gülümsənə-gülümsənə çəpərə yavıqlaşdıb əlini uzatdı. Yavaş səslə:

– Ay bəy, – dedi, – ala bunu.

Alishbəy döyükdü və əlini uzatdıqda qulluqçu ona bir tərəfi dişlənmiş bir alma verdi.

Alishbəy heyərlə almadakı xırdaca diş yerinə diqqət etdikdə qulluqçu başladı:

– Bunu xanım göndərdi, bir də bir sifariş elədi.

– Nə sifariş?

– Dedi bəyə deyindən ki:

Ağ almanı dişlədim,

Dişlədim gümüşlədim;

Qardaş gəldi – qıymadım,

Yar gəldi – bağışladım.

Bu dəfə də Zeynəb xanımın kəskin oxu hədəfə isabət etdi. Alishbəyin ürəyi təzədən yaralandı və qan damcıları axıb cəmi bədənini ağzına aldı. Nitqi kəsildi. Dili ağzında qurudu. Axırda:

– Sabah səhər ertə burada hazır olsun, gəlib onu aparacağam, – deməyə qadir oldu. Qulluqçu çəpərdən aralandı və uzaqlaşdıqca Alishbəyin ağı başına gəlməyə başladı. Bir də onu çağırdı:

– Mən Üçdəyirmanlı Həsən ağanın oğlu Alishbəyəm. Sonra elə bilər, görəsən kiməm.

Qulluqçu güldü:

– Başına dönüm, elə Zeynəb xanım da sənənin tayın, bərabərindir:

Cahangirbəyin qızıdır. Bu bağ-bağat, ilxı, əkin, biçin – hamısı onundur. Alishbəyin Zeynəb xanımdan üç qızı və iki oğlu var idi. Qızının böyüyünü Sarıhəsənli Nəsirbəyə vermişdi. Lakin az çəkmədi öldü və yerinə ikinci qızını verdi. Üçüncü qızı isə Sığırılı Laçınbəydə idi. Deməli, şəhərdə Alishbəyin ailəsi bir o qədər də böyük deyildi: Zeynəb xanım, böyük oğlu Səmədbəy və özü idi.

İKİNCİ KİTAB 1917-ci ildə

BİR NEÇƏ SÖZ

“1917-ci ildə” həyatımızın iyirmi beş illik məsafəsini təsvir edəcək roman silsiləsinin ikinci cildidir. İnqilabdan əvvəl siyasətlə az məşğul olmuş türk ziyalıları inqilabdan sonra ayrı-ayrı firqələrə və siyasi qruplara ayrılır. Bunlardan bir hissəsi xaricə köçüb, Avropa kapitalistlərinin təsirinə düşür. O biri hissə şuralar platformasında duraraq çalışır. Oktyabr inqilabı əskimiş həyatı yıxır və onun yerində yeni və parlaq bir həyat qurur. Maarif və mədəniyyət geniş əməkçi kütləsinin arasına yayılaraq yeni adamlar, şura ziyalı və mütəxəssisləri doğurur. Bu yeni dövrü qismən təsvir edəcək “Tərtər” adlı romandan sonra “Xaricdə” və “Çırpışmalar” (1905-1909-cu illər) yazılacaq ki, roman silsiləsinin dördüncü və beşinci cildlərini təşkil edəcək.

MÜƏLLİF

BİRİNCİ HİSSƏ

1

Qalitsiyanın kiçik bir şəhərində əsgər libaslı iki gənc qarşı-qarşıya gəldi. Birbirlərini görüb tanıdıqda üzlərində heyranət deyil, sevinc parladı.

– Ya Allah, Çingiz! – deyən səslə:

– Ya Allah, Rüstəmbəy! – deyən cavab gəldi. Qucaqlaşdılar, bir neçə dəfə səmimi olaraq öpüşdülər.

– Çingiz, bizim şəhərə xoş gəlmisən! Səsin Karpatdan gəlirdi. Bura nə əcəb?..

– Bir balaca işim var. Cəbhəni tərk etmək istəyirəm, buraxmırlar. Məsələnin həlli buradan asılı imiş.

– Sihhi-trendə imişsən. Yenə oradamısan?

– Oradayam.

– Peterburqun ən yüksək ailələrinə mənsub xanımlar orada xəstə baxıçı imişlər... Çingiz Rüstəmbəyin zarafatını qəhqəhə ilə qarşıladı və onun qoluna girərək:

– Sənin işlərin nə təhərdir? – dedi.

– Zemqusaram!* Ordu yanında “Zemokok” müfrizəsi müdiriyəm.

– Zemqusar olduğunu libasından görürəm. Vəzifən nədir?

– Düşmən tərəfindən tərk olunmuş silah və əmvali-mənquləni toplayırıq.

– Düşmən də ki... tərk... etmir, biz tərk edirik...

Yoldaşlar səmimi olaraq gülüşdülər və söhbət edə-edə küçəni başa çıxdılar. Birdən Rüstəmbəy:

– Çingiz, haraya gedirsən? – dedi.

– Bu yaxında həkimlər yurdu var, orada qalıram.

– Yeməyi?

– Orada verirlər.

– Bizə gedək. İndi saat 12-dir. Gedək. Bir az söhbət edərik, onacan da yemək hazır olar. Çingiz çox düşünmədən razı oldu.

– Evin yaxındadırmı?

– Burada! – deyən Rüstəmbəy əlini uzatdı. Yandırılmış, uçurulmuş evlərin yanı ilə getdilər.

Beş dəqiqə sonra ikimərtəbə evin qarşısında durdular.

– Burada oluram, – deyə Rüstəmbəy evi göstərdi. Buranı soldatlar söküb yandırmışdı.

Yenidən təmir etdirdim. Görürsən, pəncərənin çərçivələri təzə ağacdır. Boyası belə yoxdur.

2

Rüstəmbəy Çingizi geniş bir otaqda qəbul etdi. Bir tərəfdə iki səfəri çarpayı, o biri tərəfdə bir masa və bir sandalya vardı. Otağın bütün təfrişatı bundan ibarətdi. Oturdular. Çingiz papiros çıxardı və mərmə stəkanından yapılmış külqabını özünə tərəf çəkib soruşdu:

– Rüstəmbəy, evdən nə xəbər var?

– Bir şey yoxdur. Kişi Allahın rəhmətinə getmiş. Şəhər çox bahalıqdır. Buğdanın pudu on manata imiş. Bəzi yerlərdə camaat kooperativ açır, lakin daşımaq vəsaiti olmadığı üçün, mal vaxtında gəlib çıxmır, xülasə, işlər xarəbdir.

– Gələn qəzetlərdən də elə görünür.

– Qəzet ala bilirsənmi?

– Təsədüfən, bir-iki nömrə “Kaspi” göndərmişdilər. İki ildən bəri Qafqaz qəzetlərinə həsrət qalan Rüstəmbəy

“Kaspi”dən maraqlandı:

– Aman, vətəndən təzə bir şey varmı?

– Təzə nə olacaq?..

Bu əsnada içəri əsgəri qiyafədə şişman bir adam girdi.

– Bağışlayın, mane olmaram ki?

– Yox, gətirin, – deyə Rüstəmbəy qələmi mürəkkəbə batırdı. Gələn müfrizənin mühasibi idi. Rüstəmbəy qol çəkib mühasibi yola saldı və sual nəzəri ilə Çingizi süzdü. Çingiz papirosunu tüstülədən davam etdi:

– Köhnə hamam, köhnə tas. Kars vilayətində dağılmış müsəlman kəndlərinə bir də Şərqi Anadolu əlavə olundu. Qafqazda müharibədən zərər görən müsəlmanların sayı iki yüz mini keçdi. Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi böyük bir təşkilat qurub, dağılan yerlərdə müsəlmanlara kömək etmədədir... Bunlardan başqa, gözə çarpacaq bir şey yoxdur. Şəkər, un, sabun qəhətliyini bilirsən...

– Bilirəm, – deyə Rüstəmbəy başını tərpətdi. – Ərzaq böhran hər yerdə var... Bilmirəm, bunun axırı necə olacaq.

– Axırı bəlli.

– Necə?

– Necə?.. Cəbhədə müvəffəqiyyətsizlik, daxili hərc-mərc, hökumət gündə bir dəyişilir, dövlət duması susdurulmuş; hər yerdə narazılıq... Bunların nəşələrə varı biləcəyi bəlli deyilmi?..

3

İri gövdəli, uca boylu, qıvrım saqqallı bir adam içəri girib:

– Əfəndimiz həzrətləri, yemək hazırdır, – dedi və çəkildi.

Rüstəmbəy Çingizə:

– Gedək! – dedi.

Durdular. Az işıqlı koridorda əllərini yudular və xırda bir otağa keçdilər. Rüstəmbəy idarə mühasib və hesabdarını Çingizə təqdim elədi, ağ süfrəli masanın ətrafına toplandılar. Aşçı Nataşa borş gətirdi, hesabdar töküüb payladı. Çingiz nəzakət üçün mühasibə yönəldi:

– İdarənizin binası gözəldir, – dedi. – Ayrıca yemək otağınız belə var. Mühasib yoğun bığlarını düzəldərək:

– Rüstəmbəyə mədyunuq. Hər bir rahatlığımızı təmin etmişlər. Baxınız, aşçı qızı özü ilə Odessadan gətirmişdir, gözəl bişirir. Südümüzü təmin etmək üçün inək belə saxlayırıq.

– İnəyiniz də mi var? – deyə Çingiz heyvət etdi.

– Var. Ancaq inəyin özünə görə bir tarixçəsi də var. Qışda ot tapılmadığı üçün aclıq çəkmiş inəklər paylanırdı. Rüstəmbəy birini aldı. Heyvan arılıqdan yeriye bilmirdi. Bir ay bəsləndi, sonra süd verməyə başladı. İndi gündə bir vedrə süd verir. Tam bir məmnuniyyət nümayiş etdirmək üçün mühasib qəhqəhə ilə güldü. Nataşa bir qab kotlet gətirdi. Masanın üzərinə qoyarkən gözünün yanı ilə Çingizə baxdı, dolğun dodaqlarının bir tərəfi qalxdı, yanaqları qan aldı. Çingiz Nataşanın halını duymaz kimi söhbətinə davam etdi:

– Mənzil böhranı burada da varmı? – deyə sordu. Mühasib həmsöhbətə susamış kimi ayrıca bir ləzzətlə:

– Təbii, – dedi. – Bir çox idarələr ətraf kəndlərdə yerləşmiş. Şəhər çox balacadır. Bir çox evlər xarab edilmiş. Siz rusların qaydasını bilirsiniz – deyə mühasib qəhqəhə çəkdi sonra sözlərinə davam etdi, – bir evdə yaşırıq, rahat olarıq, gedərkən də pəncərələrini, qapılarını çıxarıb aparırıq. Soldat yaşadığı yeri xaraba qoymasa, oradan əl çəkməz! Mühasib yenə sözlərinə qəhqəhə ilə xitam verdi. Yemək otağından çıxarkən Rüstəmbəy “Voronov” deyə çağırırdı. Cavab olaraq həmənin evin o biri tərəfindən səs gəldi. Rüstəmbəy Çingizlə böyük otağa girər-girməz Voronovun iri heykəli qapının arasında göründü:

– Əfəndimiz həzrətlərinin nə əmri var? – deyə təzim etdi.

– Get, Pleşşuka söylə, atları qoşub gəlsin.

– Bu dəqiqə, əfəndimiz həzrətləri! – deyə Voronov qaib oldu.

– Rüstəmbəy, atları nə edirsən?

– Gedək. Şəhəri gəzək.

– Vaxtın varmı?

– Vaxt çoxdur. Bütün günü burada deyilikmi? Bizim əsil işimiz idarədə deyil. Bizim müfrizənin dörd böliyi var. Bunlar sipər boyu yayılaraq işləyir. Hərəsində iki-üç yüz fəhlə, əlli-altmış araba var. Bu gün şəhər müavinim böliükləri yoxlamağa getmiş. O qayıtdıqdan biriki gün sonra mən gedəcəyəm. İşim bu!

– İdarədə işiniz olmurmu?

– Nə iş olacaq ki? Gündə bir neçə kağıza qol çəkirəm, bir neçə əmr yazıram. Düşəndə birbaşa mühəndisin ya zəmsoyuz müvəkkilinin yanına gedirəm. Vəssəlam.

– Vallah, yaxşı işdir! Müavinin kimdir? Yaxşı yola gedə bilirsinizmi?

– Gedirik. Moskvalı bir gəncdir. Qadınlar içində böyük müvəffəqiyyəti var...

Çingiz gülümsündü və müavinin tərcümeyi-halından yaxa qaçırmək üçün dodaqlarına yeni bir papiros alıb, pəncərəyə çəkildi. Şüşələri tüstü bürüdü.

– Rüstəmbəy, o böyük bina nədir? – deyə şəhəri göstərdi.

– Sol tərəfdəkimisi? Orada ordu komandanı qalır. Bir dəfə mən də oraya ziyafətə dəvət olunmuşdum... Çingiz yenə gülümsündü və söhbətin inkişafına meydan vermək istəmədi.

4

Voronov brekin gəldiyini xəbər verdi. Rüstəmbəy və Çingiz paltolarını geyib çıxdılar. İki kəhər qoşulu brek qapının ağzında durmuşdu. Pleşşuk Rüstəmbəyə təzim edərək kənara çəkildi.

– İşlər necədir, Pleşşuk? – deyə Rüstəmbəy qaldırım üzərindən küçəyə endi, atları və breki diqqətlə süzdü. Üzündə böyük məmnuniyyət duyuldu. Atlar tumarlı idi, dırnaqları boyalı, brek də yuyulub təmizlənmişdi.

Rüstəmbəy:

– Buyur, Çingiz! – deyə brekin ön tərəfində yer göstərdi.

Çingiz sol tərəfə, Rüstəmbəy sağ tərəfə mindi, Pleşşuk da arxaya çıxdı. Rüstəmbəy cilovları əlinə alıb sürdü.

– Çingiz! – dedi, – bu şəhərdə bir çox öyrənməli şeylər var. Buralarda əksəriyyət təşkil edən rusinlər də olsa, mədəni simaları görünür. Hər yerdə polyaklar, polyak panı və onun mədəniyyəti gözə çarpır. Zətən, Qalitsiyanın hər bir nöqtəsində bu hal görünür.

– Küçələrin adlarına bax – hər polyak tarixi... xülasə, Qalitsiya həyatı mənim üçün bir məktəb oldu – bilmədiyim çox şeyləri öyrəndim. Biz tərəqqimizi dinlə mübarizədə təsəvvür edirik. Halbuki polyak mədəniyyəti ilə kotoliklərin arasında ayrı-qeyrilik görünür...

Çox da mübahisə sevməyən Çingiz təkidlə:

– Bizim din başqa, bunlarınkı başqa, – dedi.

– Başqalıq görmürəm – dinlərin hamısı tərəqqiyə ziddir.

– Məncə, belə deyil. Bu günkü xristian aləmi mədəniyyətin beşiyi, islam aləmi isə cəhlin mənbəyidir. Nəticə etibarilə mühakimə etsək, dinlərin arasındakı fərq aydın olar.

5

Ətrafın bəxş etdiyi intibalar, yeni mühakimələrə meydan verə biləcək mövzular, yoldaşların mülahizələrinə xitam verdi. Brek ratuşanın yanından keçərkən bazarın maraqlı mənzərəsi gözə çarpdı. Uzun pesili yəhudilər, həsir şapkalı, tikməli kaftanlı kəndlilər bazara dolmuşdu. Orada-burada rus soldatları, hərbi məmurlar görünmədə idi. Brek sağ tərəfə çöndü. Küçənin iki yanındakı ev və dükənlər yanıbmışdı. Mühəribə meydanına yaxın yerlərin xaraba olması o qədər təbii idi ki, bu yanıq evlər Çingizin nəzərini cəlb etmədi. Lakin şəhəri ona göstərən Rüstəmbəy bu evlərin yanından sükutla keçə bilmədi:

– Çingiz, – dedi, – buralar vaxtilə yəhudi məhəlləsi imiş. Ruslar hücum edərkən yəhudiləri talan etmişlər. Kazaklar burada çox adamlar qırmış, deyirlər. Çingiz çöndü və yanıq məhəllələri maraqla gözdən keçirdi. Rüstəmbəy sözlərinə davam edirdi:

– İstila olunan torpaqlarda yəhudilərin yaşamasına imkan verməmək bu günkü siyasətin başlıca tələblərindəndir. Bu siyasəti müntəzəm surətdə həyata keçirilər...

– Axmaq siyasətdir! – deyə Çingiz gülümsədi. – Yəhudi də bildiyini eləyir: inqilab alovunu körükləndirənlərin ön sırasında gedir; dünya bankirləri arasında müəyyən mövqeyə malik olaraq Rusiyanın beynəlmiləl vəziyyətini pozur. Bu gün ruslar cəbhələrdə qırılarkən, yəhudilər əsgərlikdən boyun qaçırır və ticarət vasitəsilə dövlətin bütün faydalarını əlində toplayır... “Qədim millət”lə zarafat olmaz. Brek kiçik bir qapı yanında dayandı: – Buyur! – deyə Rüstəmbəy Çingizi içəri dəvət etdi: – burada bir qəhvə içək.

6

Yanğından saxlanılmış, xırda təmiratla ala-yarımçıq süs verilmiş bir otağa girdilər. Bura zemstvo məmurları ilə dolu idi. Orada-burada şəfqət bacıları oturmuşdu. Qəhvəxana sahibi xanım polyaklara mənsub nəzakətlə masaları dolaşır müştərilərlə danışır, onları məmnun etməyə çalışırdı. Rüstəmbəyi tanıyırdı, onu görəcəkdir, görüşüb yer göstərdi. Oturdular.

– Nə buyuracaqsınız? – deyə gülümsədi, rəngsiz dodaqlarını dili ilə isladır, əskimiş üzünə tərəvət vermək istədi.

– Südlü qəhvə, pasta.

Xanım nəzakətlə baş endirib çəkildi.

Bir neçə dəqiqədən sonra qəhvə hazır oldu.

– Buyur, – deyə Rüstəmbəy sükutu pozdu. Qəhvə içməyə başladılar.

Rüstəmbəy sözlərində davam edirdi, – yoldaşlardan nə var? Mən hər kəslə əlaqəni kəsdim.

– Bir ay əvvəl Kiyevdə idim. Bəzilərinə rast gəldim. Qulu klinikada işləyir...

Rüstəmbəy:

– Yox əşi? – deyə onun sözlərini kəsdi. Çingiz vəziyyətini dəyişmədən:

– Nə yox, əşi? – Qulunu tanımırısanmı? O kişi zor adamdır!

Rüstəmbəy heyretində davam edərək:

– Zor da olsa, axır klinikaya düşmək də çətin işdir. Bir çox namizədlər arasında müvəffəqiyyət qazanmaq böyük bir işdir... Deməli, müftə otaq da vermişlər.

– Təbii!.. Professor Petrovun əlinin altında işləyir və Petrovun vaxtı olmayanda onun xəstələrinə də baxır.

– Xülasə, yaxşı pul qazanır! – Hə, kefi kökdür.

– Xəlil oradadırmı?

– Oradadır. Qurtarır.

– Zemlyaçestvo dururmu?

– Varmış, dedilər. Amma fəaliyyəti görükmür. Nəşriyyat büsbütün durmuş...

Rüstəmbəy onun sözlərini kəsərək:

– Deməli, bütün fəaliyyət də bizimlə xitam buldu.

– Elə, elə! – deyə Çingiz papirosun tüstüsünü havaya sovurub sükuta daldı. Rüstəmbəy də pasta ilə qəhvəyə məşğul bir halda düşüncədə idi. Birdən Rüstəmbəy fincanı nəlbəkiyə qoydu, gülümsəyib dedi:

– Fatma xanımla, təbii, məktublaşırsan.

Çingizin dodaqlarında şən bir təbəssüm oynadı:

– Hərdənbir yazır.

– Oxuyurmu?

– Heç bilmirəm necə oldu.

Rüstəmbəy maraqlı bir sima ilə:

– Vallah, – dedi, – toyunuzu eşitdim. Ancaq adresinizi bilmədiyim üçün daha təbrik məktubu yaza bilmədim. Amma çox sevindim. Gözəl və münəvvər bir ailə təşkil etdiniz...

Toyunuz necə keçdi?

– Nə toy? Axşam tatar mollasının yanına getdik, oradan da Fatmanın çamadan və səbətini faytona qoyub bizə gəldik. Vəssalam!

– Daha nə olacaq – sadə və gözəl.

Rüstəmbəy məmnun bir halda qəhvəsini bitirib, sandalyanın arxasına söykənib oturdu. Mövzuları tükənmiş kimi görünürdü.

Rüstəmbəy Kiyevdəki həbsi xatırlayaraq:

– Çingiz, – dedi, – siz həbs edildikdən sonra mən Kiyevi tərk etmişdim. Yəqin, bilirsən. Siz buraxılanda da mən orada yox idim. Qafqazda eşitdim, doğrusu çox da heyret etdim; çünki əvvəl həbsinizə başqa rənglər verirdilər. Jandarm dustağı olduğunuz üçün vəkillər qəti bir söz deyə bilmirdilər. Qanunun üsuli-idarəyə qarşı maddələrinin tətbiqindən qorxurdular. İş bu şəkildə olduğu bir halda necə oldu da sizi iki aydan sonra buraxıb, məktəbdən belə xaric etmədilər? Çingiz düşünərək bir-iki dəfə adəti üzrə gözlərini qırpıb:

– Ortaqlıqda bir şey yoxdu, – dedi. – Bizi vaxtından əvvəl həbs etmələri işimizə yaradı. Qurultayda hələ heç bir qərar çıxarılmamışdı, ələ bir vəsiqə belə keçmədi. Bilirsən ki, qurultaya yenidən toplanmışdıq, polis gəldi. Rüstəmbəy istehza ilə gülümsəyərək:

– Bir şeyi də yoxlamaq istəyirdim: deyirlər, istintaq zamanı bəzi yoldaşlar olduqca alçaq və lüzumsuz ifadədə bulunmuşlar. Biri hətta demiş: “Biz atababadan taxta qarşı sədaqət göstərmişik. Mən də müti olacağıma söz verirəm...”

Çingiz bunların vəqə olduğunu təsdiq edərək:

– Bunlar təbiidir, – dedi, – həyatında təşkilat görməyən, siyasi tərbiyəsi olmayan, işləyib bişməyən bir zümrədən nə gözləmək olardı? Hamımız qorxu içində idik. Buna baxmayaraq, özünü itirməyənlər də az deyildi. Xəlil həbsin əvvəlindən axırına qədər soyuqqanlıqla davrandı; Fatma xanımın cəsarəti jandarmı belə heyrətə salmışdı; Mircəfər kəskin lətifələri ilə müstəntiqlərin hiddətinə səbəb olmuşdu... Bununla bərabər, Şirinin Qulamrzaya yazdığı bir məktubu gördüm: “Ayaqlarını qucaqlayıb öpürəm, nə edirsiniz edin, məni həbsdən qurtarın!” – deyər yazmışdı.

– Çingiz güldü: – Zalım yaman darıxmışdı, – deyər əlavə etdi.

Rüstəmbəy də istehza ilə güldü və bir az düşüncə dedi:

– Amma tutulmayan tələbələrin sizə çox köməyi dəymişdi, eləmi?

Çingiz təşəkkür ifadə edən bir təbəssümlə:

– O! – dedi, – hər gün yeməyimiz, vaxtında camaşırımız gəlirdi. Həbsdə heç bir korluq çəkmədik. Zemlyaçestvonun bütün pullarını bizə sərf etmişdilər...

Qəhvəxana xanımı Rüstəmbəyə yanaşdı:

– Yenə əmriniz varmı? – deyər sordu.

Rüstəmbəy:

– Yox, sağ olun! – deyər çıxarib pul verdi.

Xanım nəzakətlə:

– Nə tələsirsiniz? Oturun! – dedi.

Çingiz Rüstəmbəyə:

– Sağ ol! – deyib qalxdı.

O axşamı brek Çingizi vağzala gətirdi.

8

Rüstəmbəyin köməkçisi bölükdən döndü. İçəri girdikdə Rüstəmbəyi səfər çarpayısının üstündə uzanmış gördü. Yanında bir çox paytaxt qəzetləri vardı. Salamına cavab olaraq:

– Vah, Vanya, gəldin? – deyər qalxıb yastığa söykəndi, – yeni nə var?

Vanyanın gülər üzünə bir qat daha təbəssüm yayılaraq:

– Gözəllik! – dedi, – işlər yaxşıdır; sizi ikinci bölükdə gözləyirlər. Zina gözəl düşbərə bişirmişdi. Araq da qayırdıq!.. Vanya sözlərinə dadlı qəhqəhə ilə xitam verdi, dolğun qırmızı dodaqları aralanaraq, qırıxılmış bıqları altından bir sıra parlaq dişlər göründü.

– Rüstəmbəy, sizdə nə var? – deyər dadlı bir əda ilə sordu. – Görürəm, çox qəzetiniz var.

– Heç... cəbhə arxasında işlər fənadır. Bəzi nazirlər çəkilmiş, yerinə yenisi gəlmişdir. Bu “yenilikdən” əfkari-ümumiyyə heç də razı deyil. Ərzaq böhranı günü-gündən şiddətlənir, dükanların qarşısında uzun növbələr əmələ gəlmiş, şəkəri bir çox yerlərdə kartla vermişlər...

Xülasə, işlər fənadır!

– Bunlar, Rüstəmbəy, yeni xəbər deyil. Kabinetdə də bir nazirin gedib o birisinin gəlməsi ilə iş bitməyəcək... inqilab olacaq.

– İnqilabı hər kəs gözləyir, ancaq... zaman məsələsi var: indimi? Düşməni qələbə çaldıqdan sonramı?

Vanya hiddətlə əllərini çırpdı:

– Nə düşməni! Hər kəs zara gəlmiş-qoy nə olur, olsun! Fərqi yoxdur, biz müharibəni qazanmayacağıq. Rüstəmbəy Vanya ilə yan-yanə yaşayaraq, heç bir vaxt onunla dərin bir münaqişəyə girişmədi. Vanya yaşca ondan kiçik, təhsilcə ondan aşağı (Vanya orta məktəbi belə ikmal etməmişdi), məsləkcə də bambaşqa bir adamdı. Rüstəmbəyin mülahizələri bəzən onun sinirlənməsinə səbəb olurdu. Bu dəfə də ümumin təkrar etdiyi “birinci vəzifə düşməni məhv etməkdir” – cümləsi ilə sözü xitam vermək istədi.

Lakin Vanya bu sözlərin doğruluğuna inanmayaraq:

- Yox. Rüstəmbəy, daxili düşməni məhv etməliyik, – dedi. Rüstəmbəy mövzunu dəyişdi:
- Borisin (böyük müdiri) atları necədir? Yenə manqo xəstəliyi varmı? – deyə sual verdi.
- Baytar gəlmiş də, iyirmi manqolu at ayırmış, sonra aparmaq istəmiş. Lakin Boris verməmişdir, çünki, deyirlər, atları aparıb cəbhə arxasında satırmışlar. Boris atları ayrıca bağlatdırıb işə buraxmır. Sizdən əmr gözləyir. Rüstəmbəy qəzetləri yerə qoydu və bir az heyrətlə:
- Nə əmr? Atları görmədən əmr verə bilərəmmi?
- İyirmi atı əldən vermək üçün baytarların mülahizəsini dinləməli.
- Elə isə sabah buradan baytar aparın!
- Mən də o fikirdəyəm, yoxsa biz məsul olarıq. Rüstəmbəy yataqdan qalxdı, gərnəşərək masaya yanaşdı:
- Böyük nərədə dayanmış? – deyə sordu.
- Yazlavesdə.
- Uzaqmı?
- Uzaq deyil, – deyə Vanya iki verstlik xəritənin bir parçasını masanın üzərinə sərdi və barmağı ilə Yazlavesi nişan verdi. Rüstəmbəy xəritəni diqqətlə süzdü və:
- Burada monastır da var, – dedi.
- Ah, gözəl bir polyak monastırı var. Boris hərdən oraya ət almağa gedir.
- Görməlidir, – deyə Rüstəmbəy maraqlandı.

SONUÇ

"Studentler" romanı, yazarın 1910-1915 yılları arasındaki öğrencilik yıllarını ve öğrencilik yıllarından 1917 Ekim Devrimi de dâhil olmakla olan dönemini anlatır. Anı veya otobiyografik tarzda yazılmış bu romanda, Azerbaycanlı öğrencilerin nasıl siyasi fırtınalar içinde çırpındıklarını, görüş farklılıklarını ve fırka ayrıklarını, millî şuur ve millî mukadderat gibi sosyal meseleleri dile getirilir. Romandaki birçok olaylar ve kesitler gerçek hayattan alınmıştır. Yani, romandaki olaylar gerçek hayatın tezahürüdür. Hatta romanın aslî kahramanı olan Rüstembey, Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin kendisi ve bazı karakterler de yazarın yakın arkadaşı ve tanıdıklarıdır. Bu nedenle roman, anı veya otobiyografik tarzda yazılmıştır.

Roman, geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Romanın aslî kahramanı olan Rüstembey Azerbaycan edebiyatının ilk kâmil öğrenci tipidir. Yazar, Rüstembey'in timsalinde kendi hayat hikâyesini anlatmak ister. Azerbaycan'ın geleceği için şahsi saadetinden vazgeçen Rüstembey, gece gündüz milletin refahı için çalışır. Bu nedenle o ilk görüşte aşık olduğu Musya'ya bile zamana ayıramadığını ve iki işi bir arada götüremediğini, zorlandığını ve onu unutmasını söyler. Musya, bütün bunlara rağmen ısrar etse de yine de başaramaz ve Rüstembey'den git gide uzaklaşır. Genelde, biz Rüstembey'i hüznü ve sürekli iç sıkıntıları ile uğraşan birisi olarak görmekteyiz. Fakat buna rağmen o, vatanının parlak geleceği için umutludur. Romanda, Rüstembey'e kinliği ile bilinen Kulu, tip olarak karşımıza çıkar. O, öğrencilerin millî duygularını kullanarak birçok işten fayda sağlar ve aynı zamanda servet harisidir. Romanın başından sonuna kadar Rüstembey'in ayağının altını kazar. Yine romanın bir başka tipi olan Selman, Bolşevik taraftarı olarak karşımıza çıkar. Selman, kendi halkının sosyal refahını, Bolşeviklerin hâkimiyete ele almasna sağlar. Selman aynı zamanda gerçek hayatta Azerbaycan'ın tanınmış yazarlarından olan Selman Mümtaz'dır. Romanın en çok dikkat çeken tiplerinden biriside Fatma'dır. Fatma, Kiev şehrinde ilk Azerbaycanlı kız öğrenci olarak tıp alanında tahsil almaktadır. Bundan dolayı tüm Azerbaycanlı erkek öğrenciler ona bacı gözü ile bakmakta ve başında pervane gibi fırlanmaktadırlar. Hatta ona "Millet Kızı" lakabını bile takmışlardır. Fatma aynı zamanda gerçek hayatta Sona Abdulhalik kızı Ahundova'dır. Meşhur göz doktoru olan Ahundova, 1952 yılında tıp sahasında profesör olmuştur. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan'ı temsilen milletvekilliği bile yapmıştır. Romanda öne çıkan bir diğer karakter Mircelal'dir. Mircelal, gerçek hayatta yazarın amcasının oğludur. Gerçek

ismi ise Mirhasan'dır. O da amcasının oğlu gibi haksızlığa karşı kendi itirazını dile getirmekten çekinmeyenlerdendir. Rüstembey'den farklı olarak o Sosyo-Demokratların destekler.

Yazar, romanda daha çok vaka zamanına ağırlık verir. Nesnel zaman olarak ise romanda birkaç yerde kullanır. Zaman kavramı şahısların anılarıyla, geriye ve ileri dönüşleriyle genişlendirmeye çalışılır. Romanın birinci kısmı olan "Studentler" 1910-1915 yıllarında cereyan etmektedir. Romanın ikinci kısmı olan "1917. Yılda" ise Ekim Devrimi de dâhil olmakla 1917 yılına kadar olan olayları içermektedir.

Romanın birinci kısmında mekân, ağırlık olarak daha çok Kiev'de öğrenci evlerinde; ikinci kısmı olan "1917. Yılda" ise Galiçya vilayetinde, Kiev sokaklarında, savaştan kaçış bölgelerinde görülür. Somut mekânların ağır bastığı roman daha çok nesnel tasvir ışığında yansıtılır. Yukarıda da söylediğimiz gibi romanın ilk kısmı olan "Studentler" daha çok öğrenci evlerinde cereyan ettiği için mekânlar daha çok "kapalı mekân" özelliğini taşır. İkinci kısımda ise daha çok savaş alanları ve sokaklara olduğu için "açık mekân" özelliği ön plana çıkar.

Romanda daha çok millî duygu ve düşüncüyü, aynı zamanda milletini layıkli temsil etme gibi konulara değinen ve izlekte(ana düşünce)'te işleyen yazar, hayattan aldığı gerçeklikleri romanına yansıtmağa çalışır. Romanda, öğrenciler fırka olarak farklı görüşlere sahip olsalar da "millî şuur" meselesinde hem fikir oldukları görülür. Çemenzeminli, bir taraftan Azerbaycanlı öğrencilerin fikir ayrılıklarını serbest bir şekilde dile getirir, beri taraftan da "millî şuur" meselesinde her zaman müşterek olduklarını göstermek ister. Romanda daha çok milliyetçilik, milli mukadderat, ana diline sahip çıkma, kadınların eğitilmesi gibi konuları dile getiren yazar aynı zamanda Azerbaycanlı öğrencilerin kendi milletinin istikbali için nasıl da koşturduklarını ve zor bir dönemde yaşadıklarını anlatmağa çalışır.

Olayları, gerçek hayattan ve yaşanmış hakikatten alıp romanına yansıtmağa çalışan yazar, bir nevi tarihi hakikatlerin doğal manzarasını gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla bu çalışmanı incelemekle, hem yaşanmış hadiseleri ve hakikatleri bir ressam gibi çizip okurun tahayyülünde canlandıran Yusuf Vezir Çemenzeminli gibi Azerbaycan yazarlarının

Türkiye’de iyice tanıtmak hem de söz konusu romanını Türkiye Türkleri ile tanış ederek Azerbaycan edebiyatı hakkında fikir sahip olmaları amaçlanmıştır.

Gönül arzu ederdi ki, bu gibi eserleri Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak yıllardan beri yabancılaştırılmış bu iki kardeş devletin kültür ve edebiyatı derinden araştırılsın ve okur kitlesine kazandırılsın. Dolayısıyla bu gibi edebi çalışmaların daha fazla yapılacağı takdirde kültür ve edebiyat açısından ilişkileri sıcak tutacağı ve müşterek Türk kültürü açısından daha güçlü bağlar kuracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ahundova, M. (1981). *Yusuf Vezir Çemenzeminli*. Bakü:Yazıcı.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Aktaş, Ş. (2000). *Roman Sanatı ve Roman İncelenmesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2013). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nesimi adına Dilçilik Enstitüsü (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti*, (cilt 1). Bakü: Şerq - Qerb Neşriyatı.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nesimi adına Dilçilik Enstitüsü (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti*. (cilt 3). Bakü: Şerq - Qerb Neşriyatı.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü (1999). *Azerbaycan Dialektoji Lügeti*, (cilt 5). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,
- Boran, R. (2014). *Kemal Abdulla'nın "Unutmağa Kimse Yox" isimli Romanının Muhteva İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Tez Lisansı, Ankara.
- Çetin, N. (2012). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Hüseyinoğlu, T. (editör). (2005). *Yusuf Vezir Çemenzeminli. Eserleri*. Bakı: Avrasya Press.
- Hüseyinoğlu, T.(editör). (2006). *Studentler*. Bakı: Avrasya Press.
- İnternet: <http://www.lehceler.com/> adresinden 21.07.2017 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/yusifvezircemenzeminli adresinden 20.10.2017 tarihinde alınmıştır.
- Kaplan, M. (2014). *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kemaloglu, M. (2013). Yusuf Mirbaba Oğlu Vezirov-Çemenzeminli. *Akademik Bakış Dergisi*, 37.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (2015). *Türkçede Bat Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Yıldırım, İ. M. (2001). Azerbaycan Modern Hikâye ve Romanına Halk Edebiyatı Tesirleri ve Yusuf Vezir Çemenzeminli, *A.Ü Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 17.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : MUSTAFAYEV, Namık
Uyruğu : Azerbaycan
Doğum tarihi ve yeri : 1986, Mingeçevir
Medeni hali : Bekar
Telefon : 05537611561
e-posta : morro4554@gmail.com

Eğitim

Derecesi	Okul /Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	Devam ediyor
Lisans	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2015
Lise	İsmet Gayıbov Orta Okulu	2010

Yabancı Dili

İngilizce

Hobiler

Futbol, kitap

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

